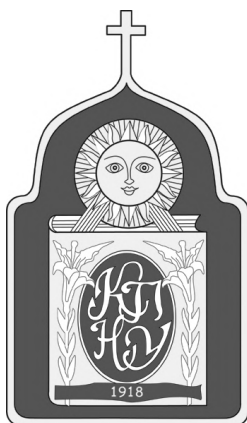

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів**

14-15 березня 2017 року

Випуск 16

Том 1

Кам'янець-Подільський
2017

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 14575-3546 ПР від 11.11.2008 р.

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол № 6 від 30 травня 2017 року.

Рецензенти:

Брицький П. П., доктор історичних наук, професор;
Бріцин В. М., доктор філологічних наук, професор;
Гапан С. В., доктор біологічних наук, професор;
Кокун О. М., доктор психологічних наук, професор;
Мазур Н. А., доктор економічних наук, професор;
Самойленко В. Г., доктор фізико-математичних наук, професор;
Терещук Г. В., доктор педагогічних наук, професор.

Редакційна колегія тому:

Копилов С. А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Конет І. М., доктор фізико-математичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Білик Р. М., кандидат педагогічних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Баженів Л. В., доктор історичних наук, професор;
Бахмат Н. В., кандидат педагогічних наук, доцент;
Боднарчук Т. Л., кандидат економічних наук, асистент;
Вержуховська О. М., кандидат педагогічних наук, доцент;
Вонсович С. Г., доктор політичних наук, доцент;
Гаврилов О. В., кандидат психологічних наук, доцент;
Газін В. В., кандидат історичних наук, доцент;
Газін В. П., доктор історичних наук, професор;
Дубінський В. А., кандидат історичних наук, доцент;
Дуткевич Т. В., кандидат психологічних наук, професор;
Завальнюк О. М., доктор історичних наук, професор;
Лабунець В. М., доктор педагогічних наук, професор;
Лисак В. Ю., кандидат економічних наук, доцент;
Миронова С. П., доктор педагогічних наук, професор;
Найчук А. В., кандидат філософських наук, доцент;
Онуфрієва Л. А., кандидат психологічних наук, доцент;
Печенюк М. А., кандидат педагогічних наук, професор;
Рибак І. В., кандидат історичних наук, професор;
Співак В. І., кандидат психологічних наук, доцент;
Степанков В. С., доктор історичних наук, професор;
Стрельбіцький П. А., кандидат економічних наук, доцент;
Урсу Н. О., доктор мистецтвознавства, професор;
Федьков О. М., кандидат історичних наук, доцент;
Філітюк А. Г., доктор історичних наук, професор;
Яропуд З. П., кандидат педагогічних наук, доцент;
Яцишина І. В., доктор економічних наук, професор.

Н34 **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка :**
збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів :
у 3-х томах. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, 2017. — Вип. 16. — Т. 1. — 190 с.

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2016 році. Представлено матеріали секцій історії; економічних дисциплін; корекційної та соціальної педагогіки і психології; мистецьких дисциплін.

Адресується науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(082)
ББК 74.58я431

УДК 94(477.75):329

*В. І. Адамовський, кандидат історичних наук***КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ РУХ ЗА ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ**

У статті висвітлюється рух кримських татар за переселення на історичну Батьківщину. Особлива увага приділяється маловідомим, але важливим для розвитку науки і розуміння історичних процесів, фактів процесу репатріації, розкриваються особливості соціальних і політичних реалій зазначеного періоду.

Простежено процес повернення кримських татар зі спецпоселення та проаналізовано економічні передумови їх житлово-побутового влаштування.

Ключові слова: депортація, кримськотатарський рух, супротив, депортація, дискримінація, репресія, спецпереселенці.

Одночасно з процесом реабілітації розгорнувся рух за переселення кримськотатарського народу до Криму. Прагнучи ввести його в організоване русло, партійно-державне керівництво України встановило плани прийому і працевлаштування сімей кримських татар в Криму. Навіть незначні за своїм обсягом, вони зустрічали опір місцевих партійних та радянських органів. Так в 1969 році було заплановано переселити і працевлаштувати 150 кримськотатарських сімей, а реальне позитивне рішення було прийняте лише щодо 104 родин. У 1970 році ці показники зіставляються як 100 і 45, у 1971 р. – 100 і 65 [1].

Мало місце і несанкціоноване переселення сімей кримських татар на територію республіки. 6 серпня 1973 року відділ адміністративних органів ЦК КПУ подав секретарю ЦК Компартії України І.К. Лутак інформацію такого змісту: «На основі розпоряджень Ради Міністрів УРСР, щорічно проводиться організоване переселення частини сімей татарської національності в сільські райони Кримської області. Всього за період з 1968 р. в область в порядку такого переселення прибуло 462 сім'ї, в тому числі: в 1968 році – 198 сімей, в 1969 – 104, в 1970 – 45, в 1971 – 65, в 1972 – 50 сімей. В індивідуальному порядку за вказаний період прибуло 195 сімей. Всього в Кримську область прибуло 3496 чоловік. Крім того, частину громадян татарської національності, які прибули в республіку в індивідуальному порядку, осіло на проживання в інших областях: Херсонській – 1511 чол.; Запорізькій – 1063 чол.; Донецькій – 693 чол.; Одеській – 61 чол. і незначна кількість їх проживає на території Ворошиловградської, Кіровоградської, Київської, Миколаївської, Черкаської областей» [2].

Отже, переселення кримських татар до Криму поступово ставало реальним фактом, ігнорування якого могло призвести до складних політичних і соціальних наслідків. Варто відзначити, що складна, всебічно узгоджувальна бюрократична система далеко не завжди встигала за перебігом подій. Так, вже тоді коли переселення кримських татар до Криму набувало свого розмаху 9 січня 1974 року було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР про зняття обмежень у виборі місця проживання колишніх спецпереселенців в тому числі кримських татар [3].

Паралельно з прийняттям Указу вживалися заходи і щодо поновлення процесу переселення кримських татар до Криму на основі орнабору, який до середини 70-х років почав давати певні збої. Одним з перших звернув на це увагу перший секретар ЦК Компартії Узбекистану Ш.Р. Рашидов, який відзначив, що нев'язованість цих питань призводить до складної політичної ситуації в республіці, загострює міжнаціональні стосунки [4].

Стурбованість з цього приводу висловив міністр внутрішніх справ СРСР М.О. Щолоков. У своєму листі на ім'я першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербиського 7 грудня 1976 року він писав: «За останній час помітно збільшилось число листів, що надходять до Міністерства внутрішніх справ СРСР від громадян татарської національності з

Кримської області. Лише за 9 місяців ц.р. надійшло більше 50-и таких листів, причому багато з них колективні. Заявники повідомляють, що окремі працівники радянських і адміністративних органів Кримської області не надають їм можливості прописатися на підшукану житлову площу, перешкоджають оформленню договорів купівлі-продажу житлових будівель, по суті відмовляються розглядати їх заяви з цих питань, а іноді насильно вивозять за межі області і виселяють з куплених ними будинків...

Враховуючи все це, Міністерство внутрішніх справ СРСР просить вас доручити Кримському обкому КПРС та облвиконкому ретельно розібратися в цій ситуації та зробити єдиний порядок розгляду питань прописки громадян татарської національності, що прибувають на постійне місце проживання в Кримську область» [5].

Увагу вищого політичного керівництва України не могли не привернути і окремі випадки інцидентів, пов'язаних з переселенням кримськотатарських родин до Криму. Зокрема, за дорученням першого секретаря ЦК КПУ В.В. Щербиського був ретельно перевірений факт виселення 30 листопада 1972 року з Криму трьох сімей кримських татар – Губанова, Мазінова та Курсейтової, які придбали житло в селах Червонокрим та Спокійне Сімферопольського району Кримської області. Дії радянських і правоохоронних органів були настільки неправомірними, що знайшли свою негативну оцінку на бюро Кримського обкому КП України 11 грудня 1972 року [6].

Сваволя була також допущена в липні 1974 року партійно-радянським керівництвом Первомайського району Кримської області щодо родини Сабри Сеїд Джалілова. Інформуючи про це ЦК КПРС 23 вересня 1974 року, другий секретар ЦК Компартії України І.К. Лутак писав: «16 вересня ц.р. бюро Кримського обкому партії розглянуло питання «Про факт грубого порушення соціалістичної законності, допущеного в Первомайському районі». За неправильні дії, допущені при виселенні сім'ї Сеїд Джалілова, голові Первомайського райвиконкому т. С.П. Млягкову оголошено догану. Наказом начальника Управління внутрішніх справ Кримського облвиконкому від 19 серпня цього року оголошено сувору догану начальнику Первомайського райвідділу внутрішніх справ т. Тиховському А.І. Кримським обкомом партії та облвиконкомом вживаються заходи до зміцнення соціалістичної законності в області, посиленню попереджувально-профілактичних заходів, які б виключали подібні інциденти і сприяли поліпшенню роботи серед громадян татарської національності» [7].

Серйозний інцидент стався в с. Калинівка Ленінського району Кримської області в квітні 1978 року, коли районний народний суд визнав недійсним договір купівлі продажу будинку А. Абельвахову і позбавив його права користування приданим ним майном. Все це викликало рішучий протест кримських татар, що проживали в навколишніх населених пунктах [8].

Нерідко доходило до екстремальних форм протесту. 23 червня 1978 року в с. Донське Сімферопольського району,

протестуючи проти дискримінації, здійснив самоспалення Муса Мамут [9]. Його загибель викликала широкий міжнародний резонанс. В своєму листі на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Л.І. Брежнєва тричі Герой соціалістичної праці, академік А.Д. Сахаров писав: «23 червня в с. Донському Кримської області кримський татарин Муса Мамут у віці 46 років, батько трьох дітей, здійснив самоспалення, коли в будинок його намагалася увірватися міліція. Мамут упродовж багатьох років домагався права жити в Криму. Йому, як і іншим кримським татарам, було відмовлено в прописці, і він відбив два роки ув'язнення за так зване порушення правил паспортного режиму. Після цього йому знову загрожувала в'язниця або висилка і він наважився на свій трагічний крок. Попри залежність від його конкретних обставин, самоспалення Муси Мамута має своєю справжньою причиною національну трагедію народу кримських татар, що стали в 1944 році жертвою зловісного злочину Сталіна та його підлеглих, а в 1967-1978 роках, після реабілітації кримських татар Указом Президії Верховної Ради СРСР, який знову став жертвою дискримінації і несправедливості, яка все ще продовжувалась» [10].

19 листопада 1978 року сталася ще одна трагедія – повісився 41-річний кримський татарин М. Мемедуллаєв. Приїхавши до Криму разом з дружиною, він так і не зміг оформити купівлю будинку і жив під загрозою судових переслідувань. Згодився допомогти йому співробітник місцевого органу КДБ, зажадавши водночас розписку про співробітництво. Пізніше отямившись, М. Мемедуллаєв просив повернути йому підписаний ним документ. Отримавши відмову, М. Мемедуллаєв не знайшов іншого виходу, як покінчити життя самогубством, залишивши посмертну записку: «Я ніколи не був негідником. Хочу померти з чистою совістю» [11]. Подібним інцидентам могла б зарадити прозорість та адекватність політики вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР стосовно кримськотатарського народу, однак подібні поняття практично не існували в умовах радянської дійсності, коли разом з проголошеними прилюдно деклараціями йшов потік секретних документів, що повністю нівелювали загальноприйняті рішення.

Саме таким чином, слід розцінювати лист першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербицького до ЦК КПРС від 18 травня 1978 року Останній виступив з пропозиціями щодо зміцнення паспортного режиму в Кримській області. Перший секретар ЦК Компартії України пропонував надати право органам внутрішніх справ Кримської області за рішенням виконкомів міських і районних Рад народних депутатів виселяти з області осіб, що прибувають в неорганізованому порядку і проживають без прописки, посилити відповідальність домовласників і квартиродавців, які допускали проживання на житловій площі осіб без прописки і паспортів, вживаючи до них відповідну міру покарання, аж до виселення їх за межі області строком до двох років.

Вищим політичним керівництвом країни, Радою Міністрів СРСР ставилося питання про розробку спеціальної інструкції про порядок виселення осіб, що проживають без

прописки в Кримській області, а також домовласників і квартиродавців, які допустили порушення Положення про паспортну систему в СРСР [12].

Особливу увагу привертає прохання В.В. Щербицького «Доручити КДБ при Раді Міністрів УРСР, МВС УРСР, Прокуратурі УРСР вжити конкретних заходів для припинення діяльності кримськотатарських «автономістів», посилити роботу з попередження їх протизаконної, антигромадської поведінки» [13].

Уже з 1987 р. повернення кримських татар на історичну батьківщину стало масовим. Та повернення кримських татар призвело до ряду невирішених питань: їхні помешкання були зайняті, можливості працевлаштування обмежені. Кримських татар не забезпечували закладами охорони здоров'я, освіти, культури тощо. Облаштування на Батьківщині тих, хто поверталися з місць депортації, вимагало величезних коштів, а в роки соціально-економічної кризи вирішення цих проблем ставало складним завданням.

Отже, повернення кримських татар з місць спецпоселення до Криму проходило у вкрай складних політичних та бюрократичних умовах та тривало не одне десятиріччя. За роки переслідування та гоніння депортований народ, здається, став ще сильнішим та не втратив бажання за будь-яку ціну повернутися на Батьківщину та оселитися у рідному краї.

Список використаних джерел:

1. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.892, арк.26-26.
2. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.1090, арк.1-2.
3. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.1401, арк.14-15.
4. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.1740, арк.3.
5. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.1740, арк.9.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.891, арк.23.
7. ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.72, арк.2-3.
8. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Л. Алексеева. – М.: Весть, 1992. – С. 67.
9. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. – М., 1992. – Т. 2. – С. 52-53.
10. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. – М., 1992. – Т. 2. – С. 211-212.
11. РДАНИ, ф.5, оп.66, спр.107, арк.23-24.
12. Там само, арк.12.
13. Там само.

The article highlights the movement of Crimean Tatars resettlement to their historical homeland. Particular attention is paid to little-known but important for the development of science and understanding of historical processes, facts repatriation process, the peculiarities of the social and political realities of the given period.

The process of return of Crimean Tatars to special settlements and analyzes the economic conditions of housing and community placement.

Key words: deportation, the Crimean Tatar movement, resistance, deportation, discrimination, repression, special settlers.

Отримано: 18.03.2017

УДК 930.2(477):004.9]:94:33(477.63/.65)«192»

В. В. Баглай, аспірант

ВНЕСОК В. В. ПІДГАЄЦЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННЯ НЕПУ МЕТОДАМИ ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ

У статті охарактеризовано внесок у вивчення непу відомого українського історика, засновника української школи кліометристів, Віталія Васильовича Підгаєцького.

Ключові слова: В.В. Підгаєцький, історична інформатика, історичне джерело, кліометрика, масові джерела, емергентність, нова економічна політика (НЕП).

Попри те, що низка українських істориків активно використовують методи історичної інформатики для дослідження непу, на сьогоднішній день внесок українських вчених у вивчення цього історичного феномену залишається практично недослідженим. У цьому контексті потребує окремого розгляду наукова постать одного найактивніших подвижників історичної інформатики та дослідників непу В.В. Підгаєцького.

Науковий доробок вченого ставав предметом розгляду в статтях Л.І. Бородкіна [2], В.М. Владімірова [4], Є.В. Злобіна [5] опублікованих у бюлетені асоціації «Історія і комп'ютер» за 2005 р. та присвячених пам'яті історика. Аграрні сюжети наукової спадщини В.В. Підгаєцького прослідкував В.В. Масненко [7]. У дослідженні В.В. Ващенко окреслено деякі проблеми методології історії у працях професора В.В. Підгаєцького, показано зв'язок теорії з етичними нор-

мами, у межах яких історик бачив розвиток історичної науки, та триадним стилем мислення науковця [3].

У статті учнів вченого В.В. Ващенко, В.А. Дмитрієвої, Ю.А. Свяця, Р.В. Топки [1] висвітлено його основні ідеї з теорії та методології історичного джерелознавства, гносеологічні принципи історичної науки. Водночас автори свідомо оминули безпосередній практичний внесок В.В. Підгаєцького у формування та розвиток української кліометрики та історичної інформатики: «...вважаючи за необхідне концентровано висвітлити його загальну концепцію теорії та методології історичного пізнання» [1, с.23].

Унікальним явищем для української історіографії стала докторська дисертація В.В. Підгаєцького «Соціальна структура населення міст України у роки непу (досвід багатовимірного статистичного аналізу матеріалів переписів 1923 і 1926 рр.)» захищена у 1993 році в Московському державному університеті імені М.В. Ломоносова [12]. Обравши за об'єкт дослідження комплекс джерел, що віддзеркалюють соціальну структуру населення українських міст в перші роки непу, автор вперше простежив зміни їхньої соціально-класової структури в історичній динаміці. У дисертаційній роботі здійснено аналіз масових статистичних джерел (матеріалів перепису 1923 і 1926 років) за допомогою методів багатовимірного статистичного аналізу і ЕОМ. Автор запропонував та апробував методику комплексного застосування методів багатовимірного статистичного аналізу для вивчення масових джерел, та окреслив перспективи її подальшого використання для вирішення подібних завдань з іншими багатовимірними об'єктами дослідження.

Серед найвідоміших практичних напрацювань вченого виділяється база даних створена для дослідження селянських господарств України в період непу [6, с.221]. Водночас В.В. Підгаєцький підняв проблему визначення чіткої межі розмірності бази даних, при якій система буде самодостатньою, зачіпаючи при цьому парадокс Евбуліда [11]. Суть цього парадоксу щодо властивості «масовості» дослідник викладав у такій редакції: «чи є така чітко фіксована кількість носіїв інформації, додавши до якої ще один носій інформації, буде мати саме сукупність «масових» носіїв інформації» [8, с.246]. Проблема ускладнювалася при дослідженні сукупностей багатовимірних об'єктів, оскільки потрібно не тільки визначити їх число, а й кількість ознак достатніх для вирішення конкретної задачі. Він розглядав варіант створення проблемно-орієнтованої бази даних про соціально-економічну структуру селянських господарств України за матеріалами весняного виборчого опитування 1925 року, де число об'єктів задане самим джерелом, а встановлена кількість ознак (109) може бути скорочена [11, с.83].

У наступній публікації вже більш детально і аргументовано розглянуто створення бази даних [9]. Історик вважав, що можуть бути випадкові характеристики, які загалом не впливають на опис об'єкта дослідження. Відсутність деяких ознак у більшості об'єктів та наявність такої кількості ознак, що навіть встановивши взаємозв'язки між ними, неможливо пояснити суть цих зв'язків. Так в базі даних «Селянські господарства Передісторичної зони 1925 року» були включені дані для 77 ознак (на 32 менше). Проведені операції та їх результати викладено автором у такому вигляді: «1) за допомогою методики головних компонент проведена структуралізація генеральної сукупності ознак, що характеризують соціально-економічний устрій селянських господарств, 2) в ролі елементів її структури виступають емерджентні сукупності ознак, якісна своєрідність яких виражається через якісну своєрідність головних компонент, 3) набір головних компонент можливо розглядати як репрезентативну вибірку якостей ознак, елементами якої є не самі ознаки, а інтегровані їх чинники (головні компоненти), які здійснюють вирішальний вплив на формування якісної своєрідності системи досліджуваних об'єктів. В результаті скорочення розмірності відбувається без зменшення числа ознак, тобто без втрати якості, 4) при вирішенні завдань типологізації об'єктів створення реляційних баз даних за допомогою методу головних компонент видається обґрунтованим і необхідним кроком» [9, с.182-183].

Завдяки проведеним порівнянням якісної своєрідності сукупності об'єктів (систем) соціально-економічної природи

в соціально-економічному просторі, відомого під назвою «неп» і пошуку корелюючих характеристик станів цих систем В.В. Підгаєцький виділив 5 природно-географічних аграрних типів округів України: Полісся, Північний і Південний Лісостеп, Передісторичний і Степ [10]. Виякреннення цих регіонів призвело до змін у структурі банку даних «Селянські господарства України за даними весняного виборчого перепису (опитування) 1925 року». Внаслідок чого було створено вже 5 баз даних, кожна з яких уміщувала дані про селянські господарства відповідного регіону, що дало змогу простежити особливості соціально-економічної диференціації досліджуваних господарств.

Кожна з цих баз була піддана трьохетапному аналізу, кожен з яких дав змогу отримати чіткі висновки.

Обробка з допомогою головних компонент даних для відповідного регіону, як результат зменшення розмірності об'єктів дослідження (селянських господарств) шляхом виявлення системи емерджентних сукупностей ознак, в якості яких виступають головні компоненти, змістовна суть яких дозволяє встановити головні причини, що визначили соціально-економічне розшарування селянських господарств.

Кластерний аналіз індексів головних компонент для північних груп селянських господарств в межах кожного з регіонів, як результат виявлення груп селянських господарств, в силу прояву в них якостей, що визначаються відповідними головними компонентами.

Інтерпретація результатів типологізації, як результат визначення характерних рис, змістовної суті і якісної своєрідності соціально-економічних типів селянських господарств відповідного регіону [10, с.155-156].

Отже, В.В. Підгаєцький зумів детально, на прикладі розгляду конкретних сюжетів, продемонструвати переваги та можливі недоліки у використанні методів історичної інформатики для дослідження непу та здійсненні вагомий внесок у вивчення цього періоду. Науковець зважено, послідовно і аргументовано доводив право на існування та активне використання всього методологічного інструментарію історичної інформатики для дослідження нової економічної політики.

Список використаних джерел:

1. PRIMUM VIVERE – PRIMUM AGERE (до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора Віталія Васильовича Підгаєцького) / [В.В. Ващенко, В.А. Дмитрієва, Ю.А. Свяць, Р.В. Топка] // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 19. – С. 17-24.
2. Бородин Л.И. АХИОМАТА MINORA: Памяти Віталія Васильовича Подгаецкого / Л.И. Бородин // Інформ. бюл. Асоціації «Історія і комп'ютер». – 2005. – №33. – С. 221-225.
3. Ващенко В.В. Читаючи професора В.В. Підгаєцького: деякі проблеми методології історичної науки / В.В. Ващенко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2012. – Вип. 10. – С. 302-313.
4. Владимиров В.Н. Вспомяная В.В. Подгаецкого / В.Н. Владимиров // Інформ. бюл. Асоціації «Історія і комп'ютер». – 2005. – №33. – С. 226-227.
5. Злобин Е.В. Какой светилник разума угас... (Памяти Віталія Васильовича Подгаецкого...) / Е.В. Злобин // Інформ. бюл. Асоціації «Історія і комп'ютер». – 2005. – №33. – С. 227-229.
6. Куліков В.О. Нові інформаційні технології в історичних дослідженнях / В.О. Куліков // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – Харків : Вісник ХНУ, 2007. – №762. – С. 217-228.
7. Масненко В.В. «Пасічник», або «кращий землероб» історичної ниви: аграрні сюжети наукової спадщини Віталія Підгаєцького / В.В. Масненко // Український селянин. – 2010. – Вип. 12. – С. 28-31.
8. Підгаєцький В.В. Масові і самодостатні джерела у джерелознавчому дослідженні / В.В. Підгаєцький // Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття : навч. посіб. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – С. 241-276.
9. Подгаецкий В.В. Вариант создания базы данных о крестьянских хозяйствах Украины в годы НЭПА / В.В. Подгаецкий, Ю.А. Свяць // Круг идей: новое в исторической информатике: Труды I конференции Ассоциации «История

- и компьютер» / отв. ред.: Л.И. Бородкин, В.С. Тяжелникова. – М. : Издательство Московского городского объединения архивов, 1994. – С. 177-183.
10. Подгаецкий В.В. Каким был НЭП на Украине в период своего расцвета? (вариант сравнительного анализа состояния социально-экономических структур) / В.В. Подгаецкий, Ю.А. Святец // Компьютер и экономическая история : сб. науч. тр. / отв. ред.: Л.И. Бородкин, В.Н. Владимиров. – Барнаул : АГУ, 1997. – С. 138-169.
11. Подгаецкий В.В. Парадокс Эвбулида и вариант создания базы данных о крестьянских хозяйствах Украины в годы НЭПа / В.В. Подгаецкий, Ю.А. Святец // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер» и Комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях при Отделении истории РАН. – М. : МГОА, 1993. – №9. – С. 81-84.
12. Подгаецкий В.В. Социальная структура населения городов Украины в годы нэпа (опыт многомерного статистического анализа материалов переписей 1923 и 1926 гг.) : автореф. дисс. ... д-ра ист. наук: 07.00.09 / В.В. Подгаецкий. – М., 1992. – 37 с.
- The article describes the contribution to the study of the NEP of the famous Ukrainian historian, the founder of the Ukrainian cliometrics school, V.V. Pidhaietskyi. He worked for the sake of historical information science development.
- Key words:** V.V. Pidhaietskyi, historical information science, historical source, cliometrics, mass sources, emergency, new economic policy (NEP).
- Отримано: 20.03.2017*

УДК 94(437+437.6)«1915»

*І. І. Боровець, кандидат історичних наук***КЛІВЛЕНДСЬКА ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКА УГОДА 1915 РОКУ**

Автор статті з'ясував обставини створення, зміст та історичне значення угоди 1915 року, підписаної у американсько-укрїнській Клівленді між емігрантськими Чеськими Національними Зборами та Словацькою Лігою.

Ключові слова: еміграція, чехословакізм, федеративна система, автономія, демократичний устрій.

Розгортання Першої світової війни зумовило обговорення на міжнародній арені повоєнного територіального устрою в Європі. Не стало винятком «словацьке питання».

Переважаюча більшість радянських, російських та українських істориків аналізували дану проблему з «чеського боку», що зрозуміло, адже чехословацький проект асоціювався у громадській думці країн Антанти саме з чехами й чеськими політичними емігрантами. Винятком є орієнтована на словацькі аспекти розвідка сучасного ужгородського дослідника І. Щінієра [4]. Метою пропонованої статті є докладніший розгляд домовленостей в Клівленді, що стало першим офіційно задокументованим прагненням до створення спільної держави чехів і словаків.

Так як політична опозиція власне у Словаччині перебувала під репресивним тиском влади Транслейтанії, то обговорення зміни повоєнного статусу словацьких земель відбувалося за кордоном. Значну політичну активність розгорнули словацькі емігранти у США (700 тис. осіб), де ще 1907 р. було створено їх представницький орган – Словацьку Лігу. У вересні 1914 р. вони підготували «Словацьку національну програму про кривди і вимоги», а під час візиту угорського політика графа Каройі, подали йому відкритий лист, де висловилися за федералізацію Угорщини.

Ігнорування цього зумовило те, що діячі Словацької Ліги у США стали продумувати різні теоретичні конструкції щодо майбутнього словацьких земель поза рамками Угорщини [5, с.62]. Визнаючи загальну політичну та економічну слабкість словацького національного руху, обговорювалися варіанти об'єднання з якимось слов'янським народом у ширшому державному союзі.

Голова товариства «Католицька єдність» М. Янкола з цього приводу 11 грудня 1914 р. писав: «Росіяни православні, та їх надто багато, і вони можуть поглинути нас, поляки гонорів, дуже високої думки про себе й теж переважають словаків у всьому. Об'єднатися можна тільки з чехами. На одного словака припадає лише два чехи. Масо майже однакову мову, їх фінансові і торговельні якості будуть суттєвою допомогою нашій господарській слабкості. За вірєць об'єднання може слугувати Австро-Угорщина» [1, с.439]. Автор листа усвідомлював неминучу вищість чехів над словаками у гіпотетичній державі, але він слушно вважав, що перевага чехів може бути лише тимчасовою, «доки не виховаємо одне покоління у нашому національному дусі» [1, с.440].

Щодо конкретної форми державного об'єднання, то в той час спостерігалася ідейна конкуренція чеського проекту (створення Великої Чехії на основі унітаристського чехословакізму) та словацького (надання ширших прав Словацькою Лігою та чеською емігрантською організацією в США – Чеськими Національними Зборами на дводенній спільній конференції 22 жовтня 1915 р. була підписана

Клівлендська (Клівленд – штат Огайо, центр чеських та словацьких емігрантів) програма з п'яти пунктів:

1. Самостійність Чеських земель та Словаччини.
2. Об'єднання чеської і словацької націй у федеративній спілці з цілковитою національною автономією Словаччини, з власним сеймом, державним управлінням, цілковитою культурною свободою, з вільним використанням словацької мови, власними фінансами та політичним управлінням, з державною словацькою мовою.
3. Виборче право: всезагальне, таємне, пряме.
4. Форми влади: персональна унія з демократичним устроєм держави, подібно як в Англії.
5. Дані пункти формують основу двосторонньої угоди, можуть бути доповнені, або ж розширені тільки на основі порозуміння обох сторін. Сторони мають право на зміну угоди [1, с.445-447].

Програмну угоду доповнювали вісім організаційних пунктів серед яких звертають на себе увагу плани створення спільного комітету з офіційною назвою «Виконавчий комітет чехів і словаків в Америці» для переговорів про подальшу співпрацю з югослов'янами. Задля пропагування задуманої справи у всіх населених пунктах США з чеськими і словацькими громадами мали бути проведені спільні маніфестації. Окремим пунктом в організаційних питаннях фігурувало введення до складу редакційного комітету Чеських Національних Зборів представника словаків Штефана Оусокума, який «потурбується про частіше інформування американської преси про чеські і словацькі справи» [2].

Підписантами документу зі словацького боку стали Іван Дакснер, Альберт Павол Маматей, Підписанти: зі словацького боку – Іван Дакснер й Альберт Павол Маматей; а з чеського – Людвік Фішнер та Йозеф Творзіцки-Краммер. Майбутній президент Чехословаччини, лідер чеського закордонного Руху Опору Томаш Масарик погодився з Клівлендською угодою [3, с.23].

Характерною рисою вказаних домовленостей є нечіткість формулювань важливих засад співжиття чехів і словаків. У другому програмному пункті впадає у вічі одночасне використання термінів «федеративна спілка» та «національна автономія», хоча вони виражають різні форми державного устрою. Гарними виглядають фрази про власне державне, політичне управління, фінанси для словаків, але їм знову ж таки бракує політичної конкретики. Цілком незрозумілим у четвертому пункті є те, яка персона має об'єднувати народи та в чому саме наслідуватиметься приклад Англії.

Виглядає на те, що Клівлендська угода була швидше вираженням ідейно-пропагандистського єднання чехів та словаків. З політичної точки зору це можна назвати найвнормантичними сподіваннями недосвідчених словаків на врахування їх думки і позиції у спільній державі. Відтак, відсутність затверджених чітких механізмів політичної

взаємодії стало основою для чесько-словацьких взаємних скарг і непорозуміння у майбутньому.

Цікаво, що в березні 1915 р. словацький громадський діяч Д. Шворц відвідав Клівленд. Він відзначає, що там функціонує Богемський національний зал (будівля на Бродвей-Авеню), який фінансується Чехією та США, але працівники музею не знають про роль словаків у спільній чехословацькій історії, а текст Клівлендської угоди відсутній в експозиції. Це засвідчує наскільки маловідомими, порівняно з чехами, є їх словацькі партнери у спільній державі, що доводить необхідність подальшого дослідження словацького чинника у створенні Чехословацької держави.

Список використаних джерел:

1. Dokumenty slovenskej identity a štátnosti. Zv. I. / Michal Baranovský ; ved. red. Ján Beňko. – Br. : Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, 1998. – 513 s.

2. Clevelandská dohoda. 22 október 1915 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.gjarpo.sk/~gajdos/treti_rocnik-dejepis/Clevelandska_dohoda_22_oktober_1915.pdf.
3. Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918-1929 рр. / О.М. Кравчук. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2008. – 248 с.
4. Шніцер І. Словацьке питання у роки Першої світової війни / І. Шніцер // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. : матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. – Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2015. – С. 108-115.
5. Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории / [отв. ред. В.В. Маршина]. – М. : Наука, 2005. – Кн. 1 – 453 с.

The author of the article found out the circumstances of creation, content and historical value of agreement of 1915, signed in American Cleveland between emigrant Czech National Assembly and Slovakia League.

Key words: emigration, chekhoslovakizm, federal system, autonomy, democratic mode.

Отримано: 13.03.2017

УДК 930.1(477)(092):327(477+292.471)«1648/1657»

В. В. Верстюк, старший викладач

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ГЕТЬМАНАТУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ОЦІНЦІ М. КОСТОМАРОВА

У статті на основі аналізу праць М. Костомарова висвітлено українсько-кримські відносини середини XVII ст., а саме: функціонування дипломатичних посольств та місій; вплив інших держав на позицію кримського хана та його оточення щодо Війська Запорозького.

Ключові слова: Б. Хмельницький, козацька Україна, Кримське ханство, посольство, дипломатія, відносини, договір, союз.

Проблема українсько-кримських відносин за гетьманату Б. Хмельницького до М. Костомарова не знайшла належного висвітлення в історіографії. Історик спробував з'ясувати найважливіші, на його думку, питання: динаміку контактів, склад посольств, дипломатичне листування, вплив інших держав на позицію кримського хана та його оточення щодо козацької України, ставлення різних верств українського суспільства до відносин з Бахчисараєм. Доробку вченого з даної проблеми торкалися В. Антонович [1], О. Гончар [6], М. Грушевський [9; 10], Я. Козачок [12], В. Матях [15], Ю. Пінчук [16; 17; 18], В. Романцов [19], О. Ясь [25] та інші дослідники.

Правителі Кримського ханства самостійно уклали союзи та приймали рішення про воєнні походи в Східній Європі. Головним завданням кримської політики тут була воєнно-політична гегемонія. Вона, звичайно, досягалася воєнними набігами на сусідів та укладанням тимчасових союзів Криму з одними державами проти інших, що було засобом підтримання вигідного для Бахчисараю балансу сил в регіоні. Саме керуючись цією політикою, Іслам-Гірей III уклав у березні 1648 р. договір із Б. Хмельницьким [5, с.372]. Відомо, що він передбачав надання взаємної військової допомоги проти ворогів, заборону татарам брати ясир, спустошувати поселення й руйнувати церкви на землях, де проживали українці; платню кримчакам за надану підтримку, припинення козацьких виступів проти Криму [13, с.184].

М. Костомаров висловив слушну думку, що не останню роль в укладенні союзу відіграла «заборгованість упоминку польською стороною Іслам-Гірею III» [14, с.136]. Крім того, попередній рік в Криму був неврожайним, значно зменшилося поголів'я худоби; «війна для татар була єдиним виходом, тому запрошення козаків було дуже доречним» [13, с.186].

Протягом XIX ст. в українській історіографії панувала версія, яскраво описана С. Величком, про особисту поїздку Б. Хмельницького до Криму для переговорів з ханом [4, с.54-58; 3, с.134; 13, с.183-187]. М. Грушевський, проаналізувавши низку «певніших звісток», спростував її та довів, що гетьман особисто не їздив до Бахчисараю, а послав на переговори з Іслам-Гіреєм III своїх представників [8, с.165-170].

Укладення союзу з Кримським ханством відіграло позитивну роль на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу. У жодному разі не можна недоцінювати його ролі у здобутті перемог на Жовтих Водах,

під Корсуном і особливо під Зборовом. Слугував він також вагомою перешкодою для створення Польщею антиукраїнської коаліції [13, с.298; 20, с.29]. Водночас окреслилися й негативні аспекти, що посилювалися з літа 1649 р. По-перше, всупереч договору поведінка татар на теренах козацької України традиційно мала руйнівний характер, що призводило до їх демографічного, економічного й культурного занепаду. По-друге, кримська еліта намагалася не допустити утворення незалежної Української держави. По-третє, хан та його оточення вирішили використати Річ Посполиту та Гетьманщину для реалізації задумів приєднання до Криму Астраханського та Казанського ханств, які були завойовані Іваном IV в XVI ст. По-четверте, Бахчисарай прагнув незалежності від Порти, яка контролювала усі стратегічні пункти півострова, втручалася у суспільне і державне життя кримчаків [13, с.701-702; 21, с.288-289].

Після укладення кримсько-польського Зборівського договору (серпень 1649 р.) козацька Україна втратила свободу дій щодо Речі Посполитої й змушена була зважати на позицію ханства. Її дипломатії доводилося, з одного боку, уникати загострення відносин з Кримом, а з іншого – утримувати його у сфері інтересів української зовнішньої політики, що виявилось вкрай складним завданням [14, с.144-145]. Зокрема, намагалися залучити Польщу й Гетьманщину до антиросійської коаліції, хан, шукаючи порозуміння з королем, усупереч наказам султана, не поспішав прийти на допомогу українцям весною 1651 р. [14, с.149]. Залишивши поле бою під Берестечком, Іслам-Гірей III прирік українське військо на поразку. І все ж Б. Хмельницький змушений був зберігати доброзичливий характер взаємин із татарською знаттю. Він остерігався укладення спрямованого проти України польсько-кримського союзу [14, с.149]. Гетьман робив все можливе, щоб цього не допустити, але Жванецька кампанія 1653 р., в ході якої між Річчю Посполитою та Кримським ханством було укладено Кам'янецьку угоду*, поставила хрест на українсько-кримській угоді 1648 р.; змусила Б. Хмельницького шукати нових союзників [23, с.164].

* Зміст угоди передбачав припинення бойових дій між поляками і татарами, ліквідацію Української держави. Кримчаки отримали дозвіл брати ясир на українських землях протягом 40 днів.

Слід зазначити, що М. Костомаров приділив велику увагу переговорам, що велися між гетьманом та ханом Мегмед-Гіреєм в листопаді 1655 р. під містечком Озерна на Галичині [13, с.703]. Наголосив на тому, що це дозволило домогтися нейтралітету Криму у війні України та Московії з Річчю Посполитою [13, с.703]. Правда, історик не уточнив, що між Військом Запорозьким та Кримським ханством було укладено Озернянську угоду [7, с.60; 22, с.157].

Підсумовуючи характеристику українсько-кримських відносин за гетьманату Б. Хмельницького в оцінці М. Костомарова, варто зупинитися на наступних моментах: по-перше, дослідником при аналізі цієї проблеми вперше в історіографії було використано солідну джерельну базу; по-друге, він відзначив, що Б. Хмельницький постійно відстоював державні інтереси козацької України; по-третє, з'ясував як позитивні, так і негативні сторони союзу Війська Запорозького з Кримським ханством.

Список використаних джерел:

1. Антонович В.Б. Н.И. Костомаров как историк / В.Б. Антонович // Киевская Старина. – 1885. – №5. – С. 26-34.
2. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні / В.Б. Антонович ; післям. М.Ф. Слабошпицького ; ком. О.Д. Василюк, І.Б. Гирича. – К. : Дніпро, 1991. – 238 с.
3. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России / Д.Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.
4. Величко С.В. Літопис : в 2 т. / С.В. Величко ; пер. з книжкової української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
5. Галенко О.І. Кримський ханат / О.І. Галенко // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю / редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 366-377.
6. Гончар О. Образ Миколи Костомарова в сучасному українському історіописанні / О. Гончар // Академічні й доакадемічні образи української історіографії : колективна монографія / відп. ред. та керівник авт. колективу О.А. Удод. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2012. – С. 573-617.
7. Горобець В.М. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої половини 1655 р. / В.М. Горобець // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С. 58-69.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський ; редкол. П.С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 8. [репринт 2-го вид.]. – Ч. 2. Початки Хмельниччини (1638-1648). – 224 с.
9. Грушевський М. Костомаров і новітня історія України. В сорокові роковини / М. Грушевський // Український історик. – 1984. – №1-4 (81-84). Рік XXI. – С. 148-170.
10. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров: (пам'яті М. Костомарова в двадцять п'яти роковини його смерті, номер 7.IV.1885) / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – Т. 50. – №5. – С. 209-225.
11. Ефименко А.Я. История украинского народа / А.Я. Ефименко. – К. : Лыбидь, 1990. – 512 с.
12. Козачок Я. Панорама і характер: Ретро- і перспектива в національному концепті Миколи Костомарова / Я. Козачок // Київська старовина. – 2006. – №5. – С. 28-35.

13. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования : в 17 т. / Н.И. Костомаров ; ред. и сост. С. Угловский и др. – М. : Изд-во «Чарли», 1994. – Т. 2. Богдан Хмельницкий: Материалы и исследования. – 768 с.
14. Костомаров М.І. Малоросійський гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький / М.І. Костомаров // Галерея портретів : біогр. нариси : для серед. та ст. шк. віку / [упоряд. і перед. В.О. Замлинського] ; пер. з рос. М.М. Ілляш ; худож. С.К. Семендяев. – К. : Веселка, 1993. – С. 124-162.
15. Матях В.М. Держава Богдана Хмельницького: історіографічна ретроспектива проблеми / В.М. Матях // Богдан Хмельницький та його доба : матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 148-156.
16. Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк) / Ю.А. Пинчук. – К. : Наукова думка, 1984. – 191 с.
17. Пинчук Ю.А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю.А. Пинчук. – К., 2009. – 306 с.
18. Пинчук Ю.А. Микола Іванович Костомаров / Ю.А. Пинчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 232 с.
19. Романцов В.М. Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х рр. XIX ст. – початку XX ст.) : монографія / В.М. Романцов. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – 284 с.
20. Сергійчук В. Відносини Богдана Хмельницького з Кримським ханством: документи свідчать / В. Сергійчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : збірка наукових праць. Число 8-9. У двох частинах. – К. : НАН України. Інститут історії України. Відділ спеціальних історичних дисциплін, 2002. – Ч. II. – С. 28-34.
21. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
22. Смолій В. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 194 с.
23. Федорук Я.О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657 рр. / Я.О. Федорук. – Львів, 1996. – Ч. 1. 1654 р. – 264 с.
24. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків : в 3 т. / Д.І. Яворницький. – Львів : Видавництво «Світ», 1991. – Т. 2. – 457 с.
25. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) : монографія : у 2 ч. / О. Ясь ; за ред. В.А. Смолія. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.

Based on the analysis of M. Kostomarov's works, the article highlights Ukrainian-Crimean relations in the middle of XVII century, mainly the functioning of diplomatic embassies and missions; influence of other states on the position of the Crimean Khan and his entourage concerning the Cossack Ukraine.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Cossack Ukraine, the Crimean Khanate, embassy, diplomacy, relations, agreement, union.

Отримано: 15.03.2017

УДК 372.98

О. В. Віннічук, кандидат політичних наук

СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ ЯК ПРАОБРАЗ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Охарактеризовано сутність ризику як невід'ємної складової суспільства, що трансформується. Розкрито основні аспекти теорії «суспільства ризику». Визначено політичні ризики сучасного українського суспільства та їх провакативні фактори.

Ключові слова: ризик, суспільство ризику, «жертви ризику», моральний політичний ризик, фізичний політичний ризик.

Актуальність досліджуваної теми сьогодні особливо зростає в Україні. Це зумовлено політичною нестабільністю, пов'язаною з невідповідністю змін у політичній системі перехідного періоду, з революційними змінами в економіці, нездатністю політичної еліти здійснювати роль модератора у розвитку держави, правовою і організаційною неврегульованістю відносин між різними політичними інститутами, що робить саме суспільство генератором ризиків, оскільки нездатність

інститутів розвиватися паралельно та узгоджено може призвести до їх руйнування. Так, перед українським суспільством сьогодні постає нагальна потреба виходу зі стану затяжної кризи та набуття сталого демократичного поступу, який би характеризувався налагодженням діалогу всередині правлячої еліти, між державними та громадянськими інститутами, владою та народом, на відміну від протистояння, що характеризувало суспільно-політичні відносини українців у останні роки.

В Україні ступінь теоретичного дослідження політичних ризиків та можливості його практичної реалізації перебуває на початковій стадії. Вивченням окремих питань політичних ризиків займаються українські дослідники В. Кривошеїн, М. Михальченко, В. Андрійчук, О. Кіндратець, С. Конончук, О. Чечелюк, Л. Шаршукова, І. Кучеренко тощо. Деякі аспекти, що стосуються проблем демократичної трансформації, як одного з важливих чинників ризикогенності українського суспільства, частково розкриті в дослідженнях В. Бортнікова, В. Гельмана, С. Головахи, М. Кармазіної, В. Котигоренка, О. Кукуруз, М. Михальченка, Г. Щедрової та ін.

Метою роботи є з'ясування особливостей суспільства ризику як пробразу становлення сучасного українського суспільства.

Політичні ризики є атрибутивною рисою будь-якого суспільства, що трансформується. Їх наявність обумовлена принциповою неможливістю управляти ситуаціями, які здатні поставити під питання існування людства.

В умовах трансформації суспільства неможливо дистанціюватися від політичних ризиків, оскільки саме суспільство є їх генератором. Німецький дослідник У. Бек, який свого часу запропонував актуальну сьогодні концепцію «суспільства ризику», вважає, що ризики породжуються суспільством, до того ж легітимно, у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній [2, с.162].

Теорія «суспільства ризику» У. Бека ґрунтується на трьох основних положеннях. По-перше, тут запропонований перегляд основної нормативної моделі суспільства. Соціальний проєкт суспільства набуває чітко негативного і захисного характеру: не досягнення «хорошого», як раніше, а запобігання «найгіршому». Іншими словами, система цінностей «нерівноправного суспільства» замінюється системою цінностей «небезпечного суспільства», а орієнтація на задоволення нових потреб – орієнтацією на їхнє самообмеження. По-друге, у суспільстві ризику виникають нові соціальні сили, що зламують старі соціальні перегородки. У. Бек вважає, що це будуть спільності «жертв ризиків», що їхня солідарність на ґрунті занепокоєння й страху може породжувати потужні політичні сили. По-третє, суспільство ризику політично нестабільне. Постійне напруження і страх небезпек розгойдують політичний маятник від загальної апатії й цинізму до непередбачених політичних дій. Недовіра до існуючих політичних інститутів й організацій зростає, періодично викликаючи у суспільстві пошук точки опори – «твердої руки» [1, с.49]. Таким чином, повернення до минулого, у тому числі авторитарного й навіть тоталітарного, не виключається.

Відсутність обґрунтованої стратегії в українському суспільстві, спрямованої на здійснення послідовних трансформаційних перетворень, призвела сьогодні до зниження ефективності державної економічної політики. Саме через брак урядових рішень, не лише політична, а й економічна складова України зазнала складнощів (знецінення національної валюти, збільшення рівня інфляції, збільшення зовнішнього та внутрішнього боргу, руйнація державних фінансів тощо).

Незаперечним залишається сьогодні той факт, що політичні ризики сучасної України пов'язані зі станом економічної та політичної кризи, з тим, що немає чіткого політичного ідеалу країни й політичної доктрини, яка б його обґрунтувала.

Головним політичним ризиком, що завжди був присутнім в українському суспільстві, на думку відомого українського науковця М. Михальченка, є відокремлення влади від народу, визрівання конфлікту між ними, а в результаті – послаблення держави в цілому [3]. Що ж до часткових політичних ризиків, які є похідними, можна назвати такі:

- нерозв'язана проблема розподілу функцій влади;
- незавершена реформа судової системи;
- слабка прогностна та просвітницька складова щодо державної політики в Україні;
- брак ефективного політичного діалогу та політичної конкуренції, фактично відсутність інституту політичних дебатів у електоральному процесі, що позбавляє громадськість впливу на політичний та виборчий процеси;

- стан нестійкої рівноваги в суспільстві, що спонукає державні інституції до прийняття невиважених політичних рішень;
- брак сталого виборчого законодавства й перехід до пропорційної виборчої системи гіршого зразка, яка надає лідерам партій можливості для безконтрольного збагачення;
- аморальність та політична неосвідченість багатьох представників депутатського корпусу;
- взаємопов'язаність капіталу і влади, що перетворює капітал на владу, а владу – на капітал;
- відсторонення інтелектуальної еліти від влади й засобів масової інформації [3].

Безумовно, перелік політичних ризиків є відкритим і може бути доповнений. Але інші політичні ризики в різній мірі пов'язані з переліченими і ведуть до нової хвилі невизначеностей, небезпек і, як результату, до конфліктогенних ситуацій.

Витоки сучасних політичних ризиків в Україні яскраво окреслилися ще під час президентських перегонів 2004 р. Значна частина українського суспільства прагнула стабільності, яку вбачали в демократії, тому на запровадження в Україні дійсно демократичних реформ була зорієнтована вся ідеологія Майдану.

Вже в 2013-2014 рр. агресивно налаштована на зміни політична нація очікувала не тільки нового Президента України, а нового курсу розвитку держави, нової моделі управління всіма суспільними процесами за демократичними принципами відкритості, правової неперервності, дотримання суспільно-політичних норм, спрямованості на згладження протиріч і досягнення консенсусу. Проте, як показує час, сформована команда поки що проявляє свою неспроможність реалізувати очікування народу. Олігархат зберігає своє панування, закріпивши його через парламентські і місцеві вибори восени 2014 року. Це відбувається за рахунок використання нереформованої виборчої системи, що дозволяє гравцям тіньовим чином проводити власні інтереси та виводити з-під демократичного контролю політичних агентів. Як результат, настає нове суспільне розчарування. Авторитет народного Президента падає до звичного рівня його попередників.

Актуальним сьогодні залишається питання протидії тероризму на всій території України. У центрі уваги перебуває питання взяття під контроль використання зброї та гарантування того, що вона не буде застосовуватися поза зоною і після завершення АТО. Наразі невизначеним у часі залишається припинення воєнних дій на Сході України. Ці події і невизначені підходи до їх подолання залишаються чинником, який поляризує політичне й суспільне середовище.

За даними Українського незалежного центру політичних досліджень за проєктом оцінки глибини політичних ризиків ситуація сьогодні змінилася у бік погіршення і сягає негативного максимуму 10 балів (вкрай високий рівень непередбачуваності) за 10-бальною шкалою.

Серед внутрішніх факторів-провокаторів політичних ризиків експертна група виокремила:

- поляризованість політичного поля;
- високий рівень «людського фактора» у процесі ухвалення рішень,
- волюнтаризм у процесі ухвалення рішень;
- підготовка рішень у закритий спосіб в інтересах учасників ухвалення рішень;
- ігнорування процедур та необхідності їх визнання;
- непрогнозованість рішень, втручання уряду у справи корпорацій;
- високий рівень корупції;
- регіональна нестабільність;
- включення країни в зону конфлікту інтересів;
- вихід діяльності органів державної влади за межі правового поля [5].

До внутрішніх додаються ще й зовнішні фактори, які провокують загрози безпеці та пов'язані з неспроможністю держави самостійно впливати на хід політичних рішень:

- внутрішні загрози безпеці: тероризм, громадянська війна (8 балів);

- зовнішні загрози безпеці: регіональна воєнна нестабільність, воєнна експансія з боку інших держав (9-10 балів) [5].

Моральний політичний ризик, що проявив себе станом кризи, породжений впливом на масові почуття і свідомість політичними лідерами, які у свій час вивели чимало прихильників на Майдан та Євромайдан, зберігається й сьогодні (перейшов у затяжну кризу). Адже, як слушно передбачав український дослідник О. Мотиль, що «революція сформувала покоління молодих людей, через яких здійснюватиметься вплив на культуру й змінюватимуться звички, мислення та ментальність мільйонів» [4].

На протиположному моральному політичному ризику, фізичний ризик проявив себе у тривалому протистоянні Євромайдану та затяжній війні на Сході країни. Тому рівень політичного ризику варто оцінювати сьогодні за фактором руйнівних наслідків майбутнього.

Отже, для розвитку і формування нового демократичного суспільства необхідна сильна влада за умов демократичного режиму, яка б ґрунтувалася на довірі народу, його активній участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри вирішальними є дії самої держави та її владних структур, які повинні бути відповідно обґрунтовані та максимально обрховані.

УДК 321.02:124.5

Г. Б. Вонсович, кандидат історичних наук

КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Проаналізовано концептуальні основи творення політичної нації в Україні; визначені її руйнівні сили та складові; задіяно традиціоналістську ідею щодо формування політичної нації.

Ключові слова: політична теорія, політична ідеологія, політична нація, еліта, територіальний патріотизм, політична думка.

Актуальність проблеми політичної нації підтверджується численними дослідженнями як українських мислителів попередніх поколінь, так і вітчизняних вчених сучасності. Зокрема, значний інтерес у цьому плані становлять праці М. Вівчарика, О. Картунова, І. Кресіної, І. Кураса, В. Лісового, О. Майбороди, М. Обушного, Л. Нагорної, Ю. Римаренка, Л. Шкляра та ін.

Метою статті є аналіз історико-політичного проекту формування політичної нації як основи стабільності і суспільної злагоди в Україні у політичній творчості В. Липинського.

У політологічних працях В. Липинського викладені концептуальні основи шляхів і засобів усамостійнення України, розроблена цілісна теорія держави – нації. Визначальним принципом поглядів автора є поєднання української національної ідеї з державницькою, національною з державотворенням. З його точки зору, наявність власної держави забезпечує нації гармонійний розвиток її матеріальних та духовних сил. Тому, для того, щоб не зникнути, українська нація мусить створити державний організм та виробити єдину консолідуючу національну ідею [1, с.43]. Констатуючи наявність української народної маси, яка має своєрідні мову і культуру та мешкає на окремій території, вчений визнає, що одних лише «етнографічних» ознак для формування нації недостатньо. Для цього потрібні політичні, соціальні та вольові фактори. Перевагу у процесі націотворення В. Липинський віддає активній групі людей – національній аристократії: «Початок нації розглядатиму як початок власної окремої державної організації, активних елементів даної пасивної маси», – пише він [1, с.130]. Мислитель вважав, що проблема організації сильної та авторитетної групи, яка б могла відігравати роль консолідуючого фактору, є основною проблемою українського національного і державного будівництва. Саме тому вона вимагає негайної теоретичної розробки й практичного опрацювання [1, с.68]. Для творення держави, з точки зору дослідника, потрібні сильні люди, які шанують та зберігають духовні надбання народу, бо сама політична традиція і нація передбачають консервування культури для свого буття. Виходячи з тези про те, що державний лад мусить відповідати ступеню стихійної національної свідомості, культурного розвитку та внутрішнім

Список використаних джерел:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 319 с.
2. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек // THESIS. – 1994. – №5. – С. 161-168.
3. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді [Електронний ресурс] / М. Михальченко – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3>.
4. Москвин В.А. Управления рисками при реализации инвестиционных проектов / В.А. Москвин – М. : Финансы и статистика, 2004. – 352 с.
5. Політичні ризики і політична стабільність в Україні [Електронний ресурс] // УНЦПД із оцінювання політичних ризиків. – Режим доступу: [http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u\(1\).pdf](http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u(1).pdf).

We characterize the nature of risk as an integral part of transforming society. The basic aspects of the theory of "risk society". Determined political risks of modern Ukrainian society and their volatyni of factors.

Key words: risk, risk society, «victim risk», moral political risk, political risk physical.

Отримано: 22.03.2017

соціальним відносинам нації, В. Липинський, по суті справи, відмовляє українській інтелігенції, захопленої ідеалами егалітаризму, в спроможності вирішити питання національної незалежності України. Не може виконувати провідну роль і національна буржуазія, яка є занадто слабкою. Слабким і нечисленним є й український пролетаріат. Тому, спираючись на досвід уряду П.Скоропадського, дослідник твердить, що тільки заможна верства «продуцентів – хліборобів» творить й стримує державний організм України: «Тільки від міцно зорганізованих продукуючих класів, зацікавлених у збереженні національного матеріального виробництва, залежить виникнення справжньої української нації» [1, с.142]. Ідеалом вченого є «класократія» з правовою монархією, яка базується на міжкласовому компромісі в ім'я нації. З ідейною і матеріальною силою пануючих класів, їх спроможністю мобілізувати пасивні маси та подолати деструктивні сили пов'язане життя національного колективу.

У випадку ж відсутності в еліті міцних зв'язків з культурою народу її слабка історична пам'ять значно послаблює авторитет та вплив правлячої верхівки. Нація, якою керують подібні провідники, на думку автора, приречена на перебування в стані стихійного примітивізму та постійне «ввідродження» без логічного фіналу [1, с.553]. Нагальна значущість цієї думки В. Липинського для сьогодення не підлягає сумніву.

Значне місце у творчості В.К. Липинського зайняли проблеми соборності України та подолання відмінностей між різними її регіонами. Він вважав, що історико-культурна різноманітність окремих областей є наслідком впливу різних цивілізацій, а поєднання їх в єдиному соціальному та політичному організмі – місією України. Згідно з поглядами вченого, найбільш виразно культурне розмежування простежується в галузі релігії, показником чого є наявність в країні кількох християнських церков. На думку дослідника, згубним для справи нації є політизація конфесійних відносин. Правляча еліта повинна підтримувати «творців духовних цінностей», бо церква не тільки стверджує її авторитет, але й має реальну здібність обмеження сил, руйнуючих єдність держави і суспільства. Але: «Для того, щоб релігія могла виконувати своє стримуюче та організуюче завдання, репрезентуюча її ідеаль-

ну і моральну силу духовна влада мусить бути виразно і повно відокремлена від влади світської, репрезентуючої силу матеріальну» [2, с.26]. Відокремлення держави від церкви зовсім не означає, що ці дві інституції не взаємопов'язані у справі побудови держави і консолідації нації. Підтримуючи авторитет влади, церква контролює діяльність правлячої верхівки, користуючись нормами християнської моралі. В свою чергу, влада не повинна віддавати перевагу жодній християнській церкві, а мусить дбати про рівне становище всіх конфесійних груп України. В цьому сенсі досить актуальною є теза автора про те, що державі: «Потрібна не та церква, яка більш «національна», а та, яка орієнтує громадян на загальнолюдські цінності і норми громадянської моралі під час боротьби за українську державу» [2, с.56]. Вирішення проблеми релігійного і, виходячи з цього, культурного розколу населення України В.К. Липинський бачить не в механічному, насильницькому об'єднанні церков, а в постійній гармонізації регіональних і культурних особливостей в рамках єдиної держави та у громадянській свідомості населення: «Щоб бути українцями і щоб була Україна, держимось кожен своїх традиційних основ, а одночасно, на ґрунті своєї традиційної культури змагаймо до гармонійного наближення себе до наших земляків іншої церкви, іншої культури. Не перетягаймо їх силоміць до себе, а себе наближаймо до них» [2, с.53]. З огляду на сучасні релігійні та етнополітичні процеси в Україні, цей заклик В. Липинського постає не лише як моральний заповіт, але й як своєрідна програма націотворчих процесів, основою яких має бути не нівеляція культурних особливостей складових частин вітчизняного соціуму, а розвиток форм етнокультурного плюралізму.

Дослідник вважає, що на формування нації впливає наявність спільних економічних інтересів та певної суми соціальних цінностей, які творять специфічну національну культуру. Але поряд з цим, кожна нація є продуктом історичного розвитку і зростання серед певного колективу організуючих політичних цінностей, відтворення яких має на меті мобілізацію спільноти в органічну цілість, яка свідомо бореться за своє існування. Головною з цих цінностей, політичним «цементом», що спаює мешканців окремих регіонів в боротьбі за власну державу, на думку В. Липинського, є територіальний патріотизм – любов до спільної Батьківщини [1, с.XVI]. З цього приводу він пише: «Українським є і повинно бути все, що осіло на нашій землі і що, тим самим, стало частиною України. З такого розуміння нації, як в першій мірі факту політичного, з поширення такої соціальної свідомості, логічно випливає змагання до об'єднання різних частин України в одну національну – політичну і духовну – цілість» [2, с.57-58].

УДК 321.64

С. Г. Вонсович, доктор політичних наук

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТРАНЗИТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглядається низка основних причин транзитивних переходів. Окреслено соціально-економічний та національні причини динаміки транзитивних процесів. Акцентована увага на національній єдності, як однієї із умов переходу до демократії.

Ключові слова: політичні причини, транзитивні процеси, політична демократія, ринкова економіка, зміни політичні, національна ідентичність.

Інноваційні зміни у сучасному світі актуалізують питання висвітлення динаміки буття. Це вимагає більш детального розкриття і концептуалізації даного поняття через транзитивність політичних процесів.

Важливими ознаками транзиту в соціально-економічній області є рівень економічного розвитку. На це звертають увагу американські дослідники С. Липсет, Р. Даль, Л.А. Боллен, Р.В. Джекман та ін. Зокрема, політичний перехід і рівень економічного розвитку вони вважають аксіомою зв'язку політичної демократії з ринковою економікою.

Метою статті є окреслення основних причин транзитивних процесів.

Наразі, Р. Даль зауважує, що «...ринкові економіки необхідні для існування демократичних інститутів, хоча тільки їх не достатньо» [1, с.136]. Крім того, в умовах глобалізації демократизація почала розумітися як політичний результат економічної лібералізації, що відобразилося на характері до-

помоги, яку надають МВФ і Світовий банк. У цьому плані важливим є твердження, відповідно до якого досягнення країною певного економічного рівня сприяє формуванню в ній передумов до демократизації політичної системи. Проте, значне прискорення економічного зростання призводить до суттєвих зрушень в соціально-економічній структурі країни, що також дестабілізує політичну систему. Крім того, високий рівень економічного розвитку зумовлює як кількісні, так і якісні зміни соціальної структури суспільства; спричиняє зростання урбанізації, піднесення рівня освіти і культури населення, розвитку комунікаційних процесів. Це є свідченням посилення впливу світового політичного досвіду на погляди і позиції широких верств населення, поступового формування національно зорієнтованого, а не компрадорського, середнього класу. Саме такий середній клас є соціальною опорою демократії.

Однак, окремі західні транзитологи вказують на те, що надвисока кореляція між такими характеристиками

Слід відмітити, що хоча деякі положення теорії В.К. Липинського не можуть бути втілені в життя сучасної України (наприклад, твердження про монархічний лад як єдиного можливого для держави), констатуємо, що погляди дослідника багато в чому зберегли свою актуальність. Так, особлива роль еліти в процесі націотворення, що підкреслена В. Липинським, не викликає заперечень, але реалії сьогодення змушують відійти від властивого В. Липинському консервативного сприйняття цього суспільного феномену. Процес формування вітчизняного соціуму вимагає активного включення до нього науково – технічної та творчої інтелігенції яка, поряд з управлінською та бізнесовою верствами, має стати справжньою національною елітою.

Список використаних джерел:

1. Липинський В.К. Листи до братів – хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В.К. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995. – 470 с.
2. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк : Булава, 1956. – 111 с.

Analyzed the conceptual basis of creating a political nation in Ukraine; by its driving force and components; involved traditionalist idea of forming a political nation.

Key words: political theory, political ideology, political nation, the elite, territorial patriotism and political opinion.

Отримано: 17.03.2017

суспільства, як дохід, освіта, релігія, з одного боку, і демократією – з іншого, не є свідченням обов'язковості виникнення демократії через автономію політичної системи і її залежності від суми конкретно історичних умов.

Свого часу С. Гантінгтон висловив цікаву думку про те, що існування кореляції між багатством і демократією передбачає, виникнення демократії переважно у країнах із середнім рівнем економічного розвитку. У бідних країнах демократизація є малоімовірною, а в багатих – вона вже існує. Гантінгтон також визначив своєрідну гарантію для «зони транзиту» у 1-3 тис. дол. США за цінами 1976 року. (якщо дотримуватися такого підходу, то на період 2013 р. гарантія може становити від 3 до 5 тис. дол.). Коли ж рівень ВВП на душу населення перевищує 8 тис. доларів, а рівень безробіття в країні не вищий за 3%, то така ситуація є гарантією мінімізації антидемократичного перевороту. Більшість країн, які не вписуються у зазначені параметри, «залишаються недемократичними до тих пір, поки будуть залишатися бідними», – таке резюме американського науковця [2, с.204].

Не менш важливою є національна причина транзитивних процесів. Загальновідомим є те, що в країнах, населення яких розділене за етнічними, племінними, релігійними або клановими ознаками, процеси переходу значно ускладнюються. Це не випадково, адже ідентичність є важливим механізмом особистісного засвоєння соціальної дійсності. Водночас, етнічна, релігійна, мовна і національна ідентичність є важливими у творенні національних спільнот, етнічних груп та становленню контактів між ними. Відповідно, ототожнення із певною етнічною, національною, конфесійною спільнотою може слугувати досить потужним і важливим фактором прискорення або уповільнення політичної поведінки і дії мас. Особливо це стає актуальним за умов соціально-політичної, системної кризи. При цьому домінантність і впливовість групової ідентифікації може стати одним із чинників можливого спрямування вектору політичного розвитку суспільства.

Втім, національна ідентичність є також важливим засобом легітимації і делегітимації політичної влади у переходному суспільстві. Виступаючи необхідною передумовою створення національної держави, національна ідентичність сприяє легітимації еліти нації.

Не випадково американський дослідник Д. Растоу саме національну єдність виокремив як єдину попередню умову для переходу до демократії. Тому, що поняття «національна єдність» означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів відносно того, щодо якої політичної спільноти вони належать, тобто, коли національна єдність визнається на безсвідомому рівні [3, с.10]. За такої ситуації найважливішою функцією націоналізму постає об'єднання індивідів і легітимація вибору політичних

еліт, гарантування при цьому єдності суспільства в умовах серйозних соціальних і політичних катаклізмів.

За спостереженнями британського дослідника Е. Гідденса, сучасний націоналізм у західних країнах стає все більше локальним: відбувається своєрідне «перемикання» націоналістичних почуттів і настроїв з національної держави, яка переживає кризу під тиском нових глобальних проблем і практик, на менш широкі спільноти регіонального характеру. Саме від них йдуть імпульси, спрямовані на захист місцевої політичної автономії і стимулювання культурних ідентичностей регіонального типу [4, с.30].

Дискусії з приводу визначення національної ідентичності, кого вважати громадянином, а кого – ні, стають реальністю у процесі транзиту, коли автократія змінюється демократією і коли демократія стикається із багаточисленними прагненнями громадянства. Справді, у суспільствах, де з'являється можливість для вираження інтересів меншості, роль націоналізму як об'єднувачого чинника знижується.

Таким чином, у багатьох пострадянських країнах постають проблеми легітимності як проводжуваної політики, так і самої держави. Вони витікають, як правило, із небажання домінуючої етнічної групи (титальної нації) визнавати поліетнічність суспільства та йти на компроміси із представниками, що представляють інші етнічні спільноти. Для більшості пострадянських політиків піднесення нових націоналізмів зумовлено не кризою нації – держави, що є характерним для Заходу, а проблемами державного будівництва, а також творенням політичної нації.

Список використаних джерел:

1. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; пер. с англ. ; под ред. М.В. Ильина. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.
3. Растоу Д.А. Переходы в демократии: попытка динамической модели / Д.А. Растоу // Полис. – 1996. – №5. – С. 5-15.
4. Бусыгина И. Sum ergo cogito / И. Бусыгина, А. Захаров // Политический мини-лексикон. Московская школа политических исследований. – 2006. – 240 с.

Are considered a number of the main reasons transitive transitions. Outlined the socio-economic reasons and national speakers transitive processes. The attention to national unity as one of the conditions for transition to democracy.

Key words: political reasons transitive processes, political democracy, market economy, changes in political and national identity.

Отримано: 13.03.2017

УДК 94(520)

В. П. Газін, доктор історичних наук

BREXIT: АНГЛІЯ – ЄВРОПА, АЛЕ ОСТРІВНА

У статті, з врахуванням досвіду історичного шляху Великої Британії, зроблена спроба раціонального обґрунтування її виходу з членства ЄС та не випадковості такого кроку. Громадяни Великої Британії понад усе цінують свободу власну й своєї країни. Будь-яке нав'язування волі ЄС не сприймається її громадянами. І на це є причини. З одного боку, Велика Британія завжди виступала як балансир політичного і воєнного клімату в Європі. Водночас, з іншого, вона не має серйозних проблем зі збутом продукції. Гарантією цього служать Співдружність, в якій вона виступає у ролі куратора й модератора, і США, з якими у неї більш ніж стратегічне партнерство.

Ключові слова: Англія, референдум, ЄС, Європа.

Результат референдуму 23 червня 2016 р., який дав «добро» на вихід Англії з ЄС, не є чимось неочікуваним і несподіваним. Він спричинений як минулим, так і сучасною історією та специфікою розвитку Англії. Не думається, що британське керівництво виключало такий наслідок референдуму. Британія – не та країна, де явище, яке розвивається, застає владу зненацька. Там уміють продумувати варіанти і готувати відповіді на поставлені часом питання. Однак, як стверджують, Девід Кемерон не мав напрацьованого плану дій на випадок поразки «єврооптимістів». Та й екзитпол заспокоював втішними цифрами.

Подія неординарна в системі сучасного світопорядку, суперечить образу ЄС у масовій свідомості й довгий черзі, що створилася перед входом у бажану організацію. Усе це спонукає пересічних громадян до роздумів над питанням: що ж відбувається насправді? Чи не помилявся великий політик ХХ століття, що майбутнє Європи в економічному й політичному об'єднанні країн Європи? Можливо, у Черчилля це було навіть потягнутими двома світовими війнами, в яких успіх Англії визначався союзами, і в мирний час така теза не працює?

Атмосфера навколо невідворотності референдуму давно згушталася. У травні 2016 року почалось падіння фунта

стерлінгів. Навіть в Україні, де до валютних стрибків давно звикли, він потоншав на 3 гривні. Впав інтерес до британських компаній. Стрілка британського політичного барометра вказувала на крутий поворот у суспільстві. В його гіпотетичних прогнозах одні бачили успіхи, інші прикрощі. Створюється враження, що англійська традиція державного поступу не встигає за прискоренням темпів сучасного технократичного світу, який матеріалізується множинною кількістю змін і приходиться у суперечність з позитивним англійським консерватизмом. Водночас *brexit* став доказом і глибокого демократизму англійського суспільства, його подоліків через нав'язування більшості власної думки меншості. Хоча на референдумі були чітко дотримані правові засади демократії, але розрив по лінії відмінностей територіальних і релігійних – Англія та Уельс «за», Шотландія й Північна Ірландія «проти» – здатний призвести до поділу Королівства.

Шлях Британії до європейської інтеграції був звивистим. 1957 року, коли створювався «Спільний ринок» (ЄЕС, попередник ЄС), про її участь навіть мови не було. Англію іронічно називали «непотоплюваним авіаносцем» і «троянським конем» США. Категорично проти присутності Англії в ЄЕС був президент Франції Шарль де Голль.

У континентальній Європі тоді було двоєке ставлення до США: з одного боку, європейці побоювалися американської економічної експансії, а з іншого, були вдячні США за виручку у війні проти нацистів, за допомогу після неї за планом Маршалла всім, хто її потребував. Це потім стали забувати, а дехто не згадує й зовсім, приписуючи всі заслуги у перемозі в Другій світовій війні виключно собі.

До 1973 року ЄЕС існував без Великої Британії, яка уважно відстежувала через Ла-Манш фінансово-економічні успіхи об'єднання, прагнула туди потрапити. Однак бути одним з його членів для країни, яка завжди домагалась «ключової» ролі в Європі, виглядало незвичним. Протягом довгого часу Велика Британія конструювала свою особливу систему зв'язків у Європі та світі. Навіть систему колоніальної політики видозмінювала відповідно часу. Якщо просунути в суспільному розвитку колонії утримувати в попередньому стані ставало клопітно, невигідно й навіть небезпечно, Лондон швидко знаходив для них форму ошадливого контролю збереження в складі імперії через надання статусу домініону, який був першим, але великим кроком до повної незалежності. До речі, такий шлях пройшли Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканська Республіка.

У зовнішній політиці, володіючи сильною економікою й чималими колоніями, які служили великим ринком збуту, й використовуючи систему «блискучої ізоляції», що ґрунтувалася на повному нейтралітеті, Британська колоніальна імперія до початку 20 століття була самодостатньою «майстернею світу» й трималася осторонь воєнно-політичних союзів і блоків. Хоча, політика «блискучої ізоляції» не перешкождала Англії укладати тимчасові угоди, які сприяли її експансіоністським планам. З підписанням англо-японської угоди 1902 р., коли світ повернувся до Першої світової війни, почався відхід від політики «блискучої ізоляції». Однак Англія ніколи не зобов'язувала себе довготривалими союзами. Коли війна 1914-1918 рр. закінчилася і поставлена мета була досягнута, Антанта тут же була здана в архів історії. Гадається, так само вона поступила б і з НАТО, якби зникла посткомуністична загроза і потреба в системі колективної безпеки. Велика Британія завжди була і є прагматичною.

Вступивши 1 січня 1973 р. в Спільний ринок, Англія опинилася між трьома сторонами трикутника інтересів: у ЄС – в статусі рядового члена, у Співдружності – в ролі першої скрипки, у стосунках з США – як традиційно стратегічний партнер, які Девід Кемерон бачить «міцними, але не рабськими». Сильний крен в будь-яку сторону може зашкодити зв'язкам з двома іншими. Ситуація такого роду стала проглядатися, коли Британія приєдналася до європейської інтеграції. Її позиція там виявлялася «окремо взятою і особливою». Конкретно це виражалось в тому, що британські керівні кола, особливо консерватори, постійно вимагали, щоб стосунки з ЄС були поставлені на іншу договірну основу в сенсі повернення Лондону окремих повноважень, переданих ЄС, що мало б сприяти підтримці міждержавної системи, а не формуванню міжнародних органів управління.

Проблема бути чи ні в європейській інтеграції після 1973 року постійно розбурхувала суспільне життя Великої Британії. 1975 року справа дійшла до референдуму щодо подальшого перебування Королівства в Спільному ринку. Знову заговорили про те, що існуючі в ЄЕС привілеї можуть бути обмежені, а потім дешової сільськогосподарської продукції з континенту розорить аграрну галузь. Тим більше, в країні відбувалася економічна криза, яка негативно впливала на політичні настрої населення. Та результат референдуму (67,2% виборців висловилися за перебування в ЄС) став поразкою для «евроскептиків».

Проблема, таким чином, не була знята. Англія продовжувала демарші, нагадуючи Європі про необхідність реформи ЄС, насамперед, в сенсі децентралізації: не приєдналася до європейського валютного союзу, не перейшла на євро. Оправдання цьому завжди знаходила: то в прихильності англійців до фунта стерлінгів, то в консерватизмі англійського способу життя, боязні коливань валютного циклу тощо. Лондон змушений був постійно оправдовуватися. Зокрема, зволікання з переходом на євро прем'єр-міністр Гордон Браун делікатно називав «відтермінуванням». Англія зважувала, що для неї важливіше: європейська інтеграція з її абсолютною математикою консенсусного об'єднання членів Спільного ринку (Євросоюзу), чи Співдружність, створена Лондоном 1931 року, в якій Англія завжди була і є політичним тамадою і вправним диригентом-диспетчером в усіх сферах стосунків. У ролі, в якій Англія традиційно почувалася звично й комфортно. Міцне підґрунтя такої тактики створила славетна історія, визнана роль британців у розвитку світової цивілізації, прогресу й демократії, вірність принципам свободи. Це ті критерії, які склали особливий англійський менталітет, про який 1827 року писав російський поет О. Полежаєв: «Британський лорд свободою горд. Он гражданин. Он верный сын родной земли. Ни короли, ни происк пап звериных лап на смельчак исподтишка не занесут. Как новый Брут, он носит меч, чтоб когти сечь» [1, с.67-68]. У Полежаєва поняття «лорд» уособлює британська нація, ментальність якої сформована багатовіковою історією, частиною якої стали й такі країни, як США, Канада, Австралія тощо.

З підписанням 7 лютого 1992 р. Маастрихтського договору, внаслідок чого створювалося ще більш тісне політико-економічне об'єднання за рахунок суверенітету його членів, і значення Англії, стали ще більше губитися. Це зачіпало історичні стереотипи підданих Королівства на кшталт «прав Британіє», «володарка морів». Континентальна лінія франко – німецької вісі 1963 року й острівні «вольності» Великої Британії прийшли в суперечність. Англіїці не люблять, коли хтось навіть у делікатній формі нав'язує їм свої ідеї, думки, ставить перед фактами, які традиційно не сприймаються колективною свідомістю остров'ян. Будь-яке обмеження суверенітету бачиться британським суспільством як невідповідність духу і букві Великої Хартії Вольностей 1215 р. Тоді англійці поступають рідше аж до жорсткої безкомпромисності Так, 1290 року євреїв, що зарекомендували себе вправними ремісниками і торговцями, вигнали з Англії тільки за те, що, ставши громадянами, замахнулися на владу, оскільки справедливо вважали, що, сплачуючи податки, мають на це право [2, с.116].

Не секрет, що приводом і першопричиною такої поведінки англійського суспільства сьогодні стала величезна хвиля людського моря, що хлинуло зі Сходу й Африки через Середземномор'я в Європу, яка пишається своїм високим рівнем життя й широко рекламує його. Маса мігрантів буквально заповнили Євросоюз. Хоча Англії, завдяки географічному становищу, вдалося уникнути великого напливу мігрантів, однак їх потік з бідних і ризикованих країн стає все масштабнішим. В Англії розуміють, що реалізація ідеї квотування, якою опікується керівництво Євросоюзу, призведе до нівелювання такої перешкоди як Ла-Манш. Порятунку від небажаних мігрантів звикне, як би Англія не була проти.

З екзитом Британії з ЄС постає низка питань, які вимагають осмислення і визначення. Чи почнеться боротьба за лідерство між ФРН і Францією, чого багато хто побою-

ється? Гадається, даремно, оскільки це було б кінцем Єлисейського договору про «вічний мир», який і сьогодні є правовою й зобов'язуючою основою ЄС, що застерігає від повернення стану конфліктності, неспокою і наростання перманентної небезпеки в Європі. Ні Німеччина, ні Франція окремо не можуть взяти на себе відповідальність за стабільність євроінтеграції. Але мають налагоджену практику спільних дій у вирішенні європейських проблем.

Чи виграє Росія від європейського розбрату? Ніскільки. По-перше, Англія ще більше зблизиться з США, російська політика яких на пострадянському просторі добре відома у Кремлі. По-друге, ні між якими іншими великими державами в останні десятиріччя не виникало стільки політичних і дипломатичних ускладнень, як між Лондоном і Москвою. Англо-російські відносини були обтяжені російсько-чеченськими війнами. З боку Лондона мало місце виселення російських дипломатів і запровадження візових обмежень для чиновників Кремля. Причин чимало. Серед них – відмова Росії видати російського громадянина А. Лугового, підозрюваного у вбивстві на території Англії колишнього працівника ФСБ, емігранта О. Литвиненка [3]. Британія чи не єдина велика країна ЄС, в енергобалансі якої частка російських енергоносіїв незначна. По-третє, Англія завжди дотримувалася принципів зовнішньої політики, проголошених прем'єр-міністром Генрі Пальмерстоном (1855-1858 і 1859-1865 рр.): «У Британії нема ні вічних союзників, ні постійних друзів. Вона має лише постійні інтереси». І завжди веде себе відповідним чином. Так, напередодні Першої світової війни, будучи європейським балансиром, Англія могла закрити або відкрити «скриньку Пандори». Сталося те, що сталося. По-четверте, вона має великий ринок збуту у вигляді Співдружності, в яку входить 53 держави, переважна більшість яких, окрім Руанди і Мозамбіку, її колишні колонії.

Чи вплинув Brexit на Україну? З ним повернулася стара хвороба недооцінки, а то й відкритого паплюження європейських зовнішньополітичних орієнтирів і пріоритетів, що з'явилася ще у 90-х роках і була взята на озброєння крайне проросійською партією влади, особливо в період Януковича, винцем чого була «урочиста» відмова у Вільносі 2013 року від підписання угоди про Асоціацію з ЄС. Як це було сприйнято українською спільнотою відомо, оскільки Україна, на відміну від Англії, не може без Європи. Якщо, на думку англійців,

перебування в ЄС виявилось пониженням статусу, то для українців в разі вступу – було б підвищенням. Нікуди Британія не поділася, вона, як і раніше залишилася на Заході, а Україна й далі поза ним. Більше того, знову піднімають голову противники євроінтеграції. Недавно колишня радниця В. Януковича Ганна Герман на 112 каналі, ніскільки не сумніваючись, заключила, якщо, мовляв, Англії в ЄС погано, то чого нам туди йти. «Давайте будувати Європу в Україні». Чим не вірш-ода радянського поета А. Вознесенського: «В Ульянову вселився Ленин, так что поджак трещал по швам».

Brexit не створить проблем Україні. За умови правильної розстановки акцентів у співробітництві з Лондоном, вона лише виграє, оскільки Британія буде підтверджувати правоту своїх дій активною зовнішньою політикою і Києву ніщо не перешкоджатиме демонструвати і доводити, що святе місце слід заповнити надійним достойником, що додасть Європі спокою і стабільності. Статус-кво не буде порушений, що цілком влаштовує Англію, яка дала світу багато і чекає від нього лише розуміння її вибору.

Список використаних джерел:

1. Полежаев А.И. Стихотворения и поэмы / А.И. Полежаев. – Л., 1987. – С. 67-68.
2. UNIA EUROPEISKA Leksykon integracji // pod redakcją Wiesława Bokajly i Kazimierza Dziubki. – Krakow : Wydawnictwo EUROPA. – S. 116.
3. Литвиненко А. ФСБ взрывает Россию / А. Литвиненко, Ю. Фельштинский. – К. : Нора-Друк, 2006. – 464 с.

In the article, taking into account the experience of the UK's historic path, an attempt was made to rationally justify its exit from EU membership and not the coincidence of such a step. Citizens of Great Britain value the freedom of their own and their country more than ever. Any imposition of the will of the EU is not perceived by its citizens. And there are reasons for this. On the one hand, the UK has always acted as a balancer of political and military climate in Europe. At the same time, on the other hand, it has no serious problems with the marketing of products. The Commonwealth, in which it acts as a curator and moderator, and the United States, with which it has more than a strategic partnership, are guarantors of it.

Key words: England, Europe, EU, referendum.

Отримано: 24.03.2017

УДК 101.1

С. О. Ганаба, доктор філософських наук

СИМВОЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ

Символи є потужним механізмом культивування й реалізації духовних можливостей культури. Вони виявляють здатність переносити знаки, сюжетні схеми та інші утворення з одного шару культури у інший. Зміна сенсів символічного світу є релевантним й потужним механізмом у культивуванні й реалізації духовних можливостей культури сучасного світу.

Ключові слова: символи, культура, цінності, влада.

Сучасна людина живе у світі символів. Символами марковані усі сторони її життя. Вони зустрічаються на кожному кроці й створюють «штучний світ» людини. На відміну від предметів та явищ природи символи мають суб'єктивну значущість та цінність для неї. За їх допомогою вона створює власний світ культури, продукуючи не лише нові речі, факти, явища, а нові знаки та символи. Таким чином, символи знаходяться не лише довкола людини, а всередині її ества. За твердженням українського дослідника С. Кримського, «вони є тією реальністю духу, що конкурує з реальністю предметного довкілля» [3, с.21]. У цій конкуренції вони не лише наповнюють сенсом світ реалій, урізноманітнюють його характеристики, виокремлюючи потенційні напрями його подальшого поступу, а й повсякчас змінюють своє ціннісно-смысловое наповнення. Зміна сенсів символічного світу є релевантним й потужним механізмом у культивуванні й реалізації духовних можливостей культури сучасного світу.

Метою статті є розгляд потенціалу символічного капіталу у вирішенні соціокультурних проблем сучасності.

Символи виступають специфічно людським каналом передачі інформації. Специфіка у тому, що символ є частиною

людського світу значень. Американський філософ М. Кастельс у праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» аналізуючи цивілізаційні процеси сучасності, зазначає, що в інформаційному суспільстві влада набуває нематеріального характеру. Вона реалізується у мережах інформаційного обміну через маніпуляції знаками і символами своєю можливістю моделювати масову поведінку [2]. У моделюванні поведінки очевидний смисл символів, зазвичай, втрачається. Він не отожднюється зі своїм об'єктом, а повсякчас виходить за його межі й передбачає смисл інший, прихований й непрямий. У такий спосіб символи надають нового сенсу й нових сил існуванню самому об'єкту, зберігаючи об'єкт як номіналістичну сутність. Водночас, загальна присутність символу, що втратив свою таємницю, зумовлює знецінення цього символу. Аналіз будь-якого смислу дає можливість виявити реальний та метафоричний компоненти його структури. У просторі та часі вони утворюють певну композицію. Власне композиція символів впливає істотно на їх інтерпретацію. І, водночас, абсолютизація процесу символізації смислів часто зумовлює зникнення безпосереднього переживання образів. Зміна смислового наповнення (інтерпретації) символів відбувається згідно

сформульованому Ш. Бодлером закону відповідностей. Його суть полягає у розумінні світу як розімкнутої безконечності. Світ довкола людини постійно оновлюється, у ньому відбувається «активне само перетворення внутрішнього на зовнішнє», їх синтез, спостерігається їх відмінність.

Сутність світу не може бути пізнана за допомогою раціоналістичних засобів, вона доступна лише інтуїції і, відповідно, її розуміння можливе на ірраціональній основі, що розкривається через натяк й осяяння. Відповідно, для символічного середовища об'єктивний опис не можливим, оскільки за таких умов відображається та аналізується лише видимість. Німецький філософ К. Юнг визначив можливі шляхи символізації: аналогію, об'єктивне порівняння, суб'єктивне порівняння, функціональне порівняння. У функціональному порівнянні розчиняється домінування певного фактора чи відсутності усталеної форми. Саме ця обставина дозволяє розглядати символи як силу, яка змінює наповнення життя.

Символи не просто знаки, вони у своєму смисловому сенсі й наповненні формують певний смисловий капітал, який визначає й ідеологічно наповнює певний простір, а не лише його маркує. По суті справи він регулює життя. Зважаючи на цю ознаку, французький соціолог П. Бурд'є запроваджує до наукового обігу поняття символічного капіталу. Він у суспільстві відіграє особливу роль, оскільки уявляється силою, яка змушує бачити й вірити, утверджувати чи змінювати світ [1]. Ця сила має квазімагічну природу. Завдяки ефекту мобілізації вона дозволяє отримати еквівалент того, що досягається силою, але лише за умови, що ця влада викликана, вона не сприймається як свавілля. Механізм містифікації не усвідомлюється самими суб'єктами, адже це не свідомий обман, оскільки обманюються й самі містифікатори. Використовуючи зазначені вище характеристики, чинна влада, зазвичай, здійснює символічне насильство, нав'язуючи свою істину, ідеї, горизонт цінностей, які нав'язують природний, очевидний

характер, що апіорі не піддається критиці та сумніву. За допомогою символічного насильства проводиться трансформація сприйняття, «кристалізація відносин панування-підпорядкування» [1].

Таким чином, у площині суспільно-владних відносин процес символізації відбувається не у просторі стихійної нерегульованої комунікації, а проявляються як цілеспрямоване використання символічних ресурсів суб'єкта для його легітимізації та посилення впливу. Символи є потужним механізмом культивування й реалізації духовних можливостей культури, оскільки виявляють здатність переносити знаки, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного шару культури у інший. Йдеться про здатність символів виконувати роль семіотичного конденсатора, тобто стати осередком усіх принципів знаковості, власне розгорнутим знаком з багатьма невідомими.

Список використаних джерел:

1. Бурд'є П. Практичний глузд / П. Бурд'є. – К. : Український центр духовної культури, 2003. – 503 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; под науч. ред. О.И. Шкарата-на. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 340 с.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

Symbols are a powerful mechanism for cultivating spiritual realizations and possibilities of culture. They exhibit the ability to move characters, plot schemes and other entities from one layer to another culture. Change of symbolic meanings of the world is relevant and powerful mechanism in cultivation and realization of spiritual culture of the modern world of opportunities.

Key words: symbols, culture, values and power.

Отримано: 15.03.2017

УДК 94(477.43)«1905»

А. Л. Глушковецький, кандидат історичних наук

СЕЛЯНСЬКИЙ ТА РОБІТНИЧИЙ РУХ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В 1905 р.

У статті аналізуються страйки та сутички робітників і селян Подільської губернії із представниками місцевої влади, власниками підприємств та поміщиками на початковому етапі революції 1905-1907 рр.

Ключові слова: селяни, робітники, страйки, заворушення, Поділля, подільський губернатор.

Початок ХХ століття ознаменувався значними соціальними рухами в Російській імперії. «Кривава неділя» 9 січня 1905 р. у стала поштовхом до революційних виступів по всій країні. Не була винятком і Подільська губернія.

Перші виступи робітників Поділля мали економічний характер, в них брала участь незначна кількість робітників. За даними Ф.Є. Лося, у січні 1905 р. на Поділлі страйкувало лише одне підприємство, яке нараховувало 29 робітників [7, с.105]. Проте вже в лютому селянський рух охопив багато населених пунктів Довжоцької, Рихтівської та Орининської волостей Кам'янецького повіту [5, с.82-83]. Незабаром селянські виступи розпочалися в Ольгопільському, Гайсинському і Літинському повітах [8, с.14]. Навесні 1905 р. Подільську губернію охопив масовий страйковий рух. Перший страйк сільськогосподарських робітників не лише на Поділлі, а й на всій Правобережній Україні розпочався наприкінці березня 1905 р. в містечку Солобківці Ушицького повіту, він швидко охопив 110 сіл Ушицького, Кам'янецького і Вінницького повітів [9, с.38].

Селяни цих сіл вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці. Ставилися вимоги встановити щоденну оплату дорослому робітникові в розмірі 60 коп. замість 20-30 коп., підліткам і жінкам – 50 коп. замість 10-15 за пророблений день, річну плату постійним робітникам збільшити до 120 крб. замість 30-50 крб. [6, с.105]. Показовим у цьому відношенні був страйк селян м-ка Вінківці та навколишніх сіл. Під час збирання хліба у маєтку поміщика Косельського селяни зажадали від поміщика скорочення робочого дня та підвищення розцінок на поденну роботу. Однак поміщик відмовився задовольнити ці вимоги і викликав загін

стражників, які заарештували ватажків страйку. Тоді беззбройні селяни вступили в рукопашний бій з карателями. Внаслідок сутички 5 селян було вбито, 8 поранено [13, с.6].

Аналогічні рішення про підвищення заробітної плати були прийняті селянами містечка Кузьміна, сіл Новоселок, Бедриківців, Шишківців, Остапківців, Калитинців, Журавлинців, Хоптинців, Липибоків, Торценків, Турчинців Проскурівського повіту. Сільськогосподарські страйки мали місце в селах Старій Соколівці Проскурівського повіту, Томашівці Ушицького повіту [6, с.105]. Крім того страйковим рухом в Подільській губернії була охоплена південна частина Могилівського повіту, зокрема Снітківська, Копайгородська, Котюжанська, Лучинецька, Кукавська, Ханьковецька, Вендинчанська, Озаринецька та ряд інших волостей. Особливого розмаху набрали страйки селян і сільськогосподарських робітників в селах Посохові, Катюжанах та містечку Снітках [5, с.63].

Канцелярія подільського губернатора була переповнена донесеннями повітових справників про справжні селянські повстання, активний антипоміщицький рух. Висувалося єдине прохання – негайно прислати війська для придушення виступів. Так, вінницький повітовий справник у своєму рапорті губернатору від 28 липня 1905 р. доповідав про хід слідства у справі селян с. Хомутинець. Їхні протиправні дії були спрямовані проти місцевого орендаря Яворовського. Селяни висунули вимогу про збільшення плати, але орендар відмовився. Тоді вони вигнали з економії строкових робітників і домовилися не виходити на роботи поки плату не буде підвищено. Однак у село прислали стражників, які заарештували ватажків і придушили виступ [4, арк.1].

Схожі повідомлення отримували також прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Так, могилівський повітовий справник повідомляв прокурору про селянські заворушення в с. Ханьківці. Тут селяни спалили п'ять господарських будівель місцевого орендаря А.М. Виноградського та почали випас своєї худоби на його землі. Ці «неподобства» не припинилися навіть після розквартирування в будинках селян вояків Кримського піхотного полку. Тому, за наказом справника, організатори безпорядків були заарештовані [1, арк.328, 328 зв., 329].

Головними причинами, що зумовили виникнення і розвиток масової страйкової боротьби, були: гостре мало-земелля, тяжка поміщицька експлуатація, утиски адміністрації економії та місцевої влади. Саме на ці фактори, як причини страйків, вказував і начальник подільського губерньського жандармського управління, який виїжджав на місце подій для придушення руху. В своєму донесенні київському генерал-губернатору та департаменту поліції він відзначав, що страйковий рух виник на основі «дійсно тяжкого матеріального становища селян» [11, с.93].

Подільський губернатор у своєму донесенні міністру внутрішніх справ вказував, що поштовх до масового страйкового руху дала діяльність різних агітаторів, які поширювали серед селян прокламації та проводили усні бесіди. Разом з тим він зазначав, що ці прокламації потрапили на Поділлі в благодатний ґрунт, оскільки минулорічний урожай був надто малий, щоб забезпечити селянське населення продовольством [12, с.61].

Про те, що на початку 1905 р. селянськими рухами були охоплені майже всі повіти Подільської губернії відомо також з низки офіційних документів. Так, в кінці лютого до губернатора звернулись власники товариства цукроварень «Городок», які орендували в 12 економіях понад 6000 десятин землі, із скаргою на те, що застрайкували всі робітники і селяни тих сіл, де є їх економії. «Страйк загрожувє весняним польовим роботам, – писали цукрозаводчики, – ніякі вмовляння і прохання не допомагають, просимо прислати в кожне село війська» [3, с.17].

Селянами використовувались також така форми боротьби як прийняття на загальних зборах так званих «приговорів». У них записувались всі вимоги до поміщика. Після зборів до нього посилались уповноважені, які вручали йому «приговор» і повідомляли термін його виконання. В разі не виконання поміщиком поставлених вимог, селяни виганяли з маєтку постійних і строкових робітників і не дозволяли нікому найматися на роботу. Поміщик змушений був або поступитися або просити допомоги влади. Часто з такого скрутного становища його виручали війська, але як тільки солдати залишали село, селяни знову вимагали виконання «приговору» [3, с.16].

Водночас із широким страйковим рухом застосовувались і такі методи боротьби як погроми поміщицьких економії. Селяни, осліплені ненавистю до поміщика, знищували все на своєму шляху. Один з таких виступів стався 1 травня 1905 р., коли близько тисячі селян сіл Петрівки, Крутного, Семенівки Балтського повіту напали на економію місцевого поміщика і знищили її вщент. Царські власті, придушивши повстання силою зброї, віддали до суду багатьох його учасників, 19 з яких засудили до тюремного ув'язнення і каторжних робіт [11, с.98].

Поряд з селянськими виступами відбувалися робітничі страйки. На початку літа застрайкували робітники Проскурівського чавуноливарного та механічного заводів. Страйкуючих підтримали робітники тютюнової та інших фабрик м. Проскурова. В серпні-вересні 1905 р. застрайкували робітники цукроварень Поділля. Організовані страйки проходили на Степанівській цукроварні Брацлавського повіту, на Війтівецькій цукроварні Летичівського повіту, Джурицькій цукроварні Ямпільського повіту та на Проскурівській цукроварні. Вимоги страйкарів зводилися до підвищення заробітної плати, зменшення робочого дня до 8 годин, ввічливого ставлення до робітників, скасування всяких штрафів тощо [3, с.15].

У серпні 1905 р. застрайкували друкарі міста Вінниці, робітники багатьох борошномельних підприємств Поділля, гільзової фабрики міста Кам'янець-Подільського та інших

фабрик і заводів, розташованих в губернії [3, с.15]. У вересні – працівники пекарень та кондитерських фабрик м. Вінниці. Лише арешти організаторів страйку примусили його учасників повернутися до роботи [10, с.301-302].

Внаслідок загальноросійського жовтневого страйку відбувається активізація революційного руху на Поділлі. Так, робітники депо Жмеринка посилювали страйкову боротьбу і висунули такі вимоги:

- обов'язковий 8-ми годинний робочий день;
- державне страхування від нещасних випадків на виробництві;
- обов'язкове безплатне навчання дітей в школах;
- збільшення заробітної плати;
- дозвіл на вибори своєї робітничої ради, без згоди якої адміністрація залізниці не мала б права звільняти працівників;
- впорядкування медичної допомоги [12, с.254].

У жовтні застрайкували робітники Гніванської цукроварні. Вони теж висували лише дуже помірковані економічні вимоги – встановлення 9-ти годинного робочого дня або підвищення заробітної плати при залишенні 12-ти годинного. Однак адміністрація заводу відмовилась задовольнити і такі вимоги та попередила, що коли робітники не стануть до роботи, то їх усіх звільнять. На це попередження страйкарі заявили, що радше зруйнують завод ніж дозволять найняти інших робітників [10, с.475].

За даними А. Зекцера останнім страйком на Поділлі у 1905 р. був страйк 27 робітників гільзової фабрики в м. Кам'янець-Подільський. Примітним є той факт, що вперше страйкарі Поділля разом з економічними вимогами, необхідною умовою припинення страйку назвали святкування 1 травня [2, с.34].

Отже, на початковому етапі першої російської революції 1905-1907 рр. територія Подільської губернії стала ареною гострого соціального протистояння. Активними учасниками виступів стала значна частина населення краю.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду, оп.1, спр.7853. Лиштування з товаришем прокурора.
2. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Частина II. Робітничий рух та діяльність революційних організацій 1904-1906 рр. / А. Зекцер. – Вінниця, 1925. – 125 с
3. Зеленюк І.С. Революційний рух на Поділлі в період народної революції 1905-1907рр. у Росії / І.С. Зеленюк // Наукові записки К-ПДП. – Хмельницький, 1956. – Т. 3. – С. 3-50.
4. Кам'янець-Подільський державний міський архів, ф.228. Канцелярія подільського губернатора, оп.2, спр.146. Про арешт селян с. Хомутинець Вінницького повіту Є. Бондаря, А. Орлюка.
5. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції / М.Н. Лещенко. – К. : Держполітвидав УРСР, 1956. – 188 с.
6. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. / М.Н. Лещенко. – К. : Наукова думка, 1977. – 360 с.
7. Лось Ф.Є. Революція 1905-1907 років на Україні / Ф.Є. Лось. – К. : Видавництво АН УРСР, 1955. – 404 с.
8. Новиков П.А. Революционное движение в Подольской губернии в годы первой русской революции (1905-1907 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / П.А. Новиков. – Новосибирск, 1967. – 25 с.
9. Рева І.М. Страйки селян і сільськогосподарських робітників Правобережної України (1905-1907 рр.) / І.М. Рева // Укр. іст. журн. – 1975. – №8. – С. 37-43.
10. Революція 1905-1907 гг. на Україні. Сборник документов и материалов : в 2 томах. / под. ред. Ф.Е. Лосья. – К. : Издательство политической литературы УССР, 1955. – Т. 2. – 938 с.
11. Революційна боротьба трудящих України в 1905-1907рр. / [С.П. Демченко, П.В. Замковий, В.І. Кізенко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1980. – 285 с.
12. Революція 1905-1907 років на Україні. Збірник документів і матеріалів / за ред. Ф.Є. Лосья. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1949. – 517 с.
13. Рибак І.В. Новітня історія рідного краю (початок ХХ-ХХІ століть) / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства, 2002. – 86 с.

The article focuses on the strikes and collisions of workers and peasants of Podilska province with local authorities, landlords and business owners at the initial stage of the revolution in 1905-1907.

Key words: peasants, workers, strikes, riots, Podilia, Podilsky governor.

Отримано: 17.03.2017

УДК 94(438)«1918/1939»:314.15

А. О. Гуменюк, кандидат історичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПОЛЬЩІ У 1918-1939 РОКАХ

Розглядаються досягнення та недоліки статистичного обліку населення за національною ознакою в межах польської держави у період 1918-1939 років.

Ключові слова: Польща, населення, етнODEMOГРАФІЯ, українці, Галичина, Волинь.

З'ясування реальної картини етнODEMOГРАФІЧНИХ змін на теренах Другої Речі Посполитої наражається на низку труднощів, зумовлених недосконалістю системи статистичного обліку населення, існуючих на той час. Такі вади обліку були зумовлені почасти політикою влади, спрямованою на применшення чисельності та ролі національних меншин у тогочасній польській державі.

Перший перепис населення у Польщі у 1921 році брав до уваги релігійну мову і національність громадян, але опрацьованими виявилися лише дані про релігію і національність. Результати перепису не включали дані про Верхню Сілезію і Вільнюський край, а також мали спотворену статистику по Галичині і Волині через частковий бойкот перепису українським населенням. Для створення вигляду обмеженої присутності української національної громади на теренах польської держави та її переважаючої концентрації в українських регіонах на південному сході країни польська влада дробила українську національну меншину на численні етнічні групи. Частіше використовували терміни «русини», «росіяни», «українці» «тутешні» тощо [3, с.506]. Лише 27 лютого 1936 року вийшло розпорядження міністра внутрішніх справ, яке зрівнювало терміни «русський», «російський» і «український», як такі, що відповідають означенню одного і того ж народу.

За результатами перепису 1921 року 30,8% населення склали національні меншини. За національною приналежністю розподіл був таким: поляки склали 69,2%, русини (українці) – 14,3%, білоруси – 3,9%, євреї – 7,8%, німці – 3,9%, інші – 0,9%. За рідною мовою 68,9% становили поляки, 10,1% – українці, 3,8% – русини, 8,6% – євреї, 3,1% – білоруси, 2,3% – німці, 0,4% – росіяни та 2,8% – інші [5, с.157-159]. Як бачимо сукупний відсоток тих хто визначався за мовою як русини, українці та росіяни якраз відповідає кількості тих, хто визнав себе за національною приналежністю русинами (українцями).

Перепис 1931 року враховував релігійні переконання і рідну мову громадян, але не брав до уваги їх етнічну самоідентифікацію. Перепис відбувся у кардинально інших політичних умовах: завершилися післявоєнні міграційні процеси, ustalеними були кордони.

Були внесені зміни щодо опитування населення, які ускладнювали можливості об'єктивного аналізу етнODEMOГРАФІЧНОЇ ситуації в країні. Відсутність питань про національну приналежність не давала можливості чітко оцінити національність, наприклад, багатьох порубіжних етнODEMOГРАФІЧНИХ районів, особливо в межах українсько-білоруського ареалу розселення. Десятки тисяч людей визначалися не інакше, як «тутешні» або «місцеві жителі». Аналогічним чином у східних районах держави визначення «російський» могла означати українську, білоруську чи російську приналежність [4, с.243].

Маніпуляції щодо результатів перепису насамперед стосувалися південно-східних воєводств Польщі, де представники адміністрації запровадили окремі зміни до питальника, які уможливили уточнити «мову», а фактично змінити використання задекларованої мови на польську. Для того, щоб не вживати в анкетах чітких етнічних визначень, наприклад, «українець», «єврей», «білорус» та ін., послуговувалися надуманими критеріями, пов'язаними з характером місцевості. Значний відсоток склали також особи, які не зуміли окреслити своєї рідної мови відповідно до

поданої анкети, а замість цього вживали прикметники: «селянський», «місцевий», «тутешній». На Холмщині, наприклад, окремо відділялася група «калакуть» (греко-католиків, які в період Російської імперії стали римокатоликами), які тут склали майже 9% [2, с.188].

Національна структура населення Польщі за результатами перепису 1931 р. виглядала так: поляки – 21,9 млн. осіб (це становило 68,9% від усього населення країни), українці – 4,4 млн. осіб (13,9%), євреї – 2,7 млн. осіб (8,6%), білоруси – 990 тис. осіб (3,1%), німці – 740 тис. осіб (2,8%), росіяни – 133 тис. осіб (0,4%), литовці – 83 тис. осіб (0,3%), чехи – 38 тис. осіб (0,1%), «тутешні» – 707 тис. осіб (2,2%), інші – 11 тис. осіб (0,1%). Ці дані не відображали повністю національної ситуації у Польській державі. Бракує інформації щодо інших національних меншин, таких як румуни, словаки, татари [7, с.31]. Як бачимо зменшення питомої ваги в населенні країни серед великих національних громад, у порівнянні з 1921 роком, торкнулося українців, білорусів та німців. Якщо кількість німців скоротилася через значну еміграцію (лише у першій половині 20-х років виїхало понад 400 тис. німців) [6, с.151-152], то чисельність українців та білорусів слід вважати штучно заниженою.

У період між переписами 1921 і 1931 років населення Польщі збільшилося на 26%, з яких значна частина приросту була результатом репатріації і обліком в районах не охоплених переписом 1921 року (Верхня Сілезія, Литва). Перепис 1931 року показав збільшення числа православного населення (близько 35%), римо-католицького (31%), іудаїстського (22%) і греко-католицького (10%). У 1931 році, у Польщі було друге за величиною єврейське населення в світі [4 с.244-246]. Одна п'ята всього світового єврейства проживала в тогочасній Польщі (приблизно 3136000 осіб, або 10% всього населення країни).

Карта розселення релігійних громад досить наочно свідчить про регіональні особливості етнічного розселення. Римо-католицькими були переважно польські регіони, православ'я зосереджувалося переважно на Волині і у Білорусі, греко-католицьке сповідання поширювалося переважно на Галичину, а іудаїзм мав приблизно однакове поширення на всій території польської держави, зосереджуючись переважно у міських поселеннях.

В окремих районах владою активно здійснювалося штучне підвищення відсотка польського населення. Наприклад, за 1897-1931 роки польське населення Західної Волині збільшилося майже у 2,5 рази. Найбільша частка цього приросту забезпечувалася за рахунок приїзду до Волинського воєводства військових і цивільних колоністів, чиновництва, поліції, вчителів та інших професій, що обумовлювало вищий приріст населення серед поляків, ніж серед українців [1, с.227].

До січня 1939 року населення Польщі збільшилося до 35,1 млн. осіб. Проте деталізована статистика етнODEMOГРАФІЧНОГО характеру для цього часу відсутня.

Таким чином, облік населення за етнічною приналежністю у міжвоєнній Польщі мав певні здобутки, але й страждав численними вадами, які були наслідком недосконалої тогочасної польської статистики у питаннях етнODEMOГРАФІЧНОГО обліку та політики держави у питаннях національних меншин.

Список використаних джерел:

1. Макарчук С. Західна Волинь у 20-30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї) / С.Макарчук //

- Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – С. 226-238.
2. Кондрач Я. Етнодемографічні процеси на Холмщині в 1944-1947 роках / Ярослав Кондрач // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2010-2011. – Вип. 3-4. – С. 186-194.
 3. Турчак О.В. Державна політика другої Речі Посполитої щодо національних меншин у другій половині 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. / О.В. Турчак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – №845. – С. 503-507.
 4. Gawryszewski A. Ludność Polski w XX wieku / Andrzej Gawryszewski. – Warszawa : Instytut Geografii i Przestrzennozagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego PAN, 2005. – 623 s.
 5. Historia Polski w liczbach. – Warszawa : Zakład wydawnictw statystycznych, 1994. – 206 s.
 6. Kacprzak P. Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919-1939 / Paweł Kacprzak // Studia Lubuskie. – 2007. – №3. – S. 145-158.
 7. Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów / J. Tomaszewski. – Warszawa : Czytelnik, 1985. – 286 s.
- The achievements and disadvantages of statistical population registration on a national basis within the bounds of the Polish state during the period 1918-1939 are considered.
- Key words:** Poland, population, ethnodemography, Ukrainians, Galicia, Volyn.
- Отримано: 22.03.2017*

УДК 902(477.44)

А. Ф. Гуцал, кандидат історичних наук

ДОСЛІДЖЕННЯ РУДКОВЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА У 2016 Р.

У статті йдеться про результати дослідження Рудковецького городища у 2016 р., коли основні роботи велися на фортифікаціях верхньої частини пам'ятки, розташованих на плато.

Ключові слова: Рудківці, Дністер, городище, оборонні укріплення.

В с. Рудківці Новоушицького району Хмельницької обл. розташоване городище передскіфського часу. Пам'ятка займає велику площу на плато (біля 115 га), яке піднімається на 150 м над рівнем Дністра і крутий схил (біля 6 га), що відходить від плато і стрімко опускається до самої води. Заселеною була та частина городища, що займала схил. Тут у 70-х роках попереднього століття проводилися дослідження експедицією Кам'янець-Подільського педінституту [1, с.69-79]. Роботи сезону 2016 р. полягали в тому, що було уточнено загальну площу і планування городища, конструктивні особливості фортифікацій на плато та з'ясовано стан збереженості культурного шару на схилі.

Городище на плато в плані має форму близьку до трапеції. Воно складається з двох ділянок (східної і західної), кожна з яких за конфігурацією теж трапецієвидна. Вся територія пам'ятки на плато зайнята сільськими будівлями і городами, порізана дорогами.

Оборонна лінія східної частини укріплена валом і ровом зі сходу, півночі і заходу, південна сторона штучних фортифікацій не має, вона захищена обривом до р. Дністра. Східний і північний вали, загальною протяжністю понад 1 км., проходять по краю плато і їх зовнішня сторона виходить прямо на схил, зливаючись з ним. Тому тут не було змоги, та і потреби, споруджувати рів зовні, його викопано з внутрішньої сторони валу. Потужність фортифікацій залежала від місця їх розташування. Найслабшими виглядають східні укріплення. Тут насип валу сильно пошкоджено. На його південному відрізку (понад 100 м) він майже повністю знівельований, місцями піднімаючись на 0,3-0,4 м. На інших відрізках, продовжуючись на північ, він досягає висоти 0,9-1,1 м. У північно-східному кутку впритул до валу у попередні роки функціонував кар'єр по видобуванню каміння площею 1,7 га. З цієї причини, в межах кар'єру, східний вал на віддалі 60 м зруйновано, а північний, – завдяки вибиранню кам'яної породи, став значно вищим (2,5-3 м).

Західний же вал, який перерізає плато, підсилено ровом із зовні. Сучасна висота їх досягає 2-3,5 м, деінде понижуючись до 1,2-1,5 м. З внутрішнього боку вал височіє на 1,2-1,5 м. У двох місцях він перерізаний сільськими дорогами, які ділять його на три, майже рівні, частини. Вздовж північного відрізка довжиною біля 200 м, поперек валу, по рову, теж проходить дорога, яка перпендикулярно впирається в дорогу, що проходить через вал. На цій ділянці рів практично не простежується, його «роз'їздили». Але далі на південь він проявляється рельєфніше і має глибину до 0,7-1,2 м. Впритул до цієї оборонної лінії підходять городи. Але сам вал зберігся відносно добре, він покритий травою, поріс деревами і кущами.

Західна частина городища за площею більш ніж удвічі перевищує східну. Вона відділена з напільного боку укріплен-

нями (вал з ровом), які віддалені від західного валу східної частини городища на 625 м на північному відрізку і на 950 м на південному. Цей вал має в плані майже дуговидну форму. У південній точці він розпочинається з початку обривистого краю плато і, дуговидно продовжуючись на північ, метрів через 300 повертає на північний схід і витримує такий напрямок ще метрів 750. Далі він вирівнюється і досягає схилу Попівського ярка. Загальна його протяжність близька до 1,5 км. Із зовнішнього боку валу був збудований рів. Вал проходить через адміністративний центр села, близько від школи. Та частина валу, яка від центру села йде у південному напрямку збереглася дещо краще, вона зайнята городами, сінокосами, деревами. В районі школи її висота становить із середини до 1 м, а із зовні до 1,5 м разом з ровом, ширина основи – 18-20 м, ширина рову 3-4 м. Далі на південь, метрів через 300-350, вал більш розпливчатий, але наближаючись до обриву плато стає помітнішим (висота зовні – 1,5 м, із середини – 1 м, ширина основи – до 30-35 м. Та частина валу, яка від центру села йде на північний схід виглядає гірше. Тут по рову, який вже мало помітний, проходить дорога, а по самому валу розміщені городи жителів села, збудовано ряд сільських хат і підсобних будівель. В результаті таких інтенсивних господарських робіт укріплення зазнали суттєвих пошкоджень. Основа валу сильно розповзлася до 22-25 і більше метрів, висота не перевищує 1-1,6 м. Північний відрізок валу знівельований ще більше, тут краще простежується рів, по якому, як вже говорилося вище, прокладено дорогу. Діставшись Попівського ярка, вал різко повертає на схід і через 625 м з'єднується із укріпленнями східної частини городища.

На валу верхньої частини городища було закладено кілька траншей, кожна із яких показала, що вал споруджений із глиняно-земляної суміші і покритий зверху шаром каміння завтовшки 0,2 м. Встановлено, що у валу були дерев'яні конструкції.

Так, наприклад, траншея №3 була закладена майже посередині довжини валу. Виявилось, що кам'яне покриття уціліло на вершині насипу, де камені лежали близько один до одного. Каміння переважно дрібне, вагою 0,5-3 кг. Але трапляються екземпляри до 6-10 кг. і більші. З внутрішнього боку валу залишилося лише кілька каменів, при тому відносно великих розмірів (15-25 кг.). Товщина кам'яного пласта 15-18 см. Каміння здебільшого у вигляді плиток, які лежали близько між собою, створюючи враження вимостики. З внутрішньої сторони валу був викопаний рів, який вже давно заплив і не простежувався, але сліди його у вигляді темної плями дуже чітко читалися у стінках траншеї. Товщина запливу рову дорівнювала 0,55 м. У траншеї, на відрізку 2,5 м зафіксовано три стовпові ями діаметром 22-28 см., віддалені одна від одної на 0,9 і 1,3 м. Крім цього в

одному місці між двома сусідніми ямами простежено сліди ще двох спарених ямок діаметром 15 і 18 см.

Показовою виявилася і траншея № 5. Розташовувалася вона за 50 м західніше від точки повороту східного валу на захід, або за 101 м від дороги, що спускається із плато до річки Березової. Тут вал із внутрішнього боку, як вже говорилося, завдяки роботам у кар'єрі, виглядає більш рельєфно. Його висота підвищується до 3 м, ширина основи – 14 м. Із зовні він виходить на крутий схил Попівського ярка. Поверхня валу повністю задернована, покрита травою, високорослим багаторічним різнотрав'ям й бур'янами. Траншея довжиною 10 м і шириною 2 м пройшла перпендикулярно через вал у напрямку із південного заходу на північний схід. Як і попередніх випадках шар каміння появився вже на першому штику. Він залягав по всій розкритій площі майже суцільним шаром, який практично покривав всю поверхню. Правда, на окремих місцях як внутрішньої так і зовнішньої сторони валу спостерігалися три-чотири невеликі ділянки площею 0,5-0,7 м² вільні від каменів. Це можна пояснити лише дією часу, коли в результаті впливу різних факторів каміння не збереглося, але у давнину воно, без сумніву, закривало всю поверхню валу. Товщина кам'яного шару не перевищує 15-17 см. Очевидно, що каміння без всякої системи насипалось на вал, і головна його функція полягала в тому, щоб берегти насип від розмивання дощовими і талими водами та запобігати розповзанню. Розчистка не виявила ніяких ознак ям, дерева, горілих прошарків, попелу чи окремих вуглинок. Прокопка траншеї була виконана на глибину 20-25 см.

Ще п'ять траншей глибиною 0,6 м і завдовжки 14-51 м було прокопано на ділянці, яка примикає безпосередньо до валу. Всі вони дали однаковий результат. Виявилось, що заповнення траншей зверху на 15-20 см. складається з чорнозему і дрібного каміння, а далі йде біла глина, щебінь, присутні частки піску. Явних ознак культурного шару не простежувалося. Тим не менше, траплялися окремі невеликі уламки черепків IX-VII ст. до н. е.

Ділянка городища на схилі була щільно забудована у передскіфський час. На жаль вона серйозно постраждала в результаті будівництва Дністровської ГАЕС. Рівень водоймища піднявся на 50 м і 2/3 площі культурного шару були повністю розмиті. Те що не потрапило під затоплення ви-

явилось остаточно понівечене бульдозерами у 80-х роках при нарізанні терас для лісових насаджень. В одному місці тут заклали невеликий розкоп площею 4,2x7,2 м. Як виявилось культурні нашарування тут виходили на поверхню і їх потужність становила до 0,2 м. Представлені вони уламками кераміки поганої збереженості, характерними для чорнолісся [2, с.50-60], і дрібними кусками глиняної обмазки. При подальшій розчистці було зафіксовано сліди наземного житла. У будівлі функціонували (очевидно в різний час) дві печі, розташовані поряд. Одна піч мала овальну основу розмірами 0,88x1,32 м, викладену із кам'яних плиток. У другій – черин був складений із дрібної гальки і замащений глиною. Обмазка зосереджувалася у західній частині розкопу смугою завдовжки 3,2 м і шириною 1,8 м. Її слабо насичений розвал вказував на місце однієї із глинобитних стін.

Цьогорічні роботи на пам'ятці дають підстави стверджувати, що це чи не найбільше городище чорноліської культури на всій території Дністро-Дніпровського лісостепу [3, с.12-41]. Без сумніву, це був визначний політичний, адміністративний, культурний центр величезного регіону і він вимагає належної охорони і продовження дослідження.

Список використаних джерел:

1. Гуцал А.Ф. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський лісостеп / А.Ф. Гуцал // Давня і середньовічна історія України : (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 69-79.
2. Ковпаненко Г.Т. Памятники скифского времени Днепро-Лесостепного Правобережья / Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессонова, С.А.Скорый. – К., 1989. – 332 с.
3. Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепро-Правобережье / А.И.Тереножкин. – К., 1961.

The article deals with the results of the research of Rudkovetsky settlement in 2016, when the main work was done on the fortifications of the upper part of the monument, located on the plateau.

Key words: Rudkivtsi, Dniester, settlement, defense fortifications.

Отримано: 14.03.2017

УДК 902(477.44)(092)

В. А. Гуцал, асистент

УЧАСТЬ І. С. ВИНОКУРА У ДОСЛІДЖЕННІ БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ І ЛІТОПИСНОГО ГУБИНА

У статті висвітлюються матеріали щодо участі археолога, історика, краєзнавця І.С. Винокура в дослідженнях Болохівської землі і літописного Губина.

Ключові слова: І.С. Винокур, Губин, Болохів, городище, дослідження.

Зацікавленість І.С. Винокура літописними містами Волині розпочалась ще під час його роботи у Житомирському краєзнавчому музеї (1953-1957 рр.). В цей час, ним були обстежені давньоруські старожитності в селах Велика Хайча, Довгиничі [1] та Норинськ [2], ряд курганних могильників та городищ [3, с.3-6].

Все це давало матеріал для роздумів та популяризації археологічних досліджень. З цього приводу на сторінках періодичної преси з'явилась підбірка науково-популярних заміток. Особливо цікавими були краєзнавчі нариси про стародавній Житомир [4], Коростень [5], Овруч [6], літописний Колодяжин [7], які, як, виявилось пізніше, входили до Болохівського князівства.

Після переїзду дослідника в Чернівці, а потім у Кам'янець-Подільський ця тема, дещо відійшла на другий план, але все ж таки, через учнів та послідовників він завжди залишав даний напрям у полі свого зору. Довгий час на Житомирщині продовжував працювати один із його давніх знайомих – краєзнавець-аматор С.А. Липко. Проводячи розвідки в межах Південно-Східної Волині, він постійно консультувався і знайомив І.С.Винокура зі своїми досягненнями і відкриттями, в тому числі й відносно болохівських пам'яток [8, с.227-230; 9].

Створивши у 60-х рр. в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті Подільську археологічну експедицію, яка «...працювала в складі Інституту археології АН УРСР, Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, Чернівецького університету, Інституту історії і теорії архітектури в Києві, Державного Ермітажу і музеїв Кам'янець-Подільського, Хмельницького, Чернівців і Тернополя» [10] (Звіт за 66 р. арк.1), та будучи її безпосереднім керівником І. Винокур доручив своєму колишньому студенту О.М. Приходнюку, який кілька років поспіль працював в його експедиціях [10, с.220-228], провести археологічну розвідку верхньої течії р. Случ. Матеріали цих обстежень, у тому числі давньоруські пам'ятки Губина (два поселення і городище), були подані у їх науковому звіті за 1966 р. [11].

З 1966 р. І.С. Винокур активно співпрацював із Хмельницькою обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, був обраний постійним членом правління та очолив Кам'янець-Подільське відділення товариства, а з 1967 р. під його керівництвом було створено обласну секцію археології. Тому в рамках її роботи І.С. Винокур неодноразово відвідував даний регіон, бував на городищах та поселеннях, проводив обстеження та інші охоронні заходи [12].

З 1968 р. І.С. Винокур був введений у редакційну групу, яка мала завершити проєкт по написанню історії міст і сіл Хмельницької обл. [13]. За ним було закріплено, складення археологічної карти та опрацювання археологічної частини усіх нарисів і довідок [14], що сприяло накопиченню певного багажу знань. До цих робіт були залучені досвідчені красзнавці та його нові послідовники та учні. Так у 1976 р. І.С. Винокур консультував члена археологічної секції, уродженця с. Губина К.І. Терещука відносно написання ним дослідження по Болохівській землі [15]. Окрім конкретних рекомендацій І.С. Винокур, помітивши художній хист останнього, запропонував йому також зробити уявну реконструкція Губинського городища. Як показав час, ця спроба виявилась найбільш вдалою серед подібних робіт [16, рис.141].

На початок 80-х рр. зібраний по Болохівській землі загалом і конкретно по Губину матеріал, був внесений у каталог археологічних пам'яток, який розроблявся археологічною лабораторією Кам'янець-Подільського педінституту, а у 1984 р. увійшов до довідника з археології Хмельницької області [12].

У 1985 р. І.С. Винокур, зібравши весь накопичений матеріал, вперше підійшов до висвітлення історії Болохівщини. Для цього, у монографії, присвяченій історії лісостепового Подністрів'я та Південного Побужжя, був включений окремий розділ [17].

Треба сказати, що в 90-х рр. ХХ ст. І.С. Винокур ще декілька разів звертався до цієї теми. Протягом 1992-1995 рр. ним було проведено археологічні дослідження літописних Ізяславля [18-19] та Полонного [20-22], що дозволило з'ясувати вік цих міст. За висновками дослідника, які базувалися на матеріалах виявлених під час розкопок, Вчена рада Інституту археології підтвердила запропоновані ним хронологічні межі для Ізяславля – 900 років, а для Полонного – 1000.

У 1997 р. в дослідженнях І.С. Винокура розпочався новітній період: вивчення Губина. Щоб мати можливість розширити та прискорити дані роботи він запросив до співпраці своїх учнів та колег О.І. Журко, В.П. Мегея та В.І. Якубовського. Їх творчий союз проіснував до 2006 р. часу, коли перестало битися серце невтомного поціновувача та охоронця українських старожитностей, справжнього патріота і дослідника пам'яток Волині та Поділля. За цей період створеною ним групою було виявлено і класифіковано численний археологічний матеріал, опрацьовано значний пласт літописних джерел, що в результаті дало змогу опублікувати цілий ряд колективних статей [24-29] та об'ємну монографію [16].

Втім і особистий внесок І.С. Винокур в дослідження Губинського городища та Болохівської землі зовсім не поступається колективним напрацюванням. В цей період він повертається до вивчення літописних древлянських «градів» [30] та слов'яно-руських старожитностей у надріччі Гнилоп'яті [31], вивчає етнографічні особливості населення Волино-Подільського порубіжжя у I – початку II тисячоліть н.е. [32-33], їх зв'язок із сусідніми князівствами та вплив на розвиток тогочасних історичних процесів у Південно-Західній Русі [34; 36; 38-39]. В 2000 і 2004 рр. дослідник виступає співорганізатором Всеукраїнської наукової конференції «Болохівщина: земля і люди» [43; 44], а в 2004 р. – Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 800-річчю Губина [45], стає активним популяризатором Болохівщини [36; 37; 39], включається в дискусію про методику археологічного вивчення дитинця літописного міста Губин ХІІ-ХІІІ ст. [40] тощо.

Своїми порадами і конкретними діями, в тому числі і підготовкою кадрового потенціалу І.С. Винокур зробив помітний внесок у розвиток археології як Поділля так і Волині. Його пам'ятають і, що дуже важливо, продовжують розвивати ініціювати ним традиції. Як зазначив доктор історичних наук С.В. Терський «За останні десятиліття значно збагатилася археологічна складова джерельної бази із зазначеної проблематики, насамперед завдяки експедиціям під керівництвом І.С. Винокура... Проведені дослідження дали змогу по новому оцінити адміністративно-територіальні межі автономних утворень кисво-волинсько-галицького пограниччя, саме Болохівської землі» [41, с.16].

Головним же у дослідженнях І.С. Винокуром Губинського городища є те, що отримано нові важливі матеріали

з давньої історії. А результати цих робіт стали доступними не лише обмеженому числу науковців, але й значному колу осіб, яким не байдуже далеке минуле свого краю [42].

Список використаних джерел:

1. Винокур І.С. Раскопки двух древлянских курганов / І.С. Винокур // Научный ежегодник Черновицкого государственного университета за 1959 год. – Черновцы, 1960. – С. 151-15.
2. Винокур І.С. Древні овруцькі каменерізи / І.С. Винокур // Україна. – 1956. – № 22. – С. 3-6.
3. Винокур І.С. Стародавній Житомир / І.С. Винокур // Радянська Житомирщина. – 1955. – 10 верес.
4. Винокур І.С. Стародавній Коростень / І.С. Винокур // Радянська Житомирщина. – 1955. – 13 листоп.
5. Винокур І.С. Стародавній Овруч / І.С. Винокур // Радянська Житомирщина. – 1956. – 1 квіт.
6. Винокур І.С. Літописний Колодажин / І.С. Винокур // Радянська Житомирщина. – 1956. – 20 трав.
7. Гуцал В.А. І.С. Винокур та вчителі – красзнавці / В.А. Гуцал // Археологія і фортифікація Середнього Подністрів'я : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В.С. Травинський (відп. ред.) та ін.] – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 227-230.
8. Липко С.А. Де був давній Болохів / С.А. Липко // Український історичний журнал. – 1971. – №4. – С. 99-105.
9. Гуцал В.А. Перший учень відомого подільського археолога / В.А. Гуцал // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник / за ред. А.М. Трембіцького, О.М. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 220-228.
10. (Звіт за 66 р. арк. 25-26).
11. Винокур І.С. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимошук, В.І. Якубовський – К., 1984. – 223 с.
12. ДАХМО, ф.р.302, оп.8, спр.309. арк.10.
13. ДАХМО, ф.р.3906, оп.1, спр.6. арк.15; 18, арк.24.
14. Терещук К.І. До питання про локалізацію Болохівської землі / К.І. Терещук // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К., 1976. – С. 164-175.
15. Винокур І.С. Літописний Губин ХІІ-ХІІІ ст. Болохівська земля : Вип. I. За матеріалами археологічних досліджень 1997-2003 років. До 800-річчя Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – Хмельницький : Мельник А.А., 2004. – 72 с.
16. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністрів'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур. – К.; Одеса, 1985. – 128 с.
17. Винокур І.С. Археологічні дослідження літописного Ізяславля влітку 1994 року / І.С. Винокур, С.Ю. Демидко, О.І. Журко // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 13-15.
18. Винокур І.С. Волинський Ізяслав – перлина на Горині / І.С. Винокур, О.І. Журко, С.Ю. Демидко // Дивокрай : наук.-краєзн. альманах. – Хмельницький, 1995. – Вип. 1. Південно-Східна Волинь. – С. 25-32.
19. Винокур І.С. Археологічні дослідження в м. Полонному (1992-1993 рр.) / І.С. Винокур, В.П. Мегей // Полонному 1000 років : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Полонне, 1992. – С. 8-21.
20. Винокур І.С. Археологічні дослідження в Полонному / І.С. Винокур, В.П. Мегей // Археологічні дослідження на Україні 1992 року. – К., 1993. – С. 33-34.
21. Винокур І.С. Літописний Полоний (до 1000-ліття міста) / І.С. Винокур // Київська старовина. – 1999. – №1. – С. 33-39.
22. Винокур І.С. Дослідник Болохівської землі / І.С. Винокур, А.П. Гавришук // Матеріали Х Подільської історико-красназничої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 521-526.
23. Винокур І.С. Дослідження літописного Губина / І.С. Винокур, В.І. Якубовський, О.І. Журко, В.П. Мегей // Археологічні відкриття 1997-1998 рр. – К., 1999. – С. 63-65.
24. Винокур І.С. Літописний Губин в світлі археологічних досліджень 1997-1999 років // І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський // Болохівщина: земля і люди : матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Велика Волинь». – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – Т. 20. – С. 44-49.
25. Винокур І.С. Дослідження літописного Губина у 2001-2002 роках / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський // Археологічні відкриття в Україні в 2001-2002 рр. – К., 2003. – С. 72-74.

26. Винокур І.С. Речовий скарб із літописного Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський // Археологія. – К., 2003. – №1. – С. 54-66.
27. Винокур І.С. Археологічне дослідження літописного Губина / І.С. Винокур, В.П. Мегей // Хмельниччина. Дивокрай : наук.-краєзн. вид. – 2004. – №1-2. – С. 25-28.
28. Винокур І.С. Літописний Губин в світлі археологічних досліджень 1997-1999 рр. / І.С. Винокур // Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький ; Стара Синява ; Любар, 2004. – С. 38-62.
29. Винокур І.С. Літописні древлянські «гради» / І.С. Винокур // Малинщина у просторі і часі : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. – Малин, 1996. – С. 19-21.
30. Винокур І.С. Слов'яно-руські старожитності у надріччі Гнилоп'яті / І.С. Винокур // Бердичівська земля в контексті історії України. – Житомир, 1999. – С. 54-57.
31. Винокур І.С. Населення Волино-Подільського порубіжжя I та початку II тисячоліть нової ери / І.С. Винокур // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 106-113.
32. Винокур І.С. Літописний Губин в системі Болохівської землі / І.С. Винокур // Давня історія України і суміжних регіонів. – Ужгород, 2001. – Вип. 13. – С. 233-236.
33. Винокур І.С. Болохівська земля в історії Русі-України / І.С. Винокур // Острогоїана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001. – С. 205.
34. Винокур І.С. Літописний Губин: перші результати досліджень / І.С. Винокур // Літописний Губин у контексті історії Болохівської землі (XII-XIII ст.): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 800-річчю Губина, м. Старокостянтинів, 26 черв. 2004. – Хмельницький, 2004. – С. 3-15.
35. Винокур І. Галицько-Волинське князівство і Болохівська земля XII-XIII ст. / І. Винокур // Галич в доісторії і середньовіччі : матеріали Міжнар. наук. археол. конф. Галич, 4-6 верес. 2003 р. – Галич, 2004. – С. 40-44.
36. Винокур І.С. Археологічні дослідження літописного Губина (1997-2005) / І.С. Винокур // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 15. На пошану академіка Л.В. Баженова. – С. 314-322.
37. Винокур І.С. Болохівська земля в контексті археології та історії Південно-Західної Русі / І.С. Винокур // Студії Кам'янець-Подільського центру дослідження історії Поділля / відп. ред. Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 1. – С. 166-175.
38. Винокур І.С. Літописний Губин / І.С. Винокур // Київська старовина. – 2006. – №4. – С. 22-30.
39. Винокур І.С. Про методику археологічного вивчення дитинця літописного міста Губин XII-XIII ст. (З приводу замітки В.І. Якубовського, А.В. Шабаліної, опублікованої у збірнику наукових праць Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, – Вип. 4, Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 6-8) / І.С. Винокур // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту : зб. за підсумками звіг. наук. конф. викл. і асп., 17-18 жовт. 2006 р. : в 3-х т. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 6-7.
40. Терський С.В. Східний кордон Волинського князівства у XII-XIII ст. (за даними археологічних досліджень) / С.В. Терський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 724: Держава та армія. – С. 16-24.
41. Русий І.П. Урок вивчення історії Болохівського князівства / І.П. Русий // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 128-129.
42. Болохівщина: земля і люди : матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Велика Волинь». – Хмельницький ; Стара Синява ; Любар, 2000. – Т. 20. – 324 с.
43. Болохівщина: земля і люди / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – Хмельницький ; Стара Синява ; Любар, 2004. – 438 с.
44. Літописний Губин у контексті історії Болохівської землі (XII-XIII ст.): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 800-річчю Губина, м. Старокостянтинів, 26 черв. 2004. – Хмельницький, 2004. – 386 с.

The article covers materials on the participation of an archaeologist, historian, ethnographer I.S. Vinokura in the researches of Bolokhiv land and the annals of Hubina.

Key words: I.S. Vinokur, Gubin, Bolokhov, settlement, research.

Отримано: 17.03.2017

УДК 329(477):338.43.(081)

В. А. Дубінський, кандидат історичних наук

ПРОБЛЕМИ АГРАРНИХ ВІДНОСИН НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У повідомленні подається аналіз сучасної російської історіографії щодо змісту й шляхів вирішення аграрних проблем початку ХХ століття в підросійській Україні.

Ключові слова: аграрне питання, земельна реформа, аграрна революція, політична партія, селянство, поміщики.

Важливе значення для дослідження проблеми має діяльність наукових установ і вчених Російської Федерації, які проводять величезну роботу з дослідження аграрних відносин, історії політичних партій, діяльність яких поширювалася на початку ХХ ст. у Наддніпрянській Україні. Упродовж 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. в російській історіографії відбувалося швидке нарощування наукової та джерелознавчої бази вивчення й висвітлення партійно-політичної історії. Для праць російських істориків характерна відмова від старого підходу радянської історіографії, який вони називають «псевдокласовим». Відхід від цього принципу вимагав, у першу чергу, перегляду питання про класифікацію політичних сил Росії. Найбільш оптимальним є підхід, поданий в енциклопедії, виданій у 1996 р. [11]. Важливе місце серед узагальнюючих праць займає енциклопедичний словник, в якому подана інформація з політичної історії Росії ХХ ст. [14]. У виданні вміщено біографії державних і політичних діячів, подано фактичний матеріал з історії політичних партій і рухів, у тому числі українських. Однак, питання розробки та реалізації аграрних програм українських політичних партій та їх лідерів авторами не розглядалися.

У 90-ті рр. ХХ ст. російські дослідники почали акцентувати увагу на проблемах управління земельним ринком [6; 13], формуванням аграрного курсу [1], фінансуванню сільського господарства [3]. В роботі Н. Проскуракової аналізується діяльність земельних банків, вплив іпотеки на

капіталізацію поміщицького господарства [12]. У монографії В. Тюкавікіна розглядається процес проведення Столипінської земельної реформи, її вплив на трансформацію соціально-економічних відносин на селі, господарські результати реформування аграрної сфери, в тому числі й на території підросійської України [15]. В роботах Е. Щагіна робиться акцент на вивченні підсумків аграрних перетворень, здійснюється порівняльний аналіз царського, Тимчасового й радянського урядів по відношенню до селян [18].

Серед сучасних російських видань заслуговує на увагу публікація розділів монографії і статей зnanого вченого-аграрника І. Ковальченка [5]. Цінність видання полягає у тому, що в ньому подана порівняльна характеристика селянського і поміщицького господарств у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. як у загальному, так і у регіональному вимірах. У заключній частині роботи висвітлюється аграрно-селянське питання у політиці царизму та суспільно-політичній боротьбі.

Сьогодні також активно розробляється проблема аграрної революції, в рамках якої досліджуються зміст і форми здійснення соціально-політичного конфлікту селян з поміщиками та державою [2, с.20-37]. Основну увагу дослідники звертають на конкретно-історичний аналіз реформаторських і революційних аграрних перетворень у країні, що обумовлені своєрідним розвитком Росії [2, с.507-564]. Дослідження в галузі економічної історії дозволяють науковцям охарактеризувати досвід російських реформ, проблеми адаптації до них різних соціальних верств.

Праці російських вчених присвячені як проблемам усього спектру політичних партій [9; 10], так і окремим із них. Вони стосуються історії соціал-демократичних, ліберальних та консервативних політичних організацій [8; 16; 17]. Чималий інтерес серед зазначених досліджень викликає праця науковця А. Медушевського. У ній проаналізовано ліберальну аграрну програму перетворень, розроблену партією кадетів, її еволюцію та запропоновані механізми реалізації. На думку автора, даний «проект являв собою єдиний в Росії того часу цілісний документ, поєднуючи єдність концепції, обґрунтування основних положень і послідовність їх здійснення у вигляді законопроектів з аграрного питання» [8, с.263]. Разом із тим, автор не звернув увагу на розробку та ідеї представників національних партій, у тому числі українських, на аграрну проблему Російської держави початку ХХ ст. Якісно новий етап у вивченні російського лібералізму відкрила монографія В. Шелохаєва. У ній він розглянув, як різні ліберальні партії уявляли собі трансформацію соціально-економічних відносин і політичного ладу, в тому числі шляхи врегулювання аграрного питання [17].

Значний інтерес для нашого дослідження становлять праці з історії українського національного руху, в яких відображені різні аспекти його розвитку, однак при цьому автори приділяли увагу вирішенню соціально-економічних проблем початку ХХ ст. [4; 7]. Так, у монографії дослідника А.В. Марчукова проаналізовано хід, рушійні сили та основні напрямки розвитку українського національного руху з середини ХІХ ст. до 20-30 рр. ХХ ст. Характеризуючи процес політизації українського селянства на межі ХІХ – початку ХХ ст., автор визначив його як основний об'єкт уваги представників різних політичних партій. При цьому зазначалося, що «... в українській національній рух селянство було залучено недостатньо, а розвиток національної свідомості в різноманітних її варіантах тільки набирала силу» [7, с.94-95]. Ще однією причиною нездатності представників українського національного руху підкорити своєму впливу цю соціальну групу, на думку А.В. Марчукова, було те, що останні «висували мало національних і політичних вимог, а економічних більшість» [7, с.97]. Однак це твердження не зовсім адекватно відображало теоретичну і практичну діяльність українських громадсько-політичних організацій.

Побіжно розв'язання аграрного питання розглядалося у колективній монографії російських істориків, що висвітлювали питання взаємодії влади Російської імперії та різних національних рухів на початку ХХ ст. [4]. Порівнюючи особливості вирішення польського, єврейського та українського питань, автори визначили роль проектів як загальноросійських, так і національних політичних партій щодо їх врегулювання. Вони наголосили на єдності національного й аграрного питань при їх розв'язанні, тому стверджують: «при суттєвих відмінностях в уявленні про способи вирішення аграрного питання депутатами від західних губерній їх об'єднувало негативне ставлення до ідеї державної централізації земельної справи» [4, с.359].

Загалом проблема змісту аграрних відносин у Наддніпрянській Україні початку ХХ століття і шляхи вирішення земельного питання представниками різних політичних сил знайшло певне відображення в сучасній російській історіо-

графії. Більше уваги в ній все-таки приділяється проблемам пов'язаним з пошуком шляхів врегулювання аграрних проблем урядами країни й оцінці різноманітних перетворень на початку ХХ століття. Крім того характеризується адаптація різних соціальних верств населення до цих реформ.

Список використаних джерел:

1. Вронский О.Г. Государственная власть Российской империи и проблема формирования основ перспективного аграрного курса на рубеже XIX-XX ст. / О.Г. Вронский. – М., 1999.
2. Данилов В.П. Аграрные реформы и аграрные революции в России (1861-2001) / В.П. Данилов // Россия в XX веке: реформы и революции. – М., 2002. – Т. 1.
3. Дякин В.С. Деньги для сельского хозяйства. 1892-1914 гг. (аграрный кредит в экономической политике царизма) / В.С. Дякин. – СПб., 1997.
4. Западные окраины Российской империи / [авт. кол. Л.А. Березная, О.В. Будницкий, М.Д. Долбнов и др.]. – М., 2006.
5. Ковальченко И.Д. Аграрный строй России второй половины XIX – начала XX в. / И.Д. Ковальченко. – М., 2004.
6. Литувев В.Н. Земельная собственность как дворянская монополия в капиталистической России: теоретические вопросы, информационная база данных, управление земельным рынком / В.Н. Литувев. – М., 1997.
7. Марчуков А.В. Украинское национальное движение: УССР. 1920-1930-е годы: цели, методы, результаты / А.В. Марчуков. – М., 2006.
8. Медушевский А.Н. Проекты аграрных реформ в России: XVIII – начало XXI века / А.Н. Медушевский. – М., 2005.
9. Первая революция в России: взгляд через столетия. – М., 2005.
10. Политические партии в российских революциях в начале XX века / [под ред. Г.Н. Севастьянова]. – М., 2005.
11. Политические партии России. Конец XIX – начало XX века: энциклопедия / [ред. кол. В.В. Журавлев, А.В. Репников и др.]. – М., 2005.
12. Проскуракова Н.А. Земельные банки Российской империи / Н.А. Проскуракова. – М., 2002.
13. Проскуракова Н.А. Земельный кредит, помещичье землеустройство и хозяйство в начале XX века / Н.А. Проскуракова // Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II научных чтений памяти академика И.Д. Ковальченко. – М., 2000. С. 201-221.
14. Стариков Н.В. Россия. XX век. Политика и культура. Факты. Имена. Понятия: энциклопедический словарь / Н.В. Стариков. – Ростов н/Д., 1999.
15. Тюкавкин В.Г. Великоорусское крестьянство и Столыпинская аграрная реформа / В.Г. Тюкавкин. – М., 2001.
16. Урилов Н.Х. История российской социал-демократии (меньшевизма) / Н.Х. Урилов. – М., 2005. – Ч. 3.
17. Шелохаев В.В. Либеральная модель переустройства России / В.В. Шелохаев. – М., 1996.
18. Шагин Э.М. Столыпинская аграрная реформа: ее результаты и судьба / Э.М. Шагин // Формы сельскохозяйственного производства и государственное регулирование. – М., 1995.

The message is given to the analysis of modern Russian historiography regarding the content and ways of addressing agrarian problems of the early XX century in Naddniprovska Ukraine.

Key words: agrarian question, land reform, agrarian revolution, political party, the peasantry, the landlords.

Отримано: 24.03.2017

УДК 378.4(477.43)«1918/1920»

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У 1918-1920 рр.: РЕГІОНАЛЬНИЙ ЧИ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ?

Висвітлюється питання про аргументи на користь всеукраїнського значення Кам'янець-Подільського державного українського університету на час його підпорядкування українській державній владі у 1918-1920 рр.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, українська влада, національне відродження, всеукраїнське значення.

У жовтні 2018 року виповниться 100 років з часу відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) – славного попередника нинішнього національного вишу у Кам'янці-Подільському. Його

поява стала великою подією, засвідчила про одну із найбільш яскравих і вікомних культурних перемог звільнених з імперського рабства українців – уперше в своїй історії вони успішно творили вищі школи як завершальну лан-

ку національної освітньої системи, яка мала слугувати їх наздоганню чому культурному розвитку, європейському вибору та цивілізаційному поступу. Попри це, нині можна зустріти необгрунтовані твердження про місцевий характер значення закладу, який, ніби то, не мав всеукраїнського значення, з чим ми категорично не погоджуємося.

Метою доповіді є обгрунтування на основі опублікованого документального матеріалу і низки праць вітчизняних істориків твердження про загальнонаціональний характер К-ПДУУ, широке, багатогранне і змістовне обслуговування ним освітніх, культурних і державно-політичних потреб українців та національних меншин не лише Подільського краю, а й усієї країни.

У законі Української держави «Про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» [3, с.206-208] не зазначалося, який характер матиме цей виш. У своїй грамоті, адресованій ректору, професурі і студентству з нагоди відкриття К-ПДУУ (підписано напередодні свята – 21 жовтня 2018 р.), гетьман Павло Скоропадський стверджував, що заснування університету є благом «для всього люду українського» і висловив побажання, щоб він, як «огнище народної освіти», сприяв «широкому відродженню нашої Національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями Українського Народу» [6, с.148]. Словом, керівник держави вбачав у новому виші, який відкривався відразу після Київського державного українського університету (КДУУ), важливий чинник розвитку освіти і культури усієї країни, а не окремого регіону. Через рік, у жовтні 1919 р., члени Директорії – С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко у привітанні цьому закладу з нагоди першої річниці існування наголосили, що він викликаний до життя «природним стремлінням українського народу до світу» і «стає Альма Матер не тільки для своїх студентів, а й для всієї новітньої української культури», початком якої є заснування К-ПДУУ [5, с.10]. Цілком зрозуміло, чому державотворці не ввели в сучасний етап культурного розвитку українців КДУУ – цей виш з лютого 1919 р. втратив свій національний характер і знаходився під радянським контролем.

У звіті про урочистості з нагоди велелюдного відкриття К-ПДУУ, яке відбулося 22 жовтня 1918 р., представник київського часопису «Відродження» О. Саліковський відзначав: «Усі, що були присутні на Кам'янецькiм святi, привiтали новий університет не тільки як нове огнище наукового знання та науковому лабораторію загально-людської наукової думки. Ні, всі вони почували радісне хвилювання головним чином тому, що дивилися на цей університет як на заставу національного відродження». На думку журналіста, це було «велике національне свято» [6, с.133].

Як встановлено, професорсько-викладацьку корпорацію нового вишу творила практично вся наукова Україна. 123 професори, приват-доценти, лектори, асистенти і професорські стипендіати, які офіційно входили до її складу упродовж 1918-1920 рр., прибули з Києва, Катеринослава, Харкова, Одеси, Львова, Ніжина, Кам'янця-Подільського та інших міст. З цієї групи реально працювали у різний час 88 осіб. На думку професора В. Біднова, університет «гуртував коло себе активних робітників української науки й культури» [4, с.160].

Джерела свідчать, що до підготовки фахівців на 5 факультетах університету залучив багатонаціональну молодь з різних куточків. Станом на 1 липня 1920 р. із 1401 студента, що навчалися на I-II курсах, 1111 або 79,3% були українцями, 211 або 15,06% – євреями, 35 або 2,49% – поляками, 32 або 2,28% – росіянами, 8 або 0,57% – німцями, 3 або 2,49% – білорусами і 1 або 0,07% – вірменин. Вони представляли різні регіони України: Поділля – 60%, Галичину – 12%, Київщину – 7%, Слобожанщину – 5%, Степову Україну – 4%, Волинь – 3%, Чернігівщину – 3%, Бессарабію – 3%, Полісся – 2% і т.д. [2, с.213].

Керівництво вишу, професура і студенти брали активну участь у державному будівництві УНР. Не покидаючи ректорського керна, І. Огієнко працював міністром народної освіти (6 січня – 25 квітня 1919 р.), міністром ісповідань (з 15 вересня 1919 р. і до кінця революції), головним уповноваженим уряду УНР (15 листопада 1919 – 31 жовтня 1920 рр.), а також в.о. голови Ради народних міністрів (серпень-вересень 1920 р.). У лютому-березні 1919 р. приват-

доцент Д. Дорошенко, за дорученням вищої української влади, очолив урядову комісію з урегулювання прикордонного конфлікту між УНР і Румунією у Придністров'ї. Наприкінці року Директорія дала йому інше доручення – очолити Українську місію Червоного Хреста на Балканах. Представники університету працювали у різних тимчасових державних органах, зокрема у складі групи, яка готувала пропозиції до законопроекту про збільшення норм оплати праці педагогам професійних шкіл відповідно до індексу інфляції, у міжвідомчій комісії з вироблення законопроекту про ліквідацію успадкованих від старого режиму соціальних станів. У Конституційній комісії, яка творила текст Основного закону УНР, на початку липня 1920 р. працювали професор П. Клименко і приват-доцент Є. Завадський [5, с.20].

Членами Ради міністра ісповідань, які розробляли заходи із реформування Церкви, працювали професор В. Біднов і приват-доцент Ю. Сіцінський, які рішуче обстоювали курс на українізацію православної церкви, активно протидіяли підступам консервативно-реакційних церковних кіл. Професор П. Клименко у серпні 1919 р. очолив кілька державних структур: відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва (з книжковою і архівною секціями) Головного управління у справах мистецтв і національної культури, що діяло при Міністерстві народної освіти, і спеціальну архівну комісію. Приват-доцент С. Бачинський у липні 1919 р. взяв участь у роботі групи членів Трудового конгресу, а професор І. Огієнко, приват-доценти Є. Архипенко, С. Бачинський, С. Остапенко, Л. Білецький і С. Гаєвський у жовтні того ж року працювали у складі Державної наради, яку провели Головний отаман С. Петлюра і голова Ради народних міністрів УНР І. Мазепа [5, с.21].

Коллектив університету, рішуче обстоюючи національну ідею і потребу дальшого державного будівництва, вчасно і адекватно реагував на різні виклики українській справі, важливі політичні події внутрішнього життя країни, що сприймалося вельми позитивно у міській громаді, державно-політичних колах. Щоб запобігти єврейському погрому у Кам'янці-Подільському під час звільнення міста від більшовицького режиму на початку червня 1919 р., рада професорів К-ПДУУ ухвалила рішення звернутися через пресу до українських козаків із закликом не чинити насилля над євреями, а взяти їх, як і всіх інших мешканців, під захист від більшовицького насилля.

Коли республіка відзначала другу річницю I Універсалу Української Центральної Ради, в університеті відбулося відкрите засідання ради професорів, на якому були заслухані кілька доповідей: «Історія українських універсалів» (П. Клименко), «Перший Універсал Української Центральної Ради» (В. Біднов) і «Культурно-просвітне життя України за останні два роки» (І. Огієнко). 24 вересня 1919 р. І. Огієнко разом з іншими міністрами підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози. А 15 жовтня того ж року рада професорів університету прийняла «Звернення до світових держав з протестом проти нищення генералом Денікіним української культури» [1, с.201].

Після повернення 1 травня 1920 р. С. Петлюри з Варшави до Кам'янця-Подільського студенти К-ПДУУ вирішили взяти участь у відновленні активного державного життя, їх делегація зустрілася з очільником держави і провела після цього мобілізацію активу для роботи у міністерствах УНР, які відновлювали роботу після майже піврічної перерви [1, с.201; 5, с.21].

Коллектив вишу, студенти не стояли осторонь збройної боротьби за утвердження національно-республіканського ладу. Вже в листопаді 1918 р., коли опозиційні сили взяли курс на повстання проти гетьманщини, симпатії кам'янецьких студентів були на боці Директорії. Саме їй, після взяття повстанцями Києва, вони відправили телеграму, у якій привітали «світлич борців за ранок життя України» і висловили здравницю на честь Української Народної Республіки. Для допомоги родинам козаків республіканського війська, які загинули в бою під столицю, Українська студентська громада (УСГ), що діяла в К-ПДУУ, провела 29 грудня 1918 р. вечірку і збрала 181 крб. 20 коп. На зборах УСГ 22 грудня того ж року було ухвалено рішення про формування студентської сотні для участі у збройному захисті країни. У

зв'язку з цим до Києва направили 12 своїх представників. Університетська молодь звернулася з відозвою «До організованого студентства, середншкільників та слухачів підготовчих курсів», у якій закликали вступати до юнацького збройного формування, згоду на яке дав С. Петлюра. Влітку 1919 р. проти більшовицьких військових підрозділів боролося чимало юнаків з числа студентів К-ПДУУ. У кровопролитних боях загинули Юрій Приходько і Степан Грищенко. Молодь влаштувала їм велелюдний похорон, який став демонстрацією вірності українським визвольним ідеалам. Були й інші жертви, принесені університетом на вівтар національної свободи. Зокрема, в бою загинув асистент М. Любичанківський [1, с.202; 5, с.22].

Студенти, які пішли на фронт, глибоко усвідомлювали свою захисну місію, з гордістю носили звання козаків Діючої Армії УНР навіть у критичні дні боротьби за волю української держави. Так, у жовтні 1920 р., коли військово-стратегічне становище країни було вкрай складним, юнаки, які покинули навчання і пішли воювати у складі Залізної дивізії, чесно виконували свій військовий обов'язок і навіть підбадьорували тих, хто залишився в університетських аудиторіях. Після поразки у листопаді 1920 р. студенти-воїни перейшли на територію Польщі, де були інтерновані, зазнали поневірянь, але не розчарувалися у правильності свого вибору.

Коллектив К-ПДУУ всіляко підтримував тих, хто бився на фронтах за незалежну Україну. З листопада 1919 р. викладачі почали відраховувати 5% своєї платні на потреби хворих і поранених козаків армії УНР. Лише за один місяць у шпиталі надійшло від них 3824 крб. У січні 1920 р. на вказані цілі було перераховано 6049 крб. 67 коп. Такі відрахування продовжувалися і в наступні місяці [5, с.22].

Професура університету сприяла розгортанню державного будівництва відповідно до внутрішнього становища країни, докладала зусиль для кращої обізнаності місцевого населення, оборонців республіки з основними подіями історії, культури і сьогодення українців. У липні 1919 р. в К-ПДУУ розпочали роботу десятиденні курси за участю представників професорської корпорації з підготовки 54 волосних інструкторів-інформаторів. У червні того ж року професори І. Огієнко, В. Біднов, П. Клименко, приват-доценти Л. Білецький, М. Драй-Хмара, П. Клепатський, А. Синявський прочитали цикл безплатних лекцій для робітників і ремісників міста з історії української мови, літератури, історії України, слов'янознавства, економіки та інших галузей. Бажаючих послухати університетських світл було стільки, що їх не зміг вмістити найбільший зал. У серпні аудиторія зазнала ротації – на побаження з професурою прибули урядовці, старшини і козаки Окремого корпусу кордонної охорони. У вересні-жовтні лекції слухали урядовці Генерального штабу армії УНР, різні групи державних службовців. Лише за один 1919-1920 навчальний рік для населення міста професори і приват-доценти К-ПДУУ прочитали 478 науково-популярних лекцій, на яких побували 14875 слухачів. Вони сприяли як розширенню світогляду, кращому розумінню української справи, так і зміцненню національно-патріотичних переконань громадян різних вікових і професійних груп [2, с.392].

Університет став міцним осередком у проведенні українсько-церковної політики, особливо після того, як посаду міністра ісповідань за сумісництвом посів ректор І. Огієнко. Вже у жовтні 1919 р. на базі богословського факультету К-ПДУУ відбулися курси для священників, дияконів, регентів церковних хорів і учнів дяківських шкіл (загалом 57 осіб), на яких слухачів готували до проведення Служби Божої українською мовою. 2 червня 1920 р. в університеті відкрилися наступні, вже тримісячні, пастырські курси (60 осіб), які примножили коло прихильників українізації церкви.

Розгортанню цього процесу добре прислужилася праця університетської комісії з перекладу Св. Письма з грецької на українську мову (професор В. Біднов, приват-доценти Ю. Сіцінський, О. Неселовський, П. Табінський, Л. Білецький, М. Драй-Хмара, Й. Оксіюк, О. Прахов). Їм вдалося перекласти, а згодом і видрукувати за державні кошти накладом у 2 тис. примірників «Новий Завіт. Діяння святих Апостолів» [2, с.379-380].

Виш сприяв виробленню засад шкільної реформи, підготовці учительських кадрів для вищих початкових шкіл

(ВПШ), становленню і діяльності гімназії для дорослих. Улітку 1919 р. професор І. Огієнко, приват-доценти Л. Білецький, В. Гериневич, М. Драй-Хмара, І. Любарський, С. Остапенко допомагали комісії із вироблення «Проекту єдиної школи на Україні», що діяла під керівництвом П. Холодного, узгодити різні підходи, зокрема, щодо структури і змісту освіти, і у вересні завершити текст «Проекту», який поклали в основу реформування національної школи [5, с.24]. Цей історичний документ педагога – професіоналі і політики не раз використовували при виробленні сучасного національного законодавства щодо реформування освітньої галузі.

Ще у лютому 1919 р. при К-ПДУУ розпочали роботу дворічні педагогічні курси (100 осіб) для підготовки учителів ВПШ. Навчальну справу забезпечували 6 представників професорсько-викладацької корпорації. Коли у листопаді 1919 р. в місті відкрили український народний університет (тут навчалось 158 осіб), К-ПДУУ надав йому допомогу своїми кадрами, намагаючись прислужитися справі підвищення культурно-освітнього рівня молодих українців, які тягнулися до світу знань. В університетській гімназії, де формувался резерв майбутнього студентства, навчальний процес для 130 дорослих забезпечували, зокрема, 6 професорів і приват-доцентів вишу [2, с.420-436].

Наведений фактаж, введений у науковий обіг, переконливо засвідчує, що Кам'янець-Подільський державний український університет з часу свого заснування і до листопада 1920 р., коли українська влада вимушено покинула терени УНР, відіграв роль активного і надзвичайного продуктивного рушія національного відродження на території Поділля, обслуговуючи при цьому інтереси не лише подолян, а й представників інших регіонів, усього українського народу. Залучення представників професорсько-викладацької корпорації цього вишу до сфери державного управління, вирішення професурою актуальних на той час завдань у правовій, освітній, культурній, церковній та інших сферах, самовіддана участь кам'янецького студентства у збройному захисті суверенітету країни тощо – переконливий доказ не регіонального, а всеукраїнського значення цього вишу. За критеріями тодішніх державотворців (П. Скоропадський, С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко та ін.) К-ПДУУ мав загальнонаціональний характер. Як свідчить нещодавно опублікований архівний документ, ректор І. Огієнко вважав відкриття університету в адміністративному центрі Поділля великою подією не тільки для регіону, але і «для всієї України» [3, с.68]. З цією оцінкою треба погодитись і не піддавати її ревізії. Якщо ж підтримати логіку тих теперішніх дослідників, хто вважає, що 40% студентського контингенту державного українського університету у Кам'янці-Подільському, які представляли й інші, крім подільського, регіони України не достатньо для того, щоб вважати цей виш не місцевим, тоді усі нині діючі в столиці вищі навчальні заклади з 40 відсотками молоді інородного походження, треба було б віднести до цього розряду. Звісно, проводити подібні паралелі немає сенсу, адже умови функціонування сучасної національної вищої не йдуть в жодне порівняння з тими, які мали місце в період гострої, кровопролитної збройної боротьби за українську державність у 1919-1920 рр.

Напередодні згаданого ювілею від уряду незалежної України було б дуже доречно отримати ухвалу про занесення Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка до унікальних, славетних пам'яток національної вищої школи, які складають історичну гордість українців, нагадують про високий злет їхньої творчої думки і неймовірну спроможність мобілізувати максимальні внутрішні ресурси для її успішної практичної реалізації в роки Української революції. В пам'ять про той освітнянський подвиг наших земляків, самовіддана української професури, яка пішла на великі жертви заради існування того вишу, нинішній національний університет у Кам'янці-Подільському, що продовжує найкращі традиції свого славетного попередника, заслуговує на велику державну підтримку упродовж наступних десятиліть.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк О. Кам'янець-Подільський університет – осередок і опора національного відродження України у 1918-

- 1920 рр. / Олександр Завальнюк // Пам'ять століть. – К., 2010. – №3. – С. 198-207.
2. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1918-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
 3. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / укл. і автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – 848 с.
 4. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передм. В.Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – 359 с.
 5. Копилов С.А. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918-1920 рр. / С.А. Копилов, О.М. Завальнюк // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 10-31.
 6. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / укл., автор перед. слова і досліджень О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 280 с.

The article elucidates the issue on the arguments in favor of national importance of Kamianets-Podilsky state Ukrainian University at the time of its subordination to the Ukrainian government in 1918-1920.

Key words: Kamianets-Podilsky state Ukrainian University, Ukrainian government, national revival, national importance.

Отримано: 14.03.2017

УДК 94:355.257.7(410=161.2)«1945/1949»

Ю. А. Клімчук, аспірант

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ВОЯКІВ 1-ї УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ У БРИТАНСЬКОМУ ПОЛОНІ (1945-1949 рр.)

У статті зроблено спробу дослідити історію перебування воїнів І-ї УД УНА у британському полоні. Особлива увага приділена проблемам соціально-економічного та юридичного становища українських дивізійників.

Ключові слова: вояки І-ї УД УНА, військовополонені, табір в Раміні, британський полон, Італія.

Одним з найменш досліджених питань, які стосуються дивізії «Галичина» є уникнення членів дивізії репатріації в СРСР та роль, яку у цьому відіграла британська влада. Для того щоб зрозуміти чому примусова репатріація дивізійників не відбулася і чому британська комісія з перевірки біженців поставилася прихильно до перевезення членів дивізії на територію Великої Британії, необхідно контекстуалізувати повні рішення британських чиновників. На той час, зміни в політичній ситуації стосовно Радянського Союзу та пов'язані з ними дилеми, з якими зіштовхнулася британська влада ухвалюючи рішення щодо членів українського ворожого персоналу, що здався в полон (Surrendered Enemy Personnel, SEP дали «СЕП»), ймовірно відіграли більш значну роль, ніж сама воєнна історія дивізії Ваффен СС «Галичина» [1, с.17].

Історія 1-ї УД УНА у британському полоні – одна з малодосліджених проблем вітчизняної історії. Понад півстоліття в Україні з політично-ідеологічних причин їй вивченню не приділялося належної уваги. З огляду на це значну цінність для дослідників мають праці українських діячів істориків. Серед них унікальними з фактологічної точки зору є два збірники «Ріміні 1945-1947» за редакцією В. Будного [2] та В. Ревуцького [3], присвячені історії перебування 1-ї УД УНА в британському полоні в Італії.

Дефіцит наукової літератури певною мірою компенсується значною кількістю мемуарних творів, написаних старшинами та рядовими солдатами І-ї УД УНА після їх приїзду на Британські острови. Серед них найбільш повною з фактологічного погляду є праця В. Гоцького «На другому етапі» [4], в якій детально описане життя та побут українських військовополонених у британських таборах і їх різностороння культурно-просвітницька діяльність.

У сучасній українській історіографії однією з перших комплексних праць, присвячених історії Дивізії, є монографія А. Боляновського «Дивізія «Галичина» [5]. У цій книзі автор подає інформацію про діяльність різноманітних англійських військових комісій, які перевіряли українських полонених у таборах Італії.

У статті зроблено спробу проаналізувати причини перебування українських дивізійників в англійських таборах та дослідити аспекти їх соціально-економічного й юридичного становища в даних таборах.

На думку багатьох вітчизняних та іноземних істориків, початок перебування воїнів І-ї УД УНА у британському полоні датується 8 травня 1945 р., коли більшість військових з'єднань дивізії перейшли через демаркаційну лінію на територію, що належала до англійської зони окупації Австрії [5, с.355]. 19 та 20 травня 1945 р. перші групи вояків виїхали до таборів для полонених в Удіні. Спочатку їх інтернували у спеціальному таборі у м. Беллярії (червень-

жовтень 1945 р.), а згодом – у м. Мірамаре поблизу м. Ріміні (жовтень 1945 – червень 1947 рр.) [6, с.415].

Цікаво, що англійський уряд не класифікував цих людей як військовополонених, а як «підданий ворожий персонал» (СЕП) [7, с.747]. Зокрема, про це йдеться у наказі коменданта українського табору у м. Беллярії полковника М. Крата: «Англійське командування повідомило мене, що не вважає нас за військовополонених, а тому тримає коло табору зовнішню охорону у такій силі, яка ставиться при кожній військовій частині для охорони табору» [6, с.416]. Згідно з нормами тогочасного міжнародного права між поняттями «військовополонений» (ПОВ) та «підданий ворожий персонал» (СЕП) існувала суттєва різниця.

Якщо до першої групи зараховували всіх тих вояків, які були взяті в полон під час бойових дій, то до другої групи відносили всіх перебіжчиків та тих, що добровільно здалися вже після капітуляції Німеччини [8, с.276]. Крім того, згідно з міжнародними договорами, полонені другої категорії (СЕП), крім старшинсько-командного складу, не отримували платні за свою працю. Цікавим є той факт, що більшість дивізійників не усвідомлювала різниці між згаданими поняттями, відчуваючи себе не «підданими ворожого персоналу» (СЕП), а «військовополоненими» (ПОВ). Як згадує М. Рева, коли «нам дали назву СЕП, то на одній зі збірок таборовий комендант пояснив її так: «Ви не є ні полонені, ані інтерновані, й так буде добре для вас». Протягом двох років ми спокійно належали до СЕП» [9, с.207].

Проте, на початку 1947 р. до дивізійних вояків у Ріміні приїжджала спеціальна британська комісія перевірки біженців, про наслідки роботи якої 21 лютого 1947 р. для англійського уряду склав спеціальне повідомлення голова комісії, керівник британської військової місії в Італії Д. Галден Портер. Коментуючи зустріч, Портер вказав, що колишні українські вояки 1-ї УД УНА «вважають усіх членів Комісії» як відверті й чесні люди. Автор звіту наголосив на тому, що дивізійники не є радянськими громадянами, бо місцем їх народження і проживання «була Польща і тому, за британським визначенням, уникають російської кари за допомогу ворогові й, правдоподібно, не підлягають покаранню польських владних органів, бо ця частина країни більше не є частиною Польщі» [6, с.420].

З метою недопущення їхньої репатріації до Радянського Союзу Портер у доповіді англійському урядові запропонував два можливі варіанти поведіння щодо українців у таборі в Ріміні:

1. Надати їм статус «переміщених осіб» – «ДіПи».
2. Перевезти їх до Англії з таким розрахунком, щоб, коли вступить у силу угода про співробітництво Італії із СРСР, італійський уряд не був би вимушений передати вояків І-ї УД УНА Радянському Союзу [5, с.377].

Варто відзначити, що британський уряд прийняв дру-го пропозицію Портера й не здійснив примусової репатріації до СРСР вояків І-ї УД УНА.

У зв'язку з цим уже 29 квітня 1947 р. був створений спеціальний Ліквідаційний Штаб Українського Табору Ріміні на чолі із сотником О. Чучкевичем [6, с.421]. 1 травня 1947 р. перша група українців у складі 900 чоловік виїхала з табору до місцевості Мірамаре, звідки потягом відбула до Венеції [3, с.260]. Остання група колишніх дивізійників залишила Ріміні 8, а за іншими даними 10 червня 1947 р. [1, с.21].

У серпні 1948 р. британський уряд відповідно до закріплених у міжнародних угодах зобов'язань розпочав процес звільнення вояків І-ї УД УНА з полону. У вересні-жовтні 1948 р. через підписання спеціального «добровільного зобов'язання» їх було переведено у цивільний стан і зрівняно у правах з «європейськими добровільними робітниками» (колишніми «переміщеними особами» з таборів Австрії та Німеччини) [6, с.422]. Тобто вони мусили пройти медичну комісію і підписати контракт із Міністерством праці, згідно з яким зобов'язувалися три роки працювати у сільському господарстві або в інших галузях за призначенням уряду без права вільного пошуку місця роботи та проживання [1, с.22].

Протягом двох місяців військовополонених почергово перевозили до перехідного табору в Бері Сейнт Едмундс, де відбувалися останні формальності: вручали нові посвідчення особи, виплачували невеликий заробіток за півтора року перебування у таборі (10-18 фунтів стерлінгів) та видавали деякий одяг (військові штани, білизну, черевики, сорочку) [10, с.160].

11 жовтня 1948 р. було звільнено останню групу полонених І-ї УД УНА. Старшин Дивізії звільнили пізніше, у листопаді 1948 р. [6, с.423]. З юридичної точки зору остаточне звільнення українців з англійського полону відбулося 15 лютого 1949 р., коли їм видали підтверджуючі документи [8, с.292].

Подальші дослідження проблеми перебування вояків І-ї УД УНА у британському полоні дадуть можливість відтворити об'єктивну та цілісну картини як історії цього вій-

ськового формування, так і української діаспори у Великобританії у післявоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Хромейчук О. Радянська репатріаційна місія та британська комісія з перевірки біженців / Олеся Хромейчук // Україна модерна. – 2016. – №23. – С. 17-25.
2. Ріміні 1945-1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у британському полоні в Італії : збірник I / упорядник В. Будний. – Нью-Йорк, 1979. – 328 с.
3. Ріміні 1945-1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у британському полоні в Італії : збірник II / упорядник В. Ревуцький. – К. : Смолоскип, 2005. – 282 с.
4. Гоцький В. На другому етапі: спомини / В. Гоцький. – Лондон, 1990. – 206 с.
5. Боляновський А. Дивізія «Галичина»: історія / А. Боляновський. – Львів, 2000. – 525 с.
6. Забавська О. До історії українців у Великобританії: вояки І-ї Української Дивізії Української Національної Армії у британському полоні (1945-1949 рр.) / Ольга Забавська // Галичина. – 2006-2007. – №12-13. – С. 414-424.
7. Історія Українського війська: 1917-1995 / упорядник Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
8. Загачевський С. Белярія-Ріміні-Англія: репортаж-спомин / С. Загачевський. – Чикаго ; Мюнхен, 1968. – 319 с.
9. Рева М. На шляхах життя: спогади / М. Рева. – Лондон : Українська видавнича Спілка, 1980. – 216 с.
10. Новосад П. З Україною в серці: спогади / П. Новосад. – Львів : Каменяр, 1995. – 223 с.

This article attempts to explore the history of being soldiers of the 1st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army in British captivity. Particular attention is paid to the problems of socio-economic and legal status of Ukrainian Division.

Key words: soldiers of the 1st UD UNA, prisoners of war camp in Ramin, a British captivity, Italy.

Отримано: 16.03.2017

УДК 930.1:322.021.8(477.4)«1914/1917»

П. В. Кліщинський, кандидат історичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914 – ПОЧАТКУ 1917 рр. НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізуються здобутки та недоліки радянської історіографії у вивченні подій Першої світової війни на теренах Правобережної України у 1914 – лютому 1917 рр.

Ключові слова: Правобережна Україна, війна, історіографія, економіка, політичні партії, селянський рух.

Вивчення подій Першої світової війни на теренах України в 20-80-х рр. ХХ ст. відзначалось певною тенденційністю. Для радянської історіографії визначальним був суто класовий підхід до оцінки всіх явищ історичного розвитку, а трактування подій Першої світової війни було підпорядковане, з одного боку, обґрунтуванню закономірностей більшовицької соціалістичної революції, встановленню радянської влади в Україні, а з іншого – намаганням довести нібито реакційний характер українського національно-визвольного руху та його керівництва.

В центрі досліджень 20-30-х років ХХ ст. перебували революційні події 1917-1921 рр., зокрема захоплення влади більшовиками. Перша світова війна розглядалась під кутом зору формування передумов революції. З початком 30-х років в радянській історіографії утвердилася марксистсько-ленінська концепція, дотримуючись якої дослідники головну увагу приділяли історії РСДРП, зокрема у роки війни. Вивчення ж діяльності інших політичних партій в більшості випадків або не практикувалось, або зводилось до висвітлення боротьби РСДРП «проти...».

Значну кількість матеріалів було опубліковано у зв'язку із відзначенням першого десятиріччя Жовтневої революції. Серед них праці М. Скрипника [27], Г. Ачканова [3], М. Майорова [19]. Особливість їх полягає в тому, що написані вони активними учасниками подій. У цих працях виразно простежувався класовий підхід до оцінки суспільно-політичних явищ, війна 1914-1918 рр. розглядається виключно як передумо-

мова революційних подій 1917 р., для обґрунтування їх закономірності, а також необхідності встановлення більшовицької влади в Україні. Як один з членів Київської ради робітничих і солдатських депутатів, М. Майоров передусім зосереджував увагу на історії київської більшовицької організації, боротьбі різних течій серед українських комуністів. Він констатував значний вплив війни на розвиток комуністичного руху на українських землях.

Важливою складовою вивчення подій Першої світової війни на Правобережній Україні є дослідження соціально-економічного становища регіону. В 20-х – на початку 30-х років з'являється низка праць з історії робітничого та селянського руху в Україні, частиною яких були події на території Правобережжя. Це передусім дослідження, яке вийшло за редакцією І. Шингарьова [12], робота М. Марковського [20]. Зокрема, М. Марковський, на основі матеріалів Київського обласного історичного архіву охарактеризував соціальні заворушення 1916 р. у Подільській губернії – їх причини, характер та наслідки. Вплив Першої світової війни на економічне становище Російської імперії, побіжно – Правобережної України, дослідив Н. Данілов [6].

Військова складова Першої світової війни стала об'єктом пильної уваги напередодні Другої світової війни, коли перед Європою і світом вдруге нависла німецька загроза. Роботи Л. Ветошнікова [5], І. Ростунова [25] мали за мету мобілізувати націю на боротьбу з фашистською агресією та ще раз показати перемоги союзних армій над німцями. Пла-

нам ворогуючих сторін були присвячені роботи відомих військових істориків А. Зайончковського [8, 9], А. Коленковського [16]. Вищевказані автори приходять до висновку, що в основі урядових задумів як Росії, так і Австро-Угорщини лежали українські землі. Росія, зокрема, вступивши у війну, прагнула перш за все захопити Галичину. Апетити ж Австро-Угорщини в Україні обмежувалися Волинню і Поділлям.

Після Другої світової війни українська радянська історіографія висвітлювала події Першої світової війни виключно з позицій апологетики зовнішньої політики Росії, як визволительки слов'янських народів, а з іншого боку, дії західних держав трактувалися як імперіалістичні. При цьому, важливу інформацію в контексті окресленої теми містить робота полковника Д. Вержховського [4]. Будучи військовим, автор основну увагу приділив опису основних воєнних кампаній, які розгорталися, в тому числі, і на Правобережжі.

Значну увагу радянські дослідники приділяли селянському руху на українських землях під час Великої війни 1914-1918 рр., хоча здебільшого в руслі вивчення історії класової боротьби. Відповідні матеріали обов'язково містилися в монографіях цього періоду, а також у численних статтях з різних аспектів проблеми [7, 2, 29, 17, 15]. З дослідженням робітничого і селянського руху безпосередньо пов'язане вивчення економічного розвитку українських земель під час Першої світової війни, однак часто воно здійснювалося лише для змалювання історичного тла соціальних рухів. Грунтовних студій, присвячених аналізу стану економіки Правобережної України у 1914-1918 рр., було обмаль. Домінували, як правило, праці регіонального характеру [23, 10, 11]. У вказаних дослідженнях відзначалось різке погіршення економічного становища Правобережних губерній з початком війни і в процесі її ескалації. Серед основних причин цього відзначались катастрофічна нестача робочих рук, близькість фронту, мобілізація матеріальних і людських ресурсів з прифронтової смуги тощо.

Окремі аспекти проблеми порушувались у загальних працях з історії російської економіки воєнного часу. Так, Г. Шигалін [28], досліджуючи подальшу долю евакуйованих із території Польщі та Прибалтики підприємств (близько 680), зазначив, що майже кожне п'яте з них (18%) опинилося на українських землях. Однак окреслена таким чином цікава проблема не дістала подальшого ґрунтовного й різнобічного вивчення, зокрема щодо впливу цих підприємств на розвиток промисловості в Україні.

Як і в 20-30-ті рр., у повоєнний період діяльність політичних партій на території України в роки Першої світової війни досліджувалася тенденційно, здебільшого в контексті боротьби партій більшовиків за владу в країні [1, 26, 21, 22]. Виняток становить монографія І. Кураса [18], в якій автор простежив становлення та розвиток українських політичних партій з моменту їх виникнення і до встановлення однопартійності в країні. Зокрема, в дослідженні знаходимо згадки про діяльність в роки війни на території Правобережжя (здебільшого в Київській губернії) опозиційних політичних партій та організацій.

Чергову спробу охарактеризувати стан економіки України в роки Першої світової війни було зроблено у тритомній «Історії народного господарства Української РСР» [13]. Цілісної інформації про економічний розвиток Правобережжя в роки війни в роботі немає. Однак її автори відзначали, що війна внесла значні зміни в структуру і динаміку економіки регіону. У зв'язку із перебудовою роботи промисловості на військовий лад значно скоротилося виробництво машин і обладнання. Викликаний війною загальний занепад економіки Росії, в тому числі й України, безладдя на залізничному транспорті з року в рік посилювались і зумовлювали загострення кризи і розлад усього народного господарства країни.

Своєрідним підсумком в розвитку радянської історіографії проблеми став спеціальний розділ у 4-му томі 8-томного видання «Історія УРСР», в якому відображено головні тенденції та напрями досліджень – увага насамперед до макропроцесів (розвиток економіки, робітничий і селянський рух, ідеалізація народних мас), зовнішньополітичних аспектів (українські землі у планах воюючих сторін, щоправда, майже виключно австро-угорських та німецьких, тоді як російські автори це питання оминули), перебігу бойових дій, історії більшовицьких організацій і позиції інших партій щодо війни (у межах «історико-партійної науки»); старанне уникання проблем загострення національного питання [14].

Таким чином, аналіз історіографічного доробку радянських істориків присвяченого проблемам історії Першої світової війни у Правобережній Україні засвідчує певну тенденційність вибору тематики і її розкриття, а також цілковиту її залежність від соціально-політичних змін в країні на початку протягом 20-80-х рр. XX ст.

Список використаних джерел:

1. Акімов Ф.І. Організаційно-політична робота більшовиків України в армії в роки Першої світової війни (1914 – березень 1917 рр.) / Ф.І. Акімов // Укр. істор. журн. – 1977. – №1. – С. 43-51.
2. Анфимов А.М. Российская деревня в годы Первой мировой войны / А.М. Анфимов. – Москва: Соцгиз, 1962. – 475 с.
3. Ачканов Г.П. Очерки Февральской и Октябрьской революции в Одессе / Г.П. Ачканов. – Одесса, 1927. – 40 с.
4. Вержховский Д.В. Первая мировая война 1914-1918 гг. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР/ Д.В. Вержховский. – 1954. – 116 с.
5. Ветошников Л.В. Брусиловский прорыв / Л.В. Ветошников. – М.: Воениздат, 1940. – 388 с.
6. Данилов Н.А. Влияние Великой мировой войны на экономическое положение России / Н.А. Данилов. – Петроград: Госиздат, 1922. – 414 с.
7. Дорохова Л. Селянський рух на Україні в роки Першої світової війни / Л. Дорохова // Укр. істор. журн. – 1978. – №8. – С. 117-124.
8. Зайончковский А. Маневренный период войны 1914-1918 гг. / А. Зайончковский. – М.: Воениздат, 1929. – 477 с.
9. Зайончковский А. Мировая война 1914-1918 гг. : в 2-х томах / А. Зайончковский. – М., 1938. – Т.1.: Кампании 1914-1915. – 382 с.
10. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі / І.С. Зеленюк. – Львів: Каменяр, 1966. – 166 с.
11. Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів / [під ред. О.Г. Михайлика, Р.А. Арцишевського, Н.В. Бурчака та ін.]. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
12. Історія робітничого та професійного руху друкарів Київщини (1901-1926) / [за ред. І. Шингарова]. – К., 1926. – 116 с.
13. Історія народного господарства Української РСР : в 3-х т., 4-х кн. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.1. Економіка досоціалістичних формацій / [Т.І. Дерев'янкін, В.О. Голобуцький, М.Д. Горбоватий та ін.]. – 463 с.
14. Історія Української РСР : у восьми томах десяти книгах. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900-1917). – 531 с.
15. Кирьянов Ю.И. Крестьянское движение на Украине в годы Первой мировой войны (до февральской революции 1917 г.) / Ю.И. Кирьянов // Ежегодник истории Восточной Европы. – К.: Наукова думка, 1962. – С. 534-546.
16. Коленковский А. Маневренный период войны 1914 г. / А. Коленковский. – М.: Госвоениздат, 1940. – 346 с.
17. Кошик О.К. Антивоєнні виступи робітників і селян на початку Першої світової імперіалістичної війни / О.К. Кошик // Укр. істор. журн. – 1959. – №3. – С. 33-45.
18. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / И.Ф. Курас. – К.: Наукова думка, 1978. – 315 с.
19. Майоров М. З історії революційної боротьби на Україні 1914-1918 рр. / М. Майоров. – Харків: Держвидав України, 1928. – 78 с.
20. Марковский М.Е. Крестьянское движение в Подольской губернии в 1916 году. По материалам Киевского областного исторического архива. Катогра и ссылка / М.Е. Марковский. – 1933. – Кн. 9. – С. 106-121.
21. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса: Маяк, 1980. – 343 с.
22. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Львів: Каменяр, 1972. – 372 с.
23. Огарін Д. До питання про економічний розвиток дореволюційної Волині / Д. Огарін // Наукові записки Луцького державного педагогічного інституту. – Луцьк, 1961. – Т. 9. – С. 12-17.
24. Первая мировая война 1914-1918 / под ред. И.И. Ростунова. – М.: Наука, 1968. – 375 с.
25. Ростунов И.И. Русский фронт первой мировой войны 1914-1918 гг. / И.И. Ростунов. – М.: Госвоениздат НКО СССР, 1940. – 387 с.
26. Сидорчук М.Т. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 – лютий 1917рр.) / М.Т. Сидорчук. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. – 342 с.

27. Скрипник М.О. Історія пролетарської революції на Україні: Короткий начерк з портретами / М.О. Скрипник. – Харків: Пролетар, 1923. – 85 с.
28. Шигалин Г. Военная экономика в Первую мировую войну / Г. Шигалин. – М.: Наука, 1956. – 332 с.
29. Щербина Й. Селянський Рух в 1914-1916 рр. / Й. Щербина // Історія селянства УРСР. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 67-78.

The article analyzes the achievements and shortcomings of Soviet historiography in the study of the events of the First World War on the territory of the Right Bank Ukraine in 1914 – February 1917.

Key words: Right-bank Ukraine, war, historiography, economy, political parties, peasant movement.

Отримано: 13.03.2017

УДК 378.091:316.334.55(477)«19»

О. Б. Комарницький, кандидат історичних наук

ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ ДО ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (кінець 20-х – перша половина 30-х рр. ХХ ст.)

Аналізується участь студентства педагогічних навчальних закладів УСРР у хлібозаготівлях наприкінці 1920-х – у першій половині 1930-х рр. Показано кількісний склад молоді, яка брала участь у цій кампанії. Констатується, що у ряді випадків не вдалося виконати плани хлібозаготівлі.

Ключові слова: хлібозаготівлі, студент, інститут, бригада, село.

У добу незалежності українська історіографія збагатилася низкою праць, у яких йдеться про реалізацію більшовицьких ідей в українському селі у міжвоєнний період. Водночас, не достатньо дослідженою є участь студентства педвишів у цьому процесі. Окремі аспекти цієї проблеми відображено у працях О. Рябенко [22], В. Прилуцького [20], В. Прокопчука [21], О. Єрмака, Г. Білик [18]. У нашій публікації покажемо залучення молоді до участі у хлібозаготівельних кампаніях.

Хлібозаготівлі було запроваджено у січні 1928 р., але поширилися вони лише з 30 жовтня 1932 р., коли почала діяти надзвичайна хлібозаготівельна комісія на чолі з В.М. Молотовим [20, с.137].

Для проведення практичної роботи студенти об'єднувалися у бригади. Так, у 1932-1933 н.р. хлібозаготівлі проводили 29 бригад Дніпропетровського російського педтехнікуму [32, арк.30], 8 – Новомосковського ІСВ (загалом – 50 студентів) [31, арк.6], 6 – Чернігівського (18) [31, арк.19], 5 – Зінов'євського (35) [30, арк.10]. У Білоцерківському педтехнікумі в січні 1929 р. у кампанії брали участь 24 студенти [24, арк.15]; Херсонському ІНО (ІСВ) – у 1928-1929 н.р. – 90, восени 1929 р. – 50 [24, арк.31], у першому семестрі 1932-1933 н.р. – 24 [31, арк.105]; Житомирському ІСВ – у 1930-1931 і 1931-1932 н.р. – відповідно 15 і 25 студентів [9, арк.31; 26, арк.139]; Бердянському педтехнікумі – у першому семестрі 1931-1932 н.р. – 36 [1, с.293]; Миколаївському – у другому семестрі 1931-1932 н.р. – 10 [10, арк.58зв.]; Криворізькому ППО – у тому ж семестрі – 30 [2, арк.45]; Ніжинському ІСВ – у 1933 р. – 162 [30, арк.60]. Восени 1931 р. на хлібозаготівлі мобілізували 50 студентів Уманського педтехнікуму [29, арк.28], 49 – Кам'янець-Подільського ІСВ [29, арк.63], 30 – Олександрівського педтехнікуму [29, арк.27], 18 – Сталінського ППО [29, арк.53]. Серед учасників хлібозаготівель були і студенти Вінницького ІСВ. Восени 1932 р. обком КП(б)У для проведення кампанії відрядив 4 студентів до Хмільницького, Липовецького та Славутського районів, обком ЛКСМУ – 3 студентів до Дзержинського, Летичівського і Гайсинського районів. Крім того, міськкоми партії і ЛКСМУ надавали відповідно 11 і 8 студентів до сіл Вінницького району [31, арк.159]. Завдяки студентам Кам'янець-Подільського педтехнікуму восени 1933 р. [13, арк.19зв.] і в 1934 р. повністю було виконано план хлібозаготівлі у селах Сокол і Брага [12, арк.25]. Крім того, молодь проводила роботу і в с. Кадийці [21, с.251; 27, арк.59]. Брала участь у хлібозаготівлях і студенти Дніпропетровського ІНО (ІСВ) [19, с.50], Одеського ППО [11, арк.7; 33, с.66], Уманського ІСВ (педінституту) [3, арк.27; 30, арк.19], Бердичівського [28, арк.25], Вінницького українського [4, арк.64; 5, арк.16; 6, арк.36; 7, арк.14], Гадяцького [25, арк.44], Канівського [29, арк.38], Куп'янського [24, арк.3зв.], Мар'їнського [25, арк.90], Могилів-Подільського [25, арк.32], Новомосковського педтехнікумів [24, арк.4; 29, арк.24].

У ряді випадків студентам не вдалося виконати плани хлібозаготівлі. Наприклад, восени 1930 р. у Гадяцькому педтехнікумі його виконання становило 85% [25, арк.44]. З

Лубенського ІСВ у другому семестрі 1932-1933 н.р. за «злісне» не виконання плану відрахували 6 студентів [30, арк.134]. 11 червня 1929 р. на загальних зборах студентів вишів Кам'янець-Подільського студент Касьянов звернув увагу на недостатні темпи хлібозаготівлі, заготівлі продукції, яку використовує «приватний капітал» [15, арк.71]. 15 лютого 1930 р. на партійних зборах Кам'янець-Подільського ІНО комуніст Чепорнюк у своєму виступі зазначав, що студентство недостатньо розуміло мету і завдання колективізації, хлібозаготівлі та інші кампанії. Деякі студенти «не виправдали себе на роботі на селі». Думку Чепорнюка продовжив Сіроха, який повідомив, що погляди молоді на «проводимі кампанії не зовсім гарні». Тому потрібно додатково вивчити настрої студентства. Поліщук підтримував попередніх виступаючих і погодився, що мали місце з боку студентів «перекручування класової лінії» [16, арк.25-25зв.].

Частина студентів не сприйняла плани влади щодо хлібозаготівлі, вважаючи їх непосильними для селян. Восени 1931 р. студент I курсу історико-економічного відділу Вінницького ІСВ Струтинський заявив, що хлібозаготівельні плани в колгоспах нереальні. У свою чергу Сучак констатував, що плани хлібозаготівель непосильні і призведуть до зменшення тваринництва. Павлюк інформував, що міліція і представники влади забирали хліб поголовно у всіх незможників [8, арк.12]. Про нереальність виконання плану хлібозаготівлі говорив і студент Харківського ППО Котенко [22, с.214]. Студент III курсу Чернігівського ІСВ Бабич у липні 1933 р. заявляв про «ненормальність хлібозаготовки на Україні, як наслідок того, що відповідальні посади нібито займають переважно росіяни, а не українці» [30, арк.198зв.]. Дописувач газети «Студент Прикордоння» С. Федорук зазначав, що у червні 1929 р. після зустрічі зі студентами Кам'янець-Подільського ІНО представника торгового відділу, один із студентів запитав: «Чи довго вивозитимуть хліб із села у робочі райони?». Інший студент висловив протест проти застосування репресивних мір під час хлібозаготівель [17, арк.3; 23]. Низку фактів антирадянських настроїв («плани заготівель нереальні») у 1935 р. виявили серед студентів Кам'янець-Подільського педінституту [14, арк.96зв.]. У лютому 1932 р. зі складу студентів Бердянського педтехнікуму відрахували Бахмацького та Лепка, які у с. Успенівка організували групу селян, що виступала проти хлібозаготівлі [1, с.333]. Позбавили права на освіту і студентку Полтавського педінституту І. Марченко, оскільки в її матері під час хлібозаготівлі знайшли закопанний хліб [18, с.21].

Список використаних джерел:

1. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / [упоряд.: І.І. Лиман, В.М. Константинова] // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Знання України, 2008. – Т. III. – 596 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області, ф.р.1506, оп.1, спр.8.
3. Державний архів Вінницької обл., ф.п.136, оп.6, спр.20.
4. Держархів Вінницької обл., ф.п.249, оп.1, спр.16.

5. Держархів Вінницької обл., ф.п.249, оп.1, спр.21.
6. Держархів Вінницької обл., ф.п.249, оп.1, спр.34.
7. Держархів Вінницької обл., ф.п.249, оп.1, спр.35.
8. Держархів Вінницької обл., ф.п.292, оп.1, спр.7.
9. Державний архів Житомирської обл., ф.п.211, оп.1, спр.35.
10. Державний архів Миколаївської обл., ф.р.1210, оп.1, спр.1.
11. Державний архів Одеської обл., ф.р.1647, оп.1, спр.29.
12. Держархів Хмельницької обл., ф.р.300, оп.1, спр.54.
13. Держархів Хмельницької обл., ф.р.300, оп.2, спр.11.
14. Держархів Хмельницької обл., ф.р.302, оп.1, спр.1631.
15. Державний архів Хмельницької обл., ф.р.1584, оп.1, спр.7.
16. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1584, оп.1, спр.26.
17. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1584, оп.1, спр.29.
18. Єрмак О. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / Олександр Єрмак, Галина Білик // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – «Рідний край». – Полтава : Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, 2009. – Вип. 2 (21). – С. 6-23.
19. Історія Дніпропетровського національного університету / [редкол.: М.В. Поляков (гол.) та ін.]. – 3-є вид., перероб і доп. – Дніпропетровськ : вид-во Дніпропетров. ун-ту, 2003. – 232 с.
20. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920-1939 рр.) / В.І.Прилуцький. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2001. – 249 с.
21. Прокопчук В.С. Леонід Лупан: повернення із забуття / В.С. Прокопчук // Реабілітовані історією: у 27 томах. Хмельницька область / [редкол. тому: М.П. Вавринчук (гол.), В.С. Гришук, Л.Л. Місінкевич ; упоряд.: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Поджур]. – Хмельницький : Мельник А.А., 2009. – Кн. 2. – С. 248-260.
22. Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія / Ольга Рябченко. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
23. Федорук С. Об'явимо боротьбу політичній неписьменності студентства / Сидор Федорук // Студент Прикордоння. – 1929. – 11 червня. – Ч. 7. – С. 5.
24. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.9, спр.306.
25. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1783.
26. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1488.
27. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1495.
28. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1521.
29. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1558.
30. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.148.
31. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.150.
32. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.326.
33. Юрженко О. Одеському університету – сто років / О. Юрженко, З. Першина, Г. Вязовський. – Одеса : Маяк, 1965. – 100 с.

The article shows the participation of students of pedagogical educational institutions of the Ukrainian SSR in grain procurements in the late 1920s – the first half of the 1930s. The quantitative composition of the youth that participated in this campaign is shown. It is stated that in a number of cases it was not possible to fulfill the grain procurement plans.

Key words: grain procurement, student, institute, brigade, village.

Отримано: 20.03.2017

УДК 94(477.4)«192»

А. А. Лубчинський, кандидат історичних наук

УЧАСТЬ КОМНЕЗАМІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ В ЗЕМЛЕВПОРЯДНИХ РОБОТАХ У 20-х рр. ХХ ст.

У статті аналізується відчуження землі у селян в ході здійснення радянською владою землепорядних робіт у 20-х рр. ХХ ст., а також роль і місце комітетів незаможних селян в ході цих заходів.

Ключові слова: сільське господарство, землеустрій, землекористування, відчуження, індивідуальне господарство, розкуркулення, комітет незаможних селян.

Актуальність теми дослідження зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку історичної науки та формування українського суспільства.

Принцип аграрних відносин в країні залежить від стану розв'язання багатьох соціально-економічних проблем. Це земельна проблема, фінансове становище селянства, парцеляція господарств, питання забезпечення селян реманентом та багато інших. Але на першому місці все ж таки залишається проблема землеустрою. Після революційних подій 1917 р., владних змагань 1918-1920 р. та буремних років громадянської війни, на початку 20-х років земельне питання залишалось невирішеним.

Дана проблема знайшла відображення в українській історіографії. Одним з перших дослідників, який звернув увагу на дану проблему був В. Качинський який у своїй праці «Нариси аграрної революції на Україні» проаналізував форми селянського землекористування та перерозподілу земельного фонду по регіонах України [1]. Різноманітні аспекти землепорядкування висвітлювали В. Нечитайло [2], І. Рибак [3], О. Каденюк [4], В. Калініченко [5], О. Завальнюк [6], О. Мельничук [7] та інші. Зазначені автори розглядають питання впровадження аграрної та земельної реформ, форм і методів землекористування, шляхів та напрямків розвитку аграрного сектору України 20-х рр. ХХ ст. Дають розширену класифікацію селянських дворів за показниками землекористування, посівів та ін. В їхніх працях показано значення землепорядних робіт для раціонального ведення господарства, а також визначається роль і місце незаможницьких організацій в процесі здійснення радянських аграрних перетворень в Україні.

Оскільки більшовикам важко було зразу здійснювати контроль над сільськими радами вони пішли на утворення у 1920 р. альтернативних радам органів – комітетів незаможних селян (КНС). Комнезами проголосили «організаціями державного значення». З їх допомогою партпарат застосовував репресії проти заможних селян: розкуркулення, придушував «по-

літичний бандитизм», проводив перерозподіл земельних наділів, викачував зерно з голодуючих місцевостей. Значна частина селянства з недовірою ставилась до офіційної влади. Тому комбіді, комнезами, товариства взаємодопомоги, повинні були допомогти виконати головну задачу – розколоти село за майновою ознакою і вижити з нього заможних.

Питання відчуження землі у заможній верстві селян розглядалось РНК ще 24 березня 1920 р. Розподіл земель, згідно пропозиціями заввідділом регулювання земельних відносин Подільського губвиконкому О.М. Шебаліна мав відбуватись не за кількістю їдців, а в основу розподілу землі слід було б закласти принцип господарювання, тобто принцип робочої сили: чим більше працюючих тим більше землі [8, арк.5]. В кожному окремому селі землеустрій повинен регулюватись в окремому порядку.

Часто-густо на селі землю «ділили» самоуправно, на власний розсуд місцевих землеуправлінь. Навіть якби відбулися якісь порушення, то навряд чи радянська влада сприймала б їх як злочинні, адже землю відбирають мало-земельні у багатоземельних, у потенційних або ж замаскованих «ворогів», з якими влада більшовиків веде непримиримому боротьбу. Що стосується самих скарг, то вони надходили не тільки від окремих селян, а й колективні. Як, наприклад, скарга 126 громадян земельної спілки с. Поленицьке, 143 громадян с. Войтівки та 54 громадян с. Собківки Уманського повіту про застосування до них з боку працівників повітового землеуправління надмірних заходів, яка датується березнем 1923 р. [8, арк.17].

Процес землепорядкування проходив на тлі злиднів, що переслідували сільське господарство України і тому під час аналізу державними структурами питання щодо кількості землі, яка є у користуванні селян, останні частенько приховували її справжню кількість. Через це застосування «надмірних заходів» на фоні диктатури пролетаріату і нещодавнього червоного терору було звичною справою.

Паралельно з цим виникала й інша проблема – повернення частини земельних наділів, що були незаконно вилучені КНС, колишнім власникам.

Натомість Наркомзем, маючи великий об'єм робіт, а, можливо, і зводячи особисті рахунки, інколи перевищував свої повноваження. Мали місце випадки, коли «розкуркуленню» підлягали не тільки заможні селяни. Наприклад, один з жителів Проскурівського повіту Подільської губ. був розкуркулений з подання комітету незаможних селян. В нього землі припадало 1,5 десятини на душу [8, арк.18] при тому, що середні норми виробничих наділів у Подільській губ. коливались у межах від 3 до 7 дес. Переглянувши скаргу, позивачу у губземвідділі видали довідку, що до нього були застосовані репресивні дії на незаконних підставах, а також про те, що губземвідділ дав вказівку КНС та працівникам НКВС про припинення процесу розкуркулення селянина [8, арк.20].

Землевпорядкувальні заходи часто-густо переростали у звичайні грабунки заможних селян та в «чорний переділ» їхніх земель не тільки серед незаможників, а й серед усіх оочих. Радянська влада потурала таким «діячам» тому, що вони робили за неї «брудну роботу» знищення заможного прошарку селян.

Підсумовуючи зауважимо, що шукаючи шляхів залучення селянства до революційної боротьби класики марксизму орієнтувалися на його розкол із ставкою на відокремлення наймитської та малоземельної частини від основної маси аграрних виробників.

На протигагу традиційним формам громадської самоорганізації українського селянства формувалися «комбідни», «комнезами», професійні наймитські спілки, комітети взаємодопомоги тощо. Запущені у зворотному напрямку, традиційні для громадського суспільства зв'язки по лінії громадські інститути – державна влада, виступали в радянській Україні інструментом тотального контролю над селянством. Лише у процесі розгортання форсованої колективізації, перетворення селян у безправних наймитів колгоспнорадгоспної системи, потреба в існуванні специфічних селянських громадських організацій, якими були різноманітні класові селянські спілки об'єктивно зникла. В результаті чого вони були остаточно ліквідовані в 1933 р.

УДК 94(447)«1905/1906»

В. О. Магась, кандидат історичних наук

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕРОСІЙСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО СОЮЗУ В 1905-1906 рр.

У статті розглянуто ідеологію та програмні засади діяльності Всеросійського академічного союзу, відділення якого розгорнули свою діяльність в Києві, Харкові, Одесі тощо. Ключовими положеннями програми організації стали вимоги залянодемократичних та академічних свобод, а також скликання народного представництва.

Ключові слова: Академічний союз, ідеологія, програмні засади діяльності, академічні свободи, особисті і громадянські свободи.

Актуальність проблеми. Професорсько-викладацька інтелектуальна еліта становила в роки Першої російської революції найосвіченішу частину населення, котра бачила шляхи виходу країни з революційної кризи, утворювала власні політико-професійні об'єднання та складала власні проекти реформування країни.

В історіографічному плані багаторічним дослідником означеної проблематики є А.Є. Іванов в роботах якого наявні окремі відомості, щодо діяльності Академічного союзу [1; 2, с.493-519].

Основна частина. У витоків програмних засад діяльності Всеросійського академічного союзу знаходився професор Київського політехнічного інституту М.М. Тихвінський, котрий розробив проект професорської асоціації, що був схвалений постановою професорської наради в Москві 12-13 січня 1905 р. [3, арк.262].

Установчий з'їзд Всеросійського академічного союзу відбувся 25-28 березня 1905 р. в Санкт-Петербурзі. На цьому з'їзді були присутні представники всіх вищих навчальних закладів імперії (близько 150 професорів і доцентів), в т.ч. і з українських губерній. На загальних зборах мова йшла про історію Всеросійського союзу діячів науки та просвіти, а також принципи, покладені в основу цього союзу. При цьо-

Список використаних джерел:

1. Качинський В. Очерки аграрной революции на Украине: Вып. I. Уравнительный раздел земли / В. Качинский. – Харків : Держвидав України, 1922. – 106 с.
2. Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. / В.В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. – 436 с.
3. Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні 1921-1932 рр. / І.В. Рибак. – К. : Рідний край, 1999. – 90 с.; а також: Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991). / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 304 с.; Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 244 с.
4. Каденюк О.С. Аграрна історія України / О.С. Каденюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 300 с.
5. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко. – Харків : Основа, 1991. – 131 с.
6. Завальнюк О. Новітня аграрна історія України / О. Завальнюк, І. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 288 с.
7. Мельничук О.А. Виникнення комітетів незаможних селян на Поділлі / О.А.Мельничук // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 1995. – С. 328-329.
8. Переписка по жалобам частных лиц на действия местных земельных органов // Центральный Государный архив вищих органов власти і управління України (ЦДАВО України), ф.27, оп.2, спр.215, арк.5-27.

Peasants land estrangement in the course of realization of the land tenure work by the Soviet power in the 20-th years of the XX century, the role and the place of the indigent peasants committee in the course of all due measures, as well is analysed in this article.

Key words: agriculture, peasantry, agricultural education, peoples reading, indigent peasants committee.

Отримано: 14.03.2017

му В.І. Вернадський наголошував на необхідності досягнення академічної свободи, а К.А. Тимірязев – академічної та політичної [4, арк.100-100 зв.]. В прийнятій з'їздом політичній декларації містився заклик до царського уряду найближчим часом провести «глибоку політичну реформу» державного устрою задля попередження анархії, що загрожує «численними бідами країні». Ця реформа, вказувалося в декларації, мала ґрунтуватися на «послідовному та безумовному демократизмі». Єдиний засіб порятунку від революційного свавілля члени Союзу вбачали у народному представництві, скликаному на демократичних засадах. В академічній резолюції містився заклик до уряду припинити поліційно-бюрократичний вплив на студентство. Саме з припиненням репресій та насильства в стінах вищих навчальних закладів пов'язувалася можливість відновлення навчального процесу [2, с.504-508]. Головною суспільною метою існування Академічного союзу на тогочасному етапі визналися поширення політичних та правових знань шляхом публікацій в пресі, видання популярної літератури, проведення лекцій, влаштування гуртків тощо [5, с.181].

Другий делегатський з'їзд Всеросійського академічного союзу відбувся 25-28 серпня 1905 р. в Петербурзі з офіційного дозволу влади. Найважливіші рішення на означено-

му з'їзді стали результатом тривалої дискусії та компромісу, що було обумовлено певною поміркованістю діячів вищої школи. Зокрема, при обговорення царського маніфесту 6 серпня 1905 р. та «Положення про вибори в Державну думу», що було оприлюднене в той же день, діячі Союзу більшістю голосів вирішили, що, незважаючи на обмеженість та половинчастість нормативно правових актів, неприпустимо нехтувати можливістю отримання нового каналу комунікації з владою, а тому участь в виборах визнавалася необхідною [2, с.512]. При обговоренні 27 серпня 1905 р. питання про доцільність відновлення роботи навчальних занять було прийнято резолюцію в якій, зокрема, вказувалося, що ВНЗ, «незважаючи на важкі умови, повинні відновити навчальні заняття». Таке рішення стало реакцією на «Тимчасові правила про автономію», оприлюднені урядом в той же день. «Будемо втілювати в життя академічну свободу, а разом з нею свободу слова, зібрань, союзів», – говорилося у постанові [6, арк.165]. Окрім того, на з'їзді з'ясувалося, що на кінець серпня 1905 р. в Україні осередки Всеросійського академічного союзу утворилися в 5 містах: Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі та Ніжині [2, с.502].

Третій і останній з'їзд Академічного союзу проходив в січні 1906 р. Він підтвердив колишній політичний курс, однак в умовах розгортання в країні репресій не мав особливого суспільного розголосу та значення [2, с.516].

Програмні вимоги, висловлені вироблені на з'їздах Академічного союзу можна доповнити проектами, котрі були розроблені його місцевими осередками. Так, цікаву програму перетворень в державі розробила група молодших викладачів вищих навчальних закладів Академічного союзу в Харкові, існування якої було започатковано з 1 лютого 1905 р., коли викладачі приєдналися до вимог, викладених в «Записці 342-ох вчених». В цей час група ще на була складовим елементом академічного союзу, але незабаром тимчасове бюро Союзу налагодило контакт з петербурзьким і московським організаційними бюро Всеросійського академічного союзу і після першого установчого з'їзду увійшла до загальної організації Союзу. На її засіданні 16 травня 1905 р. була прийнята резолюція в котрій вказувалося, що ліберально-опозиційний та революційний настрої викладачів та студентів є відображенням загального настрою країни, а тому неправильним є прагнення уряду перекласти відповідальність за революційну діяльність студентів ВНЗ на професорсько-викладацький склад.

Назрілими визнавалися потреба народного представництва, що похитнуло би монополію держави на управління країною, та необхідність реформування державного устрою. В резолюції висловлювався жаль з приводу закритості комунікаційних каналів уряду і неможливості довести до його відому проєктив трансформації державного ладу Російської імперії. При такій закритості головним винуватцем наростання опозиційних настроїв, на думку молодших викладачів, визнавався уряд. Немоżliво визнавалася вимога академічної свободи без свободи політичної, оскільки кожен «небажаний член тимчасової автономії» міг постраждати за свої переконання [7, арк.41]. Таким чином, у разі небажання уряду розширити канал комунікації студентські хвилювання та масові звільнення викладачів визнавалися неминучими.

Список використаних джерел:

1. Иванов А.Е. В преддверии кадетской партии: Всероссийский Союз деятелей науки и высшей школы / А.Е. Иванов // Власть и наука, ученые и власть: 1880-е – начало 1920-х годов. – СПб. : Дм. Буланин, 2003. – С. 88-96.
2. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в. / [отв. ред. А.С. Туманова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 887 с.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф.274, оп.1, спр.1113.
4. ЦДАК України, ф.304, оп.1, спр.85.
5. Российские партии, союзы и лиги. Сборник программ, уставов и справочных сведений о российских политических партиях, всероссийских профессионально-политических и профессиональных союзах и всероссийских лигах / [составлен В. Ивановичем]. – СПб. : Типо-Литография Б.М. Вольфа, 1906. – 254 с.
6. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.988.
7. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.3282.

The article studies the ideology and program fundamentals of the All-Russian Academic Union, which branches launched its activity in Kiev, Kharkov, Odessa, etc. The key provisions of the program were the demands for the general and academic freedoms and the convening of the national representation.

Key words: Academic Union, ideology, program principles of the activity, academic freedom, personal and civil liberties.

Отримано: 17.03.2017

УДК 323.283

В. Ю. Маркітантов, кандидат політичних наук

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ТРАКТУВАННЯ

У статті аналізується політичний тероризм як одна із найбільших загроз для безпеки сучасного світу. Розглянуто особливості трактування політичного тероризму в сучасній науці та вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: терор, тероризм, політичний тероризм, терористична діяльність.

Наприкінці ХХ століття людство опинилося перед фактом поширення тероризму у світовому масштабі. Загроза тероризму сьогодні залишається однією з найбільших небезпек для політичного життя значної частини країн. Ця небезпека не лише не знижується але й з часом навіть зростає.

Терористичні акти в США (Нью-Йоркські мхарочосиблизнюки, Пентагон) у 2001 р., у Великобританії (Лондонське метро) 2005 р., в Росії (Московське метро) у 2010 р. та (Московський аеропорт) у 2011 р., у Франції (Париж) 2015 р. та в Туреччині (Анкара) у 2015-2016 рр. та інші яскраво продемонстрували, що сьогодні навіть могутні держави не в змозі власними силами забезпечити безпеку своїх громадян.

Тероризм еволюціонує, глобалізується, трансформується та набуває транснаціональних рис, що перетворює його на глобальну проблему.

Термін «тероризм» не має узгодженого визначення у сучасній науці, проте, як правило, його вживають у негативному значенні, найчастіше для характеристики дій, які загрожують життю. Його можуть вживати щодо характеристики діяльності політично вмотивованих груп недержавного рівня так й стосовно дій урядів.

Нині тероризм перетворився на один із методів політичної боротьби, який використовують у крайніх випадках задля досягнення політичних цілей у кризових ситуаціях різного характеру. До нього вдаються тоді, коли не бачать іншого шляху або в зв'язку з відсутністю інших ресурсів боротьби, або прагнуть радикально змінити поведінку людей, залякавши їх актами терору.

В сучасній науці існує три основних погляди на природу тероризму. Відповідно до першого (соціально-політичний), тероризм зараховують до різновидів політичної боротьби в центрі якої перебуває соціально-політичний протест, як реакція на затягування часу та гальмування під час вирішення політичних проблем, які виникли на ґрунті значущих політичних протиріч. Засобом вирішення таких проблем для однієї зі сторін є терористичні акти включно з відповідною ідеологією та організаційними структурами.

Другий пов'язаний із бойовими проявами тероризму. Відповідно цього погляду тероризм розглядається як форма військового протистояння за якої застосовуються специфічні методи які відрізняються від класичних методів ведення війни. За третім (кримінальний), який акцентує увагу на

кримінальній складовій, тероризм розглядається як вид кримінальної злочинності [11].

Поняття тероризм походить від латинського слова *terror* (terror), що буквально означає страх, жах. Сучасні дослідники виводять визначення тероризму від французького *terroriser*, що означає страхати насильством, тримати у стані постійного страху. У сучасному значенні тероризм означає «опозиційну діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо)» [7, с.655]. У більшості випадків тероризм слугує політичним цілям. Він є продовженням політичної боротьби насильницькими, жорстокими за формою, засобами, які спрямовані в кінцевому підсумку проти політичних організацій, політичних лідерів і / або державно-владних структур [2, с.38].

У академічному глумачному словнику української мови під поняттям тероризму визначається – здійснювання, застосування терору; діяльність і тактика терористів [1]. Терор трактується як найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення [1].

П. Уілкінсон у своїй праці «Тероризм і ліберальна держава» визначає тероризм як «систематичне використання насильства, спрямованого на створення атмосфери страху, найчастіше для досягнення певних політичних цілей» [Цит. за : 10, с.88].

Е. Міколас також переконаний у тому, що тероризм є засобом досягнення політичних цілей. У своїй праці «Міжнародний тероризм у 1980-х роках: хронологія подій» автор наголошує на важливості реальної можливості скоєння терористичного акту, оскільки його метою є залякування уряду та населення для ухвалення вигідних для терористів рішень [Див.: 10, с.88].

С. Ланцов, наголошуючи на політичному характері терору, визначає його як «застосування насильства, включаючи фізичне знищення людей, для досягнення якої-небудь політичної мети» [5, с.136]. Визначальною властивістю тероризму, на думку автора є систематичне застосування насильства, що використовується при відповідному соціально-політичному й ідеологічному обґрунтуванні [5, с.138].

На думку Г. Вардлоу під політичним тероризмом варто розуміти «застосування або загрозу застосування насильства зі сторони особи або групи осіб, діючих як на підтримку, так і проти існуючої влади, коли потрібного роду акція спрямована на створення атмосфери крайнього занепокоєння і/або створення залякуючого впливу на відповідну групу населення («мішень»), яка чисельно перевищує кількість безпосередніх жертв (тобто осіб, які постраждали в терористичній акції), з метою примушення цієї групи піти на відповідні поступки політичним вимогам, що висуваються терористами» [Цит. за: 4, с.267].

Для Дж. Поланда тероризм є заздалегідь спланованим, умисним та систематично здійснюваним убивством невинних осіб або загрозою для них, створенням атмосфери страху серед населення, здійснюваним з метою впливу на органи державної влади здійсненням певних дій або утриманням від них в інтересах суб'єктів тероризму [Див.: 10, с.90].

С. Рябов під тероризмом визначав здійснення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи з політичними противниками; дестабілізацію суспільства, державного-політичного ладу шляхом систематичного насильства і остраху, політичних вбивств, провокацій [8, с.235].

У законі України «Про боротьбу з тероризмом» зазначається, що «тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [3].

Особливістю політичного тероризму є залякування населення як спосіб впливу на владу, інструмент тиску на неї. «Публічність дій, масовість жертв, навіювання суціль-

ного страху, – відзначає Г. Малаєр, – є проміжною метою для досягнення кінцевої політичної мети» [6, с.2]. В основі політичного тероризму перебувають етнічні, релігійні, ідеологічні та інші групи підґрунтя, проте мета завжди одна. Під політичною метою варто розуміти прагнення отримання та утримання влади, повалення існуючого режиму, впливу на ухвалення рішень органами державної влади, на внутрішні, регіональні та світові політичні процеси.

Центральним елементом політичного терору є терористичний акт. Політичний тероризм проявляється у шантажі державних діячів, убивствах людей, нанесенні їм тілесних ушкоджень, знищенні різноманітних стратегічно важливих та господарських об'єктів (житлових будинків, адміністративних будівель, військових об'єктів тощо), захопленні заручників, злочинному втручанні у роботу транспортної артерії та інших насильницьких діяч [4, с.266].

Терористична діяльність, відповідно до закону України «Про боротьбу з тероризмом» охоплює: 1) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; 2) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; 3) організацію незаконних збройних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; 4) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; 5) пропаганду і поширення ідеології тероризму; 6) фінансування та інше сприяння тероризму [3].

Крім того проявами терористичної діяльності є захоплення зброї, техніки, приміщень, звільнення засуджених чи тих, хто знаходиться під слідством, погрози, шантаж і т. ін. Суб'єктами політичного терору виступають окрема особа, група осіб, організація, держава [7, с.655-656]. Він може здійснюватись як відносно окремої людини або певної групи людей (національної, расової, етнічної, релігійної) так й держави.

Основними ознаками тероризму, незалежно від його функціональних характеристик, виділяють наступні: насильство, застосування сили, примус як основні методи впливу; залякування, акцентований страх, терор як основні цілі цього впливу; відсутність будь-яких моральних і юридичних обмежень; висування вимог до «третьої» сторони; випадковість, довільність вибору жертв, їхня невинність; таємний, конспіративний характер підготовки терактів поряд з публічністю їхнього здійснення; прагнення до одержання широкого розголосу; повторюваність, серійність терористичної діяльності [9].

Терор і тероризм нетотожні феномени суспільного буття. На думку В. Канціра терор означає держані насильницькі дії або ж загрози їх застосування для досягнення політичних цілей. Натомість тероризм – опозиційні державним структурам акти насильства [4, с.267-268]. Тероризм є кримінально-правовим явищем, тоді як терор – соціально-політичним. Терористи при вчиненні терористичної діяльності позбавлені влади, у той час як при терорі особи, що скоюють ці акти, володіють необмеженою владою. Крім того, при терорі кінцева мета може полягати у створенні обстановки пригніченості та страху, тоді як при тероризмі насильство або загроза насильства є лише засобом досягнення інших цілей. Однією з ознак тероризму є раптовість, натомість для терору характерним є масштабність та системність здійснення [Див.: 11]. Чисельність жертв за умов державного терору значно вища аніж в умовах опозиційного тероризму. Часто саме державний терор провокує та стимулює появу опозиційного.

Отже, тероризм є протиправним насиллям або ж загрозою застосування насильства зі сторони однієї людини або групи осіб, породжуючи страх у суспільстві та залякування уряду й населення, що спрямовані на досягнення політичної мети.

Список використаних джерел:

1. Академічний глумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/teroryzm>.
2. Гумбатов Т. Терор і тероризм: площина понятійної взаємодії / Турал Гумбатов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2013. –

- Вип. 10. – С. 36-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nchnpu_022_2013_10_8.pdf.
3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20.03.2003 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №25. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
 4. Канцір В. Сутнісний та змістовий аспекти політичного тероризму [Електронний ресурс] / В.С. Канцір // Часопис Київського університету права. – 2010. – №2. – С. 266-270. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_2/266.pdf.
 5. Ланцов С. Террор и террористы. Словарь / С.А. Ланцов. – СПб. : Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. – 184 с.
 6. Малияр Г. Сучасні прояви політичного тероризму (кримінологічний аспект) [Електронний ресурс] / Г.В. Малияр // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – №2. – С. 1-6. – Режим доступу: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11mgvтка.pdf>.
 7. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
 8. Рябов С. Політологічна теорія держави / С.Г. Рябов. – К. : Тандем, 1996. – 240 с.
 9. Тероризм в історії людства [Електронний ресурс] // Історія сучасного світу. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/suchasnogo/10.html>.
 10. Тимофеева Н. К вопросу об определении терроризма в работах зарубежных правоведов / Н.Ю. Тимофеева // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2008. – №3. – С. 87-92.
 11. Ткач В. Політичний тероризм як вид сучасного тероризму [Електронний ресурс] / Володимир Ткач // Український науковий журнал. Освіта регіону. – 2012. – №1. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/742>.

The article analyzes the political terrorism as one of the greatest threats to the security of the modern world. The features interpretations of political terrorism in modern science and national legislation.

Key words: terror, terrorism, political terrorism, terrorist activities.

Отримано: 14.03.2017

УДК 94(477.42)«1660»

О. М. Мацьков, аспірант

ПРОБЛЕМА МАРШРУТУ ПРОСУВАННЯ ВІЙСЬКА Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДО СЛОБОДИЩА 1660 РОКУ

У статті, на основі аналізу архівних матеріалів, джерел та топографічних карт зроблено спробу відтворити маршрут руху правобережних полків Ю. Хмельницького під час Чуднівської кампанії восени 1660 року. Важливим аспектом дослідження є виокремлення обставин виходу української армії у похід.

Ключові слова: Ю. Хмельницький, В. Шереметьєв, російсько-українське військо, кримська орда, польська армія, дислокація, похід.

Проблема ролі і місця українського війська під проводом Ю. Хмельницького у Чуднівській кампанії 1660 р. продовжує залишатися дискусійною у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Досі вона не ставала предметом окремого дослідження. Історики або ж оминають її, або ж характеризують її побіжно в контексті перебігу виправи. Часткове пояснення цьому знаходимо у причині обмеженості й фрагментарності джерельної бази, зокрема відсутності документів українського походження, що не дозволяє відтворити картину подій. Певне виключення серед загалу становить монографія В. Герасимчука «Чуднівська кампанія 1660 року» [4], в якій автор звернув увагу на переміщення напередодні початку кампанії групи татарських військ поближче до українського кордону та заходи українського гетьмана з метою протидії їм Цінний фактологічний матеріал, який стосується ухвал Васильківської ради знаходиться у праці А. Барсукова «Род Шереметевых» [2]. Власне бачення поведінки Ю. Хмельницького та його оточення відображено у доробку П. Кролля [16].

Початок літа 1660 р. ознаменувався для козацької України посиленням нападів татар у прикордонні межі українських земель [15, с.744]. Поглиблення російсько-польського військового конфлікту спровокувало появу у російських керівних колах ідеї проведення військового походу проти Речі Посполитої (остання також проводила мобілізаційні заходи та залучила до війни татар). Перебуваючи під протекцією царя, козацька Україна змушена була виступити в ролі союзника Московії. Звістка про майбутню кампанію не знайшла підтримки серед переважної більшості козацької старшини. Давалась ознаки агресивної політики Москви стосовно відмови правобережній старшині у перегляді статей Переяславського договору 1659 р.

17 липня у Василькові відбулася військова рада за участі генерального головнокомандувача, київського воєводи В. Шереметьєва, гетьмана Ю. Хмельницького та козацької старшини з метою вироблення стратегічного плану дій проти Речі Посполитої [1, с.28, 32-33]. На момент її скликання давалась ознаки відсутність точної інформації про сили та дислокацію противника, що ускладнювало успішність реалізації задуму. Згідно наявних даних, коронний гетьман С. Потоцький з малочисельною армією перебував в околицях Тернополя. Кримські орди на той час перебували на молдавському кордоні, в районі Білгорода [1, с.28-33; 8, арк.3; 9, арк.228].

Прийняті ухвали передбачали поділ союзницьких військ та рух окремими шляхами. Відтак, В. Шереметьєв із своєю армією та лівобережними полками наказного гетьмана Т. Цицори вирушав з-під Києва в напрямку Котельні і далі на Тернопіль. У свою чергу, Ю. Хмельницький із правобережними полками починав свій марш з Уманщини і зобов'язувався контролювати так званий Гончарський шлях, яким зазвичай просувався орда [16, с.375]. Його основним обов'язком була нейтралізація татар і недопущення їхнього об'єднання з поляками. При умові успішного ходу операції, російсько-українські війська мали з'єднатися в районі Бердичева – Слободища та прямувати далі на Львів [2, с.293; 15, с.294].

Важливим пунктом Васильківської ради була домовленість між Ю. Хмельницьким та В. Шереметьєвим про те, що першим у похід вийде київський воєвода, а полки українського гетьмана згодом. Опосередкованим підтвердженням цієї ухвали слугує інструкція, дана сотникові Г. Поддониченку 24 липня до царя, в якій гетьман просив надати йому додаткові військові сили, оскільки «Василь Борисович Шереметьєв пішов проти ляхів, а тут потрібно, щоб було з нами кому проти кримського хана стояти...» [1, с.28, 32-33]. Очевидно, побоюючись удару в тил в разі перебування усіх військ на Правобережжі, стратегічний задум передбачав затримку армії Ю. Хмельницького на випадок наступу орди хана Мехмет-Гірея [4, с.54; 2, с.315]. Зміст перехоплених листів кримської знаті до І. Виговського, які віз посланець С. Богушевич наприкінці липня засвідчили наміри татар скерувати основний удар по Гетьманщині [1, с.29-31].

Тривала підготовка до кампанії В. Шереметьєва негативною чином позначилася на загальній ситуації. В період збору Ю. Хмельницьким війська поблизу селища Ташлик (між Чигирином і Уманню) [18, с.270], від козацьких полковників та сотників у другій половині серпня масово почали надходити відомості про напади татар на прикордонні міста та села [2, с.299]. Поділяємо припущення В. Герасимчука, що це була орда нурадин-султана, яка прямувала до поляків. Ю. Хмельницький з метою затримати її просування, вислав у різні місця¹ чотири правобережних полки (кальницький І. Вертели-

¹ В Шаргороді перебували уманський та брацлавський полки. У Вільхівцях поблизу Могилева подільський полк. Потім до них ще приєднався кальницький. Див. детальніше Kroll P. Od ugody Nadziackiej do Cudnowa...s.375.

пського, брацлавський М. Зеленського, подільський Є. Гоголя та уманський М. Ханенка) [4, с.39].

Тим часом гетьман лише в останніх днях серпня з рештою полків вирушив у похід. Першим місцем відоме нам дислокації української армії стало містечко Кальніболото. Очевидно саме тут він отримав інформацію від полковників про невдачу перехоплення татар та їхній подальший рух в сторону Меджибожа, де дислокувалася армія С. Потоцького. Тому у листі від 5 вересня до В. Шереметьєва гетьман прохав негайно вирушати до Меджибожа, туди і він йшов із полками «щоб їх [поляків і татар – авт.] випередити і до Черкаських міст воювати не допустити і для всякого замислу з'єднатися не дати» [2, с.317-318; 3, с.71].

Наступна згадка про місцеперебування українського війська датується 15-м вересням у селі Зарубинці [12, с.167]. Впадає у вічі повільність його руху. Орієнтовно за 10 днів українці подолали близько 90 км. Прийнято вважати, що середня швидкість українського війська у XVII ст. за день складала приблизно 17-20 км. В цьому контексті безумовно потрібно враховувати погодні умови, переправи через річки, болота тощо. Однак, на нашу думку, головною причиною зволікання українського командування залишалася небезпека вторгнення татарської орди хана Мехмет-Гірея.

19 вересня Ю. Хмельницький надіслав листа В. Шереметьєву, в якому повідомив, що перебуває у містечку Бузівка за 90 верст¹ від російсько-українського табору і йде на допомогу [2, с.332]. Аналіз географічних назв та співставлення їх з тогочасними картами дають підстави вважати, що мова йде за населений пункт, який знаходиться за 9 км на схід від Зарубинців [14, с.15; 19, с.485]. Отож, українське командування на той момент оперувало інформацією про облогу польсько-татарською арміями союзницького війська під Любарем.

Надалі правобережні полки короткочасно зупинились у Животові. Сучасниками подій воно згадується як опорний пункт [17, с.154; 6, арк. 44зв]. Черговий лист українського гетьмана до російського головнокомандувача датується 26 вересням в таборі під Прилукою Збаразькою [10, с.432-433]. Невідомий автор «Щоденника війни з Шереметом», під 28 вересням записав: «дали знати про Хмельницького, що під Прилукою уже п'яту ніч ночує і йде з підмогою до Шеремета» [6, арк.44; 17, с.154]. Таким чином вважаємо, що у даному населеному пункті правобережні полки перебували ще від 23 вересня Напевно тут відбулося об'єднання Ю. Хмельницького з чотирма правобережними полками на чолі з уманським полковником М. Ханенком. Підтримуємо припущення П. Кролля щодо імовірності проведення саме тут військової ради гетьмана з усіма правобережними полковниками з метою вироблення стратегічного плану дій [16, с.376].

Лише 30 вересня українська армія покинула Прилуку і подалася в напрямку Бердичева. Залишається не з'ясованим, чому в час, коли російсько-українське військо потребувало негайної допомоги, гетьман та його оточення зволікали. Як повідомив бєльський воевода Д. Вишневецький, висланий зі своїм роз'їздом для збору інформації: «Хмельницький у вівторок рушив до Бердичева...» [15, с.756, 765].

Після трьохденного маршу 2 жовтня військо прибуло до Бердичева [17, с.154; 6, арк. 44;]. Проте наступного дня з невідомих причин покинуло його [4, с.85]. Це підтвердило два польських розвідувальних підрозділи [Гордон, с.63]. Джерела не повідомляють куди саме пішли війська. Скоріше всього мова йшла про незначний відступ. Що ж стало причиною нового відступу Хмельницького? Висловимо власне міркування. Під час короткотривалого перебування українського війська у Бердичеві до обозу прибуло із польського табору посольство «грецького обряду» із пропозицією припинити кровопролиття й розпочати мирні переговори. Проте українське командування відхилило її, мотивуючи за словами учасника кампанії «якістю і силою полків козацьких» [20, с.62, 66]. Розцінюючи приїзд польських послів як ознаку слабкості польської армії, припускаємо, що гетьман та його оточення здійснили відступ з-під Бердичева як небезпечної ділянки з метою обговорення подальших дій та спробі скористатися з

вигідного становища [11, с.189; 13, с.100]. Нарешті 6 жовтня правобережні полки Ю. Хмельницького дісталися Слободища [5, с.63; 20, с.66].

Отож, у даній статті ми зробили спробу схематично відтворити маршрут армії Ю. Хмельницького. Основними пунктами просування української армії були: Кальніболото – Зарубинці – Бузівка – Животів – Прилука – Бердичів – Слободище. Детальний аналіз джерел дозволяє нам висловити міркування, що запізнений виступ правобережних полків гетьмана був спланованим і узгодженим з В. Шереметьєвим і не носив характеру свідомого затягування українським командуванням часу виходу у похід.

Список використаних джерел:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб., 1853. – Т. 5.
2. Барсуков А. Род Шереметьевых / А. Барсуков. – СПб., 1888. – Т. V.
3. Волк-Карачевський В.В. Борьба Польши с козачеством во второй половине XVII и начале XVIII вв. / В.В. Волк-Карачевський. – К., 1899.
4. Герасимчук В. Чуднівська кампанія 1660 року / В. Герасимчук // ЗНТШ, Т. СХ, СХІ, Львів. – 1912; Т. СХІІ, СХІІІ, СХІV, СХVІ, Львів. – 1913.
5. Гордон П. Дневник 1659-1667 / П. Гордон ; [переклад Д. Федосова]. – М. : Наука, 2003. – 314 с.
6. Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника, Інститут Рукопису (ЛНБ, ІР), ф. V, спр. №335/II.
7. Малый энциклопедический словарь (1907-1909). – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1907. – Т. 1. – Вып. 1.
8. Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Інститут Рукопису (НБУ, ІР), ф. II. «Білгородський стіл», спр. №15401.
9. Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Інститут Рукопису (НБУ, ІР), ф. II. «Кримські справи», спр. №15425-15487.
10. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – 2-е изд., с дополнениями. – К., 1898. – Т. 3.
11. Степанков В.В. Чуднівський вибір: втрачені можливості козацької старшини / В.В. Степанков // Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України. – К., 2007.
12. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) // Матеріали до українського дипломатарію. – К. ; Львів, 2004.
13. Яковлева Т.Г. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). / Т.Г. Яковлева. – К. : Основи, 2003.
14. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI-ego na XVII-ty. «Ziemia Ruskie» Rzeczypospolitej / Opracował i wydał A. Jablonowsky. – Warszawa, Dział II. – 1899-1904.
15. Biblioteka Jagiellońskiego Uniwersytetu, Rpis. №5., «Acta publica et epistolae 1606-1674 гг., Gurlandica, Russica, Prussica, Tartorca».
16. Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą 1658-1660. / P. Kroll. – Warszawa, 2008.
17. Ojczyznie spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diaruzsze, Relacje, Pamieñtniki it. p., zeb. A. Grabowski. – Kraków, 1845.
18. Polska Akademia Nauk w Krakowie (PAN Kr.). Rpis. №967., «Kronika wydarzeń historycznych z lat 1598-1699».
19. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich Warszawa. – Warszawa, 1880. – Т. 1.
20. Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 / tłum. M.A. Hnilko. – Warszawa, 1922. – Т. III.

In this article, based on analysis of archival materials, sources topographic maps an attempt is made to reproduce the route the right-bank regiments of Yuri Khmelnytsky during campaign of Chudnov in the autumn of 1660. An important aspect of the study is the allocation of the circumstances of the withdrawal of the Ukrainian army in the campaign.

Key words: Y. Khmelnytsky, V. Sheremetev, Ukrainian-Russian army, Crimean Horde, the Polish army, dislocation, expedition.

Отримано: 20.03.2017

¹ «Уложенья» царя Олексія Михайловича 1649 р. встановило розмір версти в 1 тисячу сажнів або ж 2134 м. Див. детальніше: Малый энциклопедический словарь (1907—1909). – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1907. – Т.1. – Вып. 1.

ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ РЕСПУБЛІКАНІЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ

У статті проаналізовано підходи до поняття «республікалізм», розкрито основи республіканської політичної матриці в рамках становлення політичної системи.

Ключові слова: влада, держава, монархія, політичний устрій, республіка, республіканська модель, форма правління.

Актуальність дослідження республіканської форми правління полягає в необхідності встановлення можливостей формувати дієві архетипи конструювання оптимального правління, які на основі власного універсального характеру здатні адаптуватися до варіативних особливостей соціально-політичного простору без деструктивного впливу на політичну свідомість окремих національних ідентичностей глобальної політичної арени. Індикатором потенційного створення ефективної моделі розподілу політичної влади є аналіз тенденцій модернізації панівної на сучасному етапі історичного континууму республіканської форми державної правління з урахуванням поліваріантності результатів її практичної реалізації та компаративного зіставлення з альтернативними алгоритмами організації соціально-політичного простору [4].

Питання улаштування республіканських механізмів здійснення політичної влади завжди посідало ключове місце в теоретичній базі політичної науки. Воно бере початок ще з епохи Античності, відображене в працях класиків тогочасної політичної думки Платона, Аристотеля, Цицерона. Якщо в період Середньовіччя як однієї з початкових стадій генезису категорії «державне правління» уявлення про його сутність уособлювались у монархії, то переворот у розумінні політичної влади й дисбаланс домінування спадкового абсолютизму став результатом демократичного імпульсу соціального протистояння проти феодалного ладу, що здобуло назву «буржуазна революція». Хвиля суспільної активності, територіальні межі якої охоплювали європейський континент та США, підкріплювалася словами наукових трактатів відомих діячів епохи Просвітництва Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Канта, Т. Джеферсона. Трансформація ідеологічного виміру політичного процесу супроводжувалася програмуванням фундаментальних принципів демократичного політичного режиму. Республіканська модель організації політичної влади стала квінтесенцією наукової інтерпретації устрою ідеальної політичної системи. Нині проблема організації державної влади крізь призму республіканських канонів залишається об'єктом дослідження представників різних наукових традицій, зокрема Р. Даля, Ф. Хаска, Г. О'Доннелла, Г. Алмонда, В. Росту, Р. Інглхарта, С. Гантінгтона, Л. Пая та ін. [1-7]. Спираючись на праці зазначених авторів, слід зосередитися на дослідженні еволюції комбінацій республіканських конфігурацій державного правління та визначенні діапазону консолідації цієї форми державної влади в соціально-політичних реаліях на основі систематизації створених моделей.

Політизація суспільних відносин та інституалізація процедури здійснення влади стали каталізатором пошуку ідеального алгоритму комплектації політичної системи, заснованого на балансі симбіозу індивідуальних можливостей соціуму та функціональних прерогатив держави. Закономірність організації політичної влади та опцій діяльності фундаментальних інститутів державного устрою – визначальний фактор ефективності існування соціально-політичної системи загалом та перспектив її успішної модернізації [3]. Одним із векторів моделювання політичного простору, що полягає в кодифікації суспільних цінностей у матриці політичного конструювання, є республіканська форма державного правління. У словнику з «Філософії політики» поняття «республіка» визначається як «форма правління, за якої вища влада в державі належить обраним на визначений термін представницьким органам влади, за якої відсутнім є інститут правлячої династії, і глава держави, як правило, обіймає у сфері особистих та громадянських прав звичайний статус громадянина, несе юридичну відповідальність за свої дії і має об-

межений строк своїх повноважень» [8, с.478]. Проте різноманіття інтерпретацій та векторів теоретичного осмислення сутнісних рамок концепту «республікалізм», який формувалася в процесі довготривалих модифікацій власних функціональних особливостей та модернізації соціально-політичних орієнтирів, відобразилось на відсутності універсального визначення «республіканської форми державного правління», здатного об'єднувати увесь спектр теоретичних узагальнень та практичних проявів.

Відтак, під час використання поняття «республікалізм» можна керуватися різними семантичними категоріями, надаючи значенню цього терміну різноманітне контекстуальне забарвлення. Поліваріативність функціональних можливостей та структурних особливостей республіканської форми правління зумовлює багатозначність сутності зазначеного соціально-політичного явища і викликає різноманіття наукових підходів до теоретичного узагальнення республіканського державного устрою.

Якщо центральне значення в осмисленні загального змісту поняття «республікалізм» надати громадянському суспільству та необхідності росту динаміки участі громади у політичних процесах, республіканська форма соціально-політичного виміру виступатиме суспільним інструментом вирішення питань політичного характеру й регулювання діяльності державного апарату. Акцент контекстуального обрамлення загальної суті республікалізму буде зміщено з формування державних органів за межами централізації політичної влади в напрямку забезпечення народовладдя. Сутність республіканського устрою полягає в «суб'єктивізації» суспільства в рамках процесів державного формування та визначення курсу державної політики. За цих обставин, функціональні орієнтири державного апарату, в більшій мірі направлені на активізацію суспільної участі і створення передумов для реалізації політичного плюралізму.

Проте, в рамках становлення політичної системи на основі республіканської теоретичної матриці із забезпеченням максимальних політичних прерогатив за громадянським суспільством виникає питання можливих меж впливу соціуму на політичні процедури всередині державного апарату й реальні механізми забезпечення народовладдя. Як результат, важлива роль закріплюється за політичними елітами, функціонування яких, навіть з орієнтацією на суспільне превалювання, не заперечує існування даного інституту. Навпаки, синтез двох сутнісних особливостей республікалізму, а саме продукування «народного правління» і диверсифікації політичної влади, модернізує новий формат республіканського правління, що у практичному політичному моделюванні виливається у забезпечення ефективного каналу артикуляції суспільних інтересів і взаємодії політичних еліт з громадою в рамках «представницької» демократії.

Важливим принципом, представленим у теоретичній матриці республіканської форми правління, є забезпечення участі народу в державотворчих процесах та прийнятті політичних рішень. Сутність цього елементу організації політичного устрою полягає в обмеженні можливостей реалізації індивідуальних інтересів політичної еліти з метою практичного втілення суспільних ініціатив. У контексті розвитку республіканської форми правління закріплення політичних свобод за народом було спрямоване на деструкцію абсолютизму монархічного ладу та нівелювання деспотичного режиму. Як результат, виборність органів державної влади покликана гарантувати артикуляцію суспільних інтенцій і детермінувати демократичну циркуляцію кадрового складу владної еліти в рамках республікалізму [9, с.58].

Запропонований аспект республіканської моделі державного правління постає найбільш суперечливим з огляду на можливість реалізації повноцінної участі громади у вирішенні політичних питань, що, в першу чергу, знаходяться у компетенції та в межах функціональних обов'язків державних органів влади. У практичному вимірі політичного моделювання дане питання проявляється в сфері розбудови демократичного політичного режиму на теоретичних засадах республіканізму із фундаменталізацією алгоритмів «прямого» чи «опосередкованого» впливу спільноти на діяльність державного апарату [22]. Як результат, в політологічній термінології виникають поняття «прямої» й «представницької» демократії.

Безперечно, ідея народного суверенітету, що матеріалізується в контролі громадою за визначенням курсу державної політики та закріпленням превалюючого статусу у сфері розподілу політичних цінностей за суспільством виступає ключовим вектором наукових досліджень та ідеальним принципом організації політичної влади та соціально-політичного устрою. Хоча на перший погляд, республіканізм виступає ефективною моделлю реалізації принципу «народного правління», проте на практиці виникає безліч протиріч та ускладнюючих обставин.

По-перше, сучасний політичний процес зумовлює проблематичність повноцінної матеріалізації принципу «ідейного плюралізму». Перманентний характер трансформації політичного середовища та безпрецедентна динаміка модернізації принципів улаштування соціально-політичної реальності, що підкріплюється багатозначним розділенням векторів теоретичного осмислення сучасних процесів, відображається на диверсифікації сфери політичної ідентифікації. Різноманітність характеру організації сучасного суспільства пропорційно виражається й у різноманітті політичних поглядів. Разом з індивідуальними політичними уподобаннями кожен представник громадянського соціуму формує власну картину навколишнього політичного середовища. Таким чином, створюються передумови для різноманіття суспільного політичного світогляду, що є базовим аспектом стабілізації ідейного плюралізму в рамках окремої політичної системи. Тому постає питання реальності врахування усіх ініціатив та суспільних інтересів у рамках функціонування республіканської моделі організації взаємодії громадських інститутів.

Задля регламентації процесів артикуляції поліваріативних інтересів громадянського суспільства виникає необхідність в ефективному функціонуванні представників політичної еліти. З огляду на чисельність населення, різноманіття культур та етнічну приналежність громадян, що може різнитися навіть у рамках одного політичного суспільства, сучасна наука вже давно абстрагувалася від ідей вироблення реальних механізмів прямого народовладдя, яке було характерно давньогрецьким полісам. Оскільки за цих обставин демократія

може перерости у своєрідну анархію, зумовлену численними суспільними конфронтаціями та політичними протиріччями. Тому в рамках модернізації республіканського формату консолідації соціально-політичного простору було представлено спеціальні інститути, здатні репрезентувати інтенції власного електорату. Власне для зазначених потреб у межах республіканізму закріплюється потреба в політичних партіях, здатних консолідувати суспільну думку через легітимну артикуляцію.

Ідентифікуючи власний політичний світогляд з діяльністю окремої політичної сили, громада наділяється можливістю представляти свої інтереси та впливати на функціонування центру прийому політичних рішень. Важливим аспектом реалізації моделі республіканізму в практичному вимірі політичного моделювання, за цих обставин, виступає ефективність та політична компетенція політичної еліти, яка здатна орієнтувати власну діяльність на забезпечення артикуляції суспільних інтересів з метою досягнення пріоритетів національного масштабу, а не з використанням наданих громадою функціональних повноважень виключно в індивідуальних цілях.

Список використаних джерел:

1. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности [Електронний ресурс] / Р. Даль ; : пер. с англ. – Режим доступу: <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>.
2. Almond G. Comparative Political Systems / G. Almond // The Journal of Politics. – 1956. – Vol. XVIII. – №3. – P. 393-394.
3. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. – Yale University Press, 2006. – 488 p.
4. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies / R. Inglehart. – Princeton University Press, 1997. – 453 p.
5. Linz J. The Failure of Presidential Democracy / J. Linz, A. Valenzuela. – JHU Press, 1994. – Vol. 1. – 192 p.
6. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives / G. O'Donnell, P. Schmitter, L. Whitehead. – JHU Press, 1986. – 190 p.
7. Rostow W.W. Politics and the Stages of Growth / W.W. Rostow. – CUP Archive, 1971. – 410 p.
8. Філософія політики: Короткий енцикл. словник/ [авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін.]. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
9. Коктыш К.Е. Трансформация политических режимов в республике Беларусь, 1990-1999 / К.Е. Коктыш. – М. : Издат. центр науч. и учеб. программ, 2000. – 187 с.

Historical dimension of theoretical and praxeological establishment of republicanism in the frame of political system transformation.

Key words: authority, state, monarchy, political configurations, republic, republican model, form of state.

Отримано: 24.03.2017

УДК 94:316.663-058(477.83)

С. В. Олійник, кандидат історичних наук

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОЇ МОСКВОФІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА КОРИСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті, на основі аналізу джерел та історіографії, робиться спроба дослідити пропагандистську діяльність галицької москвофільської інтелігенції на користь Російської імперії.

Ключові слова: Галичина, галицька інтелігенція, Російська імперія.

Зовнішній політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни присвячено значну кількість видань. Серед них чимало уваги приділено її галицькій складовій [1-4]. У реалізації зовнішньополітичного курсу імперії Романових щодо Галичини активним його учасником була галицька москвофільська інтелігенція [5-7]. Разом з тим, мало дослідженою залишилася її пропагандистська діяльність на користь Російської імперії, що і спонукало до появи цієї статті.

У результаті поділів Речі Посполитої більша частина українських земель увійшла до складу Російської, а Галичина – Австрійської імперій. Попри це Петербург не полишав надій на приріст за рахунок галицьких земель. Галичина відійшла до складу імперії Габсбургів. Реалізаторами

задуму стала галицька москвофільська інтелігенція, на яку поклали певну надію російські керманічі. Одним із головних напрямків діяльності галицьких інтелігентів була пропагандистська діяльність, спрямована на формування потрібного іміджу Росії як серед мешканців краю, так і для російського та європейського загалу. Найкраще для цього слугувало видання відповідної літератури, в якій її автори намагалися показати єдність Галичини і Росії [8].

Вступ російського царизму у війну з Австро-Угорщиною відкрив можливості, не стримуючись, ще більше активізувати ідеологічну діяльність щодо галицьких земель. Вслід за самими росіянами участь у проросійській ідеолого-пропагандистській компанії взяли галицькі інтелігенти-

москвофіли, як ті, що знаходилися в Росії, так і ті, котрі залишалися в межах Австро-Угорщини.

29 липня 1914 р. з галицької емігрантської інтелігенції у Києві було засновано «Карпато-руський освободительный комитет» (КРОК). У той же день він звернувся до своїх земляків з відозвою «Многогосададальний русский народ Галицької землі!», в якій закликав вітати «російських визволителів» з шістьсот річної неволі, влади Австрії, яка «напосілася на твою душу, твою віру, на твоє славне ім'я Русь, русский» [9]. У документі «визволення» подавалося як діяння направлене Божим провидінням: «по велінню Всевишнього славне і непереможне воїнство православного російського царя вступило в Галицьку землю, щоб принести її нещасному народу волю і щастя, щоб прийняти його в просторий і достатній дім однієї, нероздільної руської Батьківщини». А тому галичани мали дякувати Богу за послане «щастя», з Божим словом зустрічати православне російське воїнство, яке несло «не лише широкий простір землі і хліб для усунення голоду тілесного», але й несло галичанам також його «незаплямоване ім'я Русі», несло православну віру їх предків, «несло волю і свободу руської людини на своїй рідній руській землі» [9]. Окрім того, тим галичанам, які воювали в рядах австро-угорського війська, пропонувалося кидати зброю і переходити на бік росіян [9]. Слід відмітити масштабність підходу КРОК щодо видання даного документу, який нараховував десятки тисяч примірників, що розповсюджувалися серед населення Галичини [7, с.7].

В продовження подібних заяв з боку російської влади з'явилася нова відозва КРОК до «русского» населення Австро-Угорщини «Пробил долгожданный час», в якій закликалося «йти всією душею на зустріч і сприяти по мірі сил і можливостей визвольному подвигу братського руського воїнства, несучого нашому народу свободи і правди». Ця ж відозва була опублікована, щоправда наступного року, на сторінках москвофільського часопису «Прикарпатская Русь» [10].

Окрім зазначених відозв у перший місяць війни члени КРОК брали активну участь у підготовці до друку важливої інформаційно-пропагандистської брошури «Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее, в связи с национально-общественными настроениями». У згаданому довідковому виданні для російської армії, окрім загальної характеристики галицького краю та його мешканців і їх настроїв та політичних уподобань, було вміщено інформацію про створення, цілі і завдання КРОК, а також його відозву до населення Галичини [11, с. 9-15].

Паралельно з цим з'являється низка пропагандистських видань у вигляді брошур. Таким прикладом може слугувати публікація Д. Вергуна «Что такое Галиция» [12], в якій автор акцентував, що попри шість століть відторгнення «русского населения» Галичини воно «не втратило російського коріння, не втратило усвідомлення своєї приналежності до руського світу» [12, с.13].

Загалом пропагандистська кампанія щодо закономірної необхідності приєднання Російською імперією Галичи-

ни виявилася малоефективною, і загалом провалилася. Провалилася вона і по відношенню до галичан. Адже гасла дуже розходилися із реальними діяльностями російської окупаційної адміністрації (русифікація, депортації, репресії).

Таким чином, галицька москвофільська інтелігенція здійснювала активну пропагандистську діяльність на користь Російської імперії напередодні і на початку Першої світової війни. Проте широкомасштабне використання в цих цілях друкованого слова не дало очікуваного ефекту, адже реалії війни серйозно розходилися з очікуваними.

Список використаних джерел:

1. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917): 1914. Начало / О.Р. Айрапетов. – М. : Кучково поле, 2014. – 624 с.
2. Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтурина // Серия «Первая монография» / под ред. Г.А. Бордюгова. – М. : АИРО-XX, 2000. – 264 с.
3. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. – Кн.1: Історичні нариси / упоряд. О.П. Реєнт; ред. кол. В.А. Смолій (голова). – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. – 784 с.
4. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.) / В. Передерко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 300 с.
5. Дорошенко Д. Спогади про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д.І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
6. Любченко В.М. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В.М. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ, 2003. – Вип. 6. – С. 125-142.
7. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Львів, 1915. – 115 с.
8. Мончаловський О. А. Святая Русь. Приложение к «Галичанину» / О.А. Мончаловский. – Львов, 1903. – 109 с.
9. Прокламация Карпато-русского освободительного комитета к русскому населению Галичины // Киевлянин. – 1914. – 3 августа.
10. Русский народный совет // Прикарпатская Русь. – 1915. – 22 мая.
11. Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее, в связи с национально-общественными настроениями. Записка составл. при Военно-цензурном отдел. Управл. Генерал-Квартирм. Штаба Главнокомандующего Юго-Западного фронта (июль 1914 г.). – Поход. Т-я Штаба Главноком. Армиями Юго-Западного фронта, 1914. – 32 с.
12. Вергун Д. Что такое Галиция / Д. Вергун. – Петроград, 1915. – 47 с.

The article based on analysis of sources and historiography attempts to investigate advocacy Galician Russophile intelligentsia in favor of the Russian Empire.

Key words: Galicia, Galician intellectuals, Russian Empire.

Отримано: 15.03.2017

УДК 94:343.97(87)«20»

І. А. Опря, кандидат історичних наук

ЗЛОЧИННІСТЬ У СУЧАСНІЙ ВЕНЕСУЕЛІ: ПРИЧИНИ ТА ПРОЯВИ

У статті досліджено сучасну криміногенну ситуацію у Венесуелі. З'ясовано прояви злочинності, відображено тенденцію її зростання. Визначено причини та наслідки збільшення злочинності в країні.

Ключові слова: Венесуела, Уго Чавес, злочинність, бідність.

У засобах масової інформації часто зустрічаються повідомлення про економічну кризу у Венесуелі, втім значно менше згадується про те, що одним з наслідків кризи є зростання рівня злочинності у цій латиноамериканській країні. Вказані явища тісно пов'язані з популістською діяльністю колишнього керівника Венесуели – Уго Чавеса, а в подальшому його наступника Ніколаса Мадуро. Оскільки прихильники «побудови соціалізму» у Венесуелі намагаються показати результати діяльності керівників країни лише у позитивному контексті та навіть запозичити цей досвід, необхідно відобразити реальний стан справ, одним з аспек-

тів якого є моральна деградація суспільства, що виявляється в істотному зростанні злочинності.

Організація Об'єднаних Націй та ряд інших міжнародних організацій, котрі займаються збором та публікацією даних про рівень злочинності у світі, фіксують істотне зростання злочинності у Венесуелі та пояснюють це явище політичною та економічною ситуацією в країні. Кількість злочинів у країні різко зросла в період президентства Уго Чавеса і на час його смерті у 2013 р. Венесуелу називали однією з найнебезпечніших країн світу [1]. Така негативна тенденція спостерігається і за правління наступника Уго

Чавеса, президента Ніколаса Мадуро, який продовжив економічні експерименти Уго Чавеса.

Згідно результатів опитування місцевого населення проблема зростання злочинності стоїть для них на другому місці після проблеми дефіциту продуктів та товарів першої необхідності [2]. Причому, абсолютна більшість усіх злочинів у Венесуелі залишається безкарною, а, згідно офіційних даних, 98% злочинів у Венесуелі не призводять до судового переслідування [3]. Фахівці пов'язують таку ситуацію з реформами поліції здійсненою за часів Уго Чавеса. Він вважав, що висока злочинність – це проблема соціальна, своєрідний пережиток попереднього режиму, а тому для подолання злочинності поліція має перейти від караючої функції до виховної.

Поширеним явищем є дрібна злочинність та кишенькові крадіжки, особливо у громадському транспорті. Опитування, проведені у 2014 р. показали, що лише 19% венесуельців відчували себе в безпеці, коли їм доводилося ходити поодинокі в нічний час, а майже чверть респондентів, заявили, що вони або член їхніх сім'ї втратили гроші в результаті крадіжок за минулий рік [1].

Оскільки венесуельці страждають від нестачі продуктів харчування та товарів першої необхідності, звичними стають грабежі торговельних вантажівок та магазинів. В ході одного з таких інцидентів сотні чоловіків, жінок і дітей, грабували автомобіль [3]. Як стверджують BBC News, у зв'язку з загальним дефіцитом у Венесуелі, щотижня з'являється відео, яке фіксує колективні грабежі венесуельцями супермаркетів і вантажівок з продуктами харчування [4]. У червні 2016 р. було повідомлено про те, що у місті Кумана було запроваджено комендантську годину після спалаху масового мародерства [5].

Масштабу епідемії в країні набувають вбивства та насильницькі злочини. У період з 1960-х років до кінця 1980-х років, рівень вбивств складав 8-10 випадків на рік на 100 тис. осіб, що відповідає помірному рівню злочинності [6]. Після спроби державного перевороту у 1992 р. цей показник поступово зростає, а з приходом до влади Уго Чавеса у 1999 р. ситуація погіршилася ще більше.

Новий президент заявив, що насильство і злочинність були викликані бідністю та нерівністю і хоча протягом наступних років влада постійно звітувала про скорочення цих негативних явищ, рівень насильницьких злочинів та вбивств натомість продовжував неспинно зростати. Лише протягом чотирьох років, кількість вбивств збільшилася з 25 випадків на 100 тис. осіб у 1999 р. до 44 випадків на 100 тис. у 2003 р. [6]. Втім сучасні данні значно перевищують ці показники: у 2015 р. було зафіксовано 90 випадків вбивств на 100 тис. осіб, а у 2016 р. – 91,8 випадків на 100 тис. осіб, а в столиці – м. Каракасі цей показник за різними даними оцінюється від 130 до 160 осіб. Для порівняння у США цей показник становить менше п'яти випадків на 100 тис. осіб. Загалом по країні, де проживає близько 30 млн. осіб, це обернулося вбивством у 2015 р. – 27.875 осіб, а в 2016 р. – 28.479 осіб [7]. Такі втрати можна порівняти лише з втратами країни, яка веде військові дії.

Уго Чавес та Ніколас Мадуро постійно заявляли про боротьбу зі злочинністю, але їхні кроки мають непослідовний характер і часто призводять до протилежних результатів. Насамперед, ряди злочинців поповнюються вихідці з маргінальних верств суспільства, які водночас становлять основу електоральної підтримки влади, тому і влада йде їм на поступки. Допомога по безробіттю в країні вища ніж мінімальна заробітна плата, тому значна частина бідності вважає за краще не працювати, отримувати соціальне забезпечення від держави, а у вільний час займатися кримінальними справами. Тим більше, що забираючи майно у багатших за себе, бідняки «як вони вважають» встановлюють соціальну справедливість, про яку

вони так багато чувають з екранів телевізорів. У зв'язку з цим поширеним видом кримінального заробітку в країні є викрадення людей з метою отримання викупу. Причому, якщо раніше жертвами цього виду злочинів були заможні верстви, то тепер жертвою може стати будь-хто [8].

Зростання вбивств та насильницьких злочинів у Венесуелі також пояснюється експертами корупцією венесуельської влади, поганим контролем за вогнепальною зброєю та недоліками судової системи. Високий рівень корупції має місце і в правоохоронних органах. Багато жертв бояться повідомляти про злочини в поліцію, тому що частина співробітників беруть участь у злочинах зі злочинцями. Згідно соціологічних опитувань лише одна четверта частина венесуельців довіряють поліції, більшість вважає, що «поліція більш імовірно пограбує вас, ніж допоможе» [9].

Таким чином, черговий соціалістичний експеримент обернувся крахом. В одній з найбагатших на нафту країн світу не вистачає продуктів, ліків, товарів першої необхідності, а одним з «досягнень» влади є розгул злочинності та деградація суспільної свідомості, коли вбивства та пограбування стали звичною ознакою повсякденного життя.

Список використаних джерел:

1. Latin America Scores Lowest on Security [Електронний ресурс] // Gallup. – 19 August 2014. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/poll/175082/latin-america-scores-lowest-security.aspx>.
2. Pardo D. Why Venezuelans worry more about food than crime [Електронний ресурс] / D. Pardo // BBC News. – 27 May 2015. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-32703081>.
3. Camacho C. Hungry, desperate Venezuelans are targeting and looting food trucks [Електронний ресурс] / C. Camacho // FoxNews. – 05 June 2015. – August 19. – Режим доступу: <http://www.foxnews.com/world/2015/06/05/hungry-desperate-venezuelans-are-targeting-and-looting.html>.
4. How videos of supermarket raids show what life is like in Venezuela [Електронний ресурс] // BBC News. – 13 July 2015. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-33483653>.
5. Venezuelan city under effective curfew after mass looting [Електронний ресурс] // The Guardian. – 15 June 2016. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/15/venezuelan-city-curfew-mass-looting-cumana>.
6. Briceno-Leon R. Three phases of homicidal violence in Venezuela [Електронний ресурс] / R. Briceno-Leon // SciELO. – Vol.17. – no.12. – Dec. 2012. – Режим доступу: http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S1...&script=sci_arttext.
7. Venezuela Set for Murderous 2017 [Електронний ресурс] // InSight Crime. – 08 January 2017. – Режим доступу: <http://www.insightcrime.org/news-briefs/venezuela-set-for-murderous-2017>.
8. Killalea D. Welcome to Venezuela, the kidnap capital of the world [Електронний ресурс] / D. Killalea // News.com.au. – 13 November 2013. – Режим доступу: <http://www.news.com.au/welcome-to-venezuela-the-kidnap-capital-of-the-world/news-story/08db68fccf724eb374b6a5255ef54ede>.
9. Beckhusen R. Pro-Government Motorcycle Militias Terrorize Venezuela [Електронний ресурс] / R. Beckhusen // War Is Boring. – 22 February 2014. – Режим доступу: <https://warisboring.com/pro-government-motorcycle-militias-terrorize-venezuela-a9375607c800#rxy7u182>.

This article examines the current crime situation in Venezuela. The article clarified signs of crime, reflected the trend of its growth. It deals with the causes and consequences of the increase of crime in the country.

Key words: Venezuela, Hugo Chavez, crime, poverty.

Отримано: 22.03.2017

ФОНДИ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20-30-ті роки ХХ ст.)

Здійснено огляд фондів центральних та обласних державних архівів, які містять інформацію з історії вищої медичної освіти радянської України 20-30-х рр. ХХ ст. Зосереджена увага на інформаційному потенціалі архівних джерел, у яких представлені нормативні акти, документи про реформування вищої медичної освіти, навчальна діяльність, громадсько-політичне життя і матеріальне становище медичних вишів.

Ключові слова: фонд, архів, інститут, технікум, джерела.

Вивчення проблем вищої медичної освіти радянської України 1920-1930-х рр. невід'ємно пов'язане з роботою дослідника в державних архівах – центральних та обласних. Архівні документи відносяться до корпусу неопублікованих джерел. Їх використання і введення в науковий обіг повсякчас є актуальним. Нашу увагу привернули матеріали восьми архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву м. Києва, державних архівів Вінницької, Дніпропетровської, Одеської, Харківської та Хмельницької областей.

В історіографії дане питання мало вивчене. Метою дослідження є аналіз окремих фондів архівів, які актуальні при вивченні проблем вищої медичної освіти України міжвоєнного періоду.

Даючи зовнішню характеристику цього виду джерела, необхідно відзначити, що документи 20-30-х рр. ХХ ст. архівних фондів, як і більшість тодішньої документації, є рукописними. Окремі документи, особливо розпорядження влади є машинописними.

Чималу кількість документальних матеріалів містить фонд №166 «Народний комісаріат освіти УСРР» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) [5]. Фонд є комплексним та охоплює всю систему освіти радянської України, тому при опрацюванні справ, виключно з історії вищої медичної освіти, доводиться вибирати необхідні дані з широкого спектру наявних матеріалів. Важливим аргументом для проведених пошуків слугує цінність накопичених у фонді документів, адже вони є найбільш важливими, що надходили з вишівських кабінетів у руки влади, а згодом осідали в архіві. Більшість матеріалів стосується внутрішньої діяльності навчальних закладів, подекуди трапляються і розпорядження центральних органів влади.

Інформаційний масив ф.166 ЦДАВО України дозволяє різносторонньо відтворити історію вищих навчальних закладів України 20-х рр. ХХ ст. При дослідженні фонду основна увага була зосереджена на описах 1-4, які розкривають переважно проблеми вищої медичної освіти першої половини 1920-х рр. Досить цінними є описи 5-7, які дають можливість виявити різносторонні аспекти діяльності медичних вишів України другої половини 1920-х рр. Найбільше матеріалів можна почерпнути з опису 6 вказаного фонду. Віднайдені матеріали дають можливість окреслити роботу медичних і фармацевтичних технікумів, медичних інститутів, наукових установ, органів державної влади, дослідити особові справи.

На основі даних ф.166 ЦДАВО України досліджено процес відкриття та реорганізації вищих навчальних закладів. Важливими є матеріали, що стосуються організації навчального процесу і аудиторної роботи. Окремі справи дозволяють повноцінно висвітлити процес формування студентського контингенту, навчальну діяльність, партійну та громадську роботу, антирадянські настрої і матеріальне становище навчальних закладів, особливо в середині 20-х рр. ХХ ст. На основі матеріалів фонду розкрито проблему забезпечення харчуванням, житлом, стипендіями студентів і заробітною платою викладачів. Вагоме місце у виявлених матеріалах відводиться видаткам медичних, клінічних, хіміко-фармацевтичних інститутів та фармацевтичних технікумів. Наявні дані дозволяють простежити взаємозв'язок рівня матеріально-побутових умов студентства із якісним показником їх навчальної діяльності, а також вплив на це політики «відчинених дверей» і пролетаризації. Вказаний фонд є найбільш інформативно повний на матеріали про діяльність вишів в першій половині 20-х рр.

ХХ ст., порівнюючи з іншими фондами які зосереджені в державних архівах України.

Деякі матеріали про організацію системи вищої медичної освіти України 1930-х рр. в ЦДАВО України представлені у ф.342 (Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР) та ф.501 (Всеукраїнський інститут заочної медичної освіти м. Харків) [6-7].

Громадську роботу у вишах, діяльність партійних і профспілкових організацій можна досліджувати переважно на матеріалах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф.1, ф.7) [8]. Громадсько-політичне життя достатньо відображено в партійних фондах, які було опрацьовано в Державному архіві Вінницької області. Вони дозволяють з'ясувати матеріальне становище студентів та слухачів медичних вишів Поділля. Зокрема, матеріали Вінницького окружного народного комітету (ф.р. 595) інформують про становище Вінницького фармацевтичного технікуму і медичного інституту [3]. Зауважимо, що окремий фонд Вінницького медінституту в архіві не зберігся.

Характеризуючи комплекси неопублікованих джерел, основну увагу слід зосередити на специфіці державних обласних архівів, в яких зосереджені фонди навчальних закладів ланки вищої медичної освіти. В Державному архіві Харківської області містяться фонди декількох навчальних закладів: Харківський медичний інститут (ф.р.1584), II-й Харківський державний медичний інститут (ф.р.4117), Харківський державний медичний стоматологічний інститут (ф.р.4615), Харківський державний фармацевтичний інститут (ф.р.4093). У фондах містяться протоколи засідань рад різного рівня медвишів, листування керівництва навчальних закладів, плани і звіти навчальної роботи. Особливу увагу привернула справа під назвою «Черновые материалы по составлению истории Харьковского медицинского института за 1917-1935 гг.» (ф.р.1584, оп.21, спр.1.) на 187 аркушах [2]. Справа малодосліджена і не введена в науковий обіг. Її цінність полягає в комплексному погляді на історію вишу з позиції радянської дійсності середини 1930-х рр. На жаль, невідоме авторство рукописної праці з історії інституту. Значна частина матеріалів справи використана при підготовці дисертаційного дослідження з відповідним критичним аналізом.

Чимала кількість матеріалів з історії медичних вишів збереглася в державному архіві Одеської області. В ньому знаходиться фонди: Фармацевтичні курси при Одеському хіміко-фармацевтичному інституті (ф.р.247), Одеський інститут охорони материнства і дитинства (ф.р.1433), Одеський державний хіміко-фармацевтичний інститут (ф.р.1989), Одеський державний медичний інститут імені М.І. Пирогова (ф.р. 2147). Особливий інтерес в цих фондах представляють маловивчені матеріали про чистки студентів та переписки з владою про українізацію медичних вишів Одеси.

Матеріали про діяльність Дніпропетровського державного медичного інституту містяться в однойменному фонді р.3732 Державного архіву Дніпропетровської області. Цінними є матеріали фонду, що стосуються науково-дослідної роботи викладачів та студентів, гурткової і шефської роботи, діяльності партійних та профспілкових організацій інституту [4].

Приклади формування викладацького складу, чистки і звинувачення викладачів у антирадянській діяльності відображено у фондах Державного архіву м. Києва [1]. Зокрема, в матеріалах архіву зберігся особовий фонд професора Київського медичного інституту Хахутова Шалва Дмитровича, який був звинувачений і засуджений у 1930-ті рр. (ф.р.301).

Загалом, опрацьовуючи фонди навчальних закладів обласних архівів відзначимо, що, на жаль, важко вловими-

ми для дослідника є документи, що стосуються питань реорганізації вишів, реформування внутрішньої структури, тим не менше вони є найбільш цінними. Чимало документів відображають прагнення керівництва вишів, як найкраще організувати внутрішню роботу навчальних закладів у важких умовах становлення держави.

Таким чином, документальні матеріали з історії вищої медичної освіти України є об'ємними, значна частина з них досі не вивчена взагалі, деякі документи введені в науковий обіг фрагментарно. Вони розкивають величезну палітру фактів, які необхідні для комплексного дослідження проблем вищої медичної освіти радянської України 1920-1930-х рр.

Список використаних джерел:

1. Держархів м. Києва (ДАК), ф.р.301, оп.1, спр.4. Протокол судового засідання народного суда Октябрського району г. Києва по обвиненню бывшего директора и начальника строительства института скорой помощи доктора Хахутова М.Д. в задержке строительства института и заключение эксперта о признании не виновности Хахутова М.Д. (5-6 декабря 1934 г.), 17 арк.
2. Держархів Харківської області (ДАХО), ф.р.1584, оп.21, спр.1. Черновые материалы по составлению истории Харьковского медицинского института за 1917-1935 гг. (1935 г.), 187 арк.

3. Держархів Вінницької області (ДАВО), ф.п.136, оп.6. спр.405. Докладные записки областных отделений о работе мединститута (10 мая – 31 декабря 1934 г.), 23 арк.
4. Держархів Дніпровської області (ДАДО), ф.р.3732, оп.1, спр.4. Отчет о научной деятельности ДМИ за 1935-1939 гг. (1935-1939 гг.), 31 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.1-8.
6. ЦДАВО України, ф.342, оп.2, спр.1565. Матеріали про організацію медичної освіти на Україні (16 листопада 1925 – 18 серпня 1926 р.), 18 арк.
7. ЦДАВО України, ф.501, оп.1, спр.402. Звіти Українського виробничого заочного інституту медичних кадрів. Вища медична освіта (1934 р.), 35 арк.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.7, оп.12 (1923-1941), спр.728. Стенограма совещания секретарей комсомольских комитетов вузовских организаций Украины (14.09.1935 г.), 15 арк.

Done overview funds of central and regional state archives containing information on the history of higher medical education in Soviet Ukraine 20-30's. XX century. Described archival sources, all others are normative acts, documents on reform of higher medical education, training activities, public and political life and financial situation of the medical universities.

Key words: funds, archives, institute, college sources.

Отримано: 16.03.2017

УДК 16(477)«20»(043.3)

М. П. Плахтій, кандидат філософських наук

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКО-ЛОГІЧНОЇ ДУМКИ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1921 рр.)

Стаття присвячена дослідженню проблем викладання філософії та логіки у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1921 рр.), а також творчі шляхи викладачів філософських дисциплін згаданого університету.

Ключові слова: викладання філософії, викладання логіки, Кам'янець-Подільський державний український університет, М. Васильківський, І. Любарський.

Українці, маючи у XVII-XVIII ст. власні вищі навчальні заклади, згодом втратили на тривалий час можливість здобувати національну вищу освіту та готувати власну наукову інтелігенцію. Питання створення українських університетів набуло актуальності на початку XX століття під час національно-демократичної революції.

Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ) було відкрито у 1918 році, у складі історико-філологічного та фізико-математичного факультетів. К-ПДУУ був єдиним українським вищим навчальним закладом, що діяв безперервно у період Української народної республіки. Адже, у зв'язку із складною політичною та економічною ситуацією у столиці, Київський університет працював лише у першому семестрі 1919 н.р. Формування професорсько-викладацького штату К-ПДУУ розпочалося ще у серпні 1918 р. Для викладання філософських дисциплін одним із перших викладачів було запрошено галицького науковця, доктора філософії, Степана Балея. На жаль, він не зміг приїхати. Відомо, що у той час він здобував другу вищу освіту на лікарському факультеті Львівського університету.

Серед викладачів університету вирізняється постать молодого науковця Миколи Михайловича Васильківського (1891-?), який найдовше викладав філософські дисципліни у К-ПДУУ. Він народився на Харківщині у сім'ї священика, закінчив духовну школу та Харківську духовну семінарію. Згодом продовжив навчання у Київській духовній академії. За рішенням Ради КДА його залишили при академії професорським стипендіатом по кафедрі історії філософії. Під керівництвом П.Я. Кудрявцева, М.М. Васильківський готував наукову роботу «Проблема безкінечності». Професор П.Я. Кудрявцев рекомендував ректору К-ПДУУ І.І. Огієнку свого учня та характеризував його як «дуже талановиту молододу людину із нахилом до філософського осмислення питань релігії». 10 січня 1919 р. молодого ученого було призначено приват-доцентом К-ПДУУ по кафедрі філософії релігії нествореного богословського факультету [3, с.188].

Початок весняного семестру 1918-1919 навчального року був визначальним у творчій діяльності молодого викладача

М.М. Васильківського, адже саме тоді відбувся його перший викладацький іспит публічна вступна лекція на тему «Релігія як порівняння до повноти буття», що справила гарне враження на слухачів. М.М. Васильківському було доручено викладати курс «Філософія і психологія релігії та апологетика откровенної релігії», а у наступні семестри додали навчальні дисципліни: вступ до філософії, історія нової філософії, логіка, дитяча психологія, основи педагогіки.

Одним із наймолодших викладачів Кам'янець-Подільського університету був Любарський Іван Антонович (1893?). Він народився на Харківщині, у родині псаломщика. Навчався у Куп'янському духовному училищі, Харківській духовній семінарії, а у 1914 році вступив до Київської духовної академії, яку блискуче закінчив у 1918 році та був запрошений продовжити навчання у якості професорського стипендіата по кафедрі грецької мови. Саме І.В. Любарського професори КДА рекомендували у якості наставника для богословського факультету по кафедрі новозавітної грецької мови, зазначивши у рекомендації, що він володіє літературною українською мовою. Отож, молодий науковець із 1 січня 1919 року був призначений приват-доцентом по кафедрі новогрецької мови. Свою першу вступну лекцію Іван Антонович прочитав на тему «Філологія та богослов'я». Крім викладацької роботи він займався і адміністративною роботою, брав активну участь у лекційній пропаганді серед населення, зокрема прочитав публічну лекцію «Першохристиянські спілки та комунізм»; а крім цього ним були прочитані 28 лекцій із логіки. Сьогодні досить дивним видається той факт, що лекції із логіки, як суто філософської дисципліни, викладав філолог. Слід зауважити, що на той час нічого дивного у цьому не вбачалося, адже ще за часів Російської імперії вчителі російської мови у гімназіях мали право викладати й логіку. На цей «недолік» звертали увагу й тогочасні науковці, адже підготовка із логіки таких вчителів закінчувалася на перших курсах історико-філологічних факультетів університетів, а отже, була недостатньою для гімназійного вчителя цього предмету. Така практика продовжувалась і надалі, і не лише у гімназіях, але й у уні-

верситетах. Але у Київській духовній академії, де навчався І. Любарський, логіка викладалась у більшому обсязі.

Із приходом радянської влади у серпні 1920 року відбулися зміни і у Кам'янець-Подільському державному українському університеті його було перетворено на Інститут народної освіти. І про богословський факультет, приват-доцентами якого були М.М. Васильківський та І.А. Любарський, планувалося закрити. Тому після завершення 1922-1923 навчального року Микола Михайлович розраховувався із роботи та переїхав до Харкова, де восени почав викладати педагогіку та психологію на педагогічних курсах ім. Г.С. Сковороди. На жаль, подальша доля М.М. Васильківського невідома. А Іван Антонович вирішив залишитися в інституті народної освіти (ІНО) та працював на посаді приват-доцента по кафедрі всесвітньої історії соціально-гуманітарного факультету. І.А. Любарський був одним із найбільш авторитетних викладачів ІНО. Його поцінювали за широку ерудицію, виключну пам'ять та досконале знання семи мов. Після перетворення Кам'янець-Подільського ІНО в інститут соціального виховання у 1930 році професору І.А. Любарському доручили очолювати кафедру української мови та літератури. Слід згадати, що у жовтні 1930 року йому було запропоновано переїхати до Києва на постійну роботу до науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН [5, с.224].

Саме у цей час розпочалися чистки серед інтелігенції, яку було «засмічено антирадянськими та контрреволюційними елементами». Заарештовано ряд викладачів інституту соціального виховання у Кам'янці-Подільському. Головним обвинуваченим серед них був І.А. Любарський, який, нібито «виявляв себе як махровий петлюрівець», «спрямовував роботу на відрив української мови від російської», керував контрреволюційною петлюрівською групою. За такою сфабрикованою справою суд позбавив його волі. Судила І. Любарського судова трійка при колегії ДПУ УСРР. 20 вересня 1933 р. за статтями 54-11 КК УСРР його було засуджено до трьох років виселення у Північний край. Відбувши покарання, він деякий час проживав у Вологодській області, проте

2 листопада 1937 р. його вдруге арештовують і рішенням колегії НКВС СРСР і прокурора СРСР від 25 листопада 1937 р. засуджують до розстрілу [5, с.228].

Простеживши життєвий та професійний шлях викладачів філософських дисциплін К-ПДУУ, можемо зауважити, що завдяки їх наполегливій праці, науковій та громадській діяльності, незважаючи на складні політичні та економічні умови у яких доводилось працювати, відбувалося формування молодого української інтелігенції.

Список використаних джерел:

1. Біднов В. Перші два академічні роки українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривок із спогадів) / В. Біднов // Літературно-науковий вісник. Річник XXVII. – Львів : 3 друкарні Ставропільського інституту, 1928. – Т. ХСVII. Кн. XII. – С. 331-332.
2. Васильківський М.М. Релігійність Т. Шевченка на підставі його поетичних творів / М.М. Васильківський. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 36 с.
3. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка НОВА, 2006. – 632 с.
4. Завальнюк О.М. Утворення та діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
5. Нестеренко В.А. І.А. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. – К., 2012. – Т. 17. – С. 218-230.

The Article is devoted research of problems of teaching of philosophy and logic in Kamianets-Podilskyi state Ukrainian university (1918-1921), and also creative ways of teachers of philosophical disciplines of the mentioned university.

Key words: teaching of philosophy, teaching of logic, Kamianets-Podilskyi the state Ukrainian university, M. Vasyl'kivskiy, I. Lyubarskiy.

Отримано: 17.03.2017

УДК 37.091.12.011.3-051:001.89:377.36«1920»

В. В. Покалюк, аспірант

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ВИКЛАДАЧІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕХНІКУМІВ УСРР У 1920-ті рр.

У статті аналізується науково-дослідна робота викладачів сільськогосподарських технікумів УСРР у 1920-ті рр., зокрема, показано напрями досліджень, вміщено дані про збірники наукових праць тощо.

Ключові слова: викладач, технікум, наука, кафедра, збірник.

Одним із ключових напрямків діяльності вишів є науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота, зокрема, сільськогосподарських технікумів (СТТ). Окремі аспекти даної проблеми присутні у дослідженнях В.М. Власенка [1], О.І. Михайлюка [2], С.К. Суші [3; 4].

Частина викладачів займалися науково-дослідною діяльністю у складі науково-дослідних кафедр, які були запроваджені відповідно до постанови РНК УСРР від 2 грудня 1921 р. [5, с.75]. На жаль, даних про їх роботу обмаль. Відомо лише, що 29 квітня 1925 р. Житомирський землеустрійний технікум просив НКО УСРР затвердити НДК при закладі як позаштатну, а з 1 жовтня – як штатну. 16 квітня комітет вишу висловив саме таке побажання. Кафедру мав очолити викладач М.М. Белонін. Відповідно до проекту вона мала складатися з трьох секцій: землеустрійної (керівник – М.М. Белонін), аграрно-правової (К.С. Тишкевич), меліоративної (А.Д. Ткаченко). Кафедра досліджувала незасушливі райони Волинської, Київської, Подільської, частково Полтавської, Чернігівської і північної частини Одеської губернії. Окрім цього, вона мала вивчати методи обліку ефекту землеустрою, здійснювати плановий землеустрій і землеустрійне районування [6, арк.513-516].

Маємо окремі приклади науково-дослідної роботи викладачів, зокрема Білоцерківського СТТ, які обстежували рослинність околиць міста. Вони також здійснювали облік бур'янів та вивчали їх біологічні особливості, вивчали особ-

ливості рослин на ботанічних ділянках, грибну флору. Їм вдалося зібрати великий гербарій квіткових і спорових рослин. Виконуючи доручення Північно-крайової меліоративної організації Наркомату землеробства УСРР, провели геоботанічні обстеження болотного масиву на площі 1700 га. Було проведено також рекогносцирувальне обстеження декількох районів Білоцерківського округу та ґрунтів навчально-дослідного господарства, вивчалася динаміка поживних речовин у різних ґрунтах залежно від умов рельєфу, обстежувалися ґрунти у районі присосьових ярів на Канівщині [1, с.69-70]. Викладачі Сутиського СТТ основний акцент робили на дослідження лісу [7, арк.44]. У Полтавському агрономічно-кооперативному технікумі ботанік В.П. Кушніренко провела перші у краї геоботанічні дослідження, обстеження луків та сіножатей басейну р. Ворскла. У цьому ж виші працював проф. Д.П. Поручиков, який створив анатомічний музей, що вміщував колекції кістяків тварин та препаратів окремих органів і систем [8, с.7-8]. Сподвижницьку роботу проводив проф. В.І. Сазанов, який у 1924-1925 н.р. створив перше серед вишів дослідне поле, на якому під керівництвом викладачів працювали студенти. Наступного року вчений на агрономічному відділенні вперше в республіці створив секцію дослідної справи. Він проводив селекцію, сортовипробування кормових і гібриду цукрово-кормових буряків, люцерни, столових буряків, помідорів, огірків, озимої пшениці [3, с.9-11; 4; 8, с.6]. У Чернігівському СТТ плідну роботу

проводив викладач Колесников, який вивчав бур'яни, квіткові рослини краю [9, арк.43].

У декількох звітах технікумів вміщено дані про кількість праць, опублікованих викладачами. Так, у Маслівському сортивничо-насінному технікумі лідером був викладач Б.М. Енкен, який у 1925-1926 н.р. видав 17 праць. Проф. Д.К.Ларіонов був автором 5 праць. В.В.Боровиковському вдалося опублікувати монографію «Червоний Смілянський скот Черкащини» [10, арк.240-241]. У цьому ж році викладачі Ерастівського СГТ видали 12 праць [10, арк.317зв.]. У Херсонському СГТ лідером у науково-дослідній роботі був викладач С.Усиченко, який у 1927-1928 н.р. опублікував 9 статей, викладачі П. Підгорний – 8 статей, Е. Бурзі – 3, проф. Ф. Рубін – 2, В. Дроздов, К. Данилевський, О. Шіман, Х. Рубін, Малиновський, Л. Фурман, П. Вукомів – по 1 [11, арк.308-309]. У тому ж році проф. Білоцерківського СГТ А.З. Ахрімівич зproduкував 6 праць, викладачі В.Ф. Савіцький – 6, С.С. Чемолосов – 2, В.М. Пославський – 1 [11, арк.111]; у Красноградському СГТ: О.А. Лашкевич – 6, С.Н. Гуменюк – 3, Ю.В. Клімівський і Д.О. Плевако – по 2, О.І. Казьмін і М.М. Сошальський – по 1 [11, арк.7-7зв.].

Водночас, із Чернігівського СГТ повідомляли, що у 1924-1925 н.р. НДР була дуже слабкою. Серед причин називали відсутність постійних штатів викладачів, слабе обладнання кабінетів, велике річне навантаження на штатних викладачів (792 год.), зайнятість на основних посадах викладачів-сумісників [9, арк.43].

Більшість своїх праць викладачі друкували у збірниках наукових праць, які видавали вищі. Одна з перших згадок про це стосується 1925 р., коли у Житомирському землеустрійному технікумі виходили «Записки» (тираж – 500 прим.) [12, арк. 385; 13, арк.81]. У 1926 р. побачили світ «Вчені записки Уманського СГТ», які вмістили статті С.К. Руденка із землеробства, Н.Ф. Любочки і М.С. Сафронова – з виноробства, Ф.М. Заморського – з методики навчального процесу [14, с.46]. У 1926-1927 і 1927-1928 н.р. були видані перші два томи «Записок» Красноградського СГТ [11, арк.6 зв.; 15, арк.165-165зв.], Маслівського сортивничо-насінного технікуму [15, арк.155зв.], Полтавського СГТ [2, с.13]. У 1927 р. вийшов перший том «Вістей» Херсонського СГТ [15, арк.245зв.].

Таким чином, науково-дослідна робота була важливою складовою життя СГТ. Викладачів залучали до роботи у НДК. Вони виконували різноманітні господарські дослідження, результати яких оприлюднювалися у статтях та спеціальних виданнях.

УДК 929:355.083.1(447)«16»

В. В. Степанков, старший викладач

СТЕПАН ОПАРА – ГЕТЬМАН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (штрихи до політичного портрета)

У повідомленні зроблено спробу визначити головні віхи політичної кар'єри й погляди правобережного гетьмана Степана Опари.

Ключові слова: Степан Опара, гетьман, козацька старшина, Павло Тетеря, повстання, Правобережна Україна, козак, татари.

Серед плеяди володарів булави доби Національної революції XVII ст. вкрай поверхово досліджена постать С. Опари. Й, очевидно, не випадково. Адже він перебував при владі тільки два місяці (початок липня – 28 серпня 1665 р.), а також про його діяльність упродовж 1648-1664 рр. майже нічого не промовляють джерела. Внаслідок чого в історіографії склався стереотип про нього як «випадкового» (за збігу обставин) носія найвищої влади у Правобережній Гетьманщині, позбавленого політичних здібностей. Одним словом – сформувався образ авантюриста. Але, як на наш погляд, це далеко не так. Адже він належав кола патріотично налаштованих старшин, які домагалися незалежності для козацької України.

В українській історіографії вперше звернув увагу на постать С. Опари М. Костомаров, котрий зобразив його сміливим честолюбцем [21, с.46-49]. Д. Дорошенко зробив успішну спробу відтворити політичний портрет гетьмана, акцентувавши увагу на намірах добитися незалежності від Речі Посполитої та Московії [20, с.30-41; 19, с.49-51]. Сучасний дослідник Т. Чухліб спромігся найповніше реконструювати його місце і

Список використаних джерел:

1. Власенко В.М. Білоцерківський аграрний університет: від витоків до сьогодення / В.М. Власенко, О.В. Стародуб, Є.А. Чернецький. – Біла Церква, 2005. – 224 с.
2. Михайлюк О.І. Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Полтавщини у XIX ст. – 20-х роках XX століття / О.І. Михайлюк. – К.: Нора-принт, 2001. – 20 с.
3. Суша С.К. Професор В.І. Сазанов (1879-1967) – учений, педагог, організатор сільськогосподарської дослідної справи з агрономії в Україні: автореф. дис. ... канд. сільгосп. наук : 06.04.01 / С.К. Суша. – К., 2011. – 23 с.
4. Суша С.К. Професор В.І. Сазанов (1879-1967): неочіненні здобутки на ниві вітчизняної аграрної науки та освіти [Електронний ресурс] / С.К. Суша. – Режим доступу: <http://intkonf.org/susha-sk-profesor-v-i-sazanov-18791967-neot-sinenni-zdobutki>.
5. Ткаченко В.В. Діяльність науково-дослідних кафедр у вищих навчальних закладах та організація галузевої науки в УСРР у 1920-1930 роках / В.В.Ткаченко // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 23. – С. 75-83.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.5, спр.541.
7. ЦДАВО України, ф.166, оп.3, спр.206.
8. Полтавський сільськогосподарський інститут: історична хода і творчість (до 75-річчя від дня заснування). – Полтава, 1995. – 30 с.
9. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.1188.
10. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.192.
11. ЦДАВО України, ф.166, оп.8, спр.124.
12. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.112.
13. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.223.
14. Уманський орден Трудового Красного Знамени сільськогосподарського інституту імені А.М. Горького. 1844-1974. – К.: Вища школа, 1976. – 96 с.
15. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.300.

The article analyzes scientific and research work of teachers agricultural technical schools USSR in the 1920 years. In the article we can see the trends of researches and information about the collections of scientific works.

Key words: teacher, technical schools, science, department, collection.

Отримано: 20.03.2017

роль в антипольському повстанні 1664-1665 рр. [26, с. 54-64]. У польській історіографії спеціальні розвідки про нього опублікували В. Маєвський [31, с.113-115] та А. Харатим [29, с.326-329]. Окремих аспектів життя і діяльності С. Опари торкалися у своїх працях В. Брехуненко, В. Газін, В. Горобець, В. Кривошея, Ю. Мицик, Я. Перденя, В. Смолій, В. Степанков, Т. Яковлева й інші.

Вважаємо, що С. Опара належав до спадкоємного козацького роду Опар [22, с.84]. Взяв активну участь в революційних подіях 1648-1649 рр., а тому потрапив до реєстру Війська Запорозького 1649 р. в особі козака Медведівської сотні Чигиринського полку [14, с.37]. В другій половині 50-х рр. він дослужився до посади медведівського сотника, котрого Ю. Хмельницький на початку січня 1661 р. відправив послом до короля Яна Казимира. Останній надав йому у володіння два хутори у Чигиринському старостві [18, с.285; 32, с.49].

Ймовірно все його не взяв участі у поході польського короля і гетьмана П. Тетері на Лівобережну Україну (листопад 1663 – березень 1664 рр.) і не приєднався також до анти-

польського повстання, що розгорялося у Правобережжі упродовж весни-літа 1664 р. Складається враження, що восени цього ж року включається у політичну боротьбу, плекаючи наміри перехопити булаву. Першим кроком на цьому шляху стало підпорядкування своїй владі території між Черкасами і Чигирином [8, с.234; 26, с.57; 30, с.177, 179; 31, с.113]. Адміністративним центром цього району стає місто Медведівка, а С. Опара, вірогідніше всього, обирається полковником. Вдається до тактики лавірування між І. Брюховецьким (лівобережним гетьманом), П. Тетерею і татарами [26, с.57; 30, с.179; 31, с.113]. Десь в другій половині жовтня визнав владу І. Брюховецького, а в свою чергу П. Тетеря й С. Чарнецький переконували його у доцільності перейти на бік короля [2, арк.26-28; 8, с.233; 31, с.113]. Відмовившись від цієї пропозиції, прагнув опертися на допомогу кримського хана Мегмед-Гірея [8, с.244; 26, с.57].

У кінці лютого – на початку березня 1665 р. полковник, аби уникнути розгрому, все ж визнав підданство Яну Казимиру [7, арк.1604]. Цей маневр дозволив не лише зберегти «статус кво», але й упродовж квітня-травня розширити терени свого впливу. Десь у кінці травня – на початку червня вислав посольство до Мегмед-Гірея, яке мало на меті довідатися про його ставлення до ідеї «унезалежнення від Польщі» Війська Запорозького. Отримавши негативну реакцію, його наступне посольство задекларувало вірність королю і попросило хана з'явитися в «Україну з головними силами орди» [31, с.113]. Володар Криму, хоча сам не вирушив в похід, але вислав йому на допомогу чималі сили татар [9, с.38].

Тим часом С. Опара, сформувавши 2 полки, 21 червня оволодів Уманню [8, с.275-276; 17, с.183; 19, с.50; 20, с.34-36; 26, с.58; 29, с.327]. Його дії знайшли підтримку з боку значної частини козацтва, котрі в ньому почали вбачати майбутнього гетьмана (П. Тетеря, зазнавши кількох значних поразок, поспішно виїхав до Польщі) [24, с.400]. В історіографії поширена думка, що саме тут С. Опара проголосив себе гетьманом [16, с.197; 17, с.183; 19, с.50; 20, с.35-36; 26, с.58]. Однак, він цього не вчинив і до скликання ради на р. Росаві титулувався: «старший Війська Запорозького» [29, с.327].

Кидається у вічі його надзвичайно активна агітаційна діяльність: розсилав листи, відозви й універсали до козацтва й поспільства. У них обіцяв за допомогою татар домогтися для України тих вільностей, «які вона мала за Богдана Хмельницького», наполягав на виведенні з міст польських залог тощо [19, с.49-50; 20, с.36-38; 28, с.69-70; 29, с.327; 31, с.114]. Зібрана козацька рада (на початку липня) на р. Росаві обрала його гетьманом Війська Запорозького. Утвердившись при владі, почав шукати порозуміння з проросійськи налаштованими полковниками [9, с.26; 21, с.46; 28, с.71; 29, с.327; 31, с.114] та легітимізації своєї влади з боку Мегмед-Гірея [8, с.307; 21, с.46; 32, с.77]. Водночас у другій половині липня відправив посольство до короля. Запропоновані ним пункти прохань Війська Запорозького проливають світло на політичні погляди С. Опари. Вони полягали у наступному:

- виведення підрозділів польського війська «з України»;
- польські і литовські війська, які мали наступати на Московію, не повинні просуватися через терени «України»;
- «Щоб пани в Україні самі не мешкали, а (перебували) лише їхні урядники. А вони (Військо Запорозьке – В.С.) самі всі належні панам прибутки будуть віддавати»;
- король має якнайшвидше вислати комісарів «в Україну» для розробки і затвердження умов договору;
- всі московські залоги мають бути захоплені і, як в'язні, відправлені королю.

Посли мали клопотатися також про затвердження його (замість П. Тетери) гетьманом України [5, арк.276].

Іх аналіз переконливо промовляє, що новообраний гетьман намагався відродити самостійність Української держави, зробивши номінально її залежність від Речі Посполитої. Кордон між ними мав проходити по р. Случ [20, с.37; 26, с.60; 28, с.70; 29, с.328; 31, с.114; 32, с.77].

Енергійна діяльність С. Опари вкрай занепокоїла як І. Брюховецького, його соратників і російських воєвод, так і польського білоцерківського коменданта Яна Стахурського. Останній став підбурювати проти гетьмана козаків Білоцер-

ківського, Чигиринського і Черкаського полків, а також намовляти очільника кримських татар Каммамбет-мурзу до усунення С. Опари від влади [3, арк.7; 8, с.300-307; 20, с.37-38; 25, с.88; 26, с.59-61; 28, с.71; 29, с.327; 31, с.114].

Однак, його згубили не ці інтриги, а власні прорахунки:

- він діяв занадто прямолінійно, майже не приховуючи мети домогтися унезалежнення від Речі Посполитої [6, арк.146 зв.; 16, с.197; 19, с.52-53; 20, с.37; 25, с.88; 28, с.71; 29, с.328; 32, с.77];
- не спромігся об'єктивно оцінити настрої кримської знаті, помилково вважаючи існування в неї зацікавленості в створенні українсько-кримського антипольського союзу [4, арк.392];
- будучи владним і рішучим, необачно (не порозумівшись із Каммамбет-мурзою) наказав стратити одного з мурз та 50 татар, котрі, як на його розуміння, порушили укладену ним з ханом угоду [4, арк.392].

Загальним підсумком цих помилок і стали трагічні для нього події 28 серпня. Цього дня кримська знать запросила С. Опару з старшинами «на раду» для вироблення плану спільних дій. Коли вони з'явилися до їхнього табору, татари напали на них, пограбували й «пов'язали». Після чого вчинили напад на козацький табір, але, зазнавши втрат, відступили. Вступивши з козаками у переговори, мурзи запропонували їм обрати гетьманом П. Дорошенка. Ця пропозиція приймалась і козацька рада ухвалила відповідне рішення [8, с.308; 11, с.98; 19, с.50-51; 20, с.39-40; 25, с.88-89; 27, с.458-459; 32, с.77-78]. Каммамбет-мурза спочатку відправив С. Опару до Криму, але за викуп П. Дорошенка повернув екс-гетьмана назад. У свою чергу П. Дорошенко розпорядився перенаправити бранця до Яна Казимира. Подальша доля С. Опари невідома. За одними даними, він був страчений, за іншими – завершив життєвий шлях в ув'язненні [7, арк.1650; 1654; 9, с.35; 15, с.362-363; 26, с.62; 27, с.459-460; 29, с.328-329; 31, с.114].

Незважаючи на те, що С. Опара володів булавою менше 2-ох місяців, його роль у політичному житті Гетьманщини середини 60-х рр. виявилася вельми значущою. По-перше, повернувся до відродження основних положень програми Б. Хмельницького [26, с.62]. По-друге, зробив спробу реалізувати ідею незалежності козацької України. По-третє, спромігся згуртувати навколо себе кращих представників козацької старшини [10, с.236]. По-четверте, у внутрішній політиці взяв курс на відновлення соціально-економічних завоювань поспільства і нерестрових козаків. По-п'яте, у досягненні поставленої мети однозначно орієнтувався на південний вектор зовнішньої політики (Крим і Порту).

Список використаних джерел:

1. Архів головний актів давніх (Варшава), ф.358, спр.№467, 62 арк.
2. Архів Інституту історії України НАН України, оп.3, спр.№18, 264 арк.
3. Архів Інституту історії України НАН України, оп.3, спр.№20, 192 арк.
4. Бібліотека музею Чорторійських (Краків). ВР, спр.№159, 748 арк.
5. Бібліотека музею Чорторійських (Краків). ВР, спр.№1657, 542 арк.
6. Бібліотека польської академії наук (Краків). ВР, спр.№1275, 167 зв. арк.
7. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, ф.5, спр.№189, 1669 арк.
8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1867. – Т. 5. – 322 с.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1869. – Т. 6. – 280 с.
10. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира / Микола Крикун // Його ж. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. – К., 2006. – С. 205-248.
11. Літопис Самовидця / видання підготував кандидат філологічних наук Я.І. Дзира. – К., 1971. – 207 с.
12. Малороссийский приказ. Описи фонда № 229 Российского государственного архива древних актов / отв. ред. Т.Г. Таирова-Яковлева. – М., 2012. – 496 с.

13. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – 676 с.
14. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підгот. до друку О.В. Тодійчук (голова упоряд.) та ін. ; редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К., 1995. – 592 с.
15. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / W. Kochowski // Wydana z rękopismu przez Edwarda Raszyńskiego. – Poznań, 1840. – Т. 2. – 491 s.
16. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII-XVIII ст. / В. Брехуненко. – К., 2014. – 504 с.
17. Газін В.В. Павло Тетеря / В.В. Газін. – К., 2013. – 224 с.
18. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітиматії: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В. Горобець. – К., 2001. – 533 с.
19. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності / Д. Дорошенко ; редактор Василь Омельченко. – Нью-Йорк, 1985. – 711 с.
20. Дорошенко Д.І. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України / Д.І. Дорошенко // Праці Українського історично-філологічного товариства в прозі. – Прага, 1939. – Т. 2. – С. 30-41.
21. Костомаров Н.И. Руина. Историческая монография 1663-1667 гг. / Н.И. Костомаров // Его же. Собрание сочинений. – СПб., 1905. – Кн. 6. – Т. 15. – 374 с.
22. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків / В. Кривошея. – 2-е вид., доп. – К., 2004. – 391 с.
23. Мищик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька / Ю.А. Мищик. – К., 2002. – 187 с.
24. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII століть (досліді на літописом Самовидця) / М. Петровський. – Харків, 1930. – 453 с.
25. Смолій В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В. Смолій, В. Степанков. – К., 2011. – 632 с.
26. Чухліб Т. Стрімка кар'єра козацького сотника. Степан Опара 1665 / Тарас Чухліб // Його ж. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). – К., 2004. – С. 54-64.
27. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) / Т. Яковлева. – К., 2003. – 644 с.
28. Groszkowski M. Jan Stachurski komendant Białej Cerkwi w latach 1664-1668 / M. Groszkowski. – Oświęcim, 2014. – 123 s.
29. Haratym A. Stefan Opara hetman na Prawobrzeżu (zm. po 1665) / A. Haratym // Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej / pod. red. P. Krolla, M. Nagielskiego, M. Wagnera. – Zabrze, 2010. – S. 326-329.
30. Majewski W. Powstanie kozackie 1664 r. (czerwiec-grudzień) / W. Majewski // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1972. – Т. 18. – Cz. 2. – S. 147-199.
31. Majewski W. Opara Stefan (Stepan) / Wiesław Majewski // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław, 1979. – Т. 25. – S. 113-115.
32. Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska / Jan Perdenia. – Kraków, 2000. – 501 s.

The report attempts to identify main stages of the political career and views of Right-bank Hetman Stephen Opara.

Key words: Stepan Opara, Hetman, Cossack officers, Pavlo Teteria, rebellion, Right-bank Ukraine, Cossacks, Tatars.

Отримано: 19.03.2017

УДК 929:82-94(477)«16»

В. С. Степанков, доктор історичних наук

АНОНІМНИЙ АВТОР ПОДІЛЬСЬКОЇ «РИМОВАНОЇ ХРОНІКИ» – ХТО ВІН? СПРОБА УПІЗНАННЯ

У повідомленні з'ясується проблема авторства найвизначнішої пам'ятки історії Поділля доби Національної революції XVII ст. Аналіз змісту хроніки дозволив висловити здогадку, що її створив ярмолинський український шляхтич Єжи Ярмолинський.

Ключові слова: автор, хроніка, Поділля, Ярмолинці, Єжи Ярмолинський, Ю. Мищик, революція.

Найвидатнішою літературно-історичною пам'яткою Поділля епохи пізнього середньовіччя й раннього нового часу (XVI-XVIII ст.) безперечно є неопублікована й донині анонімна «Подільська «Римована хроніка», створена у кінці 70-х – першій половині 80-х рр. XVIII ст. Вона зберігається у відділі рукописів бібліотеки Польської академії наук міста Кракова й була виявлена сучасним видатним українським істориком Ю. Мищиком у 1978 р. [2; 11, с.29]. Саме йому випала честь ввести до наукового обігу значну частину її тексту, опублікувавши понад 20 фрагментів. Ті, що проливають світло на перебіг визвольних змагань українців 1648-1658 рр., вміщені у 4-х томному виданні «Джерела з історії Національно-визвольної війни 1648-1658 рр.» [3, с.461-536; 4, с.498-519; 5, с.212-233; 6, с.252-288]. У передмові до них коротко охарактеризував її основні прикметні риси, рівень автентичності використаної автором джерельної інформації, її цінність для з'ясування різноманітних аспектів життя Подільського краю 1648-1672 рр. тощо. Не обійшов також мовчанкою висвітлення проблем часу її написання й особистості автора, його соціального статусу, освіти, участі у тогочасних воєнних подіях. Дійшов висновку, що він був сполонізованим українським шляхтичем, котрий, можливо, проживав у Ярмолинцях чи в якомусь із близьких сіл. І саме Ю. Мищик назвав дану пам'ятку «Римованою хронікою» й допускав варіант іншої назви – «Подільський літопис» [10, с.171-173; 11, с.28-35; 12, с.98-100; 13, с.73-75; 14, с.509-513; 15, с.85-88; 16, с.68-70; 17, с.69-70; 18, с.93-96; 19, с.101; 20, с.55-60; 21, с.213]. Письменник й історик В. Шевчук звернув увагу на опис анонімом флори й фауни Поділля, організацію місцевою шляхтою полковання та його проведення [7, с. 55]. Отже, історіографічний й джерелознавчий доробок вивчення хроніки знаходиться лише у задовільному стані. Не вдалося також з'ясувати особи її автора. У даному повідомленні робимо спробу привідкрити завісу таємничості цього надзвичайно талановитого творця майже невідомої широкому загалу істориків і літературознавців пам'ятки.

Спочатку вяснимо, що нам відомо про нього. Це дозволить зробити важливий крок до встановлення (гіпотетичного) його особистості.

Місце проживання. Аналіз пам'ятки підтверджує висловлене Ю. Мищиком припущення, що ним могли бути Ярмолинці чи одне з найближчих сіл [15, с.68]. Справді, найбільш часто автор згадує про конкретні деталі оригінальних звісток місцевого значення саме на теренах Ярмолинщини. Фіксує кілька фактів свого перебування в Ярмолинцях [2, арк.82, 152].

Соціальний статус й етнічна приналежність. Зміст твору не залишає найменшого сумніву в приналежності автора до шляхетського стану. При чому, належав не до дрібної шляхти, а середньозаможної родини знаної серед подільської соціальної еліти. Зокрема, входив до кола близьких осіб таких відомих урядників як кам'янецький каштелян, а згодом брацлавський воєвода і польний гетьман С. Лянцкоронський та кам'янецький староста П. Потоцький [11, с.30]. Щодо етнічного походження, то відзначимо його чудове володіння українською мовою, чимало слів і висловів якої (включаючи подільські діалектизми) використав у своєму творі, як, до речі, й прислів'я, пісні та навіть думи («Про Корсунську перемогу», «Сагайданого думи» тощо) [4, с.509; 11, с.30-31; 18, с.96; 20, с.101-102]. На переконання В. Шевчука, «... невідомий автор користувався українською манерою віршування і на цій підставі його можна зарахувати і до кола українських поетів, котрі у XVI-XVII ст. віршували польською мовою, що була фактично державною для значної території України...» [10, с.172; 11, с.31]. Все це дає підстави нам віднести його до української шляхетської родини, котра тривалий час проживала у Ярмолинцях і не приховувала яскраво вираженого місцевого патріотизму.

Освіченість. Кожен, хто читатиме хроніку, обов'язково буде вражений високим рівнем його знань, їхнім об'ємом та

глибиною. Як з'ясував Ю. Мицик, автор досконало знав Старий і Новий Завіт і вельми часто наводив звітлі чи цитати, чи окремі вислови, правда, інколи у власному «досить вільному» трактуванні. Використовував відомості хронік і праць польських авторів М. Кромера й О. Гваньїні, німецького хроніста Й. Пасторія, «Книги подорожей» паломника до Святої Землі М. Радзивіла («Сирітки»), його сучасника – поета й історика С. Твардовського, гербовників й давньоукраїнських літописів доби середньовіччя, українських пісень, дум, приповідок тощо [11, с.30-31; 14, с.511; 20, с.56]. Вільно володів польською, українською й латинською мовами, розумівся на татарській [18, с.96; 20, с.56]. Тому припускаємо, що автор одержав хорошу освіту в одному із єзуїтських колегіумів. Бував і за кордоном, зокрема у Римі [11, с.30], де також міг почерпнути ті чи інші знання.

Світогляд. Зрозуміло, що з'ясувати його в кількох абзацах неможливо. Тому відзначу найголовніше. По-перше, усвідомлюючи себе русином, залишався, як і тисячі інших руських (українських) шляхтичів, патріотом Корони Польської, щиро вболіваючи за її долю. Тому брав активну участь у боротьбі з козацькою Україною, Швецією й Трансильванією. По-друге, не приховуючи ненависті до ворожих, як на його погляд, дій козацтва й загонів повсталих подолян (левенців, опришків), він зі симпатією відносився до козацтва, яке підтримувало Корону (не випадково створив епічну поему про кошового Івана Сірка, наділяючи його ідеальними лицарськими чеснотами [2, арк.90 зв.-94; 10, с.171-184]). По-третє, описуючи страхиття повстання русинів – посполитих і козаків – у 1648 р. та боротьби у наступні роки, автор, осуджуючи їх, все ж визнавав, що вони прагнули домогтися незалежності від Польщі («нехай лядської крові й краплі не буде в руських краях») [13, с.500]. І, нарешті, по-четверте. Це перша пам'ятка, автор якої нерідко й послідовно вживав терміни «Україна», «українці» і навіть «український народ», на що першим звернув увагу Ю. Мицик [6, с.283; 14, с.513; 15, с.88; 20, с.56].

Самовидець. Особлива цінність пам'ятки полягає в тому, що автор був не просто сучасником подій, які він зображував, а їх самим активним учасником. Як жовнір, служив у гусарській корогві С. Лянцкоронського, а згодом П. Потоцького [11, с.30]. Взяв участь у понад 10 військових кампаніях польського війська. Останньою, вочевидь, стала участь у поході короля Яна Казимира на Лівобережну Україну в кінці 1663 – взимку 1664 рр. Надалі (до літа 1672 р.) проживав у Ярмолинцях та його околицях. Тому більшість подій, які описував, знав з власних спостережень або переказів їхніх учасників.

Час написання хроніки. Аналіз її змісту дозволив Ю. Мицику встановити дату «створення і завершення «ВХ» – 1682 р. [11, с.28-29]. Вважав також, що даний примірник бачився автору «чорновим» варіантом і «тому вносив до нього правки, але не довів роботу до кінця» [11, с.29]. Як на наш погляд, враховуючи об'єм пам'ятки (334 арк.) і стан написаного тексту, він не в змозі був виконати цю титанічну роботу за 1 чи 2 роки. Тому схильні вважати, що над її чорновим варіантом почав працювати у середині 70-х рр. і завершив його десь у 1681 р. А вже упродовж 1682-1683 рр. переписував її начисто, вносячи на маргінесах ті чи інші поправки, уточнення, додаткові відомості.

Тепер «відкриємо обличчя» цього загадкового автора. Насамперед необхідно було в'янити власника (власників) Ярмолинець з середини XVII ст. і до 1672 р. – часу входження Подільського воєводства до складу Порти. На щастя після тривалих пошуків вдалося виявити «Подимний реєстр Подільського воєводства 1650 р.». Його дані засвідчили, що власниками поселення (Старі Ярмолинці) були Єжи (Георгій по-латині) Ярмолинський та Єжи Романович Ярмолинський. Першому з них також належало село Сказинці (Нові Ярмолинці). Разом з Єжи Романовичем і Миколою Ярмолинським володіли (кожен своєю частиною) селами Кадіївка, Савинці, Одерівка та Лошківці [1, арк.601, 606-607, 611 зв., 615 зв., 629 зв., 650 зв.]. Отже, у 1650 р. у Ярмолинцях й навколишніх селах проживали троє Ярмолинських, котрі належали до стародавнього українського шляхетського роду Ярмолинських гербу Корчак, добре знаного у Поділлі. Його основоположник

Ходко 1407 р. отримав від короля у володіння с. Ярмолинці [9, с.195-196]. Оpubліковані М. Крикуном «Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 років» дозволяють встановити власників цих поселень на 1678-1679 рр. Так, вони констатують, що з 1650 р. по цей час частина цих володінь потрапила до рук Томаша Ярмолинського, котрий однак помер 1679 р. і вони перейшли до рук його спадкоємців – Єжи і Миколая Ярмолинських (Кадіївка, Лошківці, Одерівці, Савинці, Ярмолинці й Нові Ярмолинці). Проте М. Ярмолинський, вочевидь, у 1679 р. також став покійником [8, с.149, 154, 156, 160, 167, 215]. Єжи Романович Ярмолинський помер до 1678 р. і його володіння були успадковані Подвисоцькими (Микола Подвисоцький очевидно був його зятем) (Кадіївка, Лошківці, Одерівці, Савинці, Ярмолинці й Нові Ярмолинці) [8, с. 149, 154, 156, 160, 167, 215]. Таким чином єдиним з родини Ярмолинських, котрі проживали у Поділлі, залишався в живих після 1679 р. Єжи. Він же на початок революції 1648-1676 рр. уже міг мати понад 20 років, закінчити колегіум, побувати за кордоном й отримати військовий досвід (адже брав участь у Пилявецькій битві). Не забуваймо того, що «Подимний реєстр» зафіксував його співвласником Ярмолинець, де і проживав до літа 1672 р. Саме Єжи і вважаю гіпотетичним автором «Подільської «Римованої хроніки». Лише пошук нових джерел дозволить або підтвердити це припущення, або спростувати його.

Список використаних джерел:

1. Архів головний актів давніх (Варшава), ф.3, від.3, кн.№45, арк.566-653.
2. Бібліотека Польської академії наук (Краків). ВР, стр.№1275, 167 арк. зв.: Бібліотека національна (Варшава). ВМФ. – № 22883.
3. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр./ упорядник: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик. – К., 2012. – Т. 1: (1648-1649 рр.). – 679 с.
4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр./ упорядник: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик. – К., 2013. – Т. 2: (1650-1651 рр.). – 704 с.
5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр./ упорядник: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик. – К., 2014. – Т. 3: (1652-1654 рр.). – 423 с.
6. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр./ упорядник: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик. – К., 2015. – Т. 4: (1655-1658 рр.). – 539 с.
7. Із рукописної Віршованої хроніки другої половини XVII ст. Полвання / переклад поеми, примітки та післяслово Валерія Шевчука // Київська старовина. – 1993. – №3. – С. 46-56.
8. Крикун М. Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 років / Микола Крикун. – Львів, 2015. – 360 с.
9. Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XVI – 70-х роках XVI ст. / В. Михайловський. – К., 2012. – 450 с.
10. Мицик Ю. Поема про Івана Сірка / Юрій Мицик ; (переклад Валерій Шевчук) // Поезія. – К., 1987. – Вип. 1. – С. 171-184.
11. Мицик Ю. Берестецька битва 1651 року очима її учасника / Юрій Мицик // Пам'ять століть. – 2001. – №2. – С. 28-69.
12. Мицик Ю. «Віршована хроніка» про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. / Юрій Мицик // Історичний журнал. – 2004. – №1-2. – С. 98-110.
13. Мицик Ю. З «Віршованої хроніки» (до 350-ліття Жванецької битви та оборони Буші) / Юрій Мицик // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків "Українська історична наука на сучасному етапі розвитку". Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 1. – С. 73-84.
14. Мицик Ю. Пилявці, Львів, Замостя: події початку Національно-визвольної війни на сторінках «Віршованої хроніки» / Юрій Мицик // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2006. – Вип. 6. – С. 509-547.
15. о. Мицик Ю. Віршована хроніка (1682 р.) про похід на Сіверщину короля Яна-Казимира у 1663-1664 рр. / о. Юрій Мицик // Сіверянський літопис. – 2007. – №6. – С. 85-105.

16. о. Мицик Ю. Браїлівська битва (1666 р.) в описі «Віршованої хроніки» / о. Юрій Мицик // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Історичні науки. – К., 2008. – Т. 78. – С. 68-82.
17. о. Мицик Ю. Військові дії на Поділлі 1671 р. в описі «Віршованої хроніки» / о. Юрій Мицик // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Історичні науки. – К., 2009. – Т. 91. – С. 69-81.
18. о. Мицик Ю. Турецький похід на Кам'янець-Подільський 1672 року в описі польської Віршованої хроніки / о. Юрій Мицик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 19: На пошану академіка В.А. Смолія. – С. 93-115.
19. Мицик Ю. «Під городом Корсунем...». З історії пісні про Корсунську перемогу / Юрій Мицик // Жовтень. – 1983. – №7. – С. 100-102.
20. Мыцык Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. / Ю.А. Мыцык. – Днепропетровск, 1985. – 84 с.
21. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття / Юрій Мицик. – Дніпропетровськ, 1996. – 262 с.

The report revealed the problem of authorship of the most remarkable historical monument of Podillia dated back to the days of national revolution of the XVIIth century. Analysis of the Chronicles allowed to express the point of view that it was created by Jerzy Yarmolynskyy, who was Ukrainian nobleman from Yarmolintsi.

Key words: author, the Chronicles, Podillia, Yarmolynski, Jerzy Yarmolynskyy, Yu. Mytsyk, revolution.

Отримано: 22.03.2017

УДК 94(43)«1896/1907»

В. Б. Стецюк, кандидат історичних наук

КРЕМ'ЯНЕЦЬКИЙ ПРИТУЛОК ВІДОМСТВА ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА (1896-1907 рр.)

У статті проаналізовано передумови створення, особливості діяльності та обставини ліквідації Кременецького притулку для військових священиків та членів їх сімей.

Ключові слова: Кременець, духовенство військового відомства, соціальне забезпечення.

Історія військового духовенства Російської імперії належить до числа найменш вивчених сторінок історії імперської армії. Попри існування праць Г. Цитовича [12], К. Капкова [5], С. Єсюніна [3], В. Стецюка [9; 10], чимало аспектів життя та діяльності священиків військових храмів досі потребують додаткового вивчення.

До не досліджених аспектів проблеми належить питання соціального забезпечення військових священиків, в тому числі функціонування структур Товариства опіки над бідними військового духовенства, що діяло у 1880-1917 рр.

Слід зазначити, що станова структура суспільства Російської імперії призвела до того, що кожна суспільна група мала власні навчальні заклади, благодійні товариства, представницькі органи тощо. Безумовно, наприкінці XIX – на початку XX ст. межі між різними суспільними групами ставали все більш розмитими і нечіткими, однак все ж продовжували існувати. Як результат, паралельно із встановленими навчальними закладами або благодійними товариствами діяли також структури, призначені виключно для дворян, вихідців із духовного стану, представників певних етнічних або релігійних груп.

1879 р. було створено Благодійне товариство опіки над бідними духовного зв'язання відомства головного священика армії й флотів. Спершу товариство мало два притулки – Маріїнський у Кронштадті й Покровський у Санкт-Петербурзі [11, с.33].

Підйом у роботі товариства розпочався з призначенням у 1888 р. головним протопресвітером армії й флоту Желобовського. У 1890 р. для Покровського притулку придбали новий будинок у центрі Петербурга, на Таврійській вулиці. Згодом при цьому притулку було організовано швейну майстерню для виготовлення священицького одягу і вишитого церковного начиння, а також мешканці притулку отримали право виготовлення прокур для військових храмів Петербурга [11, с.41].

У 1896 р. товариство придбало у Кременці за 18 тис. рублів велику садибу із фруктовим садом. Садиба була куплена з ініціативи голови товариства, генерал-лейтенанта Георгія Івановича Бобрикова, з метою улаштування в ній жіночого духовного училища для дочок священиків і церковних служителів військового відомства. За характеристикою офіційного видання межі XIX-XX ст., «створюваного училища особливо потребують сироти-дівчатка, дочки військових священно-церковно-служителів, оскільки у військового духовенства нема своїх жіночих навчальних закладів» [11, с.41-42].

При виборі місця для розташування майбутнього «жіночого духовного училища військового відомства» важливу роль відіграв географічний чинник. По-перше, було звернуто увагу

на близькість Кременця до Почасва – важливого центра православного духовного життя, де випускниці могли знайти або майбутнього супутника життя серед випускників Почаївської духовної семінарії, або ж можливості для працевлаштування. По-друге, враховано було високий рівень концентрації на Правобережній Україні та у польських губерніях, від яких Кременець був відносно недалеко, військових частин і, відповідно, сімей військових священиків. Додатковим аргументом було визнано той факт, що у невеликому провінційному Кременці вартість життя буде помітно нижчою у порівнянні з Петербургом або іншими великими містами імперії (останній чинник, як показав досвід функціонування Покровського притулку, також відігравав чималу роль).

У 1896 р. притулок у Кременці було офіційно відкрито. Одразу після цього виявилось, що розрахунки засновників не виправдались – військові священики та члени їх сімей не бажали переселятись до повітового центру віддаленої губернії. Тому вже у 1897 р. садибу здали в оренду Кременецькій народному училищу, щоб таким чином компенсувати витрачені на купівлю садиби кошти; водночас 5000 руб., призначених на функціонування притулку, інвестували у цінні папери з метою отримання дивідендів. Так, у 1901 р. Кременецький притулок приніс організації-власнику 1321,56 руб. (1090 руб. орендної платні і 231,56 руб. дивідендів), водночас видатки на нього склали 140,70 руб. [1, с.357].

У 1902 р. закінчився термін оренди садиби притулку, у зв'язку із чим керівництво Товариства опіки над бідними військового духовенства розіслало відділенням товариства запити щодо наявності серед підопічних сімей із дівчатками шкільного віку. Оскільки подібні сім'ї не захотіли переселитись до Кременця, оренду садиби продовжили іще на п'ять років [1, с.357]. Більше того, оскільки притулок у Кременці не виправдав сподівань його засновників, з'явилась ідея створення подібного закладу в Києві [2, с.260; 6, с.259], яку, однак, не було доведено до логічного завершення.

Водночас не припинялись спроби налагодити повноцінну роботу Кременецького притулку. Зокрема, під час доповіді цариці (котра вважалась покровителькою Товариства опіки над бідними військового духовенства) в травні 1902 р., серед іншого, було презентовано плани і креслення будівель Кременецької садиби і озвучено «прагнення створити в м. Кременці свій власний навчальний заклад з притулком для вдів і сиріт» [8, с.365].

Однак у 1907 р., коли закінчився другий п'ятирічний термін оренди, притулок, утримання якого стало абсолютним нерентабельним, було продано Кременецькому міському училищу [4, с.259].

Загалом Кременецький притулок залишився цікавим прикладом реалізації на Правобережній Україні імперської

військової політики та її зіткнення із соціально-економічними реаліями регіону.

Список використаних джерел:

1. Годичное собрание членов Общества попечения о бедных военного духовенства, состоящего под Высочайшим покровительством Государыни императрицы Марии Федоровны // Вестник военного духовенства. – 1902. – №12. – С. 354-365.
2. Журнал общего годичного собрания членов Общества попечения о бедных военного духовенства по Киевскому отделу // Вестник военного духовенства. – 1902. – №9. – С. 260-261.
3. Ссюнін С.М. Храмы військового відомства міських гарнізонів Подільської губернії наприкінці XIX – початку XX ст. / С.М. Ссюнін // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-річчя хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2008. – С. 252-256.
4. Из отчетов Общества попечения о бедных военного и морского духовенства за 1911 год // Вестник военного духовенства. – 1912. – №7. – С. 259-261.
5. Капков К.Г. Очерки по истории военного и морского духовенства Российской империи XVIII – начала XX веков: Итоги к 1917 году / К.Г. Капков. – М.: Информационный центр «Летопись», 2009. – 256 с.
6. Краткий отчет Киевского отдела Общества попечения о бедных военного духовенства, состоящего под Высочайшим покровительством Государыни императрицы Марии Федоровны за 1901 г. (четвертый год существования) // Вестник военного духовенства. – 1902. – №9. – С. 259-260.
7. Краткий отчет Киевского отдела Общества попечения о бедных военного духовенства, состоящего под Высочайшим покровительством Государыни императрицы Марии Федоровны за 1902 г. (пятый год существования) // Вестник военного духовенства. – 1903. – №6. – С. 166-167.
8. От Общества попечения о бедных военного духовенства. Журнальное постановление №45 // Вестник военного духовенства. – 1902. – №12. – С. 365.
9. Стецюк В.Б. Полкові храми Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст.: історичний та архітектурний аспекти / В.Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2012. – Т. 19. 130-річчю з дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 328-333.
10. Стецюк В.Б. Полкові храми царської армії на Хмельниччині (кін. XIX – поч. XX ст.) / В.Б. Стецюк // Краєзнавчець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л.В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 45-49.
11. Столетие военного министерства. Т. XIII. Кн.2. Управление церквами и православным духовенством военного ведомства. Исторический очерк / гл. ред. Д.А. Скалон; сост. протопресвитер А.А. Желобовский; сотрудники: протоиерей Н. Каллестов и священник Ф. Ласкеев. – СПб.: Типография М.О. Вольф, 1902. – 130 с.
12. Цитович Г.А. Храмы армии и флота (состоящие в ведомстве протопресвитера военного и морского духовенства). Историко-статистическое описание: в 2-х ч. / Г.А. Цитович. – Пятигорск: Типо-литография А.П. Нагорнова, 1913. – 520 с.

In the article the prerequisites for development, characteristics and circumstances of the liquidation of Kremenets shelter for Russian tsar army chaplains and their families.

Key words: Kremenets, military clergy, social work.

Отримано: 23.03.2017

УДК 177

Т. В. Сулятицька, кандидат філософських наук

ДЕКІЛЬКА ПРАВИЛ СУЧАСНОГО ЕТИКЕТУ

У статті здійснюється аналіз етикету як складової частини культури людини і суспільства. Зазначається на тому, що в нього входять вимоги, які набувають характеру більш-менш строго регламентованого церемоніалу і в дотриманні яких особливе значення надається певним нормам поведінки. Знання правил етикету в сучасному світі – це не просто данина моді, а майже необхідність.

Ключові слова: етикет, людина, правила, норми, спілкування, культура, мораль, виховання, гідність, гостинність, дрес-код.

Поза сумнівом, в усі часи, у тому числі й сьогодні, людям не обійтись без етикету. Адже уміння поводитися в товаристві, гарні манери, вихованість, вишуканий смак, правильна, багата мова, ввічливість, поєднана з почуттям власної гідності, завжди цінувалися в людині. В Україні перші писемні правила поведінки виклав у «Повчанні дітям» великий київський князь Володимир Мономах.

Він писав, щоб у домі своєму не ледарювати, брехні остерігатись, а куди б не прийшли і де б не зупинились, потрібно нагодувати і напоїти нужденного. Найбільше, на його думку, потрібно шанувати гостя. Хворого слід провідувати, покійника провести в останню дорогу, бо всі ми смертні. Ніколи не проминути людину, не привітавши її, не сказавши їй доброго слова. Дотримання норм етикету роблять людину благородною, приємною іншим. Згадаймо Наталку з п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Вона любить і поважає свою матір і готова слухатись навіть тоді, коли Терпелиха намагається примусити її вийти заміж за нелюба. Дівчина вміє красиво висловити свою думку, шанобливо ставиться до старших.

Правила поведінки й етичні цінності відображені також в усній народній творчості, зокрема в прислів'ях та приказках: хоч не пишно, та затишно; не май сто кіп у полі, а май друзів доволі тощо. Змінюються часи, змінюються й правила етикету: замість незрозумілих для сучасної людини застарілих правил з'являються нові, пов'язані з технічним прогресом.

На мою думку, це правильно. Обов'язково мають існувати певні етичні норми, і їх слід дотримувати, бо є одна спільна умова: людина ні своєю поведінкою, ні зовнішнім виглядом не має завдавати незручностей іншим.

Деякі люди вважають, що в XXI столітті такий архаїзм, як правила етикету, вже не потрібен, оскільки є застрілим, незграбним і просто смішним. Що ж, не будемо сперечатись, норми поведінки епохи романтизму або навіть дореволюційних часів пішли у минуле безповоротно, і зараз мають місце хіба на реконструкторських балах, та в приймальні британської королеви. Однак, потає питання, чи так уже марна вихованість у сучасному світі?

Сам по собі етикет – правила поведінки в різних життєвих ситуаціях – дуже навіть корисні. Етикет – це не лише показник рівня виховання, а й мінімальної поваги до себе й оточуючих. Адже він регулює взаємини між людьми, не дозволяє розгортатись багатьом конфліктним ситуаціям. Ввічливість проявити не важко, це всього лише повага до себе і до іншого, але є кілька нюансів, про які знають далеко не всі. Отже, розглянемо декілька правил, як зможуть зробити ваше життя приємнішим.

Добрі манери – це, насамперед, спосіб висловити свою повагу до інших. А це – завжди цінується людьми і ніколи не застаріває. Втім – не меншою мірою це і повага до самого себе. А ще психологи відзначають: людина, яка володіє добрими манерами, дотримується правил доброго тону у будь-якому товаристві почуває себе впевнено і комфортно. Хай навіть оточуючі цього і не розуміють. Адже, як зауважив один розумний чоловік, «ваші добрі манери – найкращий захист від поганих манер іншого».

Правила поведінки для дівчини, жінки – зовсім незмінні. Ті леді, які їх знають, завжди будуть виглядати в більш вигідному світлі порівняно з безкультурними дівчатами.

Що робити з сумкою?

- Прийшовши у ресторан ніколи не ставте собі сумку на коліна. Маленький охайним клатч можна покласти на стіл, об'ємну сумку повісити на спинку стільця (як ви певні, що коли ви будете вставати, сумка не потягне стілець до підлоги) або розмістити на спеціальній підставці.
- Чоловік ніколи не носить дамську сумочку. Це не знак поваги, а ознака поганого тону. І жіноче пальто, до речі, чоловік несе лише до гардеробу або роздягальні.
- Целофанові та паперові пакети припустимі лише після повернення з супермаркету. Носити їх як сумки – банальне жлобство.

Ніколи не варто говорити про такі речі...

- Говорити привселюдно про те, що ви сидите на дієті – поганий тон. Тим більше не можна під цим приводом відмовлятися від страв, запропонованих господинею. Обов'язково похваліть її кулінарні таланти, при цьому ви можете нічого не їсти. Так само слід чинити з алкоголем. Не варто повідомляти всім, чому вам не можна вживати алкогольні напої. Попросіть білого сухого вина і злегка пригубіть.
- Недоречно запитання: «Боже, яке плаття! Скільки ви заплатили?» Як реагувати? Мило посміхніться: «Це подарунок!» Спробуйте перевести розмову на іншу тему. Якщо співрозмовник наполягає, м'яко скажіть: Я не хотіла б про це говорити!
- Обговорювати відсутніх, тобто, просто пліткувати, незадоволено говорити погано про близьких, зокрема обговорювати своїх чоловіків – неприпустимо. Якщо чоловік поганий – чому ти з ним не розведешся? І точно так само незадоволено з презирством, з гримасою говорити про рідну країну. «У цій країні – всі жлоби...» – в такому випадку ви теж відноситеся до цього розряду людей.
- До кожної людини, яка досягла 12 років, варто звертатися на «ви». Огідно чути, коли люди говорять «ти» офіціантам або шоферам. Навіть до тих людей, з ким ви добре знайомі, на робочому місці звертатися на «ви», а не на «ти» – краще наодинці. Виняток, якщо ви однолітки або близькі друзі. Як реагувати, якщо співрозмовник вперто «тикає» вам? Спочатку перепитайте: «Вибачте, Ви до мене звертаєтесь?» Інакше – нейтральний потиск плечима: «Вибачте, але ми не переходили на «ти».

Дев'ять речей слід тримати в таємниці:

- вік;
- достаток;
- щілину в будинку;
- молитву;
- склад ліків;
- любовний зв'язок;
- подарунок;
- шану;
- безчестя.

Про аксесуари.

- Жінка може не знімати в приміщенні капелюх і декоративні рукавички, але не шапку і рукавиці. Тому в взимку будь готова, що не тільки чоловіки повинні знімати головний убір у приміщенні.
- Загальна кількість прикрас не повинна перевищувати 13 предметів. До речі, ювелірні гудзики, теж входять в це число.
- Поверх рукавичок дозволяється носити лише браслет (обручки – ні).
- Діаманти раніше вважалися прикрасою для вечора і заміжніх дам, проте, останнім часом стало дозволено носити діаманти і вдень.

Діловий світ.

- Навчіться планувати свій час і дбайливо ставитись до часу інших людей. Як відомо в діловому світі – час це гроші.
- Якщо запізнюєшся на зустріч, це означає, що ти просто крадеш чужий час. І жодні вибачення та пропозиції заглядати провину, тебе не врятують. Твої партнери на підсвідомому рівні зафіксують, що ти людина не надійна. А значить, думка про тебе складеться негативна ще до початку ділових переговорів.

Дрес-код.

- Що не кажіть, а перше враження про людину складається саме за її зовнішнім виглядом.
- Не можна бути «білою вороною» серед ділових партнерів. Ваш зовнішній вигляд визначають ваш статус і становище в суспільстві, а під час зустрічі, налаштовує ваших співрозмовників на певний тип спілкування.

Хороший оратор

- В процесі спілкування потрібно навчитися правильно вести дискусію. При цьому власні думки потрібно викладати красиво, грамотно.
- Мистецтво красномовства можна осягати самостійно, а можна й записатись на курси. Як би там не було, краще позбутися акценту, уникати слів-паразитів, забути про жаргон і нецензурну лексику.
- Спілкуючись із співрозмовником, стежте за своєю дикцією, інтонацією і жестами.
- Навіть, якщо ви любите поговорити, під час зустрічі чи ділових переговорів, спробуйте себе стримувати. Ви можете не лише відкрити «власні карти», але й скласти про себе неправильну думку.

Етикет в домашніх умовах

- Домашній одяг – це зручні м'які штани і светр або футболка пристойного вигляду, але не піжама або халат. У них дозволяється лише спати або йти в душ.
- Приходить до кого небудь у гості, без дзвінка – край неввічливо. Якщо до вас завітали без попередження, маєте повне право бути неодягненою і не частувати непроханого гостя. (одна британська леді говорила, що при появі непроханих гостей вона завжди одягає туфлі, капелюшок і бере парасольку. Якщо людина їй приємна, вона вигукує: «Ах, як вдало, я шойно прийшла!». Якщо – неприємна: «Ах, яка жалість, я повинна йти».
- З моменту як дитина поселяється в окремій кімнаті, привчайтеся стукати, заходячи до неї. Тоді і вона буде чинити так само, перш ніж увійти у вашу спальню.

Хто платить?

- Основне правило оплатити замовлення в ресторані: платити той, хто висловив фразу: «Я вас запрошую».
- Формулювання «А давайте сходим в ресторан» припускає, що кожен платить сам за себе. Тільки у випадку, коли чоловік пропонує заплатити за жінку, він може це зробити.
- Якщо жінка запросила в ресторан ділового партнера, то платити вона. Навіть якщо цей партнер чоловік.

Кілька відповідей на безтактні питання

– Скільки ти заробляєш?

Достатньо.

– Чому ви не п'єте?

Тому, що якщо я вип'ю занадто багато, то починаю задавати людям нетактовні питання. А потім мені буває соромно.

– Чому ти до цих пір незаміжня?

Тому, що до цих пір не зустріла чоловіка, який був би мене гідний.

– Чому у вас немає дітей?

Я б вважала за краще не обговорювати мій організм за столом з вами.

І наостанок – Джек Ніколсон про правила хорошого тону. «Я дуже трепетно ставлюся до правил хорошого тону. Як передати тарілку. Не кричати з однієї кімнати в іншу. Не відкривати зачинені двері без стуку. Пропускати вперед даму. Мета усіх цих незліченних простих правил – зробити життя кращим. Ми не можемо жити в стані хронічної війни з батьками – це нерозумно. Я ретельно стежу за своїми манерами. Це не якась там абстракція. Це всім зрозуміла мова взаємної поваги».

Список використаних джерел:

1. Режим доступу: <http://lady.tochka.net/ua/15235-5-glavnykh-pravil-delovogo-etiketa>.
2. Режим доступу: <http://np.pl.ua/2014/10/prosti-pravylya-etyketu-yaki-potribno-znaty-kozhnomu>.

3. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гудзик>.
4. Режим доступу: <http://lady.tochka.net/ua/58694-9-bazovykh-pravil-etiketa-onlayn-kommunikatsiy>.
5. Режим доступу: <http://lady.tochka.net/ua/59055-15-pravil-etiketa-kotorye-dolzha-znat-kazhdaya-devushka>.
6. Режим доступу: <http://megasite.in.ua/55879-etiket-suchasno-zhinki.html>.

In the article the analysis of etiquette comes true as a constituent part of culture of man and society. Accented on that

requirements that gain character the more or less strictly regulated ceremony and in the observance of that the special value gets to the certain codes of conducter for him. Knowledge of rules of etiquette in the modern world – it not simply contribution to the fashion, but almost necessity.

Key words: etiquette, man, rules, norms, common communications, culture, moral, education, dignity, hospitality.

Отримано: 14.03.2017

УДК 903.2(477.43)«1997/2015»

С. А. Тимків, аспірант

СТРАТИГРАФІЯ ГУБИНЬСЬКОГО ГОРОДИЩА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОБІТ 1997-2015 рр.

У статті подано інформацію про стратиграфічну ситуацію на Губинському городищі за результати археологічних робіт, які здійснювала археологічна експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка впродовж 1997-2007 і 2009-2015 польових сезонів.

Ключові слова: городище, Губин, житло, кліть, трипільська культура.

Починаючи з 1997 року Губинське городище, є постійним об'єктом дослідження кам'янецьких археологів. Вказане городище складається з чотирьох укріплених частин, яке дослідники поділили на: Північний, Південний, Південно-Західний та Південно-Східний майдани.

Нагадаємо, що територію Північного майдану 1997-2005 рр. досліджував І.С. Винокур, а у 2006 р. продовжував В.І. Якубовський, який завершив дослідження дитинця та перенацілив розкопки на інші структурні частини городища та його сільськогосподарську округу.

Стратиграфічні спостереження експедиція здійснювала кожного польового сезону. Для кращої фіксації стратиграфічних нашарувань пам'ятки дослідниками встановлено 8 реперів (металеві штирі, які забито в ґрунт на глибину 1-1,5 м): чотири – на Північному майдані, два – на Південному та по одному – на Південно-Західному та Південно-Східному майданах [9, с.92].

Археологічні роботи здійснювалися на великих ділянках, площі яких розбито було на сітку квадратів 2x2 м. Дослідження здійснювалось ручною працею: силами студентів-практикантів історичного факультету на глибину 0,25 м до залягання материка за послідовними горизонтальними і вертикальними зачистками. Отримані дані дослідники фіксували як за допомогою фотофіксації так і графічно по розбитих квадратах, які у польових документах позначалися арабськими цифрами по лінії південь-північ та буквами сучасного українського алфавіту по лінії захід-схід [1, с.8].

Наслідки стратиграфічних досліджень подаємо нижче.

Територія Північного майдану. Детально проведені стратиграфічні спостереження, які здійснювались у 1997-2006 рр., дають змогу охарактеризувати територію Північного майдану, як багатопшарову пам'ятку із добре збереженим культурним шаром XIII ст. [7, с.329].

Основні роботи на Північному майдані археологи розпочали з самої крайньої північної точки укріпленого майдану, поступово охоплюючи розкопками внутрішній схил першої фортифікаційної лінії (валу) та прилеглу до неї територію подвір'я дитинця. Включно з 2006 роком там відкрито 2935,5 м² суцільно дослідженої території на якій виявлено більше 30 різномісних приміщень. Це дозволило дослідникам розпочати реконструкцію забудови території Північного майдану, вивчити інтер'єр жител та будову фортифікаційної системи.

Розпочнемо з стратиграфічної колонки клітьових приміщень, яких на вказаній території виявлено 20, які в основному зосереджені на внутрішньому схилі першої лінії фортифікації дитинця. Стратиграфія виглядає так: дерновий покрив – 0,10-0,12 м; ґрунт темного відтінку – 0,20-0,30 м; мішаний ґрунт – 0,10-0,20 м; пересип – 0,15-0,20 м; згорілий шар з камінням і перепаленою глиною – 0,75-0,80 м; обгоріле дерево – 1,2-1,4 м; перетліле дерево – 1,5-1,6 м; материк – 1,8-2,2 м [2, с.17].

Вказана стратиграфічна колонка порожнистих клітей фахівцями подана у середніх величинах, хоча й були кліті, які мали підвальні приміщення або підкліті. Однак, в основному, стратиграфія була такою. У темному і мішаному

ґрунтах траплялися фрагменти давньоруського посуду XII-XIII ст., окремі поодинокі знахідки та кістки тварин. Залишки перетлілих колод зафіксовані дещо глибше, тому що їх поруйнувала пожежа [9, с.93]. Отже, наявність дерев'яних конструкцій у структурі валів Губинського городища можна вважати доведеним фактом.

Крім того, у центральній частині Північної площадки стратиграфія добре простежена при дослідженні жител і господарських будівель XII-XIII ст. При цьому давньоруські об'єкти перерізали собою трипільський культурний шар, який зафіксований на пам'ятці майже кожного польового сезону. На окремих ділянках Північної площадки відкрито також частину шару з уламками скіфського часу [2, с.18].

Стратиграфія центральної частини майдану дещо відрізняється і має такий вигляд: товщина дернового покриву – 0,10-0,12 м, товщина ґрунту темного відтінку – 0,20-0,30 м, горілий ґрунт з рештками давньоруських жител і господарських споруд – 0,45-0,90 м, товщина культурних шарів з фрагментами трипільської та скіфської кераміки – 0,30-0,45 м. Материкова глина простежується на глибині 1,4-1,7 м.

Таким чином, з стратиграфії випливає, що давньоруські споруди XII-XIII ст. центральної частини Північного майдану, перерізають шари трипільської культури і скіфського часу. Зустрічаються також і господарські ями та трипільські площадки в яких простежено фрагменти трипільського посуду, кременеві вироби та кістки свійських тварин [9, с.95].

Стратиграфічна ситуація на площі Південно-Західного укріпленого майдану. Експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під орудою В.І. Якубовського працювала на площі (182,5 м²) двох ділянок XXXVIII, XXXIX на Південно-Західному укріпленні у 2009 польовому сезоні [8, с.493].

Вивчаючи стратиграфію у межах площі ділянки XXXVIII В.І. Якубовським зафіксовано аналогічну стратиграфію на території Північного укріпленого майдану. Наприклад, її внутрішню частину репрезентують руїни порожнистих клітей, архітектура яких добре відома за даними розкопок на території Північної площадки та за матеріалами вивчення багатьох інших давньоруських городищ.

На вказаній площі на глибині 0,45 м від поверхні дослідники зафіксували рештки згорілих дерев'яних колод, які в подальшому проявили обриси згорілої кліті №21.

Окрім цього у північній частині ділянки XXXVIII ще зафіксовано і житлову споруду під № 14, яка спланована майже у центрі площі Південно-Західного укріпленого майдану [10, с.8].

На другій ділянці (XXXIX) розкопом охоплено кінець валу, який зі сходу прилягає до в'їзду на територію укріпленого сектору Губинського городища. Фахівці з'ясували, що стратиграфія валу виглядала таким чином. На глибині 1,52 м від вершини валу розкрили шар спалення (товщина 0,10-0,25 м) з вугілля і попелу, який знаходився майже на материковій глині. Зверху над ним залягала жовта глина (товщина 0,25 м), яка у центрі випалена до цегляного кольору. Вище до вершини валу вивчено ґрунт темного відтінку, на якому на сучасній поверхні щільно росте трав'яний покрив [9, с.100-101].

Стратиграфічні спостереження на території Південного та Південно-Східного майданів. Для прикладу наведемо дані стратиграфічного зрізу, здійсненого фахівцями у 2007 році у місці розриву зовнішнього валу, що захищає городище зі східної сторони на Південно-Східному майдані. Вал висотою 1,85 м, насипано у кілька прийомів. Зокрема, сучасна поверхня тіла валу покрита травою, нижче залягає шар чорнозему товщиною до 0,25 м, ще нижче шар перемішаного ґрунту товщиною до 0,8 м з уламками давньоруського посуду XIII ст. Вказаний шар спирався на ґрунт сірого відтінку, в якому було розчищено частину заглибленого варіанту трипільського житла з фрагментами ліпної кераміки. Материк світло-жовтого кольору розчищено на глибині 1.80 від сучасної поверхні [11, с.8-9].

У 2007 році дослідникам також вдалося дослідити розріз валу і рову між першою і другою оборонними лініями, а також розріз рову, який складає комплекс другої оборонної смуги Південного майдану. Як з'ясувалось, фортифікація другої оборонної лінії Південного майдану являє собою звичайний земляний вал висотою до 2 м. Сучасна його поверхня покрита трав'яним покривом, після якого зафіксований шар чорнозему, нижче залягає шар жовтої глини, ще нижче змішаний ґрунт, після якого знаходиться шар з піску, жорстви і попелу. Тобто для зміцнення основи валу його поверхню суцільно і рівномірно випалили. Наступним нашаруванням є шар темно злежаного ґрунту, після якого зафіксовані материкові глини [13, с.272].

Крім того, ґрунт для будівництва валів брали у час роботи на ровах, викопаних по лінії контуру першої і другої лінії оборонних валів.

Отже, розкопки 2007 року дали нові матеріали щодо будови фортифікацій, що захищали внутрішню територію Південного і Південно-Східного майданів.

Неабиякий інтерес становлять дані розкопок 2010-2015 рр. у межах валу головної укріпленої лінії Південного майдану, де вдалося В.І. Якубовському відкрити в його основі два ряди дерев'яних зрубів. З'ясувалось, що зовнішній ряд валів склали зруби-городні, які були забутовані глинами темного відтінку. Їх рештки чітко фіксуються по струхлявілих дерев'яних колодах найнижчого ряду вінець, ширина яких коливається у межах 2,5-3,5 м [12, с.156].

У внутрішній частині валу головної оборонної лінії виявлені чотириохістні порожнистотілі кліті – зруби, які розміщувались по контуру валу та затильними стінами кліті прилягали до городень. Дослідники стверджують, що вказані приміщення разом становили елементи двохранної фортифікації, формат якої був добре поширеним у воєнному зодчестві Стародавньої Русі [12, с.157].

Такі фортифікаційні елементи, окрім Губина, досліджені на городищах Болохівського краю у час розкопок Божьська і Городця [14, с.250], Давньоруської Буковини на Ленковецькому і Василівському городищі [5, с.76]. Аналогічні укріплення вивчені також у Возьгелі [4, с.69], у Володимирі [6, с.65], Чернігові [3, с.53] та інших міських центрах Давньоукраїнської держави.

На думку В.І. Якубовського, забутовані городні з літописного Губина являють собою земляно-дерев'яну оборонну стіну, яка піднімалася на сучасну поверхню валу до певної висоти та була пов'язана з клітями [12, с.158].

Таким чином, підсумовуючи результати археологічних досліджень 1997-2006, 2007, 2009-2015 рр. на території Північного, Південного, Південно-Східного та Південно-Західного укріплених майданів, виплило, що Губинське городище функціонувало впродовж кінця XII – першої половини XIII ст. З'ясувалось, що на більшості закладених ділянках, давньоруський культурний шар залягає над культурними шарами носіїв трипільської культури кінця III тис. до н. е та скіфського часу VII-V ст. до н.е. Пізніших нашарувань рубежу н. е та першої і другої половини I тис. н. е, які б підстеляли фортифікаційні споруди, клітьові приміщення, житлові і господарські об'єкти XII-XIII ст, у час розкопок Губинського літописного городища поки що не виявлено.

Список використаних джерел:

1. Винокур І.С. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про розкопки укріпле-

ного центру літописного Губина у польовому сезоні 1997 р. / В.І. Якубовський, І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1997 / 62. – 20 с. ілюстр. табл 46 рис.; інв. опис 22 с. (співавтор І).

2. Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля: за матеріалами археол. дослідж. 1997-2003 рр.: До 800-річчя Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – К.; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Старокостянтинів, 2004. – 206 с.
3. Моця О. Давньоруський Чернігів / О. Моця, А. Козаков. – К.: Стародавній світ, 2011. – 316 с.
4. Неполяшук В. Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возьгеля (за результатами розкопок 1988-1998 рр.) / В. Неполяшук // Літописний Возьгель (дослідження 1988-2007 рр.). – К.: Національна академія наук України, інститут археології, Новоград-Волинська міська Рада, 2008. – С. 69-78.
5. Пивоваров С.В. Середньовічне поселення Верхнього Прута та Середнього Дністра / С.В. Пивоваров. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 300 с.
6. Терський С.В. Княже місто Володимир / С.В. Терський. – Львів: Вид-тво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
7. Якубовський В.І. Археологічні ознаки культури населення середньовічного м. Губин (XII-XIII ст.) / В.І. Якубовський // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 327-336.
8. Якубовський В.І. Дослідження середньовічного м. Губин та його околиць у 2009 році / В.І. Якубовський // Археологічні дослідження в Україні. – К.; Луцьк: Ін-т археології НАН України, 2010. – С. 492-494.
9. Якубовський В.І. З історії стратиграфічних досліджень Губинського літописного городища / В.І. Якубовський // Старокостянтинів і Край в Україно-руській історії доби XVI-XVIII ст.: матеріали науково-практичної конференції / ред.: Л.В. Баженов, В.І. Якубовський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 90-104.
10. Якубовський В.І. Науковий звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка про польові роботи на території Губинського літописного городища і його найближчої сільськогосподарської округи в 2009 р. / В.І. Якубовський // Науковий архів Інституту археології НАН України. – №2009 / 254. – 16 с., 2 табл., ілюстр. 60 рис.
11. Якубовський В.І. Науковий звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету про роботи 2007 р. на території городища літописного м. Губин / В.І. Якубовський // Науковий архів Інституту археології НАН України. – №2007/197. – 11 с., інв. опис у тексті 6 с., 1 табл., ілюстр. 54 рис.
12. Якубовський В.І. Околий град літописного Губина у контексті археологічних робіт / В.І. Якубовський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. 7. – С. 149-160.
13. Якубовський В.І. Укріплення Південного і Південно-Східного майданів Губинського городища за матеріалами розкопок 2007 року / В.І. Якубовський // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12. Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 270-273.
14. Якубовський В.І. Фортифікаційні споруди гравів Болохівської землі як джерело реконструкції оборонних споруд городищ Південно-Західної Русі / В.І. Якубовський // Вісник національного університету «Львівська політехніка» Держава та армія / відп. ред. док. істор. наук С.В. Терський. – Львів: Вид-тво Львівська політехніка, 2014. – С. 244-250.

Gubyn settlement according to the results of archaeological researches that are carried out by archaeological expedition of Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University during the 1997-2007 and 2009-2015 field seasons.

Key words: hill-fort, Gubyn, dwelling, stand, Trypilian culture.

Отримано: 24.03.2017

Ю. А. Хоптяр, кандидат історичних наук

РОДОВІД РОДИНИ ХОПТЯРІВ

У статті досліджується походження та розвиток давнього хліборобського роду Хоптярів, з'ясовуються найбільш давні родичі по батьківській лінії. Серед родини Хоптярів більшість простих сільських трударів, що своєю працею створювали підгрунтя як для власного життя, так і для життя громади. До уваги читачів у додатку запропоновано родовідне дерево – схематичне зображення, що відображає родинні зв'язки між представниками дев'яти поколінь роду Хоптярів.

Ключові слова: земельний наділ, панщина, покоління, пращури, родина, родичі, родинне дерево, селяни, хлібороби.

Серед головних завдань людського буття поруч із з тим, щоб посадити дерево, побудувати будинок, виховати дитину нам видається ще й потреба дослідження свого родоvodu. Знати своє родинне дерево, не цуратися своїх родичів, близьких і далеких предків – святий обов'язок кожної людини. Таких традицій дотримувалися у всіх етносах взагалі і в українців зокрема. Ось і ми пропонуємо короткий опис, що свідчить про походження, послідовність поколінь роду Хоптярів [10, с.4]. На основі цього побудоване і родовідне дерево – схематичне зображення, що відбиває споріднені зв'язки між представниками восьми поколінь роду Хоптярів. Особливістю дослідження є те, що зазвичай родовідне дерево включає 3-4 попередніх поколінь родичів, ми ж досліджуємо цілих дев'ять! Дослідити родовід впродовж двох століть – справа вельми непроста. Особливо, коли це стосується родини не дворян, високих державних службовців, вчених, митців (про них збереглося більше архівних матеріалів, публікацій у періодиці), а про простих людей – селян.

Основу джерельної бази становлять мемуари пращурів різних поколінь. Тривалий час мій дідусь Сергій Федорович Хоптяр (1909-1993) та батько Анатолій Сергійович Хоптяр (1932-2003) збирали відомості про свої та попередні покоління і шанобливо їх зберігали. Вони пізніше шкодували, що не розпочали збір матеріалу ще раніше, для створення найбільш повної картини родоvodu [8, с.3]. Окремі відомості про діяльність родичів відбиті в архівних матеріалах [1, с.2-4], публікаціях [7, с.53] та періодиці [5, с.2].

В історії роду, ніби в краплині відбивається історія української держави. Давній український хліборобський рід Хоптярів коріннями сягає у кінець XVIII ст. За переказами найдавнішим предком роду був Хоптяр Доміна (1790-1841). Він мешкав тоді у передмісті Ярмолинець (Хмельницької обл.) – с. Боснячина, володів невеликим земельним наділом, працював на панщині. Очевидно, в той час і отримав прізвище Хоптяр. Внаслідок примусового покатоличення польською шляхтою українського населення пращури Доміни були вимушені прийняти католицьку віру. Традиційно тоді сім'ї українців були великими, бо хліборобська праця потребувала робочої сили, адже крім оранки та загромождження в полі, все виконувалося вручну. З іншого боку, у багатодітних сім'ях земля дуже дробилася між нащадками, росло малоземелля, а з ним і бідність. Сім'я Доміни була багатодітною. Четверо його синів (Антон, Стефан, Юзько, Янко) пустили родинні корені на Ярмолинеччині, які у наступні покоління розрослись по всій Україні і за її межами.

А тим часом за другим поділом Польщі (1793 р.) Поділля та Волинь перейшли до складу Російської імперії. По різному складалася доля у кожного із родичів у нових соціально-економічних умовах. Одні тяжко працювали на панщині, інші наймитували та служили в царській армії (деякі по багатому року). Родичі, як і український народ, брали участь у війнах, гинули на фронтах від куль, від повальних епідемій, репресій [9, с.451-458], голоду [3, с.4-6]. Так, онуком Доміни Хоптяра був Василь (1860-1925), що мав добру пам'ять і значну частину родоvodu переказав саме він. На схилі літ, після смерті дружини, Василь пізньої осені та взимку 1923-1924 рр., тікаючи від самотності, приходив до хати Сергія Федоровича і розповідав про минуле. Нерідко старі люди на схилі своїх років життя охоче розповідають про прожиті роки, передають певний набутий досвід молодшим нащадкам, дітям, онукам. Василь Петрович відслужив 10 років солдатом у царській армії у Петербурзі. Будучи солдатом він став свідком страти народо-вольця А. Кожухова [10, с.25-26].

Інший онук Доміни – Гринько Юзькович (1851-1905) для того, щоб вижити, поруч із землеробством, вимушений

був займатися промислом перекупки корів та волів. Для цього він ходив до Кам'янець-Подільського, або ще далі – Хотина і купував на ярмарку худобу, приганяв їх своїм ходом та продав на Петропавлівському ярмарку у Ярмолинцях.

Загалом Петропавлівський ярмарок був найбільшим в Подільській губернії і помітно впливав на економічний розвиток не тільки губернії, але й всього регіону. У Ярмолинцях Петропавлівський ярмарок почав функціонувати з 1835 р., коли за сприяння місцевого поміщика Адама Орловського його проведення перемістили з м. Тинни Ушицького повіту. Щорічно Петропавлівський ярмарок проходив з 29 червня по 15 липня, і для участі у ньому приїздило близько 500 купців, які привозили товару на суму до 3,2 млн. крб. В зв'язку з великим об'ємом торгівлі Петропавлівський ярмарок належав до першої, найвищої категорії ярмарків. Сюди приїздили купці з Кам'янца, Чернівців, Бару, Балти, а також Західної та Східної Європи, Середньої Азії [6, с.20-21].

Петропавлівський ярмарок, як і великі ярмарки першої категорії, мав свою процедуру відкриття, після чого розпочиналася торгівля і з'являлися ярмаркові розваги. Тут виступали кращі музиканти, фокусники, дресирувальники, гімнасти, акробати. За таких умов відбувалося інтенсивне спілкування багатонаціонального населення, що сприяло взаємозбагаченню етнічних культур взагалі і окремих родів зокрема, додавало особливого колориту і створювало у містечку піднесену святкову атмосферу. Для більшості учасників, у тому числі родини Хоптярів ярмарок служив важливим засобом спілкування та обміну новинами. На період проведення ярмарку населення містечка значно зростало, тому мешканці Ярмолинець та навколишніх сіл (Боснячини, Буринців, Грабини, Писарівни) надавали купцям свої будинки, а самі переходили у допоміжні споруди [11, с.171-175].

Так на той час виживали Хоптярі, збереглися як рід, даючи нащадкам підгрунтя для подальшого розвитку. Усі роки залишалися хліборобами, у тому числі згодом колгоспниками (трактористами, рахівниками, бригадирами). Були серед Хоптярів голови колгоспів, агрономи, ветеринари, бухгалтері, лісівники. Окремі обрали ремесла тесляра, шевця, кравця, фурмана.

Вихідці з селян Хоптярів поповнювали також лави вчених, вчителів, інженерів, лікарів, юристів, військових. Зокрема кандидатами наук стали Хоптяр А.С., Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.О., Хоптяр А.Ю. Звання заслуженого вчителя УРСР здобув Хоптяр Пилип Федорович (1904-1976). У 1930 р. Пилип Федорович вступив до Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО) на заочне відділення історичного факультету. У 1935 р. його призначили директором середньої школи тоді прикордонного с. Жванець. З 1938 р. Пилип Федорович працював інспектором Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти. У післявоєнний час працював директором Кам'янець-Подільського педагогічного училища [10, с.33-35].

Героїчно боролися ярмолинчани, серед них і представники роду на фронтах Другої світової війни. Так навіднику 493-го винищувального протитанкового полку сержанту С.І. Хоптяру 10 квітня 1945 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На жаль, 30 квітня Степан Іванович загинув смертю хоробрих під час наступу на Берлін. Ім'я хороброго артилериста носить середня школа №2 в Ярмолинцях, одна із вулиць селища, а на будинку де він проживав встановлено пам'ятну дошку [2, с.251-253].

Інший родич, Петро Васильович Хоптяр (1898-1960) командував кавалерським полком. Його військовий підрозділ під час війни здійснював поставки коней для армійської

кавалерії із Середньої Азії. Яким було здивування Петра Васильовича, коли на одному із пунктів відправки коней у Туркменії він зустрів свого племінника – майора Хоптяра Петра Федоровича (1907-1992) [10, с.30].

Чимало інших земляків-родичів, фронтників виконали свій обов'язок до кінця, здійснили бойові подвиги і повернулися з бойовими нагородами. Догою ціною далася перемога, оскільки 423 воїни-ярмолинці, у тому числі з родини Хоптярів, загинули на полі бою, померли від ран чи пропали безвісти. Їх імена виписані на гранітних плитах меморіалу «Загиблим воїнам-односельчанам» та занесені у «Книгу Пам'яті України»[4, с.647].

Сумували за загиблими, але радості не було меж, коли зустрічали живих, зокрема Хоптяра Сергія Федоровича з фронту у грудні 1946 р. Дружина та четверо дітей дочекалися батька, адже їм було тоді від 6 до 13 років. Нагороджений багатьма орденами і медалями Сергій Федорович одразу включився у відбудовчий процес і понад 30 років пропрацював на одному місці – Ярмолинському лісгоспзі. До того ж всі ці роки обирався народним засідателем у суді [10, с.53]. Підрастають представники дев'ятого покоління: Владислав Андрійович Хоптяр (2012 р.н.).

Географія розселення роду Хоптярів досить широка. Залишаючись переважно на правічній Ярмолинщині та в Україні (Кам'янець-Подільський, Київ, Львів, Харків, Феодосія), проживали і нині мешкають у Білорусії, Латвії, Росії (Москві, Санкт-Петербурзі, Томську, Волгограді, Кубані), Італії, Німеччині, Швеції [10, с.33, 39-40].

Під час дослідження родоводу відбувався розгляд життєдіяльності земляків, які поріднилися з Хоптярами. Нами досліджений також родовід по материнській лінії Хоптяра С.Ф., а також родовід по лінії батьків його дружини Фасоляк Є.Д. (1911-1985) [8, с.101-112]. Цікаво, що її брат Фасоляк М.Д. (1916-1999) став доктором економічних наук, професором, очолював кафедру в Московському інституті народного господарства ім. Г.В. Плеханова. Уродженець Ярмолинець, чоловік рідної тітки автора статті, А.В. Борецький став у 1987 р. завідуючим відділом Генеральної прокуратури СРСР, заступником Генерального прокурора, генерал-лейтенантом [7, с.52-53].

Досліджуючи родовід, для створення об'ємного історико-генеалогічного полотна, варто залучати історичний матеріал місцевого та загальнодержавного масштабу. Зокрема пропонується паралельно з родоводом подати нарис з

історії краю (у нашому випадку Ярмолинець), що виконуватиме певну фонову роль. Використання фото матеріалу додасть наочності та оживить дослідження родоводу, зацікавить всіх, хто любить свій край, шанує родинне коріння.

Список використаних джерел:

1. ДАХО, ф.Р-6243, оп.1, спр.136.
2. Гордость и слава Подолии / под ред. М.Е. Манухина. – Львов, 1985. – 296 с.
3. Завальнюк О.М. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині / О.М. Завальнюк // Голод 1932-1933 на Хмельниччині. – Хмельницький, 1993. – 112 с.
4. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – 706 с.
5. Подольские известия. – 1915. – 19 апреля.
6. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинського району / П.Я. Слободянюк, Ю.А. Хоптяр. – Хмельницький : Поділля, 2004. – 507 с.
7. Снігур О. Ярмолинці (короткі історичні нариси) / О. Снігур. – Ярмолинці, 2000. – 64 с.
8. Хоптяр С.Ф. Родовід Хоптярів / С.Ф. Хоптяр, А.С. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський, 2003. – 147 с.
9. Хоптяр Ю.А. Репресивна політика сталінізму та її втілення на Ярмолинщині у 30-ті рр. XX ст. / Ю.А. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2005. – Т. 15. – С. 451-458.
10. Хоптяр Ю.А. Родовід Хоптярів (вісім поколінь) : науково-генеалогічне видання / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – 264 с.
11. Хоптяр Ю.А. Розвиток ярмаркової торгівлі в Подільській губернії у другій половині XIX ст. / Ю.А. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т. 3 (5). – С. 171-176.

The article deals with the origin and development of an ancient the Khoptiars' family, the line of the oldest father's relatives. The Khoptiars' family consists of ordinary peasants, merchants, teachers and scientists. They created their strong family and improved the life of community. The family-tree is also proposed to your attention – the schematic depiction of eight of the Khoptiars' generations.

Keywords: plot, service for landlord, generation, ancestors, family, relatives, family-tree, peasant, grain-grower.

Отримано: 16.03.2017

УДК 130.174:35.08

В. Г. Чабанов, кандидат філософських наук

КОРПОРАТИВНА ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено сутність корпоративної етики як явища й розглянуто її роль в організації процесів державного управління.

Ключові слова: корпоративна етика, політична етика, державне управління, моральні принципи, етичні принципи.

Феномен поняття корпоративної етики досить новий – формувався й розвивався паралельно із виникненням різноманітних процесів в галузях діяльності суб'єктів соціуму. У сфері державного політичного управління система корпоративних етичних норм, очевидно, формує основу певної об'єднуючої ланки державної ідеології, у яку повинні бути поміщені моральні цінності, апелюючи до яких держава доводить гідність свого існування перед суспільством. Науковий інтерес до явища корпоративної етики в сфері державного управління обумовлений також однозначним впливом етики інституцій центрального чи муніципального управління на екзистенцію державного механізму, позиціонування держави перед власним суспільством й у зовнішньому світі. Крім того, корпоративна етика відіграє важливу роль в мобілізаційних можливостях держави задля досягнення пріоритетних стратегічних завдань. Беззаперечно, що ефективність державного управління зумовлена різноманітними факторами, одним з яких є сформований корпоративний дух і принципи політичної етики окремої управлінської інституції. З огляду на актуальність обраної проблематики, мета дослідження формулюється наступним чином – розглянути сутність впливу корпоративної

етики на ефективність державного управління соціально-політичними процесами. Таке формулювання обумовлює наступні завдання: дослідити феномен корпоративної етики; з'ясувати її роль в ефективності державного менеджменту.

Політична етика, етичні кодекси інституцій публічного політичного управління, а також основне призначення корпоративних етичних правил викликають науковий інтерес як у зарубіжних, так і у вітчизняних дослідників. Зокрема, проблематику професійної етики і моралі розглядали М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін.

Різнорічні підходи, які сьогодні активно використовують в політичній етиці Етичні аспекти прийняття державних управлінських рішень вивчали Архіпова Н., Борисов В., Василевська Т., Жараї С., Куйбіда В., Петрунін Ю., Рудакевич М.

У сучасному глобалізованому світі система корпоративних етичних норм спрямована на реалізацію, принаймні, кількох універсальних моральних принципів. Зокрема, на принцип рівності людських прав і повагу гідності людської істоти як індивідуальної особистості. Його автором є американський філософ Л. Кольберг, який зазначав, що метою морального

виховання є «повага до особистості», що сприяє взаємодії «я» з іншими індивідуальностями. За сучасних умов такий підхід стає потрібним і необхідним, оскільки моральне виховання виконує в соціальній практиці інструментальну функцію. Інший принцип – благоговіння перед життям, який обґрунтував німецький філософ А. Швейцер, апелюючи до основ поваги до життя і необхідності розробки універсальної етики. Тому, корпоративна етика в сфері політичного управління формує певний рівень морально-етичного розвитку як окремого службовця, так і інституції загалом.

Корпоративна етика формується на основі системи моральних вимог і норм поведінки, які ґрунтуються на головних нормах та принципах етики, що вироблені моральною свідомістю суспільства (гідність, обов'язок і т. д.), та які відтворюються у поведінці учасників ділових відносин. За словами вітчизняної дослідниці Н. Рихліцької, «особистісні та професійні цінності спираються на загальнолюдські моральні норми і принципи: принцип блага, особисті чесноти (чесність, відкритість, відповідальність, мірі; християнські чесноти: любов до іншого, милосердя, співчуття); принципи «суспільного договору» та «розумного еґоїзму» та складають основу для сучасної професійної діяльності та спілкування» [3, с.92].

У своїй щоденній діяльності службовці державних установ повинні демонструвати прагнення дотримуватись найвищих стандартів корпоративної етики і професійної поведінки у відносинах із членами громади, колегами, загалом суспільством. Очевидно, цього можна досягти якщо:

- знати, розуміти й діяти у відповідності до етичних цінностей та принципів, які сформовані в суспільстві чи викладені у кодексі етики конкретної організації. Застосовувати їх до всієї управлінської діяльності й до усього, що виконується державним службовцем;
- вести діяльність за принципом відповідальності політичної поведінки, прозорості й адаптованої до конкретних умов управління громадою;
- брати на себе відповідальність та вимагати відповідальності від колег, розуміючи, що має формуватись спільна відповідальність й етична поведінка. Тобто, має формуватись внутрішня корпоративна ідентичність на основі діалогу щодо цінностей між службовцем та інституцією державного управління.

Таким чином, корпоративна етика є результатом усвідомлення професійних інтересів, прагнень, ідеалів як керівників, менеджерів, так і безпосередніх виконавців. Зарубіжні дослідники Ю. Петрунін та В. Борисов наголошують на спеціальних методах, що спрямовані на формування етичної основи трудових відносин: 1) корпоративні кодекси, які є центральним елементом корпоративної етики (звід правил ділового спілкування); 2) «карти етики» (набір етичних правил і рекомендацій, що конкретизують етичний кодекс для кожного співробітника колективу (організації); 3) комітети або певні спеціалісти з етики (що цілеспрямовано напрацьовують етичну політику колективу (організації), а також вирішують конкретні етичні проблеми, які виникають в професійній практиці) [2].

Звичайно, поряд із загальними стандартами корпоративної етико-моральної системи всього державного механізму, потрібні конкретні підходи й механізми її реалізації в окремо взятій організації й колективі. Це може реалізу-

ватись у розробці етичних кодексів, проведенні звітних засідань перед громадою з конкретною відповідальністю за власну діяльність, перманентному навчанні задля покращення професійної культури й етичної відповідальності.

За слова української дослідниці Т. Василевської, «у контексті державотворення етичні схеми повинні бути представлені не тільки на законодавчому рівні, а і в «способі життя законів» та у повсякденній професійній діяльності персоналу системи державного управління, яка бере на себе роль агента соціальних змін» [1, с.51].

Тобто етичний аспект професійної діяльності безпосередньо пов'язується з процесами цілепокладання та базовими критеріями реалізації, забезпечення й оцінювання ефективності й результативності управління.

Результатом забезпечення етичності діяльності організації, включаючи державні органи влади, є «потрібна винагорода»:

- *індивідуальна винагорода* полягає в задоволенні працею у колективі;
- *винагорода організації* полягає у зростанні її завдяки реальним результатам діяльності організації на благо громадянина та суспільства; ефективності (передусім соціальної) й авторитету в суспільстві;
- *винагорода суспільства* внаслідок зниження транзакційних витрат та формі якісних послуг, які задовольняють потреби громадян, утверджують атмосферу довіри, співробітництва й прогресу [1, с.49].

Особливістю корпоративної етики державного управління є те, що діяльність службовців організовується з формальної сторони наказом, розпорядженням, але з іншої сторони – ефективність взаємодії досягається за рахунок внутрішньої згуртованості, поєднання орієнтирів і прагнень співробітників, що сприяє єдності світогляду та ціннісних засад діяльності.

Отже, поступове впровадження моделей корпоративної етики у сферу державного управління налагодить комунікацію власне інституції держави, службовців і представників громадянського суспільства, адже відбудеться вироблення й поєднання спільних цілей взаємодії. А такі процеси, в свою чергу, сприятимуть запобіганню різноманітних конфліктних ситуацій в процесі професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Василевська Т.Е. Етика державного управління : підручник / Т.Е. Василевська, В.О. Саламатов, Г.Б. Марушевський ; за заг. ред. Т.Е. Василевської. – К. : НАДУ, 2015. – 204 с.
2. Корпоративная культура и корпоративная этика // Петрунін Ю.Ю. Этика бизнеса / Ю.Ю. Петрунін, В.К. Борисов. – М., 2000. – С. 92-120.
3. Рихліцька О.Д. До питання корпоративної етики в сучасній організації / О.Д. Рихліцька // Гуманітарний часопис. – 2011. – №1. – С. 89-97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2011_1_14.

The phenomenon of corporate ethics is considered. The role of corporate ethics is exposed as the basic custom and development of organization control.

Key words: corporate ethics, political ethics, governance, moral principles, ethical principles.

Отримано: 23.03.2017

УДК 930.2(477.82):324(470+571)«1906»

В. В. Чернов, аспірант

ФОНД 371 ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВИБОРИ ДО І ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті здійснено джерелознавчий аналіз документів, що містяться у фонді 371 Ковельська повітова у справах про вибори до І Державної думи комісія, який зберігається у Державному архіві Волинської області. Досліджені документи розкривають маловідомі аспекти організації та проведення виборів до Державної думи першого скликання у Ковельському повіті Волинської губернії.

Ключові слова: архів, фонд, Державна дума, Ковельський повіт, виборщики, комісія, скарги.

Успішне дослідження будь-яких фактів, процесів чи подій, виявлення їх певних закономірностей та особливостей значною мірою залежить від доступу до джерел, що

несуть інформацію про них. Для об'єктивного висвітлення та критичного аналізу виборів до Державної думи надзвичайно важливими є матеріали повітових виборчих комісій

акумульовані в фондах обласних державних архівів. Комплексне дослідження їх документального наповнення дозволить ґрунтовно і всебічно з'ясувати різноманітні аспекти організації та проведення виборів як на загальноімперському так і на регіональному рівнях.

Метою статті є розкриття джерельно-інформаційного потенціалу фонду 371 Ковельська повітова у справах про вибори до І Державної думи комісія Державного архіву Волинської області, що містить матеріали про організацію та проведення виборів до Державної думи Російської імперії першого скликання у Ковельському повіті Волинської губернії.

Вибори до Державної думи у Ковельському повіті, як і у всій імперії, проходили за складних суспільно-політичних умов та мали свої особливості. Для їх аналізу надзвичайно важливими є фонди Державного архіву Волинської області, у якому знаходяться унікальні документи про організацію та проведення виборів. Зокрема, матеріали про вибори до І Думи у Ковельському повіті зберігаються у фонді 371, який складається із шести справ. У них зосереджені протоколи засідання комісії, документи про підготовку виборів у повітах та губернії, відомості про уповноважених і виборців, обраних на попередніх з'їздах, списки землевласників, які мають право брати участь у виборах, виборчі записки і бюлетені. Вельми істотними й значимими є також наряди секретних паперів і циркулярів волинського губернатора.

Як відомо, функціональними обов'язками виборчих комісій були: призначення та організація виборчих з'їзтів, розгляд скарг виборців, перевірка права на участь у виборах різних осіб, а також розв'язання інших питань, що виникали у процесі підготовки та проведення виборів. Так, у фонді 371 Ковельська повітова комісія у справах про вибори до І Думи міститься записка місцевої міської управи від 17 лютого 1906 р., у якій вона просить комісію роз'яснити питання, чи можна вносити до списків міських виборців робітників залізниць, маркувальників, зчплювачів вагонів, plombувальників [5, арк.1]. Комісія залишила дане питання без розгляду, адже списки вже були складені, і більша частина вищезазначених осіб не були до них внесені [5, арк.2].

Чи не найбільший обсяг роботи комісія виконувала, розглядаючи скарги та заяви виборців з різних питань. Як видно із матеріалів фонду, найчастіше до комісії зверталися з приводу внесення до виборчих списків або про усунення якихось неточностей у них. Прикладом такої заяви є звернення дворянина Станіслава Старчевського про не внесення до виборчих списків, надіслане 22 жовтня 1905 р. [1, арк.2]. Він зазначав, що має доручення від свого батька на право участі у виборах замість нього, тому просив внести його до списків. Комісія прохання задовольнила. Також до комісії звертався дворянин Владислав Трембіцький. Разом із заявою ним було надане доручення від його дружини Людвіги, яка передавала йому своє право голосу. Але оскільки дане звернення було подано до комісії пізніше визначеного терміну (18 вересня 1905 р.), його залишили без наслідків [3, арк.4]. Отже, як бачимо, у схожих випадках комісія винесла протилежні рішення, хоча як перша, так і друга заяви були надіслані після зазначеного законом кінцевого терміну подання (18 вересня 1905 р.).

Як свідчать матеріали досліджуваного фонду, зверталися до комісії і щодо скасування результатів виборів. Скарга з такою вимогою надійшла до Ковельської повітової комісії від священика с. Радошин Авксентія Маркевича. Він зазначав, що на попередньому з'їзді священнослужителів 27 вересня 1905 р., де мали обрати уповноважених на губернські збори, було допущено безліч «неправильностей»: до залу засідань безперешкодно входили сторонні особи, які не брали участі у виборах; при прочитанні списку учасників з'їзду не однаково уважно приймалися заяви та поправки про неточності. Крім того: «Засідання проходило без найменшої перерви, таким чином, і втомі, і природні потреби змушували учасників поквипитися, та як можна скоріше пришвидшувати кінець зборів, тому вибори були проведені не власною обдуманістю, яка повинна відповідати такій важливій справі, як вибори кращих людей від країни» [2, арк.3].

Розглянувши скаргу, Ковельська повітова комісія визначила її як «позбавлену жодних підстав», зазначивши, що жоден із пунктів заяви не може слугувати підставою для скасу-

вання результатів виборів. Тим паче абсурдним був останній пункт заяви, адже, за поясненням голови зборів, учасникам пропонували зробити перерву через дві години після початку (загалом збори тривали 4 години), але вони самі відмовилися та наполягли на продовженні виборів [2, арк.3].

Цінна інформація про проведення виборів у Ковельському повіті міститься у протоколах засідань повітової комісії. Один із таких протоколів зберігається у справі за № 4 фонду 371 Ковельська повітова комісія у справах про вибори до І Державної думи. З нього відомо про особливості проведення виборів на з'їзді міських виборців м. Ковеля. Зокрема, засідання комісії було відкрите у приміщенні залізничного театру на станції Ковель 23 березня 1906 р. у 8 год. 30 хв. ранку. Голова виборчої комісії Г. Шумовський зазначав, що всього до списків виборців у Ковельському з'їзді внесено 4704 особи, тому, зважаючи на таку кількість виборців, було вирішено утворити ще дві підкомісії та поділити список на 3 частини. Допомогати комісіям покликані були міський староста та деякі його помічники [4, арк.2-2 зв]. Крім того, голова зазначав, що комісія та підкомісії будуть займатися прийомом записок та подачею голосів, а міський староста та його помічники – ідентифікацію виборців із містечок повіту, якщо в цьому буде потреба [4, арк.3].

Цікавим документом є оголошення, яке розсилалося усім виборцям. У ньому роз'яснювалися правила проведення виборів. Зокрема, у таких оголошеннях зазначалося, що на зібранні має бути обрано 2 виборщики на Губернські збори, що передача записки через інших людей або поштою не допускається, а також те, що дане оголошення потрібно зберегти до проведення виборів, оскільки воно буде слугувати засобом ідентифікації особи. Також до оголошення додавався бланк виборчої записки [4, арк.29].

Про результати виборів на міському з'їзді виборців можна дізнатися із протоколу засідання Ковельської повітової комісії. У ньому зазначено, що після початку роботи засідання були відкриті ящики із записками, усі вони були пронумеровані та розподілені згідно порядку. Далі повідомлялося, що після підрахунку голосів виборщиками стали: Михайло Іонович Файнштейн (набрав 1929 голосів), Михайло Мойсеевич Файнштейн (1927 голосів), Микола Михайлович Пирогов (1026 голосів) та Костянтин Олександрович Бардичевський (1006 голосів). Також 120 голосів було подано за 28 різних кандидатів, причому один із них навіть не був занесений до списків [4, арк.43].

Списки виборщиків, котрі були обрані на повітових з'їздах землевласників та уповноважених від волостей зберігаються у справі №6. Так, на з'їзді повітових землевласників, який відбувся 27 березня 1906 р., було обрано 4 виборщики (всього на з'їзді були присутніми 138 виборців, 16 з яких виявили бажання балотуватися). Ними стали: Петро Антонович Косач (набрав 85 голосів), Вікентій Вацлавович Крушевський (83 голоси), Станіслав Львович Старчевський (76 голосів) та священик Авдій Концевич (78 голосів) [6, арк. 6]. На з'їзді уповноважених від волостей (проходив 29 березня 1906 р.), були присутніми 34 виборці. З них виборщиками на Губернські збори було обрано: Карпа Ралюка, Макара Полянчука, Прокопа Карпука, Пантелеймона Тарасюка, Андрія Філіпчука, Назара Свіржевського та Дмитра Капітулу [6, арк. 12].

Отже, фонд 371 Ковельська повітова у справах про вибори до І Державної думи комісія Державного архіву Волинської області містить цінну інформацію для з'ясування комплексу питань щодо підготовки, проведення та результатів виборів до Державної думи Російської імперії першого скликання у Ковельському повіті Волинської губернії.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Волинської області, ф.371. Ковельская уездная по делам о выборах в I Государственную думу комиссия, оп.1, спр.1. Заявление дворянина Старчевского Станислава Львовича о внесении в избирательные списки и постановление уездной комиссии об удовлетворении просьбы, 7 арк.
2. Там само, спр.2. Жалоба священника Авксентия Маркевича на неправильные выборы священнослужителями Ковельского уезда уполномоченного и постановление уездной комиссии оставить жалобу без рассмотрения, 5 арк.

3. Там само, спр.3. Заявление дворянина Владислава Трембицкого о переуступке ему женою своею Людвикою Трембицкою избирательного права в Государственную Думу и постановление уездной комиссии об отказе внести его в список избирателей в связи с подачей заявления после установленного срока, 5 арк.
4. Там само, спр.4. Протоколи засідань комісій і підкомісій з'їзду міських виборців по виборах в губернське виборче зібрання. Список вибраних в Державну думу, 47 арк.
5. Там само, спр.5. Отношение городской управы о том, подлежат ли внесению в список городских избирателей железнодорожники и постановление уездной комиссии оставить отношение без рассмотрения, 2 арк.
6. Там само, спр.6. Списки выборщиков, избранных на уездном съезде землевладельцев и на съезде уполномоченных от волостных сходо, 14 арк.

This article provides an analysis of source documents contained in the fund 371 Kovel county in cases of elections to the State Duma and the Commission, which is stored in the State Archives of Volyn region. Researched documents reveal little-known aspects of the organization and conduct of elections to the State Duma of the first convocation of Kovel district, Volyn province.

Key words: archive, fund, the State Duma, Kovel district, electors, Commission, complaint.

Отримано: 13.03.2017

УДК 930.1(73):94(438)

О. А. Юга, кандидат історичних наук

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДІЙ ПОМІРКОВАНОГО УГРУПОВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (1648-1650 рр.)

У статті висвітлюється комплекс заходів представників поміркованого угруповання еліти Речі Посполитої у реалізації української політики у 1648 – першій половині 1650 рр. та визначаються їх ефективність і досягнуті результати.

Ключові слова: інструментарій, політична еліта, Річ Посполита, українська політика, переговори.

Зростання військово-політичної ваги Війська Запорозького упродовж останньої третини XVI – першої половини XVII ст. змушувало правлячу верхівку Речі Посполитої шукати ефективних способів встановлення контролю за ним – «убгати (втиснути) цю новопосталу силу у щори» [25, с.61]. Уже в цей час серед еліти почали визначатися як прихильники порозуміння – «краще хворі члени (повстале козацтво – О.Ю.) лікувати, аніж відгинати», так і застосування сили – «з кореня виривати». Результатом переваги в середовищі владних кіл останніх стало прийняття в 1638 р. «Ординації Війська Запорозького» та ліквідація козацтва як стану. У Варшаві вважали, що вона стане ефективним інструментом розв'язання «козацької проблеми», позбавивши козаків більшості наданих попередньо прав і привілеїв [27, с.31-32].

Проте, результатом «Ординації» стало розгортання в лютому 1648 р. на Запорозжжі козацького повстання. Його переростання влітку у національну революцію на підвладних Речі Посполитій українських землях значно поглибило виокремлення в середовищі владних кіл останньої поміркованого й радикального угруповань та кристалізацію їх програмних засад у розв'язанні української проблеми. Саме інструментарій першого з них у врегулюванні конфлікту між Польсько-Литовською державою і козацькою Україною розглянуто у пропонованій статті.

З початку 1648 р. помірковану позицію щодо козацьких заворушень на Запорозжжі займали король Владислав IV, канцлер С. Оссолінський і брацлавський воєвода А. Кисіль. Вони були переконані, що силові заходи проти козацтва лише збільшать проблеми Речі Посполитої, а не врегулюють конфлікт з Військом Запорозьким. Станом на березень 1648 р. вони були впевнені, що козацький виступ спричинений переслідуваннями їх з боку магнатів і шляхти та пов'язаний з підготовкою до чорноморського військового походу.

Річ у тім, що король, прагнучи відігравати вагому політичну роль не тільки в середині держави, а й на загальноєвропейських теренах, виношував задум турецької війни, яка б, «при щасливих результатах», зміцнила його владу в країні [13, с.93-94; 16, с.23; 24, с.83; 32, с.269]. Коли ж шляхта у 1646 р. виступила проти цього плану, він «повернув погляд у бік козаків» [19, с.107; 20, с.342; 21, с.158-162; 26, с.179; 28, с.207; 33, с.18], тобто вирішив скористатися їх допомогою для реалізації своїх політичних цілей. Задля цього, пообіцяв відновити «старі козацькі вольності» (отримані від його попередників – О.Ю.), збільшити реєстр до 12 тисяч осіб й, очевидно, надати козацькому регіонові окремії статус [22, с.78; 23, с.80; 36, с.23-24]. Проте, на нашу думку, все ж зважаючи на фактичну слабкість влади Владислава IV, гарантування ним «козацьких вольностей» практично було неможливим, інша справа, що король справді користувався авторитетом у козацькому середовищі.

На початку літа 1648 р. в умовах помітного погіршення внутрішньополітичного становища Речі Посполитої, зумовле-

ного смертю короля та поразками польських військ біля Жовтих Вод і під Корсунем, канцлер та примас за підтримки частини урядовців, вирішили пришвидшити процедуру обрання нового короля та закликати шляхту Речі Посполитої формувати військові підрозділи й готуватися до посполитого рушення, «якщо б до нього дійшло» [35, с.238-241]. Водночас, Є. Оссолінський і М. Лубенський вирішили вдатися до переговорів з українським гетьманом [2, с.28; 15, с.12]. Одне з їх головних завдань полягало у досягненні розриву українсько-татарського військового союзу. Задля цього Б. Хмельницькому обіцяли, що «Річ Посполита і майбутній король готові при амністії задовольнити вимоги його і всього війська відносно несправедливостей, яких вони колись зазнали», лише б гетьман «стримав запорозькі і татарські війська від подальших набігів» [4, с.46].

Аналіз змісту виданої на літньому сеймі А. Киселю інструкції на переговори засвідчує бажання владних кіл Речі Посполитої повернути козацтво до становища, в якому воно було до 1648 р. [4, с.89-90, 96; 6, с.57-58; 29, с.79-80]. Проте, враховуючи розмах національно-визвольної боротьби на теренах козацької України у липні – серпні, досягти цього уже було неможливо. Водночас, погоджуємося з висловленою в сучасній польській історіографії думкою, що якби політична еліта Речі Посполитої через А. Киселя в липні 1648 р. запропонувала Б. Хмельницькому «піднесення України-Русі до рівня Литви і Корони в якості третього члена Речі Посполитої», то така програма могла бути сприйнята українською стороною [36, с.193-194]. Проте, піти на такі поступки навіть помірковано налаштована до Війська Запорозького частина політичної еліти не спромоглася.

Обрання 17 листопада королем Яна Казимира та укладення Замостянського перемир'я відкривали можливості для розв'язання «української проблеми» мирним шляхом. Один з таких варіантів був запропонований канцлером С. Оссолінським, котрий планував відновити ідею Владислава IV турецької війни силами Речі Посполитої, Московії й Війська Запорозького [5, с.95; 17, с.133]. Тобто йшлося про спробу втягнути козацьку Україну в зовнішню війну проти Османської імперії і в такий спосіб унеможливити її подальшу боротьбу з Річчю Посполитою.

На початку 1649 р. представники поміркованого угруповання запропонували умови замирення з Військом Запорозьким, за якими гетьманський уряд повинен був прийняти королівську ласку, задовільнитися 12-тисячним (максимум 15-тисячним) реєстром, відступити від «черні» та обернути зброю проти «поган» [9, с.375]. Вони засвідчують, що король і канцлер мислили категоріями переговорного процесу козацьких постань, які відбувалися до 1648 р., вважаючи, що шляхом простого збільшення чисельності реєстру можна досягти миру.

Окрім того, застосовувалася тактика провокування суперечностей в середовищі українського уряду. Так, 21 травня

1649 р. в королівського посла Я. Смяровського було виявлено 50 королівських привілеїв, за допомогою яких, як з'ясувалося, він повинен був підкупити козацьку старшину, щоб та відступила від гетьмана [1, арк.31-32; 7, с.142; 10, с.78; 14, с.402-403]. Погоджуються з висловленими в історіографії міркуваннями, що місія Я. Смяровського – це задум поміркованих сил («диверсійна місія»), який зводився до того, щоб викликати суперечки серед старшини та усунути від гетьманства Б. Хмельницького [37, с.272; 39, с.73].

В окремих випадках (коли ставала очевидно безуспішність переговорів з Б. Хмельницьким) представники владних кіл Речі Посполитої зверталися безпосередньо до прикордонних козацьких полковників, перевіряючи, наскільки міцною є їх підтримка гетьмана [17, с.166]. Проте такі заходи не забезпечували бажаних результатів, швидше навпаки, знищували усі надії на переговори з Б. Хмельницьким (йому повідомлялося про такі кроки річпосполитських урядовців).

А. Киселем пропонувався також цікавий спосіб проведення переговорів з одночасною мобілізацією війська [4, с.215]. Є. Оссолінський також вважав за доцільне, «щоб Річ Посполита могла мати сильне наймане військо, так як це спокійніше і вірніше, а останні сили щоб приберегла на крайній випадок» [4, с.240]. Такі поради «мирного комісара» і канцлера дозволяють припустити, що шляхом ефективних військових дій з боку польської армії («обтинати крила ворогу» [3, с.238]) вони сподівалися зробити гетьмана поступливішим і спонукати його до переговорів на «скромніших умовах» (аніж визнання Української держави).

І хоча А. Кисіль висловлював думку про доцільність «виділення для козаків окремої території», де вони мали б «своє пристанище», проте, на жаль, наявні джерела не дозволяють з'ясувати, яку саме і в яких масштабах. Наголошував воевода і на необхідності збільшення чисельності реєстру [4, с.215].

В умовах катастрофічного становища польської армії в серпні 1649 р. під Зборовом (була оточена з усіх сторін без шансів на успішний прорив), серед оточення короля знову з'явився задум вдатися до переговорів, але не з гетьманом, а з кримським ханом [4, с.275, 277-278, 280-281, 303; 10, с.85-86; 11, с.152]. Припускаємо, що в такий спосіб Є. Оссолінський сподівався заблокувати політичні вимоги Б. Хмельницького та змусити його (в умовах відсутності союзника, а відтак шансів на успішне продовження військових дій) задовольнитися лише обіцянками визнати традиційні права і привілеї Війська Запорозького з можливим збільшенням реєстру.

Вже після укладення Зборівського договору канцлер вважав, що це було єдиним порятунком Речі Посполитої. Він був переконаний, що досягнута згода з Військом Запорозьким неодмінно посприє справі формування антитурецької ліги, в разі успіху якої королівська влада настільки зміцниться, що з часом зможе запровадити на українських землях такі порядки, які вважатиме за потрібне [30, с.371]. У польській історіографії висловлюється думка, що сам факт укладення Зборівського договору засвідчував актуальність серед польської правлячої еліти планів турецької війни за участю козацтва та полегшував їх реалізацію. На її підтвердження наводиться факт, що більшість поступок, зроблених українцям згідно з договором, мали військовий характер і спрямовувалися на пошук значної мілітарної сили в особі 40-тисячного козацького реєстру [31, с.3-6]. Проте варто нагадати, що, по-перше, визначення саме такої чисельності реєстру було не ініціативою короля, а вимогою хана, яку польська сторона, зважаючи на катастрофічне становище армії, змушена була прийняти; по-друге, польсько-кримський договір не передбачав будь-яких дій проти Порті. Інше питання, що Ян Казимир уже після укладення договору роздумував над можливостями використання українського війська в справі зміцнення своєї влади.

Упродовж першої половини 1650 р. представниками поміркованого угруповання в якості засобів розв'язання української проблеми знову пропонувалося здійснення «святих намірів короля (Владислава IV – О.Ю.)», маючи на увазі справу організації турецької війни, і навіть залучення козацької України до війни проти Московської держави (Річ Посполита могла розраховувати навесні на підтримку Кримського ханства)

[4, с.359; 8, с.114; 9, с.539-550; 12, с.208; 34, с.180; 38, с.211-229]. Проте, успіху такі плани не мали, а з середини року завдяки непримиренним позиціям М. Потоцького й М. Калиновського та нового канцлера А. Лещинського, почали зміцнюватися позиції радикального угруповання.

Отже, до арсеналу засобів помірковано налаштованих до козацької України представників владних кіл Речі Посполитої у 1648 – першій половині 1650 рр. належали ведення переговорів, укладення угод (Замостянського й Переяславського перемир'я та Зборівського договору), практика мінімальних поступок – проголошення амністії учасникам повстання та збільшення чисельності реєстру. І хоча політика пошуку компромісу шляхом переговорів була більш ефективною, ніж збройні заходи, все ж її прихильники не погоджувалися на виокремлення українських земель зі складу Речі Посполитої й функціонування на них самостійного державного утворення.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.1230 «Документи з історії визвольної війни українського народу і возз'єднання з Росією. Колекція – 1637, 1638, 1648-1659, оп.1, спр.185. Кореспонденція Корон. канц.-ї з приводу військ. дій на Україні 1648-1650 рр., 114 арк.
2. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы : в 3 т. – М. : АН СССР, 1953. – Т. 2. 1648-1651. – 558 с.
3. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. – Т. 1. (1648-1649 рр.) / упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2012. – 680 с.
4. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К. : Наукова думка, 1965. – 828 с.
5. Джерела до історії України-Руси. – Львів, 1911. – Т. 12. Матеріали до історії української козащини. Том 5. Акти до Хмельниччини (1648-1657) / зібрав і видав М. Кордуба. – 545 с.
6. Степанков В. Пилявецька битва 1648 року: джерела до вивчення теми (на допомогу викладачам, учителям і студентам) / В. Степанков, В. Степанков // Проблеми дидактики історії. – 2014. – Вип. 5. – С. 49-77.
7. Grabowski A. Ojczyznie spominki w pismach do dziejów dawniej Polski. Diaryusze, relacje, pamiętniki / A. Grabowski. – Kraków, 1845. – Т. 1. – 273 s.
8. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / W. Kochowski. – Poznań, 1859. – Т. 1. – 369 s.
9. Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – 811 s.
10. Rudawski J. Historia Polska od od śmierci Władysława IV aż do pokoju Oliwskiego / J. Rudawski. – Petersburg ; Mohylew, 1855. – Т. 1. – 323 s.
11. Бантыш-Каменский Д. История Малой России / Д. Бантыш-Каменский ; авт. предисл.: А.И. Гуржий. – К. : Час, 1993. – 656 с. (Репринт. изд. 1903 г.).
12. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року / В. Брехуненко. – К., 2005. – 368 с.
13. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII-XVIII ст. / В. Брехуненко. – К. : Темпора, 2014. – 503 с.
14. Вирський Д. Військова кампанія на Україні 1649 р. в анонімному «Катафалку рицерському» (1650) / Д. Вирський // Україна в Центрально-Східній Європі / ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.). – К. : Інститут історії України, 2013. – Вип. 12-13. – С. 401-411.
15. Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат / В. Герасимчук // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1909. – Т. 87. – С. 5-36.
16. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 2. 1638-1648. – 224 с.
17. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 3. 1648-1650. – 288 с.
18. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. IX. – Ч. 1. 1650-1654. – 872 с.
19. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / І.П. Крип'якевич. – К., 1954. – 536 с.
20. Леп'яко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах XVI – середині XVII ст. / С.А. Леп'яко // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 326-342.

21. Павлицев Н.И. Польская анархия при Яне Казимире и война за Украину / Н.И. Павлицев. – СПб., 1878. – Т. 1. 1592-1648. – 275 с.
22. Смолий В.А. Українська національна революція середини XVII ст. (1648-1676 рр.) / В.А. Смолий, В.С. Степанков. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
23. Смолий В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В.А. Смолий, В.С. Степанков. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 448 с.
24. Терлецький О. Історія Української держави / О. Терлецький. – Львів : Учтитеся брати мої, 1924. – Т. 2. Козацька доба. – 290 с.
25. Шевчук В. Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття / В. Шевчук // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. – К. : Дніпро, 2001. – Т. II. – Кн. 1 (XVI ст.). – 560 с.
26. Bogucka M. Historia Polski do 1864 roku / M. Bogucka. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. – 377 s.
27. Borowiak A. Kozaczyzna w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego (1635-1648) / A. Borowiak // Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiór studiów pod redakcją Mirosława Napierskiego. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2000. – S. 25-44.
28. Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI-XVII wieku / M. Franz. – Toruń : Adam Marszałek, 2006. – 476 s.
29. Franz M. Rokowania pokojowe Rzeczypospolitej z Kozaczyzną do roku 1658 / M. Franz // Historia Militar. – Poznań, 1992. – Т. 1. – S. 66-80.
30. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Lwów, 1924. – 496 s.
31. Latacz E. Uгода zborowska a plany wojny tureckiej Jana Kazimierza / E. Latacz // Historia. – B. r. wyd. – № 3. – R. III. – S. 3-9.
32. Majewski W. Plan wojny tureckiej Władysława IV a rzekome przemyśle kozacko-tatarskie z 1645 r. / W. Majewski // Przekład Historyczny. – Warszawa, 1973. – Т. LXIV. – Z. 2. – S. 267-282.
33. Makowski M. P. Opinia polska wobec kwestii kozackiej w latach 1648 – 1654. Praca pisana pod kierownictwem prof. Zbigniewa Wójcika / M. P. Makowski. – Warszawa, 1978.
34. Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV – XVIII w. / L. Podhorodecki. – Warszawa: Książka i wiedza, 1987. – 358 s.
35. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza / F. Rawita-Gawroński. – Lwów, 1906. – Т. 1. – 395 s.
36. Romański R. Wojny kozackie / R. Romański. – Warszawa : Bellona, 2012. – 248 s.
37. Śerczyk W. W poszukiwaniu pokoju. Ostatnia misja Jakuba Śmiarowskiego / W. Śerczyk // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. – Toruń, 1996. – S. 269-278.
38. Widański J. Książ Jarema / J. Widański. – Katowice, 1984. – 300 s.
39. Wójcik Z. Jan Kazimierz Waza / Z. Wójcik. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – 274 s.

The article covers a complex of activities of representatives of the moderate group of elites of the Commonwealth in the implementation of Ukrainian politics in 1648 – the first half of the 1650s and their effectiveness and results are determined.

Key words: toolkit, political elite, Rzeczpospolita, Ukrainian politics, negotiations.

Отримано: 17.03.2017

УДК 378(477.43/44)«192»

Д. Р. Яблонська, провідний фахівець відділу наукової роботи і міжнародних зв'язків

3 ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється створення і організація навчального процесу в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, як одному із радянських наукових та освітніх центрів 1920-х років. Звертається увага на структуру інституту, навчальний процес та описується його наукові досягнення.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, інститут народної освіти, структура, навчання, ректор, факультет, студенти.

Розвиток вищої школи в Україні у 1920-х рр. було під тотальним радянським контролем, а будь-який прояв демократичного і національного сприймався за «антирадянську» діяльність. В умовах диктату партійно-радянської верхівки розвивати українську освіту було неможливо. Не випадково, нова влада у 1921 р. перетворила перший український університет в Кам'янець-Подільський інститут. Втративши університетський статус та право готувати національно-свідому інтелігенцію, реорганізований виш у другому десятилітті функціонував як Інститут народної освіти (ІНО).

На сьогодні є невелика кількість праць присвячених діяльності Кам'янець-Подільського ІНО. Вагомий внесок у вивчення цієї наукової проблеми належить О.М. Завальноку, А.О. Копилову, С.А. Копилову, А.Г. Філіноку, Л.В. Баженову, В.С. Прокopcьку, О.Б. Комарницькому, В.А. Нестеренку та ін. У їх дослідженнях з'ясовано загальні риси історичного розвитку освітнього осередку на Поділлі.

Мета нашої статті – на основі фактичних джерел і праць вітчизняних істориків дослідити основні процеси розвитку Кам'янець-Подільського ІНО на початку ХХ ст.

Поразка української революції 1917-1920 рр. змінила і долю Кам'янця-Подільського державного українського університету, перетворивши його у галузевий інститут – інститут теоретичних наук (ІТН). А вже у лютому 1921 р. цей виш було реорганізовано у два незалежних навчальних заклади – інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут.

Кам'янець-Подільський ІНО складався із двох факультетів: професійної освіти і соціального виховання (рис. 1).

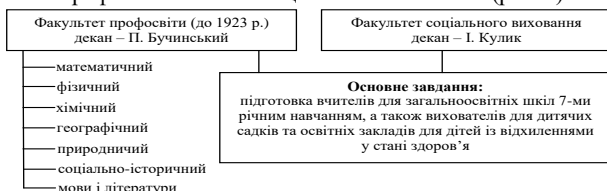

Рис. 1. Структура Кам'янець-Подільського ІНО

Наприкінці 1922 року відбулося реформування Кам'янець-Подільського ІНО. Згідно рішення президії Ургловпрофосу Народного комісаріату освіти виш було перетворено в навчальний заклад соціального виховання з двома відділеннями: дошкільним і шкільним (на базі математичних природничих і соціально-економічних наук із впровадженням спеціалізації на II-III курсах). Його завданням стала підготовка вихователів для дитячих садків, дитячих будинків та вчителів семирічних шкіл [4, арк. 117].

Із початку діяльності ІНО посаду ректора займав біолог С.Д. Сидоряк, однак не користуючись повагою серед науково-педагогічного колективу, через непрофесіоналізм у керівництві вищим навчальним закладом на цій посаді його замінив П.Г. Клепатський – дослідник краєзнавчих питань загальної історії України [17, с.209-210]. Із встановлення радянської влади у місті здійснював ретроспективний аналіз історико-культурних пам'яток, визначав конкретні заходи щодо їх охорони та збереження. 3 7 червня 1922 р. очолював архівне управління Кам'янець-Подільського району [16, с.41-42].

Першим кроком на посаді ректора ІНО П. Клепатський вніс зміни у керівництво факультетами, роботу колективного господарства, зміцнював штат викладачів та матеріально-технічну базу ІНО, відкрив студентський інтернат, сприяв розвитку культурно-освітньої сфери життя інституту [12, с. 18-19]. Однак, активна більшовицька репресивна політика негативно позначилася на роботі закладу (у 1922 р. було відраховано майже 500 студентів, які не пройшли «академічної чистки») [17, с.209-214]. Не втримався на посаді ректора і П.Г. Клепатський. 30 вересня 1922 р. на виборах керівника вишу він набрав замало голосів і змушений був виїхати з міста [15, с.16] (перемогу на виборах здобув П.М. Бучинський) [13, с.15]. Згодом його було тричі ув'язнено за «керівництво контрреволюційною повстанською організацією, яка готувала кадри для боротьби з Радвладою, з метою відторгнення України від СРСР і створення Незалежної Української Республіки» [22, с. 202-204].

Постать П.М. Бучинського відома з часу заснування Кам'янець-Подільського університету – він був серед тих, хто заклали фундамент вищого навчального закладу на Поділлі. Очолював Петро Миколайович інститут усього один рік, а потім за станом здоров'я подав прохання звільнити його з посади ректора [1, с. арк. 54]. 23 жовтня 1923 р. ректором ІНО став 40-річний професор Володимир Геринович [9, с. 58].

За нового керівника завершилися структурні та організаційні зміни ІНО. Держава безперервно фінансувала заклад. Така політика сприяла поліпшенню матеріального становища професорсько-викладацького складу. Велика увага приділялася удосконаленню навчального процесу. Вагомим внеском у розвиток інституту стало злиття із ним педагогічних курсів ІНО імені М.П. Драгоманова та Вінницького ІНО. Таким чином, у Кам'янець-Подільському існував єдиний педагогічний виш на Поділлі [18, с.33].

Серйозно ускладнило роботу закладу звільнення провідних українських викладачів, серед них були М. Драй-Хмара, М.О. Грінченко, П.В. Клименко, С.Ф. Русова та ін. Ця професорська чистка була пов'язана як із важким матеріальним становищем, так і політикою Радянського Союзу щодо очищення вищої школи від антирадянськи налаштованих викладачів [3, арк.25].

За безпосереднього керівництва В.О. Гериновича було розроблено навчальний план інституту, який складався з трьох циклів: соціального виховання, соціально-економічного та загальнонаукового. Велика увага приділялася вивченню гуманітарних та природничих наук [11, с.9].

Навчальний процес в ІНО тривав три роки, упродовж яких здійснювалася як підготовка фахівців [18, с. 34].

Таблиця 1

Навчальний процес в Кам'янець-Подільському ІНО

Курс	Назва	Завдання
I	Пропедвтичний (стосувався студентів усіх відділів і секцій)	Студенти вивчали: вступ до соціального виховання, педагогію азбуку праці, займалися в семінарі соціального виховання, вивчали історію культури і народного господарства, а також основи радянського будівництва.
II	Педагогічна підготовка	Вивчення анатомії дитини, психології та історії педагогічної теорії та практики
III	Навчання педагогічних та суспільно-політичних дисциплін	Практична спрямованість навчально-методичної підготовки студентів.
	Педагогічна практика (червень-липень)	Проведення практичних та педагогічних занять у закладах освіти і соціального виховання, екскурсій на виробництво та робота в інститутському господарстві.

Під час роботи у Кам'янець-Подільському ІНО В.О. Геринович досліджував і популяризував в місцевій пресі та наукових виданнях геологію, економічну географію, історію, археологію Поділля і сприяв розвитку краєзнавчого руху. Вже у червні 1925 р. на базі ІНО було створено Кам'янець-Подільське краєзнавче товариство на чолі з ректором [19, с.32].

З 1925-1926 н.р. в інституті навчали вже за чотирирічним планом. Навчальний рік тривав 44 тижні, які склали 36 академічні години. Перше трирічне навчання здійснювалося за встановленим планом, а четвертий рік за спеціалізаціями із 4-х циклів наук: соціально-економічними, біологічними, фізико-математичними та дошкільними. Усі студенти виконували курсові, а випускники – кандидатські роботи з метою визначення їх готовності до самостійної діяльності за спеціалізацією. Після дворічного стажування випускники виконували кваліфікаційну роботу на основі якої їм присвоювалася відповідна кваліфікація [2, арк. 58].

Активна наукова робота інституту здійснювалася за рахунок науково-дослідної кафедри, яка поділялася на дві секції: культури (під керівництвом проф. І.А. Любарського) та економіки сільського господарства (проф. В.О. Гериновича). В рамках секції культури діяли підсекції, а саме: історії та археології, лінгвістики, літератури і мистецтва; у межах секції економіки сільського господарства діяли такі підсекції: біології, зоології та геології. У різний період ка-

федру очолювали Є.Д. Сташевський, згодом П.В. Клименко, з 1925 року – професор І.А. Любарський, а з 1927 р. професор Ф.А. Кондрацький [6, арк. 5].

Професорсько-викладацький склад кафедри спочатку був невеликим і складався із досвідчених вчених Є.Д. Сташевського, Ю.Й. Сіцінського та інші. Однак персональний склад кафедри поступово розширювався і до 1924 року він нараховував вже 38 осіб. Серед них були як викладачі, так аспіранти [7, арк.1].

Наукова робота кафедри здійснювалася у напрямку фундаментальних та прикладних досліджень. Важливим в діяльності кафедри була і краєзнавча тематика, яка передбачала вивчення проблем українознавства, матеріальної і духовної культури регіону. У зв'язку з цим здійснювалися етнографічні експедиції у села Поділля, організовувалися конференції, семінари та публікувалися статті у газетах та наукових працях [18, с.36].

У 1922 р. зусиллями викладачів та студентів ІНО було створено ботанічний сад. Саме в ньому здійснювалися експерименти, які відтворювали флору України, а також їх було систематизовано у групи, яким характерні Поділля, Полісся, Прикарпаття, Степ і Карпати [8, арк.310]. Тоді ж було створено Кам'янець-Подільський державний архів, впорядковано його документи [10, с.29].

У 1927 році відбулися організаційні зміни кафедри. Відтепер складалася із трьох секцій: сільського господарства, природи і культури; чотирьох підсекцій – ботаніки, зоології, зоотехніки та фототехніки [6, арк.5].

1 січня 1928 р. з посади ректора було звільнено В.О. Гериновича та більше 10 викладачів ІНО [14, с.179]. Згодом Володимир Олександрович зайняв посаду заступника директора Географічного інституту у Харкові [20, с.43]. Виконуючим обов'язки ректора Кам'янець-Подільського ІНО (з січня 1928 р.) було призначено Ф.А. Кондрацького, а з грудня 1928 р. – ректором [5, арк.9]. Ставши ректором, він зіткнувся із труднощами перебудови системи вищої школи незалежний формат [18, с.38]. Таким чином, змушений виконувати накази Народного комісаріату оборони Ф. Кондрацький у 1929 році проводив соціальні чистки студентського та викладацького колективів як «нетрудові елементи» інституту [19, с.34].

За період роботи у Кам'янець-Подільському, Франц Андрійович спрямовував свою діяльність на організацію навчального процесу в інституті, підняття його наукового потенціалу, а тому наукових розробок не здійснював [21, с.20]. У поле зору ректора потрапляла і бібліотека інституту. За період керівництва ІНО Ф. Кондрацьким збільшився масив бібліотечного фонду, здійснювався обмін літературою із провідними навчальними закладами УСРР, а також збільшився штат працівників бібліотеки [21, с.27].

З 1 вересня 1930 р. Кам'янець-Подільський ІНО був реорганізований в інститут соціального виховання (далі – ІСВ) з трирічним навчанням і одним факультетом [21, с. 34]. Директором ІСВ було призначено Франца Андрійовича Кондрацького, який пропрацював на цій посаді до 26 квітня 1931 року.

Отже, події 20-х рр. ХХ ст. в Україні – це період творення національного освітнього осередку. Завзята діяльність української інтелігенції створила єдиний науковий і культурний центр, який і до сьогодні не втрачає цього статусу та продовжує височити на п'єдесталі національної освіти.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.3, спр.7, арк.54.
2. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.1, спр.10, арк.58.
3. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.0302, оп.1, спр.41, арк.25.
4. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.1, спр.395, арк.117.
5. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.2, спр.244, арк.9.
6. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.2, спр.953, арк.5.
7. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.2, спр.953, арк.1.
8. Державний архів Хмельницької області, ф.Р.302, оп.3, спр.3, арк.310.

9. Алещенко М.І. Професор Петро Миколайович Бучинський / М.І. Алещенко // Кам'яничина в контексті історії Поділля : наук. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, Г.Б. Грубі та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 2. – С. 58.
10. Борисевич С.О. Становлення державного архіву в Кам'янці-Подільському (1922-1923 рр.) / С.О. Борисевич // Кам'яничина в контексті історії Поділля : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 29.
11. Завальнюк О.М. Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 28 с.
12. Завальнюк О.М. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 28 с.
13. Завальнюк О.М. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 32 с.
14. Завальнюк О.М. Винним себе визнав (В.О. Геринович) / О.М. Завальнюк, М.Б. Петров // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С. 179.
15. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2011 рр.) : історичний нарис / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – 340 с.
16. Копилов А.О. Кам'янець-Подільський український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) / А.О. Копилов, О.М. Завальнюк // Український історичний журнал. – 1999. – №4. – С. 41-50.
17. Копилов С.А. П. Клепатський: Кам'янецький період діяльності (1919-1921 рр.) / С.А. Копилов // Освіта, наука та культура на Поділлі : зб. наук. праць / [редкол.: А.О. Копилов (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 209-214.
18. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921-1930 рр.) / Е.М. Мельник, А.Г. Філіпчук // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць / [редкол.: А.О. Копилов (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 28-40.
19. Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20-30-ті роки ХХ ст. / В.А. Нестеренко // Кам'яничина в контексті історії Поділля : наук. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов, С.О. Борисевич, І.С. Винокур та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. – Т. 1. – С. 33-35.
20. Нестеренко В.А. Політичні репресії на Кам'яничині в 30-ті рр. / В.А. Нестеренко // Кам'яничина в контексті історії Поділля : наук. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, Г.Б. Грубі та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 2. – С. 43-45.
21. Прокіпчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / В.С. Прокіпчук. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 72 с.
22. Ричка В.М. Загублене життя (П.Г. Клепатський) / В.М. Ричка // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С. 202-204.

The article covers the creation and organization of the educational process in the Kamyanets-Podilsky Institute of Public Education as one of the Soviet scientific and educational centers of the 1920s. Attention is paid to the structure of the institute, the educational process and describes its scientific achievements.

Key words: Kamyanets-Podilsky, Institute of public education, structure, education, rector, faculty, students.

Отримано: 16.03.2017

УДК 94(477)«18/20»

А. А. Заводовський, кандидат історичних наук

НОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Автор досліджує традиційні та модерні підходи у дослідженнях українських та закордонних істориків, які стосуються становлення української національної ідеології кінця XVIII – початку ХХ ст. Це насамперед, поява перших проєктів національної держави на українських землях, українських національних імаготипів в перших історичних працях про Україну, зародження національної літератури, модерної мови, історії тощо, явищ, які націологи відносять до першої (академічної) та другої (культурницької) фаз націєтворення.

Ключові слова: українське націєтворення, імагологія, націогенеза, українська історіографія.

Складність і динаміка змін у сучасному українському суспільстві виводять в число найбільш пріоритетних напрямів досліджень історичної науки проблеми українського націєтворення та розбудови самостійної Української держави. Після отримання нашою державою незалежності українські історики особливо завзято взялися досліджувати «вершки» націогенези – утворення перших українських національних партій, преси, Українську національну революцію 1917-1921 рр., ОУН, УПА тощо. Услід за М. Грохом переважна більшість сучасних істориків відносять ці події до третьої (політичної) фази національного будівництва. Однак, отримати об'єктивну і вичерпну картину українського націєтворення можливо лише тоді, коли повно і всебічно буде досліджено весь комплекс відповідних джерел та літератури щодо зародження та початків становлення української національної ідеології кінця XVIII – початку ХХ ст. Це насамперед проблеми, що стосуються появи перших проєктів національної держави на українських землях, перших національних імаготипів, зародження національної літератури, модерної мови, історії тощо. Зазначені явища націологи відносять до першої (академічної) та другої (культурницької) фаз націєтворення.

Чимало істориків, що досліджують суспільно-політичні ідеї, які панували у різні відрізки часу на українських землях, не зважають на те, що історія не лінійна, у неї не може бути мети чи конкретних цілей, а наше мислення повністю залежить від того ідейно-теоретичного річища, в якому формуються наші ідентичності. Тому, сьогодні однією з найбільших спокус в історіописанні, як зазначав Яро-

слав Грицак, є телеологія, тобто зведення різних варіантів розвитку подій у минулому до того єдиного, що вже зrealізувався, себто національного [1, с.13].

Проблеми зародження та становлення українського націоналізму вітчизняні та закордонні науковці намагалися осмислити вже наприкінці XIX ст. Перший логічний виклад бачення «українського минулого» було зроблено «батьком» української історії М.С. Грушевським [2], історичні праці якого відіграли в історії українського націєтворення таку саму роль, як твори Паїсія Хілендарського для болгарського, Франтішка Палацького – для чеського, Адама Міцкевича для польського. Однак варто зазначити, що ставлення до українського «наріду» як головного суб'єкту історичного процесу, було перейнято М. Грушевським з творів М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова, і відповідало поширеній серед слов'янських істориків Південної і Східної Європи початку ХХ ст. концепції «національного відродження». На початку ХХ ст. той же підхід до процесів українського націєтворення у своїх наукових розвідках застосували І. Крип'якевич, Д. Яворницький, В. Грабовецький, Н. Полонська-Василенко та ін.

Вивчення історії суспільно-політичних уявлень та ідей вишло на чільне місце в світовій історіографії після Другої світової війни, а в українській – з 90-х рр. ХХ ст. Так, творення націй в Австрійській та Російській імперіях у своїх працях досліджували Б. Андерсон, Л. Грінфельд, З. Когут, Е. Сміт, М. фон Хаген, Д-П. Хімка, та ін. Вони зазначали, що націогенеза не була самодостатнім, наперед визначеним процесом, в якому кожна нація формувалася

окремо, а серією взаємодій та протистоянь між різними «національними проектами», які перебували у стадії формування та розвитку і багато у чому залежали від загальноєвропейського контексту [9, с.16].

Історики П.Р. Магочій, З. Когут, А. Каппелер, О. Міллер, Я. Грицак, М. фон Хаген), досліджуючи нативні націоналізми в Австрійській та Російській імперії, довели, що малоросійська ідентичність вважалася прийнятним і навіть бажаним доповненням до офіційної консервативної ідеології, сформульованої істориком М. Устряловим і міністром народної освіти графом С. Уваровим у 1833 р. у вигляді відомої триади «самодержавство, православ'я, народність». Народність вважалася нижчим ступенем соціокультурної системи, а відтак, і в ієрархії лояльності й ідентичності, що взаємно доповнювали одна одну. На думку З. Когута, малоросійська ідентичність була засобом інтелектуального пристосування до концепції множинних лояльності й ідентичності, характерних періоду до націоналізму, і одночасно, початковим етапом національного розвитку на основі малоросійської ідеї [9, с.18].

М. фон Хаген вважав, що саме перша світова війна стала своєрідною межею у взаєминах росіян з неросіянами та й між самими неросіянами в Російській імперії. Російський історик О. Міллер зазначав, що формування російського націоналізму стало саме реакцією на розвиток польського, українського, єврейського різновидів цього явища. Він розрізняв російський націоналізм як суспільні настрої та як офіційну політику самодержавства, вважаючи їх тісно пов'язаними, але самостійними явищами, що іноді йшли поруч, досить часто конфліктуючи [3, с.129].

На думку сучасних українських істориків (Я. Грицак, В. Кравченко, Г. Касьянов, І. Удод, Р. Шпорлюк та ін.) серед представників різних етнічних груп на українських землях з кінця XVIII і до початку XX ст. тривав пошук відповідей на складні питання ідентифікації себе у відповідних системах національних координат [9, с.21].

У два перші десятиліття після здобуття Україною незалежності колишня відносна згуртованість істориків навколо методології досліджень процесів українського націєтворення була втрачена завдяки набутій можливості використовувати надбання світової націології. У цей час в українській історичній науці найбільше «списів ламалося» навколо процесів, які представники «старої» школи продовжували називати «національним відродженням», а «нової» – «націєтворенням». Попри значну кількість дискусій, й до сьогодні серед істориків продовжують існувати серйозні розбіжності у визначенні понять «етнос» і «нація», за висловом історика Г. Касьянова, «хаос дефініцій» [4]. Однак, ця проблема є не лише українською.

Світова історіософія процесів націєтворення розвивалася різними шляхами, завдяки чому сформувалося декілька базових підходів: примордіальний (від англ. *primordial* – споконвічний) і модерністський. Прихильники примордіалізму Ю. Бромлей, Л. Гумільов, Я. Дашкевич та ін. вважали, що нації існували з давніх-давен і є своєрідним історико-біологічним феноменом [7, с.69]. Вони трактували національну ідентичність як незмінну тотожність, що існувала з давніх часів, та отримувалася людиною раз і назавжди. Через це історики-примордіалісти «грішили» телеологічним підходом до висвітлення минулого, предметом їх дослідження ставали не стільки історичний процес, скільки його мета, доцільність, результат, через що втрачалася науковість історичного пізнання [7, с.192].

Серйозного удару по позиціям примордіалістів завдали теоретики модернізму. Доказане історичними фактами право на застосування поняття «національний проект» дозволяло модерністам наголосувати на модерній природі нації. Обстоюючи ідеї плюральності моделювання світу та відкритості його як системи, модерністи у своїх наукових пошуках розділилися на два крила – конструктивізм та інструменталізм. Істориками-інструменталістами націоналізми розглядаються як інструмент досягнення групою людей певних цілей: цілеспрямована діяльність етнічних еліт у боротьбі за владу і привілеї (елітарний інструменталізм), або усунення економічної нерівності членів різних етнічних груп (економічний інструменталізм). На погляд конструктивістів Е. Гелнера,

Б. Андерсона та ін. нації є історичними спільнотами, які виникають у модерну добу на засадах не стільки спільного походження, скільки спільної культури і які мають зникнути на певному етапі розвитку людства [8, с.76].

За Е. Гелнером «етнос є результатом соціального конструювання, а нація – продуктом політики націоналізму» [8, с.42]. Згідно концепції нації Б. Андерсона бюрократи й інтелектуали конструювали в дискусіях і практиках проекти націй, які проявилися у формуванні теорій, просвітницьких практиках, культурологічних і загальнокультурних акціях. Андерсон вказує на офіційний націоналізм в мультиетнічних імперіях і вводить у науковий дискурс концепцію «натуралізації» європейських королівських династій, які до початку першої світової війни мали владу над різноманітними багатомовними територіями. Деякі з них, наприклад, імперія Романових, намагалися трансформуватися в «національні» імперії» [8, с.94].

Неможливо не погодитися з Б. Андерсоном, у тому, що у XIX ст. саме філологічно-лексикографічна революція і розвиток націоналістичних рухів створили наростаючі культурні та політичні труднощі для багатьох імперських династій. До того часу легітимність цих династій не мала нічого спільного із націями. Крім того, ще до вибуху націоналістичних рухів, ці династії, виключно з адміністративних потреб, намагалися опертися на окремі діалекти, якими вже видавалися книги [6, р.98].

Самі модерністські версії націоналізмів (не лише українських, а й усіх націй Європи – від Ірландії до Балкан) теж мають певні відмінності. Якщо переконання у тому, що процеси націєтворення розпочалися саме у модерну добу (причому «нижня» хронологічна межа досить чітко окреслюється кінцем XVIII ст.), то щодо «верхньої» є певні відмінності, пов'язані з особливостями внутрішнього розвитку і зовнішньополітичними факторами. Сьогодні головна увага дослідників зосереджується на суб'єктивних чинниках – «конструкторах», в уяві яких вирізував український національний проект та «інструментах» за допомогою яких розбудовувалися нації і національні держави.

На думку сучасного українського історика О. Удода сучасні дослідники мають вирізняти два типи ідентичностей – етнічну та національну. Етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть якщо вона складна (у випадку народження й виховання дітей у міжетнічних шлюбах) і навіть, якщо людина сама того не усвідомлює або її усвідомлення позначене суб'єктивним небажанням належати до певного етносу (з певних об'єктивних історичних причин [12, с.47]). В етнічній ідентифікації спрацьовує принцип «батьків не вибирають» («батьківщину не вибирають»), який поетично сформулював Василь Симоненко: «Все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину» [Цит. за: 12, с.47].

Вирішальну роль у процесі етнічної ідентифікації відіграють об'єктивні чинники – расовий (антропологічний тип), культурний (мова), психологічний (менталітет) тощо. На думку О. Удода, національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорією динамічною (в історичному та соціальному сенсі), оскільки вона завжди перебуває у процесі змін, адаптації й формування. Розуміння національної ідентичності залежить від розуміння і тлумачення поняття «нація», яке теж формувалося історично [13, с.64]. Поняття: «нація», «національна ідентичність», «національна свідомість», їх походження й особливості вживання відображають, на думку Ю. Габермаса, історію виникнення національної держави. Основою колективної ідентичності, яка була функціональною для ролі громадянина і виникла в період Французької революції, став націоналізм, який було опосередковано історизмом [14, с.112]. Тож в основу національної ідентичності покладено історичну пам'ять, самоусвідомлення у процесі історичного розвитку, «історизацію» суспільних процесів.

На думку більшості сучасних істориків українська національна ідентичність почала формуватися наприкінці XVIII – на початку XX ст. і спиралася, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які становлять підґрунтя

етнічної ідентифікації і є, як правило, незмінними. Для більш повного та глибокого розуміння процесів націєтворення неабияке значення має правильне визначення джерел, чинників, або ідентитетів, національного самовизначення. Ідентитетами дослідники називають основні, сутнісні (об'єктивні та суб'єктивні) показники, які дають можливість максимально об'єктивно віднести певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти (етнічної чи національної) [16, с.174].

Сучасні вчені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації). По-перше, це людські переконання: нація існує тоді, коли її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі та прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, існує спільне «історичне минуле» (причому не лише переможні моменти, а й поразки), спільні обов'язки й увчлення про спільне майбутнє. По-третє, в наявності спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність. По-четверте, – постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, що їх об'єднано поняттям «національного характеру», спільна культура, спільні політичні принципи (демократія, верховенство закону тощо) [15, с.157].

З моменту проголошення державної незалежності значна частина українських учених демонструвала прихильність до різноманітних варіацій примордіалізму. Це пояснюється тим, що створення незалежної держави на початку 90-х рр. ХХ ст. вимагало її легітимації й історичного обґрунтування. Наприкінці ХІХ ст. М. Грушевський у межах народницької школи в історіографії розробив схему «тяглості» української історії, яку і було покладено в основу легітимації. До цього додалась інерція радянських часів з пануючою етнологічною концепцією нації. Ототожнення поняття «нації» з такими категоріями, як «етнос» і «етнічна спільнота», «український народ» стало наслідком категоріальної нерозробленості сучасної української наукової термінології, а також надмірної політичної заангажованості історичної науки [15, с. 264]. Такий підхід зазнав критики з боку сучасних українських істориків Н. Яковенко, Я. Грицака, Г. Касьянова, А. Портнова, В. Кравченка [15, с.224].

Г. Касьянов показав логіку примордіалістів на прикладі «політико-генетичної» версії Я. Дашкевича та Я. Ісаєвича. Я. Дашкевич зазначав, що вже в період Київської Русі існувала нація під назвою «русь». Київська Русь розглядалася ним як «держава-імперія, багатонаціональна за своїм населенням» [Цит. за: 3, с.48]. Логіка міркувань, фактично, дозволяла стверджувати, що в Київській Русі розгорнулися процеси, які мало чим відрізнялися від процесів творення «націй до націоналізму» у Франції, Англії й Іспанії. Звідси зроблено ще один висновок – джерела українців як нації пов'язані із часами Київської Русі, тобто йшлося про ототожнення нації з етносом [3, с.48].

Іноколи в істориків примордіалістські аргументи можуть поєднуватися з модерністськими. Г. Касьянов показує це на прикладі концепції І. Лисяка-Рудницького. Розрізнення поняття «народ» і «нація», відіграє в ній ключову роль, оскільки «народ» трактується як «етнічна одиниця», а «нація» – як політична. Нація – явище суб'єктивної сфери, це «колектив людей, що хочуть бути державою», «існування нації спирається на свідому волю її членів» [3, с.182]. Народ або етнічний колектив, на думку І. Лисяка-Рудницького, – це основа, «підбудова», на якій формується нація (у вигляді «надбудови»). Учений наголошував, що становлення української нації – це процес, у якому спостерігалися перерви, однак наявність «основи», народу, гарантувало спадковість у націогенезі. У процесі становлення української нації він виокремив три фази: княжофеодалну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (ХVІІ-ХVІІІ ст.) та модерну (починається з «національного відродження» ХІХ ст.) [3, с.187].

Концепція І. Лисяка-Рудницького формувалася під очевидним впливом теорії поділу націй на «історичні» і

«неісторичні». Розриви в «національній» історії пов'язувалися в ній насамперед з втратою державності та політичних еліт [3, с.169]. І. Лисяк-Рудницький згадує про «націю» в Київській Русі (називаючи її «руською») та в козацьку добу («козацько-українська нація»), але не в модерному сенсі. До неї належали лише еліти княжої та козацької діб. Саме тому виник термін «модерна нація», який мав відобразити реалії доби після Французької революції. Формування модерної нації, на думку вченого, стало основним змістом історичного процесу «тривалого» ХІХ ст. [3, с.169].

Переломним у суперечках між примордіалістами і модерністами вважається 1983 р., коли майже водночас з «Уявленими спільнотами» побачило світ видання під редакцією Еріка Гобсбаума і Теренса Роджерса «Винайдення традиції». Дослідження відразу ж стало однією із найвпливовіших та найвідоміших книг з історії ідей. Без сумніву, ці дві книжки завдали нищівного ідеологічного удару по позиціям примордіалізму, який, на думку українського дослідника М.Климчука, вже став «академічною резервацією, зазнаючи програтишної території, де можна було вести хіба що ар'єгардні інтелектуальні баталії» [9, с.41].

Однак, ще за десять років до появи «Уявлених спільнот» і «Формування традицій» «глибинну бомбу уповільненої дії» під ідеологічні основи примордіалізму було закладено Хайденом Уайтом. Тому, на нашу думку, вирішальним етапом у теорії історичних досліджень ХІХ – початку ХХ ст. став вихід у світ 1973 р. його «Метаісторії», яку по праву можна вважати найзначимішою працею з теорії історії другої половини минулого століття [10]. Українські історики, принаймні, ті, що не володіють англійською, лише нещодавно отримали можливість безпосереднього пізнання теорії американського ученого.

Наукові погляди Хайдена Уайта базуються на працях Роланда Барта, Кеннета Бурка, Нортропа Фрая, Романа Якобсона і Пауля де Мана. Автор визнає, що розуміння нарації запозичив від Р. Барта, концепції якого стали чи не найважливішим джерелом його натхнення, «надали сенсу світові і життю». Уайт інтерпретував історіографію як багаторівневий дискурс, котрий залишається реліктом того способу мислення, який передував розрізненню між «наукою» і «мистецтвом». Історія була для нього конструктивістичною, швидше мистецтвом інтерпретації, ніж наукою [9, с.24].

Підходи Уайта наразилися на шалену критику представників традиційної історіографічної науки, однак, за кілька років він став одним із найчастіше цитованих. Вчений припрошував, щоб його зрозуміли правильно, він ніколи не стверджував, того, що йому приписують: що «минуле» само по собі не існує, що історичні події ніколи не мали місця, що все минуле було «винайдене», що немає історичної правди про минуле. Він лише вказав на те, що дослідники не мають безпосереднього доступу до «минулого», а уявлення істориків про нього є лише результатом різних процесів текстуралізації – пам'яті, усної традиції, писемних свідчень тощо. Історичні праці, на думку Уайта, є перш за все реляціями, конструкцією, окремим різновидом письменництва. «Минуле є певним текстуральним симулятором переплетених подій, які належали колись до «минулого», а нині творять «історію» [10, с.148].

Проблема історичної правди зазначеного періоду української історії, в контексті роздумів про пам'ять, має швидше психологічну природу, ніж філософічну. Люди у добу націоналізму перебувають в своєрідній стадії зачарування «історією», яка в свою чергу є лише одним із варіантів «поводження з минулим». Науковці ще мають дослідити вплив історії на розум і уяву людей. І може бути так, що доля нашої цивілізації залежатиме від того, чи дамо ми раду своєму «минулому».

Список використаних джерел:

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський ; редколегія: П. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1991-1998.
3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.

4. Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи : монография / А. Миллер. – К. : Laugus, 2013. – 458 с.
5. Гумилев Л. География этноса в исторический период / Л. Гумилев. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1990. – 279 с.
6. Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism / B. Anderson. – Revised Edition. VERSO. – London ; New York. – 224 p.
7. Бромлей Ю. Этносоциальные процессы: теория, история и современность / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1987. – 453 с.; Бромлей Ю. Очерки теории этноса / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Е. Гелнер ; [пер. з англ.]. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
9. «Паст енд Презент»: винахідники традицій (передмова перекладача) / [пер. з англ. Микола Климчук] // Винайдення традицій / за ред. Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 448 с.
10. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. – Екатеринбург : Урал, 2002. – 628 с.
11. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України) / О. Удод. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2016. – 214 с.
12. Удод О. Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання: монографія / О. Удод // Кн. П.: Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання. – К. ; Чернівці ; Тернопіль : Астон, 2012. – 696 с.
13. Удод О. Соціокультурні аспекти формування української нації в XIX ст. / О. Удод // «Надніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті». – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2015. – Вип. 13. – С. 185-202.
14. Удод О. Модернізація і становлення української нації / О. Удод // Сторінки історії: збірник наукових праць. – К. : НТУУ «КПІ», 2013. – Вип. 35. – С. 39-60.
15. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – К., 2003. – 346 с.
16. Реєнт О. Україна соборна: Наук. розвідки і рец. (до 15-річчя незалежності України) / О. Реєнт. – К., 2006. – 468 с.

The author of the article investigates traditional and modern approaches in the studies of Ukrainian and foreign historians concerning the formation of the Ukrainian national ideology of the late XVIII - early XX centuries. First of all, it is the appearance of the first projects of the national state on the Ukrainian lands, Ukrainian national imagotypes in the first historical works about Ukraine, the birth of national literature, modern language, history, etc., the phenomena that nationalists attribute to the first (academic) and second (cultural) phases of nation-building.

Key words: Ukrainian nation-building, imagologia, national genesis, Ukrainian historiography.

Отримано: 18.03.2017

УДК 658.012

*І. А. Андрейцева, кандидат економічних наук***МЕХАНІЗМ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА**

Автором досліджено сутність механізму управління кадровим потенціалом підприємства та теоретичних аспектів його формування у сучасних економічних умовах. Визначено елементи механізму для ефективного використання людських ресурсів.

Ключові слова: механізм стратегічного управління, кадровий потенціал, організаційна структура, підбір персоналу, стратегія винагород, розвиток персоналу, оцінка персоналу.

В останні десятиліття у практиці управління йде активний пошук раціональних моделей управління, зокрема персоналом. Досвід засвідчив, що унікальність і складність прогнозування поведінки окремого працівника й всього персоналу вимагає особливих підходів до системи управління персоналом і розробки її стратегії.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад підвищення ефективності роботи персоналу зробили вітчизняні вчені та фахівці країн СНД: Д. Богиня, Г. Дмитренко, В. Дятлов, О. Єськов, О. Єгоршин, О. Кібанов, С. Маслов, В. Співак, В. Травін, С. Уткін, Ф. Хміль, Г. Щокін та ін.

Метою статті є дослідження сутності та елементів механізму управління кадровим потенціалом підприємства за сучасних умов.

Механізм стратегічного управління персоналом базується на кадровій політиці як основі розробки стратегії управління персоналом. Кадрова політика є основою розробки стратегії управління персоналом.

Теоретичні дослідження і практичний досвід дають можливість стверджувати, що організаційно-економічний механізм стратегічного управління персоналом забезпечує взаємозв'язок із поточними й стратегічними цілями, загальною концепцією стратегічного розвитку підприємства.

Формування ефективного механізму управління персоналом є ключовою ланкою підвищення конкурентоспроможності підприємства [1, с.49].

Побудова механізму стратегічного управління персоналом спирається на загальну економічну стратегію підприємства та є наслідком перспективного планування його діяльності.

Розробка стратегії управління персоналом проводиться поетапно: визначення мети, критеріїв і показників ефективності, фінансових, матеріальних, соціальних обмежень, організаційної структури служб управління персоналом, взаємозв'язків системи управління персоналом із зовнішнім середовищем [2, с.315].

Вибір оптимального варіанту стратегії розвитку визначає суть організаційно-економічного механізму стратегічного управління персоналом у вигляді певної технології надбання, стимулювання і розвитку компетенцій працівників, з урахуванням конкретних фінансових, матеріальних і соціальних обмежень.

Істотний вплив на формування стратегії управління персоналом надає організаційна структура служб управління персоналом: їх внутрішня структура, службово-професійний склад працівників, ступінь централізації і так далі. Робота з персоналом у більшості вітчизняних підприємств зосереджується за різними службами і підрозділами, що істотно знижує ефективність їх діяльності.

Основними критеріями формування організаційної моделі управління персоналом є: чисельність працівників, організаційна структура підприємства, просторове розміщення виробничих підрозділів, ступінь централізації управління і вплив інших чинників.

Інтегрована модель управління персоналом дозволяє подолати недоліки дивізіональної, пов'язані з переваженістю

кадрових підрозділів виробничих ділянок щодо вирішення оперативних питань, що знижує їх участь у стратегічних рішеннях. Центральна служба персоналу зосереджується на стратегічних питаннях, а оперативне управління здійснюють кадрові підрозділи. На практиці управлінський вплив на персонал реалізують лінійні та функціональні керівники й підрозділи у структурі апарату управління.

Отже, вибір організаційної побудови служби персоналу й організація її діяльності зумовлені розмірами організації, загальною стратегією її розвитку і стратегією управління персоналом, складністю завдань і загальним станом кон'юнктури ринку.

Стратегія управління персоналом повинна бути спрямована на вирішення важливих стратегічних завдань [3, с.30]: створення конкурентних переваг організації шляхом підвищення рівня відповідальності її працівників, використовуючи для цього засоби управління організаційною культурою; нарощування конкурентних переваг організації шляхом удосконалення її людського потенціалу всіма способами, сприяючи зростанню його професійної компетенції.

Отже, центральним елементом стратегічного рішення є вибір стратегії та механізму її реалізації в межах системи стратегічного управління персоналом, яка діє [2, с.317].

Програмно-цільова стратегія управління персоналом може використовувати цільову комплексну програму як основу механізму стратегічного управління персоналом, що включає такі елементи: формування персоналу; винагорода персоналу; оцінка персоналу; розвиток персоналу.

Формування персоналу охоплює такі аспекти роботи з персоналом: оцінка і прогнозування структури персоналу; визначення потреби у персоналі; планування персоналу; залучення, відбір, розстановка.

Оцінка і прогнозування персоналу дозволяє визначити його кількісну та якісну потребу. Стратегічне кадрове планування полягає у визначенні потреби в кадрах окремих категорій на кожен рік стратегічного періоду; визначення загальної чисельності всіх категорій працівників на кожен рік відповідно до стратегії управління персоналом.

Реальне стратегічне планування здійснюється із застосуванням прогнозно-аналітичного, балансового методів, а також методів екстраполяції, техніко-економічних розрахунків, економіко-математичного моделювання і дозволяє визначити кадрову потребу у персоналі відповідних категорій, професій, спеціальностей, рівня кваліфікаційних вимог.

Потреба у персоналі може задовільнятися за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Використання внутрішніх резервів проводиться шляхом розробки плану кар'єри переміщення персоналу в межах одного або декількох підрозділів, переміщення працівника на вищу посаду, формування нової функціональної ролі працівника в межах даного робочого місця при відповідному додатковому навчанні. Зовнішній відбір проводиться не тільки у разі відсутності претендента на підприємстві, але й для збагачення кадрового потенціалу організації.

Підбір персоналу починається з визначення професійних та особистісних якостей, необхідних працівникові на відповідному робочому місці. На основі моделі робочо-

го місяця доцільно проводити підбір персоналу з використанням 10 елементів, що є якісними і кількісними характеристиками робочого місця (кадрові дані; досвід працівника; професійні знання та вміння з конкретних навчальних дисциплін та практичних ситуацій; особистісні та психологічні якості; рівень здоров'я і працездатності з медичною діагностикою стану; рівень кваліфікації; службова кар'єра; організація праці; соціальні блага та гарантії; оплата праці).

Означені вимоги до претендента використовуються для відбору кандидатів за допомогою інтерв'ю з працевдавцем, кваліфікаційного або особового тестування, перевірки рекомендацій і так далі.

Розстановка сформованого персоналу націлена на максимальну відповідність працівника вимогам відповідного робочого місця і більш продуктивне використання персоналу у процесі праці.

Наступним елементом стратегії управління персоналом є стратегія винагороди. Необхідність стратегічного підходу до організації ефективної системи винагороди була вперше обгрунтована Е. Лоурером, який розглядав її як джерело отримання конкурентних переваг [4, с.255].

Сучасне розуміння винагороди сформувалося під впливом змін у сфері праці, філософських поглядів на роль і місце людини в організації та характеризує суть концепції управління персоналом як безцінним людським капіталом. Винагорода, з одного боку, розглядається як прибуткова функція – єдине джерело доходу для більшої частини персоналу, а, з іншого боку, – як істотна стаття витрат організації. Суперечність функцій винагороди можна усунути, встановивши залежність між зростанням винагороди й ефективністю праці.

Стратегія винагороди – система цілей, засобів і методів досягнення внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності винагороди, яка, інтегруючись з системою стратегічних цілей організації, визначає бажану поведінку її персоналу [5].

При розробці стратегії винагороди слід урахувати такі принципи положення: рівень винагороди в організації на тлі загальної ситуації на ринку; рівні, діапазони, засоби і критерії диференціювання винагород для різних категорій персоналу; внутрішня структура винагород (співвідношення між постійною та змінною її частинами); способи адміністрування винагород (ухвалення рішень щодо встановлення конкретних розмірів винагород, контроль за нарахуваннями, порядок стимулювання працівників і т.д.); оцінка ризику ухвалення (неприйняття) певних рішень щодо розробки системи винагород.

Оцінка персоналу – важливий напрям стратегії управління персоналом, що є процесом оцінки відповідності життєвої позиції, поведінки, особистісних якостей, кількісних і якісних результатів діяльності працівника певним вимогам.

Більшість організацій надає перевагу аналітико-бальному методу оцінювання праці, застосування якого передбачає:

вибір критеріїв оцінки, конструювання багаторівневої шкали складності кожного критерію; бальну оцінку критеріїв і ступенів складності; підрахунок загальної суми балів для кожного робочого місця, ранжирування робочих місць відповідно до результатів бальної оцінки; визначення категорій робочих місць (таблиць бальних діапазонів); віднесення робіт до певних категорій. Методика оцінки повинна бути простою і зрозумілою, узгоджуватися зі світовим досвідом оцінки праці та бути об'єктивною.

Розвиток персоналу у рамках концепції управління людським капіталом трактується як інвестиція в майбутні конкурентні переваги, зростання результативності праці і є частиною стратегії управління персоналом. Розпочинається він з аналізу досягнутого рівня компетенцій шляхом порівняння з нормативними вимогами, зафіксованими у посадових інструкціях. Основними інструментами розвитку персоналу є: управління службовою кар'єрою, навчання і підвищення кваліфікації працівників, управління переміщеннями і розвитком компетенцій.

Отже, організаційно-економічний механізм стратегічного управління персоналом передбачає розробку стратегії як цільової комплексної програми (плану) формування, винагороди, оцінки і розвитку персоналу з метою ефективного використання людських ресурсів та ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Пугачев В.П. Руководство персоналом : учеб. / В.П. Пугачев. – М. : Аспект-Пресс, 2006. – 445 с.
2. Дмитренко Г.А. Стратегический менеджмент: целевое управление персоналом организации : учеб. пособ. / Г.А. Дмитренко. – К. : МАУП, 2005. – 658 с.
3. Управление персоналом / под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еримина. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 423 с.
4. Хміль Ф.І. Управління персоналом : підруч. для студентів вищих навчальних закладів / Ф.І. Хміль. – К. : Академвидав, 2006. – 488 с.
5. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу : навч. посіб. / А.М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 224 с.

The essence of mechanism of management of enterprise a personnel and theoretical aspects of his forming was researched by an author in modern economic terms. The elements of mechanism were determined for the effective using of the human resources.

Key words: mechanism of strategic management, human resources, organizational structure, recruitment, remuneration strategy, staff development, evaluation staff.

Отримано: 24.03.2017

УДК 339.5:332.1

Т. Л. Боднарчук, кандидат економічних наук

ОЦІНКА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано місце та роль Хмельницької області у загальній структурі зовнішньої торгівлі країни за останні роки. Визначено можливості та перспективи розвитку зовнішньоторговельного потенціалу регіону.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, зовнішньоторговельний потенціал, Хмельницька область.

Постановка проблеми. В умовах політичної та економічної нестабільності Україна поступово втрачає свої конкурентні позиції на міжнародних ринках. Необхідним стає вироблення практичних підходів щодо стабілізації зовнішньоекономічних відносин країни та забезпечення її ефективного функціонування у світовому економічному просторі. Своєю чергою, це актуалізує потребу у використанні резервів зміцнення вітчизняного зовнішньоторговельного потенціалу – активному залученні найбільш перспективних регіонів до системи міжнародних економічних зв'язків, до яких, зокрема, належить Хмельницька область.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зовнішньоторговельної діяльності Хмельницької області досліджено у працях таких вітчизняних науковців, як В. Туржанський, В. Денисюк, М. Григорак, К. Калда, М. Войнаренко та інших.

Мета статті – виявлення місця Хмельницької області у структурі зовнішньоекономічних зв'язків України та визначення можливостей зміцнення зовнішньоторговельного потенціалу регіону.

Виклад основного матеріалу. На даний момент наявний зовнішньоторговельний потенціал Хмельницької області залишається невикористаним, про що свідчать показники рівня її інтегрованості до системи міжнародних економічних зв'язків України. У структурі зовнішньої торгівлі країни Хмельницька область займає зовсім незначну частку (табл. 1). За період 2013-2015 рр. питома вага області у зовнішній торгівлі України не відмітна суттєвими коливаннями, проте незначне стабільне зростання частки помітне за показником зовнішньоторговельного обороту, загально-го експорту та експорту товарів; у той час, як за обсягами експорту послуг відмітне незначне зниження, частка облас-

ті у структурі імпорту залишається практично незмінною. У 2016 році помітне деяке зниження частки регіону у структурі зовнішньоторговельного обороту країни, загального й товарного експорту. Натомість, відмітним є зростання питомої ваги області практично по всіх показниках імпорту.

Таблиця 1
Питома вага Хмельницької області у структурі зовнішньої торгівлі України за період 2013-2016 рр.

Питома вага, %	2013	2014	2015	2016
Частка регіону у структурі зовнішньоторговельного обороту України	0,6	0,7	0,8	0,7
Частка регіону у структурі національного експорту	0,7	0,8	0,9	0,7
Частка регіону у структурі національного імпорту	0,6	0,6	0,6	0,75
Частка регіону у структурі експорту товарів України	0,8	0,9	1,1	0,9
Частка регіону у структурі загального імпорту товарів України	0,6	0,6	0,7	0,8
Частка регіону у структурі загального експорту послуг	0,3	0,2	0,2	0,2
Частка регіону у структурі загального імпорту послуг	0,2	0,2	0,2	0,2

Складено автором на основі [1; 2]

Для виявлення більш чіткої тенденції слід проаналізувати позиції області у товарній та сервісній складовій зовнішньої торгівлі країни. Зокрема, у 2014 році (порівняно з попереднім 2013 р.) питома вага області у структурі загального товарного експорту зростає з 0,8 до 0,9%, однак при цьому регіон зайняв 14 позицію (із 16), розділивши її із Рівненською та Івано-Франківською областями, аналогічна тенденція відмітна й у 2015 році – 16 позиція (разом із Кіровоградською та Черкаською обл.) попри зростання частки до 1,1%. У 2016 році відмітним є падіння показника до 0,9%. У структурі імпорту, навпаки, у 2014 році разом з Тернопільською областю регіон зайняв 16 позицію (із 20); у 2015 р. – 14 позицію (останню), розділивши її з Вінницькою та Житомирською обл. При цьому відмітним є стабільне зростання частки області у структурі імпорту країни.

Незначна питома вага області у структурі експорту та імпорту послуг підтверджується практично останньою позицією регіону за оборотами торгівлі. Якщо низька частка області у структурі національного експорту свідчить про недостатню розробку потенціалу та використання наявних експортних можливостей, то щодо імпорту, навпаки, відмітна позитивна характеристика – незначна питома вага у структурі ввізної торгівлі свідчить про низьку імпортозалежність області порівняно з іншими регіонами.

Проведений аналіз свідчить як про незначну роль області у системі зовнішньоекономічних зв'язків України, так і про низьку ефективність та повноту використання значного зовнішньоторговельного потенціалу регіону. Зокрема, серед найцінніших багатств регіону, яке визначає особливості його економічного розвитку та конкурентоспроможність на зовнішньому ринку, є земля. Багаті земельні ресурси виступають підґрунтям для розвитку сільського господарства та побудови потужного агропромислового комплексу, який є основою зовнішньоторговельного потенціалу Хмельницької області. Регіон володіє сприятливими умовами для розвитку рослинництва, м'ясо-молочного скотарства, свинарства, птахівництва,

вівчарства, бджільництва та рибальства. Активний розвиток сільського господарства в Хмельницькій області створює синергетичний ефект для становлення інших, залежних, галузей, а саме харчової промисловості.

Поряд із земельними значні запаси лісових ресурсів створюють умови для розвитку лісового господарства, особливо у Летичівському, Кам'янець-Подільському, Старосинявському, Білогірському районах. Важливим компонентом природного та економічного потенціалу області є мінерально-сировинні ресурси, найбільша зосередженість яких спостерігається у Кам'янець-Подільському та Дунаєвському районах. Абсолютна величина і структура мінерально-сировинного потенціалу названих районів свідчить про реальні передумови широкого розвитку промисловості будівельних матеріалів і ряду супутніх виробництв [3, с.159]. У Хмельницькій області наявні сприятливі умови для розвитку машинобудування та металообробки. Велике значення для розвитку економіки області має електроенергетика.

Визначальною особливістю подільського регіону є широко розвинена туристично-рекреаційна та курортна інфраструктура, представлена як курортами державного, так й місцевого значення.

Означені особливості економічного розвитку Хмельницької області свідчать про наявність значних перспектив щодо залучення іноземного капіталу та зміцнення зовнішньоторговельного потенціалу регіону, однак це вимагає проведення низки заходів, насамперед, забезпечення активної державної підтримки через сприяння залученню іноземного капіталу до регіону, створення сприятливих правових і фінансових умов для розвитку малого й середнього бізнесу, розвитку міжрегіональної співпраці у бізнесовому, освітньому, культурному і соціальному напрямках тощо.

Висновки. Попри суттєві економічні можливості Хмельницька область відіграє незначну роль у міжнародному економічному співробітництві країни. Оптимізація використання наявних природно-ресурсних, трудових та економічних переваг, важливим елементом якої має стати ефективна державна регіональна політика, сприятиме зміцненню та розвитку зовнішньоторговельного потенціалу регіону.

Список використаних джерел:

1. Обсяги експорту-імпорту послуг за регіонами України за 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Журба І.С. Інтегральний природно-ресурсний потенціал Хмельницької області за умов інтеграційних процесів / І.С. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – №3. – Т. 2. – С. 157-162.

In the article the place and role of Khmelnytskyi region in the total foreign trade structure of the country are analyzed. The opportunities and perspectives of the development of the region foreign trade potential are determined.

Key words: foreign trade, export, import, foreign trade potential, Khmelnytskyi region.

Отримано: 22.03.2017

УДК 338.48:658:004.9

В. Б. Буторіна, кандидат економічних наук

ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Розкрито сутність механізмів інформаційного забезпечення процесів формування туристичних потоків, використання інформаційних технологій для автоматизації бізнес-процесів туристичними підприємствами.

Ключові слова: менеджмент туристичних підприємств, інформаційні технології, автоматизація, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» активізовано впровадження технологій електронного бізнесу в усі сфери економічної діяльності. Розвиток

інформаційного суспільства є пріоритетом в умовах інтеграції України до світового інформаційного простору. До основних його засад віднесено створення та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних

комп'ютерних технологій [2]. Оскільки туристичний бізнес є одним із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України, то використання сучасних інформаційних технологій стає невід'ємною складовою процесу формування туристських потоків і управління туризмом в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Мальська і В. Худо звертають увагу на значення інформаційних систем управління в туризмі, потенційних можливостях комп'ютерних технологій. Інформаційні потоки як засіб дотримання вимог щодо якості туристичної продукції досліджує Н. Меджибовська. Мельниченко С. вивчає використання інформаційних технологій у світовому та вітчизняному туризмі.

Мета. Встановити значення інформаційного забезпечення в управлінні туристичними підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні технології входять до механізмів формування туристських потоків як інтегрована сукупність програмних комплексів (автоматизована система), які забезпечують управлінські функції та дають можливість проводити оперативний, тактичний і стратегічний контроль усієї діяльності туристичного підприємства. У сучасній практиці управління економікою виділяється три *рівні інформаційного забезпечення*: інформаційні надлишки; нестача інформації; оптимальна інформаційна забезпеченість.

Постачальниками стандартів інформаційних технологій в світі є США, Європа і Японія. У цих країнах перебувають майже всі провідні інформаційно-технологічні компанії світу, норми Федеральної комісії з комунікацій (FCC) визначають тенденції розвитку ІТ галузі на кілька років уперед [6]. Україна не може запропонувати новий «ІТ-Стандарт» або перспективну технологію, конкурентоспроможну на ринку, хоча в області розробок інформаційних технологій є деякі успіхи. Перспективними напрямками використання інформаційних технологій вітчизняними туристичними підприємствами є: Інтернет-технології, створення інформаційних туристичних продуктів, технології «розумний будинок», використання сучасних автоматизованих систем у готелях та ресторанах [5].

У Законі України «Про національну програму інформатизації» зазначено, що розвиток туризму забезпечується своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій [1]. Інтеграція сучасних інформаційних технологій в автоматизований механізм формування туристських потоків створює ряд *переваг*:

- формування єдиної бази даних про клієнтів, партнерів, конкурентів та інші чинники зовнішнього середовища для оцінки ринкової ситуації;
- оперативне визначення попиту, пропозиції та цін на туристичний продукт з метою оцінювання ефективності його реалізації, об'єднання інформації туристичного підприємства в єдину мережу (базу даних);
- забезпечення швидкого доступу до інформації про можливість суб'єктів обслуговування туристів (транспортів, розміщення, харчування, оздоровлення, надання культурно-пізнавальних послуг, рекреації) тощо.

Інформаційне забезпечення базується на системі взаємозв'язків підрозділів підприємства, комунікаціях між ними, взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. *Інформаційне забезпечення сприяє*:

- виявленню нових потреб споживачів;
- розробці і комплектуванню туристичного продукту;

- пошуку ринків збуту, партнерів-постачальників;
- зменшенню ступеня невизначеності та ризику;
- підвищенню обґрунтованості прийнятих рішень щодо диверсифікації діяльності підприємств, туристичного продукту та ринків його збуту;
- збільшенню ефективності комунікацій і реклами.

Туристична фірма для покращення інформаційного забезпечення повинна: створити веб-сторінку, встановити програмне забезпечення для Інтернет-телефонії, впровадити систему Інтернет-бронювання на веб-сторінці, відкрити рахунок в Інтернет-грошах.

Забезпечення системи менеджменту постійно функціонуючими потоками інформації сприяє отриманню першості у конкурентній боротьбі і відкриває нові ринкові можливості.

Висновки. Вітчизняні туристичні підприємства для оптимізації своєї діяльності потребують: створення банку даних туристичних ресурсів та туристичних продуктів України; спрощення процесу оформлення заявок за рахунок автоматичної виписки повного комплексу необхідних документів; об'єднання віддалених офісів в загальну мережу з єдиною базою; застосування маркетингових інструментів просування національного туристичного продукту в Україні та у світі; участь в міжнародних туристичних виставково-ярмаркових заходах щодо просування національного туристичного продукту; створення, позиціонування та просування туристичного бренду України. Отже, впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність туристичних підприємств уможливило збільшення кількості замовлень, підвищення продуктивності праці, покращення обслуговування, зниження окремих витрат; підвищення конкурентоспроможності підприємства та його туристичних продуктів, посилення економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №74/98-ВР. – Ст.181. – С. 482-493.
2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2007. – №28. – 14 лютого. – С. 1-7.
3. Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія та практика / М.П. Мальська, В.В. Худо. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
4. Меджибовська Н. Ключові фактори нарощування конкурентних переваг компаній / Н. Меджибовська // Економіка України. – 2010. – №10. – С. 36-43.
5. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теоретичні та практичні аспекти / С.В. Мельниченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2(6). – С. 129-138.
6. Основные показатели развития туризма в мире. Данные Всемирной туристической организации [Электронный ресурс] // Сайт Всемирной туристической организации. – Режим доступа: <http://www.world-tourism.org>.

In the article the essence of the information support mechanisms for the processes of the tourist flows. Use of computer networks, Internet technologies in automation of business processes for raise efficiency of travel companies.

Key words: management of tourism enterprises, information technology, automatization, information provision.

Отримано: 20.03.2017

ЕКОЛОГІЧНІ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЯК БАЗА ДЛЯ РОЗВИТУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

В Хмельницькій області значну частину природного потенціалу складають рекреаційні ландшафти, оздоровчі ресурси, природно-заповідні об'єкти та території історико-культурного значення. Це унікальні ресурси для перспективного розвитку зон рекреації і туризму. У статті класифіковано та оцінено природно-заповідний фонд Хмельницької області з точки зору розвитку туристичної галузі регіону. Досліджено національний природний парк «Подільські Товтри».

Ключові слова: туристичні ресурси, природно-заповідний фонд, національний парк, Подільські Товтри, садово-парковий ансамбль.

Постановка проблеми. Одним із найперспективніших регіонів, з точки зору розвитку рекреації та туризму в нашій країні є Хмельниччина. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування та багатством рекреаційно-туристичного потенціалу. Важливе значення для рекреації та для формування рекреаційних потоків має природно-заповідний фонд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням екологічних ресурсів Хмельниччини присвячені ряд публікацій, з них монографія «Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку», де автор даної статті досліджує природно-географічні ресурси Хмельницької області.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідити екологічні території Хмельниччини як базу для розвитку туристичної галузі регіону. Згідно мети, були поставлені наступні завдання:

1. Класифікувати та оцінити екологічні території Хмельницької обл. з точки зору розвитку туристичної галузі регіону;
2. Дослідити національний природний парк «Подільські Товтри».

Виклад основного матеріалу. Всі рекреаційні ресурси поділяються на три основні *групи*: природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні [1, с.158]. Важлива роль в даній класифікації належить природно-географічним рекреаційним ресурсам, адже саме вони є базою для формування та розвитку основних видів рекреації та туризму.

Важливу рекреаційну і пізнавальну роль виконують території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), адже вони є місцем зосередження унікальних, в тому числі ендемічних та реліктових представників флори та фауни, атрактивних ландшафтів.

ПЗФ Хмельниччини включає 500 територій та об'єктів загальною площею 319,68 тис. га (15% від загальної площі області), які включають в себе: Національні природні парки – «Подільські Товтри» та «Мале Полісся»; регіональний ландшафтний парк «Мальованка»; заказники – 157 об'єктів, з них – ландшафтні заказники (Кармалюкова Гора, Княжтільський, Панівецька Дача в Кам'янець-Подільському районі; Іванковецький в Городоцькому; Сокіл в Чемеровецькому), пам'ятки природи – 276 об'єктів (наприклад, геологічна пам'ятки природи – печера «Атлантида» в Кам'янець-Подільському районі), гідрологічні заказники (Моломолонцівський в Хмельницькому районі; Моначинський у Волочиському), ботанічні заказники (товтра «Самовита» в Чемеровецькому районі; Сатанівська Дача в Городоцькому; Чапля в Кам'янець-Подільському) [6, с.116].

Національний природний парк «Подільські Товтри» (НПП «Подільські Товтри») – національний парк, розташований на території Кам'янець-Подільського, Чемеровецького та Городоцького районів Хмельницької обл. Загальна площа природного парку «Подільські Товтри» становить 2613,16 км², з них у власності парку перебуває 1300,00 км², таким чином, НПП «Подільські Товтри» є найбільшим парком України [5, с.369]. НПП «Подільські Товтри» був заснований 27 червня 1996 р. «Подільські Товтри» підпорядковано Міністерству охорони навколишнього природного середовища України.

НПП створено Указом Президента України від 27 червня 1996 року для збереження, відтворення та раціонального використання природних ландшафтів Поділля з унікальними історико-культурними комплексами, які мають

високе природоохоронне, естетичне, наукове, рекреаційне та оздоровче значення [3, с.14].

«Подільські Товтри» є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення.

За фізико-географічною характеристикою, територія НПП розміщена в межах двох фізико-географічних зон: Західно-Подільської області (фізико-географічні райони – Товтровий кряж і Західно-Подільське Придністров'я) та Придністровсько-Подільської лісостепової області (фізико-географічний район – Могилівське підняття).

Наявні на території Подільських Товтр неповторні природні комплекси та унікальні рукотворні об'єкти створили виняткові умови для розвитку туризму не тільки оздоровчого, але й пізнавального. На території парку перебуває під охороною 129 об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких є парки і садиби різного ступеня збереження і культурно-історичної цінності. Також є 19 археологічних пам'яток, понад 300 – історико-архітектурних пам'яток (зокрема, в м. Кам'янець-Подільському – понад 200 об'єктів, що робить його неповторною туристичною перлиною краю) [4, с.67].

Висновки. Отже, важливу рекреаційну і пізнавальну роль виконують екологічні території та об'єкти, адже вони є місцем зосередження унікальних, в тому числі ендемічних та реліктових представників флори та фауни, атрактивних ландшафтів. Хмельницька обл. має високий рівень концентрації даних територій та природно-географічних рекреаційних ресурсів в цілому на своїй території, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку рекреаційної діяльності та туризму на теренах області.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О.О. Бейдик. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Геренчук К.И. Природа Хмельницької області / К.И. Геренчук. – Львов : Вища школа, 1980. – 152 с.
3. Журба І.Є. Економіко-географічні засади раціонального природокористування в регіоні (на прикладі Хмельницької області) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / І.Є. Журба. – Л., 2002. – 17 с.
4. Заставецький Б.І. Географія Хмельницької області / Б.І. Заставецький, О.В. Заставецька, І.Л. Дігчук. – Тернопіль : Т-во «Тернопільська обласна друкарня», 1995. – 96 с.
5. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України / О.О. Любіцева, О.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
6. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку : колективна монографія / [кол. авторів; за ред.: С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженова (наук. ред.)]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. – 192 с.

In Khmelnytska region a significant part of natural potential make recreational landscapes, health resources, nature reserve objects and areas of historical and cultural significance. These resources are unique for future development of areas for recreation and tourism. In the article nature reserve fund of Khmelnytska region in terms of the region's tourism industry development was classified and evaluated. National natural park «Podilski Tovtry» was researched.

Key words: tourist resources, nature reserve fund, national park, Podilski Tovtry, garden and park ensemble.

Отримано: 27.03.2017

МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗА РІЗНИХ СТАНІВ СЕРЕДОВИЩА

Досліджено зміст управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику. Розглянуто особливості прийняття управлінських рішень. Запропоновано етапи моделювання управлінських процесів на підприємстві. Здійснено класифікацію методів та моделей менеджменту. Показано прикладне використання моделей менеджменту в практичній роботі керівника.

Ключові слова: управлінські рішення, моделі прийняття рішень, моделювання управлінських процесів, невизначеність, ризик, альтернативи результатів, пошук рішень.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності підприємства залежить від оптимальних управлінських рішень, що приймаються на всіх рівнях менеджменту. Технологія прийняття рішень передбачає певну послідовність управлінських операцій і процедур – це діагностика проблеми; визначення можливих способів її розв’язання; оцінювання варіантів; вибір найвигіднішого варіанта. Прийняття ефективних управлінських рішень залежить від багатьох впливових факторів: особистих якостей менеджера та його поведінки, середовища прийняття рішень, взаємозалежності управлінських рішень, очікування можливих негативних наслідків рішень, можливості застосування сучасних технічних засобів, наявності ефективних комунікацій, відповідності структури управління цілям та місії підприємства, процедури реалізації функцій менеджменту, інформаційних обмежень. Найефективнішим способом оптимізації управлінських рішень є моделювання, тому актуальним є питання побудови різного роду моделей рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню моделювання прийняття управлінських рішень в різних умовах присвячено багато наукових праць таких вчених, як В.В. Вітлінського, В.М. Гранатурова, В.М. Жука, О.П. Альгіна, С.С. Вентцель, Е.Й. Вілкас, С.І. Наконечного, В.В. Ковальова, В.А. Соколова, В.О. Василенка, Т.В. Світличної, М.М. Шигун, С.Є. Хендріксена, І.Т. Балабанова, О.М. Омарова, С.М. Клименка та ін. Однак, процес моделювання прийняття управлінських рішень вимагає удосконалення, адаптації до швидкоплинних умов ринкового середовища.

Метою статті є аналіз моделей процесу прийняття управлінських рішень та їх вибір в залежності від стану зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Моделювання як метод дослідження систем застосовується при розробці досить складних управлінських рішень і являє собою побудову моделей або системи моделей досліджуваного об’єкта для його вивчення. Дослідження моделей об’єктів дозволяє уточнити властивості і характеристики досліджуваного явища. Використання моделей об’єктів дозволяє проводити активні експерименти, які неможливі з самим досліджуваним об’єктом. Проблеми застосування моделювання вивчаються в багатьох науках, але особливо вони актуальні в сфері економіки [1].

Всі управлінські рішення здійснюються згідно певної моделі. Яка саме модель буде вибрана, залежить від багатьох факторів: тип даного рішення (програмоване чи непрограмоване), стан середовища (визначене чи невизначене), ступінь ризику, особисті якості особи, що приймає рішення. У практичній діяльності найчастіше використовуються наступні види моделей: аналітичні, статистичні (імовірнісні), імітаційні, мережеві, лінійного та математичного програмування, теорії черг (масового обслуговування), запасів та ін.

Моделі прийняття управлінських рішень дають можливість уявити наслідки можливих рішень у вигляді очікуваних змінних, які в цьому випадку задаються у вигляді цільових показників і показують ступінь досягнення мети (так звані цільові функції):

$$Z = f(a, b, c) \rightarrow \max (\min).$$

Моделі прийняття рішень повинні містити основні елементи самого процесу, такі як мета, альтернативи, стан зовнішнього середовища, результат. Класифікація моделей прийняття рішень будується на основі прояву цих елементів моделі. Зв’язки між різними моделями показані на рис. 1 [2].

Рис. 1. Використання різних моделей у процесі прийняття рішень

Модель прийняття рішень визначається системою цілей. Виділяються моделі, що використовують тільки одну цільову функцію, тобто величину, яка повинна бути покладена в основу оцінки, і моделі, що використовують кілька цільових функцій. Елементом моделі прийняття рішень є сукупність альтернатив, тобто очікувані варіанти дій або комплекс цих дій. Якщо використовується модель прийняття одиночного рішення, то варіант дій порівнюється з однією альтернативою і відбувається порівняння ступеня корисності між альтернативами, при цьому можна вибрати тільки один варіант дій. Якщо використовується модель прийняття програмних рішень, то включається можливість одночасної реалізації декількох варіантів дій.

Сукупність зовнішніх факторів і їх розвиток у майбутньому характеризується як стан зовнішнього середовища. Можливе виникнення таких станів, які характеризуються ситуаціями **визначеності, ризику і невизначеності**. Всі стани зовнішнього середовища взаємно виключають одне одного, формують простір станів, при цьому можливим є те, що в моделі прийняття рішень існує різна ступінь забезпечення інформацією для різних станів зовнішнього середовища. Прогноз наслідків обраної альтернативи при певному стані середовища проводиться за допомогою функції результативності. При цьому наслідки однозначного характеру виникають тільки для комбінації, що включає альтернативу і стан визначеності, а в ситуаціях ризику і невизначеності можливі кілька результатів [3].

Побудова відповідних моделей, що використовуються в управлінні для прийняття рішень, включає в себе наступні етапи: постановка задачі прийняття рішення, створення моделі, перевірка моделі, застосування моделі. При цьому, незалежно від стану середовища, завжди є вірогідність вибору помилкового рішення (рис. 2).

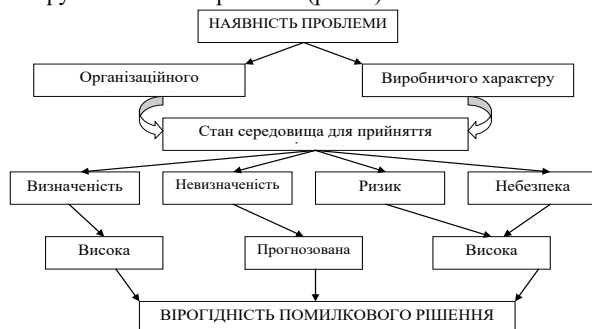

Рис. 2. Схема впливу стану середовища на прийняття рішення

Для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на підприємствах необхідно:

- застосовувати сучасні технології управління;
- використовувати автоматизовані системи підтримки і супроводу процесу прийняття рішень;
- налагоджувати технологію залучення і використання експертів;
- підвищувати рівень освіти керівників всіх рівнів, що допоможе їм правильно прогнозувати настання ризикової події і прийняти відповідні заходи з метою зниження негативних наслідків [4].

Висновки. Мінливість ринкових умов вимагає вдосконалення процесу прийняття управлінських рішень і, відповідно, підвищення якості прийнятих рішень, що досягається за рахунок використання моделей і методів прийняття рішень. Вміння застосовувати різні моделі у вирішенні економічних та управлінських задач, розвиток творчих і аналітичних навичок менеджерів з моделювання управлінських процесів є основою прийняття раціональних управлінських рішень на підприємстві. Загальними проблемами моделювання управлінських рішень є недостовірні передумови, інформаційні обмеження, погане використання результатів і надмірні витрати.

Список використаних джерел:

1. Трофимова Л.А. Управлінські рішення (методи прийняття та реалізації) : [навчальний посібник] / Л.А. Трофимова, В.В. Трофимов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 190 с.

2. Песоцкая Е.В. Менеджмент: [учебник для бакалавров] / [Е.В. Песоцкая, О.В. Русецкая, Л.А. Трофимова, В.В. Трофимов] ; под ред. проф. А.Н. Петрова. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 641 с.
3. Теорія прийняття рішень : підручник / [М.П. Бутко, І.М. Бутко, В.П. Машенко та ін.] ; за заг. ред. М.П. Бутка. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 360 с.
4. Вороніна А.В. Прийняття стратегічних рішень в умовах невизначеності та ризику / А.В. Вороніна, О.В. Копил // Молодий вчений. – 2016. – №1(1). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1%281%29__10.
5. Кужда Т. Моделювання управлінських процесів з використанням типових моделей менеджменту / Т. Кужда, М. Галушак // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Т. 44. – №1. – С. 11-21.

The content of management decisions under uncertainty and risk was investigated. Considered features management decisions in unstable environments. The applications of management models and their realization in the activity of an enterprise allow managers to gain certain skills and knowledge in the sphere of management process modeling and to take economic decisions. The management methods and models are broadened. The applied recommendations concerning practical use of the management models are described.

Key words: management decisions, management models, modeling management process, risk, uncertainty, alternative results, finding solutions.

Отримано: 24.03.2017

УДК 331.1

В. Ю. Лисак, кандидат економічних наук

АУТСОРСИНГ ТА АУТСТАФІНГ У ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено проблему аутсорсингу та його різновидам, а також осмислено процес аутстафінгу щодо економічного розвитку підприємства.

Ключові слова: аутсорсинг, аутстафінг, економіка, підприємство, розвиток, персонал.

Постановка проблеми. У конкурентному ринковому середовищі успіху досягти можуть лише ті підприємницькі структури, що можуть мінімізувати свої витрати, при цьому забезпечивши високу якість товарів і послуг. Розвиток конкуренції у ХХ ст. як основної рушійної сили глобалізації економіки та її перехід на початку ХХІ ст. на якісно новий рівень, поряд з іншими факторами, спричинили появу нової концепції управління бізнесом – аутсорсингу та його різновиду – аутсорсингу персоналу [1].

Загалом в літературних джерелах існує чимала кількість визначень та класифікацій аутсорсингу та аутстафінгу. Таке різноманіття видів аутсорсингу та аутстафінгу свідчить про його широке розповсюдження і застосування в господарській діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сутності, завдань та ефективності аутсорсингу та аутстафінгу досліджували вітчизняні та іноземні економісти, зокрема Б.А. Анікин, І.Л. Рудал, Н.І. Чухрай, А.Г. Загородній, Г.О. Партин, О.П. Зозульов, О.М. Микало, А.Ю. Жданов. Однак, незважаючи на доволі велику кількість праць, питання аутсорсингу та аутстафінгу все ще залишається дискусійним та неповною мірою висвітленим в економічній літературі.

Формування мети статті. У процесі нашого дослідження необхідно з'ясувати суть досліджуваних категорій.

Виклад основного матеріалу. Аутсорсинг (від. англ. outsourcing – зовнішнє джерело) означає буквально «залучення зовнішніх ресурсів». Винахідником ідеї аутсорсингу деякі вчені вважають Г. Форда, який запровадив певні його елементи ще в 20-х роках минулого століття та визначив наступним чином: «якщо є щось, що фірма не може зробити дешевше і краще, потрібно залучити до виконання когось, хто зробить це краще» [2].

Поняття аутсорсингу все більш упевнено впроваджується в лексику управлінської діяльності зарубіжних і вітчизняних компаній. Хоча його практичне використання в Україні

зустрічається поки що відносно рідко, проте у США й Західній Європі аутсорсинг (аутстафінг) персоналу належить до напрямів, які доволі швидко розвиваються, що приносить аутсорсинговим компаніям дохід понад \$60 млрд. на рік.

В Україні ж, на відміну від країн розвинутої ринкової економіки, ринок аутсорсингу персоналу залишається практично не дослідженим.

Поняття «аутсорсинг» увійшло до практики в кінці 80-х рр. ХХ століття, однак особливо активно іноземні корпорації стали застосовувати його як інструмент зниження витрат та підвищення якості послуг близько 20 років тому. Результати досліджень науковців засвідчують, що 54% від загальної суми витрат зарубіжних компаній на закупівлю ресурсів становлять витрати на оплату аутсорсингових послуг, вартість яких удвічі перевищує їхні витрати на придбання сировини і виробничих матеріалів [3].

Аутсорсинг (від англ. «Outsourcing») – якщо перекладати дослівно означає «використання чужого ресурсу». Іншими словами аутсорсинг – це передача однією компанією на підставі договору певних бізнес-процесів або непрофільних функцій на обслуговування іншій компанії (аутсорсеру), яка спеціалізується у відповідній галузі. Такі дії дозволяють звільнитися від непрофільних для компанії функцій і повністю сконцентруватися на основній діяльності підприємства. В свою чергу працівники компанії аутсорсера залишаються на своїх робочих місцях (виконують завдання дистанційно) та оформленні в штаті компанії аутсорсера.

Можна назвати такі основні види аутсорсингу:

- ІТ-аутсорсинг, що охоплює розробку та тестування програмних продуктів, сервісне обслуговування, локалізацію програмного забезпечення, мережеві послуги, ІТ-консалтинг;
- виробничий аутсорсинг, у складі якого виділяють основний та допоміжний аутсорсинг;
- аутсорсинг бізнес-процесів таких як, управління інтелектуальними ресурсами, надання гарантійних, фінан-

сових і бухгалтерських послуг, створення call-центрів або центрів прийому і обслуговування дзвінків, управління персоналом, здійснення лізингових і логістичних операцій, проведення рекламних заходів.

Аутсорсинг (аутстафінг) персоналу сьогодні не дуже поширений в Україні, і його термінологія поки що не ustalена, тому на практиці застосовують кілька назв цього процесу. Одними з найпоширеніших є:

1. Лізинг персоналу – оренда персоналу на довгостроковій основі. Компанія-наймач оплачує тільки послуги агентства-лізингодавця, не пов'язуючи себе зі співробітником юридичними відносинами. Спеціаліст знаходиться в штаті компанії-лізингодавця.
2. Temporary staffing – набір персоналу на короткостроковий період (зазвичай до трьох місяців). Найчастіше ця послуга затребувана у разі проведення маркетингових заходів або виконання невеликих проектів. Спеціалістів підбирає рекрутингове агентство, воно ж відповідає за співробітника.
3. Аутстафінг персоналу – аутсорсингова компанія приймає у свій штат вже працюючого в клієнтській компанії спеціаліста. При цьому відповідальність несуть обидві сторони, а формальну роботу (оформлення трудової книжки, відрахування податків і т.д.) бере на себе аутсорсингова компанія.

Аутсорсинг персоналу – купівля не праці певного спеціаліста, а послуги, що необхідна компанії в конкретний період часу. Перелік питань, які можна вирішити в такий спосіб доволі великий. Переважно це стосується вирішення завдань, не пов'язаних з профільною діяльністю компанії-замовника [4].

Аутстафінг – (від англ. «Outstaffing») – дослівно означає «позаштатний» – це перевід частини працівників зі штату однієї компанії (аутстаффера) в штат іншої організації. У такому випадку працівники працевлаштовані в одній компанії (аутстаффера), але фактично працюють в іншій, де вони мають свої робочі місця і посадові інструкції.

Аутстафінг полягає у наймі працівників без оформлення з ними юридичних відносин. Його поділяють на: лізинг персоналу, за якого потрібний замовникові персонал перебуває у штаті підприємства-провайдера (наприклад, кадрового агентства) і в разі необхідності замовник залучає певного співробітника або групу фахівців до виконання конкретних бізнес-функцій; добіртимчасового персоналу, суть котрого полягає у тому, що кадрове агентство на прохання замовника залучає необхідного працівника, укладає з ним трудовий договір і скеровує на роботу до останнього; виведення персоналу за штат – у цьому разі, підприємство звільняє частину свого персоналу, а провайдер наймає їх на роботу. Таким чином підприємство не втрачає своїх співробітників, залишаючись для них роботодавцем [3, с.87-97].

Ефективність аутстафінгу полягає в тому, що за його допомогою організація зменшує витрати на основі оптимізації організаційної структури і зменшення податкового навантаження, оскільки виплачує заробітну плату працівникам, і відповідно, здійснює соціальні нараховування, кадрове агентство (підприємство-провайдер).

Фактично замовник перекладає на провайдера усі ризики і витрати, пов'язані з персоналом.

Законом України «Про зайнятість населення» вперше зроблено спробу правового закріплення аутсорсингу в національному трудовому законодавстві. Так, у ч. 1 ст. 36 відповідного закону йдеться про діяльність суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють найм працівників для подальшого виконання ними роботи у інших роботодавців [5 с.159-174].

Основна відмінність аутсорсингу від аутстафінгу: **Форма співпраці.**

Аутсорсинг – це виконання робіт або надання послуг «під ключ», ведення певного бізнес-процесу. На аутсорсинг найчастіше передаються такі функції як ведення бухгалтерії, послуги перекладачів, юридичний супровід господарської діяльності підприємства, рекламні послуги, охоронні послуги, послуги програмістів, транспортні послуги і т.д.

Аутстафінг – надання співробітників однією компанією для виконання робіт іншої компанії на певний строк, до виконання конкретного завдання. Аутстафінг передбачає не передачу функцій, а передачу конкретних фахівців. Часто зустрічається в торгівлі, виробництві, будівництві, харчовій промисловості, індустрії моди, спорту і т.д.

З точки зору економічної вигоди, аутсорсинг є більш ефективним, оскільки якість роботи своїх працівників контролює компанія – аутсорсер. Компанія-аутстаффер такої можливості не має. Якість виконання роботи повністю залежить від персоналу. Виходить, що аутстаффер виступає посередником, який відповідає за укладення договорів між сторонами. Що стосується аутсорсингу – посередників немає [6].

Отже, процеси глобалізації, інтеграції і кооперації зумовляють у вітчизняних підприємств, які захочуть бути конкурентоспроможними на ринку, необхідність використання такого інструменту управління, як аутсорсинг і зокрема його різновиду – аутсорингу персоналу. Досвід використання аутсорсингу в розвинених ринкових економіках провідних держав світу свідчить про його економічну ефективність і доцільність реалізації такого інструментарію в управлінській діяльності українських підприємств.

Висновки. Таким чином, особливістю сучасного етапу розвитку трудових відносин у світі є використання нетрадиційних форм зайнятості населення, серед яких вагоме місце належить лізингу персоналу та аутсорсингу. Оскільки ефективна діяльність в області управління персоналом веде до досягнення цілей організації, її головне завдання полягає у створенні умов для реалізації кожним працівником своїх потенційних можливостей, прагнення виконувати поставлені перед ними задачі кращим чином. Поряд із цим, вивчення досвіду Індії, Китаю, ряду інших розвинутих країн Азії щодо державного регулювання аутсорсингу свідчить про необхідність застосування цього досвіду в Україні.

Список використаних джерел:

1. Аникин Б.А. Аутсорсинг і аутстафінг: высокие технологии менеджмента : учеб. пособие / Б.А. Аникин, И.Л. Рудал. – М. : ИНФРА-М, 2007. – С. 9.
2. Korenik Dorota. Zjawisko outsourcingu bankowego kwestie wybrane // Bankowość. Instytucje, instrumenty i strategie finansowe w dobie integracji gospodarczej / Dorota Korenik ; Redakcja naukowa Alicja Pomorska. – Lublin, 2006. – S. 183-191.
3. Загородній А.Г. Аутсорсинг та його вплив на витрати підприємства / А.Г. Загородній, Г.О. Партин // Фінанси України. – 2009. – №9 (166). – С. 87-97.
4. Чухрай Н.І. Логістичне обслуговування : підручник / Н.І. Чухрай. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 292 с.
5. Кохан В.П. Аутсорсинг і договори, що його опосередковують / В.П. Кохан // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 26. – С. 159-174.
6. Режим доступу <http://pravogarant.com.ua/uk/outsorsyng-autstaffing-riznycja>.

In this article the problem of outsourcing and its variants is investigated, as well as the process of outstaffing on the economic development of the enterprise is understood.

Key words: outsourcing, outstaffing, economy, enterprise, development, personnel.

Отримано: 23.03.2017

*І. І. Лотоцький, доктор економічних наук,
П. А. Стрельбіцький, кандидат економічних наук*

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ

Розглянуто основні підходи до мотивації персоналу, що є обов'язковою умовою професіоналізації управління і раціонального використання організаційних можливостей стимулювання працівників до трудової активності в нових економічних умовах.

Ключові слова: персонал, управління персоналом, розвиток персоналу, компетентність персоналу, мотивація.

Вступ. Сьогоднішня економічна ситуація, яку можна характеризувати як «комплексна економічна криза», має однією з ознак скорочення робочих місць і чисельності персоналу. Розвиток персоналу компанії має велике значення, тому що:

- в умовах постіндустріальної економіки трудові ресурси стають формою «людського капіталу» та починають відігравати найважливішу роль;
- економічні результати компанії сильніше залежать від соціальних факторів (задоволення персоналу характером, умовами та оплатою праці, спільністю корпоративних інтересів, перспективами персонального росту);
- конкурентоспроможність бізнесу в великій мірі визначається ефективністю управління персоналом.

Постановка завдання. В основі розвитку персоналу лежить суб'єктивне усвідомлення судження про власне трудове майбутнє, а саме кар'єру. Тому завдання менеджменту в галузі персоналу компанії, знайти такі інноваційні важелі мотивації праці, які б в повній мірі розкрили та використовували інтелектуальний потенціал робітників.

Методологія. Таким чином, процес управління персоналом компанії, що реалізується через мотиваційні функції, які використовують різні інструменти для сприяння ефективній трудовій діяльності, набуває в умовах кризи великого значення. Мотивований на розвиток працівник, краще використовує свої здібності, застосовує нові технології та технічні засоби на своєму робочому місці, що приводить до більш ефективної діяльності всієї компанії. Питаннями управління розвитком персоналу та мотивації праці займається ціла низка науковців, серед яких можна виділити Б.М. Генкіна, В.І. Герчикову, В.В. Козлову, Н.Ф. Наумову, Дж. Адамса, Л. Берковича, В. Врума, А. Маслоу, Р. Оуена, Л. Портера, Б. Скіннера. В роботах цих вчених питання процесу трудової мотивації розглядаються відносно цілей діяльності компанії. Наприкінці 70-х початку 80-х рр. минулого століття багато уваги приділялося аналізу системи людських відносин, особливо на досвіді «Дженерал Моторс», IBM, японських «кружків якості». У другій половині 80-х – початку 90-х рр. привернули увагу статті по аналізу концепції ESOP – Employee Stock Ownership Plan – планів виділення співробітникам акціонерної частки в капіталі компанії.

Проте в останні 10-12 років у теорії та практиці мотивації й стимулювання праці спостерігався майже повний затишок. Поза очі залишався такий важливий факт, що людина постійно розвивається та максимізує особистий результат адекватно навколишнім змінам. Зокрема, при переході до ринку, істотною особливістю управління персоналом постає роль особистості працівника. Ситуація яка склалася на цей час у колишніх соціалістичних країнах, несе як величезні можливості, так і значні небезпеки для кожної особистості в плані стабільності її існування. Тобто, виникає надзвичайно високий ступінь невизначеності в житті кожної людини, що вимагає створення нового підходу до управління персоналом. За рамками наукового інтересу також лишаються такі важливі питання, як підвищення ролі лінійного керівника в процесі розвитку персоналу, передача функцій розвитку персоналом від підрозділів по управлінню персоналом безпосередньо бізнес-одинаціям компанії.

Результати дослідження. На наш погляд, для оцінки рівня розвитку персоналу, необхідна, перш за все, комплексна класифікація факторів, які впливають на нього, а саме:

- фактори зовнішнього середовища, що впливають на персонал поза компанією;

- фактори внутрішньої середовища, які залежать від роботодавця;
- особисті фактори, які характеризують безпосередньо персонал.

Особисті фактори характеризують персонал, який є носієм компетенцій.

Серед факторів, що характеризують людину, можна виділити статево-вікову структуру, рівень освіти, стаж роботи та ін. Однак усі вони, в першу чергу, пов'язані з природними даними людини. Тому для аналізу ефективності необхідно розуміння закономірностей розвитку людини, які призводять до створення в компанії умов, що сприяють цьому розвитку [1] (рис. 1). Рівень розвитку окремих співробітників складається з рівнів їх компетенції та залучення у справи компанії.

Відомо, що розвиток персоналу знаходиться в залежності від розвитку компанії. На окремих стадіях життєвого циклу компанії (становлення, зростання, стагнація, занепад) персонал характеризується певними показниками, які на іншій стадії змінюються [2] (табл.1). Виходячи з цього, можна зробити висновок, що уявлення про розвиток співробітника засновується на моделі життєвого циклу компанії.

Рис. 1. Взаємозв'язок рівня розвитку компанії і компетенції персоналу

Таблиця 1

Оціночні показники розвитку персоналу залежно стадій життєвого циклу компанії

Стадії життєвого циклу компанії	Оціночні показники розвитку персоналу
Становлення	Гнучкість, мобільність, презентабельність, взаємозамінність, стресостійкість
Зростання	Підтримка нововведень, харизматичність, адаптивність, відповідність
Стагнація	Послідовність, дисциплінованість, безконфліктність
Занепад	Взаємна підтримка, лояльність, відданість
Відродження	Підтримка нововведень, активність, новаторство, самовизначення

При аналізі потрібно врахувати й те, що індивід проходить за своє життя не одну, а декілька кар'єр, фази яких пов'язані з життєвим циклом окремої компанії. Крім того, в різні періоди життя, розвиток особи проходить не однаково. Тут можна виділити три найбільш важливих вікових періоди:

- вік 25-30 років (зростання фізичного і духовно-психологічного розвитку);
- вік 30-40 років (рівновага в фізичному та зрілість в духовно-психологічному розвитку);
- вік 40-60 років (інволюція в фізичному та віддача в духовно-психологічному розвитку) [3].

Таким чином, розвиток є характеристикою, і властивістю, і потребою будь якої системи, що реалізується через життєвий цикл компанії. Розвиток персоналу виступає як інвестиційне рішення, тобто із статті витрат, стає об'єктом інвестицій. Це дуже важливий концептуальний аспект розвитку персоналу в сучасної компанії. В умовах швидкозмін-

ності зовнішнього середовища, затримання в компанії робітників з високими професійними та кваліфікаційними характеристиками – важливе завдання, вирішити яке можна шляхом досягнення високого рівня мотивованості персоналу.

Слід зазначити, що в основі сучасних теоретичних підходів до мотивації лежать подання, сформульовані психологічною наукою, яка вивчає передумови й механізми цілеспрямованого поведіння людини. Виходячи з цих позицій, мотивація визначається як рушійна сила людської поведінки, в основі якої перебуває взаємозв'язок потреб, мотивів і цілей людини. Оскільки потреби людини постійно змінюються, мотивація повинна відображати ці зміни, тобто менеджери з управління персоналом повинні постійно відслідковувати дієвість системи мотивації і модифікувати її. Тільки знаючи механізм формування мотиваційної системи співробітника, керівники в змозі ефективно управляти розвитком персоналу.

Відомо, що функція мотивації персоналу складається з двох аспектів: інструментального, який полягає в примушенні підлеглого виконувати свої обов'язки та соціально-психологічного, який відноситься до усунення конфліктів та напруги, що заважає трудовому процесу та розвитку персоналу. Тільки визначивши, що спонукає людину до роботи, які мотиви лежать в основі його дій, можна розробити ефективну систему форм і методів управління розвитком персоналу. Сучасний стан розвитку економіки пов'язаний з якісно новим осмисленням ролі мотивації. «Інноваційний тип» механізму мотивації праці потребує підвищення конкурентоспроможності робочої сили, високого освітнього рівня, розвитку інтелектуального потенціалу найманих робітників, що неможливо без формування високого рівня вмотивованості робочої сили на високо-ефективну працю. На відміну від більшості наукових поглядів на мотивацію як на об'єкт дослідження в сфері праці, потрібно зосередитись на мотивації як об'єкті прикладання праці.

Реалізація заходів відносно мотивації персоналу на розвиток, повинна здійснюватися через узгодженість рівня розвитку здібностей працівника з рівнем їх реалізації, так як змінюваність професійно-кваліфікаційної складової є результатом реалізації особистої трудової поведінки, основою якої є форма реалізації потреби, тобто мотив через який людина буде діяти тим чи іншим чином. Зокрема, американські учені – біхевіристи виділяють три «психічних стани», які визначають задоволеність працівника роботою й професійною мотивацією: відчуття значимості (працівник повинен почувати, що його діяльність є вартою й важливою в прийнятій їм системі цінностей); відчуття відповідальності (він повинен бути впевнений, що несе особисту відповідальність за результат своїх дій); знання результату (він повинен мати можливість оцінити результати своєї роботи) [5]. Виходячи з цього, служба управління персоналом повинна впливати не тільки на внутрішній об'єкт (найманих працівників) при реалізації управлінських функцій, але й взаємодіяти з зовнішнім середовищем компанії (наприклад, ринком праці) в процесі залучення кваліфікованої робочої сили, необхідної їй для досягнення визначених цілей.

В загальному виді основною метою функціонування сучасної служби управління персоналом є забезпечення

співвідношення кількісних і якісних характеристик персоналу цілям діяльності компанії.

На нашу думку, дуже корисною в системі розвитку персоналу може бути інноваційна модель складання мотивації співробітників компанії, яка побудована на основі трьох факторів, кожен з яких характеризується визначеними показниками. Їх сукупність в кожній точці уявляє теоретичний мотиваційний профіль конкретного співробітника (рис. 2).

Кар'єрний ріст працівника

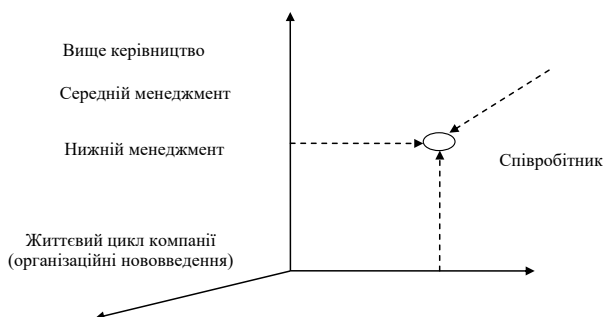

Рис. 2. Модель мотиваційного профілю співробітника компанії

Висновки. Дана модель має велике практичне значення, тому що з її допомогою можна врахувати потенційні потреби співробітників різного рівня і етапів розвитку компанії, а також формування на цієї основі найбільш адекватної системи мотивації.

Список використаних джерел:

1. Виноградова О.В., Пілігрим К.І. Сутність мотивації персоналу як основи розвитку підприємства / О.В. Виноградова, К.І. Пілігрим // Бізнес Інформ. – 2013. – №12. – С. 339-347.
2. Логвинов Д.В. Розвиток персоналу в умовах економічної кризи / Д.В. Логвинов // Мікроекономіка. – 2009. – №4. – С. 51-55.
3. Петрашак О.О. Необхідність систематизації факторів росту продуктивності праці працівників / О.О. Петрашак // Інноваційна економіка. – 2011. – №3 (22). – С. 133-135.
4. Фідельман Г. Альтернативний менеджмент: шлях до глобальної конкурентоздатності / Г. Фідельман, С. Дедиков, Ю. Адлер. – М.: Альпіна Бізнес Букс, 2005. – С. 185.
5. Хэкман Дж. Р., Олдхэм Г., Дженсон Р., Пэди К. Новая стратегия обогащения работы / Дж.Р. Хэкман, Г. Олдхэм, Р. Дженсон, К. Пэди // Барри М. Стоу. Антология организационной психологии. – М.: Вершина, 2005. – 712 с.

The article describes a systemic approach toward staff motivation as a prerequisite to ensuring the professionalism in management and efficient utilization of tools and mechanisms available within an organization to encourage its staff to perform proactively in their workplace and in a new economic environment.

Key words: staff, staff management, staff development, motivation.

Отримано: 15.03.2017

УДК 338.2:658.5

Н. А. Мазур, доктор економічних наук

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА РОЗВИТКОМ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Розкрито основні аспекти формування та розвитку потенціалу в системі управління підприємством, окреслено його властивості та характеристики, визначено функціональні блоки діяльності підприємства для порівняльної комплексної рейтингової оцінки з метою діагностики потенціалу підприємства.

Ключові слова: потенціал, формування потенціалу, елементи потенціалу підприємства, функціональні блоки діяльності, структура потенціалу.

Нестабільність суспільного розвитку та глибинні трансформації економічної системи нашої держави спричинили перебудову всього господарського механізму підприємств, що проявляється у зміні пропорцій між елементами, формуванні нових і руйнації старих виробничих зв'язків, переорієнтації традиційних орієнтирів розвитку. Кожен суб'єкт господарювання в той чи інший момент часу намагається вирішити одну з проблем свого успішного майбутнього – управління формуванням та розвитком свого потенціалу.

Вивчення робіт вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем формування потенціалу підприємств дає змогу констатувати гостру нестачу досліджень системного характеру. Більшість дослідників, як правило, концентрують увагу на одному аспекті складного поліморфного явища: виробничому, маркетинговому, трудовому потенціалі. У найбільш загальному вигляді, елементами потенціалу можна вважати всі економічні ресурси, які залучені чи реально можуть бути залучені до господарського обороту, у єдності з можливостями їх ці-

льового використання. Досить часто в зарубіжній літературі зустрічаються спроби авторів виокремити з єдиної системи один найважливіший елемент. В якості основи такого вибору найчастіше використовують систему цільових орієнтирів, побудовану за ієрархічним принципом. Іншими словами, така точка зору реалізує цільовий підхід до оцінки ефективності функціонування підприємств.

Однією з основних проблем аналізу процесів формування потенціалу підприємств є необхідність дослідження всіх компонентів у взаємозв'язку та динаміці. Отже, закономірності формування та розвитку потенціалу не можуть бути розкриті через аналіз його складових та комплексу зв'язків між ними.

Формування потенціалу підприємства – це процес ідентифікації та окреслення спектру підприємницьких можливостей, його структуризації та побудови певних організаційних форм з метою стабільного розвитку та ефективного відтворення [1, с.32].

В системі управління формуванням потенціалу слід враховувати, що він представляє собою складну економічну систему, яка має певні властивості, зокрема:

- потенціал підприємства – це складна система характеристик його елементів, причому останні можуть в тій чи іншій мірі бути взаємозамінними, тобто, вони альтернативні;
- потенціал підприємства не можливо сформувати на базі механічного додавання складових елементів, тому що це – динамічне угруповання;
- при формуванні потенціалу підприємства діє закон синергії його елементів;
- елементи потенціалу підприємства повинні функціонувати одночасно і в сукупності, так як закономірності розвитку можливостей підприємства не можуть бути розкриті окремо, а тільки в поєднанні їх, що потребує досягнення збалансованого оптимального співвідношення між елементами;
- всі елементи потенціалу об'єктивно пов'язані з функціонуванням і розвитком підприємства, тобто з одного боку – підлягають фізичному та моральному старінню, а з іншого – вони чутливі до досягнень науково-технічного прогресу;
- складові елементи потенціалу підприємства повинні бути адекватними характеристикам продукції і послуг, що виробляються на підприємстві [2, с.18-19].

Нагадаємо, що структура потенціалу підприємства – це відносно стійкий спосіб організації елементів потенціалу, що розкриває його будову, елементний склад, спосіб формування та розвитку. Відповідно до цього саме поняття «структура потенціалу» має характеризуватися такими основними рисами: стійкість, стабільність, гнучкість, пропорційність, збалансованість тощо. У системі потенціалу підприємства можна виділити два типи закономірностей: формуючі – закономірності розвитку, які призводять до переходу системи в інший якісний стан; регулюючі – закономірності функціонування, які сприяють стабілізації існуючого рівня якості системи.

В дисертації Репіної І.М. «Управління підприємницьким потенціалом (на матеріалах гірничо-збагачувальних підприємств Кривбасу)» у 1998 р. було запропоновано графоаналітичний метод діагностики підприємницького потенціалу підприємства, названий автором «Квадрат потенціалу» [3, с.7]. Даний метод дозволяє системно встановити кількісні та якісні зв'язки між окремими елементами потенціалу, рівень його розвитку та конкурентоспроможності і на основі цього своєчасно обґрунтувати та реалізувати управлінські рішення щодо підвищення ефективності функціонування підприємства. Він має декілька

теоретичних аспектів, які необхідно враховувати при обґрунтуванні управлінських рішень.

У більш широкому змісті графічна модель потенціалу підприємства, що призначена для проведення діагностики можливостей підприємства має форму сфери. Така форма представляє усі напрямки діяльності підприємства, тим самим розкриває діалектику його потенціалу. Але на практиці важко використовувати сферичну форму для оцінки потенціалу підприємства. Узагальнення існуючого досвіду у практиці діагностики, приходимо до висновку, що діагностику потенціалу підприємства доцільніше проводити методом порівняльної комплексної рейтингової оцінки за допомогою системи показників за наступними функціональними блоками – рис. 1:

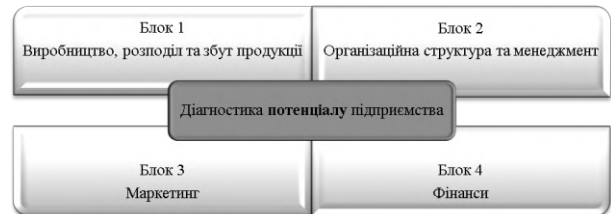

Рис. 1. Функціональні блоки діяльності підприємства для порівняльної комплексної рейтингової оцінки

Таким чином, потенціал, виступаючи в єдності просторових і тимчасових характеристик, концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин.

По-перше, відбиває минуле, тобто, являє собою сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і зумовлюючих її можливість до функціонування і розвитку. У цьому плані поняття «потенціал» фактично приймає значення поняття «ресурс».

По-друге, характеризує сьогодення з погляду практичного застосування і використання наявних здібностей. Це дозволяє розмежувати реалізовані і нереалізовані можливості. У цій своїй функції поняття «потенціал» частково збігається з поняттям «резерв».

По-третє, орієнтований на розвиток (майбутнє): у процесі трудової діяльності працівник не тільки реалізує свої наявні здібності, але і здобуває нові сили і здібності. Представляючи собою єдність стійкого і мінливого станів, потенціал містить у собі, в якості «потенції», елементи майбутнього розвитку.

Список використаних джерел:

1. Гудзинський О.Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект) : монографія / О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т.О. Гуренко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
2. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2005. – 261 с.
3. Репіна І.М. Управління підприємницьким потенціалом (на матеріалах гірничо-збагачувальних підприємств Кривбасу) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / І.М. Репіна. – К., 1998. – 17 с.

The basic aspects of the formation and development potential in the enterprise management system, outlines the properties and characteristics defined functional blocks of the company for comprehensive comparative rating estimation to diagnose potential of the company.

Key words: potential, capacity building, elements of enterprise potential, functional blocks of the structure of potential.

Отримано: 22.03.2017

Е-КОМЕРЦІЯ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено теоретичну площину е-комерції, розкрито поняття е-комерції та характерні її особливості, виділено проблемні питання у сфері наукових досліджень е-комерції та окреслено перспективні напрями наукових розвідок.

Ключові слова: е-комерція, інформаційно-комунікаційні технології, електронна взаємодія, продаж товарів та надання послуг.

Постановка проблеми. Інформаційний розвиток економіки, інформатизація бізнес-процесів зумовили виникнення ринку е-комерції. Стрімкий розвиток ІТ-сфери, трансформація економіки в стадію інформаційної та її глобалізаційні процеси спонукають до нових наукових досліджень нового виду суспільних відносин у сфері продажу товарів, надання послуг та виконання робіт – е-комерції.

Мета даної статті. Метою даної статті є розкриття сутності е-комерції, виділення її характерних рис, виявлення проблемних питань у дослідженні даного напрямку.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню електронної-комерції (далі – е-комерція) присвячені наукові праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Концептуальні основи електронної комерції започатковані в 80-х рр. ХХ ст. у США. Що стосується самого поняття «е-комерція», то науковці підходять до його визначення по-різному. Зокрема, А. Саммер та Дж. Дункан вважають, що е-комерція – це будь-яка форма бізнес-процесу, коли взаємодія між суб'єктами відбувається електронним шляхом з використанням інтернет-технологій [13]. На думку російського вченого А.А. Тедєєва, «е-комерція являє собою підприємницьку діяльність, а також пов'язану з нею непідприємницьку діяльність (будь-яку не заборонену законом економічну діяльність), що здійснюється у принципово новому, електронному вигляді – з використанням сучасних комунікаційних засобів, у тому числі в інформаційному середовищі глобальної комп'ютерної мережі Інтернет» [12, с.207]. Інший представник російських наукових кіл А.В. Корень вважає, що «е-комерція – це будь-який вид підприємницької діяльності, що здійснюється в електронній формі з використанням комп'ютерних мереж» [8].

Проблеми е-комерції знайшли відображення у працях багатьох вітчизняних науковців, про що свідчить значна кількість публікацій з цієї тематики [1, 4-6, 9, 10]. Вагомий внесок у дослідження е-комерції здійснили науковці Національного університету ДПС України. Фундаментальні дослідження правової площини цього напрямку проведені за участю вчених університету, зокрема П.В. Мельника, А.М. Новицького, Н.Б. Новицької, Л.Л. Тарангул, Л.Д. Тимченко. Розкриваючи поняття е-комерції, представники наукової школи Національного університету ДПС України вважають, що «е-комерція – це сукупність суспільних відносин у сфері продажу товарів, надання послуг та виконання робіт з використанням засобів телекомунікації; вона також містить відносини, пов'язані з наданням фінансових послуг, зокрема, здійснення переказу коштів; електронні платіжні системи є обслуговуючим засобом електронної комерції [10].

На сьогодні в Україні на законодавчому рівні існує офіційне визначення е-комерції: це відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру [11].

Характерними рисами е-комерції є: купівля \ продаж товарів, робіт або послуг здійснюється через інформаційно-комунікаційні системи; розрахунки здійснюються за допомогою електронних платіжних систем; угоди про взаємодію засвідчуються електронним цифровим підписом, взаємодія між суб'єктами відбувається у електронному форматі.

Важливим продовженням розвитку електронних відносин учасників сфери е-комерції є врегулювання платіжного законодавства, а також лібералізація податкової системи. Що стосується останньої, то слід відзначити, що проблематика оподаткування е-комерції є нарізною темою і

вкрай необхідною, до того ж необхідно врахувати, що розвиток електронної взаємодії В2В на сьогодні в Україні є єдиним сегментом економіки, який зростає.

Оподаткування електронної комерції в Україні є предметом обговорення та наукових досліджень вітчизняних учених. Окремих питань оподаткування електронної комерції присвячені наукові праці Н.М. Борейко [1], Н.Ю. Возіянової [2], Н.В. Дмитрієвої [3], Ю.М. Коваленко [7]. На сьогодні, проблемними питаннями у сфері е-комерції є: недосконалість нормативно-правової бази, відсутність механізмів податкового контролю. За таких умов, а також, зважаючи на стрімкий розвиток е-комерції необхідно зосередити увагу науковців на вивченні економічних відносин, що здійснюються у сфері е-комерції в Україні, дослідити досвід оподаткування е-комерції у провідних країнах світу.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок із даного напрямку. Розвиток електронних відносин у бізнесі, глобалізація е-комерції потребує наукових досліджень даного напрямку, і в першу чергу, вивчення зарубіжного досвіду адміністрування та контролю е-комерції з метою імплементації у вітчизняну сферу.

Список використаних джерел:

1. Борейко Н.М. Оподаткування електронної комерції : дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.08 [Електронний ресурс] / Н.М. Борейко. – Ірпінь, 2015. – 274 с. – Режим доступу: http://asta.edu.ua/files/-Boreiko_Natalia/Dysertacia_Boreiko.pdf.
2. Возіянова Н.Ю. Інституціоналізація налогооблогення в сфері інтернет-торговлі / Н.Ю. Возіянова, О.І. Сидоренко // Податкова реформа в Україні: досвід, реалії та перспективи : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк : ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2013. – Т. 1. – С. 224.
3. Дмитрієва Н.О. Оподаткування електронної торгівлі в умовах економічної глобалізації: сучасний стан, проблеми та їх вирішення / Н.О. Дмитрієва // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – №1. – С. 9-20.
4. Желіховський В.М. Правові засади електронної комерції в Україні : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 / В.М. Желіховський. – К., 2007. – 218 с.
5. Електронна комерція: правові засади та заходи удосконалення : монографія / В. Брижко, А. Новицький, В. Цимбалюк, М. Швець ; за заг. ред. М. Швеця, А. Москаленко, О. Гладківської. – К. : НДЦПІ АПРН України, 2008. – 149 с.
6. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування / П.М. Мельник, А.М. Новицький, О.А. Долгий та ін. ; за заг. ред. П.В. Мельника. – Ірпінь : НУ ДПС України, 2010. – 332 с.
7. Коваленко Ю.М. Мінімізація податкових зобов'язань за здійснення операцій у сфері електронної комерції / Ю.М. Коваленко, Н.М. Борейко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2010. – №3(50). – С. 70-76.
8. Корень А.В. Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы : монографія / А.В. Корень. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2011. – 176 с.
9. Макарова М.В. Електронна комерція : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Макарова. – К. : Академія, 2002. – 272 с.
10. Правове регулювання електронної комерції : монографія / Л.Д. Тимченко, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін. ; за ред. Л.Д. Тимченко. – Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2008. – 236 с.
11. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. №675-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.
12. Тедєєв А.А. Электронная коммерция (электронная экономическая деятельность): правовое регулирование и налогообложение / А.А. Тедєєв. – М. : Приор-издат, 2002. – 224 с.

13. Summer A. E-Commerce / A. Summer, Gr. Duncan // NYH Publishing. 1999. – 263 p.

The theoretical area of e-commerce has been researched, the concept of e-commerce and its characteristic features has been disclosed, e-commerce research issues has been high-

lighted and the promising areas of scientific research has been outlined.

Key words: e-commerce, information and communication technology, electronic interaction, sale of goods and services.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.032–051:33

Н. Ю. Олійник, кандидат педагогічних наук

СТИЛІ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті проаналізовано індивідуальні стилі навчання, пов'язані з орієнтацією на процес та результат діяльності; вказано функціональні ролі педагога та схарактеризовано процес навчання і виховання, що забезпечує систему взаємодій викладача та студентів.

Ключові слова: освітній процес, педагогічна діяльність, педагогічна техніка, стилі навчання, функціональні ролі педагога.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення рівня економічної освіти в Україні потребує розробки стратегії і тактики викладання економічних дисциплін на засадах національної концепції економічної освіти. В умовах сучасної економіки, що потребує ринкового мислення, надзвичайно важливою стає економічна освіта молоді. Основною метою економічної освіти можна вважати формування економічного мислення, а її результатом – економічно обгрунтовану практичну діяльність.

Розвиток освіти пов'язаний з вирішенням цілої низки соціальних, психологічних і педагогічних проблем. Однією з таких проблем, що потребує комплексного вивчення, є вдосконалення стилів викладання як взаємодія викладача та студентів. Стиль відображає найхарактернішу систему методів, прийомів, засобів діяльності. Він виявляється у плануванні, організуванні та контролюванні, прийнятті рішень, здійсненні комунікації, використанні мотивації. У ньому втілюються унікальність комунікативних можливостей, творча індивідуальність, характер відносин із колективом. Високої якості освітніх послуг можна досягти тільки за наявності висококласних педагогів, які постійно вдосконалюють свою майстерність, мобільно реагують на зміни, що відбуваються в світовому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення професійного стилю майбутнього педагога все частіше стають предметом наукового розгляду. Особливості формування індивідуальності вчителя всебічно досліджено С. Пальмановим, В. Загвязинським, Л. Лузіною, Н. Осуховою, А. Панасюком, О. Перелігіною, О. Петровським та іншими науковцями. Напрями досліджень професійного педагогічного становлення розглядали Ф. Березін, В. Петровський, О. Пехота, С. Сисоєва, М. Фіцула, А. Фурман, М. Ясницький та ін.

Педагогічний погляд на культуру вчителя простежується у визначенні, наведеному в «Педагогічному словнику». М.Д. Ярмаченко трактує це поняття як «інтегративна сукупність фізичних, інтелектуальних, загальнокультурних і моральних якостей, професійних знань і вмінь, необхідних для успішної навчальної та виховної роботи. Умовно в них виділяється три групи характеристик, а саме: загальнолюдські якості, професійні якості та моральні якості. Формування основ педагогічної культури та стилів викладання є одним із найважливіших завдань при підготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів [3, с. 358].

Педагогічна діяльність характеризується певним стилем, в широкому розумінні стиль навчання – це стала система способів, прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення. Вона обумовлюється специфікою самої діяльності, індивідуально-психологічними особливостями її суб'єкта (Є. Климов, Н. Левітов, В. Мерлін, І. Страхов та ін.).

Формулювання мети статті. Метою статті є характеристика стилів навчання зорієнтованих на процес і результат, теоретичне обгрунтування функціональних ролей педагога.

Виклад основного матеріалу. При формуванні стилю навчання слід спрямовувати активну діяльність на інформування викладача про сильні сторони особистісних якостей і ставлень, які мають об'єктивне значення для успішної роботи з молоддю. Правильно зрозуміле навчально-виховне значення

стиля педагога для розвитку підростаючого покоління формують його відповідальне ставлення до моделювання своєї індивідуальності. Практичне оволодіння викладача основними принципами педагогічної етики, розвиток його професійної культури і наукової організації праці є важливим аспектом становлення стилю навчання. Процес взаємодії того хто навчає, і того, хто навчається складний і багатограний. На оцінку ефективності цієї взаємодії, на думку фахівців, впливають показники ефективності діяльності, характеристики ситуації та особистості того, хто навчає. Окремі труднощі розуміння особистості іншої людини пов'язані саме з розбіжностями між змістом моральних якостей особистості та способами вираження цього змісту в поведінці.

Педагог одночасно є і дослідником, і методистом, і реалізатором. Важливо зауважити, що педагогічна техніка – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це володіння комплексом прийомів, який допомагає глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у педагогічній роботі. Так, Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Суховська вирізняють такі функціональні ролі педагога: роль практичного виконавця і реалізатора тих проєктів, які він конструює; роль дослідника різного роду професійно-педагогічних проблем і способів їх вирішення [1, с.601].

Найбільш плідний процес навчання та виховання забезпечується саме надійно вибудованою системою взаємодій, що має характеризуватися:

- взаємодією факторів відомості та співробітництва при організації виховного процесу;
- наявністю у студентів відчуття психологічної спільності з педагогами;
- орієнтуванням на дорослу людину з високою самосвідомістю, самооцінкою;
- відсутністю авторитарних форм виховного впливу; – використанням в якості фактора управління вихованням і навчанням зацікавленості студентів;
- єдністю ділового та особистісного спілкування;
- включенням студентів у доцільно організовану систему педагогічного спілкування, в т.ч. через різноманітні форми діяльності: семінари, конференції, диспути і т. ін.

Свідоме формування свого стилю можливо за певного рівня розвитку здатності до самоаналізу професійної діяльності. Педагоги в цьому випадку в ході професійної взаємодії зі студентами цілеспрямовано шукають, відбирають і накопичують засоби і способи спілкування, які забезпечують оптимальну результативність у взаємодії зі студентами і відповідають їх індивідуальності.

Варто схарактеризувати індивідуальні стилі навчання, пов'язані з орієнтацією на процес та результат [4, с.19].

Емоційно-імпровізаційний. Педагог орієнтується переважно на процес навчання, безпосереднє спілкування з учнями, обирає для лекцій найцікавіший матеріал, інші види діяльності подає для самостійного опрацювання студентів.

Емоційно-методичний. Педагог зорієнтований як на процес, так і на результат навчання. Тому він адекватно планує навчальний процес, поетапно відпрацьовує навчальний матеріал, закріплює, повторює, контролює якість знань учнів.

Розмірковувально-імпровізаційний. Орієнтація на процес та результат навчання, адекватне планування, оперативність,

послання інтуїтивності й рефлексивності. Консервативний при відборі методів навчання, віддає перевагу помірному темпу проведення занять, не любить колективних обговорень. Заохочує самостійність.

Розмірковувально-методичний. Орієнтується переважно на результати навчання, виходячи з яких і планує навчальний процес. Домінуванням репродуктивної діяльності. Не любить колективних обговорень, вважає їх марнуванням часу.

Таким чином, стилі навчання пов'язані з особливостями сприйняття навчальної інформації, створенням навчального середовища для розвитку творчих здібностей студентів, що вимагає від сучасного викладача вміння долати внутрішні перешкоди для взаємодії з суб'єктами навчання, утримуватись від різких оцінок і стежити за мовою та мовленням, розвивати і одночасно контролювати невербальну поведінку, надавати допомогу при вирішенні проблем, збільшувати потенціал знань тих, хто навчається.

Висновки. Гуманізація системи освіти, що характеризує сучасний етап її розвитку, пред'являє високі вимоги до загальної і професійної підготовки педагогічних кадрів, до прояву їх творчої індивідуальності. Індивідуальний стиль – одна з важливих характеристик процесу індивідуалізації професійної праці. Наявність свого стилю навчання у професіонала свідчить, з одного боку, про його пристосування до об'єктивно

заданої структури професійної діяльності, а з іншого, – про максимально можливе розкриття своєї індивідуальності.

Список використаних джерел:

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економічних дисциплін : навч. посіб. / О.В. Аксьонова. – К. : КНЕУ, 2006. – 708 с.
2. Грицуленко С.І. Методика викладання економічних дисциплін : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С.І. Грицуленко, Н.Ю. Потапова-Сінько, К.М. Гарбера. – Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2012. – 224 с.
3. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч. посіб. / М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін. ; за заг. ред. М.В. Артюшеної. – К. : КНЕУ, 2008. – 336 с.

The individual styles of studying which are associated with a focus on process and results are analyzed in the article. The teachers functional roles are specified. The process of studying and education, which is providing a system of relations between teacher and students are characterized in the article.

Key words: educational process, pedagogical activities, pedagogical technology, studying styles, the functional role of the teacher.

Отримано: 27.03.2017

УДК 336.77:061.5

О. С. Олійник, кандидат економічних наук

ТОРГІВЕЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті приділена увага стану та розвитку торгівельних підприємств України. Проведений аналіз обороту роздрібною торгівлі Хмельницької області.

Ключові слова: торгівля, торгівельне підприємство, напрямки розвитку, заходи, реформування.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України, стан та розвиток торгівельних підприємств змінюється, так кількість їх знижується, а види урізноманітнюються, а тому виникає необхідність визначення сутності, значення та перевтілення торгівельних підприємств.

Огляд літератури. Вирішенням виниклих питань в сучасній торгівлі на теоретичній основі займаються вчені з різними поглядами, різною направленістю та з різною метою, так відносно технологій і обладнання підприємств торгівлі – Ребіцький В.М. [3, с.47], в сутності комерційної діяльності на ринку товарів та послуг – Апопій В.В. [1, с.269-279], в діяльність торгових підприємств в період ринкової економіки – Лівшиця А.Я. [2, с.37] та інші.

Вклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз розвитку підприємств торгівлі в Україні свідчить, що чумаки являються прообразом сучасного підприємця в галузі торгівлі, з притаманним їм відчуттям прибутку, націленості на пізнання нового та найенергійнішою ініціативою. Також в розвитку торгівлі в Україні внесли ярмарки, які і в період сьогодення мають неабияке місце.

З кінці ХХ століття підприємства торгівлі починають розвивати нові форми організації торгівельної діяльності в Україні, а саме супермаркет, гіпермаркет, магазин удома тощо. В результаті чого, ми можемо відмітити, що виникає необхідність визначення сутності підприємства торгівлі в сучасних умовах господарювання. По-перше, торговельне підприємство – це діяльність суб'єкта господарювання, яка пов'язана з обліком, розподілом та споживанням товарів і послуг [1, с.269-279], по-друге, торговельне підприємство – це сформовані ринкові економічні стосунки у відповідній соціально-економічній системі [3, с.280-284], по-третє, торговельне підприємство – це ланка сфери обігу, що володіє господарською і юридичною самостійністю [1, с.291-294], по-четверте, торговельне підприємство – це обмін просування товарів від виробника до споживача за допомогою купівлі-продажу з реалізацією власних інтересів на основі задоволення потреб ринку при присутності людини, в якості активного елемента діючої системи [2, с.37], тощо.

Ці визначення торговельного підприємства спонукають до осмислення їх діяльності з особливими властивостями.

Самоорганізація торговельного підприємства, являючись однією з його властивостей передбачає цілий ряд можливостей, в тому числі:

- визначення цілей, формування їх та вирішення;
- адаптування підприємства до будь-яких змін по відношенню до зовнішніх та внутрішніх впливів на підприємство;
- протистояння руйнуючим системам господарювання;
- генерація сил на інноваційний розвиток;
- реорганізуватися та змінювати поведінку господарювання.

Торгівельне підприємство вимушено при необхідності діяти стохастично, при чому поведінку діяльності не завжди змінювати.

Наявність ресурсів та різноманіття структурних зв'язків підкреслюють особливість того чи іншого суб'єкта господарювання в галузі торгівлі, його унікальність, а також поведінки в конкретних умовах при одночасному нарахуванні необмежених можливостей.

Для діяльності будь-якого підприємства, в тому числі і для торговельного необхідно керуватися чинним законодавством держави де здійснюється відповідна діяльність. Так, торговельні підприємства України в основу регуляторної політики включають: Конституцію України, Господарський кодекс, Закон України «Про торгівлю біржу».

Сучасні торговельні підприємства переживають нелегкі часи, так як значний ріст кількості даних підприємств в період першого десятиліття ХХІ століття має значний спад в теперішній час. До передумов даної ситуації можна віднести насамперед недосконалість законодавчої бази, нестабільність економіки, відсутність централізації інформатизації суспільства тощо. Незважаючи на кількісний спад, оборот торгівлі має стабільну динаміку до росту, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка обороту роздрібною торгівлі Хмельницької області

Роки	Оборот роздрібною торгівлі, млн. грн.	Роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	Частка роздрібною товарообороту підприємств у обороті роздрібною торгівлі, %
2010	12514,8	5227,8	41,8
2011	15651,0	6544,6	41,8

Продовження таблиці 1

2012	17948,6	7267,5	40,5
2013	19383,9	7481,9	38,6
2014	22550,6	8738,1	38,8

Джерело: [4].

Отже, сучасний стан торговельних підприємств в Україні притаманні наступні течії:

- розвиток інтеграційних процесів у комерційних підприємствах;
- хід інтенсивного розширення торговельних мереж в різних регіонах країни;
- динамічне піднесення торговельних підприємств при урівноваженому стані розвитку виробництва;
- посилення сфери послуг;
- наявність труднощів, що виникають в результаті недосконалого чинного законодавства;
- ускладнення, що полягають у наявності корупції та адміністративних бар'єрів;
- проблеми низького рівня ринкової конкуренції;
- перешкоди, пов'язані з нерозвиненістю фінансових ринків.

Рішення вказаних проблем вимагає державного регулювання, що враховує негативні наслідки, обумовлені трансформацією української економіки. Для успішних перспектив розвитку торговельних підприємств необхідно здійснити цілий ряд заходів, що можна поділити на нормативні, організаційні, економічні, фінансові, ресурсні, соціальні та науково-інформаційні.

Нормативні заходи включають створення нормативно-правових актів сприяння підприємницької діяльності, забезпечення виконання прийнятих законів і підзаконних актів.

Державне планування розвитку і підтримки торговельних підприємств створенням єдиної системи реєстрації та легалізації, а також спрощення порядків відкриття та закриття підприємства, що складає організаційні заходи.

До екологічних необхідно віднести загальне покращення економіки держави, а також створення умов для зростання платоспроможності населення.

Фінансові заходи передбачають удосконалення системи фінансування і кредитування торговельного підприємства, реформування вітчизняного оподаткування.

УДК 338.48-6:7/8

Б. О. Опря, кандидат історичних наук

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ПІДВИДИ

У статті проаналізовано зміст культурно-пізнавального туризму, визначено його підвиди та вказано перспективи його розвитку.

Ключові слова: культурно-пізнавальний туризм, подієвий туризм, релігійний туризм.

Культурно-пізнавальний туризм на сьогоднішній день є одним з найпоширеніших видів туризму. В умовах сьогодення культурно-пізнавальний туризм набуває все більшої популярності, він приваблює людей різних вікових категорій, які прагнуть отримати нові знання і яскраві враження. Основна мета такого туризму полягає в ознайомленні з туристичними пам'ятками (пам'ятками культури, архітектури, історії, мистецтва, етнічними особливостями, життям і побутом окремих етносів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз наукової літератури, окремі сучасні дослідники О.Т. Лойко, О.В. Бабкін, М.П. Кляп, О.О. Любіцева, С.П. Романчук приділяли в своїх наукових працях увагу особливостям культурно-пізнавального туризму, однак класифікація даного виду туризму та нюанси його функціонування потребують подальшого вивчення.

Мета статті: проаналізувати основні підвиди культурно-пізнавального туризму та показати їх актуальність у сучасному соціумі.

Виклад матеріалу. Культурно-пізнавальний туризм – це подорож з пізнавальними цілями, яка знайомить туриста з культурними цінностями, розширює його кругозір [1].

Розрізняють такі підвиди культурно-пізнавального туризму:

Можливість формування капіталу для початківців, розвиток ринку нерухомості та лізингу складають ресурсні заходи.

Соціальні заходи передбачають реформування системи соціального партнерства з державними структурами та органами виконавчої влади.

Вплив розвитку ІТ-технологій, а також інформатизації суспільства необхідно в торговельних підприємствах ввести систему забезпечення підприємства різноманітною інформацією, науковими дослідженнями з питань розвитку підприємства, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації своїх працівників, що являються науково-інформаційними заходами щодо активізації розвитку торговельного підприємства.

Висновки. Таким чином, необхідно відмітити ряд факторів подальшого розвитку торговельного підприємства – прискорення розвитку сфери послуг, поступ соціально-культурного аспекту, подолання вираженої неформальності економіки; інформатизація діяльності, зростання ринкового новаторства, розвиток комерції та електронної торгівлі тощо.

Список використаних джерел:

1. Апопій В.В. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг / В.В. Апопій та ін. – К. : НМУ Укоопосвіта, 2009. – 343 с.
2. Введення в ринкову економіку / під ред. А.Я. Лівшиця. – К. : Кондор, 2004. – 252 с.
3. Ребіцький В.М. Технологія й обладнання підприємств торгівлі / В.М. Ребіцький. – К. : Либідь, 2006. – 376 с.
4. Роздрібна торгівля Хмельницької області у 2000-2014 роках : стат. збірник. / Голов. упр. статистики у Хмельницькій області, за ред. Л.О. Замської. – Хмельницький : Голов. упр. статистики, 2014 – 75 с.

In the article attention is paid to the state and development of commercial enterprises in Ukraine. The analysis of retail trade turnover Khmelnytsky region.

Key words: commerce, commercial enterprise, directions of development measures of reform.

Отримано: 27.03.2017

I. Культурно-історичний (інтерес до історії країни, відвідування історичних пам'яток і пам'ятних місць, тематичних лекцій з історії та інших заходів). Власне, культурно, історичну та природну спадщину в сучасному туризмі прийнято ділити на такі категорії: а) надбання, що використовується в основному туристами (фестивалі, пам'ятники); б) надбання змішаного користування (менш значні історичні пам'ятники, музеї, театри, заповідники); в) надбання, що використовується в основному місцевим населенням (цивільні споруди, культові об'єкти, кінотеатри, бібліотеки) [2].

Історичний туризм не тільки приносить доходи регіону, але й дає місцевому населенню підставу пишатися своєю унікальною спадщиною та можливістю ділитися нею з туристами.

II. Культурно-подієвий (інтерес до старовинних традиційних або сучасних постановочних культурних заходів або «подій» (свят, фестивалів) і участь у них. Визначення подієвого туризму можна представити так: подорож з метою участі або споглядання певної події (карнавалу, фестивалю, свята, церемонії, спортивного змагання або природного явища тощо), що передбачає наявність відповідних туристичних ресурсів та спеціальної підготовки.

Безперечною є економічна ефективність від розвитку подієвого туризму, що дозволяє оптимально вирівнювати коливання туристичної сезонності. Для багатьох туристич-

них регіонів, курортів, міст та містечок проведення відповідних заходів є додатковим джерелом грошових надходжень, а якщо захід відвідують ще й іноземні туристи, то і валютних. Тому у розвитку подієвого туризму, як правило, зацікавлені місцеві громади [3].

III. Культурно-релігійний (інтерес до релігії або релігій країни, відвідування культових споруд, місць паломництва, тематичних лекцій по релігії, знайомство з релігійними звичаями, традиціями, ритуалами та обрядами). Близькі паломництву потоки формуються екскурсійним туризмом релігійної тематики. Такі поїздки зазвичай не такі тривалі як мандрівки віруючих, організуються в будь-який час року і не прив'язані до культових свят. Якщо для паломника важливий духовний момент, то релігійний турист відправляється в подорож по Святих місцях з культурно-пізнавальною метою. У деяких турах одночасно можуть брати участь як паломники, так і туристи. По маршруту вони відвідують культові святині і архітектурні пам'ятки минулого, що дозволяє світським людям залучитися до духовних традицій [4, с.11].

IV. Культурно-археологічний (інтерес до археології країни, відвідування пам'яток старовини, місць розкопок, участь в археологічних експедиціях). Під час таких поїздок туристи не лише можуть прослухати лекцію професійного археолога, але і доторкнутися до предметів давнини. Цікавим відгалуженням археотуризму став підводний археологічний туризм, який дає можливість подорожувати крізь віки цивілізації і культури затонулих міст [5].

Найпопулярніші археологічні тури в країни – Ізраїль, Єгипет, Ліван, Індія, Монголія, Ірак, Мексика, Перу. Розвивається культурно-археологічний туризм і в Україні, серед регіонів домінуючими є Правобережжя, Лівобережжя, південні області тощо.

V. Культурно-етнографічний та культурно-етнічний (інтерес до культури етносу (народу чи народності), об'єктів, предметів і явищ етнічної культури, побуту, одягу, мови, фольклору, традицій і звичаїв, етнічної творчості, відвідування батьківщини предків, знайомство з культурною спадщиною свого народу, етнічних заповідних територій, етнічних тематичних парків. Етнічний туризм – це чудовий спосіб дізнатися більше про своє коріння або вивчити історію народу.

Етнічний туризм може бути як внутрішнім (наприклад, відвідування глибинки міськими жителями з метою ознайомлення з архаїчними говорами, фольклором, побутом, культурою і мовами автохтонних народів), так і зовнішнім, який пов'язаний з відвідуванням історичної батьківщини або місць народження родичів. Останній різновид часто називається ностальгічним туризмом [6].

VII. Культурно-екологічний (інтерес до взаємодії природи і культури, до природно-культурних пам'яток, відвідування природно-культурних ансамблів, участь у культурно-екологічних програмах). Основна причина виникнення еколо-

гічного туризму знаходиться у неврегульованості відносин у системі «суспільство-природа», або в туристичній інтерпретації «туризм-екологія». Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищену увагу в останні роки до відвідування місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем. Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, донести до людей нагальність і важливість питань захисту навколишнього середовища. Даний вид туризму дозволяє помякшити удари, що завдає природі бездумне ставлення до неї людини, зберігає фрагменти незаймані природи і сприяє примноженню природних цінностей не тільки за допомогою екологічної просвіти, але і за рахунок коштів, що спрямовуються з прибутків від екологічного туризму на вирішення цих завдань [7].

Таким чином, у сучасному світі культурно-пізнавальний туризм забезпечує морально-освітню єдність людства, сприяє утвердженню толерантності, сприйняття і правильного розуміння багатого різноманіття культур нашого світу. Практично кожна людина і етнос в тій чи іншій мірі відкритий для контактів і сприйняття культурних досягнень інших людей і народів та одночасно і сам готовий поділитися власними культурними надбаннями та цінностями.

Список використаних джерел:

1. Лойко О.Т. Туризм і готельне господарство [Електронний ресурс] / О.Т. Лойко. – Режим доступу: <http://infotour.in.ua/lojko5-1.htm>.
2. Історичний туризм (історико-культурний туризм) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/1299101043566/turizm/internet-turizm>.
3. Бабкін О.В. Спеціальні види туризму [Електронний ресурс] / О.В. Бабкін. – Режим доступу: <http://infotour.in.ua/babkin09.htm>.
4. Любіцева О.О. Паломництво та релігійний туризм / О.О. Любіцева, С.П. Романчук. – К., 2011. – 416 с.
5. Археологічний туризм в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eco-mir.net/show/1219>.
6. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму [Електронний ресурс] / М.П. Кляп. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/93406-etchniy-turizm-nostalghchniy-turizm-etnografchniy-turizm.html>.
7. Екологічний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/26977>.

The article analyzed the content of cultural tourism, defined its subtypes and indicated the prospects of its development.

Key words: cultural-cognitive tourism, event tourism, religious tourism.

Отримано: 28.03.2017

УДК 379.85

В. С. Поліщук, кандидат економічних наук

РИНКОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті обґрунтовано важливість підвищення якості наданих туристичними фірмами і підприємствами послуг. Особливе значення приділяється проблемам формування якості послуг туристичного посередництва організації; вимірювання якості послуг: інструментам вимірювання, критеріям оцінки, потребам добору параметрам, що дають змогу оцінити якість продукту у туризмі.

Ключові слова: якість, значення, вимірювання, оцінка, проблема, формування, підхід.

Якість, поряд з ефективністю, є однією з найскладніших філософських, геополітичних, економічних, соціальних та виробничо-технічних категорій. Взаємозв'язок між кількістю та якістю у найбільш повному та загальному вигляді сформульована філософами в законі про перехід кількості в якість. Це теоретичне положення має важливе значення для вивчення категорії якості на основі системного підходу до вироблення та впровадження практичних рекомендацій ефективного управління економікою будь-якого виробництва, у тому числі туристичного, в умовах регулювання ринкових відносин [1, с. 250].

Слід відмітити, що підвищений інтерес до проблематики якості, в тому числі і в наданні туристичних послуг, в останні роки зумовлений вимогами ринку. Кожне підприємство на ринку має прагнути до визначення власних цілей і надавати конкретний вимір якості своїм продуктам (послугам).

Питанням формування якості туристичних послуг в умовах ринку приділяють увагу ряд провідних вітчизняних і зарубіжних вчених: Н. Кудла, М. Жердев, В. Мірошниченко, Н. Мережко, Г. Крилова, Л. Нечаюк, Р. Бичківський, О. Криворучко, О. Давидова, Л. Дядечко, О. Сфимова, М. Жукова, Я. Кочмарек, О. Любіцева, І. Писаревський, А. Самій-

ленко, Т. Ткаченко, М. Бойко, Н. Чорненька, М. Шаповал і ряд інших. Саме такі праці як: «Нормативне забезпечення туристичних і супутніх послуг в Україні: стан та перспективи розвитку» (2012 р.), автором якої є Т. Годієнко; «Організація транспортних подорожей і перевезень туристів», автор – В. Герасименко; «Роль персоналу у підвищенні якості послуг готельно-ресторанного господарства» (2012 р.), автор – О. Давидова; «Транспортне забезпечення розвитку сільських територій» (2003 р.), автор – І. Дума; творчі добробки вчених: М. Григорак, Є. Євтушенського, К. Ковальської, Н. Бутенко і ряду інших, свідчать про важливість підвищення якості надання туристичних послуг відповідними підприємствами і фірмами.

На основі вище сказаного можна зробити висновок про те, що однією з найбільш важливих складових залучення туристичних потоків і підвищення іміджу туристичної індустрії країни в умовах постійно зростаючої конкуренції є підвищення якості обслуговування і надання на відповідному рівні туристичних послуг. Тобто, в мовах ринку необхідно здійснювати перехід від традиційного розуміння якості до комплексного управління якістю туристичних фірм і підприємств у наданні ними відповідних послуг.

Не важко помітити, що всі країни, де переважають ринкові відносини, вирізняються високим рівнем культури обслуговування. Саме це зумовлює та визначає рівень цивілізованості того чи іншого суспільства. Тобто, головним показником стабільного економічного розвитку туристичної індустрії може бути лише підвищення її інтелектуального потенціалу і науково-технічної інновації, застосування яких суттєво впливає на підвищення її іміджу, а отже на збільшення туристичних потоків в країну, що є головним складовим елементом зростання економічної ефективності туристичних фірм і підприємств.

Метою статті є розкриття важливості підвищення якості в наданні туристичних послуг.

Ознайомлення з напрацюваннями таких сучасних науковців як: О. Бакалійського, В. Євтушевського, К. Ковальського, Н. Бутенко, Й. Кондо, Н. Кудли та інших переконує в необхідності виявлення шляхів і самодостатніх напрямів у пошуку резервів формування і підвищення якості туристичних послуг. При цьому слід відмітити, що це є досить складний наукоємний процес. Зокрема, вчений Н. Кудла відмічає, складність управління якістю послуг полягає не лише у визначенні сподівань клієнтів, але й у проектуванні послуги, що відповідає цим сподіванням та сталому моніторингу рівня задоволеності туристів. Додатково проблемою є ідентифікація критеріїв, які використовують клієнти при оцінці якості послуг. На противагу продуктам матеріальної сфери виробництва, де рівень якості однозначно визначають норми стандартів, технічна специфікація чи технічні умови, у випадку визначення рівня якості послуг туристичного посередництва виникає багато проблем. Як зазначалося раніше, оцінка якості послуг, зазвичай суб'єктивна; вона здійснюється не лише після отримання послуги, а також у процесі її надання. Неможливість визначення якості послуги спричиняє те, що турист створює свої власні, як правило суб'єктивні, критерії оцінки. Якщо ці критерії залишаються незадоволеними, то клієнт може припинити користуватися послугами обраного туристичного посередника. Отже, принципового значення набуває визначення таких ознак послуг, які сприймаються клієнтом і можуть ним оцінюватись.

Вимірювання якості послуги у багатьох випадках є найбільшою проблемою для туристичних підприємств. До основних способів належать вимірювання [6, с.34]:

- часу виконання послуги;
- часу реалізації процесів;
- часу очікування на послуги;
- реєстрації кількості претензій;
- спостереження за зміною економічних показників.

Інструментами вимірювання якості туристичних послуг є:

- стандарти;
- технічні та товарні норми;
- гарантії й гарантійні витрати;

- культура обслуговування;
- забезпечення прав споживача;
- розв'язання спорів.

Цей підхід виявляє загальну проблематику, що стосується якості туристичних послуг. Проблему якості в туризмі, як уже зазначалося, ми обхідно аналізувати стосовно ознак власне туристичної послуги та якості обслуговування клієнта. Сподівання клієнта щодо якості послуг! залежать від:

- індивідуальних потреб особистості;
- попереднього досвіду клієнта;
- обміну досвідом між клієнтами;
- зовнішньої комунікації (оголошення, реклама, участь у туристичних заходах);
- формування іміджу фірми.

Окрім критеріїв оцінки якості послуг, якими послуговуються клієнти, потрібно зазначити критерії й показники, які має використовувати туристична агенція. Подані нижче чинники не відрізняються від тих, які здавна застосовують у сфері матеріального виробництва. До них належать [4, с.234]:

- кількість скарг і пропозицій;
- лояльність клієнтів;
- термін реалізації послуг;
- витрати якості;
- типові економічні показники (оборот, прибуток тощо), які опосередковано відображають рівень якості послуг (у тому числі ступінь задоволеності клієнта);
- показники, що відображають рівень якості послуг, – ступінь задоволеності клієнта.

Предметом продажу суб'єктами туристичного посередництва найчастіше є туристичний пакет (захід), тобто набір визначених послуг комплексного характеру. Якість туристичного пакету визначається якістю окремих його компонентів, тобто послуг:

- транспортних (основні якісні постулати – час, комфорт, безпека подорожі тощо);
- розміщення (надійність реалізації, швидкість, фаховість обслуговування, індивідуальний підхід до клієнта тощо);
- гастрономічних (смак і аромат страв, композиція страв, величина порції, різноманітність меню тощо);
- туристичного супроводу (надійність, достовірність послуг, вразливість надавала послуг).

Низька якість однієї з складових пакету впливає на якість продукту загалом. Тому туроператор має піклуватися про відповідний рівень кожної послуги, що входить до туристичного пакету. Це завдання є доволі складним і проблематичним, оскільки окремі послуги надаються різними підприємствами, тобто незалежними суб'єктами господарської діяльності. Можливість впливу на них значною мірою залежить від тендерних умов. У випадку сильної позиції з огляду виробників окремих послуг туроператор може вимагати відповідного рівня якості придбаних послуг, іноді ставлячи це питання в основу подальшої співпраці.

У процесі формування якості пакету туристичних послуг потрібні зусилля всіх надавачів послуг, що беруть участь у його створенні й зацікавлені у пропонуванні потенційним покупцям продуктів найвищої якості.

Гарантією визначеного рівня якості туристичного заходу може бути [2]:

- відповідне формування «змісту» пропозиції;
- добір надійних субвиконавців, що беруть участь у її створенні;
- вимоги стосовно якості й стандартів в основних надавачів послуг та туристичних дестинаціях;
- підвищення якості організації й культури обслуговування в усіх ланках процесу надання туристичних послуг;
- збагачення пропозиції інноваціями;
- підвищення кваліфікації персоналу, що відповідає за надання послуг;
- кооперація всіх організаторів заходу, в тому числі місцевої влади і місцевої громади.

Можна стверджувати: що точніше туроператор зможе визначити процес створення туристичного пакету і описати

його у деталях, то більші можливості формування й упорядкування принципів та процедур системи гарантування високої якості послуг. Важливе значення для якості туристичного пакету має визначення сукупності змінних, які його описують. Однак це вимагає досліджень стосовно [3]:

- сподівань туристів щодо продукту (послуги);
- підходу надавачів до проблематики якості;
- знань, які представляють експерти з туризму, маркетингу, теорії якості, психології тощо.

Комплексний підхід до проблеми добору параметрів, що дають змогу оцінити якість продукту у туризмі, виникають передусім з існування розбіжностей між підходом до проблематики якості споживачів (туристів) і виробників послуг. Це є передусім значущості окремих параметрів оцінки якості, тобто місця критеріїв у ієрархії важливості.

До суб'єктів, зацікавлених у відповідному рівні якості послуг туристичного посередництва й організації згідно з законом України «Про туризм» належать: органи державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють контроль за додержанням вимог законодавства з питань туристичної діяльності, проводять перевірки якості надаваних (пади них) туристичних послуг, виконання ліцензійних умов, стандартів, норм і правил щодо здійснення туристичної діяльності та, відповідно до закону, накладають стягнення і вживають інших заходів за порушенням законодавства в галузі туризму.

У Німеччині, наприклад, знак якості для найкращих бюро подорожей призначається Європейським інститутом туризму (ЕТІ), сертифікат якого є підтвердженням високої якості надання послуг і професійного обслуговування. Широко представлена інформаційна акція у пресі, радіо і на телебаченні гарантує, що сертифікат клієнтами розпізнається. До його основних переваг належить ствердження позиції серед теперішніх клієнтів, здобуття нових та спонукання працівників до високого рівня обслуговування. У процесі сертифікації інститут перевіряє три сфери:

- 1) зовнішній вигляд бюро подорожей, дизайн його приміщень;
- 2) компетентність і обізнаність персоналу, їх уміння ідентифікувати потреби клієнта і представлення пропозиції, що відповідає цим вимогам;
- 3) ставлення до клієнта.

Сумарно перевіряється понад 100 критеріїв. Сертифікат надається, якщо бюро отримає понад 75% пунктів. Як оціночне знаряддя застосовується вже згаданий метод таємного покупця (mystery shopping), який полягає у збиранні інформації спеціально підготовленими спостерігачами, які виконують роль клієнта. Після позитивного проходження

сертифікації оцінених суб'єктів туристичного посередництва розміщують на спеціально створеній і рекламованій у засобах масової інформації Інтернет-сторінці.

Знак якості чинний упродовж року від моменту його затвердження і може бути продовжений на наступний рік після поточного контролю.

Рекомендація визнається галузевими інститутами та надає певні переваги у конкурсах, які гарантують конкурентоспроможність власним продуктам та формують візерунок фірми на ринку. Отримана рекомендація стає символом і одночасно завершенням заходів, які туристичне бюро організувало з метою вдосконалення пропозиції свої послуг.

Для клієнта така рекомендація є підтвердженням якісного нагляду над певним послугодавцем з боку незалежного суб'єкта. Якщо бюро подорожей бажає мати добрі контакти з клієнтами, воно не повинно уникати рекомендаційного аудиту чи участі у різноманітних конкурсах. Це виникає з бажання пристосуватися до мінливих потреб і сподівань клієнтів. Звідси також випливає необхідність прийняття відповідних стандартів якості стосовно самих продуктів, тобто послуг туристичного посередництва і організації та моделі управління якістю на підприємстві [5, с.197-201].

Список використаних джерел:

1. Жердев М.Д. Вплив якості транспортногo обслуговування на попит споживачів транспортних послуг / М.Д. Жердев, Ю.В. Мирошніченко // Вісн. економіки транспорту і промисловості. – 2010. – №29. – С. 250-253.
2. Kornak A.S. Ekonomia i organizacja biur podróży / A.S. Kornak. – Częstochowa : WSHiT, 2003. – S. 76.
3. Kornak A.S. Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości regionie / A.S. Kornak, A. Rapacy. – Wrocław : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, 2001. – S. 138.
4. Кудла Н.Є. Менеджмент туристичного підприємства : підручник / Н.Є. Кудла. – К. : Знання, 2012. – 343 с.
5. Кудла Н.Є. правління якістю в туризмі : підручник / Н.Є. Кудла. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 327 с.
6. Tkaczuk T. Zarządzanie jakościowe w organizacjach usługowych / T. Tkaczuk // Przegląd Organizacji. – 2005. – №11. – S. 34.

The article substantiates the importance of improving the quality of tourism firms and service businesses. Special attention is paid to problems of formation of quality of tourism posrednictwa of the organization; measuring service quality: measurement tools, evaluation criteria, needs of selection parameters that give the opportunity to evaluate the quality of the product in tourism.

Key words: quality, value, measurement, estimation, problem, formation, approach.

Отримано: 22.03.2017

УДК 351:331.5:31

Л. А. Парок, кандидат економічних наук

ІНДИКАТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Зроблено аналіз стану та динаміки показників зайнятості населення в Хмельницькій області, виявлено позитивні та негативні тенденції економічного індикатора сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток; регіональний розвиток; економічний індикатор сталого розвитку; занятість населення.

Незбалансований розвиток сучасної економіки регіонів в Україні, неоднорідність їх соціально-економічного становища, перебіг кризових явищ в усіх сферах життєдіяльності суспільства посилюють асиметрію регіонального розвитку.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю визначення рівня зайнятості населення Хмельницької області.

Зайнятість населення та формування цивілізованого ринку праці є предметом досліджень значної кількості вітчизняних учених, переважно в економічній науковій галузі. Теоретико-методологічні аспекти процесу формування державної політики в сфері зайнятості знайшли висвітлення в працях: Ж. Анпілогова, З. Бараник, М. Безтелесна, А. Гайдучкий, Н. Гаркавенко, І. Кочура, А. Никоненко, О. Гаршина, Н. Ушенко, О. Шебаніна та ін.

Менш дослідженим є питання стану рівня зайнятості населення регіону, визначення позитивних й негативних тенденцій, вплив цього рівня на економічний розвиток території в контексті сталого розвитку.

Метою дослідження є здійснення аналізу стану та динаміки показників зайнятості населення в Хмельницькій області, виявлення позитивних і негативних тенденцій.

Зайнятість населення належить до основних макроекономічних показників і є головною складовою соціально-економічної політики держави. Вітчизняний учений І. Гнібіденко в цьому зв'язку зазначає, що вагомими передумовами економічного і соціального розвитку є взаємозв'язок структурно-інституціональних змін у господарському комплексі регіону в аспекті зайнятості, міжнародної трудової міграції та

економічної безпеки. Інший науковець А. Гуменюк стверджує, що структура зайнятості населення формується в результаті зрушень у матеріальній базі виробництва, зміни галузевої структури економіки, дії інших чинників. Відтак, зайнятість населення як соціально-економічне явище віддзеркалює стан економіки країни загалом та окремих її сегментів зокрема.

За даними Державної служби статистики України, у 1-му півріччі 2016 р. ситуація як на державному, так і регіональному ринку праці залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Наприклад, у Хмельницькій області чисельність зайнятого населення віком від 15 до 70 років протягом січня-вересня місяця 2016 р. становила 515,2 тис. осіб. Кількість зайнятого населення працездатного віку становила 497,9 тис. осіб. Рівень зайнятості населення знизився серед осіб від 15 до 70 років і становить 54,5%, а серед працездатних осіб – 62,6%. Отже, обсяги та рівень зайнятості населення в регіоні є низькими, хоча в порівнянні з іншими регіонами країни Хмельницька область має середні показники.

В усіх видах економічної діяльності в Україні зменшується середньооблікова кількість штатних працівників. Це явище притаманне для всіх регіонів. Так, у цілому по Хмельницькій області за січень-вересень 2016 р. середньооблікова кількість штатних працівників становила 214,4 тис. осіб. У порівнянні з 2015 р. ця кількість скоротилася на 6,2 тис. осіб за аналогічний період. Причому скорочення відбулося в усіх видах економічної діяльності, найбільш суттєво це відчули такі сегменти, як промисловість, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

В умовах ринкової економіки протилежним до зайнятості населення є безробіття, яке виникає внаслідок функціонування господарського механізму, породженого внутрішніми суперечностями ринку.

Сьогодні в Україні значними залишаються обсяги та рівень безробіття. Так, у Хмельницькій області чисельність безробітних у 2015 р. (січень-вересень) становила 11,8 тис. осіб, кількість безробітних працездатного віку у 2016 р. становила 9,4 тис. осіб.

Результати проведеного дослідження дають можливість визначити негативні тенденції в сфері зайнятості населення на прикладі Хмельницької області. Такими тенденціями є:

- край низький обсяг і рівень зайнятості населення;
- зменшення середньооблікової кількості штатних працівників;
- суттєві обсяги вимушеної неповної зайнятості;
- зростає кількість працівників, які були попереджені про заплановане масове вивільнення;
- залишаються значними обсяги та рівень безробіття;
- скорочується попит на працівників в усіх видах економічної діяльності та по основних розділах класифікації професій;
- суттєвими залишається дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили.

УДК 331.5

О. В. Парок, кандидат економічних наук

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано різні форми самозайнятості населення в Хмельницькій області, запропоновано реалізацію принципу свободи підприємництва і вибору яка вимагає усунення чисельних перешкод.

Ключові слова: ринок праці, робоча сила, занятість населення, самозайнятість.

На даний час проблемними питаннями ринку праці Хмельницької області залишаються: недостатня кількість робочих місць та недостатньо високий рівень заробітної плати, відсутність заінтересованості роботодавців у збереженні існуючих та створенні нових робочих місць з належними умовами праці; трансформація зайнятості, її форм, видів та змісту, що впливає на параметри ринку праці та ускладнює управління процесами на ринку праці; тіньова зайнятість та заробітна плата; недостатня активність до створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва та самозайнятості. Надзвичайно гострою проблемою, яка потребує життєво важливого

перерахованих негативних тенденцій свідчать про те, що на ринку праці склалася складна ситуація. Крім того, ця ситуація погіршує ситуацію з державним соціальним страхуванням.

Отже, сьогодні Україна опинилася перед необхідністю формування політики ефективного зайнятості, яка б забезпечувала створення мотиваційних механізмів високоєфективної праці та соціальний захист населення при втраті робочих місць. Варто відмітити, що на державному та регіональному рівнях розробляють програми зайнятості, в яких передбачається формування механізму збереження робочих місць, створення умов для зайнятості вивільнених працівників, захист безробітних та їх сімей, сприяння розвитку професійної мобільності, удосконалення інформаційно-статистичної бази розвитку ринку праці тощо.

Слід зауважити, що з середини 2014 р. державні служби зайнятості в Україні зіткнулися з новими проблемами, що виникли в результаті окупації Кримського півострова та проведенням антитерористичної операції (далі – АТО) в Донецькій та Луганській областях. Управліннями праці та соціального захисту населення станом на 6 листопада 2015 р. взято на облік 1 млн. 579 тис. внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО). З них, 934 тис. осіб – пенсіонери, 199 тис. осіб – діти, 65 тис. осіб – інваліди. Кількість осіб працездатного віку становила 379 тисяч, з яких 123 тис. осіб при отриманні довідки повідомили про потребу в працевлаштуванні.

Підсумовуючи все вище зазначене можна стверджувати, що в Хмельницькій області в сфері зайнятості населення простежуються як негативні тенденції. Державне та регіональне регулювання ринку праці було в основному спрямоване на реалізацію заходів, пов'язаних із проведенням активної форми регулювання ринку праці, що реалізується за допомогою набору економічних інструментів та виконують кілька функцій: професійної активізації безробітних; зменшенням структурного дисбалансу на ринку праці; впливу на обсяги зайнятості та безробіття; верифікації готовності безробітних до праці.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики у Хмельницькій області. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua>.
2. Відомості Хмельницького регіонального центру зайнятості. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.
3. Гнибіденко І.Ф. Соціально-економічні проблеми зайнятості і соціального захисту населення в аграрному секторі економіки України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.09.01 / І.Ф. Гнибіденко. – К., 2005. – 34 с.

Analysis of the conditions and dynamics of the employment indicators in Kharkiv region has been made, positive and negative trends in sustainable development of the economic indicator have been revealed.

Key words: sustainable development; regional development; the economic indicator of sustainable development; employment of the population.

Отримано: 24.03.2017

заходів – зайнятість сільського населення, в тому числі з урахуванням видатків місцевих бюджетів.

Аналіз ринку праці, виявлення основних його тенденцій та проблем здійснювали у свої працях багато науковців: С. Бандур, С. Кожем'якіна, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Ю. Маршавін, С. Мочерний, О. Чернявська, Г. Завиновська, В. Васильченко, П. Буряк, Б. Карпінський, М. Григор'єва та ін.

Метою дослідження є характеристика ринку праці Хмельницької області із пропозиціями щодо перспектив його вдосконалення.

Баланс на ринку праці виступає однією з головних умов ефективного функціонування економіки держави та забезпечення високого рівня добробуту суспільства зокрема. Попит на робочу силу, як складний елемент механізму ринку праці в загальному вигляді відображає потребу економіки у певних працівниках на певний момент часу.

Виявлений дисбаланс на ринку праці Хмельниччини, зростання навантаження на одне вільне робоче місце, свідчить про зростання ролі індивідуального підприємництва у забезпеченні зайнятості населення та соціально-економічного розвитку регіону.

Очевидно, більшість громадян надають перевагу пошуку роботи на вже існуючих підприємствах і організаціях з причини нестабільності фінансово-економічного розвитку, недосконалості податкового законодавства, що значно підвищують ризики ведення власного бізнесу, звертаючись при цьому за інформацією і консультаційними послугами у служби зайнятості. Разом з тим, частка осіб, які зваживши всі «за» і «проти», впевнившись у своїх знаннях і навичках, здібностях і можливостях, розпочинають власну справу, самостійно створюють робоче місце собі, а в ході вдалого ведення бізнесу, розширення кола діяльності, створюють робочі місця ще й іншим безробітним.

Слід відмітити, що Хмельницьким обласним центром зайнятості проводиться робота зі сприяння у працевлаштуванні незайнятих громадян шляхом організації підприємницької діяльності.

Так, за даними представництва Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва у Хмельницькій області, кожна 8 особа, яка була зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності в області протягом останніх двох років, стала підприємцем за сприянням служби зайнятості. Крім того, треба зауважити, що із року в рік підвищувалась якість відбору претендентів серед безробітних, які бажають організувати власний бізнес.

Економічний аналіз самостійно зайнятого населення вимагає вивчення складу та чисельності населення, розподілу за статтю, віком, рівнем освіти, галузями виробництва та просторовим розміщенням. Проведення такого аналізу є вкрай важливим, оскільки на його основі стає можливим розробка регіональної політики щодо формування ефективних механізмів підтримки самозайнятих у пріоритетних галузях виробництва.

В результаті опрацювання доступної статистичної інформації, виявлено, що із загальної чисельності осіб, які отримали одноразову виплату допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності – 720 жінок, що складає 47%, 619 молодих осіб віком до 35 років або 40%, 546 осіб з числа сільського населення, що складає 35%.

Становлення ринкових форм господарювання характеризується інтелектуалізацією самозайнятості. Свідченням цього є зростання числа індивідуальних підприємців, що здійснюють операції з нерухомістю, з охорони здоров'я, надання адвокатських послуг тощо.

За аналізований період чисельність осіб, що мають сферу прикладання праці у різних галузях сфери послуг, досягла 43,1 тис. осіб, тобто їх зростання склало 291,2%.

Завдяки підприємницькій ініціативі значною мірою знято соціальну напругу на локальних ринках праці, люди одержали реальну можливість отримувати доходи. З цих позицій політика держави стосовно різних форм самозайнятості повинна бути гнучкою і диференційованою з тим,

щоб враховувати регіональні відмінності в розвитку економіки та ситуацію на регіональних ринках праці.

У умовах, що сьогодні склалися в Україні, основним завданням державної політики регулювання соціально-трудових відносин є легалізація неформальної зайнятості шляхом вдосконалення існуючого законодавства, приведення його у відповідність до загальноприйнятих норм у цивілізованому світі. Не менш важливим у цьому плані є зняття бар'єрів, що ускладнюють доступ мікробізнесу до кредитних ресурсів та відновлення стимулюючої ролі податків.

Реалізація принципу свободи підприємництва і вибору вимагає усунення чисельних перешкод, найсуттєвішими з яких є: відсутність скоординованої та економічно вивіреної фінансової підтримки підприємництва та сприятливих стартових умов, жорстка фіскальна спрямованість податкової системи, недостатня взаємодія державних і підприємницьких структур тощо. Ефективна реалізація регіональної регуляторної політики стосовно підтримки економічно доцільного індивідуального підприємництва може бути досягнута завдяки створенню відповідних інституцій, оптимізації її організаційної структури та забезпечення адекватного функціонального наповнення її діяльності. Наявність у регіоні добре розвинутої інфраструктури є підґрунтям для розробки регіонального прогнозу і статистики самозайнятості; моніторингу стану підприємницького середовища; створення бази даних про реальні масштаби виробництва товарів і послуг індивідуалами; досягнення нормативно-правової визначеності і прозорості процедури, пов'язаної з відкриттям власного бізнесу, і забезпечення прав осіб, що самостійно організують собі роботу.

Засади регіональної політики розвитку самозайнятості повинні базуватися на стимулюванні розвитку підприємницьких структур у сфері матеріального виробництва; першочерговому розвитку самозайнятості; формуванні моделі зайнятості; підтримці форм самозайнятості.

Ігнорування та недооцінка різних форм самозайнятості значною мірою погіршують ситуацію на регіональних ринках праці. Зростання чисельності самозайнятих значною мірою знімає соціальну напругу на регіональних ринках праці. Неформальний сектор сприяє більш повному задоволенню споживчого попиту населення і більш ефективному функціонуванню реального сектора економіки. Ефективно функціонуючі індивідуальні підприємці формують прошарок середнього класу, що є стратегічним завданням для України і потребує регулювання як з боку держави, так і з боку місцевих органів влади.

Список використаних джерел:

1. Відомості Хмельницького регіонального центру зайнятості. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.
2. Лопушняк Г.С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України : монографія / Г.С. Лопушняк. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.
3. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу : монографія / Ю.М. Маршавін. – К. : Альтерпрес, 2011. – 396 с.

Analyzed different forms of self-employment in the Khmelnytsky region, proposed the implementation of the principle of freedom of establishment and the choice of which requires the removal of numerous obstacles.

Key words: labor market; workforce; employment of the population; self-employment.

Отримано: 16.03.2017

УДК 338.2:338.43

В. М. Семендяк, кандидат економічних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Розкрито теоретичні засади управління соціальним розвитком. Обґрунтовано необхідність розробки механізмів значеного управління з урахуванням рівня їх подальшого впровадження.

Ключові слова: соціальний розвиток, управління соціальним розвитком, рівні управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку вітчизняної еко-

номіки та українського суспільства важливе значення має створення умов для стабільного соціального розвитку держави, суб'єктів господарювання, їх трудових колективів,

окремих працівників. Крім того, посилення процесів глобалізації передбачає більш тісну взаємодію бізнесу з державою та суспільством. Це покладено в основу сучасної концепції соціальної відповідальності, згідно з якою корпорації, держава та суспільство враховують інтереси один одного та всіх зацікавлених сторін.

Усвідомлення значення соціального розвитку та необхідності ефективного управління ним в цілому сприяло розбудові його теоретичних і практичних засад. Разом з тим, актуальність порушеного питання визначається необхідністю пошуку нових ефективних моделей управління соціальним розвитком, забезпечення ефективної взаємодії держави, бізнесу та суспільства у межах концепції сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Різні аспекти управління соціальним розвитком віднайшли своє відображення у дослідженнях таких вітчизняних авторів, як В.Г. Андрійчук, В.М. Гець, О. Гирик, І.О. Гришова [1], В.О. Непочатенко, В.Я. Месель-Веселяк, Г.А. Місько, Ю.М. Новіков, П.Т. Саблук, М.П. Сахаський, М.А. Саприкіна [2], М.А. Саєнсу, П.К. Ситник [3], В.А. Скуратівський, І.І. Топіха, В.П. Трошинський та багатьох інших. Серед основних зарубіжних дослідників слід відмітити А.М. Аверіна, М.О. Кричевського, М.Мескона, Р. Байлера, Ф.Котлера, У. Шарпа.

Разом з тим невирішеними залишаються питання, які стосуються визначення базових засад ефективного управління соціальним розвитком на різних рівнях.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є визначення теоретичних основ соціального розвитку та базових принципів управління ним на рівні держави, окремих регіонів, господарюючих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. «Соціальний розвиток» як окрема категорія включає в себе наступні поняття – «соціальний» та «розвиток». Зміст кожного з них у своєму взаємному поєднанні визначає сутність соціального розвитку.

Проведений аналіз наукових джерел з даного питання свідчить про те, що поняття «соціальний розвиток» вживається у сучасній літературі як у широкому, так і вузькому розумінні. Зокрема, у широкому розумінні соціальний розвиток – це такий тип змін у суспільстві, який характеризується переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану [3]. Таким чином, під соціальним розвитком у широкому значенні розуміють усю сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних процесів, наслідком яких є якісні перетворення в суспільстві. Отже, соціальний розвиток визначає соціальні зміни у всіх підсистемах суспільства як єдиної соціальної системи.

У вузькому розумінні соціальний розвиток – такий тип змін у системі соціально-групових (соціально-статусних, класових, трудових, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, демографічних) відносин, системи соціальної безпеки суспільства, що відзначається переходом їх від нижчого до вищого, більш якісного стану [3].

Соціальний розвиток – незворотні зміни соціальних відносин, перехід соціальних систем, спільнот, інститутів та організацій до якісно нового стану. Водночас, соціальний розвиток відбувається в межах певної існуючої соціальної

структури суспільства як ієрархічно упорядкованої сукупності індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими взаємовідносинами.

Управління соціальним розвитком – процес упорядкованого впливу на соціальну систему, що здійснюється відповідно до властивої їй внутрішньої логіки розвитку, притаманних їй певних об'єктивних закономірностей. Соціальне управління можна визначити як свідому цілеспрямовану діяльність, що має за мету упорядкування процесів суспільного буття, соціального розвитку. Соціальне управління – процес, який приводить той чи інший об'єкт, ту чи іншу складову процесів соціального розвитку у відповідність з потребами, законами функціонування та розвитку власного потенціалу.

Отже, особливість управління соціальною сферою полягає в тому, що в ній існують наступні типи управління: соціального впливу на неї: 1) об'єктивної саморегуляції, 2) соціального управління, 3) внутрішньої свідомої регуляції людиною свого соціального та духовного потенціалу.

Враховуючи викладене, розробка моделей та дієвих механізмів управління соціальним розвитком повинна відбуватися з обов'язковим урахуванням особливостей різних рівнів їх наступного впровадження: макrorівня (рівня держави та всього суспільства, окремих регіонів) та мікрорівня (рівня господарюючих суб'єктів, їх трудових колективів, окремих працівників).

При дослідженні механізмів управління соціальним розвитком слід обов'язково брати до уваги вплив економічних та політичних чинників, взаємозв'язок процесів соціального та гуманітарного розвитку, рівень розвитку соціальної сфери суспільства, а також вплив духовних детермінантів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок із даного напрямку. Сьогодні виникла необхідність у пошуку нових моделей та ефективних механізмів управління соціальним розвитком держави, суспільства, окремих територій, суб'єктів господарювання та їх трудових колективів. Підґрунтям для здійснення таких розробок повинно стати визначення теоретичних основ соціального розвитку та базових принципів управління ним на макро- та мікрорівнях.

Список використаних джерел:

1. Гришова І.Ю. Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І.Ю. Гришова, Т.С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2014. – Вип. 4. – С. 183-187.
2. Корпоративна соціальна відповідальність: модель і управлінські практики: підручник для ВУЗів / М.А. Саприкіна, М.А. Саєнсу, Г.А. Місько та ін. – К. : Вид. «Фарбований лист», 2011. – 690 с.
3. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. : у 2 ч. / [авт. кол. : В.А. Скуратівський, В.П. Трошинський, П.К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.

The theoretical principles of social development's management are being exposed. The necessity of the development of mechanisms of the above mentioned management, taking into account a level of their further introduction, are being grounded.

Key words: social development, management of the social development, levels of management.

Отримано: 29.03.2017

УДК 332.02

В. В. Ткачук, кандидат економічних наук

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Комплексний розвиток підприємницької діяльності та економіки в цілому можливо досягти, лише в поєднанні розвитку системної інфраструктури підприємницької діяльності, вмілої державної політики, інноваційного підходу на основі наукових здобуків та регулювання інтересів підприємств, що працюють в напрямку свого розвитку зокрема та усієї економіки в цілому.

Ключові слова: інфраструктура підприємницької діяльності, комплексний розвиток економіки.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність формує основу ринкової інституції, що забезпечує рішення низки економічних і соціальних задач: формування конку-

рентного середовища, насичення ринку товарами й послугами, забезпечення зайнятості, збільшення податкових надходжень, стримування тенденцій монополізації ринку, роз-

виту науково-технічного прогресу за допомогою здійснюваних інновацій.

Одним із фундаментальних факторів для розвитку підприємства є наявність ефективної інфраструктури та її комплексна підтримка. Процесу інфраструктурного забезпечення розвитку підприємства вимагає ефективного управління, насамперед на рівні держави та регіону вчасності. У зв'язку з цим існує необхідність у чіткому визначенні цільової спрямованості державної підтримки та регіональних органів управління що базується на виробленні стратегічних напрямків формування інфраструктури підтримки підприємства для її ефективного використання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ефективної інфраструктури державної підтримки підприємства досліджуються у роботах вітчизняних вчених (З.С. Варналя, Я.А. Жаліла, В.І. Ляшенко та інш.), зарубіжних теоретиків та практиків (П. Дракера, Ф. Кауфмана, Н. Сірополіса та інші).

Постановка завдання. Метою роботи є узагальнення і доповнення теоретично-методологічних положень щодо розробки методичних підходів формування державної політики при формуванні інфраструктури підприємницької діяльності, яка формується на основі наукового, інноваційного підходу та розробки рекомендацій для їх впровадження в практику господарювання.

Викладення основного матеріалу. Термін «інфраструктура» (походить від латинського «infra» – нижче, «igistructura» – будова, взаєморозташування) характеризується як сукупність галузей, підприємств і організацій, що входять у ці галузі, діяльність яких спрямована на створення умов для нормального функціонування виробництва та обігу товарів, а також життєдіяльності людей [1]. У світовій практиці зустрічаються такі поняття, як «міжнародна інфраструктура», «соціальна інфраструктура», «права інфраструктура», «економічна інфраструктура», «ринкова інфраструктура», «інфраструктура підприємства» та інші, в яких концентруються відповідні обслуговуючі комплекси.

У контексті процесного підходу О.В. Лядовою [4] виділено елементи інфраструктури, найбільш значимі на конкретних етапах функціонування малих і середніх підприємств:

- 1) стартова інфраструктура (ділові центри, бізнес-інкубатори, технопарки, центри комерційної інформації, центри зайнятості, комерційні банки, мікрофінансові та лізингові організації, товариства загального кредитування, венчурні фонди, бізнес-ангели);
- 2) інфраструктура розвитку (підприємницькі об'єднання, торгово-промислові палати, центри підготовки та перепідготовки кадрів, комерційні банки, маркетингові організації, консалтингові фірми);
- 3) інфраструктура, спрямована на підтримку стабільності (товарні біржі, підприємства оптової і роздрібною торгівлі, аукціони, ярмарки, торгові дома, агенції з підтримки експорту, маркетингові центри, бізнес-школи, фонди сприяння кредитуванню, асоціації);
- 4) інфраструктура реструктуризації (консалтингові агенції, центри підтримки субпідряду, торгово-промислові палати, центри й агенції з розвитку підприємства).

Основним завданням та ціллю формування інфраструктури підприємства є створення сприятливих умов для його розвитку шляхом забезпечення комплексної й адресної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в різних напрямках: правовому, інформаційному, консультаційному, навчальному, прогнозно-аналітичному, науково-технічному, технологічному, фінансовому, майновому, а також у наданні підприємцям широкого спектра ділових послуг. Завдяки даній діяльності об'єкти інфраструктури здійснюють налагодження ділових контактів підприємств, що сприяє самоорганізації підприємницької діяльності. А також інфраструктура підприємства покликана забезпечити надання додаткових можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності, що сприяють подоланню специфічних труднощів і проблем, які об'єктивно виникають перед ними, особливо перед підприємцями-початківцями та в період кризових моментів.

В результаті наших досліджень та проведений аналіз показав, що діяльність законодавчих і виконавчих органів у на-

прямку формування об'єктів підприємницької інфраструктури для забезпечення діяльності малих підприємств (бізнес інкубаторів, технопарків тощо) є недостатньо ефективною.

Висновки. Тому очевидно, що першочерговим завданням державного регулювання розвитку підприємства на регіональному та загальнодержавному рівнях є оптимізація й підвищення ефективності інфраструктурної підтримки підприємства, для чого необхідно:

- на державному рівні та у межах регіональної програми сприяння розвитку підприємства, розробити стратегію розвитку інфраструктурного забезпечення цього сектору, яка має передбачати створення відсутніх елементів інфраструктури підтримки підприємства, поліпшення якості роботи наявних елементів інфраструктури й виконання ними поставлених завдань з надання послуг підприємствам, забезпечення взаємодії між елементами інфраструктури й координації їх діяльності;
- створити сприятливий інвестиційний клімат як на державному та і на регіональному рівнях з постійним моніторингом факторів його розвитку та умовами забезпечення;
- для підвищення ефективності функціонування інфраструктури підтримки підприємства на регіональному рівні необхідно побудувати цілу мережу бізнес-інкубаторів, які б підтримували компанії, що перебувають на ранній стадії розвитку;
- створити при Єдиний інформаційно-аналітичний центр для збору в одному місці усієї достовірної інформації (яка повинна постійно оновлюватися) щодо діяльності різних державних структур: служб державної статистики, центрів зайнятості, реєстраційного й дозвільного центрів, податкової служби, правоохоронних органів тощо. Це дозволить заощадити бюджетні кошти, затрачувані кожною організацією на формування власних баз даних;
- сформована єдина система різних відомчих інформаційних банків та системи ефективної комунікації, що дозволить здійснювати їх взаємну корекцію, доповнювати відсутніми відомостями, організаційно оформляти посередництво на товарних, сировинних, фондових і валютних біржах оперативно відслідковувати зміни, що відбуваються, забезпечити можливість швидкого й прозорого доступу до інформації;
- розробити спеціалізовану систему страхування комерційного господарського ризику, торгові палати, інші громадські й добровільні державно-громадські об'єднання ділових кіл тощо.

Список використаних джерел:

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.
2. Данилейчук Р.Б. Методологічні підходи до формування інфраструктури малого бізнесу в сучасних умовах господарювання / Р.Б. Данилейчук // Економічний форум. – 2011. – №2. – С. 18-23.
3. Колісник Г.М. Формування ефективної інфраструктури державної підтримки розвитку малого підприємства в Україні / Г.М. Колісник // Науковий вісник. – 2007. – №17.3. – С. 271-276.
4. Лядова Е.В. Развитие инфраструктуры малого и среднего предпринимательства в условиях становления инновационной экономики : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Е.В. Лядова. – Нижний Новгород, 2012. – 26 с.
5. Пивоваров М.Г. Стан, розвиток інфраструктури малого, середнього бізнесу в Україні та концепція її вдосконалення / М.Г. Пивоваров // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємство. – 2010. – №6. – С. 128-136.

System development business and the economy as a whole can be achieved only in a combination of system infrastructure, entrepreneurship, public policy skillful, innovative approach based on scientific achievements and Regulation interests of enterprises working in the direction of development in particular and the entire economy.

Key words: entrepreneurship infrastructure, comprehensive economic development.

Отримано: 21.03.2017

*А. В. Фурса, кандидат економічних наук,
П. А. Стрельбіцький, кандидат економічних наук*

СУТНІСТЬ РИНКУ ТА НАЙБІЛЬШ ХАРАКТЕРНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ

У даній статті розглянута проблематика ринку. Проведено аналіз найбільш характерних типів ринків у новітній ринковій економіці.

Ключові слова: ринок, типи ринків, ринкова економіка, моделі економіки, структура ринку.

Постановка проблеми. Перш за все, необхідно визначити таке поняття як «ринок». Сучасний економічний словник його трактує так:

- 1) місце купівлі-продажу товарів і послуг, заключення торговельних угод;
- 2) економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, в результаті яких формується попит, пропозиція і ціна [3, с.353].

Різні автори формулюють поняття ринку по-різному, хоч суть цих формулювань майже тотожна; а ряд визначень містить лише окремі нюанси. Наприклад, економісти А. Курно і А. Маршалл трактують, що «Ринок – це не яка-небудь конкретна ринкова площа, на якій продаються і купуються предмети, а в цілому всякий район, де угоди покупців і продавців настільки вільні, що ціни на одні і ті ж товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватись» [2]. Цілком, зрозуміло, що дане визначення передбачає свободу обміну і встановлення цін.

Англійський економіст У. Джевонс вважав, що ринок являє собою всяку групу людей, які вступають в тісні ділові стосунки і заключають угоди відносно любого товару. Тобто, зазначені трактовки зводяться до того, що основний зміст ринку – це сфера обігу.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні основи становлення ринкових відносин та функції ринку висвітлені в світовій літературі всебічно і досить детально. Ці питання досліджувалися в роботах таких науковців, серед яких помітне місце займають: К. Макконнелл, С. Брю [1], А. Курно, А. Маршалл [2], У. Джевонс та інші.

Необхідно зазначити, що більшість цих питань залишаються актуальними на сучасному етапі розвитку і потребують подальшої розробки. Водночас, ще досі не вирішені питання виходу з економічної кризи і забезпечення сталого ефективного розвитку країни.

Метою статті є вяснення сутності ринку та найбільш характерних його типів у сучасній ринковій економіці.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економічна теорія розглядає ринок не тільки як сферу обміну і обігу, а також як систему економічних відносин між людьми, що охоплює процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тобто, ринок виступає в якості складного механізму функціонування економіки на базі різних форм власності, товарно-грошових відносин та фінансово-кредитної системи. Тому структура ринку різноманітна. За видами товарів, що реалізуються, виділяють ринки сировини, матеріалів, засобів виробництва, нерухомості, споживчих товарів і послуг, інформаційних і інтелектуальної продукції, інновацій, капіталів, валюти, цінних паперів, праці, робочих місць і робочої сили. За територіальними ознаками – світовий ринок, зональні, регіональні, окремих країн. А стосовно окремих країн – внутрішні і зовнішні. За рівнем конкуренції – вільні, монополні, олігополні, монополістичні (закриті). Є ринки легальні і нелегальні (тіньові або чорні). Окремо розглядаються аграрні ринки. І так далше. Всього можна нарахувати майже 100 типів ринків.

В новітній ринковій економіці склалися такі найбільш характерні типи ринків:

- Американська ліберальна модель, що характеризується низьким рівнем державної власності (близько 10%), мінімальною участю держави в регулюванні ринку, заохоченням підприємництва, різкою диференціацією на багатих і бідних та прийнятим рівнем життям малозабезпечених.
- Японська модель, що сформувалась в основному після 2-ї світової війни, характеризується відмовою від військових витрат, високим рівнем державного регулювання

економіки, плановістю (на 5 років), позитивним наймом працюючих, невеликими перепадами заробітних плат і соціальною спрямованістю.

- Німецька модель також відрізняється сильним впливом держави на економіку, найперше в частині вирішення соціальних проблем (безоплатна медицина і навчання), введенням планування макропоказників, участю працівників підприємств в управлінні, підвищення ролі банківської системи, незначним перепадом заробітних плат.
- Французька модель – середня між американською і німецькою, але з високою регулятивною роллю держави, складанням 5-річних планів (індикативне планування), участю держави в підприємстві і накопиченні капіталу.
- Шведська модель, яку ще називають соціалістичною через високу соціальну спрямованість, турботу про малозабезпечених, скорочення нерівності. Має високий ріст національного продукту більше 100 років підряд. Половина витрат йде на дотації домашнім господарствам і підприємствам. Державою надається багато інших безоплатних послуг та часто здійснюється регулювання цін.
- Південнокорейська модель – характеризується досить сильним впливом держави на розвиток економіки. Здійснюється планування економічного розвитку через Раду економічного планування, розробляються 5-річні плани, залучаються крупні приватні та державні інвестиції, стимулюється експорт. Певний час здійснювалась державна монополія в кредитно-фінансовій сфері, що дозволило за короткий строк досягти різкого економічного росту (в 50 разів за 16 років).
- Китайська модель – цікава тим, що економічна реформа розпочалась з аграрного сектору і здійснювалась шляхом переходу від народних комун до сімейного підприємства, передачі державою землі в оренду на 50 років з правом успадкування, дозволом продажу виробленої продукції на вільному ринку і виробництва промислової продукції безпосередньо на селі. Внаслідок виник господарський механізм, заснований на різних формах власності і методах господарювання. Доля державного сектору поступово зменшувалась, натомість зростала доля колективних підприємств і приватних. Право продажу продукції понад план дозволило розвинути експорт і різко підняти рівень всієї економіки Китаю, яка ввійшла в ряди передових економік світу.

Що стосується моделі економіки України, то по-перше, вона не схожа ні на одну з вище описаних; по друге – її важко визначити за існуючими в світі соціально – економічними категоріями; по-третє – відрізняється тим, що вона індиферентна щодо захищених верств населення, в той час як ця проблема вирішується виключно за допомогою державних важелів в усіх країнах з розвиненими економіками. Найперше у США, Німеччині, Японії, Швеції. Крім того, економіка України є наполовину тіньовою, зверху до низу, з корумпованими урядовцями, тоталітарною, з масою зuboжлого населення і невеликим прошарком надбагатів-олігархів, що зросли за владою. Хоч за зовнішніми ознаками вона є ринковою (наявність приватних власників, відповідної маси продавців і покупців та ін.), але регульованою з боку держави на користь панівних кланів, що дає підстави визначити її як корумпований клановий олігархат.

Все це, практично, привело державу до банкрутства, внаслідок чого відбулась соціальна революція 2013 року з надією переходу до цивілізованої моделі розвитку.

Висновки. Аналіз перерахованих вище моделей світової економіки свідчить про те, що в їх основі лежать ци-

вілізовані, легалізовані форми боротьби між економічними суб'єктами, перш за все, між виробниками товарів, за ринки збуту товарів з метою одержання більш високих прибутків та інших переваг.

Список використаних джерел:

1. Макконнелл К.Р. Экономика: Принципы, проблемы и политика : в 2-х т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Республика, 1993. – Т. 1. – 485 с.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1993. – 594 с.

3. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 480 с.

This article describes the problems of the market. It was analyzed the most characteristic types of markets in the modern market economy.

Key words: market, types of markets, market economy, economic model, market structure.

Отримано: 23.03.2017

УДК 330.341.1

В. Р. Чаплінський, кандидат економічних наук

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Відмічено сутність та важливість побудови інноваційно-інформаційної системи господарювання у суспільстві. Сформовано визначення економічної категорії «інновація». Розглянуто структуру фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні, а також проаналізовано кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, наукові та науково-технічні роботи.

Постановка проблеми. Проблема завоювання топових конкурентних позицій завжди турбувала та турбує усіх представників бізнес середовища. Однак, зайняти дані позиції можуть тільки ті підприємства, що володіють важко копіюваними індивідуальними перевагами, які вирізняють їх з поміж інших представників конкурентного середовища. На сьогоднішній день, найбільш вагомими конкурентними перевагами є інтелектуальний капітал та, як наслідок інноваційна діяльність. Дані фактори володіють низкою особливостей, що дають змогу підприємствам, галузям та країнам виходити на новий, більш високий рівень економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження інноваційного розвитку, як ключового фактору зростання економічної системи займалися провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема О.Ф. Андросова, О.І. Амоша, О.Г. Богуславська, П.П. Гаврилко, М.П. Денисенко, О.І. Заклетка, Н.П. Резнік, П.П. Микитюк, Н.Б. Кирич, С.М. Ілляшенко, А.В. Колодійчук, Н.В. Краснокутська, С.Ф. Покропивний, А.В. Посипайло, А.В. Череп, О.М. Юркович, та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження загального стану інноваційного розвитку в Україні, а також визначення динаміки рівня його фінансування.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі відмічається, що термін «інновація» вперше був введений Й. Шумпетером у 1912 році в праці «Теорія економічного розвитку». Під даною категорією розумілось нововведення, що використовується в галузі технології виробництва чи управління певної господарської системи.

Досліджуючи дану економічну категорію відмічено, що на сьогоднішній день так і не сформовано єдиного загально прийнятого трактування терміна «інновація». Однак більшість авторів схиляються до наступних трактувань:

За Ю. Яковцем, «інновація – це якісні зміни у виробництві, котрі можуть стосуватися як техніки і технології, так й форм організації виробництва та управління» [1, с.95].

О. Лапко, досліджуючи інноваційну діяльність у системі державного регулювання розглядає інновації як «комплексний процес, що передбачає створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу» [2, с. 28].

Проаналізувавши існуючі трактування можна відмітити, що інновація – це комплексний процес, що формується за рахунок інтелектуального капіталу та направлений на покращення існуючих показників діяльності у різних сферах господарювання.

Інноваційна діяльність – це процес, який в результаті генерує інновацію та складається із певних етапів, а саме, зародження ідеї, розробки та реалізації інновації у вигляді нового продукту, техніки та технології.

Одним із ключових факторів, який визначає темп розвитку інноваційної діяльності, як на рівні підприємства, галузі так і на рівні держави загалом – рівень фінансування. Відповідно, чим вищий рівень фінансування організацій які виконують наукові та науково-технічні роботи, тим більша ймовірність того, що будуть згенеровані нові інноваційні проекти, які в подальшому будуть використовуватись на підприємствах, фабриках, комбінатах і т.д.

Досліджуючи потенціал України у сфері інноваційної діяльності відмічено, що кількість організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи суттєво скоротилась, а саме, з 1510 од у 2005 р. до 978 од у 2015 р., тобто на 532 од (35%). Що засвідчує негативну динаміку, та часткову втрату потенціалу до розвитку інноваційної діяльності.

Тенденція до скорочення також простежується і у показниках фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт (табл. 1).

Таблиця 1

Структура фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні у динаміці (тис. дол.)

Фінансування	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. (+,-) до	
					2005 р.	2014 р.
Усього	1021861,3	1124486,7	665827,6	533762,3	-488099	-132065,3
Кошти бюджету	338846,4	468871,1	262750,0	187613,7	-151232,7	-75136,3
власні кошти	67026,7	109004,2	123895,1	131160,4	64133,7	7265,3
кошти організацій підприємницького сектору	–	203454,9	118389,8	91906,2	–	-26483,6
кошти іноземних джерел	–	289483,0	131299,0	97038,3	–	-34260,7

Джерело розраховано автором за даними Державної служби статистики України: [3, с.89, 4, с.65-66, 5].

З табл. 1 видно, що за період 2005-2015 рр., фінансування із загального бюджету скоротилось на 151232,7 тис. дол. Слід відмітити, що велику частку в загальній структурі фінансування займають власні кошти, які є одним елементом, що має позитивну зростаючу тенденцію. Також велику частку займають кошти організацій підприємницького сектору та іноземних джерел, що у свою чергу, демонструє розуміння пріоритетності даної сфери з комерційної площини.

Разом із зменшення розмірів фінансування та кількості кількості організацій які виконували наукові та науково-технічні роботи, зменшилась і кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт (тис. од)

Виконані роботи	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення
					2015 р. (+,-) до 2005 р.
Усього робіт	63,9	52,0	43,0	41,1	-22,8
Зі створення нових видів виробів	6,3	6,2	4,6	4,1	-2,2
Зі створення нових видів технологій	5,4	5,7	3,2	3,1	-2,3
Зі створення нових видів матеріалів	1,1	1,4	1,1	0,9	-0,2

Джерело розраховано автором за даними Державної служби статистики України: [4, с.103].

В табл. 2 по усіх показниках результативності наукових та науково-технічних робіт спостерігається негативна динаміка, що у свою чергу частково демонструє рівень розвитку інноваційної діяльності державного сектору економіки.

Висновки. В умовах напруженої фінансово-економічної ситуації та неоголошеної війни, суспільству необхідно максимально акумулювати усі вільні фінансові ресурси та направити їх у вектор формування інноваційно-інформаційного суспільства. Така політика сформує у перспективі гідне соціально-економічне становище та дасть мож-

УДК 330.341.1

І. В. Яцишина, доктор економічних наук

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНО-СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу теоретичної аргументації формування моделі інноваційно-соціального розвитку України. Обґрунтовано, що реалізація інноваційно-соціальної моделі розвитку можлива через інноваційну політику, яку певною мірою можна розглядати як балансування між економічною ефективністю та соціальною справедливістю при одночасній її взаємодії із економічною та соціальною політикою держави.

Ключові слова: інноваційна економіка, модель інноваційно-соціального розвитку, інноваційна політика, соціальна політика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Впровадження інноваційно-соціальних засад розвитку економіки України обумовлене необхідністю визначення шляхів та методів вирішення проблеми соціальної орієнтації інноваційного процесу, активізації національного науково-технічного потенціалу, забезпечення його ефективного функціонування в умовах обмеженості ресурсів з метою максимального задоволення потреб громадян та створення для них оптимальних умов життєдіяльності і самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних досліджень спрямована на аналіз економічних наслідків інноваційного зростання економіки. Соціальні проблеми науково-технологічного розвитку України висвітлювалися вітчизняними вченими обмежено. Фактично на необхідності переходу до соціально-інноваційного розвитку зроблено наголос лише у працях небагатьох вітчизняних науковців, зокрема О. Мех пропонує побудову такої моделі в окремій (фармацевтичній) галузі [1], а В. Куценко розглядає її в межах концепції сталого розвитку [2, с.63-64].

Метою статті є обґрунтування необхідності переходу до соціально-інноваційної моделі розвитку сучасної економіки України.

Основні результати дослідження. Інноваційно-соціальний розвиток країни базується на людиноцентризмі, як системі поглядів, що визначають метою економічної динаміки усесторонній гармонійний розвиток людини, який відбувається шляхом соціалізації. В даному випадку соціалізація інноваційної економіки показує лише одну зі сторін цієї економіки – соціальну, хоча і пронизує її всю. Науково-технологічні, економічні та соціальні зміни, які відбулись у розвинутих країнах впродовж останніх десятиліть викликали певні трансформації і у класичних уявленнях щодо економічної політики. Зараз виділяють традицій-

лівість економічної системи бути конкурентоздатною на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Яковец Ю. Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механизм / Ю. Яковец. – М. : Экономика, 1988. – 335 с.
2. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання : монографія / О. Лапко. – К. : Ін-т економ. прогнозування НАН України, 1999. – 254 с.
3. Калачова І.В. Статистичний збірник наукова та інноваційна діяльність України, 2007 рік / І.В. Калачова. – К. : Державної служби статистики України, 2016. – 361 с.
4. Кармазіна О.О. Статистичний збірник наукова та інноваційна діяльність України, 2015 рік / О.О. Кармазіна. – К. : Державної служби статистики України, 2016. – 257 с.
5. Финансовый портал «Минфин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua>.

Marked nature and the importance of building innovative information management system in society. Formed determine the economic category «innovation». The structure of domestic financing costs for the implementation of scientific and technical work in Ukraine, and also analyzed the number of executed scientific and technical work.

Key words: innovation, innovation, scientific and technical work.

Отримано: 29.03.2017

ні (оборона та правопорядок) та сучасні (розвиток інтелектуально-людського потенціалу – видатки на освіту, охорону здоров'я, науку і економічний розвиток) функцій держави [3]. Саме соціальні галузі (освіта та охорона здоров'я) поряд із розвитком науки відносять до базових «несучих» галузей формування нового 6-го ТУ [4, с.33].

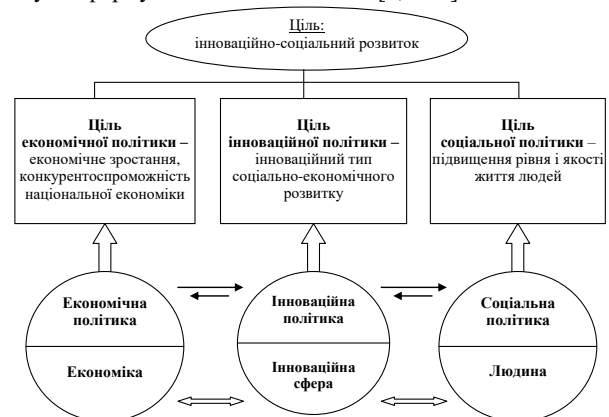

Рис. 1. Взаємодія цілей державної політики

Фактично реалізація інноваційно-соціальної концепції можлива через інноваційну політику, яку певною мірою можна розглядати як балансування між економічною ефективністю та соціальною справедливістю при одночасній її взаємодії із економічною та соціальною політикою держави.

Дослідники стверджують, що інноваційна політика має комплексний соціально-економічний характер (див. рис. 1), оскільки:

- до її цілей відносять як економічні (технологічне переозброєння виробництва, забезпечення конкурентоспро-

жності національної економіки, структурна перебудова виробництва, технологічна незалежність, зростання ефективності використання ресурсів тощо), так і соціальні (підвищення добробуту народу як кінцева стратегічна мета, зростання продуктивності праці, зменшення частки важкої праці, технологічну перебудову соціальної сфери, посилення соціального потенціалу суспільства [5, с.16-17];

- її реалізація формує матеріальне підґрунтя як для економічного так і для соціального зростання, що в умовах нарощування конкуренції та обмеженості ресурсів, стає чи не єдиним стратегічним чинником соціально-економічного розвитку.

Соціалізація інноваційної економіки також має два види ефектів – соціальний та економічний, які тісно пов'язані між собою, обопільно впливають на їх кількісні та якісні зміни, що й обумовлює виникнення синергетичного ефекту (див. рис. 2).

Європейський досвід переконливо демонструє соціальну ефективність інноваційної політики [9, с.258-275], що характеризується гнучкістю, швидким реагуванням на нові мінливі у часі соціальні проблеми, охопленням все ширшого кола соціальних завдань, різноплановістю соціальної тематики Рамкових програм, врахування інтересів та запитів місцевих громад, потреб соціальних угруповань. Таким чином можна стверджувати, що в ЄС має місце розширена соціально-орієнтована націленість інноваційного розвитку, яка приносить відчутні результати всьому суспільству.

Рис. 2. Соціально-економічна ефективність соціалізації інноваційної економіки

В той же час Україна демонструє ігнорування інноваційних чинників соціального зростання економіки. Показники соціально-економічного розвитку України свідчать

про те, що національна економіка ще не пододала кризу трансформаційного періоду, вихід із якої знаходиться за межами суто економічних рішень і потребує комплексного підходу, який узгоджує закономірності функціонування та розвитку науково-технічних, соціально-економічних та соціокультурних інструментів. Тому сучасні умови розвитку України диктують гостру необхідність переходу до інноваційно-соціальної концепції розвитку економіки, яка б дозволила українській державі отримати гідне місце у соціалізаційних світогосподарських процесах.

Список використаних джерел:

1. Мех О.А. Інноваційно-соціальні аспекти розвитку фармацевтичної галузі України / О.А. Мех. – К. : ЦДПІН НАНУ, 2008. – 408 с.
2. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку : монографія / В.І. Куценко. – К. : Наукова думка, 2010. – 735 с.
3. Рогов С.М. Функции современного государства: вызовы для России : научный доклад / С.М. Рогов. – М. : Ин-т США и Канады РАН, 2005.
4. Глазьев С. Мировой экономической кризис как процесс смены технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – №3. – С. 26-38.
5. Попович О.С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації / О.С. Попович ; під ред. Б.А. Маліцького. – К. : Фенікс, 2005. – 226 с.
6. Ящишина І.В. Соціальне спрямування інноваційної економіки: досвід, тенденції, наслідки : монографія / І.В. Ящишина. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2012. – 368 с.

The theoretical arguments of forming a model of innovation and social development of Ukraine the article is devoted. The implementation of innovative and social development model is possible through innovation policy has been proved. The model can be a balance between economic efficiency and social justice and at the same time interact with economic and social policy of the state.

Key words: innovative economy, a model of innovative and social development, the social contradictions of innovative development, innovation policy, social policy.

Отримано: 24.03.2017

УДК 376-056.264:159.942

О. Б. Белога, кандидат педагогічних наук

ЕТАПИ СОЦІАЛЬНО-ГРУПОВОЇ РОБОТИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

У статті висвітлені методи та навчально-виховні прийоми які формують у молодших школярів з вадами мовлення уявлення про моделі поведінки у життєвих ситуаціях; розвивають вміння аналізувати конфліктні ситуації; сприяють самостійно приймати конструктивні рішення у напружених взаємостосунках між дітьми (дорослими).

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, молодші школярі з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Постановка проблеми. Великий вплив на формування дитячого світогляду, мають дві важливі структури соціального середовища: сім'я та колектив. У своїх дослідженнях учені відзначили (В. Ананьєва, Л. Божович, А. Долгова, С. Завражец, В. Нерета, О. Романов, І. Фурманов та ін.), що продемонстрована членами родини або групою однолітків негативна модель поведінки для дитини-спостерігача є основним прикладом для наслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці (О. Атемасова, І. Бех, А. Долгова, Л. Гумовська, Л. Мітіна, В. Нерета, В. Оклендер, Р. Портман та ін.), котрі використовували в практичній діяльності соціально-груповий підхід щодо корекції поведінки, зазначали, цей підхід, допомагав дітям зняти емоційне напруження у колективі однолітків, дозволяв краще пізнати інтереси один одного. Аналіз праць, вищезазначених учених, дозволив нам сформулювати блок навчально-превентивних занять який було спрямовано на корегування стосунків між молодшими школярами, формування в них почуттів емпатії, гуманності, співчуття, толерантності та уважності один до одного [1, с.229; 2, с.20; 3 с.161].

Мета наукового дослідження. Визначити основні етапи корекційної роботи, що направлені на запобігання агресивної поведінки у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому – аналітичному етапі навчально-превентивної роботи використано метод аналізу емоціональних проявів при використанні ігрового методу. Метою цього етапу – формування в молодшого школяра з вадами мовлення уявлень про ролі, які можна обігрувати в різних життєвих ситуаціях; розвиток уміння аналізувати ті чи ті конфліктні позиції; приймати різні рішення (традиційного і нетрадиційного характеру) з урахуванням індивідуального сприйняття дитини (гумор, співчутливість, стійка позиція).

Соціально-групове превентивне навчання включало ряд ігор, які дозволяли дітям у безпечному середовищі отримати новий досвід спілкування й нешаблонні зразки поведінки, з'єднатися зі своїм колективом і більше дізнатися інформації про життя своїх однокласників.

На другому – варіативному етапі з учнями проводили методи аналізу життєвих ситуацій, казок, притч, мультфільмів. Основною метою на даному етапі було сформулювати в молодших школярів з вадами мовлення почуття відповідальності за власні вчинки; вміння аналізувати життєві ситуації; бачити нові виходи з конфлікту; робити висновки з попередніх помилок. Завдання учня полягало у розумінні смислу прочитаної історії, моральності поведінки головних героїв, вмінні проводити читку аналогію між вчинками персонажів та ситуаціями що відбуваються у повсякденному житті людей.

На третьому – реагуювальному етапі включено метод малювання. Метою цього етапу було навчити молодшого школяра відчувати гаму кольорів відповідно до визначеного завдання; трансформувати свої емоції на аркуші паперу; розвивати процеси творчої уяви; навчитися співпрацювати з близькими людьми, поважаючи їх думки та вибір. На заняттях з дітьми вивчали емоції, які переживають люди за різних обставин. Учнів знайомили з художніми творами відомих класичних авторів, пропонували визначити емоційні стани головних персонажів; демонстрували анімаційний фільм із динамічним розвитком нашого суспільства, від зародження планети до сучасних днів; читали притчу, за якою людина є власником своєї долі.

На четвертому – чуттєво-сприймальному етапі навчально-превентивної роботи передбачалося слухання музичних творів і цілеспрямований вибір музики з використанням трьох, зазначених нами підходів. Метою нашої роботи було сформулювати в молодших школярів поняття про музичний настрій; стимулювати в них розвиток різних почуттів, які викликають музичні твори; навчити аналізувати та співставляти емоційні стани людей з явищами природи та класичними музичними творами; сформулювати уявлення про емоційний світ музики; навчити співпереживати, проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.

На даному етапі учням пропонують подивитися відеогалерею, що зібрана з картин відомих класичних та сучасних художників. Представлена відеогалерея сформована за емоційними почуттями героїв, що розкривали "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". Кожен відеосюжет супроводжується мелодією, яка характеризує емоційний настрій персонажів на картинах. Переглядаючи відеогалерею, діти самостійно здійснюють зв'язок між сюжетами картин, музикою й відповідним емоційним настроєм. Кожен переглянутий відеосюжет обговорюється за спеціально продуманими запитаннями.

П'ятий саморегуляційно-синтезований етап роботи – підсумковий. Його мета – закріплення в молодших школярів з вадами мовлення навичок адекватного реагування в конфліктних ситуаціях; умінь позбутися емоційного напруження між однолітками й дорослими за допомогою прийняття ними нестандартних рішень; співвіднесення емоційних станів з музичними творами й кольорами; розкриття умінь контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе, так і в інших людей. Дітям демонстрували низку ситуативних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою, які розкривали сімейні взаємостосунки "Дитина-Батьки". Учні аналізували ситуацію, визна-

чали причину конфлікту, моделювали новий тип поведінки й склали до нього власну розповідь.

Зазначений вид корекційної роботи допомагав молодшим школярам побачити нові виходи зі складних життєвих ситуацій; зробити висновки з попередніх помилок (як власних, так і чужих); сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитися турботливо, з повагою ставитися до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.

Висновок. Отже, для попередження агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком нами була сформована навчально-превентивна система, яка допомогла у соціально-груповому підході сформувати в дітей уміння розуміти власні емоції та почуття інших людей; під час критичних ситуацій створювати нові моделі поведінки, які б не суперечили загальним нормам поведінки в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посібник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Долгова А.Г. Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция / А.Г. Долгова. – М. : Генезис, 2009. – 216 с.
3. Нерета В. С. Агрессивна дитина / В.С. Нерета. – Х. : Основа, 2015. – 188 с.

The article highlights the methods and the educational techniques that form in primary school children with speech disabilities understanding of the behaviours in everyday situations; develop the ability to analyse conflict situations; contribute to make their own designs in strained relations between children (adults).

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behaviour, kinds and subspecies of aggression, junior schoolchildren with speech impairment.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376.3_056.36

Ю. Ю. Бугера, асистент

СПЕЦІАЛЬНЕ МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті представлено обґрунтування спеціального методичного забезпечення формування уваги у молодших школярів з розумовою відсталістю.

Ключові слова: увага, властивості уваги, методичне забезпечення, молодші школярі, розумова відсталість, навчання.

Формування уваги у розумово відсталих молодших школярів відбувається на основі планомірного та цілеспрямованого педагогічного впливу на пізнавальну сферу дитини, метою якого є розвиток довільних психічних функцій, включає розвиток її основних властивостей (стійкості, переключення, розподілу), які позначаються на ефективності навчання учнів – засвоєнні ними знань та способів дій (умінь і навичок).

Для розв'язання проблеми психічного розвитку дітей зазначеної категорії суттєвим є використання положень теорій культурно-історичного розвитку психіки, концепції формування вищих психічних функцій – довільних, регульованих свідомістю Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва про те, що психічне формується (розвивається, коригується) в діяльності і, щонайперше, у провідній. На думку І.Г. Єременка, навчальна (учбова) діяльність у процесі навчання – основний засіб розвитку пізнавальних здібностей учнів. Під час виконання навчальних завдань активізуються відчуття, сприймання, увага, уявлення, пам'ять, мовлення, мислення дитини тощо [2].

Основою формування різних властивостей уваги на усіх уроках виступала система розроблених дидактичних вправ, які адаптовані до можливостей розумово відсталих молодших школярів та включали у себе поступове ускладнення мети, змісту та сутності матеріалу з природничим змістом, які були включені в систему уроків з навчального предмету «Я і Україна», розроблену для розумово відсталих учнів 1-4 класів.

Залежно від мети нашого дослідження, спираючись на класифікацію навчальних вправ, ми застосовували наступні види дидактичних вправ [2; 3]:

1) підготовчі вправи, які дозволяють активізувати увагу дитини на сприйняття нового матеріалу і можливостей його використання у практичній діяльності (наприклад: «Повтори рухи»; «Приховані тварини» «Приховані рослини»; «Не пропусти слово» тощо);

б) вступні вправи, які дають змогу включити дитину в навчальний процес, відновлювати та активізувати набуті знання, встановлювати зв'язки між новим та попереднім матеріалом шляхом активізації властивостей уваги (наприклад, за допомогою вправ «Кожному своє місце»; «Посади рослину»; «Знайди помилку художника» тощо);

в) тренувальні вправи, які спрямовані на формування уваги та практичне використання щойно засвоєних понять

та уявлень. Тренувальні вправи розроблені на базі матеріалу діагностичних методик «Коректурна проба», «Кільця Ландольта», «Таблиці Шульце», методика П'єрона-Рузера згідно до мети уроку та адаптовані до рівня психофізичного розвитку дітей з розумовою відсталістю (Наприклад: «Знайди і викресли», «Від найбільшого до найменшого» «Визнач напрямок» тощо). Дана група вправ, на нашу думку, сприятиме не лише формуванню та корекції уваги у розумово відсталих молодших школярів, але й оптимізації продуктивності їх навчальної діяльності, як провідного виду діяльності даного віку, що дасть змогу підвищити рівень та результативність у засвоєнні знань, умінь та навичок у дітей;

г) контрольні вправи, які використовуються переважно для перевірки та контролю рівня теоретичного та практичного засвоєння знань дітьми (наприклад: «Знайди помилку художника», «Виправ мою помилку», «Що пропустив художник» тощо).

Ми виходили з того, що ефективність використання методу вправ залежить від дотримання наступних вимог:

Пізнавальна та корекційна спрямованість вправ. Ця вимога дотримується за умови усвідомленого виконання учнем завдання, що можливе при чіткому визначенні мети вправи, її конкретних завдань, вирішення яких передбачає застосування певних педагогічних прийомів, спрямованих на співставлення, встановлення подібності та відмінності, що поступово підводять учнів до розуміння конкретного завдання, актуалізації їх знань та інтересу до продовження роботи.

Системність, послідовність, раціональність та логічність у плануванні, доборі та використанні вправ, що передбачає постійне підвищення рівня складності завдань, а саме, їх диференціацію відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей.

Доступність запропонованих вправ для розумово відсталих дітей, яка пов'язана з урахуванням наявного досвіду дітей; забезпечується використанням словесної, наочної інструкції та зразку роботи, наочних засобів; аналітико-синтетичним структуруванням вправ, завдяки якому кожне завдання можливо виконати окремо, а потім поєднати з раніше виконаними завданнями.

Стимулювання пізнавальної активності молодших школярів, що дає змогу дитині самостійно виконувати завдання та контролювати правильність виконання різних етапів роботи.

Використання різних за змістом видів вправ, що дає можливість уникнути механічного виконання дитиною завдань та допомагає сформувати у них вміння застосовувати отриманні навички в умовах не лише наближених до попередніх, але й в нових.

Використання індивідуального і диференційованого підходів, що передбачає визначення для дітей різних за складністю завдань та характеру допомоги.

Поєднання методу вправ з іншими методами для посилення дієвості педагогічного впливу.

Отже, стрижневою основою формування різних властивостей уваги на усіх уроках виступала система розроблених вправ, які адаптовані до можливостей розумово відсталих молодших школярів. Сутність та структура (кожна вправа логічно доповнювала попередні знання, розширюючи та закріплюючи їх) вправ відповідали темі та змісту уроку, що сприяло додатковому закріпленню, повторенню нового матеріалу та підвищенню рівня сформованості стійкості уваги у розумово відсталих дітей.

Список використаних джерел:

1. Дульнев Г.М. Вопросы коррекции развития умственно отсталых детей в процессе обучения / Григорий Митрофанович Дульнев // Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе. – М., 1971. – С. 3–10.
2. Єременко І.Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі / Іван Гаврилович Єременко. – К.: Рад. шк., 1966. – 129 с.
3. Машталь О. Лучшие методики развития внимания у детей : 1000 тестов, заданий и упражнений / Ольга Машталь. – СПб. : Наука и Техника, 2008. – 304 с.
4. Трикоз С.В. Корекційно-розвивальна спрямованість змісту курсу "Я і Україна" в загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей / Сніжана Валеріївна Трикоз // Дефектологія. – 2006. – № 2. – С. 14–16.

The article presents the justification of a special methodological provision for the formation of attention in the junior school-gender with mental retardation.

Key words: attention, attention properties, methodological support, junior schoolchildren, mental retardation, education.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.011.3-051:376.056

М. Г. Буйняк, аспірант

ДО ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті висвітлено основні сучасні підходи до розуміння готовності вчителя до роботи в інклюзивному класі; описано загальні та спеціальні компетентності, якими має володіти педагог, працюючи з учнями з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: педагоги, інклюзивна освіта, професійна компетентність, психологічна готовність.

На часі у системі освіти досить гострим є протиріччя між традиційною підготовкою вчителів масової школи та підготовкою фахівців, здатних надавати кваліфіковані освітні послуги дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Традиційна система фахової підготовки майбутніх вчителів загальноосвітньої школи до професійної діяльності спрямована, насамперед, на формування у них професійної компетентності у сфері навчання і виховання дітей з типовим розвитком. Проте, існуючі наразі запити суспільства на підготовку фахівців для ефективної роботи в умовах загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивною формою навчання, у сучасній системі вищої педагогічної освіти реалізуються не достатньою мірою [3].

Проблема підготовки вчителів масової школи до роботи в умовах інклюзивної освіти знаходиться у центрі уваги багатьох сучасних науковців у галузі спеціальної освіти: С. Альохіної, В. Бондаря, Е. Данілавічюте, І. Демченко, А. Колупасвої, С. Литовченко, О. Мартинчук, С. Миронової, Ю. Найди, Н. Назарової, В. Синьова, О. Таранченко, В. Тищенка, А. Шевцова, Н. Шматко та ін.). Проте, не зважаючи на актуальність проблеми, практичне її розв'язання потребує науково обґрунтованого підходу та розробки рекомендацій щодо ефективної її реалізації.

Вчитель є центральною ланкою навчального процесу, тому до його особистості висуваються вимоги, відповідно до яких він повинен мати не лише високий рівень професійної компетентності, а й володіти певними особистісними якостями. На часі широковживаним є термін «інклюзивна компетентність», за допомогою якого ряд вчених (Ю. Бойчук, О. Кучерук, О. Кузьміна, А. Максимюк, Т. Соловей, І. Хафізуліна та ін.) позначають здатність педагога виконувати професійні функції у процесі інклюзивного навчання. При цьому увага звертається головним чином на професійні знання та вміння вчителя. Мартинчук О. введено поняття «професійна компетентність вчителя початкової освіти у сфері інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку», яке визначається як інтегральна якість особистості, що проявляється у загальній здатності і готовності до виконання на високому рівні професійної діяльності у сфері інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, здатності нести професійну відповідальність за результати цієї діяльності, постійно підвищувати рівень своєї професійної діяльності [3].

Демченко І., яка досліджувала проблему підготовки педагогів до роботи в інклюзивній початковій школі, готовність майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти визначає як «складне, багатоаспектне, багаторівневе особистісне утворення, що забезпечує успішне виконання учителем розширеного спектру функцій щодо вдосконалення змісту та організації різних форм інклюзивної освіти та активне використання специфічних методів і технологій ефективного навчання, виховання і корекції розвитку молодших школярів з особливими освітніми потребами та без них в умовах інклюзивної початкової школи» [2, с.161-162].

На думку С. Альохіної, готовність педагога до роботи в умовах інклюзії доцільно диференціювати на професійний та психологічний різновиди [1]. Ми поділяємо цю думку і вважаємо, що підготовка педагогів до інклюзивного навчання повинна включати два основні аспекти: формування професійної компетентності майбутніх вчителів інклюзивних класів під час навчання у виші та в процесі подальшої самоосвіти, а також формування у них психологічної готовності до навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Психологічна готовність педагога до інклюзивного навчання розглядається нами як стійке системне психологічне утворення, що поєднує в собі чотири взаємопов'язаних та взаємозалежних компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний. На нашу думку, розглядати її потрібно з двох точок зору: по-перше, з точки зору розвитку особистісних якостей майбутнього педагога, необхідних для формування позитивної соціальної перцепції учнів особливими освітніми потребами та ефективної взаємодії з ними, а по-друге, з точки зору формування тих професійних якостей, які знадобляться йому в процесі роботи в інклюзивному класі, оскільки саме розвиток професійної компетентності відзеркалює прагнення вчителя до саморозвитку та самовдосконалення.

До перших, на нашу думку, належать позитивне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, відсутність негативних соціальних установок щодо цих дітей; розуміння і потреба засвоєння системи інклюзивної освіти як форми навчання дітей з психофізичними вадами; готовність до зміни власних поглядів і установок відповідно до ситуації; високий рівень сформованості таких особистісних рис, як емпатія, толерантність, гуманне ставлення до осіб з

особливими освітніми потребами тощо; здатність до самоаналізу та самооцінки власної педагогічної діяльності, наявність системи ціннісних орієнтацій, що віддзеркалюють ставлення педагогів до власної діяльності.

До професійних якостей ми відносимо наявність цілісної системи знань про різні категорії дітей з особливими освітніми потребами; знання особливостей навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами відповідно до категорії порушення; високий рівень комунікативних здібностей, здатність до продуктивної взаємодії з учнями; уміння створювати умови для соціально-психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами у школі та класі; уміння впливати на взаємини між дітьми в класі та створювати умови для формування сприятливого соціально-психологічного клімату в учнівському колективі.

Виходячи з вищесказаного, ми вважаємо за доцільне звертати увагу на формування означених якостей особистості майбутніх вчителів інклюзивного навчання під час їхньої фахової підготовки, що позитивно впливатиме на ефективність подальшої професійної діяльності. Перспективними напрямками дослідження проблеми вважаємо розробку змісту та методів психологічної підготовки вчителів до інклюзії як форми навчання дітей з особливими освітніми потребами.

УДК 376-056.36

О. М. Вержуховська, кандидат педагогічних наук

ПСИХОЛОГІЧНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

У статті розглянуті теоретичні положення щодо проблеми підготовки дітей з порушеннями психофізичного розвитку до навчання у школі, зокрема розкриваються її психологічні та педагогічні аспекти.

Ключові слова: діти з порушеннями психофізичного розвитку, психологічна готовність до навчання у школі, педагогічна готовність до навчання у школі.

Першочерговим значенням ефективною та результативною підготовки дітей з психофізичними порушеннями до навчання у школі, соціальної адаптації їх до умов даного процесу є вдосконалення психолого-педагогічного забезпечення розвитку передумов навчальної діяльності у системі інклюзивного та інтегрованого виховання.

Характеризуючи особливості підготовки нормально розвинених та дітей з психофізичними порушеннями до навчання у школі можливо окреслити комплекс завдань, які включають усі сторони розвитку дитини та сфери її життєдіяльності у мікро- та макросередовищі. Головними аспектами цих завдань виступають психологічна та педагогічна готовність дитини до навчальної діяльності, зокрема рівень розвитку її пізнавальних можливостей, психічних процесів, емоційно-вольової сфери, особистісного розвитку; рівень сформованості різних видів діяльності дошкільника (предметно-практична, ігрова, суспільно-корисна, самообслуговуюча) тощо.

Л. Божович, Л. Головач, Е. Речицкая, Е. Пархалина, Г. Гетцер, А. Керн, Н. Салміна, С. Штребел, Я. Йирасек, Д. Сльконін розглядали рівень готовності до навчання у 3-х аспектах, зокрема:

1. Розумова готовність або інтелектуальний аспект шкільної зрілості, який характеризує рівень відповідний сформованості диференційованого сприймання, перцептивних та пізнавальних дій, концентрації уваги, наочно-образного мислення, мисленневих операцій, аналітичного мислення, мовленнєвого розвитку (обсяг словника, розуміння зверненого мовлення, розвиток зв'язного мовлення), логічного запам'ятовування, уміння відображувати зразок, дрібної моторики та сенсомоторної координації, що залежить, передусім, від функціонального дозрівання структур головного мозку.

2. Емоційно-вольова готовність або емоційний аспект шкільної зрілості потребує відповідного рівня прояву позитивних емоцій, відсутність імпульсивних реакцій, можливість довгий час виконувати не привабливе завдання, відповідний розвиток емоційних та вольових якостей особис-

Список використаних джерел:

1. Алехина С.В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С.В Алехина // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 1. – С. 83-91.
2. Мартинчук О.В. Сучасні вимоги до професійної діяльності вчителя початкової школи в умовах інклюзивного навчання / О.В. Мартинчук // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс] / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут людини. – Випуск 16. – К., 2014. – Режим доступу до збірника: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук_праць_16
3. Демченко І.І. Підготовка вчителя до роботи в інклюзивній початковій школі: монографія / Демченко Ірина Іванівна. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 500 с.

The main modern approaches to understanding of training of the teacher to work in an inclusive class are covered in article; described general and special competence which the teacher shall possess, working with pupils with special educational needs.

Key words: teachers, inclusive education, professional competence, psychological readiness.

Отримано: 29.03.2017

тості дитини, емоційно-вольової регуляції, вольових дій та довольності уваги.

3. Мотиваційна готовність або соціально-мотиваційний аспект шкільної зрілості розглядається, як рівень прояву потреби дитини у спілкуванні з однолітками, уміння підкорюватися своєю поведінку законам групи, здатність виконувати роль учнів у ситуації шкільного навчання, відповідний рівень сформованості ставлення до школи, шкільних обов'язків тощо.

Відповідно, психологічна готовність до навчання у школі розглядається як комплексна характеристика дитини, у якій розкриваються рівні розвитку психологічних якостей, які є найбільш важливими передумовами для нормального включення у нове соціальне середовище і для формування учбової діяльності на етапі шкільного дитинства.

Педагогічна готовність ґрунтується (А. Давидчук, Т. Комарова, Т. Доронова) на вивченні генезису окремих компонентів навчальної діяльності та виявленні шляхів їх формування на спеціально організованих навчально-виховних та корекційних заняттях, а також спрямована (Л. Журова, Т. Тарунтаева) на формування у дітей дошкільного віку умінь та навичок, які необхідні для навчання у школі, це дає змогу перенести частину програми першого класу у підготовчу групу дитячого садка за умови що діти мають відповідний інтелектуальний, психічний та фізичний рівень розвитку. Результативність навчання та виховання досягається шляхом спеціальної організації педагогічного забезпечення пізнавальної діяльності. При такому підході формуються знання, уміння і навички, але провідний вид діяльності, яка виступає основою психологічної готовності враховується недостатньо.

Розглядаючи педагогічну готовність до навчання у школі ми звертаємо увагу на праці В. Золотоверх, яка трактує дане поняття, як набуття певного кола знань, умінь та навичок пізнавальної діяльності, розвиток якостей навчальної діяльності, а саме підготовка до школи – це розвиток розумової активності, пізнавальної діяльності, здатнос-

ті здійснювати навчальну діяльність. Перехід з дошкільного закладу до школи супроводжується труднощами, зокрема – перебудова діяльності (гра-навчання), зміна умов праці, адаптація до шкільних вимог.

Педагогічна готовність дошкільників спрямовується не лише на активність дітей для досягнення результату, але й на розвиток умінь самостійно опановувати дії, за допомогою яких цей результат досягається. Саме тому важливим аспектом підготовки дітей до навчання у школі є створення передумов для розвитку її пізнавальної активності, здатності диференційовано сприймати й осмислювати явища і предмети навколишнього світу.

Визначення рівня педагогічної готовності до навчання у школі повинно бути підґрунтям не лише для вибору оптимального, найбільш необхідного для дитини варіанта навчання та організації навчального процесу, підбору його педагогічного забезпечення, але й для прогнозування можливих шкільних проблем та рівня актуального розвитку дошкільника, визначення форм та методів індивідуального навчання дитини за умови врахування її вікових та психофізичних особливостей.

Науковці (Л. Борщевська, Т. Марчук, І. Моргуліс, А. Обухівська, М. Савченко, Т. Свиридчук, Л. Ступнікова, Л. Фомічова, Г. Чефранова, І. Чигринова та інші.) готовність дошкільників з психофізичними вадами до навчання у школі визначають не стільки наявністю у них знань, скільки тим, чи вміє дитина розпізнавати, виділяти якості й ознаки предметів, їх призначення, класифікувати їх за формою, розміром, кольором, чи орієнтується дитина у просторі, чи виконує елементарні узагальнення й конкретизацію предметів та явищ, сформованість мотиваційної готовності до навчальної діяльності й психологічної готовності до переходу від гри до навчання, від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Отже, характеризуючи педагогічну готовність до навчання у школі слід насамперед звернути уваги на категорії когнітивної галузі, а саме: розвиток у дітей знань (запам'ятовування і відтворення інформації), їх розуміння (перетворення та інтерпретація матеріалу, прогнозування результату), узагальнення (виділення істотного у матеріалі), усвідомлення (уміння зрозуміти та вербалізувати, тобто словесно

відтворити усвідомлюване), стійкості (виділення істотного): аналізу (структурний розподіл частини цілого, виявляти взаємозв'язки між ними, усвідомлення принципу організації цілого) та синтезу (комбінування елементів, отримання цілого, яке містить новизну, план дії чи сукупність узагальнених зв'язків), оцінки (оцінка знань), застосування (використання знань в конкретних і нових ситуаціях), самостійності та індивідуальності їх використання. На баз відповідних знань слід формувати необхідні уміння та навички.

На нашу думку, саме у відповідному контексті змішуються два різні поняття «психологічна готовність» та «педагогічна готовність» поєднання яких, а також виділення їх відповідного категоріального змісту, умов та особливостей дає змогу підготувати дітей з психофізичними порушеннями до навчання у школі, а саме використовувати при розробці індивідуальних психологічних та педагогічних програм вивчення та розвитку дитини з психофізичними порушеннями за умови інтегрованого та інклюзивного навчання.

Список використаних джерел:

1. Дегтяренко Т.М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами : навчальний посібник / Т.М. Дегтяренко, Л.С. Вавіна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 302 с.
2. Шеремет М.К. Готовність дітей зі зниженим слухом до навчання у школі : монографія / М.К. Шеремет. – К. : ІСДО, 2000. – 104 с.
3. Катаева А.А. Дошкольная олигофренопедагогика : учебник для студентов педагогических вузов / А.А. Катаева, Е.А. Стребелева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.
4. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : підручник. – 3-є вид., випр.. – К. : Академвидав, 2015. – 448 с.

In the article the theoretical positions on problems of children with psychophysical development to at school, in particular reveal her psychological and pedagogical aspects.

Key words: children with disabilities psychophysical development, psychological readiness for schooling, pedagogical commitment to teaching at the school.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.013.77

Ю. В. Галецька, кандидат педагогічних наук

ПЕДАГОГІЧНІ ФАКТОРИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано таке поняття, як «дезадаптація», здійснюється характеристика педагогічних факторів дезадаптації молодших школярів.

Ключові слова: молодші школярі, шкільна дезадаптація, учбова діяльність.

Початковий етап систематичної шкільної освіти – один з найважливіших періодів в житті дитини. Це пов'язано не тільки зі зміною соціальної ситуації розвитку дитини, її соціального статусу й заняттям нової, соціальної позиції – школяра, але й сукупністю різноманітних аспектів розвитку й формування дитини як соціального індивіда. Успішність проходження даного періоду обумовлена особливостями дошкільного етапу, розвитком дошкільника у родині, дитячому садку, що у значній мірі інтегроване таким поняттям, як «психологічна готовність до школи». Педагогічний план шкільних проблем дитини достатньо добре вивчений та знайшов відображення в ряді публікацій (Ю.К. Бабанський, Н.А. Менчинська, З.І. Калмикова, В.С. Цетлін та інші).

Суттєва зміна деяких складових соціальної ситуації розвитку в сучасних умовах призвела до збільшення кількості дітей початкових класів, які відчують стан дезадаптації. Цей стан дослідники, вчителі та батьки пов'язують не стільки з проблемою здоров'я або успішності, скільки із соціально-психологічним входженням дитини в шкільне життя, в колектив класу, в систему шкільних відносин. Тому у процесі адаптації можна виділити стан нестійкої психічної активності особистості – дезадаптацію, при якій під впливом психогенних факторів відбувається розпад

стереотипної системи відношень, втрата значущих цінностей. Це супроводжується негативними емоційними переживаннями й не здатністю реально оцінити ситуацію, знайти раціональний вихід із ситуації, що склалася. До педагогічних факторів, що призводять до шкільної дезадаптації, можна віднести такі [2]:

✓ Невідповідність шкільного режиму та санітарно-гігієнічних умов навчання психофізіологічним особливостям дітей ризику. За даними психофізіологічних досліджень (В.В.Коваль), більшість дітей групи ризику можна характеризувати: підвищеною втомлюваністю, швидкою виснажливістю центральної нервової системи, схильністю до патологічного реагування на надмірні навантаження. Ці дослідження показують, що санітарно-гігієнічні умови, які існують у школах, орієнтовані на здорову дитину та середньовікові показники психічного розвитку, виявляються для дітей ризику неадекватними. Не відповідає особливостям дітей нормативний режим шкільного дня, визначений розкладом уроків, чергуванням роботи та відпочинку. У дітей групи ризику реєструється несприятлива динаміка працездатності на протязі дня, тижня та навчального року. Зростають ознаки погіршення здоров'я (збільшується кількість скарг на стомлення, головний біль, поганий апетит, пору-

шення сну). Вчителі скаржаться на поведінку таких дітей на уроках – постійно відволікаються, не слухають вчителя, непосидючі. Вони пояснюють це недисциплінованістю, небажанням вчитися. А це лише реакція на непосильні вимоги, спосіб захисту організму від перевтомлення.

✓ Невідповідність темпу навчальної роботи на уроці навчальним можливостям дітей ризику. Як показало психолого-педагогічне вивчення (Ю.К. Бабанський, Н.А. Менчинська) особливостей навчальної діяльності дітей ризику, усі діти цієї групи відстають у 2-3 рази від своїх однолітків по темпу діяльності [3]. На уроках ці діти при поясненні нового матеріалу не встигають усвідомити, зрозуміти пояснення. У таких умовах – коли темп пояснення матеріалу не відповідає можливостям її усвідомлення – у процесі засвоєння є випадання ряду ланок. Після чого знання не засвоюються або засвоюються неправильно. У цьому випадку у дитини виникає внутрішній дискомфорт від нерозуміння помилок при виконанні навчальних завдань, який ще більш впливає на нервово-психічну слабкість дітей та призводить до формування вторинних відхилень у самій діяльності.

✓ Екстенсивний характер навчальних навантажень. Темп навчання у звичайному класі не відповідає особливостям дітей групи та призводить до того, що час уроку для них використовується нераціонально. Якщо при поясненні нового матеріалу вони не встигають зрозуміти це пояснення, то на етапі закріплення матеріалу цей матеріал стає фактично неправильно закріпленим. Дитина неправильно розуміє поняття, неправильно обирає спосіб дії вправ. Вчитель не завжди встигає виправити це на уроці. Слабкі учні у звичайних класах продуктивно працюють на уроці лише 10-15 хвилин. Решту часу вони зайняті формально. Педагогічна ефективність цього часу має негативні наслідки: не встигаючи за темпом класу, ці діти шукають та засвоюють обхідні шляхи навчання – вчать списувати, привчаються займатися зайвими справами. Прогалини у знаннях, якщо вони своєчасно помітні, вчитель намагається усунути на додаткових заняттях після уроків або розраховує на допомогу батьків. В результаті чого навчальне навантаження на слабкого учня стає більшим за нормативне.

✓ Переважання негативної оціночної стимуляції. На уроках діти групи ризику отримують найбільшу кількість зауважень, негативних оцінок зі сторони вчителя. І це є природно, так як вони працюють повільніше, гірше міркують, роблять більше помилок. Поряд з ними завжди є тривозність, страх перед поганою оцінкою, а це призводить до виникнення та укорінення хворобливих реакцій. Все це гальмує процеси оволодіння знаннями. На мотиваційну сферу цих дітей впливає сам факт відставання від однолітків. Однокласники починають зневажливо ставитись до таких дітей: з ними не хочуть дружити, сидіти за однією

партою, таких дітей ніколи не обирають лідерами. При цьому у дітей групи ризику посилюється почуття внутрішнього дискомфорту, неповноцінності. Наслідки цих змін в особистості дітей стають несприятливими для їх соціально-розвитку, навчання, здоров'я.

✓ Конфліктні стосунки у сім'ї, які виникають в основі навчальної неуспішності учнів. Вступ дитини до школи, статус учня – стає головним фактором, який визначає характер ставлення до неї у сім'ї. Найголовнішим у спілкуванні дитини та батьків стає обговорення оцінок, оціночних суджень вчителя. Сімейні стосунки істотно змінюються, коли дитина не оправдовує очікувань батьків. Негативні оцінки поведінки та навчальної діяльності зі сторони вчителя стають початком конфліктів у сім'ї. Винятком є ті випадки, коли батьки намагаються допомогти дитині подолати труднощі, з якими вона зустрічається в школі. Але більшість батьків діє протилежно: застосовують різні форми засудувань та покарань дитини: погрожують, відмінюють обіцяне, сварять, не дозволяють зустрічатися з друзями.

Аналіз всіх цих педагогічних факторів дезадаптації показує, що початком адаптаційних порушень є неадекватне можливостям дитини шкільне середовище, а саме: невідповідність шкільного режиму, санітарно-гігієнічних умов навчання, невідповідність темпу навчальної роботи на уроці, переважання негативної оціночної стимуляції, конфліктні ситуації. Якщо вчасно виявити фактори невстигання на педагогічному рівні, то буде можливим подолання проблеми засобами профілактичної роботи. У випадку неприйняття необхідних запобіжних заходів, адаптаційні порушення закономірно розповсюджуються на психологічний та фізіологічний рівні.

Список використаних джерел:

1. Кириленко В.А. Психологічна характеристика причин неуспішності молодших школярів / Валентина Андріївна Кириленко, Ольга Олександрівна Плюхіна // Початкова школа. – 1992. – № 2. – С. 11-14.
2. Кумарина Г.Ф. Коррекционная педагогика в начальном образовании / Галина Федоровна Кумарина. – М.: Академия, 2001. – С. 53-56.
3. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника: избранные психологические труды / Наталья Александровна Менчинская. – М.: Педагогика, 1989. – С. 94-97.

The article proved such a thing as "disadaptation" is characteristic of pedagogical factors exclusion younger pupils.

Key words: younger pupils, school disadaptation, educational activities.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.013.42

Н. С. Гевчук, кандидат педагогічних наук

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті наведено теоретичне узагальнення та вирішення проблеми формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників, що полягає в уточненні основних напрямів роботи по підготовці старшокласників до сімейного життя, розробці та апробації програми соціально-педагогічного тренінгу, спрямованого на розвиток та розширення уявлень про майбутню сім'ю.

Ключові слова: сім'я, сімейне життя, учнівська молодь, соціально-педагогічний тренінг.

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантність, цінність та незамінність для соціального виховання та соціалізації дітей розглядали у своїх працях А. Капська, Т. Алексєєнко, А. Мудрик, Р. Овчарова, В. Сухомлинський та ін.

Проблема підготовки молоді до сімейного життя досліджувалась у роботах В. Костіва, Л. Ковальчука, І. Волги, І. Мацковського. В них висвітлювались проблеми сучасної сім'ї, питання про формування сімейно-шлюбних відносин, типології функцій сім'ї.

Разом з цим, спеціальних досліджень, які б торкалися вивчення особливостей процесу формування уявлень про

майбутню сім'ю, не виявлено, тоді як ця проблема є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя.

В ході написання роботи, нами було досягнуто поставленої мети, яка полягала в обґрунтуванні шляхів удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя на основі виявлення змісту та формування уявлень про сім'ю у старшокласників.

На основі проведеної роботи, можна зробити наступні висновки:

1. Необхідність подальшого розвитку в Україні інституту сім'ї висуває якісно нові вимоги до підготовки підрос-

таючого покоління до сімейного життя і до проведення досліджень, що давали нові науково обґрунтовані дані, що стосуються підвищення рівня підготовленості юнаків і дівчат до майбутнього сімейного життя. Поліпшення знань молодого покоління про соціально-психологічні процеси, що відбуваються при становленні і розвитку сім'ї, є однією з форм зміцнення майбутньої родини. Підготовка молодого покоління до створення сім'ї – одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку нашої країни, тому що родина відіграє велику роль у зміцненні здоров'я і вихованні підростаючого покоління, забезпеченні економічного і соціального прогресу, у поліпшенні демографічного положення [1].

2. Підготовка старшокласників до сімейного життя на сучасному етапі розвитку суспільства є недостатньою, не відповідає віковим інтересам юнацтва і характеризується відсутністю відповідної підготовки викладачів, відповідних методичних матеріалів, а також адекватних методів і технік роботи з юнаками, не дає достатніх знань для вирішення проблем, які можуть виникнути у майбутньому сімейному житті.

3. Важливою складовою процесу підготовки юнаків і дівчат до майбутнього сімейного життя є формування уявлень про майбутню сім'ю, як складного, системно організованого і відносно стійкого утворення, спрямованого на оптимальну адаптацію до шлюбу та ефективне функціонування в майбутньому сімейному житті.

4. Уявлення старшокласників про сімейне життя характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Структура уявлень про сім'ю включає: когнітивний (система знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина), емоційний (ставлення до майбутньої сім'ї, батьків і сімейного життя і їх оцінка) і поведінковий (моделі поведінки в конфліктних ситуаціях в сім'ї, знання прав та обов'язків подружжя) компоненти [3].

5. Когнітивний компонент уявлень про сім'ю характеризується: неповним усвідомленням старшокласниками функцій сім'ї; орієнтованістю на рівноправність у господарсько-економічних відносинах; розбіжностями уявлень у визначенні якостей ідеального чоловіка і дружини; обмеженими уявленнями про організацію сімейного життя, про права й обов'язки подружжя, матеріально-побутову організацію сімейного життя, спрямованістю на створення інтимно-особистісного шлюбу.

6. Емоційний компонент уявлень старшокласників про сім'ю характеризується позитивним ставленням до сімейного життя, до народження дітей, до осіб протилежної статі.

7. В поведінковому компоненті уявлень про сім'ю виділяються стилі реагування особистості в конфліктних ситуаціях (дівчата більше орієнтовані на компроміс, а юнаки на суперництво).

8. Зміст уявлень старшокласників про майбутню сім'ю характеризується неповнотою і неоднозначністю, а

наявна педагогічна система школи недостатньо формувати оптимальний рівень уявлень юнаків та дівчат про майбутню сім'ю і вимагає перегляду і розробки нових форм роботи в цьому напрямку.

9. Розширення уявлень про майбутню сім'ю можливе за умов спеціально організованого активного соціально-педагогічного навчання, шляхом проведення цілеспрямованої роботи по створенню нових моделей сім'ї, поглиблення знань і уявлень про майбутню сім'ю в процесі підготовки старшокласників до сімейного життя [2, с.35-36].

Перспективною формою цілеспрямованої підготовки до сімейного життя є тренінг, у якому поєднуються техніки різних шкіл, об'єднаних однією метою – формування уявлень про майбутнє сімейне життя.

Поєднання теоретичної і тренінгової підготовки старшокласників до сімейного життя дозволяє закріпити нові знання і поведінкові навички, знайти способи оптимальної взаємодії з однолітками, виробити необхідні в спілкуванні з протилежною статтю вербальні і невербальні комунікативні уміння, розширити знання і уявлення про можливі моделі сім'ї, та варіанти вибору.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів проблеми формування уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. Зокрема, поглибленого вивчення очікують питання впливу різних форм і методів навчання на процес формування уявлень про сімейне життя, зв'язок цього процесу з іншими психічними утвореннями особистості і формування уявлень про майбутню сім'ю в онтогенезі. Пошук відповідей на них є предметом подальшої роботи над проблемою.

Список використаних джерел:

1. Алексєнко Т.Ф. Молода сім'я в сучасному виховному процесі // Педагогіка та психологія. – 1998. – №4. – С. 53-60.
2. Демидова Т.А. Особенности формирования представлений о будущей семье у старшеклассников : дис. канд. психол. наук, 19.00.07 / Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 272 с.
3. Кравець В.П. Діяльність шкільного психолога з дошлюбної підготовки школярів. – Тернопіль, 2007. – 32 с.

To the article theoretical generalization and decision of problem of forming of ideas are driven about future family for senior pupils, that consists in clarification of basic work assignments on preparation of senior pupils to domestic life, development and approbation of the program of the social pedagogical training sent to development and expansion of ideas about future family.

Key words: advertisement, social advertisement, advertisement campaign, technologies of advertisement-information influence.

Отримано: 29.03.2017

УДК 3.316.77

Н. М. Гончарук, кандидат психологічних наук

АНАЛІЗ МОВЛЕННЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЯХ

У статті здійснено теоретичне дослідження психолінгвістичних теорій, що розглядають проблеми мовленнєвої комунікації. За результатами аналізу відображено погляди психологів та мовознавців на сутність, зміст, структуру мовленнєвої комунікації; описано її рівні, періоди становлення і типологічні характеристики відповідно до представлених теорій.

Ключові слова: психолінгвістика, мова, мовлення, мовленнєва комунікація, вербальна поведінка.

Комунікація з точки зору побудови мовленнєвих структур вивчається у різних наукових галузях (психолінгвістичній, соціолінгвістичній, нейролінгвістичній, роботах з комунікативної, функціональної, структурної, когнітивної лінгвістики). Важливим для дослідження комунікації як психологічного феномену є психолінгвістичний аналіз, який відображає психологічні аспекти мовлення та спілкування. Тому, метою статті є аналіз мовленнєвої комунікації у психолінгвістичних теоріях.

У межах психолінгвістичних досліджень описано психологічні принципи та методи вивчення мовлення, які дають змогу сформулювати уявлення про сутність, зміст та

структуру поняття, що вивчається. Науковці, котрі проводять дослідження у сфері психолінгвістики, визначають мовленнєву комунікацію як процес спілкування за допомогою мови та виокремлюють у ній дві основних складових. Першою є сприймання та аналіз лінгвістичної інформації (зверненого мовлення, повідомлення, тексту); другою виступає опрацювання отриманого матеріалу через призму людського мислення, системи установок та особистісних переваг. Це визначення зумовлює підхід до психолінгвістичних досліджень, представлений вивченням процесів сприймання та продукування мовлення як складових міжособистісної комунікації [1; 3-6].

У ХХ ст. проблемами досліджень у галузі психолінгвістики займаються психологи та мовознавці В.Ф. Скіннер, Ч.Е. Осгуд, Т.А. Себеок, Ж. Піаже, М. Пронко, Л.С. Віготський, О.О. Потебня.

Фундаментальна робота щодо вивчення видів і форм вербальної поведінки належить американському біхевіористу Б.Ф. Скіннеру (В.Ф. Skinner), котрий надає важливе значення психологічному аналізу міжособистісної комунікації. Він підкреслює, що нерозуміння один одного відбувається навіть у межах гомогенної культури, не говорячи вже про різномовне спілкування. Це підтверджує необхідність формувати вербальні форми поведінки у комунікативній взаємодії [6, с.166].

У своїх дослідженнях Б.Ф. Скіннер окреслює мовлення як форму вербальної комунікативної поведінки. У зв'язку з цим, він зазначає, що мовлення, як будь-які інші її форми, підлягає управлінню. Управління мовленнєвими процесами здійснюється на основі стимулювання, підкріплення, реагування.

Для більш ефективного забезпечення системи управління вербальної комунікативної поведінки слід розуміти її структуру. Аналізуючи вербальну поведінку, Б.Ф. Скіннер розглядає такі її складові: а) попит (mand) – вербальні форми реагування, що стимулюються різними мотиваційними чинниками (стимулом, депривацією, аверсивною стимуляцією); б) відповідь у такт (tact relation) – є коментарем на події, що відбуваються довкола («Весна прийшла!», «Дивись, он кішка!»); в) ставлення до аудиторії (the relation to an audience) – система ставлень (те, що може бути сказано будь-якою мовою); г) звуконаслідувальна відповідь (echoic response) – відповідь, яка точно повторює вербальний стимул іншої людини (фразу, висловлювання, вигук); д) інтравербальна відповідь (intraverbal response) – та, яка передбачає внутрішнє опрацювання вербальної інформації («де ти навчаєшся?» – «в університеті»); е) текстова відповідь (textual response) – відповідь, пов'язана зі зчитуванням тексту [6, с.75].

У подальшому інтерес до цієї проблеми у психолінгвістиці виявляється більш виразним. Представники необіхевіоризму Ч. Е. Осгуд, Т. А. Себеок розглядають методологічні схеми аналізу мовленнєвих дій як невід'ємний елемент комунікації. Вони вважають, що мовленнєва діяльність формується лише у людському спілкуванні. Будучи, прихильниками нового напрямку в біхевіоризмі, дослідники надають важливе значення проміжній змінній, якою є внутрішні якості мовця. У зв'язку з цим, основою їх досліджень стає визначення взаємозв'язку між структурою повідомлення та особистісними характеристиками людини, які впливають на якість спілкування [5].

Свою теорію Ч.Е. Осгуд представляє як аналіз різних рівнів мовленнєвої комунікації: а) реценції, моторного кодування, які є базовими, оскільки забезпечують перекодування мовних стимулів у нервові імпульси та перехід мовленнєвих дій на рівень інтеграції; б) рівня інтеграції, на якому забезпечується перцептивна єдність стимулів та активізація процесів самостимулювання; в) рівня репрезентації, який передбачає відповідну реакцію у вигляді вимови слів, звуків, фраз, текстового повідомлення [5].

Останнім часом проблема психолінгвістичного дослідження мовленнєвої поведінки набуває особливої актуальності, оскільки в умовах сучасного суспільства збільшуються обсяги та перспективи мовленнєвих комунікацій. Це зумовлює посилення експериментальних розвідок у царині мовних, мовленнєвих та комунікативних дій. На межі ХХ та ХІ ст. психолінгвістичні дослідження проводять О.О. Леонтєв, В.П. Белянін, С.І. Куранова та ін.

Особливий інтерес представляють роботи, в яких закладено методологічні основи психолінгвістичного бачення взаємозв'язку мовлення та комунікації. У межах власного методологічного підходу О. О. Леонтєв описує мовлення як абстракцію, що безпосередньо не відноситься до класичних видів діяльності. У його розумінні мовлення є засобом забезпечення інших видів діяльності (за винятком, коли ми формуємо мовлення і воно виступає метою діяльності). Особливою проблемою автор вважає співвідношення мовлення і комунікації. З точки зору дослідника, мов-

леннєва діяльність є спеціалізованим використанням мови і мовлення для забезпечення мети спілкування, під час якого здійснюється перекодування процесів сприймання у напрямку продукування мовлення, і навпаки [4].

Дослідник В.П. Белянін, опираючись на теорію О.О. Леонтєва, виділяє трьохкомпонентну структуру мовленнєвої комунікації, додаючи до загально визначених процесів сприймання та продукування додаткову складову, що відповідає за формування мовлення. Відповідно, структура мовленнєвої діяльності набуває такого вигляду: а) сприймання мовлення, що забезпечується під час індивідуального мовленнєвого акту; б) продукування мовлення як реакція на комунікативну взаємодію; в) формування мовлення, що відбувається у процесі становлення особистості [1, с.4].

В описаному контексті особливої ваги набуває дослідження питань сприймання мовлення, яке постає першочерговим етапом у низці мовленнєво-комунікативних дій. Сприймання мовлення – це процес пізнання сенсу мовленнєвих висловлювань, який вимагає знання лінгвістичних закономірностей побудови мовлення (фрази, повідомлення, доведення); це вміння проаналізувати зміст висловлювання відповідно до комунікативної ситуації, обставин, наявного досвіду, знань, правил побудови мовлення, інших чинників. У процесі сприймання виникає можливість висунути гіпотези щодо мотивів поведінки співрозмовника, його типологічних особливостей, інтелектуального рівня, інформаційної обізнаності, комунікативної компетентності. Це дає змогу скоригувати процес комунікації відповідно до комунікативної ситуації (В.П. Белянін [1, с.220]).

Принципово важливим питанням є дослідження продукування мовлення, яке виявляється у здатності до планування та реалізації мовленнєвого висловлювання за допомогою різних засобів (вербальних, аудіальних, графічних). Висловлювання формуються на підставі мовленнєвої здатності, мовної та комунікативної компетентності мовця. Важливими для продукування мовлення є комунікативні компетенції, виражені Г.П. Грайсом у постулатах. Зокрема, згідно постулату кількості під час діалогу повідомляється саме такої обсяг інформації, який потрібний для ефективної реалізації завдань спілкування; згідно постулату якості інформація має бути продуктивною (достовірною, доступною для вікового сприймання); згідно постулату релевантності повідомлення має відповідати бажаному результату [2, с.218].

Проблема мовленнєвої комунікації не може бути осмисленою без глибокого розуміння її динамічного розвитку. У зв'язку з цим, дослідники-психолінгвісти значну увагу надають питанням формування мовлення як засобу підвищення ефективності комунікації. Формування мовлення є динамічним утворенням, яке проходить становлення в онтогенетичному плані та розвивається у ході соціально-психологічного навчання. Український психолог С.І. Куранова розглядає формування мовленнєвих здібностей у зв'язку з розвитком особистості. Вона описує періоди мовно-мовленнєвого становлення особистості: домовленнєвий (перший рік життя); дограматичний (другий рік життя); період оволодіння граматикую (від 2-ох років; починається з того часу, коли у дітей формується поняття множини). До 6-літнього віку починає з'являтися контекстне мовлення; з 7 до 11 років формується внутрішнє мовлення; вік 11-16 років характеризується словниковим і стилістичним збагаченням мови [3, с.146].

У проведеному аналітичному дослідженні авторка виділяє типологію мовних спільнот особистості, виділяючи такі класифікаційні групи: а) антропологічні моделі, які є уособленням загальної моделі певних культурологічних спільнот; б) когнітивні типи особистості, згруповані за особливостями сприймання мовлення, формами міркування, загальними тенденціями мовленнєвої поведінки; в) мотиваційні типи особистості, об'єднані за стратегіями та мотиваційними чинниками спілкування [3, с.162].

Отже, аналіз досліджень мовленнєвої комунікації, представлених у психолінгвістичних теоріях, дає підстави стверджувати, що психологічні особливості вивчення мовлення базуються на загальнопсихологічних методах і принципах. Мовленнєва комунікація забезпечується шляхом функціонування процесів сприймання, аналізу, опрацю-

вання лінгвістичної інформації та продукування мовлення. Згідно цього, мовленнєва поведінка, що реалізується у процесі комунікації, має відповідні етапи та складові (B.F. Skinner), рівні (Ch.E. Osgood, Th.A. Sebeok), комунікативні компетенції (Г.П. Грайс), періоди становлення і типологічні характеристики (С.І. Куранова).

Підготовлена на основі теоретичного аналізу стаття не вичерпує всіх можливостей огляду психолінгвістичних теорій. Водночас, у процесі наукового аналізу відображено базові підходи до вивчення мовленнєвої комунікації, що створює перспективи для організації експериментального дослідження мовленнєвої комунікації.

Список використаних джерел:

1. Белянин В.П. Психолінгвістика : учебник, 6-е изд. / В.П. Белянин. – М. : Флинта, Москов. психол.-социальный ин-т, 2009. – 416 с.
2. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 217-237.

3. Куранова С.І. Основи психолінгвістики / С. І. Куранова. – К. : Академія, 2013. – 208 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / А.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
5. Psycholinguistics: a survey of theory and research problems / [edited by Ch.E. Osgood, Th.A. Sebeok]. – Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1965. – 307 p.
6. Skinner B.F. Verbal behavior / B.F. Skinner. – Cambridge : Harvard University Press, 1948. – 184 с.

In the article the theoretical study of psycholinguistic theories dealing with problems of verbal communication. The analysis reflects the views of psychologists and linguists on the nature, content and structure of verbal communication; described its level during the formation and typological characteristics of the present theories.

Key words: psycholinguistics, language, speech, speech communication, verbal behavior.

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.147:373.31

Н. Є. Гоцуляк, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ТА ЙОГО РЕГУЛЯТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У НАВЧАЛЬНІЙ ГРУПІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Дослідження присвячено аналізу психологічної компетентності викладачів ВНЗ. Встановлено, що професійна діяльність викладача вищої школи вимагає наявності певних особистісних якостей, соціально-психологічних рис і педагогічних здібностей.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, викладач, освітній процес.

В умовах нової освітньо-світоглядної парадигми вищої освіти в Україні з'явилася нагальна потреба розробки й реалізації такої психолого-педагогічної моделі викладача вищої школи, яка б враховувала національно-культурні традиції функціонування освітньо-виховного простору і сучасні прогресивні світові тенденції психологічного поступу. Гуманістична парадигма передбачає концентрування навчального процесу не на навчальній дисципліні, а на особистості студента, його професійному становленні та особистісному зростанні. Задля цього сам викладач має бути високого рівня самоактуалізованості, особистісної та громадянської зрілості [2, с.33].

У педагогіці вищої школи вважається загальною ознакою, що професійні вимоги до педагога повинні складатися з трьох основних комплексів: загальногромадянські риси; властивості, що визначають специфіку педагогічної професії; спеціальні знання, уміння й навички зі спеціальності. Якщо виходити з положення, що педагогічний процес – це перш за все взаємодія особистостей, то основним засобом впливу педагога стає він сам як особистість, а не лише як спеціаліст, який володіє необхідними знаннями та навичками. Людські якості, вимогливість до самого себе і оточуючим відіграють вирішальну роль в його діяльності і його професійних характеристиках.

Серед сучасних викладачів студенти виділяють групи [1]: 1. Викладачі-«постійні студенти» – вони розуміють студентів, бачать у студентах особистість, залюбки дискутують на різні теми, мають високий рівень інтелекту та професіоналізму. 2. Викладачі-«колишні моряки» – намагаються застосовувати військову дисципліну у ВНЗ; під словом «дисципліна» ці люди розуміють тотальне безумовне погодження з їхньою точкою зору, вони цінують «рабство», а не інтелект і вміння логічно мислити, намагаються задавити особистість, «Я» студента шляхом адміністративних заходів. 3. Група викладачів, які відбувають години, дозволяють студентам робити все, аби лише їм не заважали.

Студенти ідеальним викладачем назвали перш за все людину, яка знає предмет, який викладає, і володіє знаннями з відповідної галузі науки, має широкий світогляд. Серед особистісних рис – чесність, справедливість, вміння бути хорошим психологом, який зможе зрозуміти іншу людину. При цьому студенти молодших курсів на перше місце ставили саме вміння зрозуміти студента, у той час як старшокурсники більш за все цінували компетентність [1].

Такі акценти є закономірними, оскільки важкий період адаптації першокурсників до нових умов потребує психологічної підтримки, надати яку може лише викладач, який розуміє і поважає студента. А коли студент адаптується і навчиться вирішувати свої проблеми самостійно, він стає менш вимогливим у оцінці особистісних якостей викладача і більше звертає увагу на його наукову компетентність. За результатами наукових досліджень [3], визначальною складовою у формуванні думки студентів про викладача є оцінка його під час першої зустрічі. Саме перше враження, на їхню думку, має найбільш стійкий вплив на подальшу взаємодію. Крім того, на процес формування образу викладача значно впливає «попереднє сприймання» – попередня інформація, одержана від інших педагогів, від старших студентів або навіть інформація з розкладу чи навчального плану. В результаті студенти заздалегідь бувають у певній мірі обізнані про наукові пріоритети викладача, притаманний йому спосіб контролю знань, наявність або відсутність пунктуальності, рівень демократичності.

Встановлено, що особливість професійної діяльності викладача полягає в тому, що вона є складноорганізованою і складається з ряду взаємопов'язаних між собою видів, які мають загальні компоненти. Окремі конкретні види діяльності розрізняють за формою, способами реалізації, часовою характеристикою, функціональною спрямованістю.

Висновок. Реалізуючи різні цілі діяльності, викладач ВНЗ здійснює такі її види: педагогічну, науково-дослідну, професійну (за базовою спеціальністю), адміністративно-господарську, управлінську, комерційну і громадську. Серед перерахованих видів діяльності можна виділити два види творчої діяльності – наукового працівника і педагога. Важливу роль відіграє стиль професійно-педагогічного спілкування викладача зі студентами як сукупність індивідуально-типологічних особливостей педагогічної взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Булах І.С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навчально-методичний посібник / І.С. Булах. – К. : НПУ, 2002. – 115 с.
2. Дмитрієва С.М. Психологічні особливості педагогічної співтворчості викладача і студентів : автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка ; С.М. Дмитрієва. – К., 1996. – 20 с.

3. Добрускин М.Е. Социально-психологический портрет вузовского педагога / М.Е. Добрускин. – 2005. – № 9. – С. 137-141.

The study deals with the analysis of psychological competence of university teachers. Found that the professional activi-

ties of a high school teacher requires certain personal qualities, social and psychological traits and teaching abilities.

Key words: competence, professional competence, tutor; education process.

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.016:159.942.5

В. В. Грубляк, кандидат медичних наук

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ ПОЧАТКОВИХ КУРСІВ

Стаття присвячена дослідженню тривожності студентів I-II курсів навчання як одного з факторів соціально-психологічної дезадаптації. Проведено визначення рівня особистісної тривожності студентів в процесі навчання та факторів, що на неї впливають; вибрані оптимальні шляхи подолання тривожності.

Ключові слова: тривожність, особистість, дезадаптація.

Однією з сучасних проблем сучасної психології та психіатрії є проблема тривоги та тривожності. У свій час З. Фрейд та К. Гольдштейн одноставно стверджували, що тривога це розпливчате побоювання, і головна відмінність страху від тривоги полягає в тому, що страх являє собою реакцію на конкретну небезпеку, в той час як об'єктом тривоги є небезпека неконкретна, "невизначена", "позбавлена об'єкта" [7, 8]. Р. Мей пропонує таке визначення тривоги: «тривога є недовіра до ситуації, коли під загрозою опиняється цінність, яка, за відчуттям людини, життєво важлива для існування його особистості». При цьому тривожність є двох видів: нормальна і невротична. Нормальна тривожність не є непропорційною об'єктивній загрози, не пов'язана з пригніченням або іншими механізмами інтрапсихічного конфлікту і нею не керують невротичні захисні механізми, і тому їй можна конструктивно протистояти на рівні свідомості; крім того, вона припиняє діяти, якщо об'єктивна ситуація змінюється [1, с.120]. І якщо під тривоною розуміють негативне емоційне переживання, пов'язане з передчуттям небезпеки, то на відміну від тривоги, тривожність є рисою особистості, що відповідає зменшеному порогу чутливості до будь-яких стресогенних факторів. Тривожність має вираз в постійному відчутті загрози власному «я» в будь-яких ситуаціях, тобто це схильність індивіду до переживання тривоги. Багатьма дослідниками тривожність розглядається як показник "передневротичного стану", її роль надзвичайно висока як в порушеннях розвитку особистості, так і в порушеннях поведінки [3; 5].

Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної повсякденної діяльності особистості. Високий рівень тривожності може мати негативний вплив на особистість студента. В одних випадках тривожні студенти – це достатньо невпевнені в собі люди, з нестійкою самооцінкою, що обмежує їх працездатність, негативно впливає на успішність, в інших – тривожність виступає як чинник соціально-психологічної адаптації, спонукає до мобілізації компенсаторних механізмів її подолання. Отже, тривожність може мати як негативний, так і позитивний вплив на студента [3; 4].

За даними багатьох дослідників стан тривоги пов'язаний, перш за все, зі зміною когнітивної оцінки навколишнього і самого себе [1; 7]. Для вимірювання проявів тривожності нами був застосований особистісний опитувальник (Taylor Manifest Anxiety Scale, TMAS), запропонований Дж.Тейлором у 1953р. на основі шкали ММРІ. Вибір пунктів для шкали «прояви тривожності» здійснювався на основі аналізу їх здатності розрізняти осіб з «хронічними реакціями тривоги». Обробка результатів дослідження здійснюється аналогічно процедурі ММРІ. Індекс тривожності вимірювався в шкалі Т-балів. У 1975 році В.Г. Норакидзе доповнив опитувальник Дж. Тейлора шкалою ширості, яка дозволила робити висновок про демонстративність та нещирість у відповідях.

Мета дослідження: визначити рівень особистісної тривожності студентів та фактори, що на неї впливають.

Завдання дослідження: провести огляд літературних джерел з проблеми тривожності; експериментально вияви-

ти та дослідити рівень тривожності у студентів I-II курсів; розробити рекомендації по корекції тривожності.

Методи та об'єкт дослідження. В дослідженні приймали участь 98 студентів I-II курсів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології. Дослідження проводилося на початку і в кінці навчального семестру.

Обладнання. Шкала тривожності Дж. Тейлора з адаптацією В.Г. Норакидзе (MAS); метод письмового опитування; метод кількісної обробки і якісної інтерпретації отриманих даних із використанням t-критерія Стьюдента.

Предмет дослідження: рівень тривожності студентів I-II курсів навчання.

Результати дослідження та їх обговорення. За результатами дослідження було виявлено, що рівень тривожності студентів I курсу за шкалою Дж.Тейлора коливався від 24 до 80%. При цьому середній рівень тривожності (СРТ) був достатньо високим і складав 54%, який в кінці семестру підвищувався до 63%. Рівень тривожності студентів II курсу був у діапазоні 16–68%, а СРТ складав 26% з підвищенням перед екзаменаційною сесією до 42%. Висока та дуже висока тривожність (за шкалою TMAS >50% і >80%) відмічалась у 74% досліджуваних. При цьому підвищений рівень тривожності відмічався переважно у першокурсників та студентів II курсу з високим рейтингом успішності, які мали достатній рівень знань, систематично готувались до занять та виконували індивідуальні науково-дослідні завдання або приймали участь у студентських гуртках та суспільній діяльності університету. Низький або середній з тенденцією до низького рівень тривожності був характерний для 26% досліджуваних, які вчилися переважно на II курсі навчання. В той же час середній і низький рівень тривожності відмічався і у студентів I курсу з посереднім рейтингом успішності або які мали два і більше пропусків відвідувань занять. За шкалою ширості В.Г. Норакидзе середній показник не перевищував 4-5 балів, що свідчило про певну щирість відповідей студентів при опитуванні.

Серед особистісних характеристик у студентів II курсу з високим рівнем тривожності відмічалась замкнутість і малотовариськість, пасивність, що мабуть було пов'язано з очікуванням невдачі і низькою самооцінкою. Навпаки, студенти I курсу з середнім і високим рівнем тривожності та II курсу, які мали низький рівень тривожності, спостерігались товарицькість та ініціативність на фоні певної емоційної анестезії до різних життєвих ситуацій.

Висновки. Якісний і кількісний аналіз даних, отриманих в результаті проведеного дослідження показав, що студентам I-II курсів характерний високий рівень тривожності, який підвищувався ближче до екзаменаційної сесії. Це пов'язано з підвищенням акцентування уваги на майбутніх іспитах, що ситуативно викликало в студентів невідомість, суперечність та привід для тривожності. Студенти I курсу з більш високим рейтингом успішності мали вищий рівень тривожності порівняно зі студентами, які мали посередню успішність та студентами II курсу навчання, що мали помірний та низький рівень тривожності. Отже, середній та підвищений рівень тривожності – це нормальне явище для студента, коли сам процес навчання та

розвиток особистості студента найкращим чином впливає на формування майбутнього фахівця, ніж тоді, коли рівень тривожності низький. Шлях здобування знань та навичок в процесі навчання є оптимальним способом подолання тривожності, сприяє підвищенню самооцінки, самоствердженню студента і гармонійному розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Мей Р. Смысл тревоги / пер. с англ. М.И. Завалова и А.И. Сибуриной. – М.: Независимая фирма "Класс", 2001. – 384 с.
2. Маришук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. – СПб., 2001. – С. 135-246.
3. Особливості тривожності сучасних підлітків / Н. Вереніч // Підліток: як йому допомогти. – К. 2004. – С. 60-65.
4. Практикум по возрастній психології: учеб. пособие / под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с: ил. – С. 323-332.

5. Осадько О. Страх тривоги: специфіка психологічної допомоги / О. Осадько // Психолог. – 2004. – №13. – С.9-12.
6. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
7. Тревога и тревожность: хрестоматія / сост. и общ. ред. В.М. Астапова. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 240 с.
8. Goldstein K., Zum Problem der Angst. – Allgemeine ärztliche Zeitschrift für Psychotherapie. Vol.II.

The article is devoted to the study of the anxiety of students of the first and second year of study as one of the factors of socio-psychological mal adaptation. The level of personal anxiety of students in the process of learning and the factors affecting it is determined; Selected optimal ways to overcome anxiety.

Key words: anxiety, personality, disadaptation.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.923

Т. В. Грубі, кандидат психологічних наук

ЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті досліджено значення професійної мобільності в діяльності науково-педагогічного персоналу вищої школи. Розкрито основні трактування професійної мобільності. Охарактеризовано особистісні якості та здібності без яких не можлива професійна мобільність.

Ключові слова: мобільність, професійна мобільність, викладач, науково-педагогічний персонал, вища школа.

Процеси глобалізації та інтеграції зумовлюють необхідність бути готовим змін, швидко адаптуватися до мінливих умов та активно взаємодіяти. Постійно зростаючі обсяги та складність інформації вимагають вміння швидко оновлювати власні професійні знання. А безперервно змінювані умови та якість професійної діяльності примушують працівника протягом усього життя неодноразово підвищувати рівень освіти та кваліфікації. Тобто, щоб бути успішним, сучасний фахівець повинен володіти певними особистісними якостями, бути готовим до змін, вміти швидко та ефективно адаптуватися до нових умов, тобто бути мобільним.

Аналіз наукової літератури свідчить, що поняття мобільності (фр. mobile, лат. mobilis – рухливий, здатний до швидкого і швидкого пересування, дії) почали досліджувати в Америці та Європі у другій половині ХХ ст. Р. Бендікс [7] та С. Ліпсет [8] досліджували роль соціальної мобільності в професійних досягненнях та соціальному становищі особистості фахівця, а також перехід з однієї верстви соціуму в іншу завдяки професійній мобільності.

Наприкінці 20-х років ХХ ст. стала популярною теорія соціальної мобільності, автор П.А. Сорокін, який розглядав дане поняття як «будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто створеного або модифікованого людиною з однієї соціальної позиції в іншу» [6]. Відповідно до горизонтальних і вертикальних параметрів соціального простору дослідник розглядав вертикальну (пов'язану зі зміною соціального статусу) і горизонтальну (яка відбувається на одному статусному рівні) соціальну мобільність.

Професійна мобільність є однією із складових соціальної мобільності. В загальному, професійна мобільність розглядається як зміна трудової позиції, або рангу працівника, що спричинена зміною місця роботи або професії.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить що на сьогодні, серед науковців, не існує єдиного загальноприйнятого трактування поняття «професійна мобільність» і це є проблемою, адже від розуміння даного поняття залежатимуть наукові підходи, методи, шляхи його реалізації.

Ю. Каліновський, досліджуючи проблеми мобільності педагогів в освіті дорослих, розглядає мобільність як інтегративну якість особистості, що характеризує її здатність швидко змінювати свій статус або стан у соціальному, культурному або професійному середовищі [4].

Л. Амірова, досліджуючи професійну мобільність педагога, розглядає її як інтегративну якість особистості спеціаліста, що представлена у двох площинах – як риса особистості, і

як характеристика діяльності у пізнавальній та професійній сферах» [1]. Крім того, професійна мобільність є важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста в умовах швидких змін техніки і технологій виробництва.

Ю. Клименко, досліджуючи професійну мобільність майбутніх вчителів у країнах Євросоюзу розглядає дане поняття як адекватне поєднання внутрішньої і зовнішньої її ознак, тобто – професійної компетентності, гнучкості, новаторства, рухомості в освітньому просторі завдяки участі в освітньому обміні, що сприяє професійному збагаченню, забезпечує самовдосконалення і саморозвиток [5].

Б.М. Ігошев вважає, що професійна мобільність не можлива без таких особистісних якостей та здібностей як:

- соціальна активність, що виражається в участі в різних громадських заходах, проектах різнобічної змістовної спрямованості; інтерес до різних сфер соціальної та професійної активності;
- висока адаптивність до різних суспільних ситуацій, функціонально різних видів діяльності;
- креативність, налаштованість на творче ставлення до будь-якої справи, творче перетворення будь-якої ситуації [3].

Проведений аналіз підходів до трактування поняття «професійна мобільність» свідчить про те, що усі науковці визначають професійну мобільність як певну сукупність особистісних якостей і ключових компетенцій, які необхідно набути фахівцю в процесі формування його професійної мобільності [2].

Значення професійної мобільності сучасного науково-педагогічного персоналу вищої школи полягає в готовності викладача до швидкого реагування на ситуацію ускладнення та актуалізації всіх потенційних можливостей при виборі варіантів і способів вирішення професійно-педагогічних завдань. Крім того, професійна мобільність педагога є випереджальною функцією освіти і відіграє пріоритетну роль педагога в розвитку цивілізації ХХІ ст. Адже основна мета підготовки професійно мобільних кадрів в педагогічній освіті полягає у:

- формування універсальних навичок діяльності, що забезпечують мобільність як якість особистості;
- орієнтацію на інноваційну діяльність;
- забезпечення широкої професійної педагогічної підготовки як бази для можливого освоєння інших професій педагогічного профілю;
- посилення менеджерської підготовки педагогічних кадрів;

- забезпечення фундаментальної соціально-гуманітарної підготовки як бази для освоєння професій іншого профілю [3].

Висновки. Професійна мобільність – це певна сукупність особистісних якостей і ключових компетенцій, готовності й здатності особистості до якісного та швидкого оволодіння ключовими та професійними компетенціями, постійному підвищенню рівня власної компетентності в різноманітних видах професійної діяльності, тощо. Професійна мобільність відіграє вагомий роль в діяльності науково-педагогічного персоналу вищої школи. Перспективами подальших досліджень є розробка діагностичного інструментарію для визначення рівня професійної мобільності науково-педагогічного персоналу вищої школи.

Список використаних джерел:

1. Амирова Л.А. Проблема профессиональной мобильности педагога и перспективные ориентиры ее развития / Л.А. Амирова // Образование и наука : журнал теоретических и прикладных исследований Уральского отделения Российской Академии образования. – 2009. – № 8 (65). – С. 86-96.
2. Грубі Т.В. Проблема визначення професійної мобільності в діяльності науково-педагогічного персоналу вищої школи / Т.В. Грубі // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародне співробітництво для локального розвитку» (26 жовтня 2016 р., м. Краматорськ). – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – Ч. 1. – С. 58–60.

3. Игошев Б.М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете : моногр. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 2008. – 201 с.
4. Калиновский Ю.И. Введение в андрагогику. Мобильность педагога в образовании взрослых : монография / Ю.И. Калиновский. – М. : Вита-Пресс, 2000. – 308 с.
5. Клименко Ю.А. Професійна мобільність майбутніх учителів у країнах Євросоюзу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.А. Клименко. – Умань, 2011. – 20 с.
6. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
7. Heuvel M, Demerouti E., Bakker A., Schaufeli W. Adapting to change: The value of change information and meaning-making // Journal of Vocational Behavior, 2013. – Volume 83. – P. 11–21.
8. Lipset S. Social Mobility in Industrial Society / Seymour Lipset and Reinhard Bendix. – Berkeley and Los Angeles : University of California press, 1959. – 312 p.

The article considers the importance of professional mobility in the activity of scientific and pedagogical personnel of higher school. The main interpretations of professional mobility are revealed by the author. Also, the author characterizes main personal qualities and abilities without which professional mobility is impossible.

Key words: mobility, professional mobility, professor, scientific and pedagogical personnel, higher school.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.922.6:37.034(075.8)

О. В. Гудима, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми становлення моральної поведінки учнів молодшого шкільного віку, виділено умови її формування.

Ключові слова: моральна поведінка, моральний вчинок, моральна якість, молодший шкільний вік.

Розвиток морально зрілої особистості складається з цілеспрямованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку дитини. Результатом даного впливу є становлення моральних вчинків, що відповідають моральним нормам та цінностям суспільства, в якому відбувається виховання особистості. У психолого-педагогічній літературі моральний вчинок визначається, як моральна якість в дії. Отже, виходячи з вищесказаного, формування моральних якостей у дитини виступає основою формування моральної поведінки. Провідними моральними якостями є: доброта, чесність, чуйність.

На сучасному етапі становлення психолого-педагогічної теорії виховання не існує можливостей цілеспрямованого формування морально розвиненої особистості, для якої суспільством прийняті морально-етичні пріоритети набували б сенсу життя та виступали регуляторами моральної поведінки.

Формування моральних якостей молодших школярів найефективніше відбувається в умовах цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, при використанні розвивальних форм і методів. В основі психолого-педагогічного впливу лежить позитивний психологічний клімат та система виховних відносин, які підпорядковані єдиній меті, забезпечують взаємодію вчителя (вихователя, психолога, батьків) та вихованців. Його особливості полягають в тому, що «зовнішнє (об'єктивне) стає надбанням внутрішнього (суб'єктивного), переводиться в галузь свідомості людини з тим, щоб знайти своє вираження в результатах подальшої поведінки та діяльності» [5, с.94]. Основними психологічними механізмами формування моральної особистості виступають «зовнішнє обумовлення, наслідування, ідентифікація», завдяки їм дитина оволодіває соціальними нормами та вимогами [2, с.168].

Основною умовою розвитку моральних якостей є залучення молодших школярів до моральної діяльності та пов'язане з нею міжособистісне спілкування. Виховна робо-

та вибудовується на принципі особистісно-гуманного стилю спілкування, з допомогою якого відбувається вплив на взаємостосунки між учнями, формування позитивного ставлення до моральних якостей та норм моральної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що виховні заняття найкраще будувати у формі етичної бесіди. У зв'язку з цим, з метою формування у молодших школярів моральних якостей, заняття у формі етичної бесіди будуть основним засобом психолого-педагогічного впливу на них. Етична бесіда використовується для залучення учнів даної вікової категорії до обговорення, аналізу, оцінки моральних вчинків.

Під час формувального впливу, окрім методу етичної бесіди, використовуються інші методи формування досвіду моральної поведінки [6, с.61]. До даної групи належать методи вправ, педагогічні вимоги, організація виховних ситуацій, гра та ін. Дані види роботи спрямовані на привчання та закріплення норм моральної поведінки, на удосконалення моральних вчинків вихованців. З цією метою, при врахуванні вікових особливостей молодших школярів, використовуються вправи у вигляді елементів ігрової діяльності, а саме: зосередження уваги учнів на поняттях, пов'язаних з певною моральною категорією; усвідомлення та осмислення її значення; виклик емоційних переживань в учнів відносно моральних категорій; поведінка учня у відповідності до моральних норм [1, с.181-186].

При проведенні етичних занять використовуються зошити-пам'ятки «Про мене» [3, с.154], в яких занотовуються поняття моральних якостей, правила моралі, визначення моральних норм, виявлення своїх недоліків та переваг у ставленні до оточуючих людей відносно моральної якості, яка розглядається на етичному занятті.

Підсумовуючи вищесказане, відмітимо, що тільки при поєднанні різних форм психолого-педагогічного впливу можна досягти бажаної мети.

При проведенні формуючих занять потрібно враховувати психолого-педагогічні умови і шляхи формування моральності у вчинках:

1) при формуванні моральних вчинків потрібно враховувати системоутворюючі показники кожного вікового періоду, на основі яких потрібно організувати формувальну роботу;

2) формувальний вплив на особистість учня повинен відбуватися на засадах цілеспрямованості, системності, планомірності, поступовості;

3) при формуванні моральних вчинків потрібно враховувати вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини;

4) при побудові формувального експерименту враховується попередній досвід учнів;

5) формування моральних вчинків відбуватися при комплексному впливові різних методів;

6) при формуванні моральних вчинків основним методом впливу є етична бесіда, з елементами ігрової діяльності;

7) при проведенні формувального експерименту зсумовані психолога (вчителя, вихователя, батьків) та учня підпорядковуються єдиній меті;

8) при формуванні моральних вчинків враховується рівень сформованості колективу, особливості його впливу на особистість дитини в різні вікові періоди.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтовний підхід: теоретико-технологічні засади : навчально-методичний посібник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтовний підхід: науково-практичні засади : навчально-методичний посібник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Казакина М.Г. Изучение нравственной воспитанности школьников / М.Г. Казакина // Вопросы психологии. – 1979. – №4. – С. 151-154.
4. Осипова А.А. Общая психокоррекция : учебное пособие для студентов вузов / А.А. Осипова. – М. : ТЦ «Сфера», 2000. – 512 с.
5. Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского : учеб. пособие для студентов пед. институтов. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 479 с.
6. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів / за ред. проф. В.К. Демиденка. – К. : ІЗМН, 1996. – 204 с.

The psychological and pedagogical literature on problem of becoming of moral behavior of younger pupils has been analyzed in the article, the conditions of its formation have been highlighted.

Key words: moral behavior, moral action, moral quality, primary school age.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.013.43

О. І. Данилюк, кандидат економічних наук

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті доведено актуальність досліджуваної проблеми, а саме формування соціально-економічної компетентності в процесі фахової підготовки майбутнього соціального інспектора. Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів та обґрунтовано теоретичну сутність категорій «компетентність», «економічна компетентність» та «соціально-економічна компетентність».

Ключові слова: компетентність, економічна компетентність, соціально-економічна компетентність, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Аналіз майбутньої професійної діяльності соціальних інспекторів вказує на її прямий зв'язок з елементами економічної діяльності у соціальному забезпеченні. Соціально-економічні зміни в Україні, перехід до ринкової економіки та імплементація компетентного підходу в освіті актуалізували проблему формування соціально-економічних компетенцій майбутніх фахівців, що має глибокий педагогічний та соціально-економічний зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці проблем вищої соціально-економічної підготовки у вітчизняній науці присвятили свою увагу такі вчені, як Николенко Ю. В., Ничкало Н., Селевко Г.К., Ягупов В.В., Дмитренко Г.А., Бурлаєнко Т.І. та ін. Питання, пов'язані з формуванням економічних знань та економічної компетентності, її сутності та складовими, висвітлювали у своїх працях такі вчені, як Г.І. Ковтун, О.В. Мартиненко, Л.М. Новікова.

Компетентісно-орієнтована освіта із середини 80-х років почала широко розповсюджуватись у багатьох розвинутих країнах світу. У різноманітних модифікаціях вона затвердилась у системах освіти Австралії, Великобританії, Фінляндії, Австрії, США, Канади, Нідерландів.

Зауважимо, що самі поняття «компетенція» та «компетентність» і похідне від них «компетентний» широко використовувались і раніше у побуті та літературі. Його тлумачення здійснювалось у тлумачних словниках, що означало обізнаний у певній галузі.

Н. Ничкало зазначає, що компетентність – це не лише професійні знання, навички та досвід у спеціальності, але й ставлення до справи, здатність ефективно використовувати знання та вміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці у конкретній робочій ситуації [1, с.96]. Як інтегральну якість особистості, яка виявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знан-

нях і досвіді, набутих в процесі навчання та соціалізації й зорієнтованих на самостійну та успішну участь у діяльності, визначає компетентність Г. Селевко [2, с.139]. В. Ягупов ототожнює компетентність з підготовленістю до здійснення певної професійної діяльності і наявністю професійно важливих якостей фахівця, що сприяють цій діяльності [3, с.6]. Аналогічний підхід щодо визначення компетентності як сукупності знань та вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію і у С. Гончаренка [4, с.149]. І як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватись на практиці, трактується компетентність у державних освітніх стандартах.

Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона органічно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності. Здійснюючи професійну діяльність, соціальний інспектор виконує різні види соціально-економічної діяльності, й, відповідно, виконує певні функції: менеджерську, фінансову, в процесі кар'єрного зростання – кадрову.

Оскільки соціально-економічна компетентність інтегроване поняття, то варто розкрити кожну з складових.

Соціальна компетентність – це якісна характеристика особистості, здатність до співробітництва в групі та команді, мобільність, уміння адаптуватись і визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в колективі, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти індивідуальних і колективних дій, уміння визначати й реалізовувати мету комунікації залежно від обставин, розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях [5, с.149].

Щодо економічної компетентності, то під «економічною компетентністю» Г. Дмитренко розуміє сукупність економіч-

них знань та практичних умінь, досвіду, економічної культури і мислення, наявність стійкої потреби й інтересу до професійної компетентності [6, с.87]. Систематизують підходи вчених до визначення поняття та складових економічної компетентності Г.І. Ковтун, О.В. Мартиненко, наголошуючи, що «під економічною компетентністю учня розглядається сукупність економічних знань та практичних умінь, досвіду, економічної культури та мислення, наявність стійкої потреби та інтересу до професійної компетентності, а складовими економічної компетентності виступають: сукупність економічних знань, економічна свідомість, економічне мислення, економічні якості» [7, с.140]. Науковці зазначають, що економічні знання та економічне мислення – не єдині складові економічної компетентності. Іншими складовими є економічна освіта, економічне виховання, економічна свідомість та економічна культура. Ґрунтовні економічні знання, на яких базуватиметься економічне мислення, людина здобуває переважно у ході отримання економічної освіти.

У контексті професійної підготовки майбутніх соціальних інспекторів соціально-економічна підготовка в Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку економічних процесів на мікро- та макрорівнях, у взаємозв'язку з розвитком політичних та інших суспільних процесів.

Майбутні соціальні інспектори оволодівають відповідними знаннями та уміннями під час вивчення наступних дисциплін: «Економічна теорія», «Менеджмент соціальної роботи», «Аудит у соціальному забезпеченні», «Фінансовий менеджмент у соціальному забезпеченні», «Управління людськими ресурсами у соціальній сфері», «Види, способи надання та звітність соціальних послуг», «Методи нарахування соціальних виплат» та проходження відповідних видів практик. Отже, проведений аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики на наявність у ній соціально-економічних компетенцій свідчить про те, що до професійної діяльності майбутнього соціального інспектора ставиться високий рівень вимог щодо володіння соціально-економічними знаннями та уміннями.

Висновок. Підсумовуючи, можна констатувати про достатню кількість професійно-економічних дисциплін при під-

готовці соціального інспектора для формування професійних, економічних та соціально-економічних компетентностей.

Проаналізувавши основні підходи науковців до визначення понять «компетентність», «економічна компетентність», «соціально-економічна компетентність», зазначимо, що на сьогодні в науковій літературі не існує єдиного трактування цих категорій і тому потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика : монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 334 с.
2. Селевко Г.К. Компетентности и их классификация / Г.К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
3. Ягупов В.В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В.В. Ягупов, В.І. Свистун. – К. : Наукові записки, 2007. – Т. 71: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 3–8.
4. Професійна освіта : словник : [навч. посіб.] / уклад. С.У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н.Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
5. Зарубінська І.Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методологічний аспект) : монографія / І.Б. Зарубінська. – К. : КНЕУ, 2010. – 348 с.
6. Дмитренко Г.А. Економічна компетентність в системі післядипломної педагогічної освіти : навч. посіб. / за ред. Г.А. Дмитренка. – К. : ЦППО, 2008. – 125 с.
7. Ковтун Г.І. До питання формування економічної компетентності учнів / Г.І. Ковтун, О.В. Мартиненко // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 4. – С. 135–144.

The article proved the relevance of the investigated problem, namely the formation of social and economic expertise in the professional training of future social inspector. The theoretical analysis of scientific approaches and grounded theoretical nature categories of "qualification", "economic qualification" and "social and economic qualification."

Key words: qualification, economic qualification, social and economic qualification, professional qualification.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.9

Ю. П. Данчук, кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ВНЗ

У статті подається теоретичний аналіз сучасних досліджень психологічної адаптації, аналізуються результати даних досліджень, розкриваються актуальні питання психологічних чинників психічної адаптації студентів першого курсу.

Ключові слова: Психологічна адаптація, мотивація, дизадаптація. Особистість, активність, взаємодія.

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості, яка полягає у здатності кожної молодої людини опанувати сукупність соціальних ролей. Цей період збігається з періодом юності і відрізняється складністю становлення особистісних рис. Розвиваються такі якості особистості як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем – сенс буття, життєві цілі, спосіб життя, любов, вірність тощо. Однак, у 17-19 років, коли відбуваються пошуки власного духовного простору, коли загострюється потреба смислового самовизначення, взаємодія з «іншим», «новим» може породжувати конфлікти, протистояння, викликати неадекватні реакції та оцінки.

Питанню адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ в сучасній психологічній літературі приділяється значна увага. Зокрема, це наукові пошуки Т. Алексеевої, Ю. Бохонкової, Н. Герасимової, В. Демченка, О. Кузнецової, Л. Литвинової, В. Скрипник, І. Соколової та ін. [1; 2; 4].

Та все ж аналіз психологічної літератури засвідчує недостатність уваги науковців саме до проблеми розробки

психологічних моделей адаптації, визначення її основних чинників [2; 3].

Термін «адаптація» використовується в різних галузях наукового знання, однак дослідниками ще не вироблено єдиної думки про його зміст. Так, одні автори розглядають адаптацію як процес, результат «присотування», а інші як «взаємодію» людини з людиною (певним колективом, групою), або як «взаємодію» людини і середовища.

На нашу думку, процес адаптації передбачає, перш за все, активність самого суб'єкта діяльності, яка вимагає осмислення своїх дій і вчинків, пошуку власних шляхів рішень відповідно конкретним умовам життєдіяльності, аналіз характерних особливостей і результатів взаємодії (в даному випадку першокурсника) з новими людьми і обставинами. Адаптація містить у собі складні, багатогранні взаємини людини з довкіллям.

Останнім часом поняття взаємодії все частіше зустрічається у визначеннях адаптації. Саме поняття «взаємодія» припускає деяку рівноправність суб'єктів і об'єктів, їх взаємозв'язок, взаємний вплив, взаємну дію. Природно, що у контексті біологічної адаптації, за умови високої залежності

ті індивіда від малорухомого середовища, термін «приспосовування» більш точно відбиває суть процесу. Оскільки зростає інтерес дослідників до соціально-психологічної адаптації, то і поняття «взаємодія» стає більш актуальним. Як правило, опис процесу адаптації як взаємодії щільно пов'язаний з визнанням активної ролі особистості в процесі адаптації. Поняття взаємодії найбільше точно відображає особливості процесу соціально-психологічної адаптації.

Маємо констатувати, що адаптація студентів-першокурсників в умовах нового середовища, в умовах нової системи освіти в вищих навчальних закладах не завжди проходить успішно.

Дослідження процесу адаптації першокурсників в умовах ВНЗ дозволяють виділити наступні головні труднощі:

- переживання, пов'язані з перехідним періодом: від шкільного до дорослого життя;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до самостійного життя, необхідності приймати рішення, брати на себе відповідальність за власні дії і вчинки;
- невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що підсилюється відсутністю звичного повсякденного контролю педагогів та батьків;
- нові умови діяльності студента у ВНЗ – це якісно інша система співвідношення відповідальності і залежності, де на перший план виступає необхідність самостійної регуляції своєї поведінки;
- пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;
- налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході до гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи та ін. [1].

Усі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші носять суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, проблемами виховання в родині і школі.

Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації психологічно комфортним.

Адаптація студентів в умовах вищого навчального закладу є складним, багатоаспектним, синтетичним, динамі-

чним процесом. Це вимагає синергетичного підходу до дослідження проблеми, поєднання зусиль філософії, психології, педагогіки, фізіології та інших наук.

Адаптація студентів до навчальної і громадської діяльності у ВНЗ, по своїй суті, складний, динамічний і різноманітний психологічний процес внутрішньої і зовнішньої перебудови звичайних форм і методів діяльності, вироблення у них необхідного комплексу навичок, умінь та звичок здійснення нових видів діяльності. Процес психологічної перебудови мотиваційної сфери, уявлень про форми і методи діяльності, навичок, вмінь та звичок їх здійснення, а також формування нових психологічних складових діяльності створюють основний зміст адаптації студентів.

Адаптація студента у ВНЗ – складне явище, яке має різні напрямки: адаптація до нового культурного середовища, колективу, діяльності (навчальна, професійна, творча, громадська, тощо). Результатом адаптації студентів є вироблення у студентів необхідних для діяльності якостей, які дозволяють оптимально їх здійснювати.

Список використаних джерел:

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92-100.
2. Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи // Матеріали до підсумкової колегії МОН. – «Освіта України». – №21-22. – 19 березня 2008 р. – С. 19.
3. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міносвіти України. – 1996. – № 13. – С. 2-15.
4. Методичні рекомендації до планування виховної роботи з студентами у вищих навчальних закладах освіти III–IV акредитації // Інформ. зб. Міносвіти України. – 1998. – № 17-18. – С. 50-53.
5. Теорія і практика духовно-морального виховання дітей та молоді / Постанова Загальних зборів Академії педагогічних наук України від 7 грудня 2005 року.

The article deals with theoretical analysis of psychological adaptation of current research analyzed the results of these studies reveal topical issues of psychological factors mental adaptation of first-year students.

Key words: Psychological adaptation, motivation, dysadaptation. Personality, activity, interaction.

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.147

Н. М. Дідик, кандидат психологічних наук

КЕЙС-МЕТОД ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ У ВНЗ

У статті проаналізовано особливості застосування методу кейсів під час професійної підготовки студентів. Розглянуто мету, завдання і методику проведення даного методу. Описано досвід застосування кейс-методу у ВНЗ.

Ключові слова: кейс-метод, інноваційні моделі навчання, метод життєвих ситуацій.

Постановка проблеми. У теперішній час стрімких соціально-економічних перетворень актуальною стає підготовка високопрофесійних фахівців, здатних адаптуватися до змінних умов дійсності. Для формування таких спеціалістів важливим є застосування інноваційних методів навчання, що спрямовані на ефективне засвоєння знань студентами, розвиток їх інтелекту, набуття умінь і навичок, досвіду самоосвіти, якостей, які сприятимуть творчій самореалізації.

Аналіз останніх досліджень. О.В. Шестопалюк вказує, що інноваційні моделі навчання засновані на концепції розвивального навчання та інтенсивніше спираються на активну пізнавальну позицію студента [5]. Модель інноваційного навчання передбачає: активну участь студента в процесі навчання; можливості прикладного використання знань в реальних умовах; подання концепцій і знань у найрізноманітніших формах (а не тільки в текстовій); підхід до навчання як до колективної, а не індивідуальної діяльності; акцент на процес навчання, а не на запам'ятовування інформації.

Інноваційні моделі навчання у ВНЗ досліджували: І.М. Дичківська, О.А. Дубасенюк, А.В. Камінська, Л.В. Козак,

О.Г. Козлова, О.В. Орлик, П.Ю. Сауха, О.В. Шестопалюк та ін. Разом з тим, **кейс-метод як інноваційний метод навчання у вузі вивчено недостатньо.** Це стало метою написання статті – проаналізувати особливості застосування кейс-методу як інноваційного методу навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Ю.П. Сурміна, метод case-study («кейс-стаді»), або метод життєвих ситуацій від англійського «case» – ситуація) – це реальні й докладно описані ситуації з практики разом із причетними до ситуації супутніми фактами, думками [3]. Кейс – це моделювання життєвої ситуації, тобто репетиція реальних життєвих ситуацій.

Метод case-study було вперше застосовано в навчальному процесі Гарвардської школи бізнесу у 1921 році. Зараз співіснують дві класичні школи case-study – Гарвардська (американська) і Манчестерська (європейська). У рамках першої школи метою методу є навчання пошуку єдиного вірного рішення, друга школа – припускає багатоваріантність вирішення проблеми.

О.В. Орлик зауважує, що мета навчання за допомогою кейсів полягає у формуванні фахівця, який правильно аналізує ситуацію, виявляє проблеми, можливі причини їх появи, аналізує можливі варіанти їх вирішення, вибирає найбільш оптимальний з них тощо [2, с.128]. Вміння скористатися теорією, звертання до фактичного матеріалу, ситуаційний аналіз – це найважливіші характеристики кейс-методу.

Т.І. Туркот описує таку методику аудиторної роботи з кейсами: I етап – індивідуальне вивчення студентами тексту ситуації (як правило, позааудиторно). II етап – формулювання викладачем основних питань з кейсу, вступне слово викладача. III етап – об'єднання студентів у творчі групи. IV етап – робота студентів у складі творчої групи. V етап – презентація "рішень" кожної творчої групи. VI етап – загальна дискусія, запитання, виступи з місця. VII етап – виступ викладача, його аналіз ситуації та процесу її обговорення. VIII етап – підсумки й оцінювання якості роботи студентів із кейсом [4].

Суть кейс-методу в тому, що студентам пропонується для осмислення реальна життєва ситуація, опис якої не тільки відображає яку-небудь практичну проблему, але й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні даної проблеми. Мета викладача – на прикладі конкретної ситуації допомогти студентам в аналізі фактів і проблем, а потім розглянути можливі рішення й наслідки обраних дій [2, с.129].

Т.І. Туркот виділяє такі переваги і недоліки кейс-методу. Переваги методу кейсів: 1. Використання даного методу значною мірою доповнює теоретичні аспекти розгляду проблеми. 2. Метод кейсів надає можливість вивчити складні та професійно значущі питання в емоційно сприятливій атмосфері навчального процесу, використати набутий досвід у реальній практиці. 3. Комунікативна природа методу надає можливість здійснити швидко, але ґрунтовну оцінку обговорюваних питань і запропонованих рішень [4].

Недоліки методу кейсів: 1. Потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник навряд чи зможе прораховувати кожний крок. 2. Часові обмеження можуть не дозволити групі напрацювати об'єктивні шляхи вирішення проблеми та надати практичні рекомендації щодо цього, що може викликати загальне почуття незадоволення. 3. Низька активність деяких студентів на заняттях є причиною зниження ефективності методу [4].

Кейси зазвичай готують у письмовій формі та складають виходячи з досвіду реальних людей. Їх читають, вивчають і обговорюють. Кейс – це опис складної ситуації. Щоб її зрозуміти, її потрібно спочатку розкласти на частини, проаналізувати кожну з них, а потім знову скласти разом, щоб одержати цілісне уявлення про ситуацію. Таким чином, з'являється ще одна важлива категорія методу case-study – «аналіз ситуації» [1, с.55-56]. Прикладом фото-кейсу є картки з гри «ФОТО-фішка», яка нами була застосована зі студентами при вивченні проблеми наркотичної та алкогольної залежностей.

Різновидом кейсу є застосування коміксів. Головна їх особливість – презентація варіанту виходу головного героя зі складної життєвої ситуації. За умови вміло організованого обговорення коміксу можна визначити бачення учасниками проблеми, сприяти її усвідомленню, подати нову важливу для підлітків інформацію. Наприклад, нами при вивченні зі студентами проблеми торгівлі людьми було використано комікси «Твоє життя – твій вибір!» (автори сценаріїв – Т. Лях, В. Салюкалова).

Відеоматеріали – це своєрідний різновид кейсів, тобто життєвих історій, ситуацій, що не лише розказані, а й візуалізовані для глядачів, і це робить їх ще більш реалістичними [1, с.67]. Наприклад, у ВНЗ для профілактики девіантної поведінки молоді нами застосовано серію мультиплікаційних фільмів «Невигадані історії», в яку увійшло три мультфільми: «Історія Тьоми», «Історія Жеки», «Історія Олі».

З досвіду роботи варто зауважити, що застосування кейс-методу у вигляді використання профілактичних ігор, відеоматеріалів, коміксів є цікавим і пізнавальним для студентів, розвиває у них уяву, професійні знання та уміння.

Висновки. Отже, кейс-метод дозволяє зацікавити студентів процесом навчання, формує сталий інтерес до конкретної навчальної дисципліни, сприяє активному засвоєнню знань та навичок. Цей метод дозволяє використати теоретичні знання й прискорити засвоєння практичного досвіду. У перспективі кейс-метод повинен знайти широке застосування у ВНЗ через свої значні переваги.

Список використаних джерел:

1. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки / за ред. Т.В. Журавель; авт. кол.: Т.В. Журавель, Т.Л. Лях, О.М. Нікітіна. – К.: МБФ «СНД Фонд Схід-Захід», 2010. – 168 с.
2. Орлик О.В. Кейс-метод і особливості його застосування при підготовці фахівців у ВНЗ / О.В. Орлик // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. – Випуск VII. – С. 128-135.
3. Ситуаційний аналіз, или Анатомія Кейс-метода / под ред. Ю.П. Сурмина. – К.: Центр інновацій и развития, 2002. – 288 с.
4. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / Т.І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
5. Шестопалюк О.В. Інноваційні моделі навчання в діяльності вищих навчальних закладів / О.В. Шестопалюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 118-124.

The article analyzes the peculiarities of application of the method case studies during the training of students. The purpose, tasks and methods for carrying out this method. Describes the experience of using case method in the university.

Key words: case study, innovative model soft teaching, method of life situations.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.04:376-056.26

О. І. Дмітрієва, кандидат педагогічних наук

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

У статті розглядаються умови, необхідні для ефективної інклюзивної освіти дітей з порушеннями слуху.

Ключові слова: умови, ефективність, діти з порушеннями слуху, інклюзивна освіта.

Одним із найбільш актуальних питань реформування системи спеціальної освіти у сучасних умовах в Україні є інклюзивна модель навчання дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі, дітей із порушеннями слуху. Реальна ситуація потребує детального вивчення та розуміння того, що немає жодної форми, що гарантувала позитивний результат у реалізації інклюзивної освіти дітей з порушеннями слуху. Проте, на нашу думку, існують умови, комплексне урахування яких сприятиме успішному впровадженню цього процесу.

Надзвичайно важливим є володіння необхідною інформацією про інклюзивну освіту та усвідомлення відповідальності батьків дитини з порушенням слуху, які обирають інклюзивну модель навчання для своєї дитини. Сама дитина ще не усвідомлює, де вона буде навчатися, чи хоче вона навчатися разом із такими ж дітьми, як вона, чи хоче навчатися у якомусь іншому колективі. А батьки мають чітко усвідомлювати власний вибір, мотивувати його і бути готовими до щоденної співпраці з педагогами загальноосвітнього навчального закладу щодо розвитку, навчання,

виховання та корекції порушень розвитку їхньої дитини. Надати батькам дитини реальну та вичерпну інформацію про можливості організації інклюзивної освіти дитини з порушенням слуху можуть фахівці психолого-медико-педагогічних консультацій.

Наступним важливим аспектом ефективності інклюзивної освіти дитини з порушенням слуху є готовність до діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл та усвідомлення ними власної відповідальності у реалізації даного процесу. Зазвичай вони мають справу із дітьми з типовим розвитком, у них відсутні спеціальні знання про особливості розвитку даної категорії учнів, вони не володіють спеціальними методиками викладання навчальних предметів тощо. Тому закономірним є адекватне ставлення до посади «асистент вчителя», у даному випадку, сурдопедагога, не з позиції «помічник вчителя», а з позиції саме того фахівця, який володіє спеціальними знаннями, застосування яких у процесі інклюзивного навчання дитини з порушенням слуху забезпечить успішну адаптацію дитини у класі, у навчальному закладі, успішне оволодіння дитиною з порушенням слуху необхідних знань, умінь та навичок. Самі ж педагоги загальноосвітнього навчального закладу мають бути готовими до «формування специфічного набору знань, умінь та якостей» [1, с.20].

Не можна переоцінити аспект ставлення дітей із типовим розвитком до дитини з порушенням слуху. Не можна забувати про жорстокість дітей, яка, зокрема, виявляється і у ставленні до того, «хто не такий, як я». Постійне спостереження за дітьми, надмірна опіка дитини з порушенням слуху з боку педагогів викликати лише роздратування у інших дітей. Тому необхідно надавати особливу увагу превентивній роботі із основним контингентом учнів класу, проводити з дітьми роз'яснювальну роботу.

Вибір ставлення учнів класу тісно пов'язаний із ставленням батьків учнів з типовим розвитком до спільного навчання їхньої дитини із дитиною, яка має порушення розвитку. І хоча порушення слуху іноді важко діагностувати зовні, досить часто доводиться спостерігати різні варіанти ставлення батьків до такої дитини: толерантне, співчутливе, жалисне, байдуже, обережне, насторожене, агресивне. Закономірно, що вдома діти класу можуть чути, як їхні батьки ставляться до дитини з порушенням слуху і у деяких випадках переносять модель поведінки дорослих у власне життя та життя класу.

Важливою умовою успішної інклюзивної освіти дитини з порушенням слуху є ставлення адміністрації навчального закладу, її зацікавленість у тому, щоб на базі навчального закладу, керівництво яким вона здійснює, було організоване інклюзивне навчання дитини з порушенням слуху. Інклюзивна модель передбачає, що школи заздалегідь мають бути готовими приймати різних учнів з унікальними потребами, вітати їх, враховувати індивідуальні відмінності в своїх пе-

дагогічних підходах, в організації шкільних заходів та плануванні навчального процесу [2, с.16].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує проблема залучення до вирішення долі дітей з порушеннями слуху державних службовців, які є компетентними у питаннях корекційної освіти. Не секрет, що у багатьох управлінських організаціях питання освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі й дітей з порушеннями слуху, знаходяться у компетенції службовців, які не є дефектологами.

У межах однієї публікації не видається можливим розглянути усі аспекти, реалізація яких необхідна для забезпечення ефективної інклюзивної освіти дітей з порушеннями слуху. Зважаючи на те, що порушення слуху це не лише медична, а й соціальна проблема, для її розв'язання необхідна цілеспрямована державна підтримка, координація зусиль низки відомств, їх структурних підрозділів, різних закладів та організацій (державних, приватних, громадських) [1, с.51]. Подальшого вивчення заслуговує проблема раннього виявлення порушень слуху, адекватного лікування та необхідної реабілітації. Варто зазначити, що у США, у Канаді, більшості країн Євросоюзу, у яких проводиться спеціальні обстеження усіх новонароджених, запроваджено обов'язковий екоскринінг. Не можна забувати про основну умову успішної реабілітації та забезпечення необхідних умов для розвитку, навчання та соціальної комунікації осіб з порушеннями слуху – сучасну діагностичну апаратуру, кохлеарні імпланти, слухові апарати, які мають використовуватися з раннього віку дитини.

Урахування цих чинників, подальше відповідне обстеження глухих та слабочуючих дітей, забезпечення після слухопротезування або кохлеарної імплантації, адекватної ранньої реабілітації дає змогу у більшості випадків досягти позитивних результатів. За дотримання вищезазначених умов, у дітей з порушеннями слуху є можливість комфортно почувати себе в умовах інклюзивної освіти, бути повноцінним суб'єктом навчальної діяльності загальноосвітнього навчального закладу, повною мірою інтегруватися у суспільство.

Список використаних джерел:

1. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практичні поради. / [Тім Лорман, Джоан Деспелер, Девід Харві] ; пер. з англ. – К. : СПД-ФО Парашин І.С., 2010. – 295 с.
2. Таранченко О. Пріоритетні напрями розвитку національної освіти осіб із порушеннями слуху / О. Таранченко // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – 2013. – № 3. – С. 49-53.

This article considers necessary conditions for effective inclusive education of hard of hearing children.

Key words: conditions, effective, hard of hearing children, inclusive education.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376-056.36

Т. О. Докучина, кандидат педагогічних наук

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПСИХОЛОГА У СТВОРЕННІ СИТУАЦІЇ УСПІХУ ДІТЯМ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена проблемі створення ситуації успіху дітям з порушеннями розумового розвитку. Визначено психологічний аспект поняття «успіх» та показники сформованості ставлення до успіху у дітей. Розкрито роль та завдання психолога у створенні ситуації успіху учням з порушеннями розумового розвитку.

Ключові слова: ситуація успіху, ставлення до успіху, психолог, учні з порушеннями розумового розвитку.

Створення ситуації успіху дітям з порушеннями розумового розвитку у навчально-виховній діяльності передбачає командну роботу усіх фахівців закладу та батьків. Спільна робота педагогів та спеціального психолога забезпечить ефективність створення ситуації успіху учням у процесі навчання з урахуванням актуального ставлення до успіху дітей. Саме характеристика наявного ставлення до успіху у дітей є основним критерієм вибору методів впливу на них з метою стимулювання до досягнення успіху. Завдання психолога у цьому напрямку роботи є визначення окремих показників сформованості ставлення дітей до успіху.

У корекційній педагогіці та спеціальній психології розглянуто окремі аспекти проблеми стимулювання дітей з порушеннями розумового розвитку до активності та досягнення успіху (А. Белкін, В. Бондар, Т. Жук, Н. Морозова, Ж. Намазбаєва, В. Синьов, І. Ушакова, М. Хоружа та ін.). Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема створення ситуації успіху та стимулювання до його досягнення у роботі з дітьми з порушеннями розумового розвитку є актуальною та недостатньо досліджуваною.

Тому *метою нашої статті* є визначення ролі спеціального психолога у створенні ситуації успіху дітям з порушеннями розумового розвитку.

З психологічної точки зору успіх – це «переживання стану радості, задоволення від того, що результат, до якого особистість прямувала в своїй діяльності, або збігся з її очікуваннями, сподіваннями (рівнем домагань), або перевершив їх» [12, с.31]. Умовою переживання такого стану є наявність очікування позитивного результату при виконанні певної діяльності. Звісно успіх може настати і несподівано, проте відсутність бажання його досягти в загальному або ж зневіра у власному успіху, інколи може не дозволити пережити саме цей стан радості, тобто почуття успіху.

Стимулювання учнів до досягнення успіху буде ефективним у тому випадку, коли вони переживуть радість успіху. Як зазначає П. Автомонов, саме бажання повторити успіх стимулює учнів до подальшої діяльності, щоб знову побачити якісний результат своєї праці, а отже пережити почуття успіху [1, с.41]. З цією метою необхідно створювати умови, які б сприяли досягненню успіху учнями, формуванню позитивного ставлення до успіху та успішної особистості в цілому. Тому завданням педагогів є не лише створити ситуацію успіху для учнів але й сформувані у них бажання, потребу його досягати. Важливу роль у реалізації цього завдання відіграє спеціальний психолог, робота якого спрямована на розвиток емоційно-вольової та особистісної сфер дітей з порушеннями розумового розвитку.

Проведене нами експериментальне дослідження засвідчило, що ефективність створення ситуації успіху учням з порушеннями розумового розвитку у навчально-виховній діяльності передбачає урахування ставлення до успіху дітей, що визначається такими показниками: усвідомленість власних успіхів; мотивація досягнення успіху; ставлення учнів до навчання; провідні мотиви навчання; ставлення до оцінки; особливості діяльності учнів, спрямованої на досягнення успіху у навчально-виховному процесі.

Визначення цих показників передбачає спільну роботу педагога та психолога, який безпосередньо здійснює діагностику мотивації досягнення успіху, самооцінки, рівня домагань, наявності шкільної тривожності та ін. Комплексне дослідження забезпечить правильність визначення ставлення до успіху учнів з метою виділення ефективних методів та прийомів створення ситуації успіху.

Проте роль психолога полягає не лише у дослідженні окремих показників ставлення до успіху учнів з порушеннями розумового розвитку, але й у їхньому формуванні. Тому участь спеціального психолога у створенні ситуації успіху учням з метою формування позитивного ставлення до успіху передбачає формування у дітей позитивної мотивації досягнення, розвиток адекватної позитивної самооцінки та рівня домагань, впевненості у власних можливостях, усвідомлення своїх переживань, вміння адекватно оцінювати результати своєї діяльності, докладати зусилля, долати труднощі та ін.

Робота спеціального психолога має бути узгоджена з педагогами, та являти собою напрямок комплексного впливу на дітей з порушеннями розумового розвитку з метою формування у них позитивного ставлення до успіху.

Однією з умов створення ситуації успіху учням з порушеннями розумового розвитку є залучення батьків до цієї діяльності. Тому спеціальний психолог має співпрацювати з батьками та за необхідності надавати їм психокорекційну допомогу. До його завдань роботи з батьками входить формування установки на цінності дитини незалежно від особливостей її психофізичного розвитку; зміна стану невдачі, обумовленого порушеннями розвитку дитини, на стан успіху, тобто розуміння потенційних можливостей дитини, радість від її успіхів та переживання власних; виділення досягнутих успіхів батьками та дітьми, стимулювання їх до подальших досягнень та ін. З цією метою слід проводити індивідуальні та групові бесіди, консультації та психокорекційні заняття.

Отже, створення ситуації успіху учням з порушеннями розумового розвитку передбачає спільну роботу школи та сім'ї. В умовах навчального закладу важливу роль у цій діяльності відіграє спеціальний психолог, який реалізує основні завдання створення ситуації успіху у психологічному аспекті роботи з дітьми та їхніми батьками.

Перспективними напрямками дослідження є розробка методичних рекомендацій психологам щодо створення ситуації успіху учням з порушеннями розумового розвитку у навчально-виховній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Автомонов П.П. Технологія педагогічного успіху: навч. посіб. / П.П. Автомонов. – К.: Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2002. – 180 с.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать: кн. для учителя / А.С. Белкин. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
3. Докучина Т.О. Створення ситуації успіху в навчально-виховній діяльності з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 / Тетяна Олександрівна Докучина. – К., 2013. – 214 с.

The article is devoted to the problem of creating situation of success in working with pupils with intellectual disability. The psychological aspect of the concept of "success" and the indicators of formation of attitude to success in children were identified. The role and tasks of the psychologist in creating the situation of success for pupils with intellectual disabilities were disclosed.

Key words: situation of success, attitude to success, a psychologist, pupils with intellectual disabilities.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.922.7

С. В. Дорофей, кандидат психологічних наук

ОЗНАКИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

У статті подано характеристику дитячої творчості, розкрито її ознаки, визначено характерні особливості та закономірності розвитку творчості в дитячому віці.

Ключові слова: дитяча творчість, творчі задатки, творчі здібності.

Феномен творчості привертає увагу багатьох дослідників в усі часи розвитку людства. Проблема виникнення та розвитку дитячої творчості є предметом досліджень багатьох учених впродовж кількох десятиків років. Нерідко джерело творчості розглядають як результат біологічних чинників, вроджених потенцій дитини. З упевненістю можна сказати, що кожна дитина народжується з природними творчими задатками, але творчими людьми виростають лише ті, умови виховання яких дозволили розвинути ці здібності вчасно. Отже, сприятливий розвиток дитячої творчості залежить від правильного керівництва з боку дорослих.

Відомі психологи та педагоги (Н.О. Ветлугіна, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, В.Т. Кудрявцев, О.І. Кульчицька, М.М. Поддяков, С.В. Суботський

та ін.) довели, що творчі задатки яскраво проявляються в дошкільному дитинстві й розвиваються у процесі спеціально організованого навчання, коли діти оволодівають успішно виробленими засобами діяльності.

Л.С. Виготський глибоко обґрунтував положення про те, що творчість притаманна всім людям і більшою чи меншою мірою є постійним супутником дитячого розвитку він же вважав, що «в повсякденному житті творчість – умова існування. І все, що виходить за межі рутини, завдячує своїм виникненням творчій діяльності людини [2, с.7]. В.В. Давидов теж вказує на те, що творчість є постійним супутником дитячого розвитку.

Вчені довели, що дошкільний вік є сензитивним періодом у розвитку творчої особистості (Н.А. Ваганова,

Л.А. Венгер, Н.О. Ветлугіна, В.В. Давидов, О.М. Дьяченко, Т.Г. Казакова, Т.С. Комарова, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, В.С. Мухіна, Л.А. Парамонова, М.М. Поддьяков та інші). За даними Д.Б. Ельконіна, у віці близько трьох років у малюка з'являється потреба діяти, як дорослий, «зрівнятися з дорослим». Творча діяльність дітей, спрямована на присвоєння людської культури, на думку В.Т. Кудрявцева, є неодмінною умовою розширеного відтворення творчих здібностей у сучасному суспільстві.

Аналіз результатів досліджень дитячої творчості, здійснених відомими вченими (Н.О. Ветлугіною, О.І. Кульчицькою, І.Я. Лернером, Б.М. Тепловим, Є.О. Фльоріною та ін.), дозволяє сформулювати її визначення. Дитячу творчість слід розуміти як створення дитиною суб'єктивно нового (значущого для неї) продукту – малюнка, конструкції, гри, оповідання, створення невідомих раніше деталей, що по-новому характеризують створюваний образ: різних варіантів зображень, ситуацій, рухів, характеристик героїв, інших дій; застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності у новій ситуації; прояв ініціативи в усьому.

На думку В.Т. Кудрявцева, «творчість для себе» стає беззаперечною умовою «творчості для інших». А крім того, здійснюючи свої задуми, дитина відкриває нове про себе. Проявляється її розуміння навколишнього, власне ставлення до нього, що допомагає збагнути її ество, особливості сприймання, уявлення, інтереси, здібності [3].

На думку В.М. Дружиніна, саме в дошкільному віці дитина максимально чутлива до розвитку творчих здібностей через наслідування. У роботах Н.С. Лейтеса, О.І. Савенкова проводиться думка про загальний наслідувальний характер дитячої творчості. [5]. У ряді досліджень відзначається закономірний характер переходу від наслідування до творчості (Л.М. Галігузова, М.М. Гнатко, В.Ф. Моргун, В.О. Просецький). Однією з умов розвитку творчих здібностей вважається сприймання дитиною творчих дій значимих дорослих (Є.Я. Басін, Р. Стернберг, Н.В. Хазратова).

Наслідування тісно пов'язане із соціальною ситуацією розвитку дитини (Д.Б. Ельконін) і є основним механізмом формування предметних дій та образів сприймання (О.В. Запорожець), засвоєння особистістю досвіду спілкування і діяльності (П.В. Лушин, В.В. Москаленко, В.О. Просецький, В.А. Семиченко, Є.В. Субботський). У зарубіжній психології наслідування розглядається як така форма поведінки, яка сприяє засвоєнню соціальних норм (А. Бандура), веде до розвитку інтелекту (Ж. Піаже), є умовою формування особистості (А. Валлон).

Ряд дослідників відзначають, що в умовах креативно збагаченого середовища дошкільникам властивий поступовий перехід від наслідування до творчості (А. Бандура, В.М. Дружинін, В.О. Просецький, Р. Стернберг, Н.В. Хазратова). Творчі дії дітей розглядаються як усвідомлене (до певної міри) експериментування у процесі наслідувальної діяльності для отримання соціально схвалюваних результатів, відмінних від зразка.

Етапи формування дитячої творчості, стадії прояву дошкільником творчої активності умовно можна диференціювати. Перша стадія – наслідування, копіювання готового. Потрапляючи у нову ситуацію, дитина репродукує готовий спосіб дії, повторює його за дорослим задля досягнення бажаного результату. Друга стадія – творче наслідування: внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у пропонувані іншими схему дій, зразок, ідею. Це – перша заявка дитини про себе, своє бажання самовияву. Саме на цій стадії вона ознайомлюється з різними варіантами інноваційної діяльності, визначає свої переваги відповідно до власних нахилів та вмінь. Третя стадія – репродуктивна творчість: уміння взяти за осно-

ву пропонувану схему (ідею), але істотно переробити її, внести зміни. Тут дитина переробляє інновації на свій кшталт, перевіряє їхню відповідність вимогам ситуації, додає щось нове, своєрідне й оригінальне. Четверта стадія: справжня творчість, створення нового.

Ученими доведено, що основними критеріями розвитку творчості дитини дошкільного віку є її продуктивна уява (В.В. Давидов, О.М. Дьяченко), пізнавальна (С.О. Ладивір, Н.І. Пов'якель, О.В. Проскура), дослідницька (М.М. Подд'яков, Я.О. Пономарьов) та мовленнєва (А.М. Богуш, Л.М. Гурович, Т.О. Піроженко) активність. Загально визнаними серед критеріїв креативності вважаються запропоновані американським вченим Дж. Гілфордом (оригінальність; семантична гнучкість; образна гнучкість; спонтанна гнучкість). Враховуючи виділені вченими критерії творчості й креативності та аналіз науково-психологічних досліджень у галузі розвитку винахідливості, ми визначили основні критерії винахідливості дітей дошкільного віку: евристичність (здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань); творча уява (здатність до відображення навколишнього світу, створення нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень); гнучкість мислення (спроможність пропонувати різні варіанти розв'язання завдань); самостійність (спроможність діяти творчо без допомоги дорослого) [4].

Було встановлено, що такі науковці, як Н.С. Лейтес, Н.М. Макаренко, О.В. Петровський, М.М. Поддьяков, Є.С. Синицин, О.Є. Синицина, П. Торренс, В.І. Фадєєв серед факторів розвитку креативності називали фантазію, швидкість, чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, конструктивність при їх вирішенні, оригінальність та винахідливість.

Отже, зовнішні прояви творчого розвитку дітей різноманітні, це: чутливість до проблем, готовність розв'язувати їх самостійно; відкритість до нових ідей, інтерес до невідомого; схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; здатність виходити за рамки заданої іншими ситуації; швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій; загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень тощо.

Список використаних джерел:

1. Біла І.М. Експериментування – джерело творчості дошкільників / І.М. Біла // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Т. 10. – Ч. 4. – С. 39-47.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Кудрявцев В.Т. Феномен детской креативности / В.Т. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – № 4. – 2006. – С. 71-78.
4. Кульчицька О.І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2000. – № 1. – С. 10-14.
5. Савенков А.И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников / А.И. Савенков. – СПб. : Питер, 2004. – 272 с.
6. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2-9.

The article considers the characteristic of children's creativity. Also the signs of children's creativity are described by the author. The author defines the characteristic features and laws of development of creativity in children's age.

Key words: children's creativity, creative inclinations, abilities.

Отримано: 29.03.2017

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ У ПРАКТИЧНОМУ КУРСІ З ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розкрито методичні прийоми формування діагностичних, орієнтаційно-прогностичних, конструктивно-проектувальних та ін. умінь і навичок студентів у практичному курсі з дитячої психології.

Ключові слова: дитяча психологія, вміння і навички, майбутній вихователь системи дошкільної освіти, психологічна і ситуаційна задача, практична і лабораторна робота, творче завдання, обговорення проблемних питань.

Постановка проблеми. Провідні завдання педагога, при вирішенні яких необхідні знання з дитячої психології, полягають у тому, щоб розпізнавати й підтримувати педагогічно значущі прояви активності дитини, спрямовувати їх у належному руслі; спиратись на бажання та інтереси вихованців при формуванні в них початкових уявлень та чимдалі складніших знань про дійсність, при озброєнні їх навичками спілкування й діяльності. Водночас, питання методики викладання дитячої психології для майбутніх вихователів ДНЗ досліджено недостатньо.

Аналіз останніх досліджень. Підготовка майбутніх вихователів системи дошкільної освіти розкривається переважно у педагогічних працях (Г.В. Бельська [1], О.Л. Богиніч [2], Р.В. Куліш [3], Л.В. Литвин [4] та ін.). Автори відзначають суттєву психолого-педагогічну складову у моделі фахівця системи дошкільної освіти. Здатність студентів використовувати знання у діяльності відпрацьовується під час практичних занять з дитячої психології, що й потребує свого вивчення.

Метою статті є розкриття методичних прийомів формування вмінь і навичок студентів у практичному курсі з дитячої психології.

Основні результати. Аналіз досвіду викладання дитячої психології для майбутніх вихователів системи дошкільної освіти дозволяє зробити певні узагальнення щодо формування у них професійно важливих умінь і навичок.

Діагностичні вміння студентів формуються на основі знань про методи діагностики розвитку психіки і особистості дітей, що переходять у вміння під час виконання завдань на розроблення діагностичних матеріалів (анкет, співбесід, тестів, малюнкових методик тощо), завдань на використання стандартизованих методик, кількісне і якісне опрацювання отриманих результатів, на ілюстрування діагностичних результатів (складання таблиць, діаграм, схем, малюнків тощо); складання висновків про результати психодіагностики. Сприяє цьому і розв'язання психологічних задач: Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: «Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялась гора? Куди біжать хмарки?» тощо?

Орієнтаційно-прогностичні вміння формуються внаслідок виконання підбору та розроблення завдань для дітей відповідного віку, на визначення можливих труднощів дітей під час їх виконання, моделювання ситуацій спільного подолання цих труднощів методом ускладнюваних підказок: завдання на планування різних видів роботи з учнями з постановкою мети та виділенням завдань, складання варіантів прогнозу подальшого розвитку дитини за наявності сприятливих та несприятливих соціально-педагогічних умов. Рекомендується розв'язання психологічних задач: 1) У Франції одна чотирирічна дівчинка пробула в стані летаргічного сну 18 років. Усі ці роки її штучно годували. Дівчинка прокинулася фізично розвиненою, дорослою. Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.

Конструктивно-проектувальні вміння формуються при виконанні завдань на конструювання та проектування змісту навчально-виховної роботи, визначення відповідних способів організації діяльності дітей; складання конспектів занять, визначення розвивальних цілей тих чи інших форм роботи з дітьми, розроблення розвивальних співбесід, виховних ситуацій, спільних справ з дітьми. Рекомендується виконання практичних завдань. Наприклад, «Презентація завдань до занять з продуктивної діяльності у ДНЗ». Студенти виготовляють зразки виробів з паперу для занять із дошкільниками та моделюють фрагмент заняття.

Організаторські вміння студентів формуються при виконанні завдань з розроблення прийомів та способів мотивації дітей до того чи іншого виду діяльності, створення умов виконання цієї діяльності, забезпечення при цьому безпеки життєдіяльності, правильного оцінювання результатів діяльності дітей. Рекомендується виконання завдань інтерактивного типу. Наприклад, кожна четвірка студентів обирає один із ігрових сюжетів – за бажанням, або із запропонованого списку, забезпечує ігрове обладнання до обраного сюжету та моделює мотивацію дитини до відповідної гри.

Інформаційно-пояснювальні вміння формуються у результаті виконання завдань на пояснення для дітей явищ природи, морально-етичних колізій, правил, розроблення інформаційних матеріалів для батьків, постановки професійних проблем та експериментування у їх вирішенні. Рекомендується розв'язання психологічних задач: 1) Коли батько підійшов до дочки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась. Чому це трапилось? 2) Поясніть думку: «Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись» (С.Л. Рубінштейн). 3) Розробити пам'ятку про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.

Комунікативно-стимуляційні вміння потребують оволодіння прийомами розуміння дитини (емпатія, ідентифікація, каузальна атрибуція тощо) при виконанні лабораторних робіт з відповідними завданнями та з використанням групової роботи студентів, моделювання ними ситуацій спілкування з дітьми. Наприклад, на практичному занятті організовується проблемна ситуація. Студенти утворюють дві підгрупи А і Б. Кожен отримує однаковий портрет учня. Підгрупам пропонують різні інструкції. Для підгрупи А: «Це – портрет учня-відмінника. Дайте психологічну характеристику учневі шляхом ранжування властивостей особистості за поданим переліком».

Підгрупа Б отримує інструкцію, в якій замість «учня-відмінника» потрібно характеризувати «учня-двійчника».

Виконання завдання призводить до створення двох різних психологічних характеристик учня, зображеного на портреті. Характеристика відмінника містила на перших місцях всі позитивні риси. Двійчник характеризується вибором негативних ознак на перших семи місцях. Порівняння двох різних характеристик одного і того ж учня унаочнює явище стереотипізації та стимулює до осмислення й обговорення її причин і наслідків.

Аналітико-оцінні вміння формуються при виконанні завдань на ведення психологічних спостережень за навчально-виховним процесом у ДНЗ; складання пропозицій, рекомендацій щодо його коректив і поліпшення. Студенти розв'язують психологічні задачі: Юра (2 р. 4 міс.) намагається сам одягатись. Нічого не виходить. Втручається мама зі своєю допомогою. Я сам! – протестує дитина. Сиди спокійно, у тебе нічого не виходить. Я хочу сам! – знову вигукує дитина.

Чи можна назвати поведінку Юри впертістю, або це прояв розвитку особистості? Яку рису особистості характеризує така поведінка? Яку самостійність повинен заохочувати дорослий?

Дослідницько-творчі вміння студентів формуються при підготовці творчих завдань, написанні рефератів, проведеної досліджень, написання тез і доповідей, виступів на науковій конференції. Рекомендується виконання практичних завдань: назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

Висновки і перспективи. Засвоєні під час лекційної форми навчання теоретичні знання про психологічні особ-

ливості дитини різного віку повинні використовуватись студентами при вирішенні психологічних і ситуаційних задач, виконанні практичних і лабораторних робіт, творчих завдань, у процесі обговорення проблемних питань.

Список використаних джерел:

1. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія / Г.В. Беленька. – К.: Світлич, 2006. – 304 с.
2. Богиніч О.Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти / О.Л. Богиніч // Зб. наук. пр. «Гуманізація навчально-виховного процесу». – Вип. 1. – 2008. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine.
3. Куліш Р.В. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до професійної діяльності / Р.В. Куліш // Науковий

вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 1.45 (106). – С. 73-76.

4. Литвин Л.В. Характеристика наукових досліджень з професійної підготовки вихователя дошкільного навчального закладу / Л.В. Литвин // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2013. – Вип. 4. – С. 136-144.

The article deals with the methodical tools of formation of diagnostic, orienting and prognostic, constructive and designing etc. students' abilities and skills during practical course of child psychology.

Key words: child psychology, abilities, skills, future preschool pedagogue, psychological and situational tasks, practical and laboratory work, creative tasks, discussion of problems.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.922.76-056

Н. В. Жиліяк, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ТА ПСИХОМОТОРНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено теоретичному та емпіричному вивченню самооцінки та психомоторної активності дітей молодшого шкільного віку. Аналізуються результати дослідження взаємозв'язку психомоторики і самооцінки молодших школярів.

Ключові слова: самооцінка, молодший шкільний вік, танцювальні вправи, психомоторика.

У становленні гармонійної особистості особливу роль відіграє фізична культура і спорт. Проте на відміну від психології спорту, що отримала помітний розвиток у нашій країні останніми роками, психологія фізичного виховання молоді не збагачується такими ж швидкими темпами.

Врахування психологічної ланки у фізичному вихованні вимагає особливої уваги до розвитку особистості школяра – до його емоційно-вольової сфери, самоконтролю, здатності до довільної саморегуляції рухових дій, мотивації (зокрема розвитку інтересу до занять фізкультурою і спортом, інтелектуальної сфери) [2].

Мета роботи – вивчення взаємозв'язку психомоторики та самооцінки учнів молодшого шкільного віку, які займаються у спортивно-бальному клубі.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що самооцінка є невід'ємною частиною «Я-концепції». Самоцінка – це знання людиною самої себе і ставлення до себе в їх єдності. Найголовнішою особливістю самооцінки молодшого школяра є її високий рівень. Ця особливість – вікова норма для цього періоду розвитку особистості. Не останню роль у формуванні самооцінки відіграє і фізична підготовка [1].

При вивченні самооцінки, сучасні науковці включають вплив на її розвиток психомоторики. Встановлено, що у розвитку фізичних здібностей важливе місце займають психічні механізми самоконтролю і саморегуляції рухових дій, тобто психомоторні здібності.

Психомоторика дитини – особистісна цінність, вона є психологічним еквівалентом свідомості. Завдяки розвитку психомоторних здібностей через динаміку руху відбувається творення краси тіла в гармонії руху, музики, певних образів. Ця краса виражається у поведінці дитини, в її способі спілкування. Психомоторні здібності (пластичність, гнучкість, координованість, темп, ритм, швидкість, сила, спритність) являють собою механізми саморозвитку, які започатковують свою дію від енергії життя.

Із сучасних науковців, які приділяли увагу самооцінці та розвитку психомоторики у різних категоріях дітей, були О.Д. Главінська, І.С. Загурська, К.О. Островська, О.О. Качмар, Л.Л. Харченко, А.Л. Попова, Л.Г. Уляєва та ін. [4, 5, 6]. Їх роботи показали, що одним із головних факторів та незаперечним чинником формування особистості є фізична культура і спорт (психомоторні дії); розвиток самооцінки творчих здібностей залежить від особливостей організації дитини; підтвердили думку І.М. Биховської: «Відповідно до дефіциту культурологічного осмислення людської тілесності, її місця і значення у просторі соціуму, нерозробленість питань, пов'язаних із тілом, фізичним «Я»,

відмічається у вивченні питань особистості, індивіда, частково, в рамках «Я-концепції»» [2, с.64]. Отже, самооцінка та психомоторика мають великий вплив на розвиток особистісних якостей, закріплення певних характеристик.

У процесі нашого дослідження виявлено рівень самооцінки та особливості психомоторики молодших школярів, які відвідують спортивно-танцювальний клуб.

Встановлено, що 74% респондентів мають високий рівень самооцінки, 23% дітей оцінюють свої можливості та свій образ посередньо, 1 дитина (3%) має потенційно низьку самооцінку.

Щоб вивчити ту чи іншу особливість психомоторики слід використовувати фізичні вправи, завдання, де будуть задіяні як скелет так і мускулатура, разом з індивідуальним відчуттям ритму руху, технікою виконання. Тому ми використовували не опитувальники чи анкетування, а конкретні завдання за якими можна було проводити візуальне спостереження та оцінювати.

За загальними оцінками за вправи щодо вивчення психомоторики виявлено, що 83% дітей мають високий рівень засвоєння психомоторних вправ, середній рівень складає 14% дітей, і 3% складає низький рівень (небажання дитини повторювати рухи більш правильно, а тільки як вона бажає).

Показано, що рівень розвитку психомоторики за допомогою занять танцями впливає на формування самооцінки у дітей молодшого шкільного віку. Чим якісніше та швидше дитина засвоює нові рухи, тим вище її самооцінка, більше впевненість у собі. Це означає, що можна впливати на формування самооцінки дитини через розвиток психомоторики і навпаки. Для танцювальної практики велике значення має вплив через самооцінку на успішність засвоєння танцювальних рухів.

Важливим аспектом є спільна праця вчителя танців та батьків. Тож необхідно проводити батьківські збори, де обговорити основні напрямки роботи по закріпленню необхідної самооцінки. Проконсультувати батьків тих дітей, які мають занижену або занадто високу самооцінку, виявити причини такого стану.

Список використаних джерел:

1. Андросян А.В. Активізація пізнавальної діяльності у дітей засобами музично-ігрової діяльності / А.В. Андросян // Дефектологія. – 2000. – №1. – С.43-46.
2. Бернс Є.Р. Развитие «Я- концепции» и воспитание / Є.Р. Бернс. – М.: Прогресс, 2006. – 264 с.
3. Бех І.Д. Вивчення особистості молодшого школяра / І.Д. Бех // Початкова школа. – 1993. – 168 с.

4. Главінська О.Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2001. – 16. – С. 23-27.
5. Сапожнікова Л.С. Самооцінка, домагання та діагностика деяких її особливостей / Л.С. Сапожнікова // Психологія : науково-методичний збірник. – К. : Освіта, 1993. – 120 с.
6. Фомин А.Н. Физиологические основы двигательной активности / А.Н. Фомин, Ю.Н. Вавилов. – М. : Физкультура и спорт, 1981. – 356 с.

The article is devoted to theoretical and empirical study of self-esteem, and psychomotor activity of primary school age children. The results of the study interconnection psychomotor and self-esteem of younger students.

Key words: self-esteem, primary school age, dance exercises psychomotor.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.98

А. І. Куриця, кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті йдеться про проблему дослідження комунікації у студентської молоді. Розглянуто рівні мовної комунікації, проаналізовано особливості віртуального спілкування.

Ключові слова: студентська молодь, комунікація, мовна комунікація, віртуальне спілкування.

Наслідки науково-технічного прогресу з поширення інформаційно-комунікаційних технологій обумовили розширення міжособистісних взаємодій між представниками різних етнічних, демографічних та територіальних груп населення. Інтернет, з'явившись відносно недавно, став одним з найбільш динамічних явищ сучасного суспільства із швидким зростанням його аудиторії. Функція Інтернету, пов'язана з отриманням інформації, сьогодні втрачає провідні позиції, таку роль бере на себе функція комунікації. Інтернет стає засобом не просто масової, але глобальної комунікації, яка об'єднує різні країни та народи.

Соціальні зміни у нашій країні передбачають зростання ролі людини в суспільстві, її ділової і комунікативної активності, уміння взаємодіяти з різними людьми та в різних соціальних спільнотах. Мова йде про формування навичок взаємодії індивіда із соціумом в сфері професійної діяльності на засадах пріоритету діалогу та переконання

Вагомий внесок у розгляд питань комунікативних взаємодій особистості в сучасному суспільстві здійснено ученими О.О. Бодалевим, О.Є. Висоцькою, С.І. Даниленком, С.М. Коноплицьким, Л.М. Паламар, С.О. Сарновською. Вони акцентували увагу на тій обставині сучасного життя, за якою у третьому тисячолітті виникли принципово нові проблеми у сфері комунікативного співіснування людей. Мова йде про руйнування традиційної комунікативної системи, на відміну від якої віртуальне спілкування вносить суттєві зміни в модель комунікативних взаємодій, адже їх не обтяжують такі елементи невербальної комунікації, як міміка, жести, інтонації тощо [1; 2; 4].

У вивченні проблем комунікативних взаємодій молоді визначальне значення мають праці І.Р. Алтуніної, О.М. Корніяки, Л.М. Паламар, В.І. Тернопільської, Р.А. Шулигіної. На думку учених, на комунікативні взаємодії учнів та студентів впливають фактори її належності до певних соціально-демографічних за віком та соціально-класових за статусом спільностей.

Якщо говорити про мовну комунікацію сучасної особистості, то її показниками є: здатність людини вільно і правильно говорити, створювати усні і письмові тексти, що відповідають цілям і умовам комунікації, вміння ефективно отримувати інформацію з чужої мови і доносити певну інформацію до співрозмовника. Очевидно, що ці риси також є найважливішими компонентами загальної культури людини, необхідні для її соціальної адаптації, самореалізації в будь-якій галузі діяльності і міжособистісного спілкування.

Умовно можна говорити про три рівні мовної комунікації сучасної особистості:

✓ Високий рівень передбачає вільне володіння досить багатим запасом мовних (лексичних і граматичних) засобів; їх правильне і ефективне використання в різноманітних ситуаціях спілкування;

✓ Середній рівень – це володіння достатнім запасом мовних засобів, використання яких характеризується від-

ступами від літературних норм, утрудненнями в їх відборі та організації складних ситуацій спілкування;

✓ Низький рівень характеризується бідністю активного словника, граматичного запасу, грубим порушенням мовних норм, здатністю до створення лише найелементарніших текстів.

В юнацькому середовищі існують усталені та прийняті для молоді норми і правила комунікативних взаємодій. В сучасних умовах розвитку українського суспільства надзвичайно вагома роль соціальних мереж у комунікативних взаємодіях юнаків та дівчат. Така форма комунікації як віртуальне спілкування стає невід'ємною частиною життя юних користувачів мережі Інтернет. Проте ціннісно-орієнтоване прагнення до якісної комунікативної взаємодії у сучасних учнів та студентів підміняється безцільною, хоча і жвавою за формою, псевдо комунікативною активністю в інтернет-мережах.

У новому столітті перед суспільством постала потреба розширення комунікативних зв'язків у цілях поліпшення складних соціально-групових та соціально-професійних взаємодій. Проблеми у сфері міжособистісних взаємодій пов'язані із руйнуванням традиційної комунікативної системи й поширенням віртуальної масової маніпуляції свідомістю і поведінкою індивідів. Це стосується насамперед середовища учнівської молоді, яка внаслідок вікових особливостей соціального розвитку відзначається нестабільними життєвими інтересами та цінностями. Дослідження, проведене Чабан Н.І., свідчить про те, що учнівська та студентська молодь активно реалізує міжособистісні взаємодії як за допомогою реального спілкування, так і в соціальних мережах Інтернету. Інтенсивність реального спілкування пояснюється тим, що основна життєдіяльність здійснюється в середовищі загальної або професійної освіти, якому притаманна численна молодіжна аудиторія для комунікативних контактів. Віртуальне спілкування дає змогу зберігати цілковиту анонімність співрозмовників, що робить комунікативні взаємодії вільнішими від соціальних умовностей.

Аналіз даної проблеми дозволяє зробити висновок про те, що мовна культура сучасної молоді потребує цілеспрямованого розвитку. В системі професійного навчання фахівця з вищою освітою підготовка до комунікації в різних сферах життя повинна займати місце, яке визначається як загальними вимогами інтелектуального і культурного порядку, так і конкретними професійними вміннями та навичками. Специфіка комунікації вимагає наявності у студента-випускника будь-якого професійного спрямування не тільки загальних, але і професійно значущих умінь і навичок мовної поведінки, що визначають його комунікативну компетенцію.

Головний принцип, який повинен бути покладений в основу розвитку комунікації студентів, – особистісна орієнтація, що, безумовно, передбачає комунікативний і діяльнісний підходи в навчанні. Метою навчання повинно бути

не формування окремих прийомів мовної комунікації, а вдосконалення якостей особистості майбутнього фахівця, здатного усвідомлено і кваліфіковано здійснювати комунікацію в різних ситуаціях.

Список використаних джерел:

1. Висоцька О.Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) [Текст] : монографія / О.Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Інновація, 2009. – 314 с.
2. Даниленко С.І. Громадянський вимір комунікаційної революції: модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж [Текст] : монографія / С.І. Даниленко. – К. : ІМВ, 2010. – 310 с.

3. Коноплицький С.М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз : дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / Коноплицький Сергій Михайлович ; НАН України, Інститут соціології. – К., 2007. – 145 с.
4. Сарновська С.О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Сарновська Світлана Олександрівна ; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2000. – 18 с.

The article deals with the problem of communication studies students. We consider the level of verbal communication, analyzes the features of virtual communication.

Key words: college students, Communication, verbal communication, virtual communication.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.808

Д. І. Куриця, кандидат психологічних наук

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

У статті мова йде про важливість та специфічність ділового спілкування в сфері державної служби.

Ключові слова: державна служба, ділове спілкування, особливості ділового спілкування.

Термін «державна служба» вперше було легалізовано чинним Законом України «Про державну службу» 1993 року. Було визначено, що «державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів» [3, с.1]. Державна служба – це публічний вид діяльності, спрямований на реалізацію не приватних інтересів, а суспільних, тобто публічних інтересів; вона є державним правовим і соціальним інститутом, який здійснює в рамках своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів влади й управління шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, що забезпечують взаємодію держави і громадян у реалізації їх інтересів, прав і обов'язків [1].

В контексті вищесказаного безсумнівної важливості набуває питання ділового спілкування в сфері державної служби як основної форми взаємодії. Важко говорити про ефективне функціонування такого великого механізму як «державна служба» за умови недотримання основних вимог ділового спілкування.

Ділове спілкування являє собою двосторонній, або багатосторонній процес, зумовлений необхідністю здійснення управлінських функцій шляхом встановлення відносин та налагодження зворотного зв'язку. Це специфічна форма активності учасників управлінського процесу яка передбачає встановлення прямих і опосередкованих контактів між тими хто вступає у ділові відносини, забезпечує реагування і вплив на дії та інформацію інших осіб.

Ділове спілкування є специфічною формою контактів і взаємодії людей, які представляють не лише самих себе, а й свої організації. Воно включає обмін інформацією, пропозицією, вимогами, поглядами, мотивацією з метою розв'язання конкретних проблем як всередині організації, так і за її межами, а також укладення контрактів, договорів, угод чи встановлення інших відносин [5].

В ряді літературних джерел йдеться про певні особливості ділового спілкування. А саме: наявність певного офіційного статусу об'єктів спілкування; спрямованість на встановлення взаємовигідних контактів; передбачуваність ділових контактів, які попередньо плануються, визначається їх мета, зміст і можливі наслідки; конструктивність характеру взаємовідносин, їх спрямування на розв'язання конкретних завдань; взаємоузгодженість рішень, домовленість та подальша організація взаємодії; значущість кожного партнера по спілкуванню як особистості.

Варто відмітити, що ефективність ділового спілкування залежить від дотримання таких етико-психологічних принципів:

1. Створення умов для реалізації комунікативного потенціалу співробітників, їхніх комунікативних знань, досвіду, здібностей. Цьому сприяє делегування повноважень керівника, тобто передача у компетенцію підлеглих деяких завдань, видів діяльності. Делегують, як правило, спеціалізовану діяльність, окремі питання, рутинну та підготовчу роботу, але не остаточне формулювання цілей, планів, програм. Не підлягають делегуванню установа цілей, ухвалення рішень, контроль результатів, керівництво співробітниками і мотивація їх діяльності, особливо важливі й ризикові, термінові, конфіденційні справи.

2. Відповідальність за повідомлену інформацію. Йдеться про те, що кожен працівник повинен чітко знати свою посадову компетенцію (завдання, обов'язки і права щодо їх реалізації).

3. Готовність і вміння дотримуватися слова, за будь-яких обставин виконувати взятє на себе зобов'язання.

4. Заохочення і покарання у спілкуванні. Будь-яка людина прагне до самоствердження, до визнання у професійній сфері. Тому керівник повинен бачити не тільки найактивніших та сумлінних працівників, й відзначати успіхи кожного підлеглого в процесі ділової взаємодії. Розмову-покарання можна будувати за схемою: позитивні емоції (висока оцінка особистості загалом) – негативні (аналіз провини) – і знову позитивні (висловлення впевненості, що подібне не повториться). Слід мати на увазі й те, що критику легше переносити на тлі самокритики.

5. Раціональне використання часу, відведеного на спілкування, укладання інформації в певні часові межі. Серед різноманітних принципів і прийомів використання робочого часу одним із найефективніших є принцип пріоритетів, який полягає в розподілі інформації за її значущістю, що сприяє уникненню знецінення інформації.

6. Порядність, переконаність у тому, що бути чесним у спілкуванні й взаємодії з партнерами – не тільки похвалю, а й вигідно.

Будучи конкретною формою взаємодії, обміну інформацією, взаєморозуміння, сприймання та взаємовпливу, ділове спілкування є виявом активності особистості та персоналу організації, засобом регуляції їхньої поведінки, діяльності та відносин. Активність учасників управлінського процесу у певних межах тим більша, чим ширша сфера ділового спілкування і чим більше варіантів поведінки організація спроможна їм надати.

Список використаних джерел:

1. Бурдяк В. Державна служба як особливий різновид суспільно-корисної праці / В. Бурдяк // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з

- державного управління. – Х.: Вид-во «ДокНауКДержУпр». – 2011. – №1(5). – С. 140–147.
2. Гах Й.М. Етика ділового спілкування: навч. посібник / Й.М. Гах. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 160 с.
3. Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – С. 490–491.
4. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: навч. посібник / О.В. Кубрак. – Суми: ВДТ «Університетська книга», 2002. – 288 с.

5. Палеха Ю.І. Етика ділових відносин: навч. посібник / Ю.І. Палеха. – К.: Кондор, 2008. – 356 с.

In this article we are talking about the importance and specificity of business communication in the civil service.

Key words: public service, business communication, business communication features.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376:373.3.016

В. Е. Левицький кандидат педагогічних наук

ОКРЕМІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ З ПИСЬМА У ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

Стаття містить результати узагальнення теоретико-практичного вивчення питання формування вмінь з письма в учнів першого класу з порушеннями інтелекту. Висвітлюються окремі методичні рекомендації з організації та реалізації навчання письма на базі аналізу зошитів і графічних помилок дітей.

Ключові слова: письмо, методика, зошити, помилки, діти з порушеннями інтелекту.

Навчання письма першокласників відбувається на основі аналітико-синтетичного методу, основою якого є педагогічно спрямований рух від звуку до графічного позначення (букви), що передбачає: поелементний аналіз; порівняння за будовою, схожістю, розбіжністю, розташуванням елементів, їх синтез; підготовку до письма; письмо; читання написаного; самоперевірку. Під час письма дитина має оволодіти основними групами вмінь: а) технічними – уміння правильно користуватися письмовим приладдям, координувати рухи руки із зором, дотримуватися медико-гігієнічних правил та умов; б) графічними – правильно писати букви та їх поєднання, склади, слова; писати з правильним нахилом; рівномірно розміщати букви у слові, слова у рядку; в) фонетичними – визначати звуковий і буквенний склад слів, місце і послідовність звуків і букв у складах і словах, грамотно писати слова написання яких збігається з вимовою.

Питання методики навчання письма дітей з вадами психофізичного розвитку розглянуто у працях: А. Аксьонової, Н. Барської, І. Дмитрієвої, Л. Вавіної, М. Гнєзділова, Н. Кравець, І. Марченко, Г. Мерсіянової, М. Плешканівської, Т. Ульянової, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.

Під час навчання першокласників грамоти педагог стикається з труднощами що пов'язані з: сутністю дефекту та глибиною і локалізацією враження; сутністю проявів та кількістю вторинних і третинних відхилень (недоліками уваги та сприймання, наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного мислення, пам'яті і т.д.); наявністю комплексних вад; низьким рівнем пізнавальних інтересів, допитливості; різним ступенем підготовки (окремі приходять у перший клас з масової школи після безуспішного навчання в ній протягом одного чи кількох років; з масового дитячого садка, де відмічалось різке відставання від однолітків, з сімей, не отримавши підготовки до школи); коливаннями у віці; бідністю соціального досвіду; негативним станом здоров'я; недорозвитком вольових якостей і регуляції емоцій; недорозвитком ключових процесів для опанування грамотою (недорозвитком фонематичного слуху, зорового гнозису, вадами звуковимови; недостатньою розвиненістю м'язів кисті руки, слабкою рухливістю і недосконалою регуляцією та диференціацією окремих рухів, зниженою здатністю до автоматизації рухів, розкоординованістю роботи зорового та рухового аналізаторів, недостатнім розвитком окоміру); педагогічною занедбаністю в цілому; труднощами адаптації дітей до умов спеціальної школи інтернатного типу; бідністю словника та недорозвитком мовлення; загальним зниженням працездатності; відсутністю інтересу до навчання, імпульсивністю та розгальмованістю або навпаки замкнутістю, відмовою від спілкування, взаємодії [2].

Вперше педагоги стикаються з перерахованими недоліками у добукарний період але як об'єкт корекційного впливу вони супроводжують дитину на протязі першого класу, інколи багатьох років. Численні причини трансформуються у різноманіття проявів і помилок. Проаналізував-

ши зошити з письма учнів першого класу з порушеним інтелектом були виявлені наступні недоліки які розташовані у відносно рейтинговому порядку від частіше до рідко виявлених: 1) нахил письма не відповідає необхідному у 65° (надмірний вправо; вліво; прямий кут; різний нахил елементів або літер в одному складі, слові тобто відсутність паралельності у написанні); 2) помилки, пов'язані з порушенням пропорцій: вертикальних (різна висота літер або їх частин тобто переведення через лінію або недоведення до неї; горизонтальних – неоднакова ширина букв та елементів; порушення пропорцій між частинами букв (збільшені або зменшені елементи літер)); 3) спотворення овалів, та напівовалів та інших елементів, що містять заокруглення, вигнуті лінії (лінія складається з сукупності дрібних вигинів – ламана); 4) пропуск або заміна окремих елементів літер; 5) неправильне з'єднання елементів або літер; 6) неохайне ведення зошита; 7) неправильне написання верхніх та нижніх петель букв (завеликі або замалі); 8) неправильні форми букв (невідповідна кількість елементів, зміна, спрощення); 9) пропуски елементів, особливо при поєднанні букв, що включають однаковий елемент; 10) занадто велике або навпаки дрібне письмо; 11) різний інтервал між буквами в словах, нерівномірно розташовані слова у рядку; 12) нерозбірливість почерку; 13) змішування або заміни букв за кінетичною подібністю; 14) заміни графічно схожих букв, що складаються з однакових елементів, які по різному розташовані у просторі.

У методиці навчання дітей письма існує розмаїття вправ з розвитку моторики як пропедевтики з навчання письму: ліплення з пластиліну, тіста; малювання, розфарбовування картинок, контурів; виготовлення виробів з паперу, природного матеріалу, робота з тканиною; конструювання, робота з пазлами; застібання і розстібання гудзиків, ґудзиків, кнопок, гачків; викладання візерунків з гудзиків, паличок, смужок; робота з мозаїкою; зав'язування і розв'язування стрічок, шнурків, вузликів на мотузці; закручування і відкручування кришок.

Важливою і методично ефективною є робота у спеціальних зошитах з підготовки до письма в рамках письма-малювання та пізніше у зошитах з письма у букварний період. Наприклад: обведення за трафаретом, контуром, з'єднання за крапками різних геометричних фігур або предметів у графічній основі яких вони чітко простежуються; малювання в межах рядка «парканів», які являють собою прямі, похилі, ламані лінії; малювання предметів, за формою схожих на букви; письмо елементів букв: пряма паличка, довгі та короткі палички; пряма паличка у поєднанні з похилою; пряма паличка з закругленням (внизу; вгору; вгору і вниз, напівовал; овал; овал зі з'єднанням; елементи букв і т.д.).

Методична послідовність написання елемента або літери становить: повторення правил сидіння за партою, перевірка постави дітей; демонстрація учням взірця на табли-

ці, організація активного розгляду, обведення з вказівкою послідовності (де розпочинаємо, куди ведемо і де закінчуємо написання), здійснюється багаторазово; письмо педагогом елемента або літери на спеціально розграфленій у косу лінійку частині дошки з вербальним описом що відбувається (повторюється кілька раз) та розгляд написаного дітьми; письмо виділеної для уроку одиниці учнями на дошці, з наступним обведенням і вербальним описом; повторення правил тримання ручки та малювання в повітрі; повторення правил роботи з зошитом та його правильне розташування на парті (можливо за наведеними на парті маркером лініями); розгляд взірця у зошитах; письмо по контуру; самостійне письмо.

Список використаних джерел:

1. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції: методичні рекомендації / укладач Л.С. Вавина. – К.: ІСДО, 1995. – 60 с.

2. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – 204 с.
3. Вавина Л.С. Методические рекомендации по обучению грамоте учащихся I-II отделений вспомогательной школы / Л.С. Вавина. – К.: РВМК, 1990. – 112 с.

The article contains the results of generalization of theoretical and practical study of the question of formation of writing skills in students of first grade with mental disorders. Highlights some methodological recommendations on organization and implementation of teaching writing based on the analysis of notebooks and graphics errors children with mental disorders.

Key words: writing, methodology, notebooks, error, children with impaired intelligence.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376.6

І. П. Марціновська, асистент

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМУЮЧУ ПОДІЮ

Своєчасна допомога дітям, що пережили травматичні життєві події, та попередження у них посттравматичних стресових розладів є важливою проблемою закладів освіти. Оскільки, діти висловлюють свої, пов'язані з травмою, почуття через поведінку, актуальним у статті є розгляд поведінкових особливостей та реакцій дітей та підлітків, що пережили травматичний стрес. Інформація буде актуальною для педагогів та психологів з метою вчасної діагностики та подальшої корекції.

Ключові слова: травматичний стрес, посттравматичний стресовий розлад у дітей, розлади поведінки.

Робота з дітьми, що зазнали надекстремального впливу на психіку є одним з найскладніших і важливих завдань, які постають перед практичними психологами та педагогами в сучасних умовах. Викликаний травматичними подіями стрес, може мати психологічні наслідки, які при відсутності психокорекційного впливу можуть загострити ситуацію та призвести до посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Тому з метою попередження травматичних наслідків стресових ситуацій, важливим є відслідковування, розуміння та аналіз поведінкових особливостей дітей та підлітків у навчальних закладах. А також, надання психологічної допомоги постраждалим дітям, що проживали на територіях близьких до бойових дій, переселенців, з метою попередження дезадаптивних проявів поведінки, відхилень у психічній діяльності, психосоматичних захворювань.

Отриманий травматичний досвід порушує нормальний процес розвитку дитини, впливаючи на формування довіри, активності, ініціативності, міжособистісних відносин, розвиток мислення, формування самооцінки, самоконтролю та особливості в цілому. Важка життєва ситуація об'єктивно порушує життєдіяльність та встановлені звичні внутрішні зв'язки; може призвести до психічної травми; утруднює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей). Виділяють такі наслідки травм дітей, що були свідками військових подій: сум, пригнічений настрій; тривога, нав'язливі думки; нервозність, нестабільність настрою; порушення сну; депресія, апатія; порушення соціальної взаємодії; невпевненість в собі та своїх здібностях; зниження концентрації уваги; погіршення пам'яті; погіршення успішності в навчанні; соціальна ізоляція, замкнутість; агресія, страхи; непередбачувана та/або імпульсивна поведінка; асоціальна поведінка.

Прояви і розвиток ПТСР та розладів адаптації в дітей мають ряд особливостей порівняно з дорослими. Це обумовлено передусім особливостями дитячої психіки. Так, діти не завжди можуть пов'язати свої травматичні прояви з фактом психологічної травми, що вкрай важливо при опрацюванні травми. Травмовані діти висловлюють свої, пов'язані з пережитим, почуття через поведінку. Відразу після травми або через досить тривалий час у дітей можуть з'являтися такі симптоми:

- порушення сну, нічні кошмари, нав'язливі думки про травматичну ситуацію; упевненість у тому, що травматична ситуація може повторитися; підвищена тривож-

ність, сильна реакція на будь-який стимул або ситуацію, що символізує травму; психофізіологічні порушення;

- діти можуть не говорити про свої переживання, пов'язані з травматичними подіями, тому необхідно звертати увагу на невербальні ознаки порушень;
- нав'язливе відтворення травматичного випадку в дітей може мати форму повторюваних ігор, у яких простежуються тема або аспекти травми;
- порушення сну, які тривають кілька місяців після травми. У дітей можуть бути сни, на перший погляд незрозумілі, але які викликають жах;
- страх розлуки з батьками, поведінка «зчеплення» з батьками;
- страх при появі стимулу (місця, людини, телевізійної передачі і т.п.), пов'язаного з травматичним переживанням;
- підвищена тривожність, що виявляється вдома або в школі;
- порушення в пізнавальній сфері в дітей, що пережили психотравмуючі події, які призводять до погіршення успіхів у навчанні.

Доцільно розрізняти події, які особистісно переживала дитина та ті, які пережили значущі для дитини люди. Діти в ситуації вимушеного переселення або діти учасників АТО особливо схильні до дії вторинного стресу, оскільки травматичний досвід військових дій найчастіше поєднаний із втратами, негараздами в сім'ї, зміною статусу, радикальними змінами способу життя. У дітей, що зазнали психотравмуючого впливу, можуть виникати різноманітні варіанти розладів адаптації. У більшості випадків вони мають окремі прояви: прагнення до ізоляції і обмеження контактів, підвищена стомлюваність і знижена активність, знижений настрій, напади безпричинної дратівливості, зниження яскравості емоційних реакцій, нав'язливі спогади, втрата життєвих інтересів, поведінка уникання, безконтрольна агресія тощо.

Науковці [3] виокремлюють два типи поведінки дитини, що пережила психотравмуючу ситуацію: інтерналізована та екстерналізована поведінка. Інтерналізована поведінка проявляється у дітей в наступних рисах: закритість і уникнення контактів з іншими, ознаки зниженого настрою аж до депресії, недостатність спонтанності та ігрової поведінки, слухняність і легка піддатливість, надмірна пильність і лякливості, фобічні реакції на нетипові подразники, схильність до адиктивної поведінки, можливі загрози самогубства, схильність до дисоціативних розладів. Екстерналі-

зована поведінка – це поведінка, яка спрямована на інших. Діти з екстернізованою поведінкою спрямовують свої емоції та почуття назовні, на інших дітей, на дорослих, на предмети. Такі діти приносять проблеми оточуючим, і тому значення порушення поведінки легко розпізнати.

Варто звертати увагу на типові захисні реакції травмованих дітей, до яких відноситься: відмова (пасивний протест), опозиція (активний протест), імітація, компенсація, емансипація, заміщення, регресія.

Отже, своєчасно не діагностовані та не відпрацьовані травматичні події у житті дитини призводять до відстрочених негативних психологічних наслідків, які перешкоджають дитині досягти повної соціальної та особистісної реалізації. У подальшому важливо дослідити та описати поведінкові прояви дітей з особливими потребами різних нозологій, які стали свідками драматичних життєвих подій.

Список використаних джерел:

1. Психосоціальна допомога жертвам війни: беженкам и членам их семей / Л.Т. Арсел, В. Фолнегович-Шмалц, Д. Козарич-Ковачич, А. Марушич. – К. : Сфера, 1998. – 163 с.
2. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти : методичний посібник / упор.: Д.Д. Романовська, О.В. Ілашук. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 133 с.
3. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. – К. : Агентство «Україна». – 2015.

Helping children, who have experienced traumatic life events and stress is the actual problem of the school. Children express their feelings through behaviour. His important for teachers to notice these behavioural characteristics with the purpose of psychological impact.

Key words: post-traumatic stress, PTSD in children, behavioural characteristics, traumatized children.

Отримано: 29.03.2017

УДК 364-322:364-78

Ж. В. Мельник, кандидат психологічних наук

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто сутність поняття волонтерства як засобу професійної соціалізації майбутніх працівників соціальної сфери. Розкрито основні завдання щодо організації волонтерської роботи майбутніх працівників соціальної сфери.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, загальна соціалізація, професійна соціалізація, працівники соціальної сфери.

Постановка проблеми. Одним із напрямів на шляху гуманізації суспільства є цілеспрямована підготовка майбутніх працівників соціальної сфери на принципах гуманізму, поваги до інших і самоповаги, доброзичливості та милосердя, толерантності й неупередженого ставлення до тих, хто потребує допомоги, вимогливості до себе, динамічності та соціальної активності.

Різноманіття напрямів, форм та методів волонтерської діяльності відкриває широкі перспективи для активізації духовного, інтелектуального та культурного потенціалу, що детермінує розвиток людини і суспільства як сьогодення, так і майбутнього. Усвідомлення майбутніми працівниками соціальної сфери місця і ролі волонтерської роботи як засобу особистісного розвитку та самореалізації, самовизначення та самоствердження, як способу надання допомоги людям, які її потребують, є шляхом не тільки саморозвитку, а й професійного становлення.

Наукові доробки філософів, істориків (М. Аркас, М. Грушевський, Ю. Хорунжий, Д. Яворницький та ін.) свідчать, що благодійництво та меценатство в Україні мають власну історію, традиції й особливості. У цьому контексті найпоширенішим феноменом благодійності, доброчинності є волонтерство, початок розвитку якого припадає на XIX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у становлення теорії волонтерства, розробку його теоретичних та методологічних засад зроблено російськими (І. Айнудінова, О. Акімова, Л. Вандишева, В. Пестрикова), українськими (О. Безпалько, І. Зверева, Н. Заверико, Г. Лактіонова, Л. Міщик, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Полішук, А. Рижанова, М. Тименко) й зарубіжними (Р. Лінч, С. Маккарлі (США), Л. Питка, Є. Матерна (Польща) дослідниками, які визначили сутність, ознаки, особливості, напрями та принципи волонтерської роботи.

Вітчизняна педагогічна наука збагачена рядом фундаментальних досліджень, в яких розглядаються різноманітні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів (І. Бех, М. Галагузова, Н. Гарашкіна, Л. Коваль, Л. Міщик, І. Мигович, В. Полішук, С. Харченко та ін.); фахівців із соціально-педагогічної роботи (В. Бочарова, Б. Вульф, М. Гур'янова, І. Лавриненко, Л. Нагавкіна, В. Сидоров, О. Сорочинська та ін.). Вагомим для дослідження є досвід

зарубіжних науковців стосовно підготовки соціальних працівників до професійної діяльності: І. Валліман (Швейцарія), Г. Вільфінг (Австрія), Б. Вул (США), Л. Гур'є (Франція), Е. Норланн (Німеччина), Є. Потулицька (Польща), Ш. Рамон (Великобританія) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтенсивні різнопланові дослідження, жодний із охарактеризованих підходів не забезпечує сповна виконання завдання щодо організації волонтерської роботи майбутніх працівників соціальної сфери.

Тому, **метою статті** є висвітлення питання соціалізації студентської молоді у процесі волонтерської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Волонтерство є добровільним вибором, що відображає особисті погляди та позиції і виражається у спільній діяльності в межах різних асоціацій [3, с.67]. Воно сприяє покращенню якості життя, особистому процвітанню й поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху будівництва справедливого і мирного суспільства, більш збалансованому економічному і соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і нових професій. До головних принципів волонтерського руху, належать принцип надання особистих або організованих послуг, а також принцип перетворення волонтерства в елемент особистісного розвитку, набуття нових знань та навичок [2, с.24].

Педагогічна сутність волонтерської діяльності полягає у сприянні формуванню і розвитку цінностей, мотивації на участь у діяльності, зміні психологічних якостей особистості, ставлення до себе та оточуючих людей, соціальна – у засвоєнні соціальних норм, знань, формуванню соціального досвіду, а також оволодінні технологіями, прийомами та різними формами волонтерської діяльності [1].

Під час волонтерської діяльності студенти отримують знання, вміння і досвід:

– щодо загальної соціалізації: глибші знання з соціальних проблем, реальніші уявлення про спосіб життя різних верств населення; нові навички й досвід загального характеру; розвиток комунікативних навичок, досвід спілкування з різними людьми; досвід ділового спілкування й ділової поведінки; самоактуалізація та самореалізація завдяки переходу до нового, більш активного способу життя; самоствердження через відчуття себе корисним, отримання більш соціально поважного статусу тощо;

– щодо професійної соціалізації: перевірку власної теоретичної та практичної підготовки на практиці; самодіагностику професійної придатності та професійних пристрастей; стійку динаміку соціально-ціннісної складової у системі професійної мотивації; набуття додаткових фахових знань з майбутньої спеціальності; напрацювання навичок спілкування з майбутніми клієнтами, спілкування з професіоналами в обраній спеціальності; знайомство з новими методиками і технологіями; відпрацювання власного набору професійного інструментарію; формування індивідуального стилю професійної поведінки й діяльності [4].

Отже, волонтерська робота як складова процесу соціалізації дає можливість майбутньому фахівцеві включитися до всієї сукупності соціальних ролей, норм і поведінкових стереотипів суспільства, ознайомлює із загальною культурою і специфічними субкультурами певного соціуму. Вона сприяє розвитку професійних навичок майбутнього працівника соціального сфери: бачити реальну мету, планувати етапи її досягнення, проводити моніторинг процесу змін і оцінку результатів, залучати громадян до розвитку, ініціювати участь дітей та дорослих у добродійних справах, впроваджувати різноманітні масові форми соціальної робо-

ти, представляти інтереси громади в органах влади, вести переговори, встановлювати ділові стосунки тощо.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Заверико Н.В. Міжнародні організації у соціальній сфері / Н.В. Заверико // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 23-25.
3. Загальна декларація волонтерів: XI конгрес Міжнародної асоціації волонтерів (Париж, 1990 р.) // Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку // Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
4. Рижанова А.О. Сучасна соціалізація студентської молоді в поза навчальній діяльності / А.О. Рижанова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 4. – С. 27-34.

In the article essence of concept of volunteer is considered as to the mean of professional socialization of future workers of social sphere. Basic tasks are exposed in relation to organization of volunteer work of future workers of social sphere.

Key words: volunteer, volunteer activity, general socialization, professional socialization, workers of social sphere.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376-056.36

С. П. Миронова, доктор педагогічних наук

РОЛЬ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

У статті визначена роль спеціального дошкільного виховання у корекції порушень дітей з вадами розумового розвитку та формуванні їхньої особистості.

Ключові слова: діти з порушеннями розумового розвитку; спеціальне дошкільне виховання; корекція; формування особистості.

Ранній та дошкільний вік є дуже важливими для розвитку будь-якої дитини. Саме у цьому віці здійснюється її інтенсивний розвиток та формування особистості. Створення у цей період спеціальних умов для корекційно-виховної роботи з розумово відсталою дитиною дозволяє попередити виникнення ускладнень у структурі дефекту; урахувати сензитивні періоди становлення психіки; сприяє гармонійному розвитку особистості дитини; надає можливість підготувати її до навчання (Г.Л. Вигодська, О.П. Гаврилушкіна, Е.К. Гульянец, А.А. Катаєва, С.П. Миронова, Н.Д. Соколова, Є.А. Стребелева, О.С. Формальчук та ін.). У вітчизняній корекційній психопедагогіці проблема корекційної роботи з дітьми раннього та дошкільного віку потребує сучасних досліджень. У статті покажемо роль спеціального дошкільного виховання для формування різних видів діяльності дітей з порушеннями розумового розвитку, їхніх особистісних якостей, поведінки.

У практиці дошкільного виховання дітей з порушеннями розумового розвитку (далі – ПРР) особливої актуальності набуває положення про провідну роль навчання, особливо в сензитивні періоди, коли дитина найбільш чутлива до деяких впливів і коли в неї особливо інтенсивно формуються певні психічні процеси. На відміну від дошкільників, які розвиваються нормально, діти з ПРР самостійно не оволодівають ні специфічними видами дитячої діяльності, ні соціальними формами поведінки. Мислення і мовлення таких дітей при спонтанному розвитку виявляються на дуже низькому рівні. Водночас, досвід дошкільного виховання дітей з ПРР свідчить про їх значні потенційні можливості, які можуть бути реалізовані лише в умовах особливим чином організованого навчання. Корекційно спрямований комплексний педагогічний вплив дозволяє значною мірою подолати відхилення в розвитку та попередити виникнення вторинних вад, які Л.С. Виготський характеризував як соціальні, що виникають внаслідок несприятливих соціально-педагогічних умов.

У процесі спеціального дошкільного виховання діти з ПРР виявляють значні можливості в оволодінні різними видами діяльності. Передусім кардинальних змін набуває гра. У

процесі спонтанного розвитку діти мало грають самостійно; їхні ігри стереотипні та бідні за змістом, зводяться до простих маніпуляцій з предметами і часто неадекватні; в грі відсутні навіть елементи сюжету; не виникає бажання грати колективно; ігри дітей різного віку майже не відрізняються за рівнем розгорнутості та складності; мовленнєвий супровід ігрових дій переважно відсутній. Через це гра не стає провідною діяльністю і не сприяє психічному розвитку дітей.

Дослідження вчених (Г.Л. Вигодська, Н.Д. Соколова та ін.) свідчать, що в умовах спеціального навчання дошкільники з ПРР оволодівають сюжетно-рольовою грою і виявляються здатними не лише відтворювати передбачені програмою ігрові сюжети, а й створювати нові ігрові ситуації. У іграх з правилами в дітей формуються передумови довільної поведінки. Виконання ігрових дій активізує дітей, викликає в них позитивні емоції, сприяє розвитку особистості та засвоєнню соціального досвіду.

Ігрова діяльність позитивно впливає й на розвиток образотворчої. У спонтанному розвитку малювання, конструювання не виконують розвиваючої функції в житті дітей з ПРР. Завдяки спеціальній роботі в них формуються вміння зображувати предмети, створювати окремі сюжети в малюнках та ліпці відповідно до образотворчого задуму (О.П. Гаврилушкіна, Н.Д. Соколова). Особливого значення набуває виникнення у дітей емоційного та мовленнєвого спілкування в процесі спільної діяльності.

Дошкільники з ПРР самостійно не оволодівають навичками самообслуговування, є безпорадними у процесі виконання трудових доручень, не цікавляться ні процесом роботи, ні її результатом. У процесі корекційно спрямованого трудового виховання діти з ПРР можуть оволодіти самообслуговуючою діяльністю, найпростішими видами ручної та господарсько-побутової праці, здатні брати участь у суспільно-корисній праці дорослих (Е.К. Гульянец, С.П. Миронова, О.С. Формальчук).

Найбільш недорозвиненою у дошкільників з ПРР є пізнавальна діяльність, яка відстає від норми як у темпах розвитку, так і якісно своєрідною. Зокрема, в кінці дошкільного віку лише половина таких дітей сягають рівня роз-

виту сприймання, з якого діти з типовим розвитком починають дошкільний вік (А.А. Катаєва, Є.А. Стребелева). Діти не використовують власний досвід у нових умовах, наочно-дійове мислення не сформоване. Суттєвим недорозвитком характеризується і мовлення дітей: словник дуже бідний, граматичні категорії та фонематичні операції не сформовані; звернене мовлення діти розуміють погано, власні висловлювання є ситуативними й примітивними. Мовлення не виконує функції спілкування і регулювання власної діяльності. Своєчасна корекція сприяє розвитку всіх систем мовлення у дітей з ПРР. Зокрема, діти навчаються розуміти звернене мовлення; оволодівають певними засобами мовленнєвого спілкування; у них збагачується лексична та граматична будова мовлення; формуються окремі фонематичні процеси та навички звуковимови.

Суттєвим досягненням корекційно спрямованого дошкільного виховання є й особистісний розвиток дошкільників з ПРР (Н.Г. Морозова, Л.П. Носкова). У дітей формується позитивне емоційне ставлення до власної діяльності та діяльності однолітків; їхні вчинки стають переважно вмотивованими; з'являються дружні стосунки з товаришами та дорослими; вони стають чутливими до заохочення та покарання; відчують потребу в позитивній оцінці дорослого. У багатьох дітей стає можливим подолання агресивності, негативізму.

Отже, практика спеціального дошкільного виховання та дослідження вчених переконливо свідчать, що вихованці ДНЗ виявляються більшою мірою підготовленими до навчання, соціалізованими та розвиненими, ніж їхні однолітки

з порушеннями розумового розвитку, які не одержали спеціальної дошкільної підготовки. Це підтверджує провідну роль дошкільного виховання у корекції порушень психофізичного розвитку та формуванні особистості дитини і вимагає подальшого дослідження цієї проблеми з метою апробації сучасних технологій у корекційну роботу з дошкільниками з порушеннями розумового розвитку.

Список використаних джерел:

1. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 312 с.
2. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/65/6922>.
3. Специальная дошкольная педагогика : учебное пособие / Е.А. Стребелева, А.Л. Венгер, Е.А. Екжанова и др. ; под ред. Е.А. Стребелевой. – М. : Академия, 2001. – 312 с.

The article defines the role of the special pre-school education in the correction of children with mental disorders and forming their personality. The article reveals the place of educational and rehabilitation centres, social and inclusive classes in special education.

Key words: children with mental disorders; special pre-school education; correction; forming personality.

Отримано: 29.03.2017

УДК 613

Ю. А. Михальська, кандидат психологічних наук

РОЗВИТОК САНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджується розвиток санітарної культури на території України. Зародки гігієни та санітарії проглядаються ще в трипільській культурі. Високою санітарною культурою для свого часу відзначалася Київська Русь. В середньовіччі зачатки санітарної культури були знищені. В епоху Відродження у зв'язку з розвитком природознавчих наук знову зростає інтерес до гігієнічних знань та відбувається їх поступове відродження. Більш інтенсивно гігієна як наука почала розвиватися в XIX ст.

Ключові слова: гігієна, санітарія, санітарна культура, санітарні лікарі.

Українська багатотисячолітня історія гігієни та санітарії нерозривно пов'язана з соціальними, науково-технічними, побутовими та іншими особливостями різних соціально-економічних формацій. Гігієна нерозривно пов'язана з санітарією. «Санітарія» – термін, який існував до 60-х років минулого століття і позначав галузь медицини, яка проводить санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи [2, с.7-14; 4, с.9-15].

Мета. Ознайомлення з основними моментами становлення санітарної культури, для розуміння важливості цих знань з метою запобігання поширення ряду хвороб.

Зародки її проглядаються ще в трипільській культурі, що датується VI ст. до н.е. Тяжкі умови життя у первісному суспільстві створювали численні небезпеки для здоров'я. Життєвий досвід, який накопичувався поколіннями, вже в стародавні часи став основою для зародження народної гігієни. Провідними її елементами стали рекомендації обмежувального характеру, які торкалися проживання в тій чи іншій місцевості, вживання окремих продуктів, використання питної води.

Високою санітарною культурою для свого часу відзначалася Київська Русь. В «Історії» Геродота (485-425 рр. до н.е.) є дані про те, що скіфам були відомі бані, милоподібні речовини, використання з метою дезінфекції сірки, техніка бальзамування. Онуції Володимира Мономаха Євпраксії (XII ст.) належить медичний трактат із 29 розділів [2, с.7-17].

Разом із тим, в епоху феодалізму (VI ст.) спостерігався загальний спад науки і культури, що відобразилося і на санітарному стані міст. В середньовіччі зачатки санітарної культури були знищені натиском релігійних догм християнства [1, с.15-26].

У X-XII ст. в Києві, Суздаль, Новгороді, Корсуні та інших містах західної Європи, в слов'ян була традиція митися у бані. В «Житті Феодосія Печерського» є свідчення того, що вже в XI-XII ст. при Києво-Печерському монастирі поряд з наданням медичної допомоги ченцями приділялася велика увага санітарним питанням.

В епоху Відродження (XV-XVII ст.) у зв'язку з розвитком природознавчих наук знову зростає інтерес до гігієнічних знань та відбувається їх поступове відродження [3, с.5-13].

Більш інтенсивно гігієна як наука почала формуватися в кінці XVII-XVIII ст., особливо в XIX ст. Зародження капіталістичного виробництва пошук нових ринків, великі географічні відкриття дали поштовх до розвитку медичної науки та гігієнічної і санітарної культури.

Значно посилилась увага до профілактичних аспектів охорони здоров'я населення і в Російській імперії, до складу якої в ті роки належала і Україна, особливо в період державних перетворень, що здійснювалися Петром I та після епохи його царювання. Великий внесок у цей напрям суспільного життя зробив М.В. Ломоносов (1711-1765), який порушував широке коло питань громадської та особистої гігієни. Подальший розвиток ідей профілактики знайшов відображення в наукових працях та практичній діяльності таких учених-медиків, як Н.М. Амбодик-Максимович, С.Г. Забелін, Д.С. Самойлович, М.Я. Мудров та ін. [1, с.15-26; 2, с.7-17].

Розвиток гігієнічної науки, та санітарної практики в Росії та в Україні тісно пов'язаний з діяльністю медичних факультетів вищих навчальних закладів, у стінах яких сформувалися перші вітчизняні гігієнічні школи.

Найпершою в Україні і однією з найбільш передових в Росії була санітарна організація Херсонського земства, заснована М. Уваровим. Ця організація стала ініціатором

багатьох санітарних починів – досліджень умов праці та побуту сільськогосподарських робітників, організації лікувально-продовольчих пунктів, вивчення захворюваності та сільськогосподарського травматизму. Саме в цій губернії, починаючи з 1887 року, вперше в Росії санітарний лікар був у кожному повіті.

Починаючи з другої половини XIX століття організується земська і міська медицина, одним з елементів якої стають громадські санітарні організації. Значний внесок у становлення і розвиток дореволюційної вітчизняної гігієни зробили О.П. Доброславін, Ф. ф. Ерісман, Г.В. Хлопін та інші видатні вчені-педагогі [2, с.7-17].

На той час у Росії ще не було загальнодержавної системи санітарного нагляду. Однак уже в 70-80-ті роки XIX ст. у Петербурзі, Москві, Києві, Одесі й деяких інших губернських містах створюються санітарні комісії, санітарні станції, з'являються перші санітарні лікарі.

Плідно розвивалася гігієнічна наука наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні, її видатними представниками були В.А. Субботін, В.Д. Орлов, І.П. Скворцов, А.І. Якобій, О.В. Корчак-Чепурківський та ін.

На початку 20-х років XX ст. в Радянській Росії створюються підрозділи Державної санітарної служби, закладається законодавча основа їх діяльності [4, с.9-15].

Останніми роками на перший план як предмет сучасних наукових досліджень у галузі гігієни та санітарії виходять проблеми гігієни будівель, медичної кліматології, токсикології, охорони праці тощо.

Висновки. Слід зазначити, що в центрі уваги сьогоденної гігієни як науки знаходяться актуальні дослідження, що стосуються визначення ступеня екологічного навантаження на кожну конкретну людину в сучасних умовах,

питання профілактики цілого розмаїття соціальне значущих захворювань і, отже, вдосконалення адаптаційних процесів, які відбуваються в організмі у зв'язку з необхідністю активного пристосування до умов перебування, проблеми гігієни дітей і підлітків, особистої гігієни та формування здорового способу життя, психогігієни тощо.

Список використаних джерел:

1. Большаков А.М. Общая гигиена / А.М. Большаков, И.М. Новикова. – М. : Медицина, 2002. – 384 с.
2. Осіпова Н.Л. Гігієна дітей та підлітків : навчальний посібник / Н.Л. Осіпова. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 152 с.
3. Пивоваров Ю.П. Гигиена и основы экологии человека : учебник для студ. высш. мед. учеб. заведений / Ю.П. Пивоваров, В.В. Королик, Л.С. Зиневич ; под ред. Ю.П. Пивоварова. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 528 с.
4. Степанова И.В. Санитария и гигиена питания : учебное пособие / И.В. Степанова. – СПб. : Троицкий мост, 2010. – 224 с.

This article describes the development of health culture in Ukraine. The rudiments of hygiene and sanitation visible in Tripoli culture. High sanitary culture of his time marked Kiev Rus. In medieval beginnings sanitary culture were destroyed. In the Renaissance, with the development of natural sciences again growing interest in and knowledge of hygiene is their gradual recovery. More intensive hygiene as science began to develop in the nineteenth century.

Key words: hygiene, sanitation, sanitary culture, health doctors.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.923.2:613.86

А. В. Михальський, кандидат медичних наук

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ

У статті висвітлюється взаємозв'язок між психічними процесами і соматичними порушеннями.

Ключові слова: соматогенний і психогенний вплив, психосоматичні захворювання.

Взаємини тіла і душі двохсторонні. З однієї сторони, психічний стан впливає на фізичне самопочуття і призводить до його певних змін, з іншої – різний фізичний стан (особливо хворобливий) має свій особливий психологічний супровід аж до хворобливих реакцій і порушень. Даному питанню присвячено багато досліджень, але воно далеке від остаточного вирішення [1, 2, 3, 5]. Розрізняють два види кореляцій: психосоматичні і соматопсихічні в залежності від того, що є причиною, а що наслідком [6, с.226-228].

У 1818 р. німецький лікар Іоган Хайнрот ввів термін «психосоматичний», яким позначив свою концепцію про внутрішній конфлікт як провідну причину психічної хвороби. У 1822 р. німецький психіатр Карл Якобі ввів поняття «соматопсихічне» як протилежне і в той же час доповнює по відношенню до «психосоматичного». Однак питання співвідношення соматичного (тілесного) і психічного (духовного) є одним з прадавніх у філософії, психології, медицині. Ще в древньомедичних трактатах можна знайти уявлення про тісний зв'язок між психічними процесами і соматичними порушеннями [4, с.18].

Взаємодія між «душею» і «тілом», між психічними і соматичними чинниками при хворобі була відома і обговорювалася ще лікарями Античності. Демокрит (V століття до н.е.) вважав, що душа часто може служити причиною проблем тіла. Платон (IV століття до н.е.) був переконаний, що божевілля (манія) у багатьох людей виникає через соматичну недугу. Багато хто вважає першим «психосоматиком» М. Цицерона (I століття до н.е.), який першим висловлював аргументовані судження з приводу впливу горя, сильних душевних хвилювань на здоров'я людини і виникнення тілесних хвороб від душевних страждань.

Більше двох тисяч років назад великий Сократ сказав: «Немає тілесної хвороби окремої від душі».

Теоретичні і практичні дослідження достовірно підтверджують той факт, що базові емоції, такі як гнів, печаль, страх, радість, впливають на стан здоров'я людини, і мають безпосередній зв'язок з тими або іншими фізичними захворюваннями.

Аж до XVIII і початку XIX століття такі психологічні чинники, як втрата удачі, смерть улюбленої людини або розчарування в коханні цілком природно признавалися терапевтами як такі, що відіграють важливу роль у виникненні захворювання. Але до кінця XIX століття нові знання в області патології і використання нових методів в мікроскопії привели до припущення, що усі захворювання носять органічний характер. Лише у порівняно недавньому минулому вчені прийшли до усвідомлення того, що органічні захворювання, так само як і психічні, можуть мати психологічне походження. Саме симпатична частина автономної нервової системи готує організм до екстремальної ситуації або, в біологічних термінах, до боротьби або втечі. При збудженні симпатичного відділу відбуваються певні тілесні зміни: почастішання серцевих скорочень, збільшення сили скорочення серця, бронхи і зинці розширюються, шлункова активність пригнічується, виділяється з надниркових залоз гормон адреналін, з'являється блідість шкіри.

Психогенно можуть виникати різні зміни і порушення в соматичній сфері. Ці зміни характерні особливо для так званих системних неврозів, що протікають головним чином з порушенням функції окремих анатомо-фізіологічних систем організму: серцево-судинної, шлунково-кишкової, дихальної та ін.

При наявності емоційних переживань, які не блокуються психологічним захистом, а соматизуючись ушкоджують відповідну систему органів, функціональний етап ушкодження переростає в деструктивно-морфологічні змі-

ни в соматичній системі, відбувається генералізація психосоматичних захворювань. Таким чином психічний фактор виступає як пошкоджуючий [4, с.22].

Яскравим прикладом психосоматичного захворювання є нервова анорексія – одне з найважчих захворювань в психіатрії, що призводить іноді до летального результату. Психогенний компонент відіграє велику роль у виникненні таких органічних захворювань, як гіпертонічна хвороба, виразкова хвороба шлунку і дванадцятипалої кишки, інфаркт міокарду, цукровий діабет, бронхіальна астма, виразковий коліт, нейродерміт та ін.

На сьогодні встановлено, що є два основні види патогенного впливу соматичної хвороби на психіку людини: соматогенний і психогенний. Реально обидва види впливів представлені в єдності порушень психіки, проте соматогенний і психогенний компоненти можуть виступати в різних співвідношеннях залежно від захворювання.

Соматогенний вплив хвороби на психіку пов'язаний з безпосереднім впливом на центральну нервову систему соматичних шкідливостей (порушення гемодинаміки або інтоксикація) і інтенсивних больових відчуттів. Особливо велику роль соматогенні впливи на психіку відіграють при вроджених вадах серця і захворюваннях нирок. Важкий біль буває при метастазах злоякісних пухлин у хребет. Інтенсивний біль, шкідливі речовини, що накопичуються в крові, або киснева недостатність, безпосередньо впливаючи на головний мозок, викликають порушення в нервово-психічній сфері. Увесь комплекс порушень в нервово-психічній сфері при цьому часто називають терміном «соматогенія». За своєю структурою соматогенія характеризується поліморфізмом проявів – від неврозоподібних порушень до психотичних (з маренням, галюцинаціями) розладів.

Психогенний вплив хвороби на психіку. Необхідно визнати, що дії інтоксикацій на центральну нервову систему спостерігаються лише при деяких соматичних захворюваннях, важкому їх перебігу і не бувають специфічними для клініки внутрішніх хвороб. Основною ж формою впливу соматичного захворювання на психіку людини є психологічна реакція особистості на сам факт захворювання і його

наслідки, наявні при хворобі астеної, хворобливій відчуття і порушення загального самопочуття.

Таким чином, існує взаємозв'язок і взаємовплив фізичних і психічних аспектів здоров'я: порушення обміну речовин, структури і функції клітин, викликані різними чинниками, які ведуть до порушення психічного здоров'я, а воно, у свою чергу, часто проявляється на фізичному рівні.

Для збереження здоров'я людині необхідно знаходитися в гармонії з самою собою і навколишнім світом. Хвороба виникає у разі порушення психічного і фізичного балансу. Порушення здоров'я позначається на психологічному стані людини і навпаки.

Список використаних джерел:

1. Александр Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение / пер. с англ. С. Могилевского. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.
2. Березанцев А.Ю. Соматопсихические и психосоматические расстройства: вопросы систематики и синдромологии (клинико-психологический аспект) [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2011. – № 1. – Режим доступа до ресурсу: [http:// medpsy.ru](http://medpsy.ru).
3. Исаев Д.Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматопсихические расстройства у детей / Д.Н. Исаев. – СПб.: Речь, 2005. – 400 с.
4. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2005. – 992 с.
5. Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику / В.В. Николаева. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 168 с.
6. Сидоров П.И. Введение в клиническую психологию. Т. II: Учебник для студентов медицинских вузов / П.И. Сидоров, А.В. Парняков. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 381 с.

In the article intercommunication is illuminated between psychical processes and somatic violations.

Key words: somatogenic and psychogenic influence, psychosomatic diseases.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.923

Л. А. Онуфрієва, кандидат психологічних наук

THE DETERMINATION OF FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS' PERSONALITY'S INTEGRAL CHARACTERISTICS AS A WAY TO SUCCESSFUL PROFESSIONALIZATION

Виявлено психологічні особливості професійної Я-концепції студентів-майбутніх фахівців соціономічних професій, досліджено динаміку її трансформації як стратегію подолання негативних буттєвих конфліктів та життєвих ситуацій. Зазначено, що визначені інтегральні характеристики особистості професіонала є психологічною основою, необхідною у всіх видах діяльності. Зазначено, що сучасні наукові підходи до аналізу особистості майбутніх фахівців соціономічних професій визначають професійно важливі якості, переважна частина яких у майбутнього фахівця соціономічного профілю може бути сформована й удосконалена під час професійного навчання у ВНЗ, проте наявність несприятливих для професійної діяльності якостей унеможливує досягнення мінімально необхідного рівня фахової успішності майбутнього спеціаліста.

Ключові слова: особистісні якості, генеза, професіоналізація, професійне становлення особистості, майбутні фахівці соціономічних професій, професійна Я-концепція, професія, образ професії, мотив, професійне самовизначення, професійна діяльність.

The formulation of the research problem. Today the system of vocational education does not fully meet the psychological conditions of development of a future professional. The correction of the process of formation of professionally perfect individuality became the dominant requirement before higher school. An important goal of personality's development is the formation of professionally perfect individuality. The problems of professionalization and professional adaptation are being studied in the works of Z.P. Vima, L.S. Vyhotskyi, V.V. Davydov, O.V. Zaporozhets, D.B. Elkonin, B.F. Lomov, and Y.O. Klymov and others. In modern psychological literature the basic laws and mechanisms of personality's professional formation, professional aspects of the structure of Me-concept are not enough studied, its main determinants are not clearly defined. In addition, only a small part of researchers (O.F. Bondarenko, I.V. Vachkov, S.D. Maksymenko,

V.V. Stolin, T.S. Yatsenko etc.), having analyzed a wide range of practical psychology training, emphasize the need to develop methods aimed at developing Me-concept. The problem of the professional component of Me-concept of a student of higher educational institution and its transition to the component of a personality is comprehensively studied quite little.

The purpose of this article is theoretical and methodological research of professionalization psychological characteristics of students, characteristics of professional Me-concept of students-future specialists of socio-economic professions and determining the characteristics of their course while studying at university and finding out the value of personal qualities as a factor of professional competence and successful professionalization.

Analysis of recent researches. Theoretical and methodological basis of our study is the concept of personality's professional formation and development of professional Me-concept

(V.O. Bodrov, Z.P. Vima, Y.O. Klimov, M.S. Priazhnikov and others); the concept of self-consciousness and the problems of personality's development (B.H. Ananiev, L.I. Bozhovych, L.S. Vyhotskyi, O.O. Bodaliyov, V.V. Stolin and others); the concept of the nature of consciousness and personality's development during the activities (K.O. Abulhanova-Slavka, L.I. Antsyferova, H.S. Kostiuk, S.D. Maksymenko, S.L. Rubinshtein and others); the thesis about features of professional development of specialists in physical education and sports (N.O. Volianiuk, H.D. Babushkin, O.V. Konieieva, O.M. Perfilieva, V.T. Chichikin and others). The problem of formation of personality's professionalism in a variety of activities for psychology is very **urgent**. Analysis of scientific psychological sources in the professionalization of the personality certifies the theory of personality's professional formation involves the concept of personality's formation in activities as a professional, and the concept of managing the process of professionalization.

The main material research. Modern society and the profession face the worker with demands, and the person begins to realize himself in practice. However, a person is limited in his capabilities and not always, but the more immediately he can meet these requirements, that he should acquire and develop a relevant quality before to introduce himself as a specialist. To overcome this gap, we need a process of human learning, involvement in the profession, which is called professionalization. Since the choice of profession is the basis of self-affirmation in society, one of the major decisions in life, the professional self-determination can be considered as the choice exercised by the analysis of the internal resources of the subject of occupational choice and correlation between them and requirements of the profession. The sense of the definition highlights the double-sided phenomenon of the career choice: on the one hand, the one who chooses (subject of the choice), and on the second – that is chosen (object of the choice). A subject as well as an object are characterized by a large number of features, which is explained by the ambiguity of the phenomenon of choice of profession.

In psychology, there is not the only view on how the image of the profession is formed, and what factors influence this process. A number of researchers keeps the point of view on the career choice as the determination of the type of labour. In this case, the subjects of research are, on the one hand, the characteristics of a person as a subject of labour, and on the other – the nature, content, type of labour and its object. Professional self-determination is understood here as the process of the development of the subject of work. Hence there is the conclusion: the career choice is correctly made if the psychological and physiological data of the personality meet the requirements of the profession [1]. The active principle of the personality who chooses the profession is underestimated. In the context of understanding the profession the initial position takes place the career choosing as choice of kind of work, which is a common view, where the main determinant of the correct choice is considered to be the professional interest. But the object of interest – the image of the profession – is ignored [4; 5]. This approach asserts the activity of the subject in choosing a profession, but not the preparation to work.

There is another view of the image of profession by choosing a career as a critical event in determining the meaning of life. The choice of profession is associated with past experience of the personality, and the process of professional self-determination takes place in the formation of the general «Me» image, determines the course of life. This approach requires consideration of a wide range of factors that influence the choice of profession. In addition, it allows you to focus on the time aspect – the past experience of the individual. An imagination of future, the image of the profession is not taken into account. At the same time the image of the profession has to become a factor in choice of profession, become the focus of individual life plans.

Hence the formation of professional orientation can form the main content of self-determination through assimilation of the scheme of image of profession.

Today professional self-determination is a multidimensional process [2; 3; 4], which can be viewed from different points of

view. Firstly, it is viewed as a series of tasks that society confronts the individual and that this personality should gradually resolve within a certain period of time. Secondly, it is as the decision-making process by which an individual generates and optimizes the balance of his benefits and inclinations on the one hand, and the needs of the existing system of social division of labour on the other. Thirdly, it is as the process of formation of individual style of life, part of which is professional activities.

Professional orientation is not only social but it is also a psychological problem. In psychology, there are three main theoretical approaches to it. Stability and practical immutability of individual human qualities is the first approach that makes selection, which provides methods and success of its activities; here the focus is on the one hand, on the selection of people who have the abilities to a particular work, and on the other – on the selection of work, the most appropriate to individual qualities of a person. The directed formation of abilities is the second approach, based on the idea that the right quality can be produced in each person in any way. Both approaches are formulated differently, but their overall methodological shortcoming is that the identity and employment are seen as independent and confronting values, one of which necessarily subjugates another.

The formation of individual style of activities is the third possibility, which follows from the principle of unity of consciousness and activities. This concept is based on the following assumptions formulated by Y.O. Klimov [4]. Practically stable and hardly educated psychological qualities, essential to the success of activities, are recognized. It is necessary to form the abilities taking into account the individual identity of the personality, i.e. internal conditions of development, along with considering external conditions (substantive and micro-social environment). Significant factors of professional self-determination are the age at which the choice of profession is realized, the level of awareness and the level of claims. We should not forget that early professionalization is often associated with poor family conditions, poor performance and other factors that reduce the level of consciousness and voluntary choice [4]. The observing the development of abilities confirms the obvious reality of the "law of compliance". It reflects the most common dependence that exists between inclinations and abilities. The observations, however, indicate that the origin and initial development of inclination are not always associated with the human need to implement their own capabilities [4]. Sometimes the image of the profession is made under the decisive influence of the values of the young man. The formation of the orientation on labor can occur under the influence of human needs in its development. In the concept of the image of the profession one can identify some parties expressing its content and dynamic characteristics. The completeness and the level of orientation can be attributed to the content part, and its intensity, duration and resistance – to the dynamic one. The completeness of the professional orientation refers to the range (diversity) of motives of benefits of profession. Thus, one of the forms of professional orientation development consists in enriching its motives – an individual motive to increasingly broader set of reasons.

Certainly the motives underlying the focus on the profession are heterogeneous in origin, nature of the relationship with the image of the profession [1]. The professor Z.P. Vima [1] notes that in this context it is correct to separate, firstly, a group of motives that express the need that is the main content of the profession and its image.

Summarizing the results of a comprehensive analysis of activities and scientific researches on the definition of the level of his professional competence, we identified professionally important traits and qualities of future specialists of socioeconomic professions. But there are such personal qualities, the possibility of formation and development of which are limited, which are the subject of study and analysis in terms of professional qualifications. Many scientists define an important criterion for professional availability empathy as professionally important property for the specialist, and intelligence provides effective analysis of features and personality traits. It allows to overcome stereotypes (both personal and professional), it is the central mechanism for understanding the behaviour of others. The parameters of professional unsuitability include: the existence

of any mental pathology, high emotional instability, aggression, deep introversion, low empathy, communicativeness, poor logical thinking level and attention. It is important to take into account some other medical contraindications: speech defects, defects of vision and hearing, being not amenable to correction. All this makes it possible to note recommendations concerning the ways of accounting of professional competence of students in the development of a unified state system of requirements for the training of future specialists of socio-economic professions; the introduction of the program of psycho-diagnostics and the development of personality's suitability of applicants for the effective professional choice and timely professional reorientation. Successful implementation of the program of psycho-diagnostics and the development of personality's suitability of the future specialists of socio-economic professions will increase the efficiency and quality of professional training in terms of training in higher educational establishments considering the potential of the development of promising students based on personality-oriented approach.

To summarize our theoretical and methodological research we note that the choice of profession is a choice between the strategy of human adaptation through the subordination to the environment, on the one hand, and the strategy of releasing internal resources of the personality development, on the other hand, including the ability to solve value and moral problems and to resist the environment. Therefore, the professional development at various stages of human life is a result and a means of personal development. The professional component of Me-concept is the realization of a speciality as part of the individual. The success of professional formation provides maximum approximation of personal ideal image of "Me" to the socially given one, and the image of the professional – to the received and critically realized. Becoming of Me-concept and taking the image of professional activities is carried out by means of a personal (self-understanding, positive self-attitude, self-management and self-movement; existentially-being factors, the internal motivation of behaviour and actions, the generation of the image of Me-concept of an adult), subject (using experience as the approval of active life position based on existential and environmentally reasonable relationship to the environment – assessment of the success of actions and behaviour) and social reflection (formation and development of integrated Me-image of a professional, overcoming social stereotypes – value of a speciality).

Conclusions. Nowadays young personality's training to the profession involves developing the ability to convert knowledge – sign systems on sensory-intuitive design – regulators of work and practical human actions. The psychological features of professional Me-concept of students-future specialists of socio-economic professions are discovered, the dynamics of its transformation as a strategy to overcome negative existential conflicts and life situations are studied. The leading trend in the formation of professional Me-concept of students is to strain collective everyday life sector, activation of internalization and conformity, the presence of artificial pragmatism through social pressure and imposing life standards – strengthening of external control on the background of aspiration for self-development. Considering the personal potential of applicants and students according to the requirements of future profession is an urgent problem that needs immediate timely resolution. Modern scien-

tific approaches to the analysis of future socio-economic specialists' personalities define professionally important qualities, most of which can be formed and perfected during vocational training in higher educational establishment, but the presence of adverse professional qualities makes impossible to achieve the minimum required level of a future specialist's professional success.

References:

1. Virna Z.P. Principles of professional orientation / Z.P. Virna. – Lutsk : Vezha, 2003. – 156 c.
2. Maksymenko S.D. Civilizational processes and personality development / S.D. Maksymenko // Problems of modern psychology : Collected articles of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAPS of Ukraine / ed. by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2012. – Issue 15. – P. 3–18.
3. Maksymenko S.D. Development of the psyche in ontogeny / S.D. Maksymenko : in 2 v. – K. : Forum, 2002. – V. I. – 319 p. – V. 2. – 335 p.
4. Onufrieva L.A. The genesis of students' professionalization: psychological aspect / L.A. Onufrieva // Rodzina – centrum swiata / [Pod redakcja naukowa Urszuli Grucy-Miasik]. – Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. – P. 347–358.
5. Onufrieva L.A. Psycho-didactic means of developing professionally significant characteristics of a personal maturity of future socio-economic professions specialists / L.A. Onufrieva // Problems of modern psychology : Collected articles of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAPS of Ukraine / ed. by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 15. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2012. – P. 420–429.
6. Onufrieva L.A. Personality qualities considering as a factor of professional competence / L.A. Onufrieva // Actual problems of organizational and economic psychology in Ukraine : Theses of II All-Ukrainian Congress in organizational and economic psychology (May 28-30, 2015, Kamianets-Podilskyi) / ed. by S.D. Maksymenko, L.M. Karamushka. – K. – Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2015. – P. 55.

The psychological features of professional Me-concept of students-future specialists of socio-economic professions are discovered, the dynamics of its transformation as a strategy to overcome negative existential conflicts and situations are studied. It is noted that certain integral characteristics of a professional's personality are the psychological basis necessary in all activities. Each integral characteristic is a special combination of significant personal qualities essential for successful action within a particular profession. Modern scientific approaches to the analysis of future socio-economic specialists' personalities define professionally important qualities, most of which can be formed and perfected during vocational training in higher school, but the presence of adverse professional qualities makes impossible to achieve the minimum required level of a future specialist's professional success.

Key words: personality qualities, genesis, professionalization, professional formation of a personality, future specialists of socio-economic professions, professional Me-concept, occupation, image of profession, motive, professional self-determination, professional activity.

Отримано: 29.03.2017

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНІК ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРИКЛАДНІ МЕТОДИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті проаналізовано особливості впровадження традиційних технік образотворчого мистецтва в прикладні методи соціальної роботи.

Ключові слова: традиційні техніки, образотворче мистецтво традиційне малювання.

Постановка проблеми. У теперішній час образотворче мистецтво відіграє велику роль у формуванні гармонійної особистості. Зокрема, традиційне малювання значною мірою впливає на розвиток художнього смаку дітей і являється однією з складових частин загального процесу її виховання. Способом традиційного малювання можна розвинути внутрішній світ дитини, відчуття її неповторності і своєрідності, визначити емоційний стан, якісь скриті комплекси, проблеми чи страхи. Образи, які виникають в уяві дитини і відтворюються на папері, здатні допомогти виявити та передати таким безпечним і своєрідним способом всі ті думки, почуття, прагнення та бажання, які так складно передати словами. Традиційне малювання і образотворча діяльність відіграють важливу роль в основному психічному та інтелектуальному розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень. Різним проблемам рівня підвищення професійної підготовки у вищих навчальних закладах приділяють увагу багато дослідників. Значний внесок у розробку методичних проблем зображення внесли вітчизняні вчені: Г.В. Біда, М.М. Волков, Л.А. Івахнова, В.П. Зінченко, Є.І. Ігнат'єв, А.І. Іконніков, В.В. Корінців, В.С. Кузін, В.К. Лебедеко, С.П. Ломов, Л.Г. Медведєв, Н.М. Сокольнікова, М.М. Ростовцев, Н.К. Шабанов, Є.В. Шорохов та ін. Їх дослідження мають фундаментальне значення для методики навчання образотворчого мистецтва як науки. Разом із тим, багато питань, пов'язаних з активізацією образотворчої діяльності студентів на заняттях із живопису, вимагають додаткових досліджень. Вітчизняні художники-педагоги, виходячи з власної творчої практики, досить переконливо відстоювали необхідність виховання цілісного сприйняття кольорних поєднань і побудови грамотного колористичного зображення.

Виклад основного матеріалу. Особливості образотворчої діяльності дитини полягає в обмеженості її технічного аспекту, з одного боку, в поєднанні з буянням дитячої фантазії, нескінченним рядом художніх образів, з другого. Основне завдання традиційного малювання – розвинути у дитини сприйнятливість як базову особистісну якість, прищепити здатність «сприймати», «передавати», «трансформувати», тобто бути споживачем і творцем культури. В традиційній системі дошкільного виховання відзначається важлива роль образотворчої діяльності для дошкільника, оскільки вона забезпечує розумовий розвиток і естетичне ставлення до дійсності, моральне виховання. Основна мета занять зображувальної діяльності – формування та закріплення умінь і навичок, необхідних у навчальній діяльності: вміння слухати і запам'ятовувати завдання, виконувати його в певній послідовності, укладатися в певний відрізок часу, вміння оцінити свою роботу, знайти помилки і виправити їх, планувати свою діяльність, вміння довести свою справу до кінця, утримувати в порядку робоче місце. Методика викладання образотворчої діяльності включає предметне і сюжетне малювання, де вихователь повинен вчити розрізняти і правильно використовувати кольори і відтінки, закріплювати навички роботи з фарбами, вчити змішувати фарби для отримання нових відтінків, вибирати формат паперу відповідно до задуманого сюжету, способом зображення предметів, явищ, передач в малюнку форми, пропорцій, розташування частин, забарвлення тощо. Декоративне малювання, де завдання вихователя вчити дітей малювати візерунки за мотивами народно – прикладного мистецтва (київського, петриківського, васильківського, опішнянського, косовського, ужгородського розписів), закріплювати вміння малювати кільця, кола, крапки, хвилясті лінії, тра-

вичку, ягоди, листя, квіти та інше. При перерахуванні бажаних результатів, у вимогах програми вказується, що діти повинні вміти правильно сидіти за столом, вірно тримати аркуш паперу і олівець, вільно працювати олівцем – без напруги проводити лінії в потрібних напрямках, не обертати при цьому аркуш паперу, передавати в малюнку найпростішу форму, загальне просторове положення, основний колір предмета, правильно працювати акварельними і гуашовими фарбами (не виходячи за межі цієї поверхні), виконувати найпростіші візерунки в крузі, квадраті, на смугі з декоративних форм рослинного світу, застосовувати прийоми малювання пензлем елементів декоративних зображень (мазком, кінчиком пензля), дівнатися головних елементів народного розпису. Традиційні заняття сприяють розвитку дрібної моторики руки дитини, що позитивно впливає на здатність дитини до написання літер і цифр, а робота з кольором, різними об'ємними формами готує дошкільника до занять математикою та логікою. Відомо, що розвиток зон мозку, які відповідають за мовлення, відбувається під впливом імпульсів, що йдуть від пальців. Якщо розвиток рухів пальців відстає, то затримується і розвиток мовлення, хоча загальна фізична активність дитини при цьому може бути нормальною. Виникає доцільність інтеграції мистецької діяльності з іншими розділами програми. Застосування інтегрованого підходу сприяє розвитку і природних нахилів, здібностей, обдарувань, уяви, фантазії. Такі заняття стимулюють дошкільників до творчості, розвивають самостійність, ініціативність, вміння приймати рішення, долати труднощі, добиватися бажаного результату. Особливості віку зумовлюють необхідність підживлення будь – якого продуктивного виду діяльності словом, програванням, пластичними рухами... Без цього дитині складно розкрити замислений образ, пояснити бажану дію. Унаслідок вікових особливостей маленька дитина легко перевтілюється, активно спілкується й швидко включається в гру, захопившись вигаданим образом і дією. Тому будь – який вид продуктивної творчої роботи малюків доцільно збагачувати й підтримувати іншими видами діяльності (художньо – мовленнєвою діяльністю, музичною діяльністю, театралізацією, ігровою ситуацією, живим спілкуванням з дорослими та молодшими дітьми, спонукати разом переживати радощі й труднощі).

Висновки. Отже, традиційне малювання – найбільш природний і захопливий вид діяльності дітей та дорослих, у якому вони реалізують потребу самовираження, формують естетичний смак, відчуття гармонії, розширюють кругозір, розвивають творчі здібності, дрібну моторику рук, художнє сприйняття життя для розвитку творчих здібностей та проведення арт-терапії.

Список використаних джерел:

1. Григор'єва, А.А. Розвиток творчих здібностей студентів у позанавчальній діяльності / А.А. Григор'єва // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер.: Педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 211-215.
2. Дидактичні умови організації інноваційного навчання у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Н.В. Чен ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2011. – 20 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень : моногр. / Держ. фонд фундамент. дослідж. М-ва освіти і науки України ; ред.: В.О. Моляко; О.Л. Музика. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
4. Калашніков І.В. Розвиток творчої діяльності учнів у процесі вивчення функцій в основній школі : автореф. дис. ...

- канд. пед. наук: 13.00.02 / І.В. Калашніков ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 19 с.
5. Котлярова, Л.Т. Креативність мислення при рішенні пізнавальних задач образотворчого характеру як одна з умов обдарованості учнів / Л.Т. Котлярова // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. – 2002. – № 12. – С. 21-26.
 6. Шестопалюк О.В. Інноваційні моделі навчання в діяльності вищих навчальних закладів / О.В. Шестопалюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3 – С. 118-124.

In the article the features of introduction of traditional are analysed technician of fine art in the applied methodologies of social work. Experience of application of traditional is described technician of fine art in the applied methodologies of social work in institution of higher learning.

Key words: traditional technicians, fine art traditional drawing.

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.147.091.31-051

Т. Л. Опалюк, кандидат педагогічних наук

АДАПТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СТУДЕНТІВ В СТРУКТУРІ НАВЧАННЯ ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню адаптаційних процесів у студентів в структурі їх навчання та професійного становлення як фахівців. Здійснено аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження визначення сутності адаптаційних процесів в студентів та особливості їх реалізації у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: адаптація, адаптаційні процеси, навчання, професійне становлення, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Адаптаційні процеси, що відбуваються під час професійної підготовки студента – майбутнього вчителя набувають особливої актуальності на етапі становлення нової системи освіти, орієнтованої на європейські освітні цінності. Саме цим зумовлюється необхідність істотних змін у практиці організації навчально-виховного процесу педагогічного ВНЗ. Йдеться про кардинальну зміну формули освітньої діяльності, зокрема переходу системи професійної підготовки з інформаційно-пояснювальної на особистісно-орієнтовану. Головною ознакою освіти такого рівня є формування позиції студента як суб'єкта навчальної діяльності, власного професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню адаптивних процесів в освіті, професійній у тому числі, присвячено значну кількість наукових праць педагогів (В. Бондар, О. Галус, С. Гончаренко, Р. Гуревич, А. Донцов, Н. Кузьміна, Л. Мітіна та ін.), психологів (А. Брушлинський, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Крутецький, С. Максименко, С. Рубінштейн). Трактують теоретичні аспекти адаптації здійснено О. Морозом, А. Налчаджян, Н. Сарджвеладзе, В. Семиченко. Питання адаптації також вивчалися у контексті вирішення широкого кола прикладних психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних проблем (Г. Балл, О. Борисенко, О. Кокун, І. Кон, Т. Титаренко, Н. Чепелева, С. Шапкин, І. Щедрик та ін.).

Мета статті. На ґрунті аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження визначити сутність адаптаційних процесів в студентів та особливості їх реалізації у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Неперервність адаптаційних процесів буде забезпечена за умови, якщо студенти будуть виступати суб'єктами навчального процесу, реалізуючи функції саморегуляції, самоуправління, самоаналізу, самоконтролю, самооцінювання та ін. Освіта за такої парадигми реалізується за формулою «я відчуваю», а не «мене вчать». Усі ці реформації вимагають передбачення адаптаційних процесів, основна функція яких полягає в забезпеченні логіки та наступності переходу від однієї якості до іншої.

Проблема адаптаційних процесів є настільки широкою й багатоаспектною, що вона торкається будь-яких змін освітньої ситуації, коли йдеться про радикальні зміни, які безпосередньо стосуються базової освітньої формули. Зокрема, науковці, які займаються проблемами мотивації професійної підготовки та професійної діяльності, професійного виховання, самоосвіти педагога, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітню діяльність, психолого-педагогічних особливостей підготовки й виховання вчителів, розвитку педагогічних здібностей тощо, неодмінно досліджують адаптивний аспект змін будь-яких процесів (часткових чи сутнісних), оскільки вони мають дати відповідь на питання, наскільки ці зміни «приживуться»

в існуючих педагогічних реаліях, наскільки суб'єкти освітньої системи зможуть до них адаптуватись, забезпечуючи вищу якість процесу. Недооцінювання значущості адаптаційного процесу закономірно позначиться на його загальній результативності, і, як показує практика програмування та реалізації інноваційних процесів у нашій державі, це може спричинити негативні наслідки, що призведуть до загального зниження якості освіти, а в суб'єктивних змін породжують зневіру, розчарування, песимізм, а значить і негативне ставлення до інновацій будь-якого рівня.

Якщо одним із значущих стандартів компетентнісної освіти є позиція студента як суб'єкта навчальної діяльності, власного професійного становлення, то домінують в системі професійної підготовки майбутнього педагога повинна стати самостійна робота, яка пов'язана не лише з процесом самореалізації, формування власної Я-концепції, методики та стилю майбутньої професійної діяльності, а й забезпечення неперервності особистісного та професійного розвитку.

Як показують результати досліджень інноваційної системи освіти, що саме ці підходи забезпечують підвищення рівня адаптивності студента в навчальному процесі за рахунок того, що такий рівень організації навчального процесу сприяє: удосконаленню мотиваційної основи навчальної діяльності (студент навчається, проєктуючи себе на майбутню професію); актуалізації творчості, забезпеченню умов для самореалізації особистісно-фахового потенціалу кожного студента; активності позиції студента, його здатності до адаптивно-оптимального вибору форм, методів навчання, урахування його індивідуальні можливості та потреби.

Суб'єктність позиції студента в оволодінні професією забезпечує його адаптацію до реальних умов, усвідомленість процесу професійної підготовки, осмислюючи будь-яку навчальну інформацію через призму «міждисциплінарного статусу діяльності, яким передбачається винайдення стратегії наукового пошуку, тобто методологічних принципів організації самоосвітньої діяльності майбутніх вчителів» [2, с.149]. Більше того, за таких умов студент буде усвідомлено працювати з інформаційними джерелами, не обмежуючись лише тим, що пропонує викладач і підручник.

Значущість адаптаційних процесів у сфері професійної підготовки педагога доводить також аналіз сутності педагогічної діяльності, представлені через її структурну організацію. Виділяють наступні компоненти педагогічної діяльності: гностичний, конструктивний, організаційний і комунікативний. Інтеграція всіх цих компонентів складає індивідуальний стиль діяльності педагога, оскільки їх реалізація здійснюється не за зразком, прописаними у підручниках стереотипами, а відповідно до власного уявлення про ефективність педагогічного процесу (відповідно до отриманих знань і засвоєних моделей професійної діяльності), а також урахування конкретних умов ефективного перебігу педагогічного процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, професійна підготовка студента до реалізації педагогічної діяльності (у комплексі її складових) передбачає свого роду трансформацію особистісних якостей і вмінь (конструктивних, прогностичних, організаційних) на рівень професійних компетенцій. Тобто йдеться про свого роду адаптацію особистісних надбань до умов і вимог набування професії вчителя та досвіду педагогічної діяльності, забезпечуючи їх професійною спрямованістю як за змістом, так і за формою та методами реалізації.

Список використаних джерел:

1. Видишко Н.В. Трансформація професійної освіти в інформаційному суспільстві / Наталія Василівна Видишко // *Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2006. – № 16. – С. 203–208.

2. Шестируб О.С. Особистісно-орієнтована підготовка вчителя початкових класів як чинник професійної компетентності / О.С. Шестируб // *Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: матеріали третьої Всеукр. наук.-практ. конф.* – Вінниця, 2005. – С. 72–75.

This article is devoted to the study of adaptation processes in students in the structure of their training and professional development as specialists. The analysis of philosophical and psychological and pedagogical literature on the problem of research has determined the essence of adaptation processes in students and the peculiarities of their implementation in the process of vocational training.

Key words: adaptation, adaptive processes, studying, professional development, university.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.972

А. В. Орлянська, аспірантка

АКТУАЛЬНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ДІАГНОСТИКИ РОЗЛАДІВ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статті доведена значущість диференціальної діагностики розладів аутичного спектру у дітей раннього віку; обґрунтована необхідність апробації діагностичних методик у вітчизняній корекційній педагогіці.

Ключові слова: диференціальна діагностика, розлади аутичного спектру, ранній вік, скринінгові методики, стандартизовані методики.

Проблема диференціальної діагностики розладів аутичного спектру на сьогодні є досить актуальною і продовжує такою залишатись, тому що симптоми цих порушень не характеризуються кількісно. Практика свідчить, що у більшості дітей на 1-2-му році життя часто діагностують інші розлади: невропатію, перинатальну енцефалопатію, олігофренію або ЗПР, дитячий церебральний параліч, алалію, глухоту. Відповідно дітям не призначається адекватна психолого-педагогічна допомога, не враховуються певні особливості навчання, які часто бувають обумовлені розвитком онтогенезу нервової системи дитини. Оскільки клінічна картина порушень є подібною на порушення при дитячій шизофренії, пограничних розладах, психопатіях, олігофренії, сучасні підходи до розуміння дитячого аутизму характеризуються відповідно до епідеміологічних досліджень, результати яких свідчать про особливу значущість проблеми в аспекті питань діагностики та класифікації аутистичних розладів.

Світовою діагностичною практикою підтверджена клінічна та біологічна картина раннього дитячого аутизму та відокремлення його форми від інших психопатологічних порушень. Діагностичні стандарти для РАС у багатьох країнах залежать від культури і підходів до виховання дітей. У західних психологічних традиціях використовується великий діагностичний інструментарій. Зокрема, інститутом аутизму медичного коледжу Університету штату Флориди (США) було проведене дослідження, метою якого стало виявлення та рання діагностика порушень, які допомагають відрізнити дітей з РАС від дітей із затримками розвитку, типовим онтогенезом. Серед багатьох інструментаріїв можна виділити два, що заслуговують на особливу увагу: М-CHAT і CARS – рейтингова шкала розладів аутичного спектру для дітей раннього віку.

CHAT – скринінговий тест, розроблений у Великобританії. М-CHAT – було створено у США, він є розширеною версією CHAT. Ці скринінгові тести можуть проводитись при психолого-медико-педагогічному обстеженні дітей раннього віку. CARS – рейтингова шкала РАС (Шоплер та ін., 1988) – це стандартизований інструмент для оцінки ступеня важкості аутистичної поведінки, який широко використовується у Північній Америці. Тест ASSQ – призначений для попереднього виявлення аутистичних рис у дітей віком 6-16-ти років. Існують також методики, спрямовані на визначення рівня розвитку соціально-побутової поведінки, зокрема: діагностичні карти К.С. Лебединської, О.С. Нікольської, для обстеження дітей перших двох років; методи діагностики нервово-психічного розвитку дітей раннього віку; Г.В. Пантюхіна, К.Л. Печори,

С.Л. Фрухт; діагностична карта для визначення розвитку навичок соціальної компетенції вихованців притулку Л.Я. Оліференко, Т.І. Шульги.

Донедавна в Україні практично не було цілеспрямованих досліджень, публікацій на окреслену проблему, тому практики керувались вітчизняній корекційній педагогіці та спеціальній психології з'явилися ґрунтовні дослідження А.Л. Душки, Т.В. Скрипник, В.В. Тарасун, А.М. Хворової, Д.І. Шульженко та ін., в яких висвітлюються психолого-педагогічні аспекти діагностичної роботи з дітьми, які мають розлади аутистичного спектру.

Проте, питання ранньої диференціальної діагностики розладів аутистичного спектру у дітей раннього віку досліджені недостатньо, тому вирішення проблеми покращення якості життя дітей з РАС потребує спеціального добору сучасного інструментарію для скринінгу цих порушень. Отже, актуальність проблеми, її практична значущість і недостатня розробленість у корекційній педагогіці й обумовили вибір теми нашої публікації. Метою нашого дослідження є обґрунтування актуальності проблеми диференціальної діагностики розладів аутичного спектру у дітей раннього віку.

Актуальність дослідження полягає в тому, що диференціальна діагностика розладів аутичного спектру подібних станів набуває великого значення для визначення більш ефективних шляхів психолого-педагогічної корекції і та надає більше можливостей для подальшої соціальної адаптації.

Диференціальна діагностика продовжує розвиватись надалі, тому що жоден скринінговий інструмент не має 100% достовірності отриманих даних. Результати скринінгових методик лише визначають групи ризику і слугують приводом звернення до вузьких спеціалістів для більш детального обстеження дитини.

Кваліфіковане обстеження можливе за умови наявності мультидисциплінарної команди фахівців: дитячий психіатр, дитячий невролог, дитячий психолог, логопед-дефектолог, корекційний педагог з питань інтелектуального розвитку, реабілітолог (спеціаліст ЛФК). Обстеження окремих психічних сфер: когнітивної, комунікативної, мовленнєвої, моторної, сенсорної, поведінкової та рівня адаптації. В рамках комплексного обстеження потрібно оцінити такі фактори: наявність і важкість когнітивної недостатності; соціальні та комунікативні навички; особливості емоційно-вольової, мотиваційної, поведінкової сфер; рівень розвитку мови та мовлення; рівень розвитку моторної та сенсорної сфери дитини. Головна причина необхідності такого комплексного підходу полягає в тому, щоб встановити правильний клінічний діаг-

ноз; визначити оптимальні методи корекційного впливу; з'ясувати, як допомогти дитині і батькам подолати порушення і розкрити свій потенціал.

Отже, результати нашого дослідження нададуть можливість психолого-педагогічній інтервенції стати більш адекватною, спрямувати її на індивідуальні потреби дитини в навчанні та максимально можливу інтеграцію її в соціальне середовище.

Перспективи дослідження полягають у вивченні та теоретичному аналізі вітчизняної і зарубіжної літератури з проблеми диференціальної діагностики розладів аутичного спектру у дітей раннього віку, апробації підібраних діагностичних методик на практиці.

УДК 159.9:378

Н. П. Панчук, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядаються психологічні особливості впливу цінностей на професійну реалізацію особистості майбутнього вчителя. Встановлено, що професійне становлення майбутнього фахівця відбувається в умовах постійного вибору значущих професійних цінностей, співвіднесення їх з ідеальним образом професіонала у своїй галузі.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійні ціннісні орієнтації, професійне самовизначення, життєві ціннісні орієнтації, навчально-професійна діяльність.

Актуальність дослідження. Період професійної підготовки, що співпадає з навчанням у вищому навчальному закладі, розглядається як входження людини в професійну діяльність і є одним з важливих етапів формування особистості майбутнього фахівця, який характеризується не тільки оволодінням професійними знаннями, вміннями та навичками, але й формуванням специфічних професійних цінностей.

Сучасними дослідниками вивчаються цінності та ціннісні орієнтації як елементи структури особистості фахівця у процесі його професійного становлення, це, зокрема, О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинською, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєвим, В.М. Мицько, М.С. Пряжніковим, С.О. Ставицькою, Н.Ф. Шевченко, Н.В. Чепелевою, М.С. Яницьким тощо.

Мета дослідження – дати аналіз психологічних особливостей формування системи цінностей, як складової компоненти життєвої перспективи майбутнього фахівця, розкрити фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Результати дослідження. Ціннісний компонент виконує функцію провідного в ключових компетенціях професіонала, оскільки забезпечує не лише успіх в майбутній професійній діяльності, але й його життєздатність в нових соціально-економічних умовах. Ціннісні детермінанти сутності людини забезпечують можливість формування нових компетенцій, таких як впливовість, проникливість, емпатія та інших, які, на думку Т.Ю. Базарова, характеризуватимуть людину майбутнього, людину культури та світу [2].

Будь-яка суспільна цінність стає індивідуальною тільки у тому випадку, якщо сама особистість зробила цей вибір. Основу цього вибору складає емоційне ставлення людини до дійсності та до самої себе. І.Д. Бех під поняттям «особистісні цінності» розуміє факт включення суб'єкта у соціальні зв'язки та відношення. Саме особистісні цінності у подальшому виступають унормованими утвореннями як приписи чи заборони, котрі задають очікувану, належну, необхідну чи бажану поведінку, або існують у вигляді ідеалу, зразка для наслідування [3, с.95].

Професійна підготовка у вузі має тісний зв'язок з професійною орієнтацією особистості, з формуванням певної системи цінностей, характерних для представників тієї чи іншої професії. Становлення ціннісних орієнтацій відбувається у процесі соціалізації, а безпосередній їх прояв спостерігається при формуванні цілей, ідеалів, переконань, інтересів та інших особистісних новоутворень.

Життєва орієнтація формується в залежності від того, носієм яких цінностей є те чи інше коло занять для людини і якого значення набувають дані цінності в її свідомості. Як компонент молодіжної свідомості, життєва орієнтація вклю-

Список використаних джерел:

1. Очерки детской психиатрии. Аутизм : [зб. наук. пр.] / наук. ред. І.А. Марценковський та ін. – К. : НЕЙРОNEWS, 2014. – 281 с.
2. Чуприков А.П. Расстройства спектра аутизма: медицинская и психолого-педагогическая помощь / А.П. Чуприков, А.М. Хворова. – Львов : Мс, 2013. – 270 с.

The article proves the importance of differential diagnosis disorders autistic spectrum in children of early age; the justified necessity of testing diagnostic techniques in the domestic correctional pedagogic.

Key words: differential diagnosis, autism spectrum disorders, screening methods, standardized methods, early age.

Отримано: 29.03.2017

чає в себе всі характерні для ціннісних орієнтацій рівні: емоційний, що характеризується, в першу чергу, соціальними почуттями; когнітивний, що виражає свідому спрямованість на форми життєдіяльності; поведінковий, що проявляється у готовності зайнятися певною діяльністю.

В юності йде потужний розвиток інтелектуальних функцій, настає завершальний етап первинної соціалізації, загальна освіта доповнюється спеціальною, професійно зорієнтованою. Досліджуючи соціальний статус юнацтва, Б.Г. Ананьєв наголошує, що саме цей вік варто виокремити як провідний період становлення характеру та інтелекту індивіда із властивими йому перетвореннями мотивації, суб'єктивного ставлення до оточуючих та самого себе, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, і водночас, інтенсивним формуванням спеціальних здібностей у зв'язку із професіоналізацією – з іншого [1, с.7].

Цей період у розвитку особистості пов'язаний з визначенням власної життєвої позиції на основі рефлексії минулого, виробленням критичного ставлення до свого життя, формуванням світогляду як системи основних ціннісних орієнтацій. Як зазначає В.Е. Чудновський, «юнацький вік – період пошуку саме оптимального сенсу життя, який ускладнюється тією парадоксальною обставиною, що вибір основної лінії життя припадає на ту пору, коли у людини ще мало життєвого досвіду і знань, а освітній процес у школі і у вищому навчальному закладі не достатньо здійснює особистісну підготовку молоді до дуже відповідального кроку – вибору «головної лінії» свого життя [4, с.6].

Висновки. Таким чином, період юнацтва, на який припадає студентський вік, здебільшого вважається найбільш сприятливим періодом для входження людини у світ цінностей та ціннісного самовизначення. Відбувається цей процес саме завдяки освітньому середовищу. Формування ціннісної сфери у процесі навчання визначається, з одного боку, особистісними особливостями, розвитком та усвідомленням своїх інтересів та цінностей, а з іншого, – соціальними чинниками – цінностями іншого суб'єкту, стилем спілкування з ним. Водночас в основі загального механізму формування цінностей лежать, діалогічний стиль спілкування і розвиток рефлексивних особливостей студентів.

Отже, актуальність дослідження ціннісної сфери студентства обумовлена: по-перше, об'єктивним хронологічним віком періоду юнацтва, коли відбувається процес активного формування ціннісних орієнтацій індивіда; по-друге, можливістю отримання необхідної стійкості ціннісних орієнтацій, яка з'являється саме під час опанування ними професійними знаннями та компетенціями; по-третє, перспективою перет-

ворення у майбутньому групи молоді як найбільш свідомої активної частини населення на основну в суспільному плані діяльності, а, відтак, і подальшим поширенням та трансформацією цінностей молодіжної групи на цінності суспільства у цілому. Роздуми про себе і про своє призначення в житті, про свою ідентичність націлюють молоду людину на пошук сенсу життя. Такий процес, з одного боку, призводить до інтегрування усебічних вимог різних сфер життєдіяльності та надає їм цілісного характеру. А з іншого боку, виникає потреба інтегрувати свої можливості, здібності, максимально мобілізувати їх у відповідності до усвідомлених цілей життя. Труднощі полягають у тому, що не завжди знаходяться засоби для реалізації свого «Я».

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2-х т. / Б.Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 288 с.

2. Базаров Т.Ю. Компетенции будущего: Квалификация? Компетентность (критерии качества)? [Электронный ресурс] / Т.Ю. Базаров. – Режим доступа: www.tltsu.ru:8080/gazum.tltsu.ru/publiclectures/lecture_06.html. – Назва з екрана.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К. : Україна – Віта, 1995. – 202 с.
4. Чудновский В.Э. Психологические составляющие оптимального смысла жизни / В.Э. Чудновский // Вопросы психологии. – 2003. – № 3. – С. 3-14.

The article deals with the psychological characteristics of exposure values for professional realization of future teachers' personality. Established that the professional development of future specialist is under constant choice of relevant professional values correlate them with the ideal image of a professional in their field.

Key words: values, values, professional values, professional self-life values, teaching and professional activities.

Отримано: 29.03.2017

УДК 364-78:159.9

Я. М. Раєвська, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто психологічні аспекти професійного становлення фахівця соціальної сфери, проаналізовано основні стадії розвитку людини як суб'єкта праці та етапи у формуванні професійних здібностей у процесі оволодіння професією.

Ключові слова: фахівець соціальної сфери, професійне становлення, психологічна компетентність, професійні якості, професійна самосвідомість.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців соціальної сфери в Україні має орієнтуватися на забезпечення умов для їх професійного самовизначення, професійно-особистісного формування, розвитку суб'єктності, готовності до здійснення професійної діяльності й професійного самовдосконалення, тобто на підготовку висококваліфікованих фахівців соціальної сфери з високим рівнем культури, мобільності, творчості, адаптивності до соціально-економічних змін, здатних забезпечувати невинний прогресивний розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного становлення і компетентності фахівця широко обговорюється у науково-професійній літературі. Методологічні й теоретичні аспекти розвитку професійної компетентності розглянуті в роботах С. Харченко, В. Докучаєвої, Н. Краснової, Н. Ларіонової, Д. Разіної, Е. Зеєра, А. Маркової та інших авторів. Формуванню професійної компетентності соціального працівника присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, О. Карпенко, А. Белінської, В. Бочарової, В. Сидорова, А. Ляшенка, І. Миговича, Г. Попович, Є. Холостової та інших. Питання професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери досліджували такі вітчизняні науковці як Л. Димитрова, А. Капська, І. Козубовська, В. Поліщук, В. Полтавець, Т. Семигіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальна робота як вид професійної діяльності спрямована на задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів і потреб різних груп населення, на створення умов, які б сприяли відновленню або покращенню здатності людей до соціального функціонування. Модель практичної соціальної роботи включає в себе три базових елементи. Це – клієнт, спеціаліст та соціальна складова процесу змін, до якої, у свою чергу, належать соціальна складова поля клієнта, самого соціального працівника, а також активність або енергія суб'єктів взаємодії, взаємний вплив учасників професійної взаємодії в соціальній роботі. Велике значення для успішної професіоналізації фахівця з соціальної роботи має психологічна складова, яка зумовлює професійну придатність до практичної роботи.

Метою статті є дослідити та виявити психологічні аспекти професійного становлення фахівців соціальної сфери та досягнення ними вершин високого професіоналізму.

Виклад основного матеріалу. Психологічний аспект, що пов'язаний з професійним становленням фахівця соціальної

ної включає такі етапи: професійна орієнтація, професійне самоствердження, професійна майстерність, професіоналізм. Професійне становлення фахівця – складний, безперервний процес «проекткування» особистості. Обізнаність у своїй майбутній спеціальності сприяє розвитку активності студента, формуванню особистісної моделі саморуку до професійних вершин та професійної майстерності. За Є.О. Климовим основними стадіями розвитку людини як суб'єкта праці (якщо брати з початку опанування професії) є такі:

1. «Оптант» – стадія підготовки до життя, до праці, свідомого і відповідального планування і вибору професійного шляху. Оптація – це не стільки вказівка на вік, скільки на ситуацію вибору професії (людина, що знаходиться в ситуації професійного самовизначення називається «оптантом»; у ситуації «оптанта» цілком може виявитися і доросла людина, наприклад, безробітний).

2. «Адепт» – стадія професійної підготовки, яку проходить більшість випускників шкіл.

3. «Адаптант» – стадія входження в професію після завершення професійного навчання (продовжується від декількох місяців до 2-3 років).

4. «Інтернал» – стадія входження в професію як повноцінного колеги, здатного стабільно працювати на нормальному рівні.

5. «Майстер» – стадія, коли працівник помітно виділяється на загальному тлі (про нього можна сказати: «кращий» серед «кращих»).

6. «Авторитет» – стадія, яка означає, що працівник став «кращим серед майстрів».

7. «Наставник» – стадія, яка характеризує вищий рівень роботи будь-якого фахівця; працівник не просто чудовий фахівець у своїй галузі, але і здатний передати кращий свій досвід.

В.О. Орел виділив чотири етапи у формуванні професійних здібностей у процесі оволодіння професією:

1. Входження в діяльність – діяльність по інструкції, не маючи власного досвіду; система професійних здібностей ще не сформована, провідною професійно-важливою якістю (ПВЯ) є довгострокова пам'ять і ряд спеціальних ПВЯ, число яких дуже обмежене.

2. Первинна професіоналізація – по мірі надбання індивідуального досвіду відбувається розвиток провідних ПВЯ першого етапу; при цьому зростає роль тих професійних якостей, які відповідають за прийом інформації (їхній розвиток відбувається на базі ПВЯ першого етапу).

3. Стабілізація – професійні здібності, що відповідають за прийом і переробку інформації, виступають на перший план, у той час як частина професійних здібностей випадає зі структур ПВЯ; при цьому дані якості в кількісному плані можуть залишатися на високому рівні; на цьому рівні діяльність починає реалізовуватися в індивідуальному способі її виконання; суб'єкт звертає більше уваги на прогнозування і планування діяльності щодо її виконавчої частини.

4. Вторинна професіоналізація – відбувається зміна ПВЯ, суб'єкт переходить від системи професійних здібностей, що реалізують діяльність до нагромадження професійного досвіду, до системи ПВЯ, заснованій на особистому досвіді.

У професійному становленні фахівців соціальної сфери особливого значення набуває підсистема психологічної компетентності, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єкт-суб'єктних відношеннях і являє собою систему знань про людину як індивіда, суб'єкта, особистості й індивідуальності, включеної в міжособистісну взаємодію, що забезпечує її ефективність. До підсистем психологічної компетентності, за В.О. Толочком, відносяться:

- 1) соціально-перцептивна (знання людей у наслідок спостережливості і проникливості);
- 2) соціально-психологічна (знання закономірностей поведінки і діяльності людини, включеної в соціальну групу);
- 3) аутопсихологічна (самопізнання, самооцінка, самоконтроль емоцій, станів, працездатності, поведінки, а також самоефективність);
- 4) комунікативна (знання стратегій і методів ефективного спілкування);
- 5) психолого-педагогічна (знання методів здійснення впливу).

За А.О. Деркачем, до підсистем психологічної компетентності ще відносяться такі як: рефлексивна, акмеологічна та когнітивна.

Ще двома важливими поняттями, пов'язаними із поняттям професіоналізму та близькими до нього, є поняття професійної майстерності та свідомості(самосвідомості).

Таким чином, професійне становлення особистості являє собою якісну характеристику суб'єкта праці, що відображає високий рівень професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіо-

налізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця.

Професійне становлення фахівця соціальної сфери характеризується наявністю у нього професійного покликання, глибокої мотивації до виконання роботи у різних її модифікаціях, духовно-моральних якостей, нахилів до роботи з людьми, професійної майстерності, об'єктивно-критичного ставлення до своєї діяльності, професійних знань і професійних вмій, здатності вчитися протягом усього життя, підвищувати рівень своєї професійної компетентності, професійної гідності як соціально-психологічного стану особистості.

Список використаних джерел:

1. Гайдук Н.М. Соціальна робота. Практична підготовка студентів на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр»: навч. посібник / Н.М. Гайдук, Л.Є. Клос, С.Г. Ставкова, С.Я. Беляєва. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 164 с.
2. Горішна Н.М. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки / Н.М. Горішна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2009. – Вип. 16–17. – С. 114–117. – (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).
3. Димитрова Л.М. Соціальна робота: логіка розвитку / Л.М. Димитрова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 5–6.
4. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : монографія / О.Г. Карпенко ; [за ред. С.Я. Харченко]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 374 с.

The article deals with the psychological aspects of professional development specialist social services, analyzes the main stages of human subjects of labor and the stages in the formation of professional abilities in the process of mastering a profession.

Key words: specialist social services, professional development, psychological competence, professional quality, professional identity.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.9

С. О. Ренке, кандидат психологічних наук

ПРОФЕСІЙНИЙ ОБРАЗ «Я» ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛА

Встановлено, що головними умовами становлення професійного образу «Я» виступають освітньо-професійна спільність долі і професійна обізнаність. Показано, що у становленні професійного образу «Я» певну роль відіграють суб'єктивні очікування і соціальних перспективи та можливості, а також визнання професійності оточуючими, що сприяє утвердженню професійного образу «Я», істотне значення має професійна самопрезентація. Встановлено, що висока професійна підготовка й володіння професійною майстерністю неможливі без формування професійної самосвідомості і, зокрема, професійного «Я».

Ключові слова: формування, професіонал, професійний образ «Я», особистість, професійна освіта, професійна самопрезентація, формування професіонала, володіння професійною майстерністю.

Постановка проблеми. У процесі професійного становлення відбуваються суттєві зміни самосвідомості особистості, які змушують людину переживати всілякі негативні стани, що впливають на благополуччя особистості і знижують рівень самоактуалізації. Вивчення процесу становлення професійного образу «Я» відбувається в контексті проблеми професійної ідентичності. Чинниками, які впливають на зміни професійного образу «Я», є вік, фази життя, сам етап і зміст професійного становлення тощо.

Мета нашої роботи – теоретико-методологічні дослідження взаємозв'язку професійного образу «Я» та формування особистості професіонала.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження самовизначення й соціалізації особистості, вивчення професійної ідентичності зміщується в площину професійного розвитку. Вагомий вклад у розвиток теоретико-методологічних засад професійного розвитку внесли дослідники К.О. Аль-

буханова-Славська, Р. Бернс, В.С. Біблер, Б.С. Братусь, І.С. Кон, К. Левін, О.М. Леонтьєв, Ж. Піаже, В.М. Розін, В.В. Столін, Д. Сьюпер, С.М. Чистякова, В.О. Ядов та ін..

Виклад основного матеріалу. Образ професії відіграє в професійному самовизначенні важливу роль: можна стверджувати, що людина «знайшла своє місце», коли вона уявляє, де і ким вона працюватиме, вимоги, які їй ставлять. Найпоширенішими є такі підходи до вирішення цієї проблеми: рівень сформованості Я-образу визначається рівнем розвитку окремих його структурних компонентів (Р. Бернс, В. Столін, І. Кон); сформованість Я-образу особистості визначається відповідно до розвитку її особистісних якостей, наприклад, самооцінки, рівня домагань, самоповаги тощо (Л. Долинська, Н. Чепелева) [1; 10].

Більш диференційований підхід про рівні сформованості Я-образу бачимо в концепції В. Століна [9]. На думку автора, психокорекція Я-образу особистості має бути

спрямована на «зміцнення або вибудовування нею самою власної самосвідомості – оптимізації її роботи в цілому» [9]. Оскільки «Я» – це відображення самого себе, погляд зсередини, то у кожної особистості формується власний Я-образ. А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс вважають пріоритетом самої особистості вибір дій і вчинків, самовизначення і формування себе та зосереджують увагу на усвідомленні і розвитку внутрішніх сил особистості, її емоцій, взаєминах, переконаннях, цінностях, сприйняттях і проблемах.

Дослідник М. Боришевський, розглядаючи Я-образ як узагальнений механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, підкреслює його роль у забезпеченні почування ідентичності, самопрезентації людини [7]. Р. Бернс, стверджуючи, що «Я-концепція» відіграє, по суті, трояку роль, вказує на те, що вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості індивіда, визначає інтенсифікацію досвіду та виступає джерелом очікувань [1]. На основі Я-образу особистості складається Я-концепція – відносно стійка, більшою або меншою мірою усвідомлена система уявлень про себе, на основі якої будується своя взаємодія з іншими людьми і формується ставлення до себе. Я-концепція дозволяє особистості вибудувати стратегію своєї професійної підготовки і майбутнього професійного зростання.

Дослідник Є.О. Клімов розглядає професійне самовизначення «... як важливий прояв психічного розвитку, формування себе як повноцінного учасника співтовариства «деталей» чогось корисного, співтовариства професіоналів» [6, с.39]. Професійне самовизначення розуміється автором «як діяльність особистості, що приймає той чи інший зміст залежно від етапу її розвитку як суб'єкта праці» [6, с.40]. Він зазначає, що вибір професії, що здається легким, насправді здійснюється за формулою «міль плюс все попереднє життя» [6, с.40].

Необхідною умовою успішного самовизначення є усвідомлення того, що «я сам» обрав професійний шлях. Але процес професійного самовизначення цим актом не завершується. «Правильніше думати не про єдиний вибір професії, а про дуже цікаву, захопливу активність із постійним проєктуванням (вигадання, вдосконалення раніше вигаданого) і реальною побудовою власного професійного трудового шляху, жоден вибір на якому не буде фатальним, якщо докласти розум і волю» [5, с.108]. Ціннісно-орієнтаційний аспект професійного самовизначення є випрацюванням системи цінностей, визначення власної відповідності обраній професії. Для юнацького віку провідною є ціннісно-орієнтаційна діяльність. Оскільки така діяльність дає «не цілковито об'єктивну, а об'єктивно-суб'єктивну інформацію, інформацію про цінності, а не суть» [5, с.63], відбувається переживання особистісного сенсу, який є ставленням суб'єкта до усвідомлюваних об'єктів.

Діяльнісний аспект професійного самовизначення «це реальні дії, діяльність, праця особистості і її реальні результати. Основу для розгортання професійного самовизначення в цьому аспекті складають якості особистості, які так чи інакше стабільно виявляються в діях людини, пов'язаних з вибором і здійсненням професійної діяльності» [9]. На думку Є.О. Клімова, професійне самовизначення розвиваючись в цих двох аспектах, може розглядатися на двох взаємозв'язаних, але помітних рівнях: гностичному (у формі перебудови свідомості, включаючи самосвідомість) і практичному (у формі реальних змін соціального статусу, місця людини в системі соціальних взаємин) [5].

Період навчання у ВНЗ для студента характеризується «опанування системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільноту, оволодіння певними знаннями, вміннями, навичками, важливих для майбутньої професійної діяльності, «для життя», успішного «професійного старту». Розвиваються професійно важливі особистісні якості. Починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність, що відображається у поєднанні успішності навчально-професійної, трудової діяльності із задоволеністю обраним шляхом» [4, с.105].

П.А. Шавірі зазначає, що потреба сенсу життя і потреба в професійному самовизначенні, є основними для юнацького віку і слугують вирішальними чинниками профе-

сійного самовизначення в цей період, динамізуючи його процес, а його рушійні сили зосереджені «у внутрішніх суперечностях особистості» [9].

Становлення потреби в самовизначенні призводить до появи різних особистісних суперечностей, що є рушійними силами професійного самовизначення. «Узагальнено їх можна представити як суперечність між потребою і вимогами діяльності, якій надається перевага, а також знаннями, вміннями, способами, необхідними для реалізації цілей» [9], що постають перед людиною. Постає вимога в жорсткі рамки ситуації необхідності вибору, молода людина знаходиться в стані кризи. Успішність завершення кризового періоду залежить від сформованості ціннісно-сислової сфери особистості, індивідуальних здібностей і впливу середовища.

Заслугує на увагу думка Є.Ф. Зеєр, Є.Є. Симанюк, що аналізують професійні кризи особистості з позиції концепції професійного становлення. На їх думку, перехід від однієї стадії до іншої супроводжується нормативними кризами. Під кризами професійного становлення вони розуміють «нетривалі періоди (близько року) кардинальної перебудови особистості, зміну вектора її професійного розвитку» [3, с.35]. Стадія професійної освіти супроводжується кризою перегляду і корекції професійного вибору. Зіткнення з кризовою ситуацією призводить до стагнації або до подальшого розвитку особистості у професії.

Процес формування у студентів професійного образу «Я» є суперечливим та можна виокремити зовнішні і внутрішні детермінанти процесу становлення професійного образу «Я» студентів [2]. Узагальненою зовнішньою детермінантою формування професійного образу «Я» в сучасних умовах можна вважати інформаційно насичене середовище, яке є джерелом уявлень про предмет праці, способи здобування професійної освіти, вимогах професії до людини і так далі. На перших етапах формування професійного образу «Я» зовнішні самопрезентації відіграють пріоритетну роль. Основою подальшого розвитку професійного образу «Я» стають внутрішні умови та детермінанти. До внутрішніх джерел становлення професійного образу «Я» Л.Б. Шнейдер відносить наступні [8]: емоційно-позитивне тло, на якому відбувалося отримання інформації про професію; позитивне сприйняття себе як суб'єкту професійної діяльності; емоційно-позитивна ухвала своєї приналежності до професійного співтовариства; успішне опанування прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності; готовність фахівця взяти на себе професійну відповідальність; характер виявленості та самопрезентації екзистенційного і функціонального Я; мотиваційна активність у самореалізації на обраній професійній ниві.

Свою роль у становленні професійного образу «Я» відіграють суб'єктивні очікування і соціальні перспективи та можливості, а також визнання професійності оточуючими, що сприяє утвердженню професійного образу «Я», крім того «самореферентність» – це повідомлення, що втілює в собі ціннісне і емоційне значення [8]. Істотне значення має професійна самопрезентація. Важливими професійно диференціальними ознаками слід вважати володіння певною термінологією, використання певного професійного лексику, цінності і норми, професійні міфи, уявлення про алма-матер, про своїх вчителів і професійних попередників, професійно-важливі якості фахівця, професійні навички й вміння, професійні прикмети, професійний інструментарій.

Висновки. Встановлено, що від рівня сформованості професійного образу «Я» залежить процес формування професіонала, темп, успішність опанування професійної діяльності, входження в професійну спільноту. Висока професійна підготовка й володіння професійною майстерністю неможливі без формування професійної самосвідомості і, зокрема, професійного Я.

Список використаних джерел:

1. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание / Р. Бернс. – М.: Изд-во Педагогика, 1986. – 421 с.
2. Гарбузова Г.В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г.В. Гарбузова

- ва // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1.
3. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 6. – С. 35–44.
 4. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е.А. Климов. – М., 1988. – 197 с.
 5. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М., Воронеж, 1996. – 400 с.
 6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
 7. Психологические особенности самосознания подростка / [под ред. М.И. Боришевского]. – К. : Вища школа, 1980. – 168 с.
 8. Ренке С.О. Теоретико-методологичний аспект професійного образу «Я» як предмет психології / С.О. Ренке / Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 34. – С. 470–482.
 9. Сафин В.Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения / В.Ф. Сафин // Вопросы психологии. – 1975. – № 3. – С. 63–72.
 10. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика /

Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – К. : Інститут психології АПН України. – 1999. – С. 271–279.

It is stated that the professional «Me» image is the result of processes of professional self-determination, personalization and self-organization manifested in the realizing of oneself as a representative of a certain profession and the professional community, appearing in cognitive, emotional and behavioural self-description of «Me». It is found that one of the sources of formation is vocational education. It is established that the main terms of professional «Me» image becoming are the educational and professional community of fate and professional competency. It is shown that the subjective expectations and social prospects and opportunities, as well as recognition of professionalism by the surroundings promoting the professional «Me» image becoming play an important role in the professional «Me» image development. Professional self-presentation has an essential meaning. A high professional training and mastering professional skills are found to be impossible without the formation of professional self-consciousness and, in particular, professional «Me».

Key words: professional «Me» image, personality, professional education, professional self-presentation, formation of a professional, mastering professional skills.

Отримано: 29.03.2017

364.446:37.04:376.2

О. А. Рубак, аспірантка

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙ, В ЯКИХ БАТЬКИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ

У статті описані методи дослідження особливостей батьків з інвалідністю: стосунки у сім'ї всіх її членів, методи батьківського виховання, особливості дітей з типовим розвитком у цих сім'ях, рівень допомоги родинам соціальних служб. Описані критерії вибору методів як на практичному, так і теоретичному етапах дослідження.

Ключові слова: сім'я, батьки з інвалідністю, методи дослідження сім'ї, дитина з типовим розвитком.

Сім'ї, в яких батьки є особами з інвалідністю, можуть відрізнятися від традиційних, потребувати певної соціальної допомоги. З'ясування змісту допомоги потребує визначення особливостей таких сімей, а значить – добору відповідних методів. Саме цим і підтверджується актуальність публікації.

У загальній педагогіці проблеми сімейного виховання є достатньо вивченими (С.Г. Карпенчук, І.П. Підласий, В.Г. Пустовий, М.М. Фіцула та ін.). У корекційній педагогіці широко описуються проблеми сімейного виховання дитини з особливими потребами (С.А. Завражин, Д.Н. Ісаєв, О.В. Казаннікова, А.К. Фортова та ін.): описано варіанти емоційних реакцій батьків на появу особливої дитини, стилі сімейного виховання дитини з особливими потребами та роль батьків у цьому процесі, форми і методи роботи батьків із дитиною в сімейному середовищі, а також робота із самими батьками. Натомість питання розвитку здорової дитини в сім'ї батьків з інвалідністю; вплив дефекту, що призвів до інвалідності батьків, на особливості характеристик таких сімей та як вони впливають на процес становлення особистості дитини, практично не досліджені.

Метою нашого дослідження є виокремлення та аналіз характерних ознак, властивих сім'ям батьків з особливими потребами та їхнім дітям з типовим розвитком, визначення статусу цих сімей в різних державних структурах соціального та педагогічного спрямування. Для досягнення мети нами було використано методи наукового дослідження, які ми опишемо в статті.

На етапі первинного збору інформації був використаний метод аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури для з'ясування стану проблеми в нашій країні та в інших країнах; ставлення до таких сімей у різних країнах тощо. Водночас був застосований метод порівняння (порівняльний аналіз), для встановлення подібності та відмінності між такими сім'ями в різних країнах; порівняння умов, в яких перебувають сім'ї; рівень допомоги, що надається (якщо така допомога потрібна); з'ясування подібностей, характерних сім'ям батьків з інвалідністю. У подальшій роботі використовувався метод спостереження за

сім'ями, в яких батьки мають порушення слуху, зору, опорно-рухового апарату, розумового розвитку (мати дитини). Також збиралися анкетні дані цих сімей (вік подружжя, освіта, ступінь виразності порушення та ін.).

Для з'ясування особливостей соціалізації досліджуваних сімей, ставлення батьків до своєї дитини, розуміння переживань власної дитини був використаний метод опитування. Опитування проводилось письмово, після чого були проведені бесіди з батьками для встановлення більш відкритих взаємин з цими сім'ями. Цей метод використовувався і при дослідженні роботи спеціалістів служб для сім'ї, дітей і молоді із родинами батьків з інвалідністю.

Також був використаний метод експертних оцінок, що застосовується для отримання змінних емпіричних даних [1]. Проводилося опитування спеціальної групи експертів з метою визначення їхньої оцінки особливостей виховання у сім'ях батьків з інвалідністю, взаємин між членами сім'ї. Експертами виступали 10 осіб віком від 23 до 52 років, чиїми батьками були особи з інвалідністю.

Для визначення стилів виховання в сім'ях батьків з особливими потребами були використані наступні методики: «Вивчення стилів сімейного виховання та методів взаємодії батьків з дітьми» (анкета за Овчаровою Р.В.), стосунків у сім'ї (Методика незакінчених пропозицій: «Для мене сім'я це...»; Батьки ставляться до мене, як до...»; Батьки потрібні мені...»; Усі батьки...»; Коли збирається вся родина я відчуваю... та ін.).

Для вивчення особистості дитини в сім'ях батьків з інвалідністю було застосовано такі методики: вивчення спрямованості особистості дошкільника методом гри, визначення самооцінки дошкільників (методика «Сходінки»), проєктивні методики по типу «Малюнок сім'ї»), діагностика самоставлення «Шкала дитячої Я-концепції Пірса-Харріс», опитувальник самоставлення та ін.

Отже, на кожному етапі дослідження використані певні методи. Вибір конкретних методів дослідження обумовлений характером фактичного матеріалу, умовами і завданням конкретного етапу дослідження.

Перспективою нашої роботи є розробка форм соціально-психологічної підтримки батьків-інвалідів, які виховують здорову дитину, та психолого-педагогічної роботи із дітьми, які виховуються в сім'ях батьків з інвалідністю.

Список використаних джерел:

1. Ефимкина Р.П. Детская психология. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uhlib.ru/psihologija/detskaja_psihologija.
2. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів та аспірантів / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
3. Развитие личности ребенка: пер. с англ. / [П. Массен, Дж. Конджер, Дж. Копан, А. Хюстон]; общ. ред. А.М. Фо-

нарева; [предисл. А.М. Фонарева, В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1987. – 269 с.

4. Чмиленко Ф.О. Посібник для вивчення дисципліни "Методологія та організація наукових досліджень" [Текст] / Ф.О. Чмиленко, Л.П. Жук. – Донецьк: РВВ ДНУ, 2014. – 48 с.

In the article the list of methods that reveal the features families of parents with disabilities, the family relationship of all its members, methods of parenting, especially children with typical development in these families, the level of assistance provided to these families by social services. The described methods of selection criteria both practical and theoretical research stages.

Key words: family, parents with disabilities, methods of scientific research, a child with typical development.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.9:378

О. В. Савицька, кандидат психологічних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ «МЕТОДОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

У статті автор з'ясує основні наукові підходи до тлумачення поняття «компетентність» і «методологічна компетентність». Автором описано ймовірну структуру методологічної компетентності.

Ключові слова: методологічна компетентність, компетентність, компетенції, професійна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Загострення потреби суспільства у фахівцях, які спроможних творчо розв'язувати життєві та професійні задачі, що виникають в процесі життєдіяльності; здатних до творчого зростання, оновлення особистісних ресурсів, адекватного реагування на нові соціальні умови, актуалізували у 90-х роках ХХ ст. розробку проблеми компетентності (компетенцій).

Поступово вона набуває у психології статусу пояснювального принципу при вивченні теоретичних та прикладних питань професійного становлення, розвитку й самовдосконалення особистості як суб'єкта різних видів професійної діяльності (В.О. Бодров, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, М.С. Пряжніков, Н.В. Чепелева та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз філософських, психологічних, педагогічних, соціологічних наукових праць проблема компетентності та компетентнісного підходу в освіті почала активно обговорюватися в наукових колах з 60-х років ХХ ст.

З 70-х рр. ХХ ст. дослідники виходять за межі теорії та практики навчання іноземній мові, в межах якої розроблялася проблема компетентності. Для різних видів діяльності виокремлюються різноманітні види компетентності, які досліджуються ізольованого один від одного.

Одне з перших тлумачень компетентності належить Дж. Равену. Він стверджував, що компетентність є можливістю встановлення зв'язку між знаннями і ситуацією; здатністю знайти, виявити знання і дію (процедуру), яку можна застосувати до розв'язання проблеми (соціальної ситуації) [8]. У цьому визначенні чітко простежується ідея, що належала ще Н. Хомському, про розрізнення реальної дії (використання) в конкретних ситуаціях та знання, як чогось прихованого і потенційного. Ця ідея залишилася незмінною у визначеннях компетентності, хоча і набула різних форм представлення.

Цікавими є розвідки І.А. Зимньої, яка під компетентністю розуміє інтелектуально та особистісно зумовлену соціально-професійну життєдіяльність людини, яка ґрунтується на знаннях, а компетенції є деякими внутрішніми, потенційними, прихованими психологічними новоутвореннями (знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей та ставлень), які потім виявляються в компетентностях людини як актуальні, діяльнісні утворення [5].

Слід відзначити, що при всьому різноманітті ознак, які виділяються при визначенні компетентності, суттєвим і загально визначним є динамічний зв'язок у системі «знання (досвід) – дія (поведінка)». Тобто феномен компетентності передбачає не просто засвоєння знань та способів їх використання в практичній діяльності та життєвих ситуаціях, а продукування суб'єктом активності нового способу дій (алгоритму, технології).

Як стверджує І.А. Зимня, компетенції, виявляючись в поведінці, діяльності людини стають особистісними якостями; стають компетентностями, які характеризуються мотиваційними, смисловими, регуляторними, поведінковими складовими водночас з когнітивним досвідом особистості [5].

Мета статті полягає у виокремленні основних наукових підходів до тлумачення феномену «методологічна компетентність» та визначення структури цього утворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж усього різноманіття компетентностей, які виокремлюються у науці, останні два десятиліття все більший інтерес викликає методологічна компетентність. Вивчення та аналіз наукової літератури засвідчує різновекторність дослідження цієї проблеми від з'ясування сутності, взаємозв'язку з іншими феноменами, побудови типології, структури до питань формування та розвитку. Зокрема, досить широко представлені дослідження формування та розвитку методологічної компетентності як невід'ємної складової професійної діяльності, зокрема педагогічної та науково-педагогічної (О.В. Бережнова, Б.С. Гершунський, В.М. Полонський та ін.).

Досить переконливим сьогодні є твердження про те, що у сучасному суспільстві методологічна компетентність є складовою будь-якої професійної (практичної) діяльності, а не лише науково-дослідної. Варто зауважити, що складність задач, які розв'язують фахівцем в професійному полі діяльності, висуває підвищені вимоги до рівня методологічної компетентності. Невизначеність професійних ситуацій, неоднозначність їх вирішення, відсутність алгоритму професійних дій підштовхує до творчості та передбачає у фахівця наявність специфічних здатностей, які утворюють методологічну компетентність. Тому методологічну компетентність вважають основою розвинутого професійного мислення (як теоретичного, так і практичного) (С.А. Гільманов) [4], включають у структуру методологічної свідомості (В.А. Пісачкін) [7], визначають як культуру мислення, яка ґрунтується на методологічних знаннях, складовою яких є рефлексія (Е.В. Бережнова, О.Г. Вегнер) [1; 2], тлумачать як готовність і здатність до наукового пошуку, особливий тип організації знань і дослідницьких вмінь, що пов'язаний зі світоглядом, життєвою позицією фахівця (З.В. Ніконова) [6], конкретизують як сукупність, набір здібностей (прогностичних, проектних, предметно-методичних, організаторських, експертних та імпровізаційних) (Т.Б. Волобуєва) [3].

Відповідно до сучасних наукових уявлень методологічна компетентність як багатовимірне утворення містить методологічні знання в галузі наукової дисципліни; комплекс дослідницьких умінь (визначення причинно-наслідкових зв'язків; збереження логічних зв'язків з науковим

арсеналом; проєктування та конструювання дій та процесів; актуалізація та творче застосування теорії, концепції при пошуку розв'язку задачі), методологічну рефлексію, творчі здібності та мотиваційну складову [4; 7; 6; 3]. Виняткова роль методологічної компетентності у структурі професійної діяльності полягає у забезпеченні організації останньої, створює передумови для творчого вирішення різноманітних задач, пов'язаних з конкретними проблемами, створення алгоритмів дій з їх розв'язання, а також забезпечує проєктувальну та рефлексивну діяльність суб'єкта професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на вивчення окремих елементів структури методологічної компетентності та пошуку ймовірних шляхів її формування у студентів вишу.

Список використаних джерел:

1. Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап : учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Бережнова, В.В. Краевский. – М. : Академия, 2006. – 400 с.
2. Вегнер Е.Г. Формирование методологической компетентности будущего учителя географии средствами модульного обучения : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08, 13.00.02 / Вегнер Елена Григорьевна ; Институт содержания и методов обучения Российской Академии образования. – М., 2007. – 18 с.

3. Волобуева Т.Б. Методологическая компетентность. – Режим доступа: nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nsod/2008-1/volobueva.pdf. – Назва з екрана.
4. Гильманов С.А. Субъектно-моделирующий подход к формированию методологической компетентности будущих педагогов-психологов / С.А. Гильманов // Образование и наука. – 2012. – № 1 (90). – С. 63-72.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
6. Никонова З.В. Сущность методологической компетентности научно-педагогических работников высшей школы / З.В. Никонова // Культурная жизнь Юга России. – 2009. – № 3 (32). – С.39-41.
7. Писачкин В.А. Интеграционность науки и методологическая компетентность / В.А. Писачкин // Регионология. – 2013. – № 4.
8. Равен Дж. Компетентность в современном обществе / Дж. Равен. – Режим доступа: <http://likebook.ru/books/view/24180>.

The author of the article clarifies the basic scientific approaches to the interpretation of the notion "competence" and "methodological competence". The author describes the likely structure of methodological competence.

Key words: methodological competence, competence, professional activity.

Отримано: 29.03.2017

УДК 376-056.263:81'23

М. М. Свідерська, аспірантка

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ ЯК СПІЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТА ЕКСПРЕСИВНОГО ТА ІМПРЕСИВНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розкривається структура експресивного та імпресивного мовлення, в якій спільним елементом є внутрішнє мовлення; висвітлюються його основні особливості.

Ключові слова: експресивне мовлення, імпресивне мовлення, внутрішнє мовлення.

Внутрішнє мовлення в онтогенезі досліджували Л. Виготський, В. Глухов, Е. Джекобсен, О. Лурія, Л. Новіков, О. Соколов, М. Хватцев та ін. Вчені (О.П. Лурія, Є.Ф. Соботович, М.Є. Хватцев та ін.) класифікують форми мовлення зі спільним елементом – внутрішнім мовленням. Водночас, питання аналізу цього спільного елементу системно не вивчалось.

З огляду на це, метою нашого пошуку є теоретичне обґрунтування особливостей внутрішнього мовлення як спільного процесу в експресивному та імпресивному мовленні.

О. Лурія описує структуру експресивного мовлення, до якої включає мотив до мовлення; загальну думку, яка набуває вигляд схеми і переходить у внутрішнє мовлення; власне мовлення. На етапі розуміння усного мовлення, що є складовою імпресивного, відбувається обробка отриманої інформації; виділення основного змісту сказаного; синтез найважливішого у скорочену форму висловленого у вигляді схеми, яка переноситься у внутрішнє мовлення. Отже, ці структурні елементи показують, що спільною ланкою зазначених процесів є внутрішнє мовлення, яке взаємопов'язує експресивне та імпресивне мовлення [2].

Внутрішнє мовлення, на думку Л.С. Виготського, бере свій початок на основі егоцентричного мовлення, тобто такого, яке спрямоване на того, хто промовляє, і не передбачає наявності інших слухачів. Часто діти користуються ним в процесі контролю своєї діяльності. А. Богуш, В.П. Глухов, В.С. Мухіна та ін. дослідили, що в процесі гри або під час виконання складної роботи дошкільники промовляють інструкцію того, що роблять [2]. Згодом це мовлення проходить етап скорочення обсягу та набуває вигляду звичайної схеми, потім стає шепітним і переходить до мовчазного проговорювання (внутрішнього мовлення). Воно не є засобом спілкування, проте допомагає зберігати та опрацювати сприйнятий матеріал, готує інформацію для перенесення її у зовнішнє мовлення, за допомогою якого і відбувається озвучення думок.

М.Є. Хватцев описував, що в процесі внутрішнього мовлення відбуваються мінімальні рухи м'язів артикуляційного апарату, можливе навіть тихе промовляння, таким чином відбувається контроль за власною діяльністю [3].

Л.С. Виготський виділив та описав особливості внутрішнього мовлення. Першою особливістю вчений виділяє переважання у складовій структурі речення присудків та майже повну відсутність підметів. Він дослідив, що у своїй розумовій діяльності людина використовує внутрішнє мовлення, яке має згорнутий вигляд, більш стислу форму ніж зовнішнє. Воно стає фундаментом для подальшого висловлювання. Це пояснюється тим, що в процесі внутрішнього проговорювання для себе людина розуміє, про кого та про що ведеться мова, і не потребує зайвих уточнень. Такий спосіб спрощення висловлювань робить імпресивне мовлення ще згорнутішим, але не впливає на змістовий компонент [1]. Рівень його розвитку залежить від набутого досвіду людини: чим старшою вона стає – тим згорнутіше мовлення. Спочатку дитина потребує розгорнутої внутрішньої інструкції, де чітко проговорюється кожна дія, але чим частіше вона виконує дії та супроводжує їх внутрішнім мовленням, тим більш стислим воно стає.

Наступною особливістю Л.С. Виготський виділяє скорочену вимову звукокомплексу у словах. Він зазначає, що в процесі внутрішнього промовляння відбувається спрощення вимови слів, часто це має вигляд зменшення наповненості слова звуками, відсутність їх закінчень або вимова лише приголосних, з ігноруванням голосних. Враховуючи попередні особливості, Л.С. Виготський виділив ще одну, а саме співвідношення змістовної сторони висловлювань з їх зовнішньою формою [1]. В експресивному мовленні значення є сталим незалежно від контексту, а сенс змінюється відповідно до будови речень. У внутрішньому мовленні, як писав дослідник, вся увага спрямована на зміст слова, а не на його оформлення. Ще однією особливістю Л.С. Виготський називає злиття слів [2]. У цьому

випадку іменник утворюється в результаті поєднання двох і більше слів та фраз. Слова складаються з їх основ або частин. Описана особливість є однією із способів зробити мовлення більш стислим. При цьому кожне слово, фраза максимально наповнена сенсом.

Отже, експресивне мовлення передбачає появу мотиву висловлення; думку, яка перетворюється на схему у внутрішньому мовленні для подальшої передачі інформації у формі зовнішнього мовлення. У процесі імпресивного мовлення після отримання інформації, відбувається її обробка та виділення основної думки, схема якої переходить у внутрішнє мовлення. Спільним елементом зазначених процесів є внутрішнє мовлення, без якого порушується як процес розуміння, так і процес говоріння.

Список використаних джерел:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М. : Астрель, 2011. – 640 с.
2. Глухов В.П. Основы психолінгвістики : [учеб. пособие для студентов педвузов] / В.П. Глухов. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 351 с.
3. Хватцев М.Е. Логопедия : [пособие для студентов пед. институтов и учителей специальных школ] / М.Е. Хватцев. – М. : Учпедгиз., 1959. – 476 с.

The article reveals the structure of the expressive and impressive of speech in which a common element is the inner speech that highlights its main features.

Key words: expressive speech impressive speech, inner speech.

Отримано: 29.03.2017

УДК 364-4:282(477.43)"18/19"

Ю. В. Сербалюк, кандидат історичних наук

ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ ОДНОВІРЦІВ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Проаналізовано досвід організації соціальної підтримки одновірців римо-католицькою церквою у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: римо-католики, благодійність, Подільська губернія.

Серед актуальних проблем сучасного суспільного життя важливе місце займає проблема соціального захисту. Законодавство України передбачає залучення до цієї справи громадських організацій, до яких можна віднести і релігійні добродійні утворення різних конфесій.

Релігійна благодійність досліджувалась науковцями переважно в історичному аспекті у наукових публікаціях О. Буравського, Т. Бобко, Е. Зваричука, С. Гладкого, О. Кравченко, Б. Опрі, О. Подгорної, О. Потапової, Н. Сейко, Г. Степаненко, С. Федоренко та інших. Метою нашого дослідження виявити історичні аспекти соціального служіння римо-католицької церкви на Поділлі у другій половині XIX – на початку XX ст.

У Подільській губернії за переписом населення 1897 р. частка римо-католиків серед населення краю становила 8,71%. Це третій показник після православних та іудеїв. Традиційно саме ці громади активно себе проявляли щодо соціальної підтримки одновірців. Однак досить активними були і релігійні громади Римо-католицької церкви. Зокрема у Кам'янець-Подільському у 1907 році було утворено місцеве Римо-католицьке благодійне товариство. Діяльність його полягала у наданні позичок ремісникам, грошових постійних і разових допомоги бідним. У 1911 р. видано позик на суму 500 руб., разових, тимчасових і постійних допомоги на суму 1 438 руб. 50 коп., а взагалі на благодійну діяльність Товариство витратило у цьому році 6 270 руб. 69 коп. [3, с.28].

Організація благочинної діяльності Кам'янець-Подільським Римо-католицьким благодійним товариством була побудована на основі поділу міста на 5 районів: 1) Старе місто, 2) Новий план, Мукша, 3) Польські фільварки, Біланівка, Зінківці, 4) Руські фільварки, 5) Підзамче. За кожним районом були закріплені контролер, опікуни, члени комітету, які і організовували надання допомоги у своїх районах. Це робило діяльність товариства більш ефективним, а допомогу більш адресною.

Кам'янець-Подільське Римо-католицьке благодійне товариство утримувало в місті дитячий притулок, де перебували хлопчики до 12-річного віку. Притулок утримував в середньому 20 дітей. Правління Товариства в першу чергу брало до притулку дітей-сиріт, дітей вдів, дітей солдат, які не мають вдома необхідних матеріальних умов, дітей, які з інших причин не мають можливостей нормального розвитку. Так, у 1911 році до притулку взяли хлопчика від розумово «ненормальних» батьків [3, с.10].

У притулку було організовано навчання і підготовку до майбутньої трудової діяльності. Здорові і міцні хлопчи-

ки навчалися столярній майстерності під керівництвом досвідченого майстра. Вихованці ремонтували посуд, здійснювали перебудову приміщень, виготовляли на продаж вози, сани, ліжка, дивани та інші вироби. У 1911 р. було одержано від реалізації цих товарів 246 крб.80 коп. Хто не мав сил займатись таким ремеслом, не мав здібностей до науки, але проявляв здібності до музики і мав хороший голос, ті отримували уроки музики, з розрахунку в майбутньому стати органістами. Для занять музикою на пожертвування було придбано піаніно. Решта вихованців не залишались поза увагою Товариства, відчували на собі пильний і турботливий догляд. Керівництво притулком намагалось для них підібрати такий рід занять, який би відповідав їх фізичному розвитку, нахилам, інтересу, розраховуючи підготувати для суспільства здібних і сумлінних працівників. Старші вихованці виконували і роботи по самообслуговуванню: прибирали кімнати, мили підлогу, посуд, доглядали за молодшими вихованцями, допомагали на кухні.

Кам'янець-Подільське Римо-католицьке благодійне товариство опікувалось по мірі можливості своїми вихованцями, які вже вийшли з притулку. Деякі з них отримували допомогу в оплаті за навчання в комерційних училищах Станішевського і Мазінга, інших навчальних закладах. Деякі колишні вихованці отримували допомогу в оплаті житла під час свого навчання в місті. У 1911 році один сирота був залишений у притулку у якості сторожа, за що отримував навіть невелику зарплату.

Для дівчаток Кам'янець-Подільське Римо-католицьке благодійне товариство заснувало школу прислуги. Вона мала статус притулку і також була розрахована на 20 вихованок. Дівчатка навчалися куховарити, прати, шити, вести молочне господарство. Існування цієї школи назвати безхмарним не можна. Були проблеми з підбором кадрів для роботи з дітьми, внаслідок чого прагнення заробляти кошти відсувало на задній план виховну роботу, турботу про моральне обличчя вихованок. Були випадки, як у 1911 році, коли деякі вихованки покидали заклад, не бажаючи підпорядковуватись режиму. Траплялись і нарікання клієнтів, які брали вихованок на роботу. Це все було враховано Комітетом Римо-католицького благодійного товариства. Здійснено заміну керівництва, співробітників школи, розширено її приміщення. В результаті школа почала завойовувати симпатії і популярність в місті і околицях.

Римо-католицьким благодійним товариством утримувалась у Кам'янці-Подільському чайна. За 1910 р. вона реалізувала 46 751 порцію чаю за 1 коп., а у 1911 – 56 837. Крім чаювання відвідувачі могли втамувати і духовну

спрагу за переглядом літератури і періодики релігійного характеру на польській і російській мовах [3, с.24].

Загалом, на думку О. Буравського, у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. існувало 46 благочинних римо-католицьких товариств [2].

В інших губерніях Правобережної України відзначились благодійною діяльністю ряд католицьких організацій релігійного спрямування. Київське римо-католицьке благодійне товариство (засн. у 1903 р.) надавало допомогу шляхом видачі грошової допомоги бідним одновірцям [1, с.7]. Заславське римо-католицьке благодійне товариство за мету ставило поліпшення матеріального і морального стану бідних римо-католиків м. Заслава й Заславського повіту на Волині. Такі ж завдання ставило перед собою і Житомирське римо-католицьке благодійне товариство. Була і значна частина товариств, яким влада, через невідповідність деяких положень у статутах чинному законодавству, відмовляла у праві на існування [2].

Церква поступово витіснялась з державно-земської, громадської систем захисту населення, які ставали все більш потужними наприкінці XIX – на початку XX ст. Церква була

вбудована у державний бюрократичний апарат, що обмежувало її культурно-благодійницькі ініціативи. Разом з тим, церковна благодійність займала свою нішу у структурі установ, що забезпечували підтримку нужденних.

Список використаних джерел:

1. Благотворительность в России. – Т. 2. – Список благотворительных учреждений – Ч. I. – СПб.: [Б.м.], [Б.г.]. – 756 с. // Киевская губерния. – С. 7.
2. Буравський О.А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): [монографія] / О.А. Буравський. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 451 с.
3. Отчет о деятельности Каменец-Подольского Римо-Католического благотворительного общества за 1911 год. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губ. прав., 1912. – 52 с.

The experience of the organization of social support for Roman Catholic fellow church in Podolsk province at the end of XIX – early XX century was analyzed.

Key words: Roman Catholics, charity, Podolia province.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.9-61.06

В. М. Сич, кандидат психологічних наук

ЗМІСТ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЙОГО РОЛЬ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності соціокультурного середовища та його ролі в психологічному забезпеченні навчання майбутніх фахівців.

Ключові слова: культура, соціум, соціокультурне середовище, студентство, соціально-психологічні фактори.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших умов успіху побудови інформаційного суспільства є формування у студентства позитивної мотивації на отримання освіти. Необхідний пошук нових механізмів соціалізації студентської молоді, формування мотивації, що визначає інтерес і прагнення до здобуття знань. Важливим є той факт, що цінності, мотиви, установки особистості студентів слід розглядати крізь призму властивого їм способу життя і особливостей навколишнього соціокультурного середовища.

Вельми цікавими видаються спроби дослідників виявити вплив соціокультурного середовища на мотивацію навчання. С.Н. Іконнікова, А.В. Петровський, В.В. Шпалінський та ін. дотримуються точки зору, що цінності, мотиви, відносини, установки та інші прояви особистості студентів необхідно розглядати крізь призму властивого їм способу життя.

Роки навчання у вузі – один з найважливіших періодів у житті молодих людей. Це час здобуття вищої освіти, надбання професійної кваліфікації, етап узгодження своїх можливостей, бажань, орієнтації з умовами та вимогами з боку суспільства.

Мета статті полягає у визначенні ступеня впливу факторів соціокультурного середовища на мотивацію навчання студентів.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Соціальний розвиток студентської молоді пов'язаний зі сукупністю факторів навколишнього середовища, що включають два головні елементи – культуру і соціум, що утворюють певне соціокультурне середовище [1]. Соціокультурний простір умовно можна поділити на соціальний і культурний. У реальності соціокультурний простір являє собою єдине ціле, частини якого не можуть існувати окремо. Культурне поле є відображенням основних характеристик соціального поля. Соціальні об'єкти є такими виключно в силу їх нормативності. Область всіх норм визначає сферу культури, а безліч всіх соціальних об'єктів – сферу соціуму. Ці сфери – культури і соціуму, перебуваючи у відносинах нормування і реалізації утворюють соціокультурне середовище [2].

Соціокультурне середовище, характеризуючи сутнісний зв'язок людини з соціокультурним оточенням, має набір стійких компонент (полів і відповідних сфер життєдіяльності). Поля і сфери життєдіяльності мають свою якісну хара-

ктеристику і виступають як відносно відокремлені одна від одної області діяльності і взаємодії людини з предметним світом культури і іншими людьми, представлені відповідними соціальними інститутами і установами.

Кардинальні зміни в нашій країні, обумовлені кризою в усіх сферах життя суспільства, серйозно впливають на функціонування вузів, вносячи корективи в їх діяльність і висуваючи перед ними нові вимоги. Для нормального функціонування і розвитку, вузу вкрай необхідно мати повну і об'єктивну інформацію про соціальне середовище, його структуру, стан, тенденції розвитку. Бажано щоб кожен вуз кількісно і якісно уявляв ситуацію в мікросередовищі, знав її найбільш серйозні проблеми і потенційні можливості.

Студентство сьогодні відчуває на собі вплив кардинальних трансформацій в соціально-політичному, культурному, економічному житті суспільства, які відбуваються дуже швидко. У своєму безпосередньому оточенні студентська молодь стикається з ситуативною зміною ціннісних орієнтацій, культурних принципів, руйнуванням старих і творенням нових ідеалів і зразків поведінки, що не може не позначатися на її поведінці, відносинах, установках і цінностях.

Рівень соціальної згуртованості молоді, становлення і розвиток якої відбувається в певному соціально-територіальному, етнокультурному, економічному, правовому просторі, досить високий. Як свідчать соціологічні дослідження, студентство виявляє високий ступінь самоідентифікації з регіональним соціумом, тобто студенти усвідомлюють себе реальними учасниками соціальних відносин, що розвиваються на регіональному рівні. Варто зазначити, що важливу роль в процесі навчання відіграють інфраструктура міста, соціальне партнерство і т.п. Престижність міста залежить від здатності міського господарства та інфраструктури міста надати студентству можливість застосувати свої практичні вміння під час виробничої практики, надати пільги при працевлаштуванні, інші соціальні гарантії студентам і випускникам навчальних закладів.

Отримавши престижну освіту, студенту необхідно влаштуватися на роботу, де він зможе застосовувати отримані теоретичні знання і в той же час вдосконалювати практичні навички, рости професійно і матеріально. Але сучасне суспільство зіткнулося з ситуацією неузгодженості двох важливих компонентів – ринку освітніх послуг і рин-

ку праці. Після скасування централізованого розподілу випускників навчальних закладів молодь втратила гарантії працевлаштування.

Слід зауважити, що кількість людей, які мають вищу освіту зростає з кожним роком, проте цінність знань істотно знизилася.

Характер міжособистісних відносин, що існують серед студентів, студентів і викладачів, студентів і адміністрації, – важливий фактор, що впливає як на якість здобутих знань, так і на загальну задоволеність від перебування у вузі, на його імідж і конкурентоспроможність. Більшості студентів доводиться взаємодіяти з однокурсниками, викладачами кафедр, які проводять заняття, співробітниками деканату, працівниками університетської бібліотеки, їдальні, вузівського гуртожитку.

Також необхідно вказати на те, що фактором, що сприяє погіршенню комунікації між викладачами та студентами, стає відсутність результату. Масове безробіття серед молоді надає двояку дію: по-перше, погіршується якість викладання, тому що через страх втратити місце роботи викладачі змушені йти на масу поступок і «лояльність» студентам і начальству; по-друге, не впевнені в працевлаштуванні студенти халатно відносяться до освітнього процесу, отримуючи при цьому лише рівень функціональної грамотності.

УДК 376-056.36(075.8)

А. В. Сімко, кандидат психологічних наук

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ, ЯК ОСНОВНА ФОРМА КОРЕКЦІЇ ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розкрито особливості впливу фізичних вправ з лікувальною і реабілітаційною метою на психомоторний розвиток дітей з психофізичними вадами.

Ключові слова: фізична реабілітація, корекція, психомоторний розвиток, діти з психофізичними вадами.

На даний час в системі спеціальної корекційної освіти велика увага приділяється фізичній реабілітації та корекції рухової сфери дитини з особливостями психофізичного розвитку. Оскільки характерними ознаками вроджених або рано набутих форм стійкого органічного порушення пізнавальної діяльності, як відомо є порушення руху.

Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку є одним з базових предметів у підготовці корекційних педагогів. Фізичний аспект реабілітації спрямований на відновлення фізичної працездатності осіб з відхиленнями в інтелектуальному розвитку. Фізична реабілітація застосовується в комплексному лікуванні при різних захворюваннях та пошкодженнях організму і немає вікових обмежень: це в першу чергу терапія регуляторних механізмів, яка застосовує адекватні біологічні, мобілізаційні, пристосувальні, захисні та компенсаторні властивості організму для ліквідації патологічного процесу. Активний руховий режим та позитивні емоції є джерелом енергії для самозахисту організму на всіх рівнях його життєдіяльності як в нормі, так і в патології.

Розробка проблеми соціальної інтеграції і реабілітації людей з психофізичними вадами, організація їхньої взаємодії зі здоровою частиною населення належить до пріоритетних напрямів наукових досліджень. Як підкреслюють фахівці (В.І. Бондар, О.А. Дмитрієв), чим тяжчий ступінь розумової відсталості, тим сильніше виражені порушення психомоторного розвитку [2; 3]. Дитині з важким ступенем розумової відсталості необхідна своєчасна і довготривала соціальна і фізична реабілітація (О.А. Катаєва, О.А. Стрелбелєва, Т.П. Вісковатова, Л.М. Шипіцина).

Лікувальна фізична культура, або як на сьогодні ми звикли називати – фізична реабілітація є самостійною психолого-медико-педагогічною дисципліною, в якій використовуються засоби фізичної культури для лікування, корекції та реабілітації дітей, інвалідів, хворих, а також для профілактики загострень і ускладнень при захворюваннях і ушкодженнях органів та систем.

Психомоторний недорозвиток дітей з психофізичними вадами проявляється в уповільненому темпі розвитку

Висновки. Успіхи інтегрального процесу і підвищення рівня загальної культури студентства залежать від активної, творчо спрямованої діяльності професорсько-викладацького колективу вузу, яка передбачає співпрацю викладача і студента, їх взаємне духовне збагачення, так як якість освіти залежить від такого вкрай важливого показника, як культура освітнього простору, організованого педагогом в процесі взаємодії зі студентами. Значне місце при цьому повинно займати вироблення у студентів морально-характерологічних якостей: почуття обов'язку, самосвідомості, власної гідності, чесності, самодисципліни і сили волі, працездатності і навчальної дисципліни, громадської активності.

Список використаних джерел:

1. Тхакушинов А.К. Реформа и социокультурная среда / А.К. Тхакушинов, А.А. Хагуров. – Майкоп, 1996. – С. 4-5.
2. Хагуров А.А. Технология исследовательской деятельности / А.А. Хагуров. – Москва-Краснодар, 2001. – С. 357-358.

The article is a theoretical analysis of the nature of socio-cultural environment and its role in providing psychological training of future specialists.

Key words: culture, society, socio-cultural environment, students, social and psychological factors.

Отримано: 29.03.2017

локомоторних функцій, непродуктивності рухів, рухової загальмованості і метушливості. Рухи бідні, недостатньо плавні, особливо погано сформовані тонкі і точні рухи рук, предметна маніпуляція, жестикуляція і міміка.

Специфічні особливості моторики зумовлені насамперед недоліками вищих рівнів регуляції. Це породжує низьку ефективність операційних процесів всіх видів діяльності і проявляється в несформованості тонких диференційованих рухів, погану координацію складних рухових актів, низьке оволодіння рухами, відсталість сформованих навичок, недоліки доцільності побудови рухів, труднощі у виконанні або зміні рухів по словесній інструкції.

Відставання у фізичному розвитку дітей з інтелектуальною недостатністю, ступінь пристосування до фізичного навантаження залежать не тільки від ураження ЦНС, але і є наслідком вимушеної гіпокінезії. Відсутність або обмеження рухової активності гальмує природний розвиток дитини, викликаючи ланцюг негативних реакцій організму: ослаблюється опірність до простудних та інфекційних захворювань, створюються передумови для формування слабого малотренованого серця. Гіпокінезія часто призводить до надмірної ваги, а іноді до ожиріння, що ще більше знижує рухову активність.

Серед вторинних порушень в опорно-руховому апараті відзначаються деформація стопи, порушення постави (сколіози, кіфо-сколіози, кіфози, лордози), диспропорції статури, функціональна недостатність черевного пресу, парези, кривошия.

Таким чином, незважаючи на те що інтелектуальна недостатність – явище незворотне, це не означає, що вона не піддається корекції. Поступовість і доступність дидактичного матеріалу при заняттях фізичними вправами створюють передумови для оволодіння дітьми різноманітними руховими вміннями, ігровими діями, для розвитку фізичних якостей та здібностей, необхідних в життєдіяльності дитини.

Сприятливий вплив фізіологічних змін на розумову працездатність проявляється після короткочасних дозованих фізичних вправ на заняттях з малювання, ліплення, конструювання, а також під час ігрової діяльності.

Фізичні вправи мають тонізуючу дію, стимулюють моторно-вісцеральні рефлекси, вони сприяють прискоренню процесів метаболізму в тканинах, активізації гуморальних процесів. Відповідний підбір вправ дає можливість вибірково впливати на моторно-судинні, моторно-кардіальні, моторно-пульмональні, моторно-кишково-шлункові та інші рефлекси, що дозволяє підвищити переважно тону цих систем і органів, у яких він є пониженим.

Фізична реабілітація реалізує можливість максимального розвивати рухливість, силу, фізичну витривалість, які є передумовою життєвої активності. Рухливі ігри, танці, спортивні забави, прогулянки, фізична праця, якомога триваліше перебування на свіжому повітрі у різну погоду, мандрівки на природу мають бути неодмінним елементом щоденного життя дитини [1].

Основними завданнями фізичної реабілітації є: а) зміцнення здоров'я і загартовування організму; б) правильний фізичний розвиток і удосконалення фізичних здібностей; в) формування рухових вмінь і навичок; г) ознайомлення з основами особистої гігієни; д) формування головних волевих і моральних якостей.

Система заходів, які використовуються у фізичній реабілітації дітей з вадами інтелектуальної сфери, має бути спрямована на відновлення або компенсацію фізичних можливостей та інтелектуальних здібностей дитини, покращення функціонального стану організму, розвиток необхідних фізичних якостей та психоемоційної стійкості.

Фізична реабілітація має безпосередній вплив на психічну сферу, а остання відбивається на фізичному розвитку та фізичній підготовленості. Це і зумовлюється взаємозв'язком фізичного і психічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б.Г. Психологическая структура человека как субъекта / Б.Г. Ананьев // Человек и общество. – Л., 1967. – Вып. 2. – С. 241-249.
2. Бондар В.І. Спеціальна педагогіка: понятійний термінологічний словник / В.І. Бондар; АПН України, Інститут спеціальної педагогіки, Луган. держ. пед. університет імені Т.Г. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.
3. Дмитриев А.А. Физическая культура в специальном образовании: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.А.Дмитриев. – М.: Издательский центр Академия, 2002. – 176 с.
4. Сімко А.В. Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку / А.В. Сімко. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. – 136 с.

The article deals with the features of exercises' influence on treatment and rehabilitation in order to psychomotor development of children with mental and physical disabilities.

Key words: physical rehabilitation, correction, psychomotor development of children with mental and physical disabilities.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.943

Р. Т. Сімко, кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІКИ ШЛЯХОМ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ПОКАЗНИКАМИ МОТОРИКИ

У статті розкрито основні досягнення вчених, які, на нашу думку, сприяли експериментальному вивченню психіки шляхом спостереження. Подано характеристику спостереження як методу психологічного дослідження психіки.

Ключові слова: спостереження, метод, психологічне дослідження, психіка, моторика.

Експеримент є одним з дієвих емпіричних методів пізнання реальності загалом, і психіки зокрема. Водночас, якщо для більшості наук доцільність його застосування була визнана беззаперечно, то в психології існували і продовжують існувати різні думки щодо його ролі у пізнанні психічної реальності [6; 7]. Плюралізм цих поглядів зумовлювався тим, що, як показала практика, безпосередньо зафіксувати психічне не уявляється можливим. Отже, залишається шлях об'єктивного вивчення зовнішньої предметно-практичної діяльності, зовнішніх факторів, і за ними можливість отримати об'єктивну інформацію про властивості психіки людини. Для застосування цього шляху необхідно встановити співвідношення між внутрішнім і зовнішнім, психічним і нервово-фізіологічним, картиною світу і його практичним перетворенням [2; 6]. Психологія тривалий час йшла до цього визнання і в її історії пропонувалися різні моделі та схеми такого співвідношення [3; 6].

Мета статті – розглянути погляди окремих вчених щодо особливостей дослідження психіки шляхом спостереження.

Методи дослідження психіки історично ґрунтувалися на філософській рефлексії. Саме в історії філософії створювалися передумови запровадження експерименту в психології. Особливий інтерес в контексті досліджуваної проблеми викликає філософське розуміння співвідношення психіки і моторики [6].

Автором першої теорії про психіку вважають древньогрецького філософа з енциклопедичними знаннями – Аристотеля, який жив в 384-322 рр. (IV ст. до н.е.). Водночас Аристотеля можна вважати першим дослідником психомоторики.

Систематизовано свої погляди на психіку він виклав в трактаті «Про душу». Аристотель стверджував, що психіка є сенсомоторною, тобто це особлива форма життєдіяльності, яка поєднує відчуття і м'язові рухи – відповіді.

Найбільш потужний науковий доробок у справі обґрунтування шляхів дослідження психіки за показниками моторики в 60-70-х роках XIX століття був зроблений Іваном Михайловичем Сеченовим (1829-1905). Професор у Новоросійському університеті в Одесі (1871-1876), Петербурзькому університеті (1876-1888), Московському університеті з 1889 р. [6].

В 1863 році в своїй праці «Рефлекси головного мозку» Сеченов стверджував, що всі прояви свідомого і безсвідомого життя за способом походження є рефлексами. Це означає, що психічні феномени не починаються і не завершуються в мозку. Психічне доцільно розглядати як мозкову ланку рефлексу, яку неправомірно відмежовувати від його початку (дії на органи відчуття) і закінчення (відповідь у руках) [6].

Більш того, І.М. Сеченов прийшов до висновку, що все безкінечне різноманіття мозкової діяльності зводиться остаточно до одного тільки явища – м'язового руху. Він образно пояснює свій погляд так: чи сміється дитина, коли бачить іграшку, чи посміхається Гарібальді, коли його проганяють за надмірну любов до батьківщини, чи тремтить дівчина при першій думці про кохання, чи створює Ньютон світові закони і пише їх на папері – всюди остаточною фактом є м'язовий рух [5, с.71].

В свою чергу, завідувач кафедри анатомії Київського університету Володимир Олександрович Беца (1834-1894) першим описав моторну зону кори головного мозку (1873). Відкриті ним в моторній зоні великі пірамідні клітини (1874), отримали назву – клітини Беца. Вій також висунув положення про взаємозв'язок диференціації кори головного мозку та локалізації в ній функцій [6].

На ряду з цим, психологія як будь-яка наука має свій предмет та методи вивчення закономірностей, механізмів та психічних фактів. Щодо методів, то психологія у своєму розпорядженні має – метод спостереження та експерименту, які в свою чергу мають певні модифікації.

Спостереження є одним із основних емпіричних методів психологічного дослідження, яке полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ та з'ясуванні смислу цих явищ, який не може бути даний безпосередньо. Спостереження використовуються у процесі дослідження явищ, що підлягають безпосередньому сприйманню, і як метод наукового пізнання змістовно відрізняється від спостереження як засобу пізнання у буденному житті [3].

Спостереження у буденному житті відрізняють від наукового спостереження перш за все тим, що воно є випадковим, неорганізованим та не планованим. У них рідко ведеться облік всіх суттєвих умов, які впливають на виникнення психічного факту та його протікання. Однак, побутові спостереження, деколи в підсумку дають раціональне зерно щодо психологічної мудрості, якщо враховувати те, що вони незлічені та в якості критерію оцінки мають повсякденний досвід [4].

Спостереження стає методом психологічного дослідження тільки в тому випадку, коли воно не обмежується описом зовнішніх явищ, а здійснює перехід щодо пояснення природи цих явищ. Тому спостереження як метод психологічного дослідження відрізняється від буденного тим, що попередньо планується та проводиться з дотриманням певних вимог. Зокрема, воно включає певні елементи – задум, гіпотеза, система методичних прийомів, обробка результатів та їх контроль.

Отже, для того, щоб спостереження вважалося науковим необхідно дотримуватись певних вимог: планованість; послідовність; систематичність; інформаційне забезпечення явища, яке є предметом спостереження; точна фіксація результатів спостереження [1].

УДК 159.146.45

Н. С. Славина, кандидат психологічних наук

СТРЕС ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

На мозок людини безперервно діють різноманітні за кількістю і якістю подразники з внутрішнього і навколишнього середовища. Виникнення несподіваної та напруженої ситуації призводить до порушення рівноваги між організмом і навколишнім середовищем. Наступає неспецифічна реакція організму у відповідь на цю ситуацію – стрес. Стрес – стан психічної напруги, що виникає в процесі діяльності в найбільш складних і важких умовах.

Ключові слова: стрес, психічна напруга, синдром емоційного вигорання.

У наш час емоційний стрес всі частіше стає причиною тяжких переживань, порушень спілкування людей і захворювань, що одержали назву "хвороби стресу". Багато сил і засобів витрачається на захист природи від несприятливих впливів з боку людини, неминучих у ході науково-технічного прогресу. Але й сама людина повинна розглядатися як найважливіший елемент природи, яку треба захищати. У минулі тисячоріччя люди боролися з дикою природою – хижаками, стихійними лихами, епідеміями. Для захисту від її людство оточило себе штучним середовищем з містами й заводами, університетами й лікарнями, автомобілями й телебаченням, зонами відпочинку й та багато іншим. Штучне середовище саме стала наносити удари по людям. Особливо хворобливі удари, що приводять людей до стресу, наносить нераціонально організоване психологічне середовище. Причиною стресу можуть стати зайво інтенсивний або монотонний ритм роботи й життя, що позбавляє людей радощів багатоденних свят, карнавалів, фестивалів. А вони необхідні для повного відновлення працездатності й життєздатності після важкої роботи, що не залишає сил для спілкування, навчання, творчості. Тяжкий стрес через відсутність умов для вільного волевиявлення, без чого неможливе розвиток багатьох кращих здібностей людини, і багато чого іншого.

Проблеми психологічної екології з кожним днем стають усе актуальніші, тому що несприятливі впливи на психіку з боку простору, де живуть і працюють люди, усе підсилюються. Емоційний стрес проявляється у двох видах. Як короткочасний спалах емоцій, під зовнішнім проявом яких ховаються складні фізіологічні, біохімічні процеси. І як тривала напруга зі складними змінами поведінки, мислення, поглядів на життя й т.п. Поширена класифікація

Список використаних джерел:

1. Загальна психологія : підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловйенко ; за заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 534 с.
2. Максименко С.Д. Експериментальна психологія (дидактичний тезаурус) : навч. посіб / С.Д. Максименко, Е.Л. Носенко. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.
3. Основи психології / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К. : Либідь, 1995. – 632 с.
4. Петровский А.В. Психология : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., стереотип. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 512 с.
5. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения / И.М. Сеченов. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1947. – 647 с.
6. Сімко Р.Т. Історія експериментальної психології (від передумов до перших наукових шкіл) : навчально-методичний посібник / Р.Т. Сімко, А.І. Шинкарук. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. – 136 с.
7. Солсо Р.Л. Экспериментальная психология : практический курс / Р.Л. Солсо, Х.Х. Джонсон, М.К. Бил. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 528 с.

The article describes the main achievements of scientists who, in our opinion, contributed by experimental studies of observation. We posted the characteristic observation as a method of psychological study of the psyche.

Key words: monitoring, method, psychological study, psyche, motility.

Отримано: 29.03.2017

людей за їхньою поведінкою в критичних ситуаціях. В одних при сильній емоційній напрузі в кров виділяється багато гормону норадреналіна. Такі люди при стресі відрізняються впевненістю, рішучістю, сміливістю. При зустрічі з небезпекою вони можуть бути гнівними, лютьми. Психолог М. Франкенхойзер запропонувала називати їх "левами". В інших в екстремальних умовах у кров виділяється адреналін. При стресі вони не впевнені в собі, а іноді боязкі й навіть плаксиві. У критичні моменти вони легко піддаються паніці або впадають у депресію. Такі люди названі "кроликами". Знання цих розходжень корисно для вибору правильної поведінки в стресовій ситуації [2].

Неприємності нерідко бувають довгими. Вони створюють, за вираженням канадського фізіолога Г. Сел'є, "стрес життя". Як говориться, "прийшло лихо – відкривай ворота". Тяжкі події нашаровуються одне на інше, і буває важко зрозуміти, яка негода більше діє на людину, від чого в першу чергу треба його рятувати. Тривалий стрес через нескінченну низку неприємностей, навіть якщо вони приходять "малими порціями", значно гірше для людини, чим однократне, нехай навіть сильне, але швидко минаюче переживання. При такому стресі, що народжує почуття безвихідності й безпорадності, виникають численні "хвороби стресу". Багато західних авторів називають їх "хворобами цивілізації". Але ця назва неточно. Не всякі цивілізації несуть із собою "хвороби стресу" [1].

Зміна людських взаємин досліджувалися в різних екстремальних умовах. При тривалому стресі зміни в спілкуванні людей один з одним можуть і різко погіршуватися, і, навпаки, стати краще. Можна виділити три види дезорганізуючих особливостей спілкування так сказати, "триглаву гідру розбратів". У людини, виснаженого стресом, легко виникає во-

рожість до всякої ініціативи й ініціаторів. Навіть у дріб'язках. Наприклад, хто-небудь звертається до неї з питанням. При стресі вона відповідає неприємно, у неї може миттєво спалахнути роздратування, іноді приховуване за стиснутими зубами, нерідко проривається озлобленість. По найменшому приводі й без нього в душі людини, ураженої стресом, загоряється образа. Навколо неї відбуваються несправедливості, серед сусідів і товаришів по службі багато хто бачається невартими людьми або просто дурнями, часом без жодних підстав. Накази часто сприймаються як невірні, начальники – як пройдисвіти або дурні. Це перша несприятлива особливість спілкування при стресі.

Друга проявляється в тому, що людині стає неприємний, занадто важкий тягар відповідальності за доручену справу й за людей, що довірилися їй. Вона ухиляється від обов'язків, перекладає їх на кого завгодно, намагається довести свою непричетність до помилок і зривів у роботі. Третя особливість пов'язана з почуттям відчуженості від інших людей, у тому числі членів родини й колег. Інша людина місяці, роки перебуває в стані стресу через життєві негоди. Тяжкі думки про те, що вона нікому не потрібна і їй не потрібний ніхто постійні його супутники. Але якщо зменшиться тиск стресу й життя посміхнеться людині, її зв'язок з людьми зміцніє.

Але при стресі можливе не тільки неблагополучне, руйнівне спілкування зміни, що затьмарюють життя, особистості. Нерідко в екстремальних ситуаціях "триглаву гідру розбратів" затьмарюють особистість прояву. Перша сприятлива особливість стресової поведінки – бажання підтримувати лідера, довіряти йому, впливати за ним у важкій ситуації. Не тільки за народним трибуном, вождем. При стресі може зростати доброзичливість до кожної ініціативної людини. Напевно, саме такі позитивні психологічні явища спонукають нас підтримувати людини в лиху, штовхають на самопожертву. "Заслонити грудьми командира!" подібні рішення приходять у стані емоційної максимальної напруги. Вони, як правило, не залишають місця для сумнівів і здаються потім мимовільними. Нерідко люди скромні, нічим у спокійній обстановці не виділялися, в екстремальній ситуації стають лідерами. Залучаючи людей своєю рі-

шучістю до дії, що прокинулася владністю, вони беруть на себе відповідальність за них, вселяють у них надію на успішний вихід із критичної, небезпечної ситуації. Це другий сприятливий прояв особливостей особистості при стресі.

Третя така особливість посилення почуття взаємної симпатії, дружності, "почуття ліктя", впевненості, що сусід підтримає, не підведе у важку хвилину. Такі переживання народжуються, насамперед, в екстремальних, небезпечних умовах. Відчуття, що пережили, братнього єднання й щиро-сердечного підйому на все життя зберігають родинне відношення один до одного.

Звертаючись до екологічної психології, треба мати на увазі, що для кожної людини, де б вона не перебувала й який би "простір" не виходила на перший план, саме головне, як до неї ставляться й впливають на неї люди із цього простору (члени родини, сусіди, товариші по службі, співгромадяни). Ці впливи підсумуються, утворюючи "соціальний простір". Кожний на особистому досвіді знає, як складні, багатогранні, а іноді й важкі наслідки таких впливів.

Список використаних джерел:

1. Сельє Г. Стресс без дистреса / Г. Сельє. – М.: Просвещение, 1982. – 254 с.
2. Трунов Д. Синдром згоряння: позитивний підхід до проблеми / Д. Трунов // Журнал практичного психолога. – М.: Видавництво МГУ, 1998. – № 8. – С. 84–89.
3. Форманюк Т.В. Синдром емоційного згоряння як показник професійної дезадаптації вчителів / Т.В. Форманюк // Питання психології. – М.: Школа-Пресс, 1994. – № 6. – С. 57–63.

On the brain of man continuously the various act on an amount and quality irritants from internal and surrounding environments. The origin of unexpected and tense situation results in an unbalance between an organism and environment. The heterospecific reaction of organism comes in reply to this situation – stress. Stress is the state of psychological tension that arises up in the process of activity in the most difficult and heavy terms.

Key words: stress, psychological tension, syndrome of the emotional burning down.

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.011.3-051:37.04:376

О. О. Смотров, асистент

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється стан готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в системі інклюзивної освіти.

Ключові слова: дошкільна інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, дитячий навчальний заклад, майбутній вихователь.

Інклюзивна освіта дошкільників з особливими освітніми потребами стає все більш актуальною і набирає великих обертів. Тому постає питання допомоги дітям з особливими освітніми потребами соціально адаптуватися та створити сприятливі умови для їх навчання та виховання. Саме спілкування дітей цієї категорії разом з дітьми з типовим розвитком у дитячих навчальних закладах є значущим для їх успішної соціалізації. Проте вагомим значення для ефективного запровадження дошкільної інклюзивної освіти буде мати питання професійної компетентності педагогів. Цій проблемі присвячено багато праць таких фахівців, як В. Бондарь, І. Кузава, О. Мартинчук, Г. Косарева, С. Миронова, І. Садова та ін. [2; 3; 4]. Проте аналіз літературних джерел свідчить, що питання підготовки педагогів до роботи в дошкільному інклюзивному закладі розглянуто недостатньо. З огляду на це, було обрано саме цю проблему для дослідження.

Метою нашої статті є висвітлення результатів наукового пошуку, а саме вивчення ставлення майбутніх вихователів до проблеми інклюзивної освіти та їх готовності до спільної взаємодії з дошкільниками з особливими освітніми потребами.

У дослідженні брали участь студенти педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за спеціальністю: Дошкільна освіта. Всього було опитано 70 респондентів.

Респондентам пропонувалося анкетування за допомогою якого було досліджено:

- уявлення про дітей з особливими освітніми потребами;
- ставлення майбутніх вихователів до дітей з особливими освітніми потребами;
- ставлення до дошкільної інклюзивної освіти загалом;
- готовність до спільної взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами.

Результати дослідження показали, що більшість респондентів (77%) поверхнево обізнані в області інклюзивної освіти, а саме свідомо володіють поняттями «інтеграція» та «інклюзія», «діти з особливими освітніми потребами» та ін. Проте меншість респондентів (23%) свідомо не оволодівають розумінням цих понять, що, в свою чергу, може призвести до виникнення труднощів на шляху запровадження інклюзивної освіти.

Ми з'ясували у респондентів, як вони ставляться до дітей з особливими освітніми потребами. У 91% опитаних такі діти викликають повагу та любов як до здорових дітей та бажання їм допомогти, а у 9% такі діти викликають жалість і співчуття. Такі результати вказують, що майбутні педагоги зовнішньо позитивно налаштовані на спілкування таких дітей. Ці результати також можуть бути дещо суб'єктивними, оскільки опитувані мають поверхневі уявлення щодо дітей з особливими освітніми потребами.

Більшість опитуваних (96%) наголошують на користі спільного перебування дошкільників з особливими потребами в колі своїх ровесників; решта респондентів (4%) поставилось байдуже до цього питання.

Ефективність дошкільної інклюзивної освіти також багато в чому залежить від налаштування батьків дітей з типовим розвитком. Тому респондентам було запропоновано питання щодо ставлення батьків до перебування в групі дитини з особливими освітніми потребами. Результати дослідження засвідчують, що 50% опитуваних негативно ставляться до такої взаємодії дітей; 35%, навпаки, схиляються до позитивного налаштування батьків; решта респондентів зазначають, що потрібно проводити відповідну пояснювальну роботу з батьками у вигляді зборів, круглих столів. Отже, результати дослідження вказують на різні припущення щодо ставлення батьків дітей з типовим розвитком до інклюзивної освіти.

Респондентам потрібно було також відповісти на питання, яке стосується їхньої професійної підготовки до роботи в системі дошкільної інклюзивної освіти. Більшість майбутніх вихователів (80%) налаштовані працювати з такими дітьми за умови спеціальної підготовки (спеціальна методика навчання та виховання, консультації психолога, налагоджена робота фахівців в цій галузі); 12% ще не визначились; решта утрималась від відповіді. Такі результати засвідчують, що майбутні фахівці виявляють бажання працювати з дітьми з особливими освітніми потребами в системі дошкільної інклюзивної освіти.

Отже, загальний аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що майбутні вихователі на хорошому рівні володіють теоретичними знаннями з питань інклюзивної освіти, що, в свою чергу, позитивно впливає на усвідомлення проблеми такої освіти. Майбутні педагоги вбачають позитивний взаємозв'язок у перебуванні дошкільників з особливими освітніми потребами разом зі своїми

ровесниками в закладах інклюзивної освіти. Також вони зазначають про необхідність відповідної підготовки для роботи в дошкільних інклюзивних групах.

Слід зазначити, хоча майбутні фахівці висловлюють своє позитивне налаштування до дітей з особливими освітніми потребами та бажання їм допомогти, проте цього недостатньо. Лише за умови професійної компетентності вихователя та відповідної підготовки соціального середовища можна говорити про успішну інтеграцію дітей цієї категорії.

Отже, саме професійна підготовка майбутніх вихователів дитячих навчальних закладів закладає вдалий фундамент для вирішення проблем та питань стосовно інклюзивної освіти дошкільників з особливими освітніми потребами. Перспективними напрямками дослідження є розробка педагогічного забезпечення майбутніх вихователів дитячих навчальних закладів до роботи в системі інклюзивної освіти.

Список використаних джерел:

1. Беленька Г.В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу: монографія / Г.В. Беленька. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 320 с.
2. Кузава І.Б. Умови організації інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку / І.Б. Кузава // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2013. – № 10. – С. 148-160.
3. Мартинчук О.В. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти / О.В. Мартинчук // Вісник психології і педагогіки: збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – К., 2012. – Вип. 8. – 248 с.
4. Миронова С.П. Особливості інклюзивної дошкільної освіти / С.П. Миронова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – № 11. – С. 8-15.

The article is dedicated to the state of the readiness of future pre-school teachers to work with children with special educational needs in system of inclusive establishment.

Key words: pre-school inclusive education; pre-school education institution, children with special educational needs; future pre-school teacher.

Отримано: 29.03.2017

УДК 316.614.5-058.855

В. І. Снівак, кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті здійснюється опис процесу адаптації прийомних дітей у нових для них родин. Висвітлюються питання, що стосуються особливостей виховання дітей у прийомних сім'ях.

Ключові слова: адаптація, прийомна дитина, соціальне середовище, сім'я, виховання.

Вивчення даної проблеми знаходиться на перехресті різних галузей знань і є важливим, перспективним механізмом у вивченні дитини, яка залишилася без батьківської опіки. Зміст терміну розкривається на основі лат. «adaptatio» – пристосування: «... пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії» [4]. Звичайно, існують різні процеси взаємодії людини з навколишнім світом, тому в роботі важливо знати оптимальні механізми та способи адаптації.

Особливе місце посідають питання адаптації прийомних дітей, які входять у нове соціальне середовище. Результатом виховання і навчання є адаптація дитини до нових умов співжиття, співпраці, співтворчості, до умов самовдосконалення.

Незаперечним є факт, що адаптація – двосдиний процес, у ході якого дитина не лише відчуває на собі вплив з боку прийомних батьків і соціально-педагогічного середовища, але й сама може активно впливати на певні процеси, які розгортаються у даному середовищі, трансформуючи його відповідно

до своїх потреб. Механізм соціальної адаптації прийомної дитини діє повноцінно у єдиному процесі діяльності, спілкування та самосвідомості, коли відбувається перетворення внутрішнього світу дитини, реалізація скритих потенцій, які допомагають їй повноцінно включитися в процеси соціальної адаптації як активній особистості. В даній ситуації самосвідомість виступає механізмом соціальної адаптації, оскільки розгортається процес, який дозволяє дитині осмислити й усвідомити свою соціальну роль і свій статус [3].

Виховання у новій сім'ї має чітко виражене соціально-педагогічне спрямування – забезпечення умов для адаптації дитини у соціальному середовищі, максимальна нейтралізація набутого нею негативного досвіду, компенсація вад фізичного і психічного розвитку, набутих в умовах асоціального оточення. У цьому процесі можна бачити два аспекти соціальної адаптації прийомних дітей: вузький і широкий.

Адаптація, у вузькому розумінні, означає передусім пристосування дитини до умов життя у сім'ї, які повністю задовольняють потреби, необхідні для розвитку конкретної особистості.

Одним із першочергових завдань, що постає перед батьками, є спроба пробудити «відчуття сім'ї» у прийомної дитини. Поняття «відчуття сім'ї» запозичене нами із практики роботи з батьками-вихователями, які мають багатий досвід адаптації нових вихованців. Дитина, яка опиняється в новому оточенні, перш за все, повинна пристосуватися до нього, відчути себе частиною сім'ї, а не просто вихованцем, якого взяли на певний час.

Навчити дитину теоретично усвідомити, що таке сім'я, сімейні стосунки неможливо, це почуття закладене в дитині, але воно не може розвиватися, якщо дитина перебуває поза сім'єю. Коли дитина потрапляє в родину, вона відразу відчуває ставлення до себе з боку людей, які її оточують, і сама робить спробу вступати у звичайні сімейні стосунки. Лише за такої умови можливе пробудження в дитині закладених природних потреб та навичок до сімейного спілкування. І тоді спрацює механізм вирішення одного із завдань прийомної сім'ї – соціальної адаптації дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейного життя. Соціальна адаптація у вузькому розумінні передбачає всебічний розвиток дитячої індивідуальності, формування її особистісного "Я", позитивного досвіду сімейної взаємодії, що стане згодом психологічною основою для створення власної повноцінної сім'ї [4].

Адаптація у широкому розумінні пов'язана із поступовим виведенням дітей на простір соціальних стосунків поза родину: відвідування дитячого садка, школи, гуртків, секцій, неформальне спілкування з однолітками, іншими сторонніми особами. Такі стосунки розвивають у дитини навички соціального життя, які у подальшому забезпечать її розвиток і становлення як соціального індивіда, а відтак і засвоєння відповідних соціальних ролей. Спілкування прийомних дітей із родичами, знайомими новою сім'єю, сусідами, з рідними людьми і в різних сферах їхньої життєдіяльності також розширює їхній соціальний досвід, формує вміння та навички спілкування [4].

Безперечно, входження дитини у нову сім'ю, засвоєння необхідних навичок спілкування та співжиття з чужою для неї сім'єю відбувається поступово. Термін адаптації дитини залежить від наявності емоційного контакту з прийомними батьками, рівня довіри і відкритості стосунків у родині. При цьому не можна забувати, що дитина приходить з певними проблемами, вирішення яких потребує постійної уваги та розуміння з боку прийомних батьків.

Батьки, беручи на виховання дитину, стикаються з різними проблемами, серед них і такі, що потребують особливої уваги з перших днів співжиття: здоров'я дитини; педагогічна занедбаність; прояви негативної поведінки, агресії чи замкнутості.

Зокрема, особливої уваги на етапі реабілітації й адаптації потребує стан здоров'я вихованця. Прийомні батьки повинні обов'язково отримати медичну довідку про стан здоров'я дитини, а також максимальну інформацію про її біологічних батьків. Приховування інформації про захворювання або спадкові вади при оформленні дитини у прийомну родину можуть призвести до негативних наслідків. У випадку, якщо родина не в змозі взяти на себе тягар відповідальності за хвору дитину і відмовляється від неї, стрес переживають і батьки, і сама дитина [5].

Таку ситуацію можна попередити ще на етапі знайомства. Прийомні батьки, які мають повну інформацію про стан здоров'я вихованця, можуть реально оцінювати власні сили і можливості щодо його утримання, свідомо погоджуються з тим, що доведеться докласти більше зусиль, щоб поставити таку дитину на ноги, чи відмовляються від неї. А вже дитині з хронічними захворюваннями потрібні особливий догляд, режим, лікувальна терапія, дитині з нервово-психічними захворюваннями – дбайливий індивідуальний підхід, спеціальні профілактичні заходи, планування побуту і дозвілля тощо.

Вище ми зазначили, що внаслідок недостатньої уваги свого часу з боку біологічних батьків у дитини може проявлятися затримка у розвитку, а саме: відставання у розвитку мовлення; знижений рівень оволодіння предметною діяльністю; відсутність самостійності; відхилення у розви-

тку інтелекту (бідність мовлення, слабкі навички письма, лічби, читання, просторової уяви); невміння сконцентруватися на певній справі.

Порушення розвитку дитини, безперечно, неможливо виправити за короткий термін. У перші дні перебування дитини в сім'ї не потрібно концентрувати увагу на тому, що вона уже повинна вміти. Краще на перших порах займатися з нею тими справами, які вона вміє і любить робити.

Прийомним батькам в період адаптації необхідно бути готовими до негативних проявів у поведінці прийомних дітей, що є наслідком їх попереднього життя. Це можуть бути: різні ступені прояву агресивності (руйнівна активність, жорстокість, злість, грубість, некерованість тощо); крадіжки; брехня; лінощі; небажання навчатися; неохайність; онанізм; постійне відчуття голоду (необмеженість у їжі); періодичне жебрацтво.

В період адаптації агресивність дитини поступово зменшується завдяки домашньому затишку, ласкавому, доброзичливому ставленню всієї сім'ї. Недоліки виховання (неохайність, невміння поводити себе) також поступово усуваються завдяки делікатному підвищенню вимог, контролю за діяльністю та навчанням.

Не існує однозначних правил адаптації дитини до нової сім'ї. У кожному конкретному випадку все залежить від індивідуальних особливостей прийомних батьків та дитини. Проте, є певні етапи виховного впливу на дитину залежно від ступеня довіри і готовності вихованця сприймати і керуватися ідеями, які намагається довести йому вихователь.

Звичайно, опинившись у новому оточенні, дитина може і не сприймати відразу всіх вимог нових батьків, бути не готовою підтримувати стиль життя сім'ї. Першим етапом організації виховного впливу з боку дорослих має стати подолання недовіри вихованця, руйнування емоційного бар'єру між новою родиною і дитиною. Дитина спочатку спостерігає, потім вивчає життєвий простір, щоб визначити наскільки безпечний він для неї [2]. На цьому етапі можна чекати пустощів, відвертої непокори батькам, проявів агресії: адже дитина одночасно вивчає систему покарань, що чекають її при порушенні тих чи інших вимог батьків, засвоює правила життя і поведінки з іншими членами родини. Тільки переконавшись у безпечності свого становища, адекватності вимог і покарань, дитина сприймає дорослих як таких людей, які хочуть для неї добра.

Після подолання емоційного бар'єру робиться другий крок: свідомо створюються ситуації, що змушують дитину замислитися над доцільністю її поведінки. Цей етап можна назвати як боротьбу мотивацій. Так, негативну звичку палити не можна викоренити лише одними наріканнями на хворі легені. Наведення деяких життєвих прикладів, що так чи інакше переконують вихованця що це шкідливо, змушують його замислитися і самостійно зробити вибір. Такий прийом є більш дієвим. На цьому етапі батькам краще підібрати переконливі мотиви, які мають бути протилежними тим, що уже є усталеними для дитини, запропонувати розглянути і проаналізувати інший бік проблеми. Незаперечним є і позитивний вплив умов життя сім'ї, оточення, що сприяє перегляду ставлення дитини до раніше сформованих негативних звичок. У дитини поступово формуються обґрунтовані мотивації, відмова від старих.

Тільки тоді, коли дитина самостійно усвідомить негативизм власних норм поведінки і вирішить позбавитися їх, батьки цілеспрямовано, відкрито і тактовно можуть допомагати їй у цьому. Виховний вплив у такому випадку набуває цілеспрямованості і сприймається як допомога в подоланні проблеми, а не як нав'язування правил, за якими живуть дорослі [1].

Процес адаптації дітей, які тривалий час перебували в критичних, негативних умовах або зазнали сильного психологічного стресу, є довготривалим і складним. У дітей, як реакція на постійну занедбаність, виробляється відповідна стратегія (апатія, втеча, цілком поклатися лише на себе тощо). Тому подолання шкідливих звичок, залучення дитини до сімейного колективу є нелегким і відповідальним процесом.

Запорукою позбавлення негативних проявів та деформації соціального досвіду прийомної дитини є налаго-

дження у новій сім'ї стосунків, побудованих па почутті єдиної родини, відсутності поділу на вихователів і вихованців, рідних і прийомних дітей.

Список використаних джерел:

1. Джайнот Х. Дж. Родители и дети / Х. Дж. Джайнот. – М.: Знание, 1986. – 96 с.
2. Захаров А.И. Как помочь детям избавиться от страха / А.И. Захаров. – СПб.: Гиппократ, 1995. – 128 с.
3. Питання формування ефективності родинних форм владування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н.М. Комарова, Л.М. Мельничук, І.В. Пеша та ін. – К.: ДПСПМ, 2004. – 128 с.

4. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: навч.-метод. посібник / Г.М. Бевз, Л.С. Волинець, А.Й. Капська та ін. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. – 127 с.
5. Черепанова Е. Психологический стресс / Е. Черепанова. – М.: Академия, 1996. – 96 с.

The article deals with the process of accepted child adaptation in the new family. Here you can see definition of the peculiarities of the children upbringing in the accepted family.

Key words: adaptation, accepted child, social environment, family, upbringing.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.923.2

Д. В. Снівак, аспірант

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА ПРОФЕСІЙНИЙ ОБРАЗ «Я» МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті розкрито та проаналізовано основні наукові підходи вітчизняних психологів до вивчення професійного образу «Я» майбутнього фахівця. Презентується авторське розуміння психологічної сутності феномена «професійний образ «Я» майбутнього фахівця».

Ключові слова: професійний образ «Я», студенти, майбутні фахівці.

Невпинне трансформування вітчизняної освітньої сфери у напрямку гуманізації та гуманітаризації з метою гармонізації розвитку самосвідомості студентів вищих навчальних закладів на етапі їх професійного навчання актуалізує проблему становлення їх професійного образу «Я». Адже уявлення особистості про себе як суб'єкта конкретної фахової діяльності мають гармонійно інтегруватися до її образу «Я» загалом, не зумовлюючи появу суперечностей у реальних та ідеальних уявленнях про себе тощо.

Тому питання з'ясування сутності поняття професійного образу «Я» майбутнього фахівця, що стало метою нашої публікації, є нагальним для сучасної психологічної науки та педагогічної практики.

Розуміння науковцями сутності поняття професійного образу «Я» розкрито у низці досліджень, які проводилися в різних галузях психології.

Зокрема у галузі вікової та педагогічної психології Р.В. Каламаж, вивчаючи психологічні основи формування професійної «Я-концепції» майбутніх юристів, розкрила сутність основного поняття її дослідження. Учена відзначила специфіку змістового наповнення цього важливого конструкту «Я-концепції» майбутніх фахівців, що пов'язана з особливостями обраної ними професії. За її позицією, професійна «Я-концепція» майбутніх юристів є складним утворенням, що містить особистісні й професійні цінності, особистісні та професійні якості, професійні знання і вміння [1].

Вважаємо, що таке розуміння може стосуватися і майбутніх фахівців різних сфер. Так, професійну «Я-концепцію» майбутніх фахівців, що є конструктом їх «Я-концепції», можна трактувати як складне інтегративне утворення, когнітивно-емоційне наповнення якого пов'язано з їх професійними знаннями й вміннями, особистісними та професійними самоцінностями і якостями.

У межах цієї галузі психологічні чинники розвитку професійного образу «Я» у майбутніх психологів вивчав С.О. Ренке. Науковець виокремив такі компоненти досліджуваного процесу, як: усвідомлення студентами уявлень про обрану професію, її норми і вимоги; прийняття ними професійних норм і цінностей; емоційно-ціннісне ставлення до своєї професії та до себе як майбутнього фахівця; мотив саморозвитку. В структурі професійного образу «Я» він виокремив і складники професійної свідомості майбутніх психологів (їх усвідомлені уявлення про майбутню професію та ставлення до неї) [4].

Відзначимо, що як і Р.В. Каламаж, С.О. Ренке підкреслили зумовленість розвитку професійного образу «Я» майбутніх фахівців допомагаючими професій превалюючими у них професійними та особистісними цінностями.

Предметом дослідження Є.В. Кірейчевої, що проведено у межах вікової та педагогічної психології, були соціально-психологічні умови розвитку професійної «Я-концепції» май-

бутніх учителів. На думку психолога, сутність феномена «Я-концепція» віддзеркалюють більш-менш стійкі, певною мірою усвідомлені уявлення особистості про власне «Я». Цей феномен вона трактує як інтегративне утворення, що є системою установок майбутнього фахівця щодо себе. У структурі «Я-концепції» майбутнього вчителя виокремлено три основні компоненти: 1) когнітивний – його уявлення про власні особистісні та професійні якості, здібності; 2) емоційний – самооцінка своїх особистісних і професійних рис, здібностей; 3) поведінковий – саморегуляція, готовність до особистісного та професійного саморозвитку [2].

Доцільно відзначити, що перший, когнітивний компонент «Я-концепції» майбутнього вчителя, виокремлений Є.В. Кірейчевою, не лише віддзеркалює психологічну сутність професійного образу «Я» майбутнього фахівця, а й засвідчує згоду автора зі схожими науковими положеннями психологів, які вже презентовано. А саме – уявлення студента про особистісні та професійні якості майбутнього фахівця як конструкти його професійного образу «Я».

Особливості формування професійної «Я-концепції» у студентів факультету фізичного виховання та спорту вищих навчальних закладів та визначення умов ефективності досліджуваного процесу перебували у фокусі наукового інтересу В.О. Швидкого. Відзначимо, що це дослідження також виконано в межах вікової та педагогічної психології. Схоже до Р.В. Каламаж, науковець розглянув професійну «Я-концепцію» майбутнього фахівця як важливий складник загальної «Я-концепції» особистості. За його переконаннями, розвиток професійної «Я-концепції» респондентів суттєво залежить від сили зв'язку між їх ідеальним образом «Я» та усвідомленням і прийняттям ними соціально заданого образу фахівця у галузі фізичного виховання і спорту [5].

Особливості професійної «Я-концепції» майбутніх фахівців сфери правоохоронної діяльності в межах загальної психології та історії психології вивчав П.В. Макаренко. За переконаннями науковця, стрижневою складовою професійної «Я-концепції» майбутнього фахівця є процес його ідентифікації з вибраною професією, що пов'язаний із мотивами здійсненого ним професійного вибору. Так, із високим рівнем професійної самоідентифікації корелює позитивне емоційне прийняття особистістю певного професійного оточення, що зумовлює успішність її входження до цього оточення [3].

Отже, проведений теоретичний аналіз сучасних досліджень вітчизняних психологів дозволив уточнити розуміння психологічної сутності феномена професійного образу «Я» майбутнього фахівця як складного інтегрованого когнітивно-ціннісного утворення. Найвиразніше цю сутність відбивають уявлення майбутнього фахівця про власні професійно значущі особистісні якості та вміння як професіонала, що пов'язані з його ціннісним ставленням до обраної професії. Перспективу

подальшого дослідження вбачаємо у встановленні психологічної сутності та структури професійного образу «Я» майбутніх фахівців допомагаючих професій.

Список використаних джерел:

1. Каламаж Р.В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів : дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.07 / Руслана Володимирівна Каламаж. – Острого, 2010. – 487 с.
2. Кірейчева Є.В. Соціально-психологічні умови розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Є.В. Кірейчева. – К., 2010. – 22 с.
3. Макарєнко П.В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / П.В. Макарєнко. – Харків, 2001. – 20 с.

4. Рєнке С.О. Психологічні чинники становлення професійного образу «Я» у майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Сергій Олександрович Рєнке. – К., 2010. – 246 с.
5. Швидкий В.О. Особливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.О. Швидкий. – К., 2007. – 18 с.

This article describes and analyzes the main scientific approaches to the study of domestic psychologists of professional image «Self» of future professional. It presented of the author's understanding of psychological essence of the phenomenon of «professional image «Self» of future professional.

Key words: professional image «Self», personality, future professionals.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.992.73(043)

О. Б. Столяренко, кандидат психологічних наук

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН У РІЗНОВІКОВІЙ ГРУПІ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми формування позитивних взаємин дітей у різновіковій групі дошкільного закладу. Виявлено, що для успішної соціалізації дошкільників, які є єдиними дітьми у сім'ї, важливе значення має досвід міжособистісних взаємин у групі дітей різного віку.

Ключові слова: різновікові взаємини, різновікова група, позиція «старшого» і «молодшого».

Постановка проблеми. Проблема різновікового спілкування дітей дошкільного віку у наш час стала об'єктом окремих наукових досліджень. Більшість психологів і педагогів переконані, що найскладніші виховні завдання успішно вирішуються саме у різновіковому об'єднанні, коли діти вчаться з повагою ставитися до старших і турбуватися про молодших. Накопичення такого досвіду є важливим надбанням у процесі соціалізації особистості. У різновіковому спілкуванні дитина виконує різні соціальні ролі: то молодшого, то старшого товариша, то рівного з однолітком партнера. Вона має змогу вибрати власну лінію поведінки в різних життєвих ситуаціях. Спілкування дітей у різновікових об'єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а на її соціальний досвід і може здійснюватися як «на рівних» (при цьому паспортний вік може не мати принципового значення), так, і у взаємодії, коли суб'єкти усвідомлюють свою позицію «старшого» і «молодшого» партнера.

Мета статті: Науково-теоретичне обґрунтування позитивного впливу різновікових взаємин на формування особистості дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування виховної ролі взаємин дітей різного віку, їх значення та вплив на розвиток позитивних сторін особистості вихованців знаходимо у працях видатних педагогів минулого К.Д. Ушинського, Є.І. Тіхєєвої, А.С. Макарєнка та В.О. Сухомлинського. Цінність спільної діяльності у різновікових об'єднаннях дітей підкреслюють у своїх працях також і сучасні вітчизняні вчені Є.І. Димов, І.С. Кон, В.У. Кузьменко, О.В. Мудрик, Н.Ю. Олійник. В.У. Кузьменко [4] вважає, що прихід дитини в різновікову групу дошкільного навчального закладу істотно змінює соціальну ситуацію її розвитку, яка до цього часу, в основному, визначалася зв'язками в системі спілкування «дитина-дорослий» та «дитина – одноліток». Тепер ці зв'язки доповнюються спілкуванням у системі «дитина – дитина іншого віку».

Про корисність різновікових контактів для формування доброзичливого ставлення до оточуючих та моральних почуттів у дітей дошкільного віку говорять педагогічні дослідження В.Н. Аванєєвої, О.Н. Давидчук, І.С. Дьоміної, Г.О. Маркової, І.П. Печєнко. За визначенням І.П. Печєнко [5], спілкування дітей різного віку є корисним не лише для «молодших», але і для «старших» дітей.

Дослідженню впливу старших дошкільників на розвиток особистості молодших дітей були присвячені роботи С.М. Гаврилюк, В.Г. Нєчаєвої, Л.О. Пєньєвської, Г.Б. Триш-

нєвської. С.М. Гаврилюк [1] підкрєслює, що позитивні якості та звички старших дошкільників особливо яскраво виявляються у спілкуванні з дітьми, молодшими за віком. У дослідженнях Г.Б. Тришнєвської [7] показано, що різновіковий колектив сприяє розвитку різноманітних зв'язків між молодшими та старшими дітьми, встановленню взаємин взаємодопомоги, відповідальності, зацікавленості в успіхах і результатах колективних справ. Г.Л. Коєрник [3] стверджує, що різновікове спілкування є специфічною комунікативною діяльністю, що має свою мету, засоби та результати й виконує предметно-перетворювальну функцію в сфері суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Проблема психології різновікових взаємин є предметом уваги також і зарубіжних психологів. Позицію молодших і старших дітей у родині, їх претензії на виняткову прихильність з боку батьків вивчали Р. Мей, Д. Мак-Клєланд, Д. Зіглер, Р. Уолтерс, Л. Хєлл. Виявлено, що у поглядах психологів існують певні розбіжності щодо визначення оптимальної вікової різниці між дітьми для формування позитивних взаємин. Так за даними К. Кволс [2, с.162], чотирьохрічна дитина з появою брата чи сестрички ще не може бути помічником батькам, доглядаючи за маленьким, а у віці семи-восьми років вона досить добре допомагає доглядати за двоохрічною дитиною. Р. Річардсон, А. Берже, Я. Рембовський доводять, що оптимальна вікова різниця між дітьми повинна бути не більшою, ніж три роки. Така різниця у віці сприяє їх продуктивній взаємодії і позитивному впливу один на одного. На думку Р. Річардсона [6, с.34], якщо різниця у віці дітей перевищуватиме п'ять-шість років, кожен із дітей за характером буде більше схожий на єдину дитину в сім'ї.

Висновки. Спілкування дошкільників різного віку можливе за умов організації цікавої і змістовної діяльності з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних інтересів кожної дитини. При спілкуванні молодших дітей зі старшими створюються сприятливі умови для розвитку мовної активності молодших дітей. Досягнутий рівень розвитку інтелектуальних і вольових якостей старших дошкільників є «зоною найближчого розвитку» для молодших дітей.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк С.М. Педагогічна ефективність театралізованої діяльності дітей різного віку в навчально-виховному комплексі «школа – дошкільний навчальний заклад» / С.М. Гаврилюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи:

- [наук. зб. / УДПУ ім. П. Тичини]. – К. : Наук. світ, 2004. – Вип. 9. – С. 202-208.
2. Кволс К. Радість виховання. Як виховувати дітей без наказання / Кетрін Кволс. – СПб. : ИД Вєсь, 2004. – 288 с.
 3. Коберник Г.Л. Формування соціально-комунікативної активності учнів сільської початкової школи як соціалізація особистості / Г.Л. Коберник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [наук. зб. / УДПУ ім. П. Тичини]. – К. : Наук. світ, 2003. – Вип. 5. – С. 91-107.
 4. Кузьменко В.У. За віком і за інтересами (комплектування різновікових груп) / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2000. – № 7. – С. 19-20.
 5. Печенко І.П. Різновікова взаємодія вихованців комплексу «школа – дошкільний навчальний заклад» як чинник соціалізації / І.П. Печенко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [наук. зб. / УДПУ ім. П. Тичини]. – К. : Науковий світ, 2004. – Вип. 9. – С. 193-197.
 6. Ричардсон Р. Семейные узы, которые связывают / Р. Ричардсон. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 237 с.
 7. Тришневська Г.Б. Особливості формування особистості молодшого школяра у різновіковому колективі / Г.Б. Тришневська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [наук. зб. / УДПУ ім. П. Тичини]. – К. : Наук. світ, 2003. – Вип. 5. – С. 169-173.

In the article the looks of home and foreign psychologists are analysed to the role of mutual relations of children of different age in development of personality of child. The problem of mutual relations of children of different age small part of researches is sanctified to. The special attention is required by opening of psychological features of communalisation of children in the groups of preschool educational establishment.

Key words: mutual relations of children of different age, group of different age, position «chief» and «junior».

Отримано: 29.03.2017

УДК 378.147.091.31-051

О. С. Толков, кандидат психологічних наук

КОМПОНЕНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано особливості психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності. Визначено поняття психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності та розглянуто її компоненти. Виокремлено складові компоненти психологічної готовності.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні учителі, професійна діяльність.

Психологічна готовність постає однією із найактуальніших проблем у контексті професійного розвитку особистості. Тому повсякчас звертає на себе увагу дослідників, психологів, науковців. Водночас, варто зауважити, що у наукових джерелах не представлено конкретного визначення даного поняття, не узагальнено однозначних компонентів психологічної готовності. Існують різні підходи до визначення психологічної готовності, різноманітні точки зору окремих науковців. Розглянемо деякі означення даного поняття у наукових джерелах.

Так, М. Лукашевич, І. Сингаївська, О. Бондарчук окремо розглядають психологічну підготовку й психологічну готовність. Вони вказують, що психологічна підготовка є передумовою формування психологічної готовності до певного виду діяльності [4, с.47-48]. Зокрема, й майбутні вчителі у процесі психологічної підготовки вдосконалюють власні знання, вміння та навички, набувають досвіду до забезпечення майбутньої діяльності, стають більш компетентними, вдосконалюються та виробляють індивідуальний стиль професійної діяльності тощо.

М. Дяченко та Л. Кандибович зазначають, що психологічна готовність є комплексом переконань, поглядів, мотивів, відчуттів, вольових та інтелектуальних якостей, знань, умінь, навичок, установок особистості на певну поведінку [2]. Вони також вказують, що процесу формуванню готовності передуює процес моральної, психологічної, професійної і фізичної підготовки, особистість розвивається з урахуванням вимог конкретної професії.

Л. Карамушка провела досить ґрунтовне дослідження особливостей формування психологічної готовності особистості. Вона визначила психологічну готовність як комплекс мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних якостей, що забезпечують ефективність певного процесу [3].

К. Дурай-Новакова, проаналізувавши особливості професійної готовності педагогів, зазначила, що вона виступає системою властивостей, якостей, знань, умінь, навичок та досвіду особистості. У основі професійної готовності вчителів лежить розуміння високої ролі та соціальної відповідальності педагогів, бажання цілеспрямовано, творчо та наполегливо реалізовувати професійні завдання [1]. З метою покращення психологічної готовності вчителів до здійснення педагогічної діяльності вони повинні володіти педагогічною майстерністю, творчістю, практичним досвідом. В. Сластьонін, вважає, що одними із основних складових психологічної готовності до педагогічної діяльності є

система установок на розв'язання педагогічних завдань, володіння різноманітними моделями поведінки в складних ситуаціях тощо [5, с.17].

Досить багато дослідників розглядали різноманітні компоненти у структурі психологічної готовності до забезпечення педагогічної діяльності. Переважно це залежало від потреб подальших практичних досліджень та особистісного усвідомлення особливостей психологічної готовності.

Таким чином, на основі попередніх теоретичних досліджень визначимо поняття психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності та проаналізуємо компоненти психологічної готовності.

Психологічна готовність майбутніх учителів до професійної діяльності – це комплекс мотивів, знань, умінь, навичок, професійних та особистісних якостей, що забезпечуватимуть ефективність діяльності майбутніх педагогів.

Структура психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності складається з комплексу взаємопов'язаних компонентів, що впливають на поведінку, діяльність, розвиток майбутніх педагогів. Зокрема, такими компонентами виступають:

- мотиваційний (комплекс мотивів, що спонукають до освоєння професійної діяльності майбутніми педагогами: любов до дітей, здатність до педагогічної діяльності, відповідальність, бажання навчати дітей, потреба в спілкуванні з дітьми, наявність професійних установок тощо);

- когнітивний (комплекс знань щодо особливостей забезпечення педагогічної діяльності: уявлення майбутніх учителів про професію вчителя, оцінку ними власних педагогічних можливостей, розуміння сутності педагогічної професії тощо);

- операційний (комплекс умінь та навичок, що допомагають ефективно забезпечувати педагогічну діяльність: здатність до ефективної взаємодії й спілкування в колективі, навички подання навчального матеріалу, впровадження педагогічних інновацій, розширення власного досвіду тощо);

- особистісний (комплекс особистісних якостей, що дають змогу якісно виконувати педагогічну діяльність: впевненість у собі, стресостійкість, професійна етика, комунікабельність, цілеспрямованість, самоконтроль, наполегливість, ініціативність, творчість, інноваційність, самостійність, самокритичність, гуманність тощо).

Проаналізувавши різноманітні наукові джерела, можна стверджувати, що психологічна готовність майбутніх

учителів до професійної діяльності виступає схильністю майбутніх педагогів працювати на досить високому рівні, забезпечує швидку адаптацію до умов навчання, сприяє ефективному засвоєнню професійного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / К.М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
2. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1976. – 175 с.
3. Карамушка Л.М. Психологія управління : навчальний посібник / Людмила Миколаївна Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.

4. Лукашевич Н.П. Психология труда : учебное пособие / Н.П. Лукашевич, И.В. Сингаевская, Е.И. Бондарчук. – 2-е изд., доп. и перераб. – К. : МАУП, 2004. – 112 с.
5. Сластенин В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование / В.А. Сластенин // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего образования. – М. : Изд-во Московского пед. ин-та, 1982. – С. 14-28.

The features of psychological readiness of teachers to the profession have been analyzed in the article. The concept of psychological readiness the future teachers to the profession are considered. The components of psychological readiness are determined.

Key words: psychological readiness, future teachers, professional activities.

Отримано: 29.03.2017

УДК 159.922.6-053.6

О. М. Чайковська, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У ВЗАЄМИНАХ ПІДЛІТКІВ З РОВЕСНИКАМИ

У статті розглянуто особливості міжособистісних конфліктів в системі відносин підлітки-підлітки, а також основні чинники зростання конфліктності підлітків у їхніх взаєминах із ровесниками.

Ключові слова: особистість, взаємини, конфлікт, конфліктність, підлітки.

Постановка проблеми. Зростання напруженості у сучасному суспільстві обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та необхідність їх всебічного вивчення з метою нівелювання негативних наслідків та якнайповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку особистості. Знання чинників, які обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів, дозволяє розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфліктів завжди приваблювала дослідників і розроблялася представниками різних психологічних напрямків як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології.

В Україні проблему конфліктів успішно розробляють Н.М. Дорошенко, Т.В. Дуткевич, Г.В. Ложкін, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель, В.М. Радчук, О.Л. Світличний та ін.

У віковому аспекті проблему конфліктів вивчали Я.Л. Коломійський, Б.П. Жизневський, М.І. Тютюнник (конфлікти дітей дошкільного віку), Л.І. Божович, Т.В. Драгунова, В.І. Ілійчук, О.В. Первишева (конфлікти у підлітковому віці), І.М. Веренікіна та Л.В. Сімонова вивчали особливості конфліктів між учнями та вчителями.

Мета статті – проаналізувати психологічні особливості міжособистісних конфліктів у взаєминах підлітків з ровесниками.

Вклад основного матеріалу. Підлітковий вік – це період безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя як дорослої людини, до вибору спеціальності, до безпосереднього оволодіння нею та виконання відповідальних соціальних функцій.

Конфліктна взаємодія підлітків виникає в трьох взаємопов'язаних системах: «підліток–батьки», «підліток–вчителі» і «підліток–підліток». Важлива особливість поведінки підлітків – це довготривалі конфліктні відносини з оточуючими.

Основні причини конфліктів підлітків з однолітками – це незрозуміння інтересів, невміння уступати, розпускання пліток, несправедливе обвинувачення, наслідки, особливості характеру ровесників, суперечки, особиста неприязнь, а часто конфлікти виникають із-за дрібниць. Вступаючи в конфлікт підлітки, перш за все, хочуть довести свою правоту, добитися справедливості і нормальних відносин, а також поваги до їх думки, показати своє «Я». Підлітки використовують у своїх взаєминах всі конфліктні стилі. Домінуючим засобом вирішення конфліктів є прагнення довести, що інший у взаємодії підліток не правий.

Конфліктні відносини підлітків між собою сконцентровані на боротьбі за лідерство. Основними факторами

конфліктної поведінки є рівень самооцінки і статус. Однією з причин виникнення внутрішньоособистісного конфлікту у підлітків виступає неадекватна самооцінка. Часто самооцінка виявляється у підлітка внутрішньосуперечливою: свідомо він сприймає себе як значущу особистість, вірить у себе, у свої здібності, ставить себе вище інших людей. Але, разом з тим, підсвідомо він невпевнений в собі, що виявляється у переживаннях, пригніченому стані, коливаннях активності.

Наступним фактором, який впливає на самооцінку підлітка виступають його уявлення про те, що думають про нього інші люди. Формування Я-образу залежить від того, наскільки комфортно підлітки адаптуються в групах однолітків, до яких належать, а саме – шкільного класу. Отже, важливим є соціометричний статус в шкільному колективі. Він суттєво впливає на поведінку та самосвідомість підлітків. Підлітки часто конфліктують між собою у зв'язку з різними статусами, які вони займають в міжособистісних відносинах. Це, як правило, затяжні, довгі конфлікти, причини яких скриті від вчителів і тому вирішувати їх важко.

Для дітей середнього підліткового віку головна мета – бути визнаними членами групи, яка їх приваблює [4]. На цьому етапі вони дуже чутливі до критики чи негативної реакції з боку інших. Вони переживають з приводу того, що про них думають оточуючі, оскільки їх уявлення про власну особистість та самооцінка достатньою мірою відображають думку оточуючих.

Частина конфліктів, які спостерігаються, є наслідком протиріч, які виникають між високою самооцінкою і невідповідним їй реальним положенням учнів в класному колективі.

Істинними причинами конфліктів у підлітків є егоїзм, впертість, бажання «підтримати компанію», протиріччя загальних і особистих інтересів, незгода з думкою інших, труднощі спілкування з вчителями та батьками – все це створює об'єктивні причини для конфліктів в складній системі взаємовідносин.

Міжособистісні конфлікти, що відбуваються в умовах підліткової кризи, відзначаються вибухом неслухняності, негативізму, грубості, жорстокості у поведінці учнів. Конфлікт є одним із засобів самоутвердження особи, формування її активної позиції у взаємодії з навколишнім світом.

Деякі підлітки використовують агресивні дії, щоб продемонструвати свою «сучасність», так звану «крутизну», вміння протистояти життєвим труднощам і проблемам [1]. На жаль, у багатьох сучасних підлітків існує досить неадекватне уявлення про мужність, яку вони часто ототожнюють з грубощами, жорстокістю, агресивністю. Більш того, такі форми поведінки також провокують різними

способами масової інформації, референтними групами однолітків, (де забіякуватість, агресивність часто сприймається, як доказ мужності, самостійності) та деформації сім'ї, яка найчастіше не тільки не створює почуття психологічної захищеності, а й сприяє розвитку брутальності, демонстративної непокори.

Багато хто з таких неповнолітніх, підсвідомо протестуючи проти ролі аутсайдера в класі і своєму неправдивому (фальшивому) становищі, починають шукати способи самоствердження і знаходять їх в асоціалній поведінці, як у школі так і поза нею. Потім багато хто з цих хлопців попадає у колонії і далі діє феномен «пропущеного автобуса»: довідка про судимість замість атестата зрілості, новий арешт замість навчання у вузі чи влаштування на роботу, «доросла» судимість замість мобілізації в армію тощо [5].

Конфліктну поведінку підлітка слід розглядати як результат соціально-психологічного та фізіологічного розвитку дитини, який стався на основі досвіду поведінки у конфліктних ситуаціях.

Висновки. Отже, більшість конфліктів підліткового віку як зовнішнього, так і внутрішнього плану має соціальний характер та пов'язані з проблемами в такому важливому виді діяльності для підлітків, як спілкування. Саме проблеми у сфері спілкування з однолітками, невміння налаго-

джувати контакти, вирішувати конфліктні ситуації, несформованість навичок конструктивної, фасилітативної взаємодії й спричиняють конфліктність підлітків.

Список використаних джерел:

1. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / С.А. Беличева. – М.: РИЦ Консорциума «Социальное здоровье России», 1994. – 221 с.
2. Драгунова Т.В. Подросток / Т.В. Драгунова. – М.: Знание, 1976. – 96 с.
3. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління : навч. посібник / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
4. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс [пер. с англ. Э. Клейманова]. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
5. Рыбакова М.М. Конфликты и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

This article is dedicated to the features of interpersonal conflicts in the relations of adolescent teenagers, and the main growth drivers of teenager's conflict in their relationships with peers.

Key words: personality, relationships, conflict, teenagers.

Отримано: 29.03.2017

УДК159.962.5:923.35

О. А. Чеканська, кандидат психологічних наук

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПЕРІОД ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті аналізуються особливості емоційного і когнітивного розвитку особистості у юнацькому віці та в період ранньої дорослості як передумови для розвитку емоційного інтелекту – домінуючої складової успішної підготовки до професійної діяльності.

Ключові слова: емоційні процеси, когнітивні процеси, емоційний інтелект.

Актуальність проблеми. Особливий інтерес до професійного становлення майбутніх психологів зумовлюється високою соціальною значущістю цієї професії, стрімким зростанням її популярності та розширенням сфер застосування. Мінливі соціально-економічні й політичні умови розвитку суспільства актуалізують проблему розвитку індивідуально-професійних якостей студентів-психологів і, у тому числі, їх емоційного інтелекту [2].

Мета статті: теоретично обґрунтувати психологічні особливості емоційного інтелекту студентів-психологів.

На основі вивчення літературних джерел виявлено, що проблема емоційного інтелекту студентів-психологів є актуальною і на сьогодні залишається не до кінця з'ясованою. Розгляд концепцій емоційного інтелекту виявив наступне: загальним для різних концепцій є розуміння даного конструкта як здатності до впізнання, розуміння емоцій і управління ними як у внутрішньоособистісному, так і міжособистісному плані.

Гострота проблеми розвитку емоційного інтелекту студентів-психологів в умовах вищої професійної освіти обумовлена необхідністю виявлення психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту. Це дозволить, з одного боку, студентам-психологам задовольнити потреби у високому рівні розвитку емоційного інтелекту, а з другого – потребу суспільства у кваліфікованих фахівцях у сфері психології [2].

Емоційний інтелект був предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних учених: І.М. Андрєєва, І.Ф. Аршава, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Н.В. Коврига, Д.В. Люсін, Дж. Майер, Е.Л. Носенко, П.С. Саловой та ін.

Проблему особистості практичного психолога у процесі професійної діяльності розробляли: Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, Н. І. Пов'якель [1; 2; 3].

Теоретико-методологічний аналіз досліджень з даної проблеми дозволив представити емоційний інтелект як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і ін-

ших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності [3].

В структурі емоційного інтелекту виділяють: раціональний (гностичний), емоційний, конативний та комунікативний компоненти. В межах емоційного інтелекту виділяють його внутрішньоособистісний аспект (усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, адекватна самооцінка, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість) та міжособистісний аспект (включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію).

Емоційний інтелект виконує адаптивну, регулятивну і стресозахисну функцію. У сфері емоційних переживань емоційний інтелект грає регулюючу роль, сприяючи підвищенню рівня психологічного комфорту, в той час як в сфері міжособистісних відносин відіграє стимулюючу роль, спонукаючи до безумовного прийняття себе та інших.

Емоційний інтелект студентів-психологів розвивається у п'ять етапів. Перший етап – пізнання самого себе; другий має за мету навчитися управляти своїми емоціями й почуттями; на третьому етапі відбувається розвиток уміння студентів-психологів розпізнавати емоції інших людей, розуміти почуття партнера по спілкуванню; четвертий етап – оволодіння вмінням управління станами партнерів по спілкуванню; п'ятий етап – розвиток психологічного професіоналізму [2].

Уміння розпізнавати, управляти своїми емоціями та емоціями інших людей, здатність до емпатії є необхідними професійно значущими якостями психолога. Рівень якості підготовки спеціалістів визначається, поряд з іншими складовими професіоналізму, рівнем їх емоційного інтелекту, емоційною готовністю до професійної діяльності. Необхідність розвитку емоційного інтелекту обумовлена тим, що у фахівця мусить бути добре розвинена здатність до рефлексії як результату здатності розуміти власні емоції та емоції інших, що дає можливість об'єктивно оцінювати себе та інших в процесі професійної діяльності, виявляти внутрішньоособистісні та міжособистісні суперечності, шукати

шляхи їх усунення, вибудувати концепції професійного розвитку та стратегії її реалізації [1].

За результатами досліджень Е.Л. Носенко, емоційний інтелект студентів-психологів знаходиться в цілому на рівні вище середнього. За своєю структурою він однорідний. Рівень вираженості окремих компонентів емоційного інтелекту приблизно однаковий і практично не змінюється в процесі навчання. Показники міжособистісного та внутрішньоособистісного емоційного інтелекту мають тенденцію до високих показників і є практично ідентичними. У студентів-психологів краще розвинена здатність до розуміння емоційного стану людини на основі зовнішніх проявів, здатність викликати у людей ті чи інші емоції, ніж здатність до розуміння власних емоцій і управління ними, контролю їх вербального і невербального вираження. Студенти краще розуміють свої і чужі емоції, однак в більшій мірі схильні управляти емоціями інших людей, маніпулювати ними, ніж керувати своїми емоціями і їх вербальним вираженням. В цілому домінують показники середнього та високого рівнів парціального та інтегративного емоційного інтелекту [2].

Результати теоретичного дослідження проблеми визначили можливість в ході базової психологічної підготовки студентів прискореного розвитку емоційного інтелекту як інструменту професійної діяльності. Формування вмінь використання емоційного інтелекту студентів є складним завданням індивідуального саморозвитку.

Перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми емоційного інтелекту студентів-психологів в межах підготовки до майбутньої професійної діяльності. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в більш глибокому вивченні емоційної сфери особистості майбутніх психологів, зовнішніх та внутрішніх чинників формування емоційного інтелекту, визначенні впливу емоційного інтелекту на адаптацію та успішність подальшої практичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Амплєєва О.М. Основні принципи застосування емоційного інтелекту в ході фахової підготовки майбутніх психологів / О.М. Амплєєва // Наука і освіта. – 2012. – № 7. – С. 101–105.
2. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: [монографія] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
3. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М.Л. Смульсон. – К., 2001. – 276 с.

The features of emotional and cognitive development of a personality in the periods of youth and early maturity as pre-conditions of emotional intelligence development are analyzed – the latter as being a dominant constituent of a successful preparation for professional activity.

Key words: emotional processes, cognitive processes, emotional intelligence.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.04:376:616.7

О. В. Чонік, кандидат педагогічних наук

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлено особливості навчання дітей з ДЦП в умовах інклюзивного закладу.

Ключові слова: навчання, діти з ДЦП, загальноосвітній заклад.

На часі важливого значення набуває проблема інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Незважаючи на значну кількість освітніх нормативних документів, наукових досліджень, публікацій присвячених питанню інклюзивного навчання, допомогу корекційних педагогів та спеціального психолога, у вчителів загальноосвітніх шкіл виникає багато труднощів у роботі з цією категорією учнів.

В останні роки значними темпами зростає кількість дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема, з дитячим церебральним паралічем (далі – ДЦП). У корекційній педагогіці проблемі навчання і виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату присвячено праці Т.Д. Ілляшенко, І.Ю. Левченко, А.Г. Обухівської, О.В. Романенко, І.А. Смірнові, О.Г. Приходько, А.Г. Шевцова, Л.О. Ханзерук, О.В. Чеботарьової та інших.

Метою статті є висвітлення особливостей навчання дітей з ДЦП в умовах інклюзивного закладу.

Процес навчання і виховання учнів з ДЦП ускладнюється індивідуальними характеристиками, пов'язаними з їхнім діагнозом. ДЦП – це непрогресуюче важке захворювання, яке виникає у зв'язку з пошкодженням головного і спинного мозку до народження дитини, під час пологів або у ранньому віці. Основним симптомом при церебральних паралічах є рухові розлади, які у більшості випадків поєднуються з порушеннями мовлення, слуху, зору, інтелекту тощо. Порушення розвитку психічних функцій дітей із ДЦП є складним та різноманітним, проте не існує чіткого взаємозв'язку між важкістю рухових та психічних розладів. Важливого значення для розвитку дитини з ДЦП набувають ступінь обмеження діяльності, особливості соціального, зокрема, сімейного оточення.

К.О. Семенова виділила наступні форми ДЦП: спастична диплегія, подвійна геміплегія, геміпаретична, гіперкінетична, атонічно-астатична та змішана форми.

Враховуючи психофізичні особливості дітей з ДЦП, їхні можливості опанування навчальним матеріалом, потрібно значно удосконалювати процес навчання цих учнів в інклюзивних класах. Тому важливою проблемою є підготовка педагогів інклюзивних класів, в яких навчаються діти з порушеннями опорно-рухового апарату, оскільки вчителі не мають дефектологічної освіти. На думку О. Чеботарьової, зміст підготовки має охоплювати: 1) вивчення фізичного, психічного і мовленнєвого розвитку учнів з ДЦП; 2) визначення й урахування рівня психофізичного розвитку дітей у навчально-виховному процесі; 3) ознайомлення із специфічними методами і прийомами навчання, доступними технічними та дидактичними засобами навчання; 4) вивчення норм і вимог до організації та здійснення процесу їхнього навчання; 5) ознайомлення з особливостями співпраці з батьками дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

На початку навчального року вчителі з допомогою корекційного педагога і спеціального психолога повинні ознайомитися з рівнем психофізичного розвитку кожної дитини з ДЦП, вивчити рівень знань з навчальних предметів. Навчально-виховний процес в інклюзивних класах доцільно будувати на принципах індивідуалізації та диференціації з урахуванням індивідуальних психофізичних можливостей кожної дитини з метою добору адекватних прийомів, методів, засобів навчання для цієї категорії дітей, темпу навчальної діяльності, що сприятиме засвоєнню навчального матеріалу та особистісному розвитку учнів.

Побудова навчального процесу в інклюзивному класі передбачає адаптацію освітнього середовища, зокрема: розробку індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану, індивідуальної навчальної програми, добору необхідного навчально-дидактичного забезпечення, диференціацію навчально-виховного процесу тощо. Звичайно при цьому враховується рівень інтелектуального розвитку та ступінь ураження рухової сфери дитини.

Диференційований підхід освітнього процесу передбачає вибір освітньої програми навчання для учня відповідно до рівня інтелекту. Вид програми вказується у висновку психолого-медико-педагогічної консультації. Дитина з ДЦП із збереженим інтелектом навчається за програмами загальноосвітніх навчальних закладів, учень із затримкою психічного розвитку – за програмами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку, школяр із легким ступенем розумової відсталості – за програмами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Диференціація навчання полягає у виборі доступного змісту, темпу навчання, спеціальних методів викладу матеріалу, різною мірою допомоги у навчально-виховному процесі тощо. За інших умов про успішне засвоєння навчального матеріалу дитиною з ДЦП, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в інклюзивному класі говорити недоцільно.

Важливою умовою успішного навчання в інклюзивному класі учня з ДЦП є адаптація та модифікація навчально-виховного процесу.

Адаптація забезпечується у таких сферах, як освітнє середовище (адаптація умов закладу), процесі і засобах навчання (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання завдань; зміна темпу занять; вибір способу опитування учнів; чергування видів діяльності; вибору способів повідомлення педагогом матеріалу; адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки-підказки тощо).

Модифікація передбачає вибір доступного змісту навчання, спрощення навчального матеріалу відповідно до рівня інтелекту, порушень рухової сфери, мовленнєвих і сенсорних особливостей конкретної дитини з ДЦП.

Вчителям інклюзивних класів варто знати клінічний діагноз дитини з ДЦП. Оскільки труднощі, які проявляються в учня під час засвоєння навчального матеріалу на уро-

ках математики, читання, української мови, природознавства, географії, трудового навчання, фізичної культури, залежать від форми ДЦП.

Педагогам інклюзивних класів потрібно особливу увагу звертати на створення доброзичливої атмосфери у класі, формування позитивних взаємин школярів з ДЦП із ровесниками з типовим розвитком.

Важливо пам'ятати, що запорукою успішності спільного навчання дітей з ДЦП в умовах інклюзивного закладу є комплексна взаємодія батьків дітей і всіх спеціалістів, які працюють в інклюзивному класі, а саме: класного керівника, вчителів-предметників, корекційного педагога, психолога, асистента вчителя, соціального педагога та інших.

Перспективним напрямком є дослідження інших проблем інклюзивного навчання дітей з ДЦП.

Список використаних джерел:

1. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації фахівцям з організації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату: навчально-методичний посібник / А.Г. Шевцов, О.В. Романенко, Л.О. Ханзерук, О.В. Чеботарьова; за заг. наук. ред. А.Г. Шевцова. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.
2. Чеботарьова О. Навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах загальноосвітньої школи / О. Чеботарьова // Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: наук.-метод. зб. до Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2007. – С. 49–52.

In the article the peculiarities of education of children with cerebral palsy under the conditions of the inclusive institution have been analysed.

Key words: education, children with cerebral palsy, secondary institution.

Отримано: 29.03.2017

УДК 37.016:7

О. С. Аліксійчук, кандидат педагогічних наук

АНАЛІЗ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена проблемі впровадження методу аналізу творів мистецтва на уроках художньої культури. Розглянуто організаційно-педагогічні умови розвитку творчої самореалізації школярів на уроках художньої культури, які сприяють формуванню навичок навчально-виховної роботи на основі комплексного засвоєння предметів гуманітарного циклу.

Ключові слова: навчальний процес, художня культура, самоосвіта, активізація педагогічного процесу, аналіз творів мистецтва.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної школи на гуманізацію процесу освіти і різнобічний розвиток особистості дитини передбачає необхідність гармонічного поєднання навчальної діяльності, в межах якої формуються базові знання, вміння і навички, з творчою діяльністю, пов'язаною з розвитком індивідуальних задатків учнів, їх пізнавальної активності.

Одним із напрямів оновлення змісту навчання в школі є гуманітаризація освіти як процес пов'язаний з переосмисленням ролі й місця людини в соціумі. Уведення в програму шкіл курсу «Художня культура» для учнів-старшокласників створює сприятливий ґрунт для виконання завдань гуманітаризації. Означений курс орієнтований не стільки на те, щоб дати учням конкретні знання з історії та теорії мистецтва, а щоб сформувати гармонію внутрішнього світу особистості учнів зі світом естетичних цінностей, сприяти формуванню художнього смаку, довести, що світова й українська художня культура, шедеври якої створювались людством протягом віків, не є чимось абстрактним, відірваним від практичної діяльності сучасної людини.

Саме це завдання покликані розв'язати активні форми та методи урочної роботи. Це, в першу чергу, аналіз творів мистецтва на уроках художньої культури.

Аналіз творів мистецтва – один із важливих методів навчання на уроках художньої культури, оскільки він формує в учнів стійкий інтерес до пізнання творів мистецтва, допомагає формувати навички навчальної діяльності, має емоційний вплив на дітей, завдяки чому у них формуються більш міцні та глибокі знання.

Багаторічний досвід роботи педагогів підтвердив ефективність методу аналізу творів мистецтва. Варто акцентувати увагу на наскрізному принципі самоосвіти, на який опирається даний метод. Самоосвіта – провідний принцип, згідно якому основою навчального процесу є самостійна робота учнів по розширенню свого світогляду, розвитку навичок навчально-виховної роботи на основі комплексного засвоєння предметів гуманітарного циклу. На уроках художньої культури учні отримують не тільки обов'язкові домашні завдання, але і завдання для реалізації принципу самоосвіти (зокрема самостійний аналіз творів мистецтва). Виконуючи ці завдання, діти достатньо вільні і мають можливість для прояву творчої ініціативи. Результати самоосвіти оцінюються не стільки по якості оформлення звітної матеріалу, стільки по добросовісній роботі, динаміці росту творчих здібностей, активності сприймання матеріалу в широкому культурологічному контексті та глибокій історичній перспективі.

Аналіз основних досліджень з теми. Курс «Художня культура» був уведений в шкільну програму у якості обов'язкового лише з 2009–2010 н.р., але протягом тривалого часу він викладався як факультативний, що дало змогу вчителям накопичити певний досвід. Проблемою організації курсу та методики викладання світової художньої культури в школі займалися вчені: О. Костюк, С. Коновець,

Л. Левчук, Л. Масол, О. Рудницька, С. Соломаха, Т. Свистельникова, Т. Харламова та інші.

Наявність експериментальних авторських програм, що були розроблені протягом останніх десятиліть (Л. Кондратова, О. Щолокова, Л. Ващенко, Л. Масол, Н. Миропольська, З. Шевченко та інші), дозволяють зробити висновок, що провідні науковці приділяють увагу розробкам в галузі світової художньої культури вже досить давно. Зокрема особливості виховання школярів засобами різних видів мистецтва досліджувалися психологами (Л. Божович, С. Ігнат'єв, І. Кон, Г. Кудіна, О. Нікіфорова, Г. Петрова та інші). Визначенні ролі мистецтва в процесі виховання й розвитку особистості приділяли увагу М. Бахтін, І. Гончаров, Д. Джола, Б. Ліхачов, Б. Неменський, Ю. Фохт-Бабушкін, А. Щербо, Б. Юсов та інші. Однак, проблема дослідження методологічних засад й психолого-педагогічних основ викладання курсу «Художня культура» в школі є недостатньо обґрунтованою сучасними вченими.

Формулювання мети статті. Розглянути педагогічні умови застосування методу аналізу творів мистецтва на уроках художньої культури. Розглянути організаційно-педагогічні умови розвитку творчої самореалізації школярів на уроках художньої культури, які сприяють формуванню навичок навчально-виховної роботи на основі комплексного засвоєння предметів гуманітарного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На уроках «Художньої культури» мистецтво допомагає старшокласникам не тільки пізнавати предмети та явища, а йде далі – за розуміння, усвідомлення їх сутності та взаємозв'язку; не тільки відчувати емоції від прослуханих музичних творів чи літературних віршів, побаченої картини, а розвиває здатність співчувати та переживати духовні стани. Використання комплексного підходу у вивченні мистецтва старшокласниками веде від егоцентризму до гуманізму, альтруїзму; від споглядання естетичних об'єктів – до потреби створювати красу.

Мистецтво доводить свою творчу могутність і велич тому, що осягає всі сфери реального життя й людської свідомості, вводить у ці сфери новий досвід, нові мотиви, здійснює переоцінку цінностей, ставить перед собою дедалі нові проблеми, опановує новий зміст, реалізує нові форми.

Кожне покоління робить свій вибір, шукає свої засоби виховання соціально активної, морально сформованої, творчої особистості. Неможливо побудувати стратегію своєї життєдіяльності без урахування багатовікового духовного досвіду попередників. Зневажливе ставлення до вищих духовних цінностей призводить до порушення спадкоємності у розвитку суспільства і культури. Збереження цих надбань є завданням історичної значущості. Тому прогресивна педагогічна думка орієнтує педагогічний і культурний загал на необхідність збереження ціннісного ядра мистецтва, особливо в реалізації цього потенціалу у навчально-виховному процесі на уроці художньої культури у загальноосвітній школі.

Ефективність розвитку творчої самореалізації школярів на уроках художньої культури передбачає реалізацію певних організаційно-педагогічних умов, основні з яких перелічені нижче [3]:

- залучення учнів до мистецтва та накопичення власного позитивного досвіду творчості у різних видах мистецької діяльності з врахуванням вікових особливостей школярів;

- сприяння становленню учня як суб'єкта творчого процесу та утворенню позитивної «Я» – концепції. А саме: створення доброзичливої атмосфери; організація колективної творчості, в процесі якої учні мають можливість природно й невимушено, і водночас конструктивно, спілкуватися незалежно від рівня свого мистецько-творчого розвитку; організоване спрямування учнів до розв'язання спільних проблем духовного характеру та отримання взаємного морального задоволення від спілкування; створення ситуацій успіху з використанням «прихованих інструкцій», педагогічного навчання, авансування та визнання «персональної виключності» дитини; визнання активної ролі дитини та рівнозначності позицій дитини і дорослого, діалогічність стосунків; поступове зменшення допомоги школяреві в його творчих спробах; застосування проблемно-пошукових ситуацій, за допомогою яких учень навчиться самостійно вирішувати проблеми, здобувати знання, долати труднощі та відчувати задоволення від власних перемог;

- забезпечення можливостей найповнішого прояву творчого потенціалу учня: організація яскравих та динамічних творчих занять за принципами послідовності та поетапності пізнавально-творчої діяльності учня без використання інструкцій та зайвого теоретичного матеріалу; створення оптимальних зв'язків між навчальним матеріалом, творчими завданнями, плануванням діяльності та рівнем розвитку творчих здібностей школярів, їхніми інтересами, схильностями, потребами та досвідом; застосування індивідуально-диференційованого підходу; зняття регламенту на виконання завдань та надання учневі свободи думати, відчувати й діяти згідно із власними бажаннями; зняття страху перед помилками через пояснення їх пізнавального значення; оцінювання творчих успіхів дитини з позицій їхньої значущості як для самої дитини (для творчого розвитку її індивідуальності), так і для спільної справи;

- розуміння, прийняття і визнання проявів творчої самореалізації учня, яка передбачає застосування в навчально-виховному процесі активних форм і методів, спрямованих на формування духовних якостей та сталого інтересу до пізнавальної мистецької діяльності. Методи виховання мають ґрунтуватися не на механізмі зовнішнього підкріплення (заохочення і покарання), а на рефлексивно-вольових механізмах, на співпереживанні і позитивному емоційному оцінюванні, які апелюють, насамперед, до самосвідомості та свідомого, творчого ставлення людини до суспільних норм і цінностей;

- намагання вчителя проявити свою творчу особистість, здатність на власному прикладі демонструвати творчі можливості людини та виконувати функції тактовного й делікатного консультанта, який завжди підкаже, підтримає і ніколи не нав'язує свої погляди, залишаючи дитині свободу вибору.

На уроках «Художньої культури» пізнавальна діяльність школярів спрямована насамперед на вивчення духовних цінностей мистецтва. Для цього бажано використовувати методику аналізу творів мистецтва, яка має бути для учнів своєрідною програмою дослідження від пошуку потрібної інформації про факти і явища, зображені у творі, до розуміння їх гуманістично-ідейної сутності відповідно до особливостей конкретної історичної епохи.

Аналіз картин можна проводити за таким планом:

- жанр картини;
- художньо-культурний напрям, течія, стиль;
- композиційна своєрідність (опис переднього та заднього плану твору мистецтва у всіх подробицях);
- світлотіньове та колірне рішення (характеристика теплих та холодних тонів, відтінків);
- характеристика образів;
- провідна ідея твору.

За один урок не рекомендується аналізувати більше, ніж 1-3 твори. Наприклад: тема 3, 11 клас «Скульптура – гімн людині»: Мікеланджело «Оплакування Христа», «Давид», «Мойсей»; тема 4, 11 клас: «Образотворче мистецтво Італії» (Леонардо да Вінчі «Тайна вечера», Рафаель «Сікстинська Мадонна») [1]. За відведений час можна застосувати метод повторного сприймання та провести колективне обговорення. Саме колективне сприймання і вільне спілкування учнів є важливими умовами, які допомагають формуванню естетичного смаку, виникненню глядацького нахнення та інтересу до шкільного курсу художньої культури. Важливо мотивувати учням мету сприйняття твору. Тобто, пояснити, що твір демонструється заради учня, розвитку його світогляду тощо. Тоді учень мимовільно зосереджується на самому творі.

На підсумковому уроці для повторного показу та порівняльного аналізу можна обрати найхарактерніші твори різних митців на одну тему. Наприклад: тема 6, 11 клас «Фламандський і голландський живопис» (порівняння версій Рубенса та Брейгеля «Адам і Єва в раю»).

Під час повторного перегляду творів візуального мистецтва можна спробувати демонструвати їх у супроводі музики, а також запропонувати учням уявно перенестися у часовий простір в якому перебувають герої художніх творів. Учні повинні подумки опинитись у середовищі спостережуваних образів, вникнути в їх життя, співпереживати їх відчуття. При емпатійному, співчуваючому сприйнятті досягається розблокування відчуттів і думок учнів. Крім емоційно-образного принципу поєднання на уроках художньої культури творів живопису та музики добре зарекомендував себе і тематичний підхід до них, при якому вчитель звертає увагу учнів на багатогранність оточуючого їх світу. Музика, що супроводжує показ тематичних слайдів, чи репродукцій, поглиблює увагу, сприяє кращому засвоєнню матеріалу і створює життєстверджуючий настрій. Твори образотворчого мистецтва, скульптури, як і твори музичного мистецтва можуть бути класифіковані відповідно до емоцій, що виникають під час їх сприймання. Наприклад:

Рафаель «Сікстинська Мадонна», «Мадонна Літта» – Ф. Шуберт; Дж. Качіні «Ave Maria» (спокій);

Рембрандт «Адам і Єва»

Рубенс «Адам і Єва в раю» – Фрагмент ораторії Гайдана «Створення світу» (піднесеність);

Мікеланджело «Оплакування Христа» – Моцарт «Реквієм» (печаль);

Рембрандт «Луда повертає 30 срібняків» – Бах: кантата № 55 «Я нещасна людина»; кантата № 13 «Мої зітхання, мої сльози» (розпач);

Рембрандт «Повернення блудного сина» – Альбіоні «Адажіо» (надія).

На уроці «Художньої культури» вчителю доводиться весь час користуватись не оригіналами, а лише репродукціями та діапозитивами. Потрібно акцентувати увагу учнів на тому, що зміст використання репродукцій на уроці не в тому, щоб замінити оригінал, а в тому, щоб слугувати опорою розповіді вчителя.

Шкільна освітня система повинна орієнтуватися на створення такого середовища, в якому будь-які знання стимулювали б не тільки загальний процес розвитку особистості, а й її прагнення до самопізнання та саморозвитку. Перспективи розвитку людства на сучасному етапі можуть стати реальністю лише за умов звернення суспільства до мистецьких цінностей та реалізації системи формування духовних потреб підростаючого покоління.

Список використаних джерел:

1. Масол Л.М. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний цикл 5-11 класи / Л.М. Масол, Н.С. Миропольська. – К., 2005. – С.184-231.
2. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання: Метод. посібник / А. Панченко, О. Пометун, Т. Ремех. – К.: А.П.Н., 2003. – 223 с.
3. Формування образного мислення [Науково-методичне видання] / за ред. Л. Масол, В. Рагозіної, М. Скирди. – Нью-Йорк; Київ, 2001. – 78 с.

The article is sanctified to the problem of introduction of method of analysis of works of art on the lessons of world artistic culture. The organizationally-pedagogical terms of development of creative self-realization of schoolboys are considered on the lessons of artistic culture which assist forming

of skills of educational-educator work on the basis of the complex mastering of the articles of humanitarian cycle.

Key words: educational process, artistic culture, self-education, activation of pedagogical process, analysis of works of art.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.147.091.31-059.2:784.1

Т. В. Борисова, кандидат педагогічних наук

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВИКОНАВСЬКОГО АРТИСТИЗМУ УЧАСНИКІВ СТУДЕНТСЬКИХ ХОРОВИХ КОЛЕКТИВІВ

Стаття присвячена пошуку шляхів вирішення проблеми оптимізації виконавської підготовки співаків хору. Основна увага зосереджена на виокремленні методичних засад розвитку артистичних умінь і навичок виконавців хорової музики. Акцентовуються твердження щодо значущості творчої уяви, емоційної пам'яті, міміки, пантомімічних засобів у хоровому виконавстві.

Ключові слова: хоровий спів, студентський хор, вокально-хорова підготовка, концертна діяльність, артистизм, уява, емоційна пам'ять, міміка, пантоміміка.

Хорове мистецтвом є, ймовірно, одним із найдемократичніших серед усіх інших мистецтв, адже за його допомогою у всі часи людство намагалось висловити своє уявлення про оточуючу дійсність, передати свої думки, почуття і сподівання, розкрити таємниці своєї душі.

Саме тому хоровий спів завжди знаходиться в центрі дослідницької уваги великої кількості вчених різних галузей знань, які повсякчас здійснюють активний пошук розгадки феномену хорового співу, а також віднайдення шляхів його популяризації у сучасному світі.

Загально визнаним є те, що кінцевою метою роботи хорового колективу є художньо-виразне виконання хорового твору, якого можливо досягти лише комплексно володіючи строем, ансамблем, взаємопов'язаними із вокальною технікою виконавців, їх умінням цікаво і переконливо, у відповідності із авторським задумом, розкрити зміст твору, надати йому чітку форму, досягти повної образно-емоційної виразності.

Варто зазначити, що майстерність учасників хорового колективу полягає не лише у їх особистому захопленні високою енергетикою музики, а насамперед, передбачає прагнення донести до слухачів закодовані смисли музичної думки композитора, поділитись почуттями, закладеними автором твору, які вони намагаються відтворити. Відтак, виконавська майстерність співаків хору, окрім комплексу відшліфованих елементів хорової звучності передбачає ще й здатність до глибокого осягнення змісту хорового твору, виявлення власного ставлення до його художніх образів, артистичного втілення музично-образного матеріалу.

Так, однією із суттєвих характеристик високопрофесійного хорового виконавця, який виступає самотутнім транслятором естетичних послань композитора, є розвиненість у нього творчої уяви. Варто вказати, що уява у цьому контексті розглядається як творча діяльність, здатність видозмінювати образи, ідеї і підпорядковувати їх відповідно до власних позицій, міркувань, ідеалів тощо. Видатний театральний діяч і педагог К.С. Станіславський з цього приводу зазначав: «Без роботи уяви не обходиться жоден, навіть підготовчий, момент творчості. Тому в першу чергу треба розвивати життя своєї уяви. Це досягається систематичними відповідними вправами» [3, с.447-448].

Саме тому в процесі вокально-хорової підготовки студентів варто приділяти значну увагу прослуховуванню якомога більшої кількості якісної хорової музики, формувати досвід занурення у внутрішній світ її авторів, аналізувати почуття, що виступали рушіями у створенні музичної думки тощо.

Учасники студентського хорового колективу повинні в процесі такої роботи навчитись ставити себе на місце композитора, який створив хоровий твір, або на місце персонажів хорової музики, прагнути зрозуміти їх почуття та переживання, навчитись аналізувати їх і формулювати щодо них власні оцінні судження.

Вагомою складовою виконавсько-артистичної майстерності хорового співака є також розвиненість умінь застосовувати в процесі хорового співу емоційну пам'ять.

Ефективним в плані формування навичок застосування емоційної пам'яті в процесі хорового виконавства є виконання завдань такого типу: із переліку репродукцій картин, фотографій, стоп-кадрів кінофільмів або фрагментів театральних вистав дібрати такі, які за настроями найбільш відповідають емоційному плану визначеного хорового репертуару. Потім варто запропонувати проаналізувати свою добірку на предмет зовнішніх характеристик персонажів, які сценічно втілюють, відтворюють певну емоцію і спробувати втілити деякі із них в процесі власного виконання хорового твору.

Надзвичайно ретельно слід працювати із учасниками студентського хорового колективу й над таким важливим елементом музично-артистичної майстерності, як міміка (рухи м'язів обличчя, які відтворюють внутрішній емоційний стан).

Варто зауважити, що міміка є надзвичайно могутнім засобом сценічної комунікації музичного виконавця і слушачької аудиторії, оскільки саме вона може надати вичерпну інформацію щодо того, що виконавець відчуває, адже очі, погляд, вираз обличчя здатні повідомити глядацькій залі набагато більше, ніж точно відтворена мелодична лінія або вимовлені слова.

Значну роль (особливо для сценічної презентації деяких зразків оперної музики, хорів сучасних композиторів тощо) має також розвиненість у учасників хорового колективу пантомімічних умінь і навичок. Слід пам'ятати, що пантоміміка, рухова, тілесна виразність має тісно пов'язуватись із мімічними засобами і сукупно віддзеркалювати усі найтонші прояви внутрішнього життя виконавців відповідної хорової музики. З цією метою досить ефективно проводити із учасниками хору своєрідні заняття-тренінги з використанням елементів жестово-рухової інтерпретації хорового матеріалу.

На початкових етапах такої роботи варто застосовувати полегшені варіанти завдань, які окреслюються пластичною ретрансляцією музично-образного матеріалу.

Зміст таких творчих завдань передбачає відтворення студентами засобами жесту та руху образної тематики хорового твору. Найпростішим різновидом є використання безпосередньо у процесі хорового виконавства рухів та жестів імітаційно-ілюстративного характеру. У якості «постановочного» матеріалу можуть виступати ті хорові твори, в основі яких лежить яскрава та чітко виражена рухово-зображальна сюжетна програма. Викладач може на початку виконання такої роботи запропонувати студентам зразок імітації або ілюстрації означеного програмою-сюжетом хорового твору явища або процесу засобами театральних жестів та рухів.

У даному контексті варто зауважити, що хорові твори, які пропонуються студентам для виконання таких завдань, мають бути в кінцевій фазі традиційного вокально-хорового вивчення, що унеможливуватиме вплив окремих негативних психологічних факторів, зокрема невпевненості у своїх діях, і зосереджуватиме увагу учасників хорового колективу на артистичному аспекті виконавської інтерпретації пісні.

Творчі завдання з театралізованого хорового виконавства наступного етапу більш ускладнені. Вони спрямовуються на відшліфування практичних умінь театрального збагачення емоційно-естетичних характеристик музичного образу з метою надання їм максимальної масштабності, колоритності та глибини. Такому виду творчої роботи притаманне більш глибоке проникнення у емоційно-естетичну сутність музичного матеріалу й, відповідно, більша ускладненість техніки. Зміст цих завдань полягає у жестово-руховій інтерпретації символічно-узагальненого характеру. Використання елементів символічної образності у театралізованому хоровому виконавстві передбачає пошук певної рухово-жестової системи, яка асоціювалась би з естетичною ідеєю та емоційною суттю музичного твору.

На початковій стадії виконання завдань з символічно-образної жестово-рухової інтерпретації музичного твору доцільним є проведення бесіди студентів та викладача, який веде заняття, мета якої полягає у з'ясуванні характеру їх художньо-естетичних або емоційних уявлень про твір, в обговоренні найбільш яскравих рис творчого почерку композитора та поета, історико-культурних особливостей епохи, у якій жили та творили автори, оригінальних зразків виконавського трактування твору тощо.

Після здійснення такого обговорення студенти можуть приступати до безпосереднього пошуку певного варіанта жестово-рухової конструкції, яка символічно передавала б їх узагальнені уявлення про емоційно-естетичну образність даного музичного твору, та подальшого запровадження її у процес хорового виконавства.

У якості підсумку зазначимо, що артистичні уміння і навички є надзвичайно важливою складовою музично-

виконавської майстерності учасників студентського хорового колективу. Цілеспрямовано розроблені і органічно впроваджені у площину фахової підготовки студентів артистично-орієнтовані завдання здатні сприяти формуванню високомайстерного у виконавському сенсі музиканта, здатного не лише самому осягнути закладені у хоровому творі почуття, думки, прагнення, емоції, ідеї, а й правдиво і рельєфно донести ці послання до широкої концертної публіки, досягти глибокого духовно-естетичного відгуку у поціновувачів шедеврів хорової музики.

Список використаних джерел:

1. Лашенко А.П. Хоровая культура: аспекты изучения и развития / А.П. Лашенко. – К.: Муз. Україна, 1989. – 136 с.
2. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі / А. Мархлевський. – К., 1986. – 174 с.
3. Станиславский К.С. Работа актера над собой / К.С. Станиславский // Собр. соч. : в 9 т. – М.: Искусство, 1985. – Т. 3, ч. 1: Работа над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика. – 479 с.

This article is about to tackling the problem of optimizing performance training choir singers. The main focus is on singing methodological principles of artistic skills of choral music performers. Accentuated statements about the importance of imagination, emotional memory, facial expressions, pantomime means in choral performance.

Key words: choir, student choir, vocal and choral training, concerts, artistry, imagination, emotional memory, facial expressions, pantomime.

Отримано: 05.04.2017

УДК 78.089.7

А. М. Боришляк, кандидат мистецтвознавства

ОСОБЛИВОСТІ РИТОРИЧНОЇ ПОБУДОВИ БАХІВСЬКИХ КЛАВІРНИХ ТВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню риторичного мислення Й. С. Баха та риторичних принципів побудови його клавірних творів. Розглядаються риторичні етапи творчого процесу композитора, зокрема, музично-риторичні фігури як смислові конструкції.

Ключові слова: музична риторика, музично-риторична фігура, риторичне мислення, смисл.

В епоху бароко риторика набула найвищого розквіту та стала основою музичного мислення багатьох митців, зокрема і Й. С. Баха. Саме «кодіфікація відношення слова і образу» (А. Михайлов), що характерна для даної епохи, залишає майбутнім поколінням широке поле для пошуків і розкриття сакрального значення музичного лексикону музикантів бароко та їхнього мислення. Музична риторика створює своєрідну школу ораторського мистецтва, що опирається на риторичні й виробляє власну систему музичних прийомів із чітко зафіксованими положеннями та правилами. Надбання минулого століття міцно вкорінюються не лише в теорію, але й в музичну практику.

Питання осмислення риторичних принципів в творчості Й. С. Баха цікавить як музикознавців, педагогів, так і виконавців. До нього звертаються А. Швейцер і Б. Яворський, Я. Друскін і О. Захарова, В. Носіна і С. Серенко та інші, але досі залишається не до кінця вивчена та невичерпна сфера риторичних прийомів, якими користувався композитор.

Отже, **мета статті** – розкриття риторичних аспектів клавірної творчості Й. С. Баха.

Розглядаючи творчість Й. С. Баха, слід підкреслити, що риторичне мислення було невід'ємною частиною його музичного мислення. Оскільки риторичне мислення стає частиною композиторської техніки епохи бароко, виникає «риторичний тип творчості», який сучасний вчений О. Михайлов визначає, як такий, коли митець має справу із дійсністю, «впорядкованою згідно з відомим правилом, що перетворюється в слово мистецтва завдяки відомим типізованим слово-образам, які вбирають в себе реальність, але і зразу ж накладають на неї відому схему розуміння» (цит. за [1, с.203]).

Риторичні принципи суттєво вплинули на основні складові музики. Великого поширення набувають вчення про композиції з опорою на музичну риторичну, які отримують назви «Musica poetica» (розмовляюча музика – термін введений кантором Лістеніусом в 1537 р.), а в німецькій теорії музики виникає новий тип композитора – «Musicus poeticus», що поєднав знання музиканта-теоретика, музиканта-творця та ремісника. В музичну риторичну переходять не лише головні завдання, сформульовані ще античним ораторством: вчити, втішати, хвилювати, але й принципи та етапи творчого процесу. Традиційно риторика включала п'ять частин:

Винахід думок, або інвенцію (лат. inventio – «винахід, відкриття»), де описувалися джерела винаходу, а також система прийомів знаходження матеріалу, пошук аргументації.

Розміщення думок, або диспозицію та розробку матеріалу мови (лат. dispositio – «розміщення, розташування», elaboratio – «розробка») – розміщення аргументів.

Виразження думок, чи елокуцію (лат. – «спосіб вираження»). Частина поділялась на три розділи – вчення про відбір слів, їх сполучення та вчення про фігури і тропи. Часто частину називали прикрашання (decoratio), підкреслюючи вагомість останнього розділу.

Запам'ятовування, або меморію (лат. memoria – «пам'ять, спосіб запам'ятовування») – рекомендації для розвитку пам'яті.

Вимовляння, чи акцію (лат. – actio «дія, діяльність»).

Частини були нерівноцінними та нерівномірно розробленими класичною риторикою. Музично-риторична теорія плідно розробляє дві частини творчого процесу красномовства – диспозицію та декорацію. Музична риторика напружує власний «лексикон» за яким закріплюється певна семантика. Із вчення про музично-риторичні фігури почина-

ється теорія музичної виразності. В деякій мірі музичну риторичну можна вважати історичною попередницею семіотичного методу в музикознавстві. Широкого застосування набули такі терміни, як тема, мотив, фраза, період, речення, експозиція, розробка, закінчення, які своїм походженням завдячують риторичній диспозиції та елаборації. Музично-риторичні принципи розміщення матеріалу стали фундаментом класичних музичних форм, зокрема, сонатної.

Законо риторики широко використовували композитори добахівської і бахівської епохи. Інакше не могло й бути, так як це була їх мова, їх образ мислення. Й. С. Бах добре знав закони риторики та майстерно користувався риторичними фігурами. Для створення конкретного чуттєвого образу, афекту композитор використовував як окремі музично-риторичні фігури, так і їх сукупність та синтез. Бах служив при церкві, а для церковного музиканта знання риторичних фігур було особливо необхідним, так як органіст проголошував на службі свого роду «музичну проповідь».

Важливу роль, як носіїв інформації, риторичні фігури відіграють в клавірній музиці Баха, де втрачається безпосередній зв'язок з першоджерелом (словом) та посилюється умовність чуттєвого сприйняття музичного матеріалу і глибинного смислу. Змістовне навантаження в основному лягає на риторичні фігури, які створюють «будівельні цеглини» твору. Вони надавали композитору більше творчої свободи, так як введення хроматизмів, дисонансів, відхилення від діатоніки, а також різноманітні повтори та паузи порушували норми строгого стилю.

Бах майстерно поєднав три аспекти духовної музики: символічний, риторичний та екстатичний, завдяки яким музика впливає на слухачів, на що звертає увагу Е. Уілсон-Діксон: «музика, як і інші види мистецтва, – це реакція людини на той порядок і ті закони, які пронизують творіння Бога... Так музика, що створена та виконується людськими істотами, стала символом нескінченно більш великих мелодій і співзвуч, створених Богом» [3, с.8, 10].

Жанровим джерелом духовної музики Й.С. Баха (згідно концепції Яворського, «Добре темперований клавір» є музично-етичним тлумаченням образності і сюжетики християнської міфології) стає протестантська проповідь. Його

твори ввібрали в себе всі найкращі досягнення попередників, стали своєрідними музичними осмисленнями релігійної ідеї та тлумаченнями Святого Писання. Музика була основним засобом впливу на релігійні почуття християн того часу, бо їй належало значне місце в лютеранській церковній традиції. Разом зі словом музика є «найбезплотнішим, отже, найдуховнішим з людських створінь, більш наближеним до Бога, на відміну від багатокольоровості живописних полотен, чуттєвої краси скульптур та золотих прикрас розкішних католицьких соборів, які демонстрували земне багатство римської церкви» [2, с.71]. Йоганн Себастьян своїми музичними творіннями не стільки коментує, скільки розтлумачує текст.

Таким чином, музична риторика перетворюється на міцний фундамент побудови бахівських клавірних творів, а риторичні фігури створюють мікрорівень (за К. Берденниковою) смислової конструкції твору. Застосування музично-риторичних фігур було частиною композиторської техніки Баха, його музичною мовою.

Список використаних джерел:

1. Барсова И.А. Поздний романтизм и антиромантизм в свете риторического типа творчества (опыт рассуждения) / И.А. Барсова // Научный вестник Национальной музыкальной академии им. П.И. Чайковского : [зб. ст. / гол. ред. И.М. Юдкін]. – К. : НМАУ ім. П. Чайковського, 1999. – Вип. 6: Musical art et scientia : книга на честь 70-річчя Н.О. Герасимової-Персидської. – С. 202–218.
2. Берденникова Е. Избранные статьи. Воспоминания / Е. Берденникова // Київське музикознавство. – К., 2007. – Вип. 24. – 268 с.
3. Уилсон-Диксон Э. История христианской музыки / Э. Уилсон-Диксон. – СПб. : Мирт, 2001. – 427 с.

The article investigates rhetorical thinking of J.S. Bach and rhetorical principles of building his clavier works. We consider the rhetorical stages of the creative process of the composer, including musical and rhetorical figures as semantic structures.

Key words: musical rhetoric, musical-rhetorical figure, rhetorical thinking, sense.

Отримано: 05.04.2017

УДК 730(477)"20"

А. Г. Бренюк, кандидат мистецтвознавства

УКРАЇНЬСЬКА СКУЛЬПТУРА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті коротко висвітлюється стан сучасної української скульптури сьогодні та прогноуються перспективи її розвитку в майбутньому.

Ключові слова: скульптура, мистецтво, сучасність.

Розвиток сучасного українського мистецтва спричиняє сьогодні багато запитань як з боку фахівців у царині мистецтва, так і зі сторони звичайного глядача. Розмаїття видів, технік і стильових забарвлень сучасних мистецьких творів часто викликає нерозуміння того, яким є сьогодні український мистецький простір і яким він буде через, скажімо, років десять? Багатьох тривожить і питання, чи не втратить професійне українське мистецтво свою національну своєрідність через надмірне захоплення західноєвропейськими модами.

Дані питання і проблеми нерідко висвітлюються сучасними українськими науковцями, мистецтвознавцями, критиками мистецтва та самими митцями в пресі, різних роду мистецьких виданнях та на сторінках Інтернету. Але, через недостатність фахової літератури з сучасного мистецтва та відсутність єдиного загальноприйнятого визначення сучасного українського мистецтва, ці висловлення часто є суперечливими і неоднозначними, як і самі художні твори.

Українська сучасна скульптура, яка не може розвиватися поза загальними культурно-мистецькими процесами, які відбуваються в державі сьогодні, через різноманітність стилів, технік і матеріалів, а також самих засобів художнього вираження, теж не може бути «пофарбованою» у єдиний колір.

Мета статті – дати коротку оцінку стану сучасної української скульптури сьогодні та спробувати передбачити її розвиток у майбутньому.

До початку ХХ століття від скульпторів очікували створення більш-менш точних (нехай іноді сентиментальних або ідеалізованих) образів реального миру. Лише вкрай рідко скульптура ставала формою самовираження особистості майстри. Скульптор працював, як правило, у камені, глині або бронзі. В ХХ столітті гримнув різке і стрімке розрив з старими традиціями, що принесло революційні зміни в скульптурне мистецтво. Велика різноманітність нових напрямків, стилів, тематики й матеріалів обдарило людство незліченим багатством нових дивних створінь [1].

Упродовж ХХ століття деякі українські скульптори, переймаючи досвід західноєвропейських колег, часто зверталися до втілення у своїх пластичних формах різних напрямків авангардного мистецтва. Інші не переставали бути відданими принципам мистецтва соцреалізму. Кінець ХХ – початок ХХІ століття приніс українським скульпторам те відчуття свободи у творчості, до якого так прагнули митці, які довго перебували під тиском радянської влади.

Насамперед це проявилось у зміні тем і засобів художнього вираження, використанні нових, «не класичних» для мистецтва скульптури матеріалів, застосуванні нетра-

диційних, іноді й авторських технік, появи нових вибагливих форм.

Український пересічний глядач, часто зовсім не знайомий з новаторськими творами західної скульптури і вихований переважно на традиція академічного мистецтва, був зовсім не готовий до такого мистецького перевороту. Як приклад, можна згадати скульптурні композиції відомого українського скульптора з Хмельницького Миколи Мазура, який створив для дитячого майданчика власного міста серію скульптур з металобрухту з елементами кінематики. Жителі міста тоді не відразу зрозуміли такий сучасний варіант української скульптури, навіть не зважаючи на те, що до подібних експериментів декількома десятиліттями раніше вдавався відомий усім Пабло Пікасо. Але сьогодні, коли українське суспільство вже не здивуєш подібними творами, металеві образи Миколи Мазура виглядають навіть досить традиційними поряд з незрозумілими формами, відлитими, наприклад, із застиглої фарби.

Вплив західних новаторських тенденцій звичайно можна простежити в багатьох творах сучасної української скульптури, проте не варто стверджувати, що українські майстри вдаються до їх точного копіювання. Є дещо, що кардинально відрізняє скульптурні художні образи митців українського простору. У той час, як екстравагантні майстри пластики експансивної цивілізації Заходу відкидають традиційну академічну основу, довіряючи лише власним «космічним хвилям» ідей, українські скульптори віддають належне і примхливій сучасності, і благородному академізму [2].

Працюючи над створенням скульптурних творів, вони рідко надають перевагу якомусь конкретному напрямку, або обмежують себе у виборі техніки чи матеріалу, зазвичай вони підлаштовують їх під втілення своїх творчих задумів. Звідси і таке різноманіття стилів, технік, матеріалів і кольорів, іноді, навіть, у творчому доробку одного скульп-

тора. Проте є і такі майстри, які працюють переважно в одній манері чи техніці, а їх твори, з характерною стильовою єдністю, легко упізнаються за власним почерком їх автора. Такими є роботи Олега Пінчука.

Різноманітна сучасна українська скульптура і за своїм емоційним насиченням, яке також залежить від того, що саме хоче сказати скульптор своєю роботою. І тут за допомогою обрисів і ритмів, кольору і фактури, світлотіньових ефектів сучасні скульптори передають найрізноманітніші емоції і почуття: від гармонії спокою до емоційного «виверження».

Таким чином, палітра сучасної української пластики вражає різноманіттям ідей та підходів. І хоча українська скульптура не проходила азбуки модернізму й постмодернізму, у творчості окремих «просунутих» скульпторів сталося щось на кшталт «накладання» окремих модерністських та постмодерністських ідей на академічну основу [2]. Маючи таке міцне підґрунтя і будучи відкритою до будь-яких новаторських тенденцій, вона рішуче продовжує підкорювати мистецький світовий простір, не втрачаючи при цьому зв'язку з національними традиціями.

Список використаних джерел:

1. Сучасна скульптура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldarthistory.com.
2. Українські скульптори: талант та реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/2011/02/ukrajinski-skulptory-talant-i-realii>.

This article briefly highlights the state of modern Ukrainian sculpture today and predicted prospects of its development in the future.

Key words: sculpture, art, modernity.

Отримано: 05.04.2017

УДК 0022(477)«14»

В. Й. Бучковський, асистент

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу передумов виникнення й становлення українського книгодрукування, характеристикі постатей, які внесли вагомий внесок у розвиток українського книгодрукування.

Ключові слова: рукописна книга, книгодрукування, першодрукар.

Книгодрукуванню в східних слов'ян передувала шестисотрічна історія рукописної книги, якій належить видатна роль у розвитку вітчизняної культури й освіти. В експозиції музею Івана Федорова виставлені факсимільні копії рукописних книг, що були у вжитку на території Західної України й збереглися до наших днів у фондах Львівського музею українського мистецтва. Найстаріша серед них – «Пандекти Антіоха» – датується 1307 роком. Характерною пам'яткою українського мистецтва є рукописне Пересопницьке Євангеліє, складене в 1556-1561 рр. Елементами слов'янської рукописної книги є писана кінвар'ю в'язь, багатоколірні заставки, що являють собою складні переплетення геометричних фігур з рослинним орнаментом або зображеннями фантастичних тварин і птахів, а також витіюваті, розфарбовані ініціали, майстерно виконані мініатюри, розкішно декоровані тиснення і металевими прикрасами шкіряні чи бархатні оправы. Усі ці особливості, що склалися протягом століть, увібрала в себе східнослов'янська друкована книга.

Історія українського книгодрукування всебічного досліджувалася багатьма вченими (Видашенко М.Б., Розум О.Ф., Машталір Р.М., Ковба Ж.М., Огієнко І., Феллер М.Д. та ін.) Дослідники відзначають глибоку й нерозривну спадкоємність книги друкованої від рукописної. Наприкінці XV ст. переписування – справа трудомістка й досить дорога – не могло задовольнити всезростаючий попит на книгу. Це було під силу лише друкарському верстату.

Розпочею з європейського друкарства, винайденого 1441 р. Гутенбергом Йоганесом (Йоганном) (між 1394-1399, або 1406-1468) – німецьким друкарем, винахідником кни-

годрукування в Європі. (1440 р. – умовна дата винайдення книгодрукування Йоганом Гутенбергом.) В основі європейського друкарства, винайденого Гутенбергом, лежить поєднання двох основних принципів: одержання дзеркального зображення з рельєфної форми та набірний характер цієї форми, виготовлюваної з металевих літер. Перший принцип: вирізьблене в дереві чи металі зображення, якщо на нього нанести фарбу й притиснути до відповідного матеріалу, дасть на цьому матеріалі дзеркальний слід – відбиток. Цей дуже складний спосіб друкування Гутенберг докорінно змінив: він зробив форму набірною. Тепер текст сторінки не треба було щоразу вирізьблювати. Його склали з черенок-літер. Набрану сторінку можна було розбирати й з тих літер робити нову смугу. За цим принципом, який становив суть відкриття Гутенберга, середньовічні гуманісти назвали новий спосіб друку *типографія* (від старогрецького *типос* – зразок, *графо* – писати). Черенки із зображенням літер відливали в ювелірно точних мідних матрицях, що їх одержували вибиванням пуансонами – штампами, вирізьбленими в дуже твердому металі. Винахід друкарства покликав до життя низку складних технологічних процесів: різьблення пуансонів, виготовлення (вибивання) матриць, виливання в матрицях літер – шрифтоливарну справу. Для друкування створили прес (гніт). Необхідним знаряддям друкарської справи став також невеличкий пристрій з основою й трьома боковими стінками, розташованими під прямим кутком, в якому набиралися рядки тексту (зараз він називається верстаткою), і ящик, поділений на гнізда, в яких зберігалися літери – каса. Майстер брав літери з каси й ставив у верстатку. Коли набиралося кілька

рядків однакової довжини, він виставляв набір на спеціальну дощечку, а коли збиралася ціла сторінка набору, вставляв її в металеву раму, в якій переносив у прес для друкування. За годину сторінку можна було відтиснути до ста разів. Коли одержували належну кількість відбитків, раму з набором виймали зі стану, набір розбирали й літери розкладали в гнізда каси [6, с.11-21; 7, с.27, 44, 84; 9, с.391].

Усього через кілька років після винайдення друкарського верстата світ побачила перша друкована книжка Юрія Дрогобича «Прогностична оцінка поточного 1483 року» (або «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича із Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету»). Збереглося два екземпляри цієї праці: один – у бібліотеці Чарторийських у Кракові, другий – у Крайовій бібліотеці в Штутгарті; проте він переданий на постійне зберігання в бібліотеку Тюбінгенського університету (Німеччина). Написана книга латинською мовою, яка в ті часи була міжнародною мовою науки. Юрій Дрогобич (Юрій Михайлович Котермак) (бл. 1450-1494) – учений-енциклопедист, освітній і культурний діяч. Учений у галузі астрономії, астрології, математики, перший з відомих докторів медицини, зачинатель української гуманістичної культури. Репрезентував Україну в Західній Європі.

Друкована книга становила синтез графічного мистецтва та поліграфічної техніки. Перші книги, друковані кирилицею, з'явилися 1491 р. в краківській друкарні Швайпольта Фіоля. Фіоль Швайпольт (? XV ст. – 1525, або 1526) – першодрукар, винахідник. Піонер східнослов'янського кириличного друкарства. Засновник книгодрукування в Україні. Гаптар по шовку, перший друкар слов'янських кирилических книг. Надруковані ним інкунабули (краківські слов'янські видання 1491 р.) призначалися переважно для українців і мали особливості живої української мови. Таким чином, українці стали другим слов'янським народом після чехів, які почали використовувати для своїх потреб друковані слов'янські книги.

У книзі «Історія українського друкарства» І. Огієнко особливу роль відводить фундаторові постійного друкарства на українській землі Іванові Хведоровичу (відомому в нас як Іван Федоров). Іван Огієнко пише: «Хведорович не був звичайним собі друкарем – він перший заклав нам пос-

тійне друкарство у Львові та Острозі, він був тим мужем, що започаткував нам уже новочасну добу в історії української культури» [5, с.250-251].

Продовження дослідження історичних передумов виникнення українського книгодрукування (І. Федоров; друкарні Федора та Гедеона Балабанів; С. Плетенецький купец в м. Стрятині – Галичина – друкарню Ф. Балабана Захарій Копистенський; Іов Борецький; Памво Беринда; Лазар Баранович; Євфимій Болховітинов) буде в наступній статті.

Отже, поява книгодрукування – значна віха в розвитку культури українського народу, серйозний чинник у формуванні національної свідомості. Друкована книга, окрім свого функціонального призначення, започаткувала і новий етап в історії культури – мистецтво книгодрукування.

Список використаних джерел:

1. Видашенко М.Б. Музей Івана Федорова у Львові : ілюстрований проспект / М.Б. Видашенко. – Львів : Каменяр, 1979. – 128 с.
2. Золота книга української еліти : Інформаційно-іміджевий альманах. – Т. 1. – К. : Компанія ЄВРОІМІДЖ, 2001. – 576 с.
3. Золота книга української еліти : Інформаційно-іміджевий альманах. – Т. 2. – К. : Компанія ЄВРОІМІДЖ, 2001. – 584 с.
4. Машталір Р.М., Ковба Ж.М., Феллер М.Д. Розвиток поліграфії на Україні. – Львів, 1974. – 188 с.
5. Огієнко І. Історія українського друкарства / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994.
6. Розум О.Ф. Таємниці друкарств / О.Ф. Розум. – К. : Техніка, 1980. – 143 с., іл.
7. Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – 2-е вид., доп. – К. : ПВП Всеувіт, 2001. – Львів : ЛДКФ Атлас, 2001. – 1575 с.: іл.

The article is devoted to the analysis of the preconditions for the emergence and development of Ukrainian book printing, characterization of figures, which made a significant contribution to the development of Ukrainian book printing.

Key words: handwritten book, book printing, first printout.

Отримано: 05.04.2017

УДК 7.071.1(477.43)

В. А. Вішаченко, кандидат мистецтвознавства

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ АРКАДІЯ ДАНИЛЮКА

Стаття висвітлює основні віхи життя і творчості подільського художника, педагога, графіка Аркадія Данилюка.

Ключові слова: творчість, художник, стиль, техніки живопису.

У процесі становлення та подальшого існування українського образотворчого мистецтва упродовж переважної більшості ХХ століття взагалі та у конкретних художніх проявах простежується дуалістичний характер стильової інтерпретації образів, зокрема, взаємодія інтернаціонального і національного, новітнього й традиційного. Водночас, прагнучи визначити місце української культури в загально-освітньому контексті, митці активно досліджували народне мистецтво, відкриваючи в ньому непересічні художні цінності, здобуваючи в їх пластичній мові джерела натхнення, форми та методи, які вони поєднували з надбаннями новітніх мистецьких течій.

Місто Кам'янець-Подільський з давніх-давен було не лише адміністративним центром, але й своєрідним перехрестям наукових інтересів різних напрямів, культурних та мистецьких зв'язків, що відображено в етнографії та архітектурі. Тут жили і творили відомі діячі науки, освіти й культури, письменники і поети, композитори та художники. І саме у цьому місті відбулося становлення та формування знаного кам'янецького художника-реаліста Аркадія Данилюка.

Метою статті є спроба висвітлення основних періодів життя та творчої біографії подільського художника Аркадія Данилюка.

Аркадія Михайлович Данилюк народився 6 жовтня 1936 року у с. Нігин Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Навчався в Чернівецькому художньому училищі (1954-1957); пізніше, у Львівському поліграфічному інституті ім. І. Федорова (1971-1975). З 1972 року почав викладати у Кам'янець-Подільській дитячій художній школі [2]. Як згадує Аркадій Михайлович: «Коли мене запросили до художньої школи, дуже боявся працювати з дітьми. Не любив сидіти на місці, тому на своїх заняттях брав учнів на прогулянку Старим містом, каньйоном. Коли поверталися, казав їм малювати все, що бачили навколо. Дітей зі свого класу я навчав у зовсім неакадемічному руслі – дозував живопис із літературою та музикою, жартував на уроках, водив на екскурсії. Хотів, аби у своїй творчості вони надихалися неповторною красою рідного міста, його унікальної природи» [3]. Виховав десятки професійних художників, з якими і сьогодні підтримує товариські стосунки, серед них художники Віктор Дейсун, Володимир Матвейцев та ін.

Проте, вчителем та наставником у царині мистецтва для самого Аркадія Михайловича був Олександр Грен. Загальновідомо, що значення окремих творчих особистостей подекуди є більшим, ніж деяких мистецьких рухів та течій. Сутність істинних митців-педагогів «удвічі безсмерт-

на»: один раз у свої творчості, другий – у творчості своїх учнів [4, с.4].

На час знайомства Грен уже був відомим, зрілим художником, чие ім'я було оповите ореолом таємничості. Як зазначає Данилюк: «Олександр Грен навчив мене всьому. І культури в тому числі, бо я був звичайним хлопцем із села. Спочатку я навіть трохи насміхався з його чудернацьких подоланок, але згодом ставало все цікавіше з ним спілкуватися. Щоразу приносив свіжі малюнки, карикатури, над якими частенько разом сміялися» [3].

Аркадій Михайлович згадує: «Мені подобалося спостерігати, як працює Олександр Львович. У той час він написав багато нових робіт. Його надихали ландшафти нашого краю, подільська земля, люди, а особливо до душі припали подільські. Йому дуже сподобався святковий одяг жінок. Бог дав йому відчуття цей край через один особливий образ, і це дуже знаково й символічно. Він мав можливість виїхати куди завгодно, але залишився творити саме на Поділлі. Кам'янець тоді був пуповиною культурних шляхів, що підживлювала митців з різних куточків» [3].

Привабливість творчих робіт майстра, точність його пластичних рішень, вишуканий смак і глибоке знання історії мистецтва сприяли тому, що художник став на довгі роки кумиром для А. Данилюка.

Варто зауважити, що у творчому плані А. Данилюк не став його послідовником. Не дивлячись на захоплення цікавою, активною, яскраво обдарованою особистістю О. Грена, на глибоку повагу до цього пристрасного збирача старожитностей, А. Данилюк йшов своїм шляхом у пошуках індивідуального стилю. Опановуючи в майстерні Грена практичний досвід в оволодінні законами та засобами образотворчого мистецтва, Данилюк зав'язує із художником щирі дружні стосунки, які тривали до самої смерті Грена.

Як говорить сам Аркадій Михайлович: «Я вдячний долі, що не вступив до Києва (у Київський художній інститут), бо тоді став би стандартним художником. Натомість спілкування з Греном показало мені інший бік творчості, він навчив пов'язувати образотворче мистецтво із народним, поезію із класичною музикою, цікавитись новим і пізнавати» [3].

А. Данилюк був єдиним, хто опікувався Греном у старості, кому залишилися у спадок творчі пошуки майстра, висловлені в ескізах та замальовках. Навіть у власній творчості

А. Данилюк звертається до образу О. Грена, зображуючи як самого майстра, так і його картини та моменти життя.

Сьогодні А. Данилюк є натхненим пропагандистом творчого доробку свого вчителя. Саме йому належить авторство статті «Можна прожити двічі» [1, с.12-13] у журналі «Україна», яка є чи не єдиною наймасштабнішою публікацією, що висвітлює життєвий і творчий шлях О. Грена. У планах художника – передача особистого архіву з картинами, начерками, етюдями О. Грена в міську картинну галерею, що зробить їх доступними для широкої аудиторії шанувальників творчості художника та фахівців з історії українського образотворчого мистецтва.

Історії мистецтва відомі різні варіанти причинно-наслідкових зв'язків творчих особистостей та художніх явищ. Дружба О. Грена та А. Данилюка не призвела до прямого наслідування Данилюком творчої манери Грена, проте спричинила формування Данилюка-художника як особистості творчої, вільної, незаангажованої соціумом і побутом. Саме такі якості притаманні Олександрові Грену. І тому, можна стверджувати, що А. Данилюк є провідником ідей та принципів О. Грена в світі мистецтва, хранителем пам'яті про великого майстра. Підтвердженням значного вище відкриття в травні 2012 року виставки живописних і графічних робіт О. Грена з приватної колекції А. Данилюка.

Список використаних джерел:

1. Данилюк А. Можна прожити двічі // Україна. – 1989. – Серпень. – №35. – С. 12-13.
2. Митці Кам'янець-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники / укл. Н.О. Урсу. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2016. – 240 с. – С. 89.
3. Портрети кам'янецького Матісса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podolyanin.com.ua/culture/other/9259/>. – Назва з екрану.
4. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структуривання, методологія, художні позиції / Р.Т. Шмагало. – Львів : Укр. технології, 2005. – 528 с. : іл.

The author of the article lights up the basic landmarks of life and creation of podilsky artist, teacher, graphic Arcadia Daniluk.

Key words: creation, artist, style, technics of painting.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.016

Л. М. Восвідко, кандидат педагогічних наук

ФАХОВА ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто стрижневі ознаки фахової підготовки здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей. Виокремлено педагогічні проблеми, що виникають в освітньому процесі вищої школи. Пропонуються алгоритми посилення уваги до якості та модернізації процесу фахової підготовки студентів мистецьких спеціальностей. Окреслено шляхи розвитку в студентів професійно-інтелектуального та творчого потенціалу.

Ключові слова: освітня парадигма, стратегічні завдання, співпраця, модернізація, музично-педагогічна підготовка, компетенції.

Розвиток вищої музично-педагогічної освіти України в європейському контексті потребує посилення уваги до якості фахової підготовки майбутніх учителів, яка б відповідала потребам сучасної школи. Реалізація цього стратегічного завдання неможлива без модернізації освітнього процесу вищої школи. Це означає перехід на якісно новий щабель ефективності та оптимальності освітнього процесу у напрямку розкриття потенціалу майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Осмислення теоретичних засад фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на підставі аналізу досліджень Е. Абдуліна, Л. Арчажнікової, Р. Верхолаз, С. Горбенка, Н. Гуральник, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та ін. свідчить про те, що метою фахової підготовки можна вважати розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні, забезпеченні належного рівня професійних умінь і готовності до самостійної музично-

педагогічної діяльності. Особливості модернізації фахової мистецької освіти висвітлено у роботах В. Горлинського, О. Ковальова, Г. Ніколаї, Г. Падалки, О. Щолокової та ін. Слід зазначити, що саме в процесі фахової підготовки майбутні спеціалісти повинні отримувати знання про сутність та зміст роботи вчителя м музичного мистецтва, особливості використання творчого потенціалу для максимально ефективної професійної діяльності у майбутньому.

Педагогічні проблеми, що виникають у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти є відображенням суперечностей між: зростаючими вимогами до розвитку ключових компетентностей учнів та усталеною практикою формування фахових компетентностей студента у вищих закладах музично-педагогічної освіти; необхідністю становлення фахових компетентностей майбутнього вчителя і відсутністю в системі підготовки вчителів стандартів вищої освіти; теоретичною та практичною підготовкою студентів та їх здатністю реалізувати набуті знання та вміння.

Сучасна професійна модель педагога вимагає дотримання сучасної педагогічної парадигми: від навчання як нормативно побудованого процесу, до вчення як індивідуальної діяльності здобувачів вищої освіти, її корекції і педагогічної підтримки. В умовах модернізації фахової підготовки майбутній учитель повинен мати високий рівень емпатії, орієнтуватися на співпрацю, досягти достатнього рівня музично-педагогічної підготовки для реалізації нової освітньої парадигми. Фахова підготовка майбутнього учителя музичного мистецтва повинна базуватись на формуванні інтерсуб'єктивної спрямованості педагогічної діяльності.

Рівень фахової підготовки характеризує ступінь підготовленості студента до музично-педагогічної роботи в школі, виступає передумовою ефективності його педагогічної діяльності, яка стає ланкою вдосконалення набутого інтелектуального й практичного досвіду, пошуку ефективних шляхів підвищення педагогічної майстерності [1, с.34]. Слід зазначити, що розвиток у здобувачів вищої освіти професійно-інтелектуального та творчого потенціалу, вироблення вмінь щодо практичного використання здобутих знань, на нашу думку, є однією з важливих та актуальних проблем сучасної національної освіти.

У фаховій підготовці студентів О. Олексюк відводить ключове місце педагогічним постулатам, які сьогодні здійснюються під час усіх освітніх процесів: самоосвітнього, дослідницького, управлінського, психологічного тощо. Інноваційні педагогічні ідеї розвиваються відповідно до нової освітньої парадигми, сутність якої полягає передусім у зміні самого ставлення людини до світу: не в оволодінні світом, а в осмисленні людиною свого місця в цілісній світобудові.

Формат фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Музичне мистецтво» передбачає єдність цілей формування особистісного та професійного аспектів (набуття та розвиток найбільш ефективних елементів музично-педагогічної діяльності, оволодіння педагогічно-артистичною технікою як показником динамізму, яскравості, гнучкості, мобільності та формування у студентів внутрішньої потреби до оволодіння педагогічною майстерністю [2, с.3].

Аналізування процесу фахової підготовки майбутніх учителів музики дозволило констатувати, що в багатьох випадках мотивація засвоєння музично-теоретичного навчального матеріалу студентів знаходиться на низькому рівні, відсутні уявлення про систему музичних знань, студенти не можуть належним чином застосовувати музично-теоретичні знання на заняттях з професійно-формуючих профільюючих дисциплін. Зазначені недоліки породжують суперечності між: вимогами ринку праці до рівня професійної підготовки музичних педагогів та якістю їх фахової підготовки; вимогами суспільства до особистості учителя музики та недостатнім рівнем розробки теорії та його професійної підготовки; необхідністю формування в майбутніх вчителів загальних, інтегральних та професійних компетентностей.

Наразі у вищих мистецьких навчальних закладах особливої ваги набуває проблема підготовки майбутніх учителів

мистецьких спеціальностей широкого профілю, професія яких поєднує риси та вміння педагога-виконавця, концертмейстера-ілюстратора, диригента-керівника колективу, соліста-вокаліста, лектора-музикознавця, педагога-просвітника, носія духовної культури та естетичного смаку. Проблема підвищення рівня фахової підготовки студента значною мірою залежить від музично-теоретичної підготовки, спрямованої на різні види музично-творчої діяльності, які є важливими для теорії та практики професійного становлення.

Відповідно до сучасних запитів і потреб загальноосвітньої школи особлива увага приділяється фаховій підготовці у руслі формування компетентностей майбутнього спеціаліста, як підґрунтя його музично-педагогічної майстерності. В зв'язку з методологічною переорієнтацією змісту шкільної освіти, якісно новими пріоритетами освітніх запитів постає необхідність підвищення якості формування компетентності майбутнього вчителя музики, розвитку його особистості на засадах гуманізму, створення умов для саморозвитку й самонавчання, свідомого визначення своїх можливостей.

Таким чином, фахова підготовка як процес багатогранного освоєння педагогічних, загальнокультурних, психологічних, комунікативних, естетичних, виконавських явищ музично-педагогічної дійсності, являє собою базу, яка відповідає за пізнання, ціннісне усвідомлення і творчу інтерпретацію у площині музично-педагогічних цінностей майбутнього учителя мистецьких дисциплін. Підсумовуючи, відзначимо, що сучасний освітній процес – це перехід на методи активного навчання, мета якого – якість. Саме тому процес якісної фахової підготовки студентів потребує підвищеної уваги та створення умов, які б спонукали майбутніх учителів до самостійного пошуку, саморозвитку, самовдосконалення та індивідуальної творчої активності.

Список використаних джерел:

1. Воевідко Л.М. Самостійна робота студентів з методики музичного виховання : методичні рекомендації / Л.М. Воевідко. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2013. – 88 с.
2. Щолокова О.П. «Модернізація фахової мистецької освіти у контексті сучасних гуманістичних ідей» / О.П. Щолокова // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. пр. (Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти»). – К. : НПУ, 2007. – Вип. 4. – С. 13.

There are the core components of professional training of art specialties' students in the article. Author determined pedagogical problems which encountered in the process of higher education. There are proposed the algorithms of strengthening of attention to the quality of the professional training of art specialties' students.

Key words: educational paradigm, strategic objectives, cooperation, modernization, musical and pedagogical training, competence, professional training, self-realization, spiritual self-improvement.

Отримано: 05.04.2017

УДК 784(477)

О. М. Вознюк, аспірант

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ СПІВУ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ СИСТЕМАМИ ВОКАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядається розвиток української вокальної педагогіки і її взаємозв'язок із зарубіжними системами вокального виховання.

Ключові слова: вокальна педагогіка, вітчизняна школа співу, педагоги-вокалісти.

Вокальна педагогіка України не відмежовувалась від світової музичної та вокальної освіти. Обдаровану молодь навчали вітчизняні та зарубіжні співаки. Впродовж XVIII і на початку XIX ст. у вітчизняній вокальній педагогіці панували методи старої італійської школи співу. Професійна музична освіта в Києві почала розвиватись із створенням музичної школи, що згодом переросла у музичне училище, де викладачами співу працювали відомі оперні співаки та співачки, зокрема П. Сетов, А. Барцал, Ю. Махіна, О. Ли-

сенко-О'Конор та ін. Окрім вітчизняних педагогів до роботи в училищі запрошували педагогів-італійців. Одним з перших був К. Еверарді.

Розвиток української вокальної традиції, який тривав упродовж багатьох століть під впливом вітчизняних та іноземних діячів мистецтва, привів до виникнення української академічної манери співу. Великий вплив на розвиток українського музичного мистецтва мало втілення творчих принципів видатного українського композитора М. Ли-

сенка. Своєю творчістю і працею в галузі вокального мистецтва Лисенко заклав підмурок для нової вокальної методики, став основоположником української академічної школи співу. Прагнути створити заклад, який би давав можливість виховувати власні національні кадри, восени 1904 р. М.Лисенко відкрив музично-драматичну школу, з якої вийшло немало музикантів-професіоналів. Школа давала вищу мистецьку освіту. Програми музичних дисциплін відповідали програмам консерваторії. Сольний спів у школі належав до спеціальних предметів. Старанно добирючи викладацький склад для викладання сольного та оперного співу, композитором були запрошені провідні педагоги-вокалісти того часу: професори М. Зотова, О. Конча, О. Муравйова та О. Мишуга. Засновник школи прагнув залучати до співпраці викладачів, які б знали українську й були носіями української вокальної традиції виконання. Внаслідок багаторічної педагогічної праці М. Лисенком була створена оригінальна система музичної освіти, де б основна увага педагога була спрямована на всебічний музичний розвиток вихованця.

Аналізуючи стан розвитку вокального мистецтва України у XIX ст., варто зазначити, що вагомий внесок у справу збереження та розвитку кращих вітчизняних традицій музичного мистецтва ім'я композитора Я. Степового. Багато уваги він приділяв розвитку національної вокальної педагогіки, свідченням цього була організована ним українська драматична вокальна студія при Державній українській музичній драмі. На учительських курсах лекції з методики викладання співів читав Я. Стеценко. У педагогічних колах країни його вважали досвідченим педагогом-методистом.

Загальновідоме історичне значення у розвитку української музичної культури виникнення в Україні першого українського музично-драматичного театру М. Садовського, який пропагував національну та світову культуру. В театрі М. Садовського ставились драматичні та оперні вистави – «Галька» С. Моноюшка, «Продана наречена» Б. Сметани, «Сільська честь» П. Маскани, а також опери В. Лисенка «Наталка Полтавка», «Утоплена». На початку XX ст. у цьому театрі почала працювати в якості педагога-вокаліста О. Муравйова, у минулому оперна співачка, яка зробила значний внесок у розвиток української національної вокальної школи. Методи її роботи знайшли продовження і в сучасній роботі з учнями. О. Муравйова виховала кілька десятків прекрасних виконавців вокального мистецтва, які зайняли провідне місце на театральних сценах Києва, Москви, Харкова, Одеси... Серед них І. Козловський, З. Гайдай, П. Захарченко, Л. Руденко, М. Шостак та ін. Чимало її учнів перейняли естафету свого педагога – викладали або викладають курс вокального мистецтва у багатьох музичних закладах.

У перші десятиріччя XX ст. на оперних сценах світу царювали чотири співаки – М. Батістіні, Е. Карузо, Т. Руффо, Ф. Шаляпін. І лише одна жінка сягнула висоти їхньої слави. Нею була українка С. Крушельницька. Вона належала до тих співаків зі світовою славою, які співали за межами своєї Батьківщини та не поривали зв'язків з Україною. Вихованка професора Львівської консерваторії В. Висоцького вдосконалює свою майстерність у знаменитого міланського педагога Ф. Крепі. Закінчивши кар'єру оперної співачки, вона деякий час виступає у камерних концертах, а з 1944 р., повернувшись на Батьківщину, працює професором Львівської консерваторії. Як педагог, С.Крушельницька досягла великих успіхів. У спіхи її вихованців на світових оперних сценах принесли видатній співачці визнання серед вітчизняних педагогів-вокалістів.

Великий внесок у розвиток світового вокального мистецтва зробила вихованка Кам'янець-Подільської маріїнської гімназії Л. Ліпковська, яка виступала на сценах уславлених театрів разом із Ф. Шаляпіним, Е. Карузо, Т. Руффо. Закінчивши кар'єру оперної співачки, Л. Ліпковська стає професором Паризької консерваторії, викладає вокал у Бейрутській та Кишинівській консерваторіях [3, с.37].

У сузір'ї прославлених митців України особливе місце належить О. Мишугі (1853-1922 рр.). Усе своє життя він присвятив вокальному виконавству та педагогії. Наприкінці XIX – початку XX ст. ім'я О. Мишуги було окрасою прославлених театрів Мілана і Рима, Парижа і Лондона. Вокальне мистецтво Мишуги складало чудовий голос і висока вокально-технічна майстерність. Вчені зазначають великий внесок О. Мишуги у розвиток вітчизняної вокальної педагогіки [1, с.120]. О. Мишуга став першим українським митцем, який прагнув надати вокальній педагогії наукову основу, вивести її із сфери емпіричності. Як вокальний педагог О.Мишуга працював у Києві (музично-драматична школа М. Лисенка, 1905-1911 рр.), Варшаві (вищий музичний інститут, 1911-1914 рр.), Римі та Мілані (1914-1918 рр.), Стокгольмі (1918 рр.). Педагогічну діяльність О. Мишуга почав у Львові, коли став менше виступати на оперній сцені. Згодом, викладає у Варшавській консерваторії. Технічною основою школи співака було вироблення красивого сильного звуку, без якого неможливо досягнути вершин співацької майстерності. Багато уваги педагог приділяв інтерпретації вокального твору та виразності під час співу. Мишуга був прихильником справжнього *bel canto*. О. Мишуга, як вокальний педагог, виховав понад п'ять десятків співаків, працюючи в Києві, Варшаві, Римі, Мілані, Стокгольмі. Його учнями були: М. Тессейр, М. Гребінецька, В. Долинська, М. Микиша, Л. Морозовська, М. Лицевич, М. Висоцька, Я. Королевич, Є. Штрассерн, І. Шмеркович, В. Ціхович, О. Любич-Парахоп'як, І. Сологуб-Бокконі та багато ін.

Висновки. У XIX ст. становлення та розвиток усіх галузей мистецтва, і, зокрема, вокального виконавства, формування української академічної манери співу проходив у тісному зв'язку із найкращими досягненнями у галузі вокальної педагогіки викладачів вокалу інших країн. Так, на становлення української школи співу мали вплив такі ґрунтовні праці російських викладачів вокалу: праця О. Варламова «Школи співу» (1840 р.), книга професора Петербурзької консерваторії Г. Ніссен-Саломан «Школу співу» (1881 р.), у 1880 р. вийшов з друку «Підручник із співу» професора цієї ж консерваторії П. Броннікова, повна назва книги: «Підручник із співу за Горде, Лаблашем, Гарсія, Ваккаї та інших». У 1891 р. та 1895 р. виходять друком дві частини книга О. Додонова «Посібник до правильної постановки голосу», учня відомого італійського баритона Ф. Ронконі. Інтерес складає також книга І. Прянишнікова «Поради тим, хто навчається співу» (1889 р.). У передмові до книги І. Прянишніков зазначає, що основою викладених методів стали вокальні методи М. Гарсія, Л. Лаблаша, Г. Ніссен-Саломан [2, с.10]. Книга К. Мазуріна «Методологія співу» включає реферативний переклад вокально-педагогічної літератури з латинської, італійської, французької, німецької, англійської мов, починаючи з XV до початку XX ст. На думку вчених, причиною появи такої кількості методичних праць з вокалу є зацікавленість вокальним мистецтвом, бажанні поставити педагогіку на міцну наукову основу» [2, с.97]. Великі соціально-політичні зміни у світі на початку XX ст. призвели до яскравих змін, які відбулися в культурному, зокрема музичному житті України.

Список використаних джерел:

1. Виконавські школи вищих учбових закладів України : темат. зб. наукових праць / колектив авторів під кер. О.І. Малозьомової. К. : Київська держ. консерваторія ім. П.І. Чайковського, 1990. – 180 с.
2. Свтушенко Д.Г. Питання вокальної педагогіки / Д.Г. Свтушенко, М.Б. Михайлов-Сідоров. – К. : Мистецтво, 1963. – 338 с.
3. Печенюк М.А. Музиканти Кам'янецьчини : [біографічно-репертуарний довідник] / М.А. Печенюк. – Хмельницький : Поділля, 2003. – 480 с.

The article deals with the development of Ukrainian vocal pedagogy and its relationship with foreign systems of vocal training.

Key words: vocal pedagogy, national school of singing, singing teachers.

Отримано: 05.04.2017

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ЯК СУЧАСНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано сучасні тенденції використання інтегративного підходу до організації інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Виокремлено поняття «інтеграція», яке розглядається як процес відновлення, поповнення, об'єднання в ціле раніше ізольованих частин; рух системи до великої органічної цілісності.

Ключові слова: інтегративний підхід; інструментально-виконавська підготовка; майбутній вчитель музичного мистецтва; взаємозв'язок різновидів мистецтва.

Складність та комплексний характер професійних завдань вимагає від сучасного фахівця знань та вмінь із різних галузей наук та володіння різноманітними видами пізнавальної та практичної діяльності. Життя людини в суспільстві, як і її світогляд, за своїм змістом мають інтегративний характер, отже і система знань, умінь та навичок майбутніх викладачів мистецьких дисциплін має бути інтегративною. Проте, при цьому необхідно враховувати такий важливий чинник: жодна окремо взята навчальна дисципліна не спроможна забезпечити формування світоглядної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. Саме інтеграція призвела до утворення різних циклів дисциплін та їх комплексів [1, с.73].

Ідея інтегрованого навчання актуальна, оскільки з її успішною методичною реалізацією передбачається досягнення мети якісної освіти. Інтеграційні процеси у професійній освіті останніми роками посідають щораз важливіше місце, оскільки вони спрямовані на реалізацію нових освітніх ідеалів – формування цілісної системи знань і вмінь особистості, розвиток їх творчих здібностей та потенційних можливостей. Тому дослідження інтегрованого підходу до навчання не втрачає своєї актуальності.

Осмислення теоретичних засад фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на підставі аналізу досліджень Е. Абдуліна, Л. Арчажникової, А. Болгарського, Р. Верхолаз, Л. Гаврилової, О. Єременко, А. Козир, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, Т. Смирнової та ін. свідчить про те, що метою фахової підготовки можна вважати розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні, забезпеченні належного рівня професійних умінь і готовності до самостійної музично-педагогічної діяльності. Відтак зазначаємо, що саме в процесі фахової підготовки майбутні учителі музичного мистецтва мають отримувати знання про сутність та зміст інструментально-виконавської діяльності, особливості її використання для максимально ефективної практичної роботи.

Метою статті є вивчення сучасних тенденцій використання інтегративного підходу у процесі інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Особливості реформування освіти на сучасному етапі передбачають розробку нової парадигми освіти, перехід педагогічної практики на принципово нові теоретико-методологічні основи, які визначаються стратегією розвитку України. «Зростаюча тенденція до інтеграції в освіті свідчить про актуальність і перспективність інтегративного підходу до змістового та процесуального аспектів навчально-виховного процесу» [3, с.13].

Ретроспективний аналіз проблеми інтеграції в теорії загальної та мистецької педагогіки дозволив розглядати її як складний структурний педагогічний процес, що вимагає: навчати студентів розглядати будь-які явища з різних точок зору; розвивати у них уміння застосовувати знання викладачів мистецьких дисциплін із різних мистецьких галузей у вирішенні конкретно поставлених завдань; формувати у студентів здатність до активного, самостійного проведення творчих досліджень; розвивати у них бажання активно виражати себе у творчій діяльності. Такий підхід дозволяє знайти пояснення теоретико-методологічних підходів до

визначення сутності інтеграції як педагогічного явища та простежити взаємозв'язок поняття «інтеграція» з такими важливими категоріями в педагогіці, як «система», «синтез», «комплекс» тощо.

Доцільно підкреслити, що на сучасному етапі більшість дослідників вирізняють три рівні дидактичної інтеграції, а саме:

- інтеграція на рівні міжпредметних зв'язків – асиміляція інструментарію (теоретичного або технічного) наук, що бере участь в інтеграції базової науки, кожна з яких зберігає свій науковий суверенітет у навчальному процесі;
- часткова інтеграція навчального матеріалу – втілення у синтезі взаємодіючих наук на основі однієї з них (базової), який може бути як частковим, так і повним (міждисциплінарним);
- дидактична інтеграція (так званий рівень цілісності), що завершується формуванням нової навчальної дисципліни, яка має інтегративний характер і власний предмет вивчення.

У контексті даного дослідження вважаємо, що інтеграція інструментально-виконавських дисциплін в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва повинна здійснюватись саме на другому рівні, який передбачає часткову інтеграцію навчального матеріалу на основі базової фахової дисципліни.

Рівнем інтеграції визначаються інтегратори або інтегративні чинники, які виконують різноманітні функції [2, с.58], а саме:

- загальною методу стосовно конкретних розробок, що дає можливість формувати нове знання як шляхом переходу від простого до складного, так і зворотним шляхом;
- засобу якісного та кількісного, змістовного та функціонального синтезу й узагальнення в ціле процесів інтеграції, які досліджуються у різних науках, їх пояснення та знаходження їхнього місця в системі цілого, логічного і теоретичного обґрунтування законів, теорій й галузей знань;
- передбачення невідомих властивостей на базі загальних теорій.

Таким чином, залежно від обраних інтеграторів, визначаються такі типи інтеграції: об'єктивна чи предметна (вивчення складного об'єкта чи основ науки), проблемна (дослідження проблеми), операційна (інтеграція за методом).

Професійна діяльність майбутніх учителів музичного мистецтва передусім пов'язана з виконавським процесом і передбачає наявність знань жанрово-стильових особливостей музичних творів, засобів їхньої виразності, умінь творчо осмислювати музичний образ, знаходити правильні способи його реалізації в сценічному виступі.

Органічне поєднання музичного мислення, знань, умінь, почуттів і прагнень породжує у виконавця такий психічний стан, що сприяє здійсненню художнього задуму, передбачуваності кінцевого результату й досягненню мети виконавської діяльності, спричиняє до здійснення контролю, самоконтролю, оцінки та самооцінки за допомогою творчих «механізмів» виконавського процесу (аналіз, синтез, порівняння, співставлення, абстракція, узагальнення).

Здійснення інтеграції музично-виконавських дисциплін у процесі фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва має дидактичні основи. Вони визначаються сучасними пріоритетами освіти, що передбачають формування системності знань і вмінь, ціннісних орієнтацій, досвіду та

здатності особистості до їх перенесення до узагальнюючих понять у відповідності до світоглядних проблем.

Підходи до впровадження інтеграції змісту навчання, інтегративних форм і методів навчання залежать від типу навчального закладу та особливостей контингенту здобувачів ступеня вищої освіти. Важливим моментом є і вибір вихідних інтегративних компонентів. Тематичний підхід до інтеграції не порушує логіки окремих навчальних дисциплін і водночас забезпечує потенційно можливі зв'язки між дисциплінами. При цьому ліквідується дублювання навчального матеріалу, усувається перевантаження здобувачів ступеня вищої освіти, загальні та технічні знання викладаються за такого підходу на більш високому рівні узагальнення та водночас ущільнюються. Це розвиває інтелект, мислення здобувачів ступеня вищої освіти і сприяє цілісності засвоєння знань, веде до усвідомленого сприйняття явищ і законів техніки загалом [2, с.115].

Висновки. Викладені вище міркування є основоположними в ході проектування і розробки стандартів інтегративного інструментально-виконавського навчання майбутніх учителів музичного мистецтва. Цю роботу необхідно розпочинати не з визначення того, що майбутній фахівець повинен знати, як це робиться сьогодні. Інакше система знань – лише декларація, бо ця система буде безпредметною. Проектування навчання має розпочинатися з аналізу діяльності майбутнього викладача мистецьких дисциплін. Спочатку треба зрозуміти, що повинен буде робити фахі-

вець. Причому не в загальних формулюваннях, як це практикується, а в деталях, на рівні дій, а то й операцій.

Список використаних джерел:

1. Козловська І.М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи (дидактичні основи) / І.М. Козловська. – Львів : Світ, 1999. – 301 с.
2. Козловська І. Інтеграція знань учнів професійних навчально-виховних закладів / І. Козловська, Ю. Жидецький. – Львів, 1993. – 152 с.
3. Коломієць А. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А. Коломієць, Д. Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1999. – № 2. – С. 61-66.
4. Освітні технології: [навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О.М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2002. – 256 с.
5. Штофф В.А. Моделирование в философии / В.А. Штофф. – Минск : Наука и техника, 1966. – 301 с.

The article analyzes current trends of using an integrative approach to the organization of future music teachers instrumental-performing training. The author defines the concept of "integration" as a process of renewal, replenishment and combining previously isolated parts into the whole; as the movement of the system to a large organic integrity.

Key words: integrative approach, instrumental-performing training, future music teacher, interconnection of different kinds of art.

Отримано: 05.04.2017

УДК 264-941.74:274:276.1(477)

І. А. Гуцул, кандидат мистецтвознавства

СУЧАСНІ ПРОТЕСТАНТСЬКІ ХРАМИ УКРАЇНИ В СВІТЛІ ІДЕЙ РЕФОРМАЦІЇ

У статті розглянуті особливості архітектурних рішень протестантських храмів у світлі ідей Реформації. Наведені цитати з цього приводу деяких науковців, що підтверджують взаємозв'язок архітектурних особливостей протестантизму як результат догматичних обґрунтувань.

Ключові слова: протестантизм, реформація, молитовний будинок, храм, архітектура, мистецтво.

Постановка проблеми. Процеси змін у Європі викликані Реформацією, не обійшли стороною і землі України. Реформаторське бачення поклоніння Богу, питання віри, взаємин Бога з людиною, місця Церкви в житті віруючого також знайшло відгук у середовищі діячів українського духовенства, науки і культури. Тому актуальною проблемою залишається висвітлення особливостей духовної та культурно-мистецької спадщини протестантів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення і розвиток протестантизму в Україні, його культурологічний аспект досліджували такі вчені як А. Спіс, М. Живців, А. Лахно, О. Бажан, П. Яроцький та ін. Проблематику релігійно-мистецького життя України в своїх працях висвітлювали: А. Суфіянова, Олександрович, Любашенко, та інші. В них автори приходять до висновків, що протестантизм зробив вагомий внесок у розвиток культури України. Незважаючи на значний інтерес сучасних дослідників до цієї теми, понині ще ґрунтовно не вивчено наслідків культурно-мистецької діяльності протестантських церков в умовах трансформаційних процесів українського суспільства на сучасному етапі. Отже, до сьогодні в Україні відсутні ґрунтовні релігієзнавчі дослідження, які визначають вплив теології протестантизму на формування та трансформацію архітектури як одного з видів образотворчого мистецтва.

Мета статті – аналіз впливу богословських ідей Реформації на сучасну сакральну архітектуру й організацію художнього простору протестантських храмів в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Висловивши свій протест формалізму Римсько-католицької церкви, реформатори першочерговим завданням поставили повернення до ранньохристиянської практики – живої віри і святого життя християн. Як писав Абрахам Кайпер у своїх лекціях, «Виходячи з принципів Реформації, Церкву треба було повернути в духовну сферу. Обмежуючи себе до тієї пори священними сферами, мистецтво повинно було явити себе в соціальному світі. Релі-

гія повинна була відкласти свої символічні облаштунки, щоб, зійшовши на більш високий духовний рівень, оновити весь світ своїм життєдайним диханням» [1].

Спочатку протестантськими ставали, в основному, старі католицькі церкви. Переходячи в протестантизм, громада протестантів наважилася будувати під молитовні будинки. Відмова реформаторів від догм і диктату католицької церкви в будівництві сакральних храмів сприяла при зведенні храмів безпосередньо протестантських, розвитку символіки, пов'язаної з доктринами протестантизму. А.В. Ткаченко пише: «Протестантські храми пропагують мінімізацію деталей і концентрацію на основному концепті. А цей концепт такий: «Храм не повинен бути довгою дорогою до Бога, а повинен бути місцем зустрічі з ним», а для цього зовсім не потрібні десятки, сотні, тисячі деталей. Для цього потрібно відсутність темряви і побільше світла, як у душах парафіян, так і в самій церкві. Саме тому протестантські храми найчастіше всередині пофарбовані світлими тонами і мають безліч вікон. Це створює відчуття того, що атмосфера у всьому залі – світла. Важливий візуальний момент всередині протестантського храму – відсутність вівтаря, що наочно показує суть протестантизму: церква не провідник, не посередник, а лише помічник. Тому, вівтар замінений кафедрою, що означає візуальне зближення проповідника з аудиторією, «рівний серед рівних»... Отже, теза: головним візуальним завданням протестантських храмів є освітлення людей у прагненні до Бога. Протестантський храм висловлює прямий діалог людини і Бога, без посередника» [7].

Архітектура багатьох сучасних будинків молитви стилістично відрізняється від ранніх протестантських будівель цього типу. Але притаманну протестантизму символіку і форму організації архітектурного простору неодмінно можна простежити у всіх протестантських будівлях, бо символіка протестантизму виходить з глибинних переконань віруючих, їх пізнання Бога через Писання, розуміння святого життя людини.

У протестантському храмі дуже багато сидячих місць, і, власне, вони і займають більшість місця, і, в поєднанні з тим фактом, що в храмі практично відсутні ікони, образи (оскільки в протестантизмі місце молитви несе в собі деса-кральний характер, а скоріше навіть психологічний, тому самі по собі предмети в храмі не мають без присутності Бога і людини священної значущості.... Тобто, метафорично кажучи, люди освячують храм своєю присутністю, а не храм освячує своїм архітектурним виглядом і внутрішніми прикрасами людей [7].

П.Л. Смородинова констатує: «Архітектура орієнтується на архітектурні та культурні традиції тієї території, до якої вона відноситься. По цьому архітектура протестантизму різноманітна, вона набуває відтінки та колорит місцевих будівельних прийомів, архітектурних стилів і напрямів. Храми можуть бути незвичайні, оригінальні і красиві, але найчастіше ця краса полягає в простоті і мінімалізмі архітектурних рішень – це основна особливість протестантської гілки християнської релігії» [5].

Аналізуючи стан протестантської архітектури Білорусі, Н.Р. Лаврецький робить деякі узагальнення, характерні для даного типу будівель і в Україні. Він говорить, що: «... протестантизм, будучи концептуальною антитезою католицизму, сформував і відмінні зовнішні ознаки. Одна з його характерних рис – лаконічність фасадів. Навіть будучи складовою пластично розвиненого архітектурного ансамблю, протестантський храм може «вбиватися» із загального стильового рішення. Для протестантського храму характерна відсутність надмірного прикрашення інтер'єру, оскільки вся увага парафіян повинна бути звернена до пастора. Внаслідок цього архітектурна виразність будівлі досягається шляхом організації світла в інтер'єрі, пластики фасадів та внутрішніх стін [2].

Цікавим архітектурним рішенням вирізняється молитовний будинок Церкви Християн віри Євангельської – «Голгофа». (Львів, вул. Скрипника, 2) Побудований уже під час незалежності країни, він є одним з найбільших протестантських храмів України. Архітектура будівля символізує гору Голгофу, а три хрести на даху будівлі – місце розп'яття Ісуса Христа. Виразний фасад храму підкреслюється міжвіконними виступами, спрямованих вгору, до хреста, і далі в небо. Лаконічність і простота ліній спричиняють піднесеність форм та повторюють малюнок хреста – як головного напрямку в архітектурній формі будівлі. Трьохчасність форми вказує на триєдність Бога Отця, Сина і Святого Духа.

Внутрішній інтер'єр майже не декорований, лише на фронтальній стіні зображена християнська символіка – розкрита Біблія. Трохи праворуч підвищення для хору розташована кафедра – місце, де читається і проповідується Слово Боже. Місця слухачів максимально наближені до кафедри. Якщо розглядати функціональність храму, то головне, що можна відзначити – це велика кількість природного світла, простота і комфортність усього простору. Присутній відчуває свободу, легкість і просвітлення. Ніякого тиску архітектури, декору та інших елементів приміщення. Людина відчуває себе як вдома, хоча це досить велика громадська будівля. Багато допоміжних

приміщень свідчать про активну діяльність громади, її внутрішньоцерковне і соціальне служіння. Приміщення для семінарії, класів недільної школи і занять різних церковних груп не конкурують з головним призначенням будівлі, як місця молитви і зібрання церкви.

Висновки. Аналізуючи архітектуру і мистецтво організації художнього простору розглянутого будинку молитви, а також багатьох інших протестантських храмів збудованих останнім часом в Україні, ми можемо помітити початок руху в напрямку функціональності та раціональності цих споруд. Позбавлені будь-якого декоративного перенавантаження зал для богослужіння і зборів віруючих, а також додаткові приміщення. Переважають практичність, комфортність, діловитість, що іноді асоціюється з офісами чи конференц-залами. Багато внутрішнього простору відводиться для просвітницької та соціальної діяльності громади.

Досліджуючи сучасні протестантські храми в Україні, можемо відзначити, що майже всі сучасні молитовні будинки обладнані класами для недільних шкіл, мають приміщення для репетицій співочих і музичних колективів, кабінети та допоміжні приміщення. У багатьох молитовних будинках є великі зали для урочистих подій (весіль, прийому гостей та інших соціальних заходів), обладнані приміщення для кухні та їдальні, іноді облаштовані невеликі готелі, майстерні, реабілітаційні центри.

Список використаних джерел:

1. Кайпер А., Абрахам. «Християнское мировоззрение». Лекция 5. Кальвинизм и искусство. – Режим доступу: <http://www.reformed.org.ua/2/140/7/Kuuper>.
2. Лаврецький Н.Г. Характерные черты архитектурно-стилистического облика протестантского храма на территории Беларуси / Н.Г. Лаврецький // Весник Полоцкого государственного университета, 2012. – А. Серия F.
3. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій / В. Любашенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
4. Олександрович В. Мистецьке середовище Острога епохи Академії (1570–1630 рр.) / В. Олександрович // Острозька давнина : Дослідження і матеріали. – Львів : Вид. Ін-ту українознавства, 1995. – Т.1. – С. 59-68.
5. Смородинова П.Л. Еволюція архітектури західнохристиянських церков в XX столітті / П.Л. Смородинова // Архітектура і Стrojительство России. – 2007. – № 8 – С. 25-30.
6. Суфьянова Александра. – Режим доступу: <http://www.asd.in.ua/archives/775>.
7. Ткаченко А.В. Очерк о психологии восприятия культовых построек в различных христианских конфессиях. – Режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5000.0;wap2>.

The article describes the features of architectural solutions of Protestant churches in the ideas of the Reformation. There are quotes on the subject of some scholars, confirming the relationship of the architectural features of Protestantism as a result of dogmatic studies.

Key words: protestantism, reformation, house of prayer, temple, architecture, art.

Отримано: 05.04.2017

УДК 78.071.2

Т. П. Карпенко, кандидат педагогічних наук

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКИХ УМІНЬ

У статті визначаються основні напрямки формування концертмейстерських умінь, обґрунтовується значення концертмейстерської підготовки майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: концертмейстерські уміння і навички, виконавська діяльність, музикант-педагог.

Професійна підготовка музиканта-педагога передбачає спрямування різних видів навчальної діяльності (музично-теоретичної, інструментально-виконавської, диригентської, вокальної тощо) на становлення музично-виконавської культури, під якою розуміється здатність до адекватного осягнення й змістовної інтерпретації музичних творів, самостійного продуктивного і творчого їх опанування, художньо переконливого та технічно досконалого виконання, ціннісного ставлення до явищ музичного мистецтва.

Важливим показником якості мистецької освіти виступає сформованість інструментально-виконавських умінь. Широкі перспективи до їх розвитку надає підготовка студента в концертмейстерському класі. Метою даної статті є розкриття деяких аспектів методики формування концертмейстерських умінь, що стануть підґрунтям для успішної професійної діяльності майбутнього вчителя музики, його подальшої самоосвіти та самовдосконалення.

На початковому етапі навчання у класі акомпанемента студент повинен отримати різнобічне уявлення про концертмейстерську діяльність, яка може здійснюватися: а) як діяльність музиканта, який виступає на концертній естраді в ролі партнера соліста (вокаліста, інструменталіста); б) як діяльність піаніста, який виступає як артист камерного ансамблю (тріо, квартету, квінтету); в) як діяльність піаніста-концертмейстера, який керує виконавцями у процесі вивчення ними партій та акомпанує їм у концертах; г) як навчальна дисципліна у фортепіанних класах музичних вишів. Це різні види однієї спеціальності. Незважаючи на специфічність кожного різновиду, їх поєднує одна особливість – це ансамблева гра. Досягнення ансамблю полягає у синхронності звучання партій, їх злагодженості, збалансованості звучання тощо. Однак головним завданням партнерів є створення цілісної звукової картини художнього образу, що народжується в спільній творчій праці над музичним твором. У процесі навчання в концертмейстерському класі студент має досягнути теоретичні основи мистецтва акомпанування, які необхідні для плідної концертмейстерської діяльності. Так, розумінню істинної ролі піаніста-акомпаніатора у музично-виконавському процесі сприяють ознайомлення з концертмейстерською діяльністю композиторів (А. Рубінштейна, С. Рахманінова, С. Танєєва, Д. Шостаковича, М. Лисенка, В. Косенка, Л. Ревуцького, Я. Степового, Й. Брамса, Р. Шумана, Ф. Шуберта, Е. Гріга та інших), педагогів-музикантів (А. Гольденвейзера, Ф. Blumenфельда, К. Ігумнова, Г. Нейгауза та інших), музикантів-виконавців (Л. Оборіна, С. Ріхтера, Б. Яворського та інших), таких «майстрів ансамблю», як А. Корто, А. Шнабель, Дж. Мур, С. Давидова, Б. Козель та інші. Зокрема, вагомий внесок у теорію та практику акомпанування належить Б. Яворському. Це видатний учений-музикант, мислитель-художник, музикознавець і педагог, для якого найважливішим було встановлення правильних принципів підходу до тлумачення музики і її оптимального виконавського втілення. Його діяльність була різнобічною: писав наукові праці (з теорії та історії музики), музичні твори (опера, романси, обробки народних пісень), займався музично-просвітницькою роботою тощо. Художні настанови Б. Яворського у процесі підготовки співака до спільного виступу з піаністом є взірцем високого професіоналізму, творчого підходу до професії концертмейстера.

Велику увагу Б. Яворський – концертмейстер приділяв технічній роботі зі співаком (висока позиція звука, чистота інтонування, дикція), умінню правильно володіти диханням (дихання вокаліста має відповідати фразуванню) тощо. В роботі над романсом чи арією музикант вимагав уважності до всіх вказівок автора та точного дотримання етапів спільної роботи над музичним твором, а саме:

- логічний розбір словесного тексту разом зі співаком, вивчення його напам'ять;
- читання тексту з диригуванням (без супроводу);
- виконання мелодії (музичного і словесного тексту) з диригуванням;
- спів романсу з супроводом.

Від камерного співака вимагається велика робота над поєднанням музичного образу зі словесним. **Tempo rubato** допускається лише після точного метричного відтворення вокального тексту романсу. Така кропітка підготовча робота над музичним твором доповнюється вимогою високого культурного рівня співака, який має відвідувати концерти, театральні вистави, ознайомлюватися з мемуарною літературою. Б. Яворський радив співакам розбиратись у живописі, оскільки музика за конструкцією, композицією, стилем тісно пов'язана з ним; обов'язково читати літературу (про композитора, поета), яка так чи інакше пов'язана з виконуваним твором, що допомагає проникнути в дух епохи та яскравіше уявити поетичний образ; наполягав на глибокому вивченні словесного тексту виконуваного музичного твору, розумінні кожного слова (як безпосереднього, так і «між рядками») [1, с.242-245].

Ознайомлення з художніми настановами видатних музикантів сприятиме формуванню у студента творчого підхо-

ду до концертмейстерської діяльності, стимулюватиме до глибокого осягнення образу виконуваного музичного твору. Великий вплив на розвиток навичок акомпанування має гра в ансамблі – виконання інструментальних творів для фортепіано в 4 руки, акомпанування солісту-інструменталісту (скрипка, віолончель, домра, духові інструменти тощо). У процесі безпосередньої роботи над ансамблевим твором у концертмейстерському класі слід акцентувати увагу студента на тому, що ігрове навантаження на соліста та концертмейстера може бути як однаково інтенсивним, так і таким, де переважають моменти соло, імітації чи акомпанування. Функції акомпануючих голосів є дуже відповідальними і різноманітними. Окрім виразного звучання гармонічних нот, ритмічної організованості, що цементує ансамблеву гру, супровід повинен віддзеркалювати змінність настроїв, емоційних відтінків мелодії. Інколи партія акомпанемента виконує провідну функцію. Саме в таких випадках виявляється як готовність виконавців цих партій до художньо-смыслові трансформації та психологічної перестройки, так і їх здатність до музично-образного перевтілення. [2, с.128-155].

У професійній підготовці вчителя музики важливе місце посідає навичка читання нот з аркуша, тобто виконання незнайомого твору без попередньої підготовки на інструменті. Впевнене і точне читання нотного тексту сприяє інтенсивному поповненню педагогічного репертуару новими творами, розширює музичний кругозір, скорочує час підготовки до занять. Крім цього, читання з аркуша розвиває музичні здібності, активізує інтелектуальний, слуховий, зоровий потенціал, формує реактивність рухового апарату. Тому необхідно цілеспрямовано розвивати й систематично тренувати цю навичку. Видатні педагоги минулого підкреслювали необхідність розвитку навичок читання з аркуша для формування музиканта. Так, Й. Гофман вказував, що кращий спосіб навчитися швидко читати – якомога більше читати; М. Рубінштейн пропонував своїм учням акомпанувати з аркуша концерти; В. Сафонов, Ф. Blumenфельд, Л. Ніколаєв, Г. Нейгауз вважали, що читання з нот має складати певну частину щоденного «раціону» занять учня-музиканта; а Д. Ойстрах рекомендував один день на тиждень присвячувати програванню незнайомої музичної літератури [3, с.145].

Процес читання нот з аркуша полягає в уявному зоровому випередженні читачем того, що безпосередньо грається ним у даний момент – це «розвідка очима». Чим вища кваліфікація музиканта, чим більш розвинутий внутрішній слух, тим далі він дивиться вперед у процесі гри. Для оволодіння означеною навичкою студент має засвоїти основні способи і прийоми читання нот з аркуша, а саме:

- перед читанням необхідно проаналізувати текст (визначити тональний план, метроритмічну основу, тип фактури акомпанемента, її змінність чи постійність);
- у процесі читання весь час дивитися вперед;
- не відривати погляд від нотного тексту;
- рахувати про себе і не зупинятись;
- орієнтуватись під час гри за графічним контуром нотного запису: гамоподібний, арпеджований рух, акорди тощо;
- використовувати метод спрощення нотного тексту;
- намагатись розпізнавати в нотному тексті музичні фрази.

Успішна професійна діяльність учителя музики вимагає оволодіння навичками підбору на слух та транспонування, що відносяться до прийомів вільного акомпанування. У повсякденній роботі важливо уміти дібрати цікавий і грамотний акомпанемент до сучасної пісні, заграти інструментальний вступ для налаштування школярів у зручній тональності, потрібному темпі та характері тощо. Формування означених умінь розвиває слух, музичну пам'ять, пов'язує слухові уявлення з роботою рухового апарату, закладає основи вміння транспонування. Часто супроводи до дитячих пісень написані в тональностях, які не завжди співпадають із голосовими можливостями школярів. Це спонукає до пошуку зручнішої тональності для співу, а відтак транспонування вивченого з нот чи підбраного на слух супроводу. Уміння транспонувати безпосередньо пов'язане з умінням підбирати на слух. За своєю сутністю це є підбір на слух у різних тональностях. Названі види музичної діяльності взаємозумовле-

ні. Так, підібрані на слух мелодії та акомпанементи до них корисно виконувати в різних тональностях; транспонування сприяє впевненішій орієнтації в музичній фактурі; визначення основних гармонічних функцій допомагає у підборі супроводу до мелодії тощо. Навички підбору на слух та транспонування мають творчий характер, оскільки включають до пошуку різних варіантів виконання, сприяють розвитку музично-творчих здібностей.

У процесі навчання в концертмейстерському класі студент повинен навчитися: підібрати на слух однострунну мелодію; підібрати мелодію в іншій тональності (транспонувати); гармонізувати мелодію; створити акомпанемент до мелодії, адекватний її жанровим ознакам та характеру; виконати його в іншій тональності; скласти вступ до пісні, коду.

Отже, заняття з концертмейстерського класу покликані навчити не лише акомпаніаторського і концертмейстерського ремесла, але й сприяти вихованню музиканта, здатного пізнати й передати слухачам високі естетичні цінності музичного мистецтва. Майбутній учитель музики повинен усвідомлювати значний обсяг завдань, що поставлені перед ним у школі. Найважливіше серед них – викликати у дітей інтерес до музичного мистецтва, емоційно захопити їх, «заразити» любов'ю до музики (Д. Кабалевський). Значним підґрунтям до успішної професійної діяль-

ності стане сформованість основних концертмейстерських умінь – акомпанування, читання нот з аркуша, підбір на слух та транспонування.

Список використаних джерел:

1. Виноградов К. О специфике творческих взаимоотношений пианиста-концертмейстера и певца / К. Виноградов // Музыкальное исполнительство и современность : сборник статей / [сост. М.А. Смирнов]. – М. : Музыка, 1988. – С. 156-178.
2. Давидян Р. Психологические аспекты квартетного музицирования / Р. Давидян // Музыкальное исполнительство и современность : сборник статей / [сост. М.А. Смирнов]. – М. : Музыка, 1988. – С. 128-155.
3. Цыпин Г.М. Теория и методика чтения музыки с листа // Г.М. Цыпин // Обучение игре на фортепиано : [учебное пособие для студентов пед. институтов]. – М. : Просвещение, 1984. – С. 145.

The article defines the main directions of the formation of concertmaster skills, substantiates the importance of the pre-master's training of the future teacher of music.

Key words: concertmaster skills accompanist skills, performing activities, musician, teacher.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.147.132:78

Ж. Ю. Карташова, кандидат педагогічних наук

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОРОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлюються особливості процесу самовдосконалення та саморозвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва, розкриваються методологічні принципи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, розглядаються основні напрями самовдосконалення та самоосвіти майбутнього фахівця.

Ключові слова: самовдосконалення, самоосвіта, навчально-пізнавальна діяльність, мотивація, виконавська майстерність.

Професійна діяльність сучасного вчителя в умовах модернізації української освіти ускладнюється та поповнюється новим змістом. Вимога постійного особистісного і професійного зростання є чи не найважливішою для професії педагога. Адже саме вона пов'язана із донесенням до широкого загалу всіх новітніх досягнень у культурі, науці й техніці, найвищих норм та ідеалів з метою забезпечення прогресивного розвитку. Для цього вчитель повинен сам досягти високого рівня, що стає можливим лише завдяки невтомній праці над собою. Програми принципів оновлення системи освіти враховують сьогодні безперервність педагогічної освіти чи освіти впродовж життя. І мова тут іде не про здобуття освіти (навчання у вищих навчальних закладах), а більшою мірою, про здатність вчителя саморозвиватися з урахуванням вимог професії та суспільства. Тому як ніколи стає актуальним дослідження механізмів професійного самовдосконалення та саморозвитку вчителя з метою його швидкої адаптації, гнучкості в умовах переходу України до європейської системи освіти.

Можливості самовдосконалення, які сприяють адаптації до неперервно змінного світу, гарантують людині неперервну освіту. Сучасна освіта включає всі види навчання – від початкового до вищого – і є безперервним процесом, який стимулює людину і дозволяє їй оволодіти необхідними знаннями, цінностями, навичками, які сприяють підвищенню особистісної і професійної компетентності протягом усього життя; а також відображає неперервний процес розвитку людини [1, с.15].

Формуванню творчого індивіда слугує система освіти особистісно орієнтованого цілеспрямованого. Це багатоваріантна взаємодія між суб'єктом навчання і навчальною системою, покликаною забезпечити формування у суб'єкта необхідних загальнокультурних, професійних і психологічних новоутворень. Зміст навчання і його конкретні форми розробляються передусім на основі гуманістичних уявлень про задачі майбутньої діяльності, бажаних цільових якостей спеціаліста як особистості, зокрема його професійного

досвіду і мислення. Сукупність таких уявлень складає концептуальну модель майбутнього спеціаліста [2, с.42].

Джерелом активності суб'єкта є мотиви, які актуалізуються на основі значимих для нього потреб. Мотивація самовдосконалення, як і будь-яка інша, завжди внутрішньо обумовлена, але може залежати і від зовнішніх чинників. До самовдосконалення майбутнього вчителя музичного мистецтва спонукають такі найбільш типові мотиви, які, на думку Є. Ільїна, стосуються відношення:

- до життя (заради матеріального достатку, заради полегшення існування, кращого життя, запобігання неприємностей тощо);
- до людей (заради гарних стосунків з людьми, альтруїзму);
- до себе (заради позитивного відношення з боку інших людей, заради самовдосконалення та самореалізації) [5, с.226].

На нашу думку, навчально-пізнавальна діяльність студентів-музикантів сприятиме формуванню навичок самовдосконалення, якщо буде організована з урахуванням таких принципів:

- включення особистості до гуманістично зорієнтованої й особистісно значущої діяльності; формування творчої особистості;
- установлення гуманних стосунків між учасниками освітнього процесу;
- вибору оптимальної системи методів формування навичок самовдосконалення з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.

Початок роботи майбутнього педагога із самовдосконалення – етап самопізнання, який дозволяє виявити свої здібності й можливості, рівень розвитку потрібних якостей особистості. Самопізнання відбувається у таких напрямках: самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків в умовах навчальної діяльності й тих вимог, які ставить до майбутніх учителів ця діяльність; самопізнання рівня компетентності та якостей власної особи, що здійс-

нуються шляхом самоспостереження; самоаналізу своїх вчинків, поведінки, результатів діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі співставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами. Обов'язковою умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується критичне ставлення майбутнього вчителя до своїх досягнень і недоліків. На основі самопізнання і самооцінки у майбутнього вчителя музичного мистецтва формується рішення про необхідність самовдосконалення, створюється програма майбутньої роботи над собою.

На основі самопізнання і самооцінки у майбутнього вчителя музичного мистецтва формується рішення про необхідність самовдосконалення, створюється програма майбутньої роботи над собою. Рішення про самовдосконалення конкретизується на другому етапі – етапі планування та розробки програми самовдосконалення. Планування самовдосконалення передбачає: визначення мети та основних завдань як на перспективу, так і на певні етапи життєдіяльності; розробку програми (плану) особистого розвитку; визначення умов діяльності із самовдосконалення (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів вирішення завдань у роботі над собою).

Добре спланована робота над власним вдосконаленням є запорукою результативності самовдосконалення шляхом систематичної цілеспрямованої діяльності. На етапі безпосередньої практичної діяльності план і програма самовдосконалення вирізняються конкретністю змісту та послідовністю їх виконання. Для цього етапу характерні систематичні вправи і тренування необхідних професійних якостей, усунення недоліків.

УДК 76.03/.09

О. А. Кліш, кандидат архітектури

ІНФОГРАФІКА ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК У ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ

У статті розглядається актуальне питання застосування інформаційної графіки у дизайні засобів візуальної комунікації. Вивчаються закономірності та особливості інфографіки.

Ключові слова: інформаційна графіка, дизайн, візуальна комунікація.

Постановка проблеми. Візуальна комунікація – це передача інформативних, естетично привабливих, повідомлень, здатних викликати емоційний відгук у аудиторії. Візуальна комунікація об'єднує мову (текст при читанні «озвучується», проговорюється), предмечену за допомогою символів (шрифту, малюнок якого також здатний створювати певний рівень сприйняття), графічні елементи (ілюстрації та декоративні елементи найрізноманітнішого плану), колірні рішення (при цьому треба враховувати, що колір символічний як сам по собі, так і в поєднаннях). До засобів візуальної комунікації відноситься й такий актуальний на сьогодні метод подачі інформації як інфографіка.

Метою статті є вивчення поняття інфографіки і виділення засобів та особливостей її дизайну.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна графіка або інфографіка (англ. Information graphics; infographics) – графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації [1].

Першими стали використовувати поєднання графіки та тексту у форматі інформаційної графіки американські видавці (газета «USA Today») в 1982 році. Інфографіка передавала повідомлення швидше, ніж текст (один якісно зроблений малюнок заміняв декілька сторінок тексту) і детальніше, ніж стандартна ілюстрація (завдяки детальності малюнка і точним тезовим коментарям). З часом з'ясувалося, що інфографіка – не лише технологія, але й мистецтво [6].

Сучасні вітчизняні практики вважають інфографікою поєднання тексту та графіки, створене з наміром наочно зобразити інформацію, донести до аудиторії документальний факт. Її використовують, коли необхідно продемонструвати устрій чи алгоритм роботи чогось, співвідношен-

Отже, самовдосконалення та саморозвиток майбутнього вчителя музичного мистецтва – це свідомо діяльність в системі його неперервної музично-педагогічної освіти, яка спрямована на підвищення фахового рівня, подальший розвиток системи професійно значущих якостей, забезпечення ефективності навчально-виховної роботи з музичного мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва та ін.; за ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
2. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К.: Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2004. – 752 с.
4. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства / Л.В. Занина, Н.П. Меньшикова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 288 с.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.

The article depicts the peculiarities of the process of self-improvement and self-development of a future teacher of music, reveals the methodological principles of organizing students' educational and cognitive activity and examines the main ways of future specialist's self-improvement and self-education.

Key words: self-improvement, self-education, educational and cognitive activity, motivation, performing mastery.

Отримано: 05.04.2017

ня предметів і фактів у часі і просторі, показати тенденцію, реконструювати подію, організувати великі масиви однорідної інформації [2].

В.В. Тулупов, визначаючи інфографіку, говорить, що це карти, таблиці, схеми, тощо, при цьому уточнюючи, що її мета – наочно ілюструвати інформацію [5]. Однак зазначається, що ілюстрації відіграють важливу роль в комунікаційному процесі. Саме на них в першу чергу затримується погляд читача. Сучасна людина прагне отримати інформацію перш за все в візуальній формі.

Великий внесок в дослідження візуальних комунікацій внесли західні спеціалісти. Серед них Едвард Тафті, професор Йельського університету, автор книг «Visual Display of Quantitative Information», «Visual Explanations», Найджел Холмес – директор фірми з виробництва інфографіки «Explanation Graphics», автор книги «Wordless Diagrams» та інші [6]. Сьогодні дослідники виділяють інфографіку як один із різновидів ілюстрації на рівні із малюнками чи фотографіями.

Таким чином, науковцями визначено, що інфографіка існує в двох формах: як вид ілюстрації, і як особливий синтетичний журналістський жанр (найчастіше – інформаційний). Як вид ілюстрацій розглядати інфографіку необхідно в тому випадку, коли вона виконує відповідну функцію.

Найпростіша інфографіка – графіки, карти, таблиці, логічні схеми, кругові діаграми. У більш складному вигляді інфографіка може комбінувати фотографії, текстові блоки, таблиці, діаграми, реконструкцію подій, бути представлена у вигляді коміксів, карикатур, емблем, ілюстрацій. Використовується будь-який образ, але він повинен ефективно передавати дані і виконувати конкретні завдання. Інфографіка дає можливість уявити великий обсяг самої різної інформації в організованому і зручному для сприйняття вигляді, і знаходить застосування в різних областях.

В предмет відображення інфографіки входять всі значимі явища дійсності – людина, група людей, спільнота, різноманітні сфери і аспекти дійсності, світ, навколишня природа. Предметом відображення можуть бути подія, процес, ситуація [4, с.7].

Наприклад бразильський ілюстратор і графічний дизайнер Фабіо Рекс (Fabio Rex), який народився в Порто-Алегре, але зараз живе в Сан-Паоло, створив чудову серію інфографіки, яка описує рецепти найбільш знаменитих коктейлів [3]. Це допомагає зрозуміти склад коктейлів, не знаючи португальської мови (див. рис. 1).

Рис. 1. Інфографіка, яка описує рецепт коктейлю. Фабіо Рекс

Що до засобів інфографіки, то її можна створити вручну за допомогою простих повсякденних інструментів, таких як міліметровка, олівці, маркери і лінійки. Тим не менш, сьогодні вони частіше створюються за допомогою комп'ютерних програм, що часто є швидшим і простішим. Вони можуть бути створені програмним забезпеченням для редагування ілюстрацій, таких як Adobe Illustrator або безкоштовна Inkscape. Є також ряд спеціалізованих веб-сайтів та інструментів, які можуть бути використані для побудови інфографіки.

Діаграми можуть бути створені вручну, звертаючись до Creately, яку можна завантажити або використовувати

через Інтернет. Він також включає ряд шаблонів, щоб користувачі легко могли почати створювати свої діаграми. Крім того, вона дозволяє користувачам спільно працювати над схемами в режимі реального часу через Інтернет. Gliffy є аналогічним інструментом створення діаграм, але вимагає платної підписки для використання.

Висновки. Інфографіка – це складне, але водночас цікаве завдання для графічного дизайнера, бо його мета синтезувати велику кількість в простій і доступній схемі. Особливістю такої роботи є те, що велика кількість окремих деталей не повинна порушувати загальної наочності та цілісності зображення. Проте, попри складність творчого процесу, результатом повинна стати легкість та швидкість сприйняття інформації споглядачем. Тому, в сучасному ритмі життя, інфографіка як засіб візуальної комунікації впевнено набуває актуальності.

Список використаних джерел:

1. Newsom D. Public Relations Writing: Form and Style / Doug Newsom and Jim Haynes / 10th Edition, 2004. – 236 p.
2. Газетний дизайн-2003. Всероссийский конкурс / под ред. Д.А. Сурнина. – М.: Новая Евразия, 2004. – 315 с.
3. Коктейлі в інфографіці від Фабіо Рекса (Fabio Rex) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shnick.com.ua/archives/14675>. – Назва з екрану.
4. Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учебное пособие. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 320 с.
5. Техника и технология СМИ: печать, телевидение, радио, интернет / В.В. Тулупов [и др.]. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. – 320 с.
6. Швед О. Інфографіка як засіб візуальної комунікації в сучасній журналістиці / Оксана Швед // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – № 30. – С. 305-313.

The issues of application of information graphic in visual communication design are discussed in this article. The laws and characteristics of infographics design are studied also.

Key words: infographics, design, visual communication.

Отримано: 05.04.2017

УДК 377.36:78(477.48)

М. В. Кузів, старший викладач

МУЗПРОФШКОЛА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОРІЧЧЯ

У статті висвітлюється діяльність та функціонування музпрофшколи в Кам'янці-Подільському в першій половині ХХ сторіччя.

Ключові слова: викладач, диригент, З. Комінек, Т. Ганицький, музпрофшкола.

Багато славних імен обдарованих митців-виконавців та педагогів складають багатолітню історію музичної освіти Подільського регіону, а саме Кам'янецьчини. Однак сьогодні важливим є новий погляд саме на витоки, перші роки становлення спеціальних музичних навчальних закладів початку ХХ сторіччя і на постаті, які визначали їх «обличчя» і значимість.

Метою статті є дослідження діяльності та функціонування Кам'янець-Подільської музичної профшколи в першій половині ХХ сторіччя і визначення її ролі у процесі формування музичної освіти регіону означеного періоду.

Вагомий внесок у розвиток музичної освіти на Поділлі зробив граф Тадей Денисович Ганицький (1844-1937 рр.) – педагог, просвітитель, скрипаль, композитор та диригент, який організував у Кам'янці-Подільському першу музичну школу [2, с.16]. В 1907 році Т. Ганицькому вдалося об'єднати всіх музикантів-професіоналів і любителів музики у «Подільське музичне товариство», яке він сам і очолював. За роки його творчої і педагогічної діяльності він здобув такого вагомого авторитету, що зумів створити перший у місті симфонічний оркестр і виступав не тільки як диригент, але і як соліст.

Т. Ганицький очолював міську організацію Всеукраїнського товариства імені М. Леонтовича, був членом правління Всеукраїнського товариства революційних музикантів і співочих музичних гуртків (ВУТОРМ). В 1928 році Т. Ганицького призначили завідувачем музпрофшколи, а в 1931 році – музичного технікуму.

Не менш важливою фігурою на теренах музичної культури Кам'янецьчини був Зденек Рудольфович Комінек (1882-1950 рр.) – викладач, громадський діяч, скрипаль та диригент військових оркестрів [6, с.451]. Разом з Т. Ганицьким З. Комінек був активним учасником Всеукраїнського товариства імені М. Леонтовича та членом правління ВУТОРМу, яке ставило собі за мету пропаганду музики як виду мистецтва, підвищення виконавчого рівня музикантів, пропаганду передового педагогічного досвіду у підготовці музичних кадрів.

3 15 грудня 1928 року по 11 січня 1930 року З. Комінек викладав у Кам'янець-Подільській музпрофшколі [3, арк.33-34]. Разом із Зденеком Рудольфовичем на педагогічній ниві співпрацювали й інші викладачі музпрофшколи: Г. Баулін (предмет «Теорія музики» і «Хоровий клас»), О. Єльчанінова (предмет «Фортепіано»), П. Кравченко (предмет «Віолончель»).

Головним завданням школи як зазначалося у статуті навчального закладу був «вироб кваліфікованих робітників по різних галузях музичної культури, щоб могли приміняти свій фах на селі та в робочих клубах» [4, арк.69]. Передбачалося, що перевага при вступі буде надаватися селянській молоді. Курс навчання в школі був трірічним. Для поганого підготовлених вступників був передбачений річний підготовчий курс. Поруч з фаховими дисциплінами учні вивчали і загальноосвітні предмети. У 1928 році на підготовчий курс було прийнято 50 чоловік і на два перших курси 100 чоловік. Подано до вступу в школу було 207 заяв [4, арк.73]. Для покращення клубної роботи при школі організовувались короткочасні літні курси по підготовці інструкторів з хорового і духового відділень. Прийом заяв відбувався з 1-го по 15-те серпня, а навчання розпочиналося 1-го вересня.

Школа зобов'язувалася підтримувати тісний зв'язок з «місцевим громадським життям, беручи участь через концерти хору, оркестру і сольні виступи учнів» [4, арк.72].

Цікавою є звітність викладачів про успіхи учнів. Наприклад викладач скрипки і духових інструментів З. Комінек оцінюючи успіхи окремих учнів з духових інструментів дає їм характеристику: «працює мляво, слабо; працює добре, здібний; працює добре, но мало; працює дуже добре, здібний» [5, арк.32], а оцінюючи учнів по класу скрипки дає інші характеристики: «працездатність слабка, слух добрий, почуття ритму середнє; працездатність добра, слух абсолютний, почуття ритму добре, пам'ять дуже добра» [5, арк.43]. В своїй роботі З. Комінек використовував лекційно-ілюстративний і ілюстративно-студійний методи. Якщо в першому випадку викладач подавав інформацію за допомогою усного слова (розповідь, лекція, пояснення) або друкованого слова (використовуючи підручник), то в другому випадку використовував практичний показ способів діяльності. У своїх звітах він відмічав кількість запланованих і виконаних годин, відвідування учнів та їх успіхи. Аналізуючи програми навчання, які професор музики сам складав і розробляв для своїх учнів, хочеться відзначити його високу професійність. Маючи чудову фахову освіту З. Комінек послуговується найкращою тогочасною навчальною літературою. Навчаючи гри на духових інструментах він використовує підручники Ж. Арбана і В. Вуржа, а навчаючи гри на скрипці – О. Шевчика, Г. Шрадика, Ж. Мазаса, П. Роде та інші. Підручники цих авторів не втратили своєї актуальності дотепер. Програми учнів побудовані таким чином, що вправи і п'єси охоплювали різні види техніки гри на відповідних інструментах і розміщувалися в порядку зростання складності. Викладач вдало підбирав нотний матеріал, який відповідав очевидно, рівню підготовки учня і конкретним завданням певного етапу навчання.

Спочатку школа перебувала на самоутриманні. Але вже 4 серпня 1929 року збори членів ВУТОРму ухвалили перетворити музпрофшколу на заклад, де «формувався нова мистецька пролетарська культура, і відповідно до цього переукомплектувати як учневий, так і педагогічний склад і підвести під школу матеріальну базу у формі дотації з місцевого бюджету» [1, с.5].

На реорганізацію відвели два тижні: вже з 15 січня 1930 року школа мала розпочати нове життя. Передбачалося, що на першому курсі навчатиметься 60 чоловік, із них 15 – безкоштовно. Було визначено кошторис школи на перші 9 місяців (до 1 жовтня 1930 року): 4800 крб. дотації місцевого бюджету і 1800 крб. платня учнів [1, с.5].

У 1931 році було прийняте рішення перетворити музпрофшколу на музичний технікум. Після реорганізації школи в музичний технікум З. Комінек був призначений його директором. В цьому ж році Зденек Рудольфович залишив посаду директора за власним бажанням, але залишався на посаді викладача по класу скрипки та духових інструментів до закриття технікуму в 1935 році.

Отже, функціонування Кам'янецької музичної профшколи в першій половині ХХ сторіччя припало на складний історичний час. Але незважаючи на суспільні обставини, діяльність школи дає можливість говорити про її вагомий вплив на стан музичної освіти та культури на Поділлі.

Список використаних джерел:

1. Будзей О. Двічі народжене / Олег Будзей // Подолянин. – 2005. – 10 травня. – С.5.
2. Іванов В.Ф. Тадеуш Ганицький. – Кам'янець на Поділлі – Миколаїв – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. – 123 с.
3. ДАХМО (Державний архів Хмельницької області). – Ф.р-2951. Кам'янець-Подільський музичний технікум. 1928-1930рр. – Оп 1. – Спр.5. Відомості на виплату зарплати за 1928 р. – 33-34 арк.
4. ДАХМО. – Ф.р-2951. – Оп 1. – Спр.14. Положення про музичну школу, статут, звіти викладачів. – 69,72, 73 арк.
5. ДАХМО. – Ф.р-2951. – Оп 1. – Спр.38. Звіти викладачів технікуму з відчитами з окремих предметів. – 32, 43 арк.
6. Печенюк М.А. Музиканти Кам'яниччини. – Хмельницький, 2003. – С. 480.

The article highlights the activities and functioning of *mastrofski* in *Kamenetz-Podolsk* in the first half of the twentieth century.

Key words: teacher, conductor, Z.Kominiek, T. Ganitsky, *mosprofsnab*.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.011.3-051:78

В. М. Лабунець, доктор педагогічних наук

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлено інноваційні засади інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, визначено комплекс розроблених основних технологій, а саме: вітагенного навчання, що базується на актуалізації життєвого досвіду особистості; інтрасуб'єктного відношення до виконання музичних творів; врахування особистісного виконавського стилю та сугестивного впливу на аудиторію слухачів; активного використання медіа засобів у процесі інструментально-виконавської підготовки студентів; оптимізації блочно-модульної організації інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Ключові слова: інструментально-виконавська підготовка, інноваційні ідеї, навчально-пізнавальна діяльність, вітагенне навчання, інтрасуб'єктивність, емпатія, сугестивні здібності.

Модернізовану мистецьку інноваційну діяльність майбутнього вчителя музичного мистецтва доцільно розглядати як найвищий ступінь педагогічної творчості, що зумовлена соціально-економічними змінами у суспільстві, які мають задовольнити потреби прогресивної педагогіки в модернізації, раціоналізації та інтеграції навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Інноваційна діяльність вчителя музичного мистецтва виявляється у завчасному проектуванні освітнього процесу, у цілепокладанні, визначенні мети, завдань, змісту та конкретних

технологій мистецького інноваційного навчання. Мистецька інноваційна діяльність є відбитком не лише особливостей оновлення традиційної системи освіти шляхом раціоналізації, або впровадження новаторського досвіду, або модернізації, а й презентує індивідуальний стиль вчителя музики – фахівця найвищого ступеня педагогічної творчості [2, с.153].

У педагогічній практиці визначено, що сучасні інноваційні освітні процеси йдуть за трьома основними напрямками [3, с.18]:

- зміна системи діяльності, її функцій та ієрархічної будови в процесі формування особистісного стилю роботи;
- зміна особистості суб'єкта, що проявляється як за зовнішніми ознаками (моторика, музична мова, емоційність тощо), так і за внутрішніми – у формуванні відповідних елементів професійної свідомості (пам'ять, мислення тощо), становленні професійного світогляду;
- зміна відповідних компонентів установки суб'єкта по відношенню до об'єкта діяльності, що проявляється у когнітивній сфері як підвищення рівня інформованості про об'єкт, в емоційній – як зацікавлення у взаємодії з об'єктом, у практичній – як усвідомлення реальних можливостей зміни об'єкта.

Інноваційні засади інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, на нашу думку, полягають у розробці та впровадженні основних технологій, а саме:

- вітагенного навчання, що базується на актуалізації життєвого досвіду особистості (А. Белкін);
- інтрасуб'єктного відношення до виконання музичних творів (Д. Дубровський);
- врахування особистісного виконавського стилю та сугестивного впливу на аудиторію слухачів (Г. Ципін);
- активного використання медіа засобів у процесі інструментально-виконавської підготовки студентів (О. Бордюк);
- оптимізації блочно-модульної організації інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва (І. Глазунова).

Інноваційна технологія вітагенного навчання базується на актуалізації життєвого досвіду особистості, її інтелектуально-психологічному потенціалі в освітніх цілях. Ця технологія включає два рівні – це життєвий досвід пов'язаний з отриманою інформацією та другий – де життєвий досвід виступає як компетентнісне надбання.

Технологія інтрасуб'єктивного відношення до виконання музичних творів відіграє важливу роль в інструментально-виконавській підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва. Суб'єктивно реальне сприйняття майбутнім вчителем музичного мистецтва мистецьких творів відбувається за умови якщо у центрі його свідомості знаходяться особистісні переживання від цих творів.

Інноваційні основи інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва полягають у розробці та впровадженні технологій врахування особистісного виконавського стилю та сугестивного впливу на аудиторію слухачів; технології активного використання медіа засобів у процесі інструментально-виконавської підготовки студентів.

Виступаючи потужною можливістю сучасної інноватики мультимедійні технології створюють нові умови стимулювання, зйомки, нашарування, масштабу, композиції тощо – налаштовує на оптимізм. Це пояснюється можливістю мультимедіа як засобу, що постає інструментальною основою екранного мистецтва, змінювати трансляцію даних відповідно до сучасного типу мислення студентської молоді [1, с.18].

Як наслідок, до багатьох ВНЗ увійшли нові освітні стандарти щодо забезпечення освітнього процесу такими інноваційними технічними засобами як інтерактивні дошки, white boards із використанням різнокольорових маркерів, проектори, DVD, відеокамери, диктофони тощо. Це з

використанням комп'ютерів, Інтернет-ресурсів, спеціальних навчальних мультимедійних програм дозволяє оптимізувати освітній процес.

Ефективність виконавської діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає оптимізацію блочно-модульної організації інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. У процесі розвитку музично-педагогічної освіти склалася певна навчальна система інструментально-виконавської підготовки учителів музичного мистецтва для продуктивної діяльності в умовах загальноосвітньої школи. Її мета полягає у формуванні музичної та духовної культури студентів й забезпеченні їх творчої самореалізації у художньо-естетичному процесі навчання. Тому одним з пріоритетних напрямів удосконалення сучасного музично-педагогічного навчання учителів музичного мистецтва є оптимізація їх інструментально-виконавської підготовки.

Отже, інноваційні засади інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва полягають у розробці та впровадженні визначених нами основних технологій, а саме: вітагенного навчання, що базується на актуалізації життєвого досвіду особистості; інтрасуб'єктного відношення до виконання музичних творів; врахування особистісного виконавського стилю та сугестивного впливу на аудиторію слухачів; активного використання медіа засобів у процесі інструментально-виконавської підготовки студентів; оптимізації блочно-модульної організації інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко А.В. Інтерактивні технології в контексті професійної підготовки майбутніх учителів музики засобами мультимедіа / А.В. Бондаренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 36. – 301 с. – С. 83-87.
2. Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти : монографія / А.В. Козир. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 378 с.
3. Ліхницька Л.М. Компонентна структура готовності майбутніх учителів музики до мистецької інноваційної діяльності / Л.М. Ліхницька // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 17 (218). – 2011. – С. 148-153.
4. Фуллан Майкл. Сили змін: вимірювання глибини освітніх реформ / пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян. – Львів : Літопис, 2000. – 269 с.

The article deals with the innovative principles of instrumental-performing training of future music teachers and defines the complex of key technologies: vitagenic study based on the actualization of person's life experience; intrasubjective approach to the performance of musical pieces; taking into consideration personal performing style and suggestive impact on the audience; active use of media in the process of students instrumental-performing training; optimization of modular organization of instrumental-performing training of future music teachers.

Key words: instrumental-performing training, innovative ideas, educational and cognitive activity, vitagenic study, intrasubjectiveness, empathy, suggestive abilities.

Отримано: 05.04.2017

ВИТОКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ ЖИВОПИСУ У ТВОРЧОСТІ А. ЛУЧКА

У статті розглядається вплив закарпатської школи живопису на творчість графіка, живописця-монументаліста А. Лучка.

Ключові слова: закарпатська школа живопису, західноєвропейське мистецтво, монументальне мистецтво, пейзаж, етномотиви.

Постановка проблеми. Мистецтво Закарпаття становить потужний пласт української культури, яка пройшла складний шлях свого формування в переломний період революцій, воєн, економічних потрясінь. Його особливості та еволюція визначаються впливом європейського мистецтва на творчість молодшої генерації художників, які, повернувшись додому після закінчення провідних вищих навчальних закладів та училищ Європи, почали працювати на Закарпатті, впроваджуючи нові художньо-пластичні засоби й естетичні погляди угорської, німецької, французької школи живопису. Так було закладено фундамент своєрідної закарпатської школи живопису, яка з часом стала феноменом української культури [5, с.198].

Розглядаючи ступінь наукової розробки теми, слід відзначити, що серед існуючих досліджень у вітчизняній мистецтвознавчій науці немає ґрунтовних праць, у яких би комплексно висвітлювались витоки закарпатської школи живопису у творчості А. Лучка. Проте є видання, присвячені аналізу окремих напрямів художньо-мистецької діяльності художника. Найбільш вагомі серед них праці Н. Урсу, доктора мистецтвознавства, професора, завідувача кафедри мистецьких дисциплін КПНУ ім. І. Огієнка, В. Нечитайла, доктора історичних наук, професора КПНУ ім. І. Огієнка.

Мета дослідження – дослідити вплив закарпатської школи живопису на творчість графіка, живописця-монументаліста А. Лучка.

Виклад основного матеріалу. Розвиток закарпатської школи у 1920-50-х рр. пов'язаний із творчою та викладацькою діяльністю Адальберта Ерделі та Йосипа Бокшай. Після закінчення навчання в Будапештській академії мистецтв художники започаткували на Закарпатті викладання рисунку – спочатку в Публічній школі малювання (засн. 1927 р.), а згодом і в Ужгородському художньо-промисловому училищі (засн. 1946 р.). В пріоритеті завдань школи було творити мистецтво, яке повною мірою відображало б ландшафт Карпат, життя мешканців, колорит оточуючої природи. Живописна традиція, сформована на засадах західноєвропейського малярства та естетики народного мистецтва регіону, стала основою для творчих пошуків плеяди талановитих художників.

Завдяки високому рівню викладання рисунку і живопису випускники знаходили себе в образотворчому мистецтві. Цій тенденції сприяло нове покоління викладачів, серед яких були Едіта Медведька, Микола Медведцький, Павло Балла, Віталій Звенигородський, Михайло Попович, Йосип Пал, Віктор Демидюк, Іван Манайло.

Після входження Закарпаття до складу Української РСР місцеві живописці були включені в офіційну мистецьку систему СРСР, яка дозволила творчо працювати у жанрі пейзажу із незначними формальними відхиленнями від суворого соцреалістичного напрямку. Багато митців, що вийшли з Закарпатської школи мистецтв стали видатними і визнані не лише в нашій країні, а й усьому світі.

Серед випускників закарпатської школи живопису відомий митець Поділля А.С. Лучко, який навчався в Ужгородському училищі прикладного мистецтва за спеціалізацією «Монументальний живопис» (1963-1968 рр.). За фахом його вчителями були закарпатські художники Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі, Павло Балла, Едіта і Микола Медведцькі, Йосип Пал, Олександр Петків, Гарій Шувалов, Іван Манайло.

А. Лучко був різнобічною творчою особистістю: займався графікою, монументальним живописом, художнім розписом, художнім різьбленням по дереву та металу. Працював головним художником-оформлювачем у творчих майстернях Хмельницького творчо-виробничого об'єднан-

ня Художнього фонду УРСР, художником-монументалістом художньо-виробничих майстерень Чернівецького Художнього фонду у Кам'янці-Подільському. Один із засновників та організатор установчого з'їзду Народного руху в Кам'янці-Подільському (1989 р.); співорганізатор перших демократичних виборів в Кам'янець-Подільську міську раду (1990 р.); ініціатор відродження і фундатор художньо-промислової школи ім. В. Гагенмейстера (1992-1995 рр.) [7, с.147-148].

У творчому доробку художника – пейзажі, натюрморти, портрети та сюжетно-тематичні композиції, виконані різними матеріалами: пастеллю, олійними та акриловими фарбами, тушшю.

У творчості художник опирався на знання та досвід, отриманий від своїх учителів. Серед жанрів найбільш поширений пленерний пейзаж, притаманний закарпатській школі, із доопрацюванням в майстерні. А. Лучко прагнув максимально повно відчутти та передати в кольорі гармонію природи. Його живописні пейзажі мають складну композиційну будову, наповнені глибоким змістом, гармонійним поєднанням кольору, ритму, пропорцій, декоративності та стилізації. Тематика пейзажів художника різнопланова – зображення гірського Закарпаття, Поділля, сільські краєвиди, архітектура Кам'янця-Подільського («Твердиня Поділля»).

Його композиції наповнені етномотивами, сценами побутового життя українського народу («Косарі»), з характерною для даного регіону стилістикою і колірною гамою в орнаментах. На картині «Великдень у Карпатах» художник передав не лише звичаї, традиції Закарпаття, але й доніс до глядача глибокий символізм, історію народу. В декоративно-стилізованій манері виконане полотно «Оберіг Кам'янця-Подільського», на якому зображення міста постає у новому баченні і несе у собі закодований зміст – збереження пам'яток минулого, етнокультури. Використовуючи імпресіоністичну манеру живопису, притаманну закарпатській школі, А. Лучко передавав реалістичну гру світла і кольору в природі [8, с.336].

У зображенні сцен народного життя для художника властиве абстрактно-логічне вишукування образів. Конструктивні співставлення кольорових площин у синтезі із декоративізмом народного мислення в його комбінаціях перетворюють звичайний сюжет на розгорнуту оповідь. Колоритні пейзажі митця зберігаються у приватних колекціях в Канаді, Польщі, США, Німеччині, Росії та ін. [4].

Створював художник і графічні пейзажі, сюжетно-тематичні композиції, ескібриси. Часто у його творчості трапляється образ козака – мужнього, сильного патріота рідної землі.

Невід'ємною складовою мистецької спадщини митця є створення пам'яток монументального мистецтва: високохудожні твори скульптури з каменю та металу – барельєфи на фасаді ДОСААФ у Хмельницькому; рельєф на фасаді ПТУ «Гімн радіоелектроніки»; рельєф в адміністрації Меджибожа Летичівського району, Хмельницької області; настінні розписи, якими прикрашені навчальні заклади, спортивні школи Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Новодністровська; панно (різьблення по дереву) в бібліотеці ім. Островського в Хмельницькому та ін. Це твори, що пов'язані з архітектурними спорудами, і водночас самостійні, які характеризують світогляд, естетичні погляди та культурні традиції колишнього пострадянського періоду. Сюжети монументальних робіт художника – приклад трансформації ідеології соцреалізму через відтворення у художніх творах традицій та образів народного мистецтва, притаманні закарпатській школі, яка могла співіснувати із ідеологією влади, але при цьому не відмовлялась від досягнень західноєвропейського мистецтва. Творам прита-

манна вираженість зображення сюжету, нічого зайвого щоб заважало головній концепції картини. Чіткий відбір зайвих, дрібних деталей, стилізація, характерні для монументального мистецтва, які художник опанував під час навчання в Ужгородському училищі прикладного мистецтва. На підсвідомому рівні митець використовував дані принципи в усіх видах творчості, створивши свій «почерк», бачення і стиль виконання.

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження творчої діяльності графіка, живописця-монументаліста А. Лучка, простежуються і віддзеркалюються характерні риси та живописна манера, заснована на традиціях закарпатської школи живопису.

Список використаних джерел:

1. Закарпатська школа живопису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://openarchive.com.ua/tags/zakarpatska_shkola_zhivopisu.
2. Закарпаття. – Режим доступу: <http://www.kolyba.org.ua/unikalne-zakarpattja/vidomi-zakarpatici/616-vidomiz3>.
3. Закарпатська школа живопису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artes-almanac.in.ua/art/articles/zakarpatska_shkola_zhyvopysu.html8.
4. Монументальний живопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/27098/istoriya/monumentalny_zhivopis.

5. Нечитайло В. Анатолій Лучко: «Важка ноша Божого дару» // Проскурів. – 2013. – 12 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proskuriv.info/index.php/2010-12-20-09-11-47/3573-2013-12-12-13-43-06>.
6. Островський Г.С. Образотворче мистецтво Закарпаття / Г.С. Островський. – К. : Мистецтво, 1974. – 198 с.
7. Рацдорф З. та Кононович Л. Традиції і сучасність Закарпатської школи живопису // Журнал «Живописці Закарпаття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://art-raschdorf.com/ua/article/06_article.html.
8. Урсу Н.О. Митці Кам'янець-Подільського : архітектори, мистецтвознавці, художники / Н.О. Урсу. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2016. – С. 147-148.
9. Урсу Н.О. Миський пейзаж у творчості сучасних митців Кам'яниччини. Кам'янецька ведута / Н.О. Урсу // Пам'ятки культури України. – 2000. – С. 336.
10. Формування Закарпатської школи живопису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/123462-Formuvannia-Zakarpatskoi-shkoly-zhyvopysu>.

The article discusses the impact of the Transcarpathian school of painting creativity graphics, painter-monumentalist A. Luchka.

Key words: Transcarpathian school of painting, Western Europe art, monumental art, landscape, etnomotiv.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.016:786.8

І. Г. Маринін, кандидат педагогічних наук

УДОСКОНАЛЕННЯ МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ПРОЦЕСУ АКАДЕМІЗАЦІЇ АКОРДЕОННО-БАЯННОГО ВИКОНАВСТВА

У статті висвітлено історико-мистецький аспект еволюційного процесу вдосконалення конструкції акордеона/баяна: впровадження хроматизації та уніфікації, зміни та осучаснення дизайну, використанню сучасних технологій, що сприяло поліпшенню технічних можливостей виконавства та поступовий його перехід в академічне поле.

Ключові слова: акордеон, баян, академізація акордеонно-баянного виконавства, удосконалення музичного інструментарію.

Інтенсивна увага до питання дослідження вдосконалення народних інструментів завжди було в полі зору українських дослідників-органологів: А. Гуменюка, В. Гуцала, С. Іванова, П. Іванова, В. Комаренка, М. Лисенка, М. Лисенко-Дністрянського, Г. Хоткевича.

Сучасні погляди у вивченні народного інструментарію викладені у дисертаційних дослідженнях, присвячених історії походження окремих народних інструментів, їх удосконаленню та академізації (І. Алексєєв, М. Давидов, С. Іванов, М. Різоль (баян), В. Дутчак, А. Омельченко (бандура), Є. Бортник (домра), О. Незовибатько, Т. Баран (цимбали), Л. Шорошева (кобза)).

Метою статті є висвітлення історико-мистецького еволюційного процесу удосконалення музичного інструментарію як головного чинника професіоналізації акордеонно-баянного виконавства.

Поліпшення технічних удосконалень в конструкції баяна/акордеона ґрунтувалися на активних пошуках їх оптимальних технічних, тембрових, акустичних характеристик.

Харківський майстер К. Міщенко першим в Україні розпочав експериментаторську діяльність спрямовану на покращення тембро-акустичних характеристик хроматичної гармоніки і створив конструкцію «ламаной деки», якою й сьогодні послуговуються в сучасних вітчизняних моделях баянів й акордеонів, а також й іноземного виробництва найвідоміших фірм: «Вельмайстер», «Скандаллі», «Юпітер», «Левша», «Апасіоната» тощо.

Надалі, харківські конструктори-майстри В. Комаренко і К. Міщенко протягом 1922-1952 років працювали над створенням оркестрових інструментів: баяна-бас, гармоніки-флейти, баяна-сопрано, баяна-баритон, що збагачувало репертуарні і тембральні можливості творчих колективів.

В кінці 20-их на початку 30-их років ХХ століття починається серійне виробництво і відкриття фабрик баянів на Україні Київ, Харків (1931), Кременне (1933), Житомир (1934) де виготовляли віденські гармоніки.

Велика популярність інструментів, організація всесоюзних конкурсів, відкриття класів баяна у музичних школах, музичних училищах, консерваторіях, поява перших оригінальних композицій сприяли подальшому удосконаленню конструкції інструмента та становленню академічного напрямку виконавства.

Використання баяна й акордеона в концертній практиці та навчальному процесі спеціалізованих музичних закладах вимагав від виробників покращення якості та пошуку нових конструктивних рішень. Цей процес відбувався у тісному співробітництві з провідними педагогами та баяністами-виконавцями.

Так, викладач Київської державної консерваторії – М. Геліс запропонував низку цінних пропозицій щодо зміни форми корпусів баянів на округлі; встановлення двох ременів на правій частині корпусу; розташування грифу під кутом 35-50 градусів; удосконалення механіки для запобігання супутніх шумів.

У 60-ті роки широкого розповсюдження набуває багатотембровий готово-виборний баян із низкою переваг: збільшується діапазон хроматичного звукоряду – від мі великої октави до соль п'ятої октави; з'являються п'ять вертикальних рядів кнопок, що полегшує позиційну гру в будь-якій тональності; ліва клавіатура перемикається на хроматичний звукоряд; перемикачі регістрів правої клавіатури змінюють звучання на різні голосові тембри; головні тембри дублюються перемикачами на верхній частині правої частини корпусу для зручного перемикання регістрів підборіддям у процесі гри.

У 1978 році на Житомирській фабриці музичних інструментів був виготовлений баян «Україна». Інструмент оснащений 15 перемикачами різного виду тембрів.

Виготовлення баянів було поширеним й серед народних умільців (Міщенко (Харків), Сорокопуда (Дніпропетровськ), Шефер (Нікополь), Грабовський (Житомир), Брюхаський (Запоріжжя), Фупсов, Лук'яненко, Кузовков (Умань)).

Удосконалення музичного інструментарію дало поштовх до впровадження його в навчальний процес на всіх рівнях професійної освіти; активізації створення ансамблевих колективів; залучення професійних композиторів для створення оригінального репертуару, навчально-методичної літератури та теоретико-методологічних засад виконавської майстерності.

Зокрема, мистецтвознавець Л. Пасічник [85] у науковій розвідці «Академічне народно-інструментальне ансамблеве мистецтво України ХХ ст.: історико-виконавський аспект» (2007) аналізує процес академізації народно-інструментального мистецтва як цілісної системи формування виконавської майстерності, де удосконалення музичних інструментів стає одним із визначальних його компонентів й визнає, що «... питання удосконалення народного інструментарію поклато початок становленню та розвитку народно-інструментального ансамблевого виконавства в академічному музичному мистецтві» [3, с.3].

Представник української баянної школи С. Чапкій у 1961 році «...перший серед професійних баяністів розпочав формувати базис нотної літератури для баяна з виборною клавіатурою» [1, с.10].

Введення виборної системи гри на баяні/акордеоні значно збагатило акордеонно-баянний репертуар. Для баяністів та акордеоністів друкуються якісні перекладення, а також спеціально створена оригінальна література, у якій помітне значення ускладнення мовно-виражальних засобів.

Без сумніву, вдосконалення конструкції та багатотембровість інструмента сприяло розвитку та ускладненню традиційних виконавських (міхове тремоло), а також «... поширенню нових, специфічно-баянних (нетемпероване glissando, vibrato, рикшет, різноманітні регістрові ефекти та сонористичні звучання) прийомів гри» [2, с.13].

На сьогодні, застосування багатофункціональної (багатотембровий, готово-виборний) конструкції інструмента, забезпечує можливості його функціонування в різномічному жанровому репертуарному діапазоні: класична музика, твори на фольклорній основі, джаз, поп- чи рок-музика.

Отже, головним фактором розширення можливостей акордеонно-баянного мистецтва є процес удосконалення музичного інструментарію, що сприяв поліпшенню художньо-технічних можливостей виконавства та поступовий його перехід в академічне русло.

Список використаних джерел:

1. Іванов Є.О. Академічне баянно-акордеонне мистецтво на Україні (історичний аспект) : дис., канд., мистецтвознавства / Є.О. Іванов. – К., 1995. – 266 с.
2. Єрґієв І.Д. Український «модерн-баян» як феномен світового мистецтва : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / І.Д. Єрґієв. – Одеса, 2006. – 18 с.
3. Пасічник Л. Академічне народно-інструментальне ансамблеве мистецтво України ХХ ст.: історико-виконавський аспект : автореф. дис., канд., мистецтвознавства : 17.00.01 / ЛДМА ім. М.В. Лисенка. – Львів, 2007. – 17 с.

The article highlights the historical and artistic aspect of the evolutionary process of improving the design accordion / a kind of accordion: the implementation of chromatzation and unification, the modification and modernization of design, the using of modern technology, which improved technical capabilities of performance and its gradual transition into the academic mainstream.

Key words: accordion, a kind of accordion, akademization of accordion performance, the improvement of musical instruments.

Отримано: 05.04.2017

УДК 37.016:78.071.2

Л. В. Мартинюк, кандидат педагогічних наук

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ОБРАЗНОЇ СФЕРИ УЧНІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ СПІВАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено систему сучасних методичних підходів для створення обґрунтованої методики з формування музично-образної сфери учнів у процесі співацької діяльності в умовах позашкільних мистецьких навчальних закладів.

Ключові слова: слухові уявлення, музично-образна сфера, сенсорна модальність, співацька діяльність.

У сучасній педагогіці мистецька освіта є самостійною, рельєфно окресленою моделлю, діапазон якої охоплює широкий спектр завдань: від духовного становлення особистості до забезпечення належного культурно-естетичного клімату цивілізованої держави. Як і раніше, ефективність мистецької освіти сьогодні знаходиться в прямій залежності від якісного рівня загальної системи естетичного виховання. Сьогодні диктує нові прогресивні підходи до процесу музичного навчання та виховання, якість і успішність яких базуються на достатньо розвиненій музично-образній сфері підростаючого покоління. Останні дослідження доводять, що у спрямованому процесі розвитку музично-образної сфери дитини одночасно вдосконалюються полісенсорна, психомоторна системи та система емоційної чутливості, яка таким чином забезпечує достатньо високий рівень її загального розвитку, а засобом розвитку музично-образного тезауруса дітей розглядаються полімодальні музично-образні уявлення, які є основою окремих педагогічних методів та прийомів, недостатньо закріплених у практичній діяльності [4]. Тому, **метою** нашої статті визначення сучасних методичних підходів для створення обґрунтованої методики з формування музично-образної сфери учнів у процесі співацької діяльності в умовах позашкільних мистецьких навчальних закладів.

Як показало констатувальне обстеження, у більшості дітей, які навчаються у спеціалізованих позашкільних мистецьких закладах, переважають моно- та бімодальні музично-образні уявлення. Тому виникла необхідність в розробці таких методів, за допомогою яких було б можливо розви-

нути у них полімодальні музично-образні уявлення, які відрізняються найбільшою сенсорною повнотою. Наприклад, в роботі з школярами, у яких візуальні уявлення є домінуючими, застосовувалися методи і прийоми, що розвивають слухові і кінестетичні уявлення. Саме таким чином музично-образні уявлення учнів розширювалися до рівня полімодальних. З урахуванням цих положень ми визначили найважливіші й найдоцільніші, на наш погляд, методи, які сприяють активізації формування музично-образної сфери учнів певної сенсорної модальності.

1. Методи і прийоми, що розвивають слухові уявлення. Дану класифікацію методів було розроблено нами на основі прийомів, запропонованих Н. Морозовою: спів і виконання музичного твору або його фрагмента по слуховому зразку (показ педагога, використання звукозапису); переміжний спів (декілька тактів співає вчитель, потім мотив підхоплюють учні); спів канонів; спів з механічним акомпанементом; спів по ланцюжку [3]; вокальна або інструментальна імпровізація у формі ігор: «Ехо», «Хто кого перехитрить», «Питання-відповідь» [2]; гра-вправа на розвиток уміння чути фактуру в музиці [1]; метод «малювання голосом», заснований на розумінні і осмисленому використанні учнями образотворчих «фарб» власного голосу: регістрових, тембрових, динамічних, характеру звукоутворення і звуковедення. Вимова слова-образу спирається на його образотворчу інтонацію, тим самим розкривається музика слова. Наприклад, образ ночі припускає тихе звучання голосу в низькому регістрі «густим», темним тембром. Втілення образу в слові «сонце» жадає абсолютно інших

інтонаційних фарб – високого регістра, світлого тембру, яскравій звучності; ритмодекламація – це метод, який дозволяє застосувати накопичений дітьми досвід і уміння виразної мовної інтонації в співацькій діяльності, вносячи до неї таким чином виконавський початок; розширення музичного фону: звучання музики на змінах у вигляді музичного фону; метод пластичної інтонації; метод музичних дзеркал Коен; метод уподібнення характеру музики, що реалізується через прийоми мімічного, моторно-рухового, сенсорного уподібнення; пластична імпровізація – метод, що допомагає учням за допомогою виразних жестів, міміки, пантоміми відображати характер музики, що звучить, бачити її образну палітру.

2. Методи, направлені на активізацію музично-кінетичних уявлень: почути резонанс окремого звука в різних частинах власного тіла; дихати разом з диханням музики; набувати свій серцевий пульс на частоту музичної пульсації; рухатися «внутрішнім співом» за мелодією, що звучить [1].

3. Візуальні методи і прийоми: метод музично-графічної синестезії; малювання картинок, що відображають музично-образні уявлення; малювання лінії руху мелодії у вигляді «кривої осцилографа»; відображення музики у формі панно з кольорових латочок; створення колірної гамми твору: учні слухають музику з колірною палітрою – пристроєм, забезпеченим картонними пластинами різного кольору і відтінків основних квітів. Цей метод при слуханні стимулює появу колірних асоціацій [1].

4. Методи, що розвивають полімодальні музично-образні уявлення: метод озвучування картини – творче завдання, яке припускає аналіз «звукового простору» картини, виявлення її звукових образів; створення звукової палітри картини, яке припускає вибір інструментів, жестів і способів мовного, вокального, інструментального і шумового звуконаслідування для втілення виявлених звукових образів; концертно-ролевого виконання звукової картини по створеній партитурі (читець-розповідач картини; інструментальна чи вокальна група виконавців; група мовної інтонації; диригент, який організовує розвиток, становлення шумової картини, що «ожилла»); метод перекодування – вираз музичного образу в різних знакових системах засобами музично-пластичної інтонації, образотворчого мистецтва,

художнього слова; поєднання сприйняття звуковисотних, ритмічних властивостей музики із сприйняттям графіки, мультиплікації, образних пояснень, картин, малюнків (комп'ютерні технології); метод художніх узагальнень, заснований на асоціативному синтезі (тотожність і контраст) творів музичного, образотворчого мистецтва і літератури; метод емоційної драматургії, що дозволяє вчителю впливати на образну сферу дитини через побудову уроку в художній формі на основі синтезу мистецтв; музичні свята (декорації, костюми, рухи і танці під музику), костюмовані концерти, музичні спектаклі.

Отже, застосування описаних вище методів та прийомів передбачало вирішення найважливішого завдання – цілеспрямованої активізації музично-образної сфери учнів, формуванню їх музично-образних уявлень різних сенсорних модальностей, а пошукові ситуації, надання можливості кожній дитині проявити ініціативу сприяли їх творчому відношенню до процесу втілення музичних образів у співацькій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк Л.В. Формування музично-образних уявлень підлітків у виконавській діяльності в позашкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.В. Мартинюк. – К., 2011. – 145 с.
2. Мартинюк Л.В. Музично-виконавська діяльність підлітків в умовах позашкільної спеціалізованої освіти / Любов Василівна Мартинюк // Рідна школа. – К., 2012. – С. 43-47.
3. Морозова Н.В. К проблеме развития полимодальных музыкально-образных представлений будущего учителя музыки / Наталя Володимирівна Морозова // Научные труды МПГУ. – М., 2003. – С. 299-301.
4. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посібник / Оксана Петрівна Рудницька. – К. : Інтерпроф, 2002. – 270 с.

In the article the system of modern methodological approaches to create reasonable methods of forming the musical sphere-shaped pupils in the singers in terms of extracurricular artistic educational institutions.

Key words: auditory presentation, musically-shaped area, sensory modality, singers activity.

Отримано: 05.04.2017

УДК 7.078(477)

Б. М. Негода, заслужений художник України, професор

ГОРТАЄМО СТОРІНКИ ДУХОВНОЇ СПАДЩИНИ ПОДВИЖНИКІВ УКРАЇНСТВА

У статті аналізується діяльність великих українських учених, які досліджували старожитності, традиційне мистецтво України, активно виступали проти руйнування безцінної спадщини минулого, послідовно відстоювали незалежність України.

Ключові слова: Батьківщина, подвижницька діяльність, традиції.

Ліна Костенко пише: «Якщо є бажання, є безмежна любов до своєї Батьківщини і власної Нації, є сила волі щось чинити корисного для Матері-вітчизни, то і одна людина, зціпивши зуби буде перти плуга на ниві національного відродження, відродження національної самосвідомості» [6, с.289].

Мета статті – виявити творців живих сторінок історії нашої держави, митців, праця яких є фундаментом української духовності.

Борецький Іван Матвійович – світське ім'я (Іов, або Йов, – чернече ім'я) (? – 1631) (або, за «Великою сучасною енциклопедією», 1560 – 1631) – письменник, перекладач, церковний і культурний діяч. У «Протестації» (1621), посилаючись на українську церковно-національну традицію, підкреслює давню історію вітчизняного православ'я, яке шанували князі кийвські, литовські, а згодом і королі польські [2, с.54; 4, с.328].

Косов (Косів) Сильвестр (бл. 1600–1657) – філософ, церковно-освітній діяч, письменник. У «Патериконі» (1635) прославляє прижиттєві подвиги печерських угодників [5, с.70].

Баранович Лазар (світське ім'я Лука) (бл. 1620–1693) (або, за «Великою сучасною енциклопедією», 1616–1693) – мислитель, письменник, церковний і політичний діяч. Один із перших запровадив посади проповідників, створив при храмах цехи різних ремесел. Два великих збірники – «Меч духовний» і «Труби словес проповідних», складені з проповідей, що їх мислитель виголошував у Києві та Чернігові, видала друкарня Києво-Печерської лаври. Заснувавши в 1674 р. друкарню в Новгород-Сіверському, 1679 р. Л. Баранович переніс її до Чернігова, де за життя архієпископа видано понад 50 книг церковнослов'янською, польською та латинською мовами [1, с.54; 4, с.274; 7, с.66, 70].

Величко Самійло Васильович (бл. 1670 – після 1728) (або, за «Великою сучасною енциклопедією», бл. 1670–1728) – український літописець козацької старшини. Характерною рисою літопису «Сказання про війну козацьку з поляками, що через Зіновія Богдана Хмельницького, Гетьмана військ запорізьких, вісім літ точилася...» є те, що в його центрі автор свідомо поставив етнічно-історичні поняття «український народ» і «Українська держава» як самостійні суспільно-політичні структури, що історично

склалися й мають далі розвиватися власним шляхом. Автор наголошує, що український народ має великі культурні традиції [2, с.185; 4, с.358].

Григорович-Барський Василь Григорович (1701–1747) – мандрівник, історик-дослідник, письменник. У 1723 р. почав подорожувати світами: пішки дістався Будапешта, Відня та Рима, відвідав багато міст Італії, обійшов увесь Балканський півострів, був на островах Егейського моря, жив на Кіпрі, у Палестині, на Синаї, у Єгипті, учителював у Сирії та на о. Хіос, укладав для греків латинську граматику на о. Патмос. Під час своїх мандрів постійно вів нотатки, названі «Пешеходца Васілія Барского путешествие къ Святым местамъ», які містять багато пізнавальної інформації. Описи письменника-прочанина, ілюстровані 150 власними малюнками, характеризуються детальністю, точністю. Рукопис дорожніх нотаток довгий час поширювався в списках і був виданий окремою книжкою лише в 177 р. Книга, яка протягом 1778-1819 рр. витримала шість друкованих видань, відіграла велику просвітницьку роль [3, с.133-134; 4, с.358].

Бантіш-Камєнський Дмитро Миколайович (1788–1850) – історик, археограф. Народився в Москві, але його доля була тісно пов'язана з Україною. У 1822 р. написав першу наукову працю з історії України «Історія Малої Росії» у чотирьох томах. Дослідив як архіви в Україні – у Полтаві та Чернігові, так і архіви Колегії іноземних справ та Малоросійської колегії в Москві, а також залучив чимало джерел (літописів, грамот, універсалів) з приватних родинних архівів. Автор довів, що Україна мала свою власну історію [1, с.249; 4, с.272].

Горленко Василь Петрович (1853–1907) – письменник, мистецтвознавець, фольклорист. Вибудув із забуття українських художників Д. Левицького та Л. Боровиковського, про яких написав докладні дослідження (про Д. Левицького праця була видана в Санкт-Петербурзі під прізвищем Т. Дягілева). У дослідженнях вітчизняної культури висловив свої погляди, зокрема на сутність форм української сакральної архітектури. Розглядаючи храми Полтавщини, ставив за мету з'ясувати форми й засоби того зниклого архітектурного стилю, який був колись головним і співзвучним нашому народові, мав корені в його культурі. Видав описи колекції В. Тарновського та музею К. Скаржинської. Василь Горленко своєю подвижницькою діяльністю сприяв поширенню знання про українську культуру, заклавав підвалини комплексного підходу в її дослідженні й цим зробив внесок у розвиток української науки [4, с.444].

Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – історик, археограф, етнограф і археолог. Опубліковані пер-

ші 8 томів «Архива Юго-Западной России» (з 1859), збірники літописів і мемуарів з історії України, а також видані спільно з М. Драгомановим «Исторические песни малорусского народа» у двох книгах (1874–1875) увійшли до золотого фонду україністики. [1, с.148; 4, с.242].

Аркас М.М. (1852–1909), Грінченко Б.Д. (1863–1910), Самоквасов Д.Я. (1843–1911), Франко І.Я. (1856–1916), Левицький О.І. (1848–1922), Сумцов М.Ф. (1854–1922), Модзалевський В.Л. (1882–1920), Біляшівський М.Ф. (1867–1926), Гнатюк В.М. (1871–1926), Щербаківський Д.М. (1877–1927), Грушевський М.С. (1866–1934), Василенко М.П. (1866–1935), Макаренко М.О. (1877–1936), Січинський С.Й. (1859–1937), Дорошенко Д.І. (1882–1951), Огієнко І.І. (1882–1972) – діяльність цих великих українських учених розглянемо в наступній статті.

Отже, Борецький І.М., Косов Сильвестр, Баранович Лазар, Величко С.В., Григорович-Барський В.Г., Бантіш-Камєнський Д.М., Горленко В.П., Антонович В.Б. – це ті віддані національній справі українці, які утвердили себе в державотворчому поступі.

Список використаних джерел:

1. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 1. А–Б / уклад. А.С. Івченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 352 с. : іл. + мапи.
2. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 2. Б–Г / уклад. А.С. Івченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 352 с. : іл. + мапи.
3. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 3. Г–Е / уклад. А.С. Івченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с. : іл. + мапи.
4. Золота книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах. – Т. 1. – К. : Компанія ЄВРОІМІДЖ, 2001. – 576 с.
5. Золота книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах. – Т. 2. – К. : Компанія ЄВРОІМІДЖ, 2001. – 584 с.
6. Костенко Л.В. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-балада, драматичні поеми / Л.В. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 177-203.
7. Степовик Д.В. Українська графіка XVI-XVIII століть: Еволюція образної системи / Д.В. Степовик. – К. : Наукова думка, 1982. – 332 с.

The article analyzes the activities of the great Ukrainian scholars who studied antiquities, the traditional art of Ukraine, actively opposed the destruction of the priceless heritage of the past, consistently advocated the independence of Ukraine.

Key words: Motherland, ascetic activity, traditions

Отримано: 05.04.2017

УДК 378:78.071.2:004

В. Ф. Олійник, старший викладач

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У СИСТЕМІ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкривається роль інформаційно-комп'ютерних технологій у системі інструментально-виконавської підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Ключові слова: комп'ютерні технології, інструментально-виконавська підготовка, студенти, методи.

Світовий процес переходу суспільства до інформаційно-комп'ютерних технологій вимагає суттєвих змін у багатьох галузях діяльності людей. Насамперед це стосується освіти. Сьогодні українське суспільство потребує генерації педагогів, здатних ініціювати нові ідеї, продукувати оригінальне, актуалізувати власну креативність в професійній освітній сфері, спроможних забезпечити прогресивний розвиток вітчизняної освіти.

Усі ми, бажасмо цього чи ні, сьогодні стали учасниками інформаційної революції. За таких умов перед педагогами вищих навчальних закладів, які викладають навчальні дисципліни, що пов'язані з грою на музичних інструментах, постає потреба формувати інструментально-виконавську майстерність майбутніх вчителів музичного мис-

тецтва в комплексі з сучасними комп'ютерними технологіями, які надають чудові можливості для інтенсифікації навчального процесу, а рівень такої комп'ютеризації повинен стати вирішальним показником оцінювання дієздатності сучасної освіти взагалі та музичної зокрема.

Аналіз публікацій з даної теми дає підстави вважати, що в музичній педагогіці питання розвитку інструментально-виконавської майстерності майбутніх педагогів приділяється достатньо уваги. Насамперед – це праці та методичні дослідження Г. Когана, Г. Нейгауза (фортепіано), В. Зав'ялова, А. Говорушка, Л. Горенка, В. Власов, В. Безфамільнова (баян/акордеон) П. Агафшина, (гітара), О. Незовибатька (цимбали), В. Кушпети (бандура), В. Лапченка, В. Міхеліса, Л. Шорошевої (домра, кобза) та цілого ряду інших.

Проте, проблема використання в системі інструментально-виконавської підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій у науково-методичній літературі висвітлена недостатньо. Частково вивченням цієї проблеми займалися такі науковці, як Л. Гусейнова, В. Ходоровський, В. Гайденко.

Отже, означену проблему не можна вважати вивченою в достатній мірі, а накопичені знання потребують нових досліджень тому, що майже всі ці науково-методичні роботи фактично напрума не торкаються питань, пов'язаних з проблемою використання інформаційно-комп'ютерних технологій в системі інструментально-виконавської підготовки.

Сьогоднішні педагогічні проблеми формування готовності до інструментально-виконавської діяльності є законним відображенням тих суперечностей, що виникають між зростаючими вимогами до якості фахової підготовки майбутнього педагога й усталеною практикою навчання у ВНЗ, між теоретичною та виконавською підготовкою студентів та їх здатністю реалізувати набуті знання та вміння у професійній діяльності [1, с.2].

Таким чином, *мета статті* – висвітлити роль інформаційно-комп'ютерних технологій у системі інструментально-виконавської підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Інструментально-виконавська підготовка майбутніх вчителів музичного мистецтва являється активною формою їхнього самовираження та самоствердження і займає важливе місце у навчальному процесі. Музикознавці розглядають інструментально-виконавську діяльність як складний, багатаспектний і багатofункціональний процес вияву музикантом власних творчих здібностей, розкриття його індивідуальності, віддзеркалення набутого естетичного та виконавського досвіду, асоціативних зв'язків. Як і будь-яка інша діяльність, вона передбачає наявність мотиву, що надає їй спрямованості та відповідає інтересам, потребам, ціннісним естетичним орієнтаціям виконавця [2, с.60-63].

Кожен викладач намагається зробити свою навчальну дисципліну реально корисною для майбутньої педагогічної діяльності випускників. Саме тому сьогодні в системі фахової інструментально-виконавської підготовки студентів мистецьких факультетів педагоги все частіше звертаються до інформаційно-комп'ютерних технологій, які відповідають сучасному рівню розвитку науки, освіти і культури.

Слід зазначити, що впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в систему інструментально-виконавської підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва – це керований процес, який забезпечує оптимізацію їхньої професійної підготовки, адаптацію до умов сучасної школи та вимагає певного переосмислення методичної системи навчання. Завдяки методам комп'ютерного моделювання цей процес передбачає:

- передачу знань і вмінь інтелектуальної та практичної діяльності;
- формування прийомів творчої діяльності;
- загальнонаукову і загальнокультурну підготовку;
- оволодіння різними аспектами обраного фаху;
- адаптацію до умов сучасної школи.

Аналізуючи різні підходи до застосування комп'ютерних технологій у галузі музичної освіти, сьогодні всі програми такого спрямування умовно можна поділити на декілька напрямків їх застосування:

- програми для прослуховування музики;
- програми для запису музичної інформації на CD/DVD-диски та інші електронні носії;
- програми для вивчення історії та теорії музики;
- програми для створення та аранжування музики;
- програми-нотатори для набору нотного тексту.

Аналізуючи вказані напрямки застосування комп'ютерних технологій у галузі музичної освіти, можемо констатувати, що у системі інструментально-виконавської підготовки програми для прослуховування музики дають можливість ознайомитись із музичним твором, який пропонується до вивчення в класі основного музичного інструмента. Слід зазначити, що досить часто таке попереднє ознайомлення з музичним твором дає виконавцю можливість краще визначити його структурну будову, усвідомити остаточне звукове оформлення. Безперечно, кожен викладач чи студент можуть мати власне трактування будь-якої прослухованої музичної композиції, але таке поєднання, на нашу думку, абсолютно не зашкодить, а навпаки, сприятиме більш вдалому її виконанню.

Наступний напрям застосування комп'ютерних технологій у галузі інструментального виконавства – це програми для запису музичної інформації на електронні носії, які дають студенту можливість записати власне виконання вивченого музичного твору, а потім разом із викладачем уважно проаналізувати результати своєї роботи. Саме вслухаючись у власне музичування (грати – слухати – аналізувати), студент автоматично виробляє власний інстинкт самоаналізу, який постає пріоритетом його росту як музиканта-виконавця, а відтак і розвиває його творчі здібності [3, с.60-63].

Інструментально-виконавській підготовці вчителів музичного мистецтва сприяють і комп'ютерні програми так званого енциклопедичного напрямку, які включають в себе словники музичних термінів, біографії багатьох композиторів, інформацію про виконавців тощо. Як засіб створення, зберігання і відтворення ілюстративних матеріалів комп'ютер не має собі рівних.

Не менш важливу роль в інструментально-виконавській підготовці студентів музично-педагогічних факультетів відіграють і програми-нотатори для набору нотного тексту. Адже використовуючи технічні можливості комп'ютера, сьогодні музиканти за допомогою таких програм можуть записувати і друкувати нотні тексти. Звичайно, нотні редактори, подібно текстовим редакторам, виконують в основному технічну функцію, пов'язану з письмовою фіксацією нотних знаків. Але тут результат своєї роботи можна не лише побачити, але й почути.

Отже, специфіка виконавської діяльності майбутнього педагога-музиканта дозволяє розглядати інструментальну підготовку у поєднанні з інформаційно-комп'ютерними технологіями, як необхідний компонент професійного становлення студентів мистецьких факультетів вищих педагогічних навчальних закладів.

Список використаних джерел:

1. Заходякін О. Інструментально-виконавська діяльність як невід'ємна частина професійної підготовки педагога-музиканта / О. Заходякін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drohobych.net/youngsc.pdf>.
2. Гусейнова Л. Готовність до інструментально-виконавської діяльності / Л. Гусейнова // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Глухів : ГДПУ, 2015. – Випуск 18. – С. 60-63.
3. Олексюк А. Інструментально-виконавська підготовка вчителя музичного мистецтва в наукових студіях сьогодення [Електронний ресурс] / А. Олексюк, А. Душний, Н. Мозгальова. – Режим доступу: <http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2015-14/94.pdf>.

The article reveals the role of information and computer technologies in the system instrumental-performing preparation of future teachers of musical art.

Key words: computer technologies; instrumental performing training; students; methods.

Отримано: 05.04.2017

І. В. Паур, кандидат історичних наук

РІЗНОВИДИ ПОШТОВОГО МАРКУВАННЯ ЛИСТІВОК НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ПОШТІВОК ІЗ ВИДОМ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО)

У статті проаналізовано різновиди поштового маркування документальних листівок із видом Кам'янець-Подільського, виданих упродовж 1901-1917 рр. Підкреслено значення поштових штемпелів у дослідженні поштівки як історичного джерела.

Ключові слова: документальна листівка, поштове маркування, м. Кам'янець-Подільський, штемпель, поштово-телеграфна контора, філокартія історична, сфрагістика.

Упродовж останнього десятиліття увагу дослідників привертає порівняно молода, але важлива галузь історичних знань – філокартія історична, що вивчає історію, походження, розповсюдження, різноманітність, час і місце видання, особливості поліграфічного виконання поштових листівок [1, с.301].

Український дослідник І. Бугасвич розрізняв чисті листівки, що не використовувалися за призначенням, і відкриті листи з письмовим повідомленням, вказаною адресою, поштовою маркою та штемпелем. Остання група листівок мала виняткове значення для колекціонерів-філокартистів початку ХХ ст., які вважали колекційними лише поштівки, що відіслані адресату з того міста, вид якого був на ній зображений. В іншому випадку філокартисти вважали листівку звичайною картинкою [2, с.13-15]. Сучасні колекціонери, як правило, цікавляться лише чистими листівками, а ті, що пройшли пошту, є предметом дослідження істориків, мистецтвознавців, літературознавців та ін. О. Купчинський обґрунтував опис фотодокументів на підставі аналізу їх форми та змісту, що враховував весь масив інформації: підписи, монограми, ініціали на фотознімках тих, хто зображений, і тих, кому належали ці фотографії; дарчі написи, присвяти, екслібриси, штампи, відбитки родових печаток, замовні рукописні чи друковані наклейки тощо [3, с.22-23]. В. Вероцький з'ясував, що одна з перших київських листівок (видана С. Кульженко технікою хромолітографії) пройшла пошту і мала штемпель з датою 23 березня 1896 р. [4, с.82].

Упродовж 1900-х рр. відбувалася зміна оформлення поштових штемпелів. Так, на штемпелі 1901 р. читаємо: «б КАМЕНЕЦЬ-ПОДОЛЬСК б. ПОЧТ.ТЕЛ.КОНТ. 12.II.1901». Цей напис свідчить про маркування поштовим штемпелем з порядковим номером «б» Кам'янець-Подільської поштово-телеграфної контори. Він також підтверджував функціонування у Кам'янці-Подільському й інших містах Подільської губернії поштово-телеграфних контор (рис. 1 а і б), створених у середині 1880-х років унаслідок об'єднання поштових і телеграфних станцій. До початку 1890-х рр. в краї було створено мережу установ зв'язку, які поділялися на поштово-телеграфні контори (у містах та невеличких містечках), поштово-телеграфні та поштові відділення (у містечках та великих селах) [5, с.211].

Поштові штемпелі великих міст відрізнялися написом «міська пошта» (рис. 1 в і д). Крім того, варшавська міська пошта крім числа, місяця і року відправлення вказувала період доби, наприклад, «23.IX.02 УТР.», а Санкт-Петербурзька пошта його конкретизувала, наприклад, «18.VIII.1903 2 ч.». Відрізнялося поштове маркування листівок, надісланих із Кам'янца-Подільського до міст Австро-Угорської імперії (рис. 1 е).

У лютому 1903 р. було видано циркуляр, що стосувався виготовлення календарних поштових штемпелів. З того часу дати на них позначалися тільки арабськими цифрами у центрі в одному рядку між двома паралельними лініями. Змінилася й форма штемпелів – від кола (діаметр 25 мм) до подвійного кола (30 мм) та овалу (30x25 мм). Круглої форми штемпелі призначалися для стаціонарних поштових установ, а овальної – для пересувних й поштових відділень при вокзалах [6, с.40]. Дані нововведення прослідковуються на листівках відправлених із Кам'янца-Подільського, уже з 1911 р. Так, на їх поштових штемпелях в одному рядку зазначено число, місяць, рік; зник напис «ПОЧТ. ТЕЛ. КОНТ»; замість цифри «б» з'явилася літера «з», що вказувало на порядковий номер штемпеля поштового від-

ділення (рис. 1 ж). У нумерації поштових відділень використовували російську абетку, в якій літера «з» мала восьмий порядковий номер. Схожі поштові штемпелі мали інші українські міста Російської імперії.

Поштові штемпелі на листівках проставляли у правому верхньому куті поверх марки, що означало погашення марки поштовим штемпелем. Інколи на листівці було до чотирьох штемпелів, які займали весь правий бік поштового формуляра, а місце проставляння штемпеля не змінювалося, а відміну від останнього [7, с.54]. З часу, коли малюнки чи фотографії зайняли неадресний бік листівки, він став лицьовим, а адресний – зворотним. Ліва частина останнього призначалася для письмового повідомлення, а права – для написання адреси, наклеювання марки і поштових штемпелів, друку видавничого знаку.

Продовження залізниці до Кам'янца-Подільського і спорудження тут залізничного вокзалу в 1915 р. сприяло як мобілізації військових сил, так і розвитку промисловості, торгівлі, покращенню транспортного сполучення із містами Київської та Подільської губерній. Водночас на листівках з'явився штамп «Каменець-Под. вокз.» (рис. 1 к), тому стало популярним надсилання видових листівок із кожної залізничної чи поштової станції, на якій зупинялися мандрівники, з повідомленнями, наприклад: «Мій привіт зі шляху через мальовниче місто Поділля в південну Галицію на позицію, де я призначений виконавцем робіт з укріплення» (24.06.1915) [8].

У роки Першої світової війни на поштівках з'явилися поштові маркування: «Польова пошта. Жмеринка» [9], «Із діючої армії» (рис. 1 з), «б-а Автомобільна Петроградська рота (Печать пакетовъ)» [10], а також адреси розташування військових частин: ізоляційно-пропускний пункт (станція Могилів), 442 пересувний госпіталь [11], 9 дезінфекційний загін 9 Діючої армії [10].

У роки війни почали використовувати цифрове позначення кореспонденції з метою засекречення інформації про місце розташування військових підрозділів [12, с.17-30]. Так, лист військового (прізвище та ім'я не вказані, підписано «Гвій Ва») від 22 серпня 1917 р. було надіслано з міста Кам'янца-Подільського до селища Парголово Петроградської губернії під № 40. Дана поштівка мала лише поштове маркування цього селища «БОЛЬШЕ-ПАРГОЛОВО 5.9.1917» [10].

Рис. 1.

Отже, поштове маркування є складовою формуляра документальних листівок та уможливає їх дослідження як історичного джерела. Особливу цінність мають штемпелі при визначенні терміну доставки листів та різновидів поштового маркування у військовий час. Зрештою, колекції

поштових листівок, створених на початку 1900-х рр., сприяють пропаганді мистецьких творів і поширенню історичних, географічних, етнографічних та інших знань.

Список використаних джерел:

1. Маркітан Л.П. Філокартія історична / Л.П. Маркітан // Енциклопедія історії України: Т. 10 (Т-Я). – К.: Наукова думка, 2013.
2. Бугасвич І.В. Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера / І.В. Бугасвич. – К.: Мистецтво, 1971.
3. Купчинський О.А. Розшифрування ранніх фотодокументів та їх описування в архівах і бібліотеках / О.А. Купчинський // Архіви України. – 1978. – № 6.
4. Вероцкий В. Киев на иллюстрированных открытках / В. Вероцкий, М. Забочень, В. Киркевич // Советский коллекционер. – 1984. – № 21.
5. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія / С.М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015.
6. Вовин Я. Почтовые штемпеля России (1858-1917 гг.) / Я. Вовин // Филателия СССР. – 1971. – № 5.

7. Пантюхин В. Фирма «Оттомар Циер» для филателистов / В. Пантюхин // Филателия. – 1996. – № 3.
8. Колекція листівок Історико-культурологічного Подільського Братства (м. Кам'янець-Подільський).
9. Колекція листівок Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» (м. Кам'янець-Подільський).
10. Приватна колекція листівок Я. Васильковського (м. Варшава).
11. Приватна колекція листівок М. Сімашкевича (м. Кам'янець-Подільський).
12. Левин А. «Немые» гашения России первой мировой войны / А. Левин // Советский коллекционер. – № 23.

The article analyzes the postal markings of the documentary postcards with a views of Kamianets-Podilskyi issued during 1901–1917. Stressed the importance of postal stamps in the study of postcards as a historical source.

Key words: documentary postcard, postal marking, Kamianets-Podilskyi, stamp, post and telegraph office, philocarty historical, sphragistics.

Отримано: 05.04.2017

УДК 7.012:76

І. С. Підгурний, кандидат мистецтвознавства

ПРИЙОМИ СТИЛІЗАЦІЇ ПРИ НАВЧАННІ ДИЗАЙНУ

У статті розглядаються можливості навчання прийомів стилізації у процесі виконання вправ за допомогою спеціального програмного забезпечення при вивченні дизайну.

Ключові слова: графічний дизайн, дизайн-освіта, стилізація, шарж, карикатура.

Постановка проблеми. Хоча використання прийомів стилізації не залежить від спеціалізації дизайнера, у своїй роботі усі без виключення дизайнери будь-то веб дизайн, дизайн логотипу, дизайн пакувань, дизайн інтер'єру, ландшафтний дизайн, використовують прийоми стилізації. Але вправи, про які йдеться у цій статті, все ж таки стануть у пригоді в першу чергу дизайнерам книжок та ілюстраторам.

Бібліографія. Питання стилізації не нове як в образотворчому мистецтві та дизайні так і у галузі методики викладання образотворчого мистецтва. Їх розглядали багато вчених серед останніх українських публікацій можна виокремити наступних українських авторів: В.Є. Михайленка та С.В. Прищепенка розглядали питання стилізації у графічному дизайні [2], а також М. Пічкура, який в свою чергу висвітлював питання методів стилізації у дизайні освіти [2]. Але ми хочемо розглянути дане питання в аспекті можливості навчання дизайну на прикладах виконання завдань по стилізації портретів за допомогою спеціального програмного забезпечення у стилях карикатури, коміксів, аніме тощо.

Тому **метою статті** є висвітлення важливості розвитку навичок стилізації у студентів, які навчаються на дизайнерських спеціальностях за допомогою конкретних вправ та спеціального програмного забезпечення на комп'ютері.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто визначитись, що таке стилізація. Стиллізація це наслідування певних рис якогось стилю. Іноді стилізація приводить до виникнення нового стилю (неокласицизм, неовізантизм, неореалізм тощо). Прийоми стилізації використовуються у образотворчому мистецтві та літературі. Як правило в стилізованому зображенні виявляються найбільш характерні риси предмета, а не потрібні деталі відкидаються. Специфічні ознаки об'єкта набувають декоративних форм. Традиційному мистецтві стилізація проявляється у запозиченні сюжетних мотивів, історичних, національних або інших художніх прийомів зображення.

Для розвитку навичок стилізації ми пропонуємо студентам завдання по виконанню так званих шаржів (карикатур) – портретів з перебільшеними характерними рисами особливостями персонажа. Його теж можна вважати стилізованим портретом. Їх широко використовують в мистецтві анімації та мультиплікації (Cartoon).

Останнім часом склалася така ситуація, що професія дизайнера дуже тісно пов'язана з роботою на комп'ютері. Анімацію та мультиплікацію також не можна уявити без

спеціального програмного забезпечення. Як правило необхідними навичками володіють самі дизайнери, які вмюють малювати і добре це роблять за допомогою комп'ютера.

Надзвичайно корисними є вправи по перетворенню фотопортрета на карикатуру за допомогою фоторедактора Adobe Photoshop. Як правило ці перетворення дуже зручно виконувати за допомогою фільтрів групи пластика. Також версії Creative Cloud 2017 року з'явилися нова функція цього фільтру, яка визначає обличчя (розпізнає усі його частини), що значно полегшує зміну портрета, надання йому комічної форми. У зв'язку з тим, що в основі даного способу лежить фотографія, портретна схожість забезпечена, а в результаті перетворень фотографія набуває потрібного ступеня стилізації.

На наступних етапах навчання пропонуються завдання створення ілюстрацій імітації певних стилів зображення, такі як комікси, японські, аніме, манга, чібі (тібі) тощо. Ці завдання виконуються вже не в програмі Adobe Photoshop, а за допомогою векторних редакторів таких як Adobe Illustrator чи CorelDRAW.

Окремо стоїть питання авторських прав, якщо розібратися по суті, то будь-який художник відтворює у своїх картинах навколишній світ, який створив не він. Але ніхто не зазіхає на намальований живописцем пейзаж. Адже кожен мистецький твір пройшов через відчуття та уяву митця. Це лише образ який прийшов стилізацію в голову художника знайшов своє втілення у тих або інших матеріалах. Перетворенні за допомогою прийомів стилізації зображення стають мало схожі на оригінал і таким чином питання про авторське право відпадає. Отже можна зробити висновок, що стилізація нам допомагає не порушувати авторських прав.

Висновки. Досвід використання подібних завдань на кафедрі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка при викладанні курсів основи дизайну, графічний дизайн та комп'ютерна графіка, фотографіка, техніки ілюстрування показує, що вони є ефективними і одночасно цікавими для студентів майбутніх вчителів образотворчого мистецтва а також дизайнерів.

Список використаних джерел:

1. Карикатура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>.

2. Михайленко В.Є. Стилізація природних форм у графічному дизайні та рекламі: формотворчі аспекти / В.Є. Михайленко, С.В. Прищенко // Технічна естетика і дизайн. – 2012. – Вип. 11. – С. 121-129.
3. Пічкур М. Метод стилізації як засіб творчого розвитку майбутнього дизайнера на заняттях з композиції / Микола Пічкур // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 10 (Ч. 3). – 2014 – С. 105–111.
4. Стилізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
5. Шарж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%B6>.
The article analyses the possibility of using styling techniques in practicing design learning in exercises with a special software.
Key words: graphic design, design- education, stylization, caricature, grotesque picture.
Отримано: 05.04.2017

УДК 378.011.3-051:78

О. М. Прядко, кандидат педагогічних наук

СПІВ ЯК УЗГОДЖЕНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАТОРНОЇ, ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТА РЕЗОНАТОРНОЇ СИСТЕМ ГОЛОСОВОГО АПАРАТУ ВОКАЛІСТА

У статті розкриваються проблеми вокальної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, процес співу розглядається як узгоджена діяльність звукоутворювальної, дихальної та резонаторної систем голосового апарату студента-вокаліста, здійснюється характеристика умов ефективного формування вокально-технічних умінь та навичок майбутніх педагогів-музикантів.

Ключові слова: спів, вокально-технічні уміння та навички, вчитель музичного мистецтва, фахова підготовка.

Музика має могутній виховний та навчальний потенціал. Долучаючи дітей до світу музичного мистецтва педагог отримує можливість ефективно впливати на емоційну та інтелектуальну сферу учнів. Спів є найбільш доступним видом музичної діяльності, яким дитина може займатися не маючи навіть елементарної музичної підготовки. На уроках музичного мистецтва співові відводиться особливе місце, оскільки окрім розвитку всього комплексу музичних здібностей, він сприяє ефективному розвитку емоційної сфери особистості учнів, художньо-музичного смаку, естетичного сприйняття оточуючої дійсності. Виконуючи різноманітний вокально-педагогічний репертуар діти переживають широку гаму емоцій, усвідомлюють їх, аналізують, вчать керувати ними. Публічне виконання вокальних та вокально-хорових творів сприяє розвитку емоційної стійкості дітей. Спів стимулює розвиток активного сприйняття та емоційного відтворення музичного матеріалу.

Для того аби здійснювати ефективне керування процесом співацького розвитку дітей вчитель музичного мистецтва має досконало володіти власним співацьким голосом та методикою роботи з розвитку співацьких навичок дітей різного віку.

Проблеми вокальної підготовки студентів музично-педагогічних спеціальностей завжди знаходилися у колі уваги науковців та педагогів у галузі вокальної педагогіки. Основи теорії розвитку співацького голосу закладені в працях Л. Дмитрієва, В. Смельянова, В. Морозова. Психологічні аспекти співацького розвитку вивчали В. Єрмолаєв, Б. Теплов, Л. Чистович, А. Зданович, фізіологічні основи постановки голосу – М. Грачова, І. Павлов, І. Сеченов, О. Яковлев, Л. Работнов, К. Злобін, Ю. Фролов. Специфіка вокальної підготовки майбутніх педагогів-музикантів стала предметом вивчення Л. Василенко, О. Маруфенко, А. Менабені, Г. Стасько, Ю. Юцевича. Проблема відшукання шляхів удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів-музикантів надалі залишається актуальною.

Метою написання статті є розгляд процесу співу як складного психофізіологічного процесу узгодженого функціонування трьох систем голосового апарату студента-вокаліста.

Вокальна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає формування навичок голосоутворення та голосоведення, озброєння студентів ґрунтовною науково-теоретичною базою знань у сфері вокальної педагогіки та методики викладання вокалу. Спів – це складний психофізіологічний процес узгодженого функціонування органів голосового апарату та їх систем. Кожна група органів утворює певну систему, яка є невід’ємним елементом процесу голосоутворення. Так, генераторна система включає органи звукоутворення (гортань і голосові складки),

енергетична система поєднує дихальні органи (трахею, бронхи, легені, грудну клітку, м’язи, які беруть участь у процесі дихання та діафрагму), а резонаторну систему утворює група резонаторів голосового апарату (головні та грудні резонатори).

Джерелом мовного та співацького звуку є гортань і голосові складки. Звукові хвилі, які утворюються в гортані, поширюються рівномірно у всіх напрямках, охоплюючи тканини людського тіла. Гортань є головним органом голосового апарату людини, якому належить особлива роль у процесі фонації. Усі акустичні якості голосу – сила, висота та тембр утворюються за допомогою голосових складок, усі інші органи голосового апарату людини автоматично пристосовуються до режиму роботи основного джерела звуку – гортані. Голос утворюється внаслідок коливання голосових складок, які приводять у співколивання струмінь видихуваного повітря.

У співі, як і в мовленні, дихання видозмінюється, ускладнюється і переходить у фонаційне внаслідок приєднання до функції газообміну голосоутворювальної функції. Специфічні особливості дихання у співі вимагають спеціальної його організації для співацького процесу. Здійснюючи роботу з розвитку співацького голосу вокаліста, особливо увагу потрібно приділяти формуванню навичок правильного співацького дихання, яке лежить в основі процесу фонації. Р.Юссон довів, що повітря, яке проходить крізь голосову щілину, здатне впливати на активність роботи голосових м’язів, підвищення тону голосових складок, покращувати їх працездатність та витривалість [4]. Учені виявили також, що активність м’язів дихальної системи сприяє підвищенню працездатності гортані.

Резонатори голосового апарату людини виконують важливі функції під час співу. Так, вони збільшують силу звучання голосу, впливають на формування його індивідуального тембрального забарвлення, захищають голосовий апарат від перевантаження під час співу. Звук, який утворюється голосовими складками, не є до кінця сформованим, його називають індіферентним. Він не має тембрального забарвлення, фонетичного розподібнення звуків мови, має сталу висоту. Оформлення звуку у звичний для нас відбувається завдяки впливу резонаторів на первинний звук гортані.

Важливим завданням у ході вокальної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва є формування навичок усвідомленого керування процесом узгодженого функціонування трьох систем голосового апарату. Порушення у діяльності будь-якого елемента процесу голосоутворення призводить до появи недоліків звуковедення, закріплення негативних навичок фонації, які важко піддаються викориненню.

Потреба удосконалення процесу фахової підготовки вчителів, які б могли ефективно здійснювати музично-естетичний розвиток дітей в системі шкільної освіти, вимагає відшукування нових підходів у формуванні комплексу їх професійних умінь та навичок. Вокальна підготовка майбутніх педагогів-музикантів передбачає не лише розвиток їх вокально-технічних умінь, але й формування навичок свідомого координування процесу голосоутворення на основі засвоєння ґрунтовної бази знань у галузі вокальної педагогіки та методики викладання вокалу. Розуміння складних акустичних та психофізіологічних механізмів процесу голосоутворення та звуковедення дозволить вчителю досконало володіти власним голосом та ефективно впливати на процес співацького розвитку учнів на уроці музичного мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Антонюк В.Г. Постановка голосу : навч. посіб. для студ. вищих муз. навч. закладів / Валентина Геніївна Антонюк. – К. : Українська ідея, 2000. – 68 с.

2. Дмитриев Л.Б. Основы вокальной методики / Леонид Борисович Дмитриев. – М. : Музыка, 2007. – 368 с.
3. Морозов В. П. Искусство резонансного пения. Основы резонансной теории и техники / В.П. Морозов. – М. : ИП РАН, МГК им. П.И. Чайковского, Центр «Искусство и наука», 2002. – 496 с.
4. Юссон Р. Певческий голос: исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса / Пауль Юссон. – М. : Музыка, 1974. – 262 с.

The article reveals the problems of vocal training of the future teacher of musical art, the process of singing is seen as a concerted activity of the sound-forming, respiratory and resonator systems of the vocal apparatus of the student-vocalist, and the characteristics of the effective formation of vocal-technical skills and skills of future musicians-musicians are described.

Key words: singing, vocal and technical skills, master of musical arts, training.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.011.3-051:78

Т. Д. Пухальський, асистент

ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

У статті розглядається питання реалізації практико-орієнтованого підходу в процесі формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами диригентсько-хорових дисциплін.

Ключові слова: педагогічна практика, диригентсько-хорова підготовка, професійна компетентність.

Формування професійної компетентності вчителя музики в циклі диригентсько-хорових дисциплін це та ланка його професійної підготовки, без якої діяльність сучасного вчителя музики в ЗОШ не можлива. Тому, пройшовши курс кожної з диригентсько-хорових дисциплін, вчитель-диригент має отримати ефективний інструментарій для роботи з школярами. Викладання цих дисциплін класично викладаються на основі методик Г. Дмитревського, А. Єгорова, А. Іванова-Радкевича, М. Колесси, В. Красношкова, С. Казачкова, Н. Малько, І. Мусіна, К. Пігрова, К. Ольхова, І. Розумного, В. Соколова, П. Чеснокова та ін., розроблених для виховання професійних диригентів. Ми вважаємо, що такий міцний методичний фундамент у вивченні диригентської справи в поєднанні з сучасними методичними розробками можна використати і у роботі з шкільним хором, спрямувавши його на вирішення типових ситуацій та проблем у роботі з дитячими колективами.

Підготовка вчителя музики до диригентсько-хорової роботи в ЗОШ пов'язана із реалізацією практико-орієнтованого підходу до формування його професійної компетентності та охоплює такі етапи:

- набуття необхідних знань з професійних дисциплін;
- формування досвіду практичної роботи з хором колективом;
- застосування результатів диригентсько-хорової підготовки в роботі з школярами під час проходження педагогічної практики в ЗОШ.

Характерною ознакою практико-орієнтованого підходу у підготовці вчителів музики є спрямованість усіх складових диригентсько-хорової підготовки на роботу з шкільними хоровими колективами. На музично-педагогічних факультетах вищих диригентсько-хорова підготовка відбувається через призму роботи з дорослими хоровими колективами, тому важливо, щоб процес формування комплексу хормейстерських умінь і навичок майбутнього вчителя на практиці роботи з хором спрямовувався на вирішення проблем вокально-хорової роботи з школярами.

Зважаючи на те, що можливість працювати з дитячими голосами студенти спеціальності 6.020204 «Музичне мистецтво» мають лише на педагогічній практиці (4 курс), перші два етапи реалізації педагогічної умови (накопичення необхідних знань з професійних дисциплін; формування досвіду практичної роботи з хором колективом) складатимуть підготовчий період до роботи з шкільним хором колективом. За підгото-

вчий період майбутні вчителі музики опановують техніку хорового диригування, знання з хорознавства, методику роботи з хором, хорове аранжування, постановку голосу та ін. Всі ці складові відбивають загальний розвиток особистості вчителя музики в галузі диригентської діяльності та в поєднанні з питаннями шкільної хорової справи дають вчителю-диригенту інструментарій для роботи з дітьми. Тому завданням вишу є збагачення знань, вмінь, навичок та диригентського досвіду студента на основі роботи з студентським хором колективом з наступним їх вдосконаленням в умовах ЗОШ. Цей процес вимагає грамотного педагогічного керівництва та переорієнтації завдань диригентсько-хорових дисциплін на вирішення питань роботи з шкільними хоровими колективами.

Одним із них є відпрацювання алгоритмів роботи з шкільними хорами на «Хоровому диригуванні» та «Хоровому класі». Моделювання на цих дисциплінах педагогічних ситуацій наближених до роботи в умовах ЗОШ (навчальних, організаційних, методичних тощо) методично озброїть учителя музики та надасть йому цінний досвід ще до безпосередньої практичної роботи з школярами. Теоретичну базу вирішення педагогічних ситуацій та виконання таких завдань становить дисципліна «Хорознавство», яка має включати відомості з шкільного хорознавства, як одного із провідних її підрозділів. Сприяє цьому також і вивчення шкільного хорового репертуару на хоровому диригуванні з поглибленим його аналізом, вибудовуванням плану репетиційної роботи, подоланням труднощів у його вивченні з дитячими хорами. Все це дасть можливість уникнути ситуації, коли підготовлені студенти до роботи з дорослими хоровими колективами виявляються нездатними до ефективної роботи з школярами на педагогічній практиці та в подальшій професійній діяльності. Тому педагогічну практику ми розглядаємо як єдину можливість за період навчання на музично-педагогічному факультеті перевірити диригентсько-хорову підготовку студентів у безпосередній роботі з школярами.

Зміни в освітніх орієнтирах, широке розповсюдження нових теорій виховання за останні десятиліття привели до думки, що хорове мистецтво це пережиток минулого, що, не зважаючи на численні дослідження, підтверджуючі великі виховні та культуротворчі можливості хорового мистецтва, зумовило певний застій у науково-методичній розробці хорового виховання школярів. Зменшилась частка навчального часу на вивчення диригентсько-хорових дисциплін та їх кі-

лькісне скорочення, що призвело до погіршення підготовки студентів до диригентсько-хорової роботи. Як наслідок, зазнали змін програмові вимоги до проходження педагогічної практики, за яких вокально-хорова робота вчителя музики звелася до колективного розучування шкільного пісенного репертуару під акомпанемент на уроках музичного мистецтва, тим самим витіснивши багатоголосий хоровий спів з життя загальноосвітньої школи та обов'язкового переліку завдань педагогічної практики.

Диригентська практика займає важливе місце у підготовці вчителя музики до вокально-хорової роботи в школі. Тому незалежно від форми проведення педагогічної практики (з відривом, чи без відриву від навчання) до неї має входити диригентська практика як одна із провідних її складових. Вона передбачає самостійну вокально-хорову роботу з школярами, що потребує сформованих у студента вмій самостійної роботи (в організаційних питаннях хорової діяльності, прийнятті педагогічних рішень, формуванні репетиційного плану, доборі методів роботи з колективом, хоровому репертуарі та його адаптації до можливостей хору тощо), але це не виключає методичної та консультаційної підтримки з боку викладача хорового диригування у період проходження студентом педагогічної практики.

Педагогічна практика має стати для майбутнього вчителя музики полем для реалізації, вдосконалення та поглиблення набутих за підготовчий період знань, вмій, навичок і досвіду диригентсько-хорової діяльності, а також є діагностичним етапом у визначенні його готовності до майбутньої професійної діяльності. Саме тому ми вважаємо, що включивши диригентсько-хорові завдання у програму педагогічної практики можна ефективно вплинути на формування професійної компетентності майбутніх учителів музики як

на підготовчому етапі, так і в період проходження практики, спільно координуючи їх з боку методистів та викладачів хорового диригування. Такий алгоритм взаємодії дасть можливість оперативно коригувати хід диригентської практики студента, а також реагувати на об'єктивні обставини та потреби загальноосвітньої школи, суспільні інтереси та сучасні тенденції у шкільному хоровому виконавстві. Успішна організація такої практики, яка включатиме роботу на уроках музичного мистецтва та позаурочні заняття, становить цінну допомогу і для самої школи у вокально-хоровому вихованні дітей та сприятиме підвищенню рівня музично-естетичного виховання школярів загалом.

Список використаних джерел:

1. Бірюкова Л.А. Психолого-педагогічні умови підготовки керівника хору в системі вищої музично-педагогічної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.А. Бірюкова. – К., 2007. – 19 с.
2. Козир А.В. Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики / А.В. Козир // Молодь і ринок. – 2011. – № 11. – С. 19-24.
3. Юнда В.В. Форми та методи розвитку самостійної пізнавальної діяльності студентів на уроці диригування / В.В. Юнда // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 11(1). – С. 251-255.

The article discusses the implementation of practice-oriented approach in the formation of professional competence of future teachers of music by means of choral conductor disciplines.

Key words: pedagogical practice, conducting and choral training, professional competence.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.016:7

Т. М. Ситник, кандидат педагогічних наук

АКТОРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті окреслюються шляхи формування основних педагогічних здібностей на засадах акторської майстерності як основи навчально-виховного процесу.

Ключові слова: акторська майстерність, система К.С. Станіславського, зовнішня психотехніка, внутрішня психотехніка.

Одним з найважливіших завдань педагогічної науки є підготовка такого фахівця, який би відповідав цілям, змісту, методам і засобам навчання й виховання підростаючого покоління. Проблема полягає не тільки в підготовці розуму людини, але й в незмірно більшому – формуванні психофізичного складу майбутнього педагога, його творчої індивідуальності.

Відомо, що професійна майстерність учителя за своєю структурою є багатогранною, де головним і визначальним моментом є особистість педагога, але як один з найважливіших компонентів майстерності розглядається й техніка, репрезентована системою емоційно-виразних засобів (голосових, мімічних, пластичних тощо), які забезпечують технологію педагогічної діяльності й найповніший прояв потенціалу вчителя.

У своїх дослідженнях Г.І. Баланюк, В.П. Безпалько, Я.І. Бурлака, І.А. Зязюн, В.А. Кан-Калік та інші доводять, що відсутність творчого стану не може бути компенсована ніякими вольовими зусиллями. Жоден учитель, який не має внутрішньої і зовнішньої психотехніки, ніколи не зможе володіти розумом і серцями дітей, він ніколи не зможе розвинути сприйнятливості учнів, їх здатність «спалахувати» від його завдань. Педагог зобов'язаний бути прекрасним артистом. Не випадково професію учителя порівнюють з «театром одного актора». Однак, для актора сценарист пише сценарій, режисер допомагає під час репетицій, інші працівники в оформленні сцени, освітленні, музичному супроводі, а вчитель є одночасно і сценаристом, і режисером, і артистом, який щодня ставить не один, а декілька спектаклів.

Метою статті є окреслення шляхів формування основних педагогічних здібностей на засадах акторської майстерності як основи навчально-виховного процесу.

Зasadничою щодо виховання сучасного актора є система К.С. Станіславського. Це наука не тільки про акторську творчість взагалі, але й, зокрема про те як, спираючись на об'єктивні закони людської природи, формувати, розвивати й удосконалювати творчі здібності, це цілісна система професійної підготовки майстра, яка містить п'ять принципів, що з успіхом можуть бути застосовані у процесі виховання педагога:

- принцип життєвої правди. У педагогіці це ніщо інше, як формування проєктивних здібностей, як зв'язок навчання і виховання з життям;
- принцип ідейної спрямованості, вчення про надзавдання. Це майже без змін можна перенести в педагогічну діяльність як конструктивну здібність особливо у світлі педагогічного поняття «режисур уроку»;
- принцип активності і дії. Активність і дієвість становлять підґрунтя для переживання й матеріал для творчості. У свою чергу, творче переживання й матеріал для творчості є провідними компонентами в організаторській діяльності педагога;
- принцип органічності творчості. У педагогічній практиці це становить безпосередньо комунікативну діяльність учителя;
- принцип творчого перевтілення в образ. Цей принцип знаходить своє відображення у гностичній діяльності вчителя, яка є першоосновою всієї діяльності педагога загалом [1, с.52-53].

П'ять головних здібностей педагога відповідають базовим принципам системи К.С. Станіславського. Кожна із зазначених здібностей може бути розвинена й удосконалена за наявності необхідних задатків і нахилів за допомогою відповідного театрального принципу, адже педагогічна дія

органічно поєднана з дією театральною. Це означає, що і актор, і педагог, мають набути досвіду по-справжньому бачити, слухати, мислити, переживати, а не здаватися такими, що мислять, переживають, діють. Однак в органічності між актором і педагогом приховується відмінність. Як-що перший має навчитися правильно сприймати, оцінювати, знаходити рішення і впливати на суб'єктів, що його оточують, в умовах художнього узагальнення, то другий, концентруючи в собі акторсько-режисерські можливості, доводити результати свого впливу до художнього узагальнення. Якщо акторові доводиться на сцені по-новому навчатися всього, що йому вже знайоме в житті, тобто жити сценічними почуттями, які не мають реального подразника, а беруться з емоційної пам'яті, то педагогові слід навчатися бути природним, самим собою, а це дуже складно за умов публічності. «Не можна просто грати сценічно, зовнішньо, з цією грою має повднутися ваша прекрасна особистість. Це не мертва гра, техніка, а справжнє відбиття тих процесів, які є в нашій душі» [4, с.76-78].

На заняттях з «Основ акторської майстерності» формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя відбувається, зокрема, за допомогою спеціального психофізичного тренінгу спеціальних вправ. Психофізичний тренінг стимулює пошукові дії майбутнього вчителя й продукування нових рішень, створюючи для цього сприятливі умови. На заняттях з «Основ акторської майстерності» формуються елементи педагогічної майстерності, а саме: психофізична свобода, увага, уява та фантазія, які є засадовими стосовно внутрішньої техніки педагога. Водночас з розвитком внутрішньої техніки відбувається й удосконалення техніки зовнішньої, тобто міміки, пластики, голосу, створюються умови для гармонії розуму й почуттів – підрунтя педагогічної технології й техніки, що за умови вдос-

коналення дає педагогічний артистизм, який, у свою чергу, є передумовою педагогічної майстерності.

Нажаль, в існуючому Державному освітньому стандарті вищої професійної освіти немає як обов'язкових таких навчальних курсів як театрально педагогіка, акторська майстерність учителя тощо, але ж не важливо, який предмет у школі буде викладати майбутній вчитель: математику, хімію, фізику, біологію, завжди навчальна дисципліна це – «що», а акторська майстерність це – «як». Отже, підвищення якості підготовки майбутнього педагога, зокрема його творчих здібностей, має бути пріоритетною проблемою вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Абрамян В.Ц. Театральна педагогіка / В.Ц. Абрамян. – К. : Лібра, 1996. – 224 с.
2. Жураковский Г.Е. Педагогический талант и педагогическая техника в области педагогики общей, художественной, музыкальной, театральной / Г.Е. Жураковский. – М., 1958. – 131 с.
3. Захава Б.Е. Мастерство актёра и режиссёра : учебное пособие / Б.Е. Захава. – М., 1978. – 326 с.
4. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // А.С. Макаренко. Твори : у 7 томах. – К., 1954. – Т.5. – С. 76-78.
5. Станиславский К.С. Мое гражданское служение России. Воспоминания. Статьи. Очерки. Речи. Беседы / К.С. Станиславский. – М. : Правда, 1990. – 656 с.

The article outlines ways of forming main pedagogical skills on the basis of acting, development of students' sensory-emotional sphere as one of the most important factors of teacher's skilfulness.

Key words: acting, K.S. Stanislavsky's system, external psychological technique, internal psychological technique.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.015.31:78

Т. В. Совік, кандидат педагогічних наук

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглядається музична підготовка вчителя початкової школи, її особливості та місце в загально-професійній компетентності. Виконано аналіз професіограм вчителя та місце в них музично-естетичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: музична підготовка, учитель початкової школи, професіограма.

Учитель початкової школи забезпечує естетичне виховання своїх учнів. Національне виховання в українській школі передбачає залучення молодого покоління до творчої участі в рідній та загальнолюдській культурі, примноженні її досягнень. Звідси – необхідність удосконалення художньої освіти та естетичного виховання поколінь, які підрастають, розвиток у школярів почуття прекрасного. Отже, естетичне виховання у початковій школі – це систематичний цілеспрямований вплив на особистість, орієнтований на формування її естетичних ідеалів, смаків і потреб, на вироблення здатності сприймати, переживати й оцінювати прекрасне у природі, житті, мистецтві й праці, на пробудження і розвиток її творчих здібностей і непримиренності до всього потворного і нікчемного в житті й діяльності. Завданням естетичного виховання є: навчити учнів бачити прекрасне, виробити здоровий естетичний смак, зробити життя дітей духовно багатшим, ознайомивши їх з кращими творами літератури і мистецтва (музичного, образотворчого). Естетичне виховання є необхідною потребою повсякденного життя людини [7], гуманістичним вихованням у мистецтві і через мистецтво [8], важливим засобом переборення протиріч дійсності, яке потребує постійного розвитку через художню творчість особистості [9]. Можливості для естетичного виховання учнів є в кожному навчальному предметі, і естетичне виховання повинне відбуватися на кожному уроці. Для цього вчителю початкової школи поряд з іншими знаннями необхідно володіти знаннями, уміннями та навичками естетичного, зокрема музичного

виховання. Адже багаті можливості для естетичного виховання учнів мають саме уроки музичного мистецтва та різноманітні факультативи.

Важливою складовою загальнопедагогічної професіограми є вимоги щодо естетичної компетентності, які мають виявити механізм подальшого вдосконалення естетичного навчання і виховання майбутнього вчителя у системі педагогічних вищих навчальних закладів [4]. Одна з перших професіограм учителя щодо його естетичної компетентності була розроблена Б. Рождественським, у якій особливу увагу він приділяє вихованню таких якостей, як широкий художньо-естетичний кругозір, естетичне сприйняття, смак, здібності, естетика зовнішнього вигляду і поведінки, культура мовлення тощо [6].

С. Анічкін виокремлює такі складові естетичної компетентності вчителя: естетично-теоретичні знання, естетичний кругозір, глибина сприйняття педагогом естетичного в житті, природі та мистецтві; практичні вміння і навички викладання у галузі естетичної діяльності; методичні вміння й навички в передачі естетичного своїм вихованцям [1].

О. Кременцова та А. Баян [2] наголошують на таких естетичних якостях учителя: потреба в естетичному, стійкий інтерес до світу прекрасного, високий художній смак; єдність естетичних знань та переконань; потреба в естетичному вихованні, розвиток творчих здібностей, культура мовлення (її емоційність, точність, образність, виразність); естетика зовнішнього вигляду та поведінки.

Н. Конишева розробила карту-схему, суть якої зводиться до того, що професійна естетична компетентність учителя знаходиться на зіткненні філософсько-естетичного, педагогічного, психологічного, спеціально-методичного начал, залежить від спрямованості особистості і в свою чергу впливає на неї [3].

Г. Корольова та Г. Петрова в своїй розгалуженій професіограмі вчителя і класного керівника (в галузі естетичного навчання і виховання) виділяють такі елементи: естетична спрямованість особистості; компетентність учителя (система загальнотеоретичних, спеціальних, психолого-педагогічних знань); практична компетентність учителя (володіння методикою естетичного виховання в урочній та позаурочній діяльності); естетика поведінки вчителя; особливості психологічних процесів учителя [4]. Одним із провідних засобів естетичного навчання і виховання є мистецтво, зокрема, музичне. Тому важливою складовою фахової професійної підготовки вчителя початкової школи є його музично-естетична підготовка.

Музично-естетична підготовка майбутнього вчителя початкової школи у вищому навчальному закладі має ряд особливостей. Випускники напрямку підготовки 6.010102 Початкова освіта кваліфікаційного рівня «бакалавр» мають здійснювати музично-естетичне виховання та навчання учнів початкової школи (урочна форма навчання – проведення уроків музичного мистецтва, позаурочна – проведення музично-естетичних заходів, музичних свят тощо). Специфіка уроку музичного мистецтва в початковій школі полягає у чергуванні наступних видів музичної діяльності: слухання музики, співу, музичної грамоти, гри на дитячих музичних інструментах, музично-ритмічних рухів, музично-дидактичної гри. У навчальних планах зазначеного вище напрямку підготовки музично-естетична підготовка майбутніх учителів початкових класів забезпечується вивченням дисципліни музично-естетичного циклу «Музичне виховання і основи хореографії з методикою викладання», на яку відведено 162 години (з яких 14 годин відводиться на лекції, 30 годин – на практичні заняття, 10 годин – лабораторні заняття й 108 годин – на самостійну роботу). Дисципліни музично-естетичного циклу «Основний музичний інструмент», «Методика викладання музичного виховання», «Історія музичного мистецтва», «Теорія музики», «Сольфеджіо», необхідні для забезпечення музично-естетичної підготовки майбутніх учителів початкових класів взагалі відсутні у навчальних планах. Поряд із цим, абітурієнти, що вступають на спеціальність 6.010102 Початкова освіта не мають попередньої спеціальної музичної підготовки, а тому не володіють грою на музичному інструменті, знаннями музичної грамоти, музичної літератури, вокальними навичками. Розгляд та аналіз

навчально-методичної документації (навчальних планів, програм, підручників, музичних посібників), що виступає засобом навчання, свідчить про її недосконалість. Заняття з дисциплін музично-естетичного циклу ведуться за традиційними методиками, запозиченими зі спеціальних музичних закладів, які не враховують специфіки музичного виховання майбутніх учителів початкових класів (розраховані на наявність музичної освіти). Підручники, музичні посібники, за якими ведеться навчання музики на педагогічних факультетах, розраховані на студентів, які мають спеціальну музичну освіту. Постає проблема музично-естетичної підготовки кваліфікованого фахівця для початкової школи. Розв'язання поставленої проблеми полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, які б забезпечили необхідну музично-естетичну підготовку майбутнього вчителя початкових класів на належному рівні.

Список використаних джерел:

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе / О.А. Апраксина. – М.: Просвещение, 1983. – 221 с.
2. Баян А.А. Проблемы формирования личности будущего учителя: сборник научных трудов / А.А. Баян. – Рига, 1973. – С. 57–59.
3. Конишева Н.М. Содержание и структура профессиональной готовности учителя к эстетическому воспитанию школьников / Н.М. Конишева // Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования. – М., 1979. – С. 78-90.
4. Королева Г.И. Система эстетической подготовки студентов в высших учебных заведениях / Г.И. Королева, Г.А. Петрова. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1984. – 181 с.
5. Кремцова О.В. Из опыта эстетического образования и воспитания будущих учителей / О.В. Кремцова // Советская педагогика. – 1976. – № 10. – С. 7.
6. Рождественский Б.П. Эстетическое воспитание учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / Б.П. Рождественский. – М.: Просвещение, 1976. – 22 с.
7. Dewey J. Art as experience. – N.Y.: Capricorn books, 1953.
8. Eliot W. Eisner. Toward a New Era in Art Education. – Studies in Art Education. N.A.E.A. vol. 6, n 2, Spring, 1965.
9. Read H. Education through Art. – New York, 1956.

In the article the musical training of primary school teachers in the context of his professional competence. Professionalism analyzed and place them in the music and aesthetic education of future elementary school teacher.

Key words: musical education, primary school teacher, profессиogram.

Отримано: 05.04.2017

УДК 27-789.33(438)

Н. О. Урсу, доктор мистецтвознавства

ДОНАТОРИ ДОМІНІКАНСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ НА ЗЕМЛЯХ БРАЦЛАВЩИНИ

Стаття присвячена висвітленню імен та діяльності донаторів, що кардинально змінювали вигляд домініканських храмів, підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди, стимулювали розвиток сакральної архітектури на території України.

Ключові слова: бенефактор, патрон, донатор, менаджанти, костел, архітектура, домініканський орден, конвент, монастир.

У наукових дослідженнях українських вчених тема впливу донаторів на зодчество домініканського чину практично залишалася недоторканою. Поза увагою залишалися факти, що завдяки внескам на зведення та перебудову, храми зазнавали значних змін. Тому, мета статті – висвітлити діяльність добродійців, що створювали та кардинально змінювали вигляд домініканських храмів, підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди, стимулювали розвиток архітектурної композиції, скульптурного наповнення, прикрашали інтер'єр рельєфними та живописними творами мистецтва. Можна говорити про співучасть донаторів у процесі відбудови і створенні художньо-композиційного образу сакральних споруд.

Брацлавщина прийняла чотири осередки домініканців. Історія свідчить про запрошення до Мурафи отців домініканців Ядвігою з Язловецьких Бельзецькою, після чого у 1624 р. постає монастир ордену. Вагомий внесок у побудову кам'яного храму зробив один з представників родини Потоцьких, Йоахим Кароль, а також експровінціал, пріор, кс. Казимир Велямовський [1, с.141]. На знак вдячності за добродійства у замках архівольтів головної нави, в круглих медальйонах, вміщено герби родин-донаторів – Потоцьких та Грохольських. Існували портретні зображення у різьблених рамах: фундаторів – Ядвіги Бельзецької та Йоахима Кароля Потоцького, маршалка Йосипа Дзеконського тощо [2, с.507], а також два помертних пам'ятника:

Й.К. Потоцькому – дерев'яний, чорного кольору, з випуклими позолоченими літерами; 2-й, з чорного мармуру, маршалка Й. Дзеконського [1, с. 142а].

У місті Вінниця 1624 р. побудували дерев'яний костел з монастирем, що двічі постраждав – у 1648 р. від козаків Б. Хмельницького і перед 1700 роком від татар, був спалений і відтворений: перший раз відбудований Стефаном Черленковським; другий – реставрований Міхалом Калетинським. Зрештою він нахилився і, як наслідок, був розібраний. На цьому ж місці, на старому плацу, дещо вище, у 1750 р. затратами подружжя брацлавського земського судді Міхала і Анни Грохольських був вимуруваний новий костел. 1750 р. графи Грохольські профінансували зведення мурованого, двоповерхового, фронтом на південь монастиря для ченців. 1758 р. храм був повністю обладнаний та консекрований 1761 р. [1, с.383-384]. Волиняк називає інші дати: рік побудови – 1758, рік повного обладнання – 1768 [5, с.269].

Храм у Тиврові спочатку був дерев'яний, зведений ще у 1569 р. 1590 р. Маріанна Ярошинська вийшла заміж за Себастьяна Калетинського і отримала у придане Тиврів, який перейшов до дому Калетинських. У Візитаціях зафіксовано, що у 1752 р. почато будівництво кам'яної споруди, а дерев'яний було розібрано. 1760 р. костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника, частково коштом донатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Яна Міхала Калетинського, частково на пожертви інших бенефакторів. Подружжя Калетинських 1739 р. на паломництві у Ченстохові купили копію чудотворного образу Матінки Божої і привезли її до Тиврова. Було постановлено збудувати для неї костел. Я.М. Калетинський споро взявся за справу. У 1742 р. приїхало 4 монахи, котрі осіли при замковій каплиці [5, с.259]. За допомоги у справі відбудови і оснащення костелу в наві було влаштовано пам'ятник, де вміщено портрет фундатора, різьблену з дерева скульптуру Божої Матері Скорботної, що тримає зняте з Хреста Тіло Сина. Нижче розташована урна з серцем славетного добродія. Калетинський вибудував для монахів новий монастир замість старого, заснованого ще у 1569 р. На честь родини Ярошинських в наві ліворуч було вмонтовано мармурову таблицю з надписом золотими літерами й гербом Маріанни і Захарії Ярошинських, над якою висів портрет останнього [2, с.389].

Шимон Окозький констатує, що про фундацію Тульчинського костелу замислювався ще Валентин-Олександр Калиновський, володар колосальних маєтків, між іншими господар Тульчина, генерал земель подільських. Його син, Адам, староста брацлавський, вінницький etc. здійснив намір батька і запросив монахів, збудувавши для них садибу і храм,

в якому й був похований у 1637 р. [3, с.99-100]. Місто спочатку належало Станіславу, а потім племінникові його, Францу Салезію Потоцькому – «малому королю Русі». 1775 р. володарем стає син останнього, генерал-аншеф граф Станіслав Щенсний Потоцький, який переносить свою резиденцію до Тульчина. Костел Святого Станіслава Потоцький будував як родинний храм-усипальницю з 1784 р. За його задумом костел повинен бути монументальнішим від палацу і становити мініатюрну копію храму Святого Петра в Римі [4, с. 139]. Монастир був мурований 1787 р., а після пожежі 1811 р. уцілів. Інша дата закладення костелу міститься у документах, які свідчать, що сучасний храм на новому місці, напроти палацу, було зведено у 1786 р. [2, с.454а]. Тут же фіксується наявність великого портрету в рамках донатора, каштеляна Потоцького, але не визначено яку особу з родини він зображує [2, с.462а].

Пожертви донаторів врятували для майбутнього пам'ятки світового зодчества, а з ними й духовно-мистецький культурний шар, що пульсував на теренах України кілька століть. Висока освіта й шляхетність добродіїв допомагала запрошувати висококваліфікованих архітекторів і митців, приносити в дар храму автентичні зразки образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. З часом, у процесі досліджень, будуть відкриватися імена славетних фундаторів, які мають право на пам'ять майбутніх поколінь. Розшук інформації про донаторів не припиняється.

Список використаних джерел:

1. Кам'янець-Подільський державний міський архів (далі – КПДМА). – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823.
2. КПДМА. – Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824.
3. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis. – Leopoli, 1646. – 172 s.
4. Шамраєва А. Палацовий ансамбль у Тульчині / А. Шамраєва, Л. Борисова // Архітектурна спадщина України. – Ч. 2. – К. : Українознавство, 1996. – С. 138-150.
5. Wołyński (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. – Kraków, 1923. – Część 2. – 400 s.

The article analyses the names and activities of benefactors who cardinaly changed the look of Dominican temples, raised the level of spiritually-artistic value of the structure, stimulated the development of sacral architecture on the territory of Ukraine.

Key words: benefactors, donators, founders, mendicants, cathedral, architecture, Dominican order, convent, cloister.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.016:786.8

М. О. Хмельюк, викладач

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬО-ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТА-БАЯНІСТА

У статті розглядаються психолого-педагогічні особливості формування інтерпретаційного задуму виконавства. Висвітлюється проблема суб'єктивізації відтворення музичного образу як закономірного явища індивідуального художньо-інтерпретаційного процесу.

Ключові слова: художня інтерпретація, виконавська майстерність, співавторство, індивідуальна творчість.

У сучасній музичній педагогіці проблема інтерпретації музичних творів пов'язана з формуванням та розвитком комплексу професійно-особистісних властивостей студента-баяніста: музичних та творчих здібностей, музичного мислення, уяви, емоційності тощо.

У зв'язку з цим формування художньо-інтерпретаційних умінь студента в класі баяна набуває особливого значення. Саме в процесі художньо-інструментальної інтерпретації накопичується музично-виконавський досвід, формується художня культура, вдосконалюється техніка виконання, розвивається художньо-образне мислення й особистісні якості.

Проблеми виконавської інтерпретації широко висвітлені у філософсько-естетичній, музикознавчій, психолого-педагогічній та методичній літературі. Розвиток творчих якостей молодих музикантів шляхом особистісного визна-

чення у художньо-концептуальних пошуках музичної інтерпретації, естетичної оцінки музичних явищ активно розроблявся у наукових музично-педагогічних дослідженнях (серед вітчизняних авторів – Н. Згурська, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова, Л. Яковенко та інші).

В. Гринчук [3, с.69-86], В. Москаленко [5, с.205] та інші науковці вважають інтерпретацію одним із видів творчої діяльності людини, цілісним, багатокомпонентним динамічним процесом, результатом якого є розуміння вже існуючої і створення нового, своєрідного, індивідуально-особистісного на основі суб'єктивної взаємодії тексту та особистості виконавця-інтерпретатора.

Інтерпретація, зазначає Г. Падалка, – основний вид художньої діяльності у виконавських мистецтвах. Процес музичної інтерпретації містить не тільки відтворювальні,

репродуктивні аспекти, а й значний потенціал виявлення творчого ставлення до твору. Виконавцю, підкреслює науковець, слід не лише заглибитися в авторське відчуття образу та якомога повніше передати його у власному трактуванні, а й виявити власне розуміння тексту, виявити власні почуття, передати особливості власного сприйняття того, що створив автор [7, с.190].

У «Музичній енциклопедії» поняття «інтерпретація» (від лат. *interpretatio*) – роз'яснення, тлумачення) визначається як художнє тлумачення співаком, інструменталістом, диригентом, камерним ансамблем музичного твору у процесі його виконання, розкриття ідейно – образного змісту музики виразними і технічними засобами виконавського мистецтва.

Словник іншомовних слів визначає поняття «інтерпретація» як творче розкриття змісту будь-якого художнього твору, що визначається ідейно-художнім задумом та індивідуальними особливостями артиста.

Інтерпретація музичного тексту – це ядро, центр творчої діяльності виконавця. Це той суб'єктивний план спілкування з композитором, який поряд з науково-практичним, методичним підходом до твору передбачає співпричетність, залучення до духовного світу творця, що дає змогу стати співрозмовником минулої культури та увійти в її атмосферу «співавтором» музичного твору.

Саме завдяки елементам співтворчості, збагаченню художньо-інтерпретаційного процесу неординарним мисленням виконавця, його особистісно-індивідуальним ставленням до твору художня інтерпретація стає не тільки адекватною й переконливою, а особистісно-переконливою, особистісно-адекватною, гармонійно поєднуючи класичне трактування твору з індивідуальним баченням й відчуттям його сутності [2; 4], реалізується духовно-особистісний потенціал твору, настає стан, що сприяє «розв'язанню особистісного завдання» [1].

Співавторство, співтворчість – сутнісна характеристика музичного виконавства як виду художньої діяльності. Відроджуючи до життя музичний твір, артист у творчому акті виконання реалізує весь потенціал цього досвіду, усе багатство його особистісних характеристик, які внаслідок своєї унікальності завжди відрізняються від характеристик індивідуального досвіду композитора. Незалежно від свого бажання, свідомо чи ні, виконавець змінює твір, надає йому нового, позаавторського ракурсу.

Виконання музики – це процес пошуку інтерпретації музичного твору і його звукового втілення засобами інструментально-виконавської майстерності. Прагнення до творчої передачі авторського задуму та зіставлення його з власними намірами пов'язані з творчим пошуком і розвитком самостійності виконавця, вони відкривають великі можливості для самовираження особистості.

Виконавська діяльність студента-баяніста містить великі можливості для розкриття індивідуальних і творчих рис особистості музиканта, тому що виконання музичного твору, весь процес підготовки до нього стає для студента індивідуальною творчістю: від роботи над твором, що пов'язана із засвоєнням емоційно-виразного змісту композиторської інтонації, логікою її становлення і закономірністю розвитку, через виявлення засобів виразності, які відповідають конкретним музичним образам твору, відпрацювання потрібних навичок та прийомів виконання до знаходження власного виконавського інтонаційного аспекту твору і контролю за відповідністю індивідуальної інтерпретації задуму композитора. Далі відбувається підготовка до концертного виступу.

Науковці (О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова та ін.) зазначають, що успіх публічного виступу визначається характером обдарування виконавця, глибиною виконавського задуму, набутим музично-виконавським досвідом, конкретним психофізіологічним станом виконавця, а також об'єктивними зовнішніми умовами (акустикой концертного залу, реакцією слухачів, якістю інструмента тощо).

Слід зазначити, що кожен з видів музично-виконавської діяльності передбачає особливі вияви творчості в процесі усвідомлення особистісного смислу твору та його від-

творення, різний ступінь оригінальності й неповторності, спільними характеристиками яких є емоційність, інтелектуальність, емпатійність, інтеріоризація художнього образу, діалогове спілкування з автором твору, співтворчість, асоціативно-образне мислення, уявлення та фантазія суб'єкта художнього спілкування, інтуїція, рефлексивність як вияв актуалізованого самовираження в процесі неповторно-індивідуальної виконавської інтерпретації.

Суб'єктивізація відтворення музичного образу є законним явищем, оскільки виконавець не може абсолютно точно "розшифрувати" нотний текст, проникнути в глибини прошарки музичного твору, духовний світ автора, його творче мислення, а отже, й адекватно відтворити художній образ, адже кожен виконавець відрізняється рівнем обсягу знань, умінь, розвитком емоційно-емпатійної культури, художньою технікою, досвідом виконавської діяльності, розвитком музичних здібностей та іншими виконавськими якостями, що характеризують його як унікальну особистість і детермінують індивідуальний художньо-інтерпретаційний процес.

Формування інтерпретаційного задуму в уяві виконавця «балансує» між звуковим матеріальним і художньо-духовним наповненням музичної тканини. Взаємне живлення внутрішніх та художньо-змістових пластів музики, яке комбінується у свідомості виконавця, є сутністю становлення виконавської інтерпретації баяніста. Орієнтування на таку взаємозалежність і взаємозбагачення визначає вибір змісту навчально-репетиційної діяльності у процесі осягнення студентами особливостей створення адекватної, високохудожньої інтерпретації музики.

Аналіз наукової літератури щодо внутрішнього змісту, структури й особливостей художньо-інтерпретаційного процесу, який зумовлюється специфікою інструментально-виконавської діяльності студента-баяніста, дає можливість стверджувати, що художньо-інтерпретаційний процес є складним, поліфункціональним утворенням, вимагає для свого здійснення володіння комплексом інтерпретаційних умінь, що визначають рівень інструментально-виконавської підготовки студента.

Таким чином, художньо-виконавська інтерпретація музичних творів є ефективним засобом професійної підготовки, спрямований на розвиток пізнавальних процесів (музичної уяви, музичного мислення, уваги), емоційно-вольової сфери, творчих та музичних здібностей.

Від яскравої творчої інтерпретації виконавця залежить вплив твору на слухача. За висловом К. Станіславського, «це велика творчість і справжнє мистецтво» [8, с.151].

Список використаних джерел:

1. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский ; под ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1987. – 345 с.
2. Катрич О. Стиллові аспекти музично-виконавської інтерпретації / О. Катрич // Наук. вісн. НМАУ ім. П.І. Чайковського. – К. : НМАУ, 2000. – Кн. 4. – С. 59-65.
3. Гуренко Е.Г. Проблемы художественной интерпретации / Е.Г. Гуренко. – Новосибирск : Наука, 1982. – 256 с.
4. Київське музикознавство. Проблеми музичної інтерпретації : зб. наук. пр. – К. : Вид. Київ. держ. вищого муз. училища ім. Р.М. Глієра, 1999. – Вип. 2. – С. 4-14, 65-66.
5. Москаленко В.Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации / В.Г. Москаленко. – К. : Муз. Україна, 1994. – С. 205.
6. Основи викладання мистецьких дисциплін : навч. посіб. / за ред. О.П. Рудницької. – К. : Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, 1998. – 183 с.
7. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва : (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г.М. Падалка – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
8. Станіславський К. Моя жизнь в искусстве / К. Станіславський. – М. : Музыка, 1928. – С. 151.

The article deals with psychological and pedagogical features of formation of interpretative idea performance. Reveals the problem subjectivization reproduction of musical image as a natural phenomenon of individual artistic and interpretative process.

Key words: artistic interpretation, performance skills, co-authorship, individual creativity.

Отримано: 05.04.2017

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ ВІДПОВІДНО ВИМОГАМ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються питання підготовки майбутнього вчителя музики відповідно вимогам сучасної національної школи.

Ключові слова: вчитель музики, національна школа, виховання, українська народна творчість, педагогічний факультет, педагог.

Навчання та виховання студентської молоді, майбутніх фахівців сьогодні неможливе без глибокого вивчення художньої народної творчості. Формування професійно-педагогічних навичок майбутніх педагогів шляхом розвитку інтересу до музичної народної творчості, її виконавців та до українських народних музичних інструментів є головною метою вивчення музичних дисциплін на педагогічному факультеті, де готуються музично-педагогічні фахівці. Всебічне вивчення студентами художньої народної творчості українського народу, а саме музичної, його величезної духовної спадщини, розкриває перед ними невичерпні можливості народного таланту, виховує любов і повагу до своєї землі, гордість за свій народ. Сьогодні державі потрібні спеціалісти, які б володіли глибокими знаннями української народної творчості, які б активно пропагували її, збагачували науку новими дослідженнями і відкриттями у цій галузі. У концепції загальноосвітньої школи України говориться, що споконвічність, первинність культурної, історичної традиції народу, її діалектична єдність із загальнолюдською культурою виступає вихідним принципом при конструванні змісту освіти і виховання.

Фольклор, як безпосередній спадкоємець найдавніших форм людської культури, доніс до наших днів естетичне уявлення минулих поколінь, вивірений століттями художній досвід. Виражаючи рівень свідомості й світовідчуття народних мас, фольклор зберігає в кожну історичну епоху значення первинної художньої переробки сукупного чуттєво-практичного досвіду і є складним естетичним, художнім і соціальним явищем. Нині, коли йдеться про збереження народних традицій, відродження духовності й національної свідомості, особливої ваги має набирати вивчення традиційних і сучасних форм музичної народної творчості та формування педагогічного інтересу у студентів для вмілої організації роботи з учнями загальноосвітніх шкіл.

Щоб успішно виховувати музичну культуру школярів на основі національної художньої культури, педагог сам має бути глибоко перекоханим у життєдайній силі народної творчості, любити і насолоджуватися народною музикою, добре розуміти ту специфіку, яка вирізняє народну творчість від творів професійних композиторів, від музики інших народів.

Проблеми музичного виховання сьогодні серйозно турбують педагогічну громадськість. Постають питання – як вчити учнів, за якою програмою. Зараз створений новий варіант програми з музики авторами А. Авдієвським, А. Болгарським, І. Гадаловою, які вважають, що нова програма має органічно вписатися в систему сучасної національної музичної культури: «Сьогодні школа повинна не на словах, а на ділі забезпечувати невід’ємність музичної культури людини від культури її народу, регіону і соціально-культурного середовища» [1, с.30]. В основу програми покладено фольклор – глибоко демократичне мистецтво, у якому творчість і сприйняття – нероздільні. Увібравши ідеї видатних композиторів і педагогів М. Леонтовича, З. Кодая, К. Орфа, програма наповнює її новим змістом. Програма створює умови для ґрунтовного освоєння учнями початкової школи різних пластів музики – фольклору, класичної та сучасної популярної. Нова програма відрізняється від усіх попередніх програм принципово новим підходом до здійснення завдань музично-естетичного виховання учнів. Тут розроблений матеріал для слухання і співу, вводиться новий вид музичної діяльності, як гра на сопілках, інших українських народних інструментах, гра на дитячих елементарних інструментах. Матеріал розроблений для використання в класній і позакласній роботі з учнями. У програмі подані систематизовані вправи з

музично-ритмічних рухів, музичні ігри, гра на музичних інструментах, адже у дітей, котрі співають і слухають музику рідного краю, народу, займаються імпровізаційними вправами, потреба у прекрасному більше і краще виявляється у різних сферах духовного життя, практичної діяльності [1, с.30]. Розширення сфер виховних впливів народного мистецтва відповідає стратегічним завданням суспільства: максимально використовувати в роботі з молоддю все те, що спирається на прогресивні традиції народу, що пов’язане з його національною самобутністю і неповторністю у всіх галузях духовного життя.

Г. Сковорода високо цінував народну творчість, тому що саме у фольклорі він шукав джерело натхнення, зразки для творчості. Про це свідчать його пісні, які своїми мотивами близькі до народної основи – «Всякому городу нрав і права», «Ой ти, пташко жовтобока». Твори Г. Сковороди здобули велику популярність у народі і виконувались кобзарями на всій території України не лише у XVIII, а й у XIX сторіччі. Багато поетичних творів стали надбанням фольклору і зазнали чисельних переробок та доповнень. З іменем Г. Сковороди, його творчою спадщиною насамперед пов’язані ідеї відродження української культури, науки, громадської думки, відродження історичної свідомості й національної гідності народу. Вийшовши з народних надр, він кликав інтелектуальні сили нації йти в народ і там шукати джерела насаги для боротьби за національне визволення, «щоб українство жило власним і повним життям» і зберегло свою музично-пісенну спадщину. На думку Сковороди, твори мистецтва повинні надихати людину, збуджувати в ній прагнення до прекрасного і корисного. Він мріяв про духовне вдосконалення людини, один із важливих засобів виховання бачив у мистецтві, яке здатне невимушено, через емоційно-чуттєву сферу прищеплювати уявлення про високі моральні й естетичні ідеали.

У програмах з музики загальноосвітніх шкіл включені для обов’язкового вивчення такі інструменти, як сопілка, бандура, цимбали, бубон та ін., тому що у наш час мистецтво оркестрів українських народних інструментів, трістих музик, ансамблів бандуристів, окремих солістів-музикантів набуває масового характеру та інтенсивно розвивається.

Завдяки вдосконаленню технічних можливостей українських народних інструментів, вони дедалі більше утверджуються і як сольні інструменти. «Інструменти – вірний засіб, що дозволяє зацікавити дітей музики, прилучити їх до активного музикування» [3, с.8]. У складі інструментарію може бути кілька варіантів в залежності від місцевих умов школи. У школі вивчаються і використовуються українські народні інструменти. Можливості українських народних інструментів – невичерпні для вивчення і впровадження їх у практику роботи шкіл.

Традиційне інструментальне виконавство в Україні – це різноманітні складні «троїстих музик», ансамблів, оркестрів українських народних інструментів. Фахівців у цій галузі досить обмаль, у нас їх не готують, – зазначає Я. Зуляк [2, с.12]. Проблема повернення і відродження живої традиції виконавства не раз порушувалась у пресі, йшлося про неї на різних зібраннях спеціалістів. Однак і на сьогодні залишається відчутним переважаюче академічне напрям.

Нерідко відсутність фахівця, званиця народної музики породжує примітивізм, спрощеність, і ми бачимо тільки зовнішню атрибутику, як правило, в гротескному, «екзотичному» стилі. Особливо тривожить, що такий сурогат закріплюється у свідомості слухача і формує іронічне,зневажливе ставлення до жанру.

Із традиційно використовуваних у нас інструментів у найкращому становищі перебуває бандура, відносно непоганому – цимбали. Навчання гри на них запроваджено на всіх щаблях системи освіти. А як же інші? Масмо багатющій арсенал духових: сопілка, джоломига, флюярка, дуда (коза), роги, трембіти, ріжки тощо. Звичайно, не кожний з них може дістати статус спеціального інструмента в навчальному закладі. Але ж хроматична сопілка, фрілка, найдавні вже звучать на всеукраїнських конкурсах. То чому ж і досі вони лише подекуди присутні як небажані гості в окремих навчальних закладах України?... [2, с.12-13].

Оновлення змісту навчання у загальноосвітніх школах здійснюється сьогодні через введення нової програми з музики, нових інтегрованих курсів та ряду дисциплін таких, як «Етнографія України», «Фольклор України», «Світова художня культура», «Людина і світ» та ін.

Отже, проблема підготовки майбутнього вчителя музики, формування інтересу до майбутньої професії невід'ємно пов'язані з його професійною майстерністю, розширенням музичної ерудиції, вихованням естетичних смаків, знайомством у практичній діяльності з різними жанра-

ми музичної народної творчості, володінням грою на українських народних інструментах, що відповідає вимогам сучасної національної школи.

Список використаних джерел:

1. Авдієвський А.Т. Як навчати музики? / А.Т. Авдієвський, А.Г. Болгарський, І.М. Гадалова // Поч. школа. – № 1. – 1991. – С. 30-34.
2. Зуляк Я. «Відродимо традицію» / Зуляк Я., Гуцал В., Шинкаренко С. // Музика. – № 3. – 1994. – С. 12.
3. Проект програм з музики середньої загальноосвітньої школи та позакласна робота з музики 1-4 кл. – К.: Освіта, 1991. – 64 с.
4. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г.С. Сковорода. – К.: Наук. думка, 1933. – 342 с.

The article deals with the preparation of future music teachers under the requirements of modern national school.

Key words: music teacher, national school, education, Ukrainian folk art, Faculty of Education, teacher.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.015.31:7:786.8

Р. Б. Чорніта, викладач

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлено особливості формування художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва, окреслено роль особистісних художніх смаків і професійних уподобань у процес інструментально-виконавської діяльності студента-баяніста.

Ключові слова: баянне мистецтво, художній смак, виконавська майстерність, музична тканина.

В сучасних умовах, коли одним із головних завдань освіти в Україні є спрямованість на ціннісну значимість людської особистості як носія духовності, проблема художнього смаку набуває особливої актуальності. В державних документах – Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції загальної мистецької освіти, Національній державній комплексній програмі естетичного виховання (проект), Державній програмі «Вчитель» – наголошується на необхідності формування особистості, яка характеризується шанобливим ставленням до культури, мистецтва, історії, та має можливість формувати естетичні почуття, художній смак, інтереси та художні ідеали.

Аналіз проблеми формування художнього смаку особистості в історико-культурологічних дослідженнях дав можливість визначити педагогічні, філософські і психологічні аспекти проблеми смаку як естетичної категорії, які висвітлено у дослідженнях Л. Антонової, Н. Арініної, О. Буrowsької, Х. Ейсенка, М. Кагана, М. Кияшенка, М. Колесника, Л. Левчук, М. Лейзерова, О. Лосева, І. Маца, А. Молчанової, В. Розумного, В. Скаторщикова, Т. Хастінгса, Л. Чайлда, В. Шестакова, С. Шимунька, С. Яковлева та ін.

Художній смак – це здатність особистості до адекватного та художнього сприйняття і оцінки естетичних і художніх явищ; індивідуальна властивість особистості, що забезпечує оригінальність сприйняття видів мистецтва й естетичного освоєння дійсності; здатність, яка необхідна для естетичного відображення; інтерес, схильність, емоції; система суб'єктивних симпатій і антипатій; здатність емоційно оцінювати різноманітні естетичні властивості [3, с.47].

У професійній підготовці майбутніх вчителів музичного мистецтва є низка суперечностей: між вимогами до рівня підготовки студентів та їхньою практичною готовністю до майбутньої діяльності; між потребами сучасного суспільства у творчому, ініціативному фахівці із розвиненим художнім смаком і споживацькою малоініціативною позицією студента; між системою підготовки вчителя музичного мистецтва і нерозробленістю засобів, форм і методів формування художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі професійної підготовки. Ці суперечності окреслю-

ють проблему теоретичного і методичного формування художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі професійної підготовки [4, с.84].

Складний і суперечливий процес формування художнього смаку майбутнього вчителя включає розвиток здібностей художнього сприйняття явищ мистецтва і дійсності, навичок естетичної оцінки та суджень, формування системи естетичних потреб та інтересів. У процесі розвитку художнього смаку створюється система особистісних критеріїв майбутніх вчителів музичного мистецтва не тільки у сфері художньо-естетичної діяльності, але і в ціннісних орієнтаціях професіонала. Саме такі ціннісні орієнтації характеризують готовність майбутнього вчителя до формування світосприйняття школярів.

На формування та становлення художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва здійснюють вплив чимало чинників. Так, на процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва впливають як об'єктивні чинники, що не залежать від волі та свідомості особистості, так і суб'єктивні, зумовлені її свідомістю та активністю. Проте в кожному конкретному випадку їхній вплив виступає у формі того чи іншого співвідношення, яке може суттєво змінюватися, оскільки чіткої межі між об'єктивними та суб'єктивними чинниками не існує [2, с.154].

До об'єктивних чинників, що впливають на формування художнього смаку майбутнього вчителя, слід віднести: чинник дії біосоціального успадкування; чинник єдності соціального та несвідомого; чинник відповідності до потреб середовища та чинник адаптації; чинник звичаїв та традицій; чинник впливу соціальних норм; чинник настанови; чинник негативного впливу надмірної регламентації; чинник відбору інформації та інформатизації освіти.

Процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, передбачає врахування його природних нахилів та здібностей до того чи іншого виду діяльності, особливості темпераменту тощо, тобто суб'єктивних чинників.

До суб'єктивних чинників віднесено: чинник резонансного збудження; чинник вольової детермінації; чинник послідовного розвитку та чинник зростання ентропії; чинник відносності; чинник домінанти та чинник інерції; чин-

ник рефлексорного характеру діяльності; духовний чинник та національний чинник.

Отже, оцінюючи цілісний характер художнього смаку майбутніх вчителів музичного мистецтва, можна дійти до висновку, що рівень їхніх смаків залежить від запасу художньо-естетичних знань, рівня розвитку естетичної оцінки, естетичних потреб, поваги до смаків, потреб, поглядів і симпатій інших людей. Художній смак – це готовність до адекватного і художнього сприйняття та оцінки естетичних і художніх явищ, яка в процесі професійної діяльності вчителя забезпечує прищеплення естетичних почуттів учнівській молоді.

Список використаних джерел:

1. Гуров С.Ю. Зміст та структура художнього смаку особистості / С.Ю. Гуров // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ РВНЗ КГУ, 2007. – Випуск 13. – Ч. 1. – С. 93-100.
2. Гуров С.Ю. Методика формування художнього смаку майбутнього вчителя музики / С.Ю. Гуров // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ РВНЗ КГУ, 2007. – Випуск 16. – Ч. 1. – С. 152-159.
3. Розвиток естетичних смаків у системі професійної підготовки вчителя музики початкових класів // Проблеми сучас-

ної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : зб. статей. – К. : Пед. преса, 2001. – Випуск 3. – Ч. 2. – П 78. – С. 47-54.

4. Гончаренко Л.П. Інноваційні технології розвитку естетичних смаків майбутніх учителів музики / Л.П. Гончаренко // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – Випуск 45. – Ч. 1. – С. 84-89.
5. Сформованість естетичних смаків студентської молоді у сфері музичного мистецтва // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – № 1. – С. 48-51.
6. Основи розвитку естетичних смаків студентів музично-педагогічного факультету засобами сучасної інструментальної музики: (методичні рекомендації до спецкурсу) / укл. Л.П. Гончаренко. – Кіровоград: ОЦ, 1998. – 47 с.

This article highlights the features of the formation of artistic taste of the future teacher of music, outlines the role of personal artistic tastes and professional preferences in the process of performing instrumental activities of student accordionist.

Key words: accordion art, artistic taste, mastery, musical fabric.

Отримано: 05.04.2017

УДК 73.021

А. О. Штогрин, старший викладач

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НАТУРИ НА ЗАНЯТТЯХ З ЖИВОПISY

У статті розкриті теоретичні засади академічного живопису, які стосуються особливостей використання природи в практиці формування живописних навичок.

Ключові слова: образотворче мистецтво, художники-академісти, реалістична школа, натура, анатомічні пропорції тіла людини, перспектива зображення, європейський ренесанс.

Основою академічного малярства, що складає основу у викладанні більшості українських ВИШів, залишається академічна живописна школа, отже робота з природою у створенні реалістичних образів.

Формулювання головного завдання лежить у площині методичних практик професійних художників образотворчого мистецтва. Тому варто зазначити, що практика використання людської «натури» стосується власне практикуючих художників-академістів, що зображають і експериментують з «живими» образами та студіюючих художників, які також ставлять за мету вивчення академічних принципів зображення живої природи.

Філософія академічного живопису лежить у зображенні навколишнього світу, розподіляючись на основні жанри: марину, натюрморт, пейзаж, портрет, з яких лиш останній – у вигляді об'єкту дослідження приймає зображення людського тіла, дає найширші можливості фахового вдосконалення. Тому сьогодні найвиразніше звучать декілька запитань з практики роботи з природою:

Масштабування, навички аналізу пропорцій, довжин частин тіла людини, що означає правильність побудови композиції планованої роботи, точності відображення пропорцій величин плями зображуваного людського тіла до частин атрибутики, контексту композиції, уміщення, читабельності частин та груп характерних деталей.

Йдеться насамперед про уміння визначити співвідношення форм кольорових плям – об'єктів зображення, атрибутики, частин натурального середовища, що підкреслювали б головний задум композиції. Зображення людського тіла, або його частин, концентрується на головному задумі твору. Зображення усєї фігури свідчить про задум автора через «мову тіла», його положення, особливості постави передати емоційний та ідейний задум твору, естетично-образними засобами – головною ідею. Образність, асоціативність у зображенні «мови тіла» свідчить про мистецький рівень твору, що визначає рівень умінь художника. Точність, правильність, вільне володіння у зображенні людських постав стає основою мовної граматики художника-академіста. Зображення окремих частин, як пів-фігурний, поясний, портретний малярський образ служить засобом

концентрації на портретних ознаках і образі самого натурника без урахування супутніх знаків частин тіла людини.

Окремої уваги заслуговують зображення самої портретної атрибутики, що також підкреслює основний задум, точно підбраною гамою кольорів, фактур, співвідношень згадуваних.

Перспектива зображення людської фігури, перспектива атрибутики є об'єктивним фактором, що визначається цілком натуральними фізіологічними обставинами, означеними як центральна симетрія: ракурс (положенням позиції очей художника відносно об'єкту), близькості (відстані до об'єкту) та цілком фізичним явищем – повітряної перспективи, що має опосередковане значення – як чисто малярський, декоративний прийом.

Середовище, котре несе присутність зображуваного об'єкту, визначається реалістичністю перспективного зображення, що свідчить про передачу особливого положення у відношенні до точки бачення. Причому як висота, так і поворот, так і ракурс окремих частин тіла зображуваного повинен відповідати головним правилам побудови реалістичного зображення. Коли, скажімо, необхідно живописно зазначити рівновіддаленість від точки бачення окремих частин тіла, предметів та атрибутики, які підкреслюватимуть правильність, переконливість побудованої композиції, або – навпаки наближеність до окремих частин тіла природи.

Уміння моделювати фігурою тіла людини. Йдеться проте, що існують натурні положення, найбільш характерні рухи та статичні позиції, що підкреслюватимуть композиційну доречність, стилістичну відповідність та тематичну оригінальність втілюваного творчого задуму. Скажімо, натура, котра поставлена як динамічна спортсменка, певною мірою відрізнятиметься за стилістикою та типами найбільш притаманних рухів від портретованої природи у композиції меланхолійної лежачої природи, загорнутої у шовкову драперію. Відповідність статі, конституції анатомічних співвідношень також матимуть важливе значення.

Стилістична відповідність природи до поставленого завдання. Насамперед – йдеться про статеву, вікову, морфологічну та анатомічну відповідність зображуваних натурників у зрізі конкретних навчальних завдань. Перевага зде-

більшого надається молодим натурам з виразною, пропорційною, принадливою зовнішністю, котра не викликає естетичних відраз, з правильними анатомічними пропорціями, стрункими та атлетично складеними, спроможними перенести статичні навантаження під час натурних студій.

Підтвердження сказаному знаходимо у трактатах, висловах, крилатих афоризмах. Платон неодноразово зазначає: «людина бере участь у божественному» і є «родичем богів».

Великий грецький поет Піндар писав, що «боги й люди мають спільну матір, та тільки сили не однакові в них», маючи на увазі досконалість людської постави, виразність та промовистість людського тіла.

Мистці європейського Відродження (античного та стародавнього римського мистецтва) знаходили невгасаючу спрагу у вивченні, дослідженні, наслідуванні пропорційних співвідношень та принципів зображень старих майстрів, наслідуючи головні принципи роботи з природою та досконале володіння навичками, що неодмінно стає добрим прикладом для сучасного наслідування.

УДК 7.071.1:75+76(477.43)

Н. А. Шульц, кандидат мистецтвознавства

ІНДИВІДУАЛЬНІ МЕТОДИ ОБРАЗОТВОРЕННЯ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА-ПЕДАГОГА Д. ЖУДИНА

У статті розкривається творча діяльність митця Дмитра Жудіна та аналізуються індивідуальні методи образотворення у творчості.

Ключові слова: художник, педагог, метод, творчість, портрет, пейзаж, живопис, графіка.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямків розвитку сучасного українського мистецтвознавства є дослідження художньої спадщини митців, творчість яких, з одного боку, є віддзеркаленням культурологічної специфіки краю, а з другого – невід'ємною складовою українсько-го образотворчого мистецтва.

Великий досвід роботи з живописом накопичували в своїй практиці подільські художники. Поділля – край багатий на таланти, славний своїми працьовитими синами і дочками, яких народ шанує і поважає у віках. Вони прославляють і продовжують прославляти рідний край. Одним з представників цієї мистецької плеяди був художник Дмитро Жудін, котрий залишив значну кількість живописних полотен. Майже усі назви робіт умовні, відомі тільки за списками збірок та музеїв, де вони зберігалися. Невідомо, як називав свої картини сам автор.

Мета дослідження – проаналізувати індивідуальні методи образотворення у творчості художника-педагога Д. Жудіна

Виклад основного матеріалу. Жудін зрозумів, що мистецтво – це магічний дотик до минулого, а не суха реконструкція предметів сільського життя, що для зображення сільського пейзажу потрібна особлива мова. Жудін не лише добре знав старих майстрів європейського живопису, але й, подорожуючи містами України та Росії, уважно стежив за станом сучасного йому мистецтва. Саме широка освіченість давала йому можливість знайти власну манеру живописця та графіка, свій стиль. Головним критерієм світосприйняття художника був реалізм та щире прагнення в оволодінні законами плернерного живопису, що сприяло насиченню полотен митця сонячним світлом, повітрям, яскравою багатобарвністю кольорів.

Створюючи пейзажі, Дмитро Жудін завжди працював на плернері, послідовно висвітлюючи палітру. Поступово він виробляє свій власний метод. Одним із перших він відмовився від живання чорної фарби, що можна побачити в роботах «Каменець-Подольський і його окрестности начала XX в.», етюд «Каменець-Подольський і його окрестности». Ця позиція відверто вказує на високий інтелект та знання історії сучасних йому мистецьких течій. Відмова від чорної фарби притаманна художникам імпресіоністам, сучасникам Дмитра Жудіна.

Список використаних джерел:

1. Барчай Й. Анатомия для художников / Й. Барчай. – Будапешт, 1957.
2. Баммес Г. Der nackte Mensch/Обнаженный человек» / Г. Баммес. – Берлин, 1982.
3. Рабинович М.Ц. Пластическая анатомия и изображение человека на ее основах / М.Ц. Рабинович. – М., 1985.
4. Рабинович М.Ц. Изображение человека на основах пластической анатомии / М.Ц. Рабинович. – М., 1965.
5. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок: курс лекций / Н.Н. Ростовцев. – М., 1973.
6. Храпунова Л.Н. Основы пластической анатомии человека / Л.Н. Храпунова, Т.А. Данилова. – Брест, 2002.

The article describes theoretical principles of academic painting related to the use painting in nature to practice and format painting skills.

Key words: art, artists realist, realistic school, nature, anatomical body proportions, perspective image European renaissance.

Отримано: 05.04.2017

У 1900-і роки Жудін створив велику кількість графічних та живописних творів. Полотна художника початку 1900-х років стають світлоносними, наповнюються яскравими співзвуччями широко покладених на полотно фарб, що створює вже новий, більш узагальнений художній образ й інший – мажорний, радісний настрій.

Надзвичайно плідна творча спадщина Жудіна свідчить про багатогранний талант митця, який все своє життя присвятив живопису та графіці. Твори, написані Дмитром Жудіном, можна класифікувати по напрямкам та жанрам. Проаналізувавши сукупність доступних світлин з робіт художника, а також автентичних полотен, графіки й начерків, які вдалося розшукати у процесі проведення дослідження, можна ствердити, що достатня їх кількість уможливило класифікацію культурно-мистецької спадщини митця. Всі знайдені в державних та приватних архівах України композиції художника діляться на наступні категорії: пейзажі природи, сіл і містечок; натюрморти; портрети; сюжетно-тематичні композиції.

Творчість Дмитра Ананійовича Жудіна ґрунтувалася на реалістичному методі, що зумовив особливості образно-стильової системи його робіт. Мистецтву Жудіна був притаманний рух «від часткового до загального». Живописець однаково віртуозно володів технікою психологічного нюансування при розробці конкретного зображення.

В основі портретного жанру художника – виявлення індивідуальних рис моделі й об'єктивність характеристики особистості. З огляду на завдання, які вирішував митець, слід виділити дві групи портретів. Першу репрезентують твори, в яких превалює прагнення автора якомога точніше передати вдачу і настрої простих селянських людей, що знаходить свій вираз у гостроті розкриття характеру портретованих («Портрет молодої жінки», «Портрет невідомого чоловіка з книгою»). Другу групу становлять портрети, в яких живописець розв'язує актуальну на той час проблему – створити образ людини-громадянина. У портретах «Портрет жінки», «Жінка з парасолькою», «Жінка у чорній сукні», «Дівчина в саду» живописець трактує портретованого як інтелектуальну особистість, акцентує увагу на його суспільній значущості.

При застосуванні м'яких пензлів і розріджувачів картини мають гладку поверхню з тонким фарбовим шаром. Обличчя витонченіші, ніж все інше, і в більшості випадків

малювалися м'якими пензлями, фарбами, розведеними розріджувачами й мали рівну поверхню. Тло ж було вирішене у загальній манері. Портретам притаманне відчуття таємничості. Хвилююча обстановка інтриги створюється завдяки темному простору тла, максимальному наближенню зображення жінки до першого плану, характерному нахилу голови.

Художник пише картини фарбами і розробляючи композицію, уявляє її в тональному вирішенні. Він комбінує лєсування з різними техніками олійного живопису, прокладаючи тло роботи корпусними, пастозними мазками. Враховуючи великий вплив кольору на глядача, художник використовує цей могутній засіб для найбільш повного розкриття свого ідейного задуму в етюді «Каменець-Подільський і його окрестности», що зображує зелений ліс на обрії, над котрим розкинулося блакитне небо, вкрите хмарами від білого до темного сірого кольору (робота незакінчена) та в «Портреті жінки», на якому зображено одягнену в кольорову верхню сукню з широким коміром, на голові темна шапка.

У 1890-х рр. Д. Жудін зацікавився графічним портретом. Створюючи його, художник торкався різних сторін життя українського народу. Притому звертав увагу на ті явища, які хвилювали тогочасне суспільство. Образи, що їх втілював художник у своїх графічних творах, почерпнуті безпосередньо із життя. Їх значення розкривається у контексті із суспільно-політичними подіями того часу.

Творча художня індивідуальність митця – це вроджене обдарування, яким художник вільно користується для вираження виключно естетичних ідей. Його діяльність не можна назвати якоюсь ненавмисною суб'єктивною доцільністю у вільному прояві уяви і розсудку. Ще менше підстав твердити, що художня творчість – лише «вираження прагнень художника». При всій важливості ролі образу в художній творчості слід пам'ятати, що світова історія здійснюється в більш високій і важливій сфері, ніж особистий інтерес і спонукання. Воля і дії митця, що сформовані суспільством, підкорені суспільним законамірностям, потребам й інтересам.

Висновки. Дмитро Жудін – талановитий художник, педагог, активна та всебічно обдарована особистість, відзначився у багатьох сферах діяльності й увійшов в історію

Кам'яниччини та Поділля в цілому. Художник отримав якісну мистецьку освіту у провідному художньому закладі країни; працював творчо, реалізуючи свій талант у сакральних розписах церков Кам'яниччини, станкових композиціях (олійний живопис) та графіці; брав участь у художніх виставках, мистецьких подіях; був членом пам'яткоохоронних товариств; провадив активну художньо-педагогічну діяльність у навчальних закладах регіону; вводив у процес викладання інноваційні на той час прийоми і методи.

Список використаних джерел:

1. Будзей О. Художники-уродженці Кам'янця / О. Будзей // Подолянин. – 2007. – 23 лютого. – С. 7.
2. Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія – класична російська гімназія (1833–1919 рр.) [Електронний ресурс] // Кам'янець-Подільський : т. Туристичний путівник. – Львів-Кам'янець-Подільський : Центр Європи, 2003. – 320 с. – Режим доступу: http://k-p.net.ua/istoria/chol_gimnazia.shtml. – Назва з екрана.
3. Ковальчук А.М. Історичні передумови виникнення мистецького осередку на Поділлі / А.М. Ковальчук // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 212 с. – С. 87-92.
4. Курилко М.И. Секреты фрески. Проблемы мастерства / М.И. Курилко // Искусство. – [б. в.], 1962. – № 9. – С. 48.
5. Курилко-Рюмін Михайло Михайлович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kino-teatr.ru/kino/painter/sov/45412/bio/>. – Назва з екрана.
6. Молева Н. Русская художественная школа второй половины XIX – начала XX в. / Н. Молева, Э. Белютин. – М.: Искусство, 1967. – 391 с.
7. Севрюхин Д.Я. Золотой век художественных объединений в России и СССР / Д.Я. Севрюхин, О.Л. Лейкинд. – СПб., 1992. – С. 82-83.

The article reveals the creative activity of the artist Dmitry Gudina and analyzes individual methods of painting in the works.

Key words: artist, teacher, technique, creativity, portrait, landscape, painting, drawing.

Отримано: 05.04.2017

УДК 378.016:75.01

О. П. Якубовська, асистент

МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИНТЕТИЧНИХ АДГЕЗИВІВ У КОНСЕРВАЦІЇ ТВОРІВ ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНІ

У статті розглянуто методи використання синтетичних адгезивів у сучасній консервації олійного живопису на полотні. Аналізовані технологічні особливості синтетичних клеїв та причини впровадження їх у практику консервації олійного живопису на полотняній основі. Обґрунтовано доцільність застосування синтетичних адгезивів у практиці сучасної консервації живопису.

Ключові слова: методи, консервація, синтетичні адгезиви, олійний живопис, полотняна основа.

Олійні твори живопису на полотняній основі мають свої характерні пошкодження та причини їх виникнення. В залежності від впливу тих чи інших факторів всі види руйнувань можуть бути умовно розділені на наступні групи: пошкодження, що виникають при порушенні режиму зберігання під впливом навколишнього середовища; пошкодження механічного походження; мікробіологічні та ентомологічні руйнування; пошкодження, викликані забрудненнями поверхні; пошкодження, викликані порушеннями технологічних норм реставрації.

Виникнення будь якого пошкодження роботи потребує винайдення підходу до консервації кожного окремого твору живопису. Способи і засоби консервації завжди тісно переплітались із речовинами та матеріальною базою. Використання синтетичних адгезивів відбулося у зв'язку з тривалим використанням традиційних засобів що виявились менш дієвими на фоні новітніх синтетичних матеріалів і постійного оновлення їх видового складу. Оптиміальними попередньо застосованими на практиці у проведенні відновлювальних робіт над олійними творами на полотняній

основі були такі види синтетичних адгезивів як Полівініл-бутіраль та Paraloid B-72.

Вивчення видів клеїв та опрацювання наукових тверджень наведених у книгах Федосєєвої, Маслової дали можливість зробити висновок що використання синтетичних адгезивів є цілком виправданим рішенням у практиці сучасної консервації. Точне дотримання пропорцій, методів застосування дає найвищий очікуваний результат. А використання не ідентичних натуральним новітнім матеріалів, всупереч консервативним твердженням, не є критичним для конструкції та структури творів живопису.

«Останні європейські технологічні розробки матеріалів та приладів для реставрації розвиваються за двома тенденціями: якісне відтворення традиційних матеріалів і методи реставрації та заміна традиційних технологій сучасними там, де вони не впливають на результат та можуть істотно полегшити роботу реставратора» [4, с.323-328].

У праці К.И. Маслової «Применение синтетических материалов в реставрации монументальной живописи» велика роль присвячена дослідженню умов зберігання і

методів реставрації олійного живопису, виконаного на різних основах. Пропонуючи всебічне висвітлення цієї проблематики, автор вперше проводить систематизацію матеріалів і методів технології консервації і реставрації олійного живопису, надаючи відомості, що накопичилися за півстоліття. Зокрема використання ПВБ та Paraloid B-72.

Полівінілбутираль – ПВБ. Продукт взаємодії полівинилового спирту і олійного альдегіду. Температура полімеризації +57°C, розпад відбувається при температурі +160°C. розчиняється у спиртах, кетонах, складних ефірах, оцтовій кислоті. Характеризується прозорістю плівок, високим рівнем адгезії, відносною пластичністю, стійкістю до механічних впливів та усадки.

Використовується у реставрації олійного живопису на полотні, широко застосовується для склейки проривів полотна 5% розчин ПВБ в ізопропиловому спирті. Цікавим є досвід застосування ПВБ у реставрації живописних творів на полотні написаних поверх олійного, темперного живопису, використовувався для укріплення шарів. Випускається у більш як 10 видах.

Paraloid B-72. Синтетична речовина класу акрилатів, що представляє собою співполімер метакрилату та метилметакрилату у співвідношенні мономерів 30:70. Випускається у вигляді прозорих гранул, розчинних у ксилолі, етилацетаті, ацетоні, толуолі.

Загалом використовується для укріплення всіх видів живопису, просочення деревини, в якості в'язива для сумішей що відновлюють втрати, для проклейки дублювального полотна, в якості адгезива для реставрації полотен та як захисне покриття для металу. Інертний для всіх видів пігментів. Стійкий до кислот, лугів, жирів та води. Для укріплення фарбового шару застосовуються розчини 1-1,5% у ацетоні. Більша концентрація дає небажану поверхневу плівку, різні випадки ушкоджень потребують різних підходів.

Постійне поповнення видового складу синтетичних реставраційних матеріалів, зокрема синтетичних адгезивів,

процес цілком виправданий та необхідний. Винахід кожного матеріалу чи речовини у реставраційній науці ніколи не є самоціллю, а певною мірою реакцією на поставлену задачу. Широкий асортимент синтетики є доказом високого рівня взаємодії хімії як науки, високого рівня промислового розвитку у хімічній галузі та тісної взаємодії реставраційної, консерваційної та хімічної науки.

Використання синтетичних адгезивів у практиці європейських реставраторів значно ширший, а вивчення властивостей кожного окремого виду хімікату глибший. Таким чином дослідження впливу подібних речовин на твори живопису, що перебувають на реставрації є життєво необхідним у теорії сучасної реставраційної науки України.

Список використаних джерел:

1. Маслов К.И. Применение синтетических материалов в реставрации монументальной живописи / К.И. Маслов. – М., 2000. – С. 81-82.
2. Назарова И.В. Применение синтетических полимерных материалов в реставрации произведений искусства / И.В. Назарова. – М., 1990. – С. 10-20.
3. Рудиченко Е.В. Опыт применения PARALOID B-72 при укреплении красочного слоя и грунта / Е.В. Рудиченко. – К., 2013. – С. 323-328.
4. Федосеева Т.С. Материалы для реставрации живописи и предметов прикладного искусства / Т.С. Федосеева. – М., 1999.

The article discusses ways to use synthetic adhesives in modern conservation oil painting on canvas. Analyzed technological features synthetic adhesives and reasons for their introduction into conservation practice oil painting on linen. The expediency of application of synthetic adhesives in the practice of contemporary painting conservation.

Key words: methods, conservation, synthetic adhesives, oil paintings, linen.

Отримано: 05.04.2017

УДК 783.8(477)(09)

З. П. Яропуд, кандидат педагогічних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛАДОВО-ТОНАЛЬНУ СИСТЕМУ ФОЛЬКЛОРНИХ ПІСЕНЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті розкрито особливі норми розвитку мелодій фольклорних пісень південно-західного Поділля у зв'язку з їх ладово-тональною системою.

Ключові слова. календарні, весільні пісні, устрій, упорні інтервали, ладова змінність.

Фольклорні пісні південно-західного Поділля без перебільшення становлять особливу групу в українській пісні, оскільки віднайдені пісні, а також відомі раніше, досі зберегли багато архаїчних елементів, що корінням сягають глибоко в середні віки. Значимо, що територія Кам'яноччини входила до складу Київської держави, але на відміну від Наддніпрянщини вона не зазнала монголо-татарської навали і продовжувала життя удільно-княжої Русі у складі Галицько-Волинського князівства і пам'ять про неї збереглась у фольклорних піснях [1, с.34]. Насамперед, це календарно-обрядові пісні: колядки, щедрівки, веснянки і гаївки, купальські, весільні та ін. У відповідності до змісту колядок і щедрівок вражальність їх мелодій відзначається великою різноманітністю. Спів цих пісень колядниками розганяє повсякденну заклопотаність людини і вселяє в її душу радість і надію на краще («Пане господарє», «Пане господарє, я на вашім дворі» (Тут і далі див. слова і мелодії пісень за виданням: Яропуд З. Прилетіла ластівочка. – Тернопіль : Астон, 2000. – 170 с.).

Окремі колядки перейняті тонким ліризмом («Через поле широкее, через море глибоке»). Весь ладово-інтонаційний стрій колядок і щедрівок відзначається діатонічною структурою. Збільшених інтервалів, які привносять певну напруженість звучання, не зустрічається, тому колядки і щедрівки мають загалом світлий, радісний і святково-урочистий характер. Усі вони, за винятком однієї («Пане господарє»), – монодичні, тобто виконуються хором у уні-

сон (як у старовину). Ця ж колядка є прикладом досить складного багатоголосся, де виразно відчуваються дві самостійні партії. Для колядок і щедрівок, що сягають в часи первісного родового суспільства, («Як світ був пустий, як морок», «А у теремі, а у Кам'янці», «Ой рясна, рясна в лузі калина», «Зажурилася перепеличка», «Була в батечка їдна дочечка» та ін.) характерною рисою є відсутність ладової змінності в їх мелодіях. Наявність ладової змінності – сліди пізніших нашарувань [2, с.86]. Переважна більшість колядок і щедрівок побудована в мажорних тональностях з устоєм в середині звукоряду, що надає звучанню піднесеності й святковості. Ладово-тональні особливості колядок і щедрівок перебувають в органічному зв'язку з іншими засобами виразності музичної мови: метро ритмічними, мелодичними, структурними тощо. Типовим у побудові вірша є розчленування його на групи по вісім складів у кожній. Однак зустрічаються вірші з досить складною метроритмічною організацією: десятискладові (5+5), одинадцятискладові (6+5), дванадцятискладові (6+6) тощо.

Характерним для колядок і щедрівок південно-західного Поділля є й те, що в переважній більшості їм притаманна специфічна ритміка. Вона виявляється в тяжінні до синкопування і мазуркових ритмів (3/4, 3/8, 6/8), що може бути ознакою впливів ритмомелодій Буковини, а також залишками литовських і польських впливів.

Найпоширенішими піснями обрядового циклу на південно-західному Поділлі є *веснянки і гаївки*, що дійшли до

нас з глибин століть переважно без змін, «хоч, можливо, й змодифікованими» [3, с.12]. Ці пісні, хоч і втратили свою магічну роль, дійшли до нас «неушкодженими у своїм поганським змісті..., у всій своїй чистоті, з їх символікою й фантастикою, які утворив анімістичний світогляд» [3, с.12].

Західно-подільські веснянки й гаївки мають світлий, життєрадісний характер, мелодії їх здебільшого рухливі і пошвавлені, постика дуже колоритна синонімікою, багатством епітетів, контрастними порівняннями, риторичними запитаннями, символікою наближеною до весільних чи ліричних пісень тощо. Все це сприяє імпровізації при виконанні таких пісень, приносить велику насолоду і захоплення всім виконавцям.

Характерною музичною рисою веснянок і гаївок є те, що переважна більшість з них за своєю ладово-інтонаційною структурою строго діатонічна. Серед записаних веснянок і гаївок не зустрічаються мелодії з паралельною ладовою змінністю II, III, VI, VII ступенів. Винятком є тільки «А-ну, зайку, скоком-боком», що має змінний III ступінь (мажорно мінорний лад). О. Правдюк вказує на те, що в мелодіях веснянок можуть бути присутні елементи паралельної змінності, і це пов'язано «... з танцювальним хороводним характером більшості з них. Але паралельна ладова змінність з двома явно означеними тоніками, як це ми спостерігаємо в танцювальних мелодіях, у веснянок ще не викристалізувалось» [5, с.93]. Отже більшість з них розвивається в межах одного ладу. Однак зустрічаються окремі зразки гаївок, ладовий стрій яких пов'язаний з архаїчністю. Прикладом служить IV ступінь в мінорі («Коло млина калина»), що в помірному темпі надає мелодії журливого відтінку, чи понижений VII ступінь («Ой чого ти сумна ходиш, Галу»). Переважна більшість веснянок і гаївок, як і щедрівок і колядок, притаманний тональний устрій в середині звукоряду. Основним опорним інтервалом для багатьох з них є квінта, тобто звукоряди їх мелодій мають великий обсяг і рідко коли сягають межі повної октави. Більшість з них викладена у стилій короткій формі («Скопаю я грядочку», «Кострубонько» – 2 такти; «Ой зацвив крокіш під вікном», «В вишневім саду скопаю я грядочку» – 3 такти; «На Дунаю та й на дощечці» – 4 такти; «Зелений кудравче» – 5 тактів; «Та скакали дикі кози» – 6 тактів та інші). Слід відзначити також досить різноманітне поєднання мелодії з окремими складами тексту веснянок і гаївок: розспівування складів на поспівку з двох і трьох залікованих звуків («Туман яром підходить», «Чудно мені чудно», «Зайчику, зайчику, ти мій братчику»); відповідність кожному складові строфи окремого звука мелодії («Воротаре, воротарчику», «А-ну, зайчику, скоком-боком», «Гаївочки, гаївочки») тощо. Такі особливості поєднання зустрічаємо в переважній більшості південно-західних подільських веснянок і гаївок, оскільки в цілому неквапливий рух мелодії відповідає розміреній ході і плавним рухам учасників під час їх виконання. На відміну від урочистості і святковості інтонацій колядок і щедрівок мелодії веснянок і гаївок відзначаються м'якістю і заокругленістю. Однак і всіх випадках зустрічаємо природність узгодження музичного матеріалу зі змістом тексту.

Дослідники народної творчості давно помітили, що *весільні пісні*, як і родильні, хрестильні, голосіння, деякі тематичні цикли ліричних пісень розвивались не ізольовано, а в потоці історичного життя народу і тому генетично пов'язані між собою. Характерним для них є зв'язок з календарно-обрядовими піснями. Хоча мотиви цих пісень різноманітні, вони все-таки мають багато спільного, як от: наявність у розвитку їх мелодичного руху одного, двох і трьох основних устоїв захованих, як правило, в середині звукоряду. Зважаючи на те, який з устоїв набуває головно-го значення, відповідно змінюють свою висоту і функціональну дію звуку, що оспівують ці устрої. Наприклад, у мелодії пісні «Вінки мої зелененькі» спостерігається один основний устій – мі-бемоль, захований у середині звукоряду. Своєрідність звучання мелодії пісні «Ти, Галинко, погадай собі» поглиблюється наявністю у ній двох основних устоїв – мі-бемоль, і ля-бемоль. Тут у першому такті головним устоєм є мі-бемоль (ля-бемоль мажор), а в другому і третьому тактах значення устоєм набуває звук ля-бемоль (тональність ля-бемоль мінор). У мелодії пісні «К мені, батечку, к мені» спостерігаємо аж три основні устої – ре, мі, ля. Таке «... переінтонування ступенів ладу створює відчуття різноплановості в сприйнятті емоційно-образного змісту мелодії, позбавляє її одноманітності та сприяє психологічній виразності...» [6, с. 106].

Отже, за стильовими особливостями більшість з поданих тут весільних пісень належить до найдавніших пісень родинно-обрядового циклу.

Таким чином, пісні обрядового циклу мають, як правило, надзвичайно просту мелодійну побудову. Діатонізм, стислість форм, відсутність ладової змінності тощо дає підстави стверджувати, що мелодії цих пісень ведуть свій початок з часу зародження народної музики. Разом з тим, глибока емоційність і виразність часто простих і коротких поспівок, їх специфічна ритміка зумовлена тяжінням до синкопування і мазуркових ритмів; танцювальність, життєдайна енергія і хист, закладені нашими пращурами в мелодії цих пісень стали запорукою їх довговічності і привабливості в наш час.

Список використаних джерел:

1. Широцький К. Подолськія «колядки» и «шедровки» / К. Широцький // Православная Подолия. – 1908. – С. 34.
2. Правдюк О. Ладові основи української народної музики / О. Правдюк. – К., 1961. – С. 86.
3. Кошиць О. Про українську пісню й музику / О. Кошиць. – К., 1993. – С. 12.
4. Правдюк О. Ладові основи української народної музики / О. Правдюк. – К., 1961. – С. 93.
5. Правдюк О. Ладові основи української народної музики / О. Правдюк. – К., 1961. – С. 90-91.

The article deals with the specific rules of melodies of folk songs south-western skirts due to their modal, tonal system.

Key words: calendar, wedding songs, foundations, bearing intervals, modal shifts.

Отримано: 05.04.2017

ЗМІСТ

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

<i>Адамовський В. І.</i> Кримськотатарський рух за повернення на Батьківщину.....	3
<i>Баглай В. В.</i> Внесок В. В. Підгаєцького в дослідження непу методами історичної інформатики.....	4
<i>Боровець І. І.</i> Клівлендська чесько-словацька угода 1915 року.....	6
<i>Верстюк В. В.</i> Українсько-кримські відносини за гетьманату Б. Хмельницького в оцінці М. Костомарова.....	7
<i>Віннічук О. В.</i> Суспільство ризику як праобраз становлення українського суспільства	8
<i>Вонсович Г. Б.</i> Концепція політичної нації В'ячеслава Липинського	10
<i>Вонсович С. Г.</i> Основні причини транзитивних процесів	11
<i>Газін В. П.</i> Врехіт: Англія – Європа, але острівна.....	12
<i>Ганаба С. О.</i> Символи як елемент сучасного культурного ландшафту	14
<i>Глушковецький А. Л.</i> Селянський та робітничий рух у Подільській губернії в 1905 р.	15
<i>Гуменюк А. О.</i> Особливості обліку етнотопографічного складу населення Польщі у 1918-1939 роках	17
<i>Гуцал А. Ф.</i> Дослідження Рудковецького городища у 2016 р.	18
<i>Гуцал В. А.</i> Участь І. С. Винокура у дослідженні Болохівської землі і літописного Губина	19
<i>Дубінський В. А.</i> Проблеми аграрних відносин Наддніпрянської України початку ХХ століття у сучасній російській історіографії	21
<i>Завальнюк О. М.</i> Кам'янець-Подільський університет у 1918-1920 рр.: регіональний чи всеукраїнський?	22
<i>Клімчук Ю. А.</i> До питання про перебування вояків І-ї Української Дивізії Української Армії у британському полоні (1945-1949 рр.)	25
<i>Кліщинський П. В.</i> Особливості висвітлення подій Першої світової війни 1914 – початку 1917 рр. на території Правобережної України в радянській історіографії	26
<i>Комарницький О. Б.</i> Залучення студентства педагогічних вишів до хлібозаготівель в українському селі (кінець 20-х – перша половина 30-х рр. ХХ ст.)	28
<i>Лубчинський А. А.</i> Участь комнезамів Правобережжя в землевпорядних роботах у 20-х рр. ХХ ст.	29
<i>Магась В. О.</i> Програмні засади діяльності Всеросійського академічного союзу в 1905-1906 рр.....	30
<i>Маркітантов В. Ю.</i> Політичний тероризм: особливості сучасного трактування	31
<i>Мацьков О. М.</i> Проблема маршруту просування війська Ю. Хмельницького до Слободища 1660 року	33
<i>Найчук А. В., Найчук А. А.</i> Історичний вимір теоретико-праксеологічного становлення республіканізму в умовах трансформації політичного устрою	35
<i>Олійник С. В.</i> Пропагандистська діяльність галицької москвофільської інтелігенції на користь Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни	36
<i>Опря І. А.</i> Злочинність у сучасній Венесуелі: причини та прояви.....	37
<i>Пагор В. В.</i> Фонди архівних установ як джерела до вивчення історії вищої медичної освіти радянської України (20-30-ті роки ХХ ст.).....	39
<i>Плахтій М. П.</i> До питання про розвиток філософсько-логічної думки у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1921 рр.)	40
<i>Покалюк В. В.</i> Науково-дослідна робота викладачів сільськогосподарських технікумів УСРР у 1920-ті рр.	41
<i>Степанков В. В.</i> Степан Опара – гетьман Правобережної України (штрихи до політичного портрета).....	42
<i>Степанков В. С.</i> Анонімний автор Подільської «Римованої хроніки» – хто він? Спроба упізнання	44
<i>Стецюк В. Б.</i> Крем'янецький притулок відомства військового духовенства (1896-1907 рр.).....	46
<i>Сулятицька Т. В.</i> Декілька правил сучасного етикету.....	47
<i>Тимків С. А.</i> Стратиграфія Губинського городища за результатами археологічних робіт 1997-2015 рр.....	49
<i>Хоптяр Ю. А.</i> Родовід родини Хоптярів.....	51
<i>Чабанов В. Г.</i> Корпоративна етика державного управління	52
<i>Чернов В. В.</i> Фонд 371 Державного архіву Волинської області про вибори до І Державної думи Російської імперії	53
<i>Юга О. А.</i> Інструментарій дій поміркованого угруповання політичної еліти Речі Посполитої у реалізації української політики (1648-1650 рр.)	55
<i>Яблонська Д. Р.</i> З історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти	57
<i>Заводовський А. А.</i> Нові підходи до досліджень українського націєтворення кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.	59

Секція ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Андрейцева І. А.</i> Механізм стратегічного управління кадровим потенціалом підприємства.....	63
<i>Боднарчук Т. Л.</i> Оцінка зовнішньоторговельного потенціалу Хмельницької області	64
<i>Буторіна В. Б.</i> Значення інформаційного забезпечення в управлінні туристичним підприємством	65
<i>Ковтунік І. І.</i> Екологічні території Хмельниччини як база для розвитку туристичної галузі регіону	67
<i>Кушнір О. К.</i> Моделі прийняття управлінських рішень за різних станів середовища.....	68
<i>Лисак В. Ю.</i> Аутсорсинг та аутстафінг у процесі економічного розвитку підприємства	69
<i>Лотоцький І. І., Стрельбицький П. А.</i> Удосконалення системи управління розвитком персоналу	71
<i>Мазур Н. А.</i> Система управління формуванням та розвитком потенціалу підприємства.....	72
<i>Матвейчук Л. О.</i> Е-комерція: стан, проблеми, перспективи.....	74
<i>Олійник Н. Ю.</i> Стилі навчання у процесі викладання економічних дисциплін	75
<i>Олійник О. С.</i> Торгівельні підприємства: сучасний стан та перспективи розвитку	76
<i>Опря Б. О.</i> Культурно-пізнавальний туризм та його основні підвиди	77
<i>Поліщук В. С.</i> Ринкові аспекти формування якості туристичних послуг	78
<i>Рарок Л. А.</i> Індикатор сталого розвитку рівня зайнятості населення регіону	80

<i>Рарок О. В.</i> Перспективи розвитку ринку праці в Хмельницькій області	81
<i>Семендяк В. М.</i> Теоретичні засади ефективного управління соціальним розвитком	82
<i>Ткачук В. В.</i> Формування ефективної системи розвитку інфраструктури підприємницької діяльності	83
<i>Фурса А. В., Стрельбіцький П. А.</i> Сутність ринку та найбільш характерні моделі економіки	85
<i>Чаплінський В. Р.</i> Формування та розвиток інноваційної діяльності в Україні	86
<i>Яцишина І. В.</i> Формування моделі інноваційно-соціального розвитку України	87

Секція КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

<i>Белова О. Б.</i> Етапи соціально-групової роботи щодо запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку	89
<i>Бугера Ю. Ю.</i> Спеціальне методичне забезпечення формування уваги молодших школярів з розумовою відсталістю	90
<i>Буйняк М. Г.</i> До проблеми готовності вчителів загальноосвітньої школи до роботи в умовах інклюзії	91
<i>Вержиковська О. М.</i> Психологічна та педагогічна готовність дітей з порушеннями психофізичного розвитку до навчання у школі	92
<i>Галецька Ю. В.</i> Педагогічні фактори дезадаптації молодших школярів	93
<i>Гевчук Н. С.</i> Практичні аспекти підготовки учнівської молоді до сімейного життя	94
<i>Гончарук Н. М.</i> Аналіз мовленнєвої комунікації у психолінгвістичних теоріях	95
<i>Гоцуляк Н. Є.</i> Психологічна компетентність викладача та його регулятивна діяльність у навчальній групі вищого навчального закладу	97
<i>Грубляк В. В.</i> Емпіричне дослідження тривожності студентів початкових курсів	98
<i>Грубі Т. В.</i> Значення професійної мобільності в науково-педагогічній діяльності персоналу вищої школи	99
<i>Гудима О. В.</i> Психологічні умови формування моральної поведінки учнів молодшого шкільного віку	100
<i>Данилюк О. І.</i> Щодо проблеми формування соціально-економічної компетентності майбутніх фахівців	101
<i>Данчук Ю. П.</i> Особливості психічної адаптації студентів першого курсу до умов навчання у ВНЗ	102
<i>Дідик Н. М.</i> Кейс-метод як інноваційний метод навчання у ВНЗ	103
<i>Дімітрієва О. І.</i> Умови забезпечення ефективності інклюзивної освіти дітей з порушеннями слуху	104
<i>Докучина Т. О.</i> Роль спеціального психолога у створенні ситуації успіху дітям з порушеннями розумового розвитку	105
<i>Дорофей С. В.</i> Ознаки та закономірності розвитку творчості в дитячому віці	106
<i>Дуткевич Т. В.</i> Формування вмінь і навичок студентів у практичному курсі з дитячої психології	108
<i>Жиляк Н. В.</i> Психологічні особливості взаємозв'язку самооцінки та психомоторної активності молодших школярів	109
<i>Куриця А. І.</i> Особливості комунікативної взаємодії студентської молоді	110
<i>Куриця Д. І.</i> Ділове спілкування як форма взаємодії у сфері державної служби	111
<i>Левчицький В. Е.</i> Окремі методичні аспекти формування вмінь з письма у першокласників з порушеннями інтелекту	112
<i>Марціновська І. П.</i> Особливості поведінки дітей, що пережили травмуючу подію	113
<i>Мельник Ж. В.</i> Волонтерство як засіб професійної соціалізації майбутніх працівників соціальної сфери	114
<i>Миронова С. П.</i> Роль дошкільного виховання у формуванні особистості дитини з порушеннями розумового розвитку	115
<i>Михальська Ю. А.</i> Розвиток санітарної культури на території України	116
<i>Михальський А. В.</i> Взаємозв'язок соматичного здоров'я людини та її психологічного стану	117
<i>Онуфрієва Л. А.</i> The determination of future socionomic specialists' personality's integral characteristics as a way to successful professionalization	118
<i>Опалюк О. М.</i> Впровадження традиційних технік образотворчого мистецтва в прикладні методики соціальної роботи	121
<i>Опалюк Т. Л.</i> Адаптаційні процеси у студентів в структурі навчання та професійного становлення	122
<i>Орлянська А. В.</i> Актуальність диференціальної діагностики розладів аутичного спектру у дітей раннього віку	123
<i>Панчук Н. П.</i> Психологічні особливості ціннісного розвитку майбутнього вчителя	124
<i>Раєвська Я. М.</i> Психологічні аспекти професійного становлення фахівця соціальної сфери	125
<i>Ренке С. О.</i> Професійний образ «Я» та формування професіонала	126
<i>Рибак О. А.</i> Методи дослідження особливостей сімей, в яких батьки з інвалідністю виховують дитину з типовим розвитком	128
<i>Савицька О. В.</i> Теоретичні підходи до інтерпретації феномену «методологічна компетентність»	129
<i>Свідерська М. М.</i> Аналіз особливостей внутрішнього мовлення як спільного елемента експресивного та імпресивного мовлення	130
<i>Сербалюк Ю. В.</i> Діяльність римо-католицької церкви з соціальної опіки одновірців на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст.	131
<i>Сич В. М.</i> Зміст та психологічні особливості соціокультурного середовища та його роль в психологічному забезпеченні навчання майбутніх фахівців	132
<i>Сімко А. В.</i> Фізична реабілітація, як основна форма корекції психомоторного розвитку дітей з психофізичними порушеннями	133
<i>Сімко Р. Т.</i> Особливості дослідження психіки шляхом спостереження за показниками моторики	134
<i>Славина Н. С.</i> Стрес як передумова виникнення синдрому емоційного вигорання	135
<i>Смотрова О. О.</i> Готовність майбутніх вихователів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в системі інклюзивної освіти	136
<i>Співак В. І.</i> Особливості адаптації прийомних дітей до нового соціального середовища	137
<i>Співак Д. В.</i> Психологічна сутність феномена професійний образ «Я» майбутнього фахівця	139

<i>Столяренко О. Б.</i> Формування позитивних міжособистісних взаємин у різновіковій групі дошкільного закладу	140
<i>Толков О. С.</i> Компоненти психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності	141
<i>Чайковська О. М.</i> Психологічні особливості конфліктів у взаєминах підлітків з ровесниками.....	142
<i>Чеканська О. А.</i> Розвиток емоційного інтелекту в період фахової підготовки	143
<i>Чопік О. В.</i> Особливості навчання дітей з дитячим церебральним паралічем в умовах загальноосвітнього закладу	144

Секція МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Аліксійчук О. С.</i> Аналіз творів мистецтва на уроках художньої культури у старшій школі	146
<i>Борисова Т. В.</i> Методичні засади розвитку виконавського артистизму учасників студентських хорових колективів.....	148
<i>Боришук А. М.</i> Особливості риторичної побудови бахівських клавірних творів	149
<i>Бренюк А. Г.</i> Українська скульптура: сучасний стан та перспективи розвитку	150
<i>Бучковський В. Й.</i> Історичні передумови виникнення українського книгодрукування.....	151
<i>Вішаченко В. А.</i> Життєвий і творчий шлях Аркадія Данилюка	152
<i>Восвідко Л. М.</i> Фахова підготовка здобувачів вищої освіти	153
<i>Вознюк О. М.</i> Взаємозв'язок вітчизняної школи співу із зарубіжними системами вокального виховання.....	154
<i>Гуменюк Р.</i> Інтегративний підхід як сучасна форма організації інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	156
<i>Гуцул І. А.</i> Сучасні протестантські храми України в світлі ідей реформації	157
<i>Карпенко Т. П.</i> До проблеми формування концертмейстерських умінь	158
<i>Карташова Ж. Ю.</i> Професійне самовдосконалення та саморозвиток майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	160
<i>Кліщ О. А.</i> Інфографіка як актуальний напрямок у графічному дизайні	161
<i>Кузів М. В.</i> Музпрофшкола Кам'янця-Подільського в першій половині ХХ сторіччя.....	162
<i>Лабунець В. М.</i> Інноваційні засади інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва	163
<i>Лашко В. І.</i> Витоки закарпатської школи живопису у творчості А. Лучка	165
<i>Маринін І. Г.</i> Удосконалення музичного інструментарію як головний чинник процесу академізації акордеонно-баянного виконавства	166
<i>Мартинюк Л. В.</i> Сучасні тенденції розвитку музично-образної сфери учнів спеціалізованих мистецьких закладів у процесі співацької діяльності.....	167
<i>Негода Б. М.</i> Гортаємо сторінки духовної спадщини подвижників українства	168
<i>Олійник В. Ф.</i> Інформаційно-комп'ютерні технології та їх роль у системі інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва	169
<i>Паур І. В.</i> Різновиди поштового маркування листівок на початку ХХ ст. (на прикладі поштівок із видом Кам'янця-Подільського).....	171
<i>Підгурний І. С.</i> Прийоми стилізації при навчанні дизайну	172
<i>Прядко О. М.</i> Спів як узгоджена діяльність генераторної, енергетичної та резонаторної систем голосового апарату вокаліста	173
<i>Пухальський Т. Д.</i> Практико-орієнтований підхід у диригентсько-хоровій підготовці майбутніх учителів музики.....	174
<i>Ситник Т. М.</i> Акторська майстерність педагога як основа навчально-виховного процесу	175
<i>Совік Т. В.</i> Музична підготовка вчителя початкової школи у контексті його професійної компетентності	176
<i>Урсу Н. О.</i> Донатори домініканських осередків на землях Брацлавщини	177
<i>Хмелюк М. О.</i> Специфіка художньо-виконавської інтерпретації у процесі підготовки студента-баяніста	178
<i>Чайка С. В.</i> Підготовка майбутнього вчителя музики відповідно вимогам сучасної національної школи	180
<i>Чорніта Р. Б.</i> Особливості формування художнього смаку майбутнього вчителя музичного мистецтва	181
<i>Штогрин А. О.</i> Окремі питання застосування натури на заняттях з живопису	182
<i>Шульц Н. А.</i> Індивідуальні методи образотворення у творчості художника-педагога Д. Жудіна.....	183
<i>Якубовська О. П.</i> Методи та технологічні особливості використання синтетичних адгезивів у консервації творів живопису на полотні.....	184
<i>Яропуд З. П.</i> До питання про ладово-тональну систему фольклорних пісень південно-західного Поділля	185

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів**

14-15 березня 2017 року

Випуск 16

Том 1

Підписано до друку 05.12.2017. Формат 60 x 90 1/8.
Гарнітура "Таймс". Папір офсетний. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 23,75. Обл.-вид. арк. 35,1.
Тираж 55. Зам. № 791.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.